

WIDENER LIBRARY
HX 423Y 7

VE RI
TAS

Hrvatska stilistika.

Sastavio ju

za pedagogije, preparandije, višje djevojačke i mužke gradjanske škole kao i za gimnazije i realke

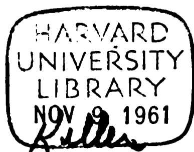
JANKO TOMIĆ,

učitelj u višjoj djevojačkoj školi u Karlovcu i pravi član hrvatskoga pedagogijsko-književnoga sbora.

U Zagrebu.

Tiskom Dragutina Albrechta.

1875.

„Slovo ubija, a duh oživljuje."

2. Kor. III. 6.

„Tot nos praeceptoribus, tot exemplis instruxit antiquitas, ut possit videre nulla sorte nascendi aetas felicior, quam nostra, cui docendae priores elaboraverunt."

Quintil. l. XII. c. 11.

Presvietlomu i prečastnomu Gospodinu

GJURI KRIŽANIĆU,

prelatu Njegove svetosti, kanoniku zagrebačkomu itd. itd.

i

velečastnomu Gospodinu

JANKU BEDENKU,

župniku krapinskomu,

svojima velikima i riedkima dobročiniteljima, kojih rodoljubivim velikodušjem mogaše doći u školu i nauke nastaviti,

posvećuje

u znak dubokoga štovanja i velike zahvalnosti

PISAC.

Predgovor.

Još sam u preparandiji, ima tomu već deset godina, kao slušatelj osjećao veliku oskudicu i potrebu hrvatske stilistike za škole, (kad se u svem izobraženom danas svietu mnogo gleda na slog), služeć se onda koristno kao djak kod izradjivanja zadaćâ njemačkom knjižicom od Josipa Kehreina. Tu sam obćenitu potrebu hrvatske stilistike nebrojeno puti još većma osjetio kao učitelj kroz ovih prošlih deset godina, a naposeb posljednjih dvijuh, odkad učiteljujem i predajem uz poviest i hrvatski jezik u višjoj djevojačkoj učioni. Želeć tako ja sa svojimi slabimi silami na ponukanje nezaboravnoga mi prijatelja akademika pokojnoga Frana Kurelca, a uz pripomoć rodoljubivih savjetnika zadovoljiti toj obćoj oskudici i potrebi, (kad neće tako dugo vrstniji od mene), dao sam se na dosta težko izdavanje prve ove hrvatske stilistike, za koju sam sakupljao gradivo kroz više godina. Da je to danas težak posao naposeb u nas Hrvata. koji imamo malenu i nerazvijenu jošte knjigu kao i terminologiju te je baš to polje za stilistiku najviše na ugaru, jer bez predradnja, ili »neorano dosad« (polje), kako kaže Emanuel Sladović u svojoj uputi u pjesmenu umjetnost od g. 1852., ne treba mi, da to istom zasebice dokazujem izobraženim Hrvatom. Odkle sam što uzeo i kako upotrebio, naveo sam to na dotičnih mjestih, da uzmože i učitelj i učenik kao i svaki zasebnik potražiti pouke, bilo za sebe, ili za druge. Pri tom sam se služio raznimi

djeli, koja su obće priznana kao izvrstna te uvedena u škole prosvjetljenih naroda. Imenito mi je ovdje napomenuti pouke i kritike radi ona djela, kojimi sam se služio napose, ili sam je imao pri izradjivanju pred očima. Evo ih: 1. Stilistik oder vollständiges Lehrbuch der deutschen Abfassungskunst für die obern Klassen der Schulen und zum Selbstunterrichte von Ch. F. Falkmann, Direktor des Gymnasii Leopoldini zu Detmold. Vierte Auflage Leipzig. 1849. S. 530. Bog. 34. u velikom oktavu. Toj je knjizi, koja je Thunovim ministarstvom preporučena svim srednjim školam prostrane carevine avstrijske, i ovaj naslov na lievom listu: »Praktische Rhetorik oder vollständiges Lehrbuch der deutschen Redekunst. (Ostalo kao gore.) 2. Das Gesammtgebiet der der deutschen Sprachwissenschaft im Abriss von Carl Georg Högelsberger, Professor des deutschen Sprachfaches an der k. k. Oberrealschule in der Wiener Vorstadt Landstrasse, Mitglied mehrerer gelehrten Gesellschaften. Wien 1859. u velikoj osmini str. XXIV. i 675. ili 43 štampana tabaka. Ta je knjiga takodjer preporučena srednjim školam naše carevine. 3. Entwürfe zu deutschen Aufsätzen und Reden nebst einer Einleitung enthaltend das Wichtigste aus der Stilistik und Rhetorik für Gymnasien, Seminarien, Realschulen und zum Selbstunterrichte von Josef Kehrein, Direktor des herzoglich nassauischen Lehrerseminars etc. Zehnte Auflage Paderborn 1856. str. VIII. i 254. u osmini. 4. Od istoga Kehreina ima druga dobra pomoćna knjiga pod naslovom: »Handbuch deutscher Prosa für Schule und Haus mit erläuternden Anmerkungen.« Leipzig 1855. u dva svezka. 5. »Teorija proze, osvetljena primerima za učenike viših razreda u gimnasijama kneževine Srbije, napisao Vladimir Vujić, profesor. Pregledala i odo-

brila školska komisija.« U Beogradu u državnoj štampariji 1864. u osmini, str. 136. §. 190. ili devet araka. Vujić se mnogo služio Falkmannom. 6. Die Lehre vom deutschen Stil oder praktische Einleitung zum richtigen deutschen Gedankenausdrucke für die oberen Classen der Volksschulen, höhere Mädchenschulen, Schullehrer-Seminarien und einzelne Classen der Realanstalten und Gymnasien, wie zum Privatgebrauche von Ernst Ludwig Ritsert und von Dr. Fridolin Wagner, Kreis-Schulinspektor zu Darmstadt. Zehnte Auflage 1875. str. VII. i 470. u osmini ili 30 araka. Za 1 for. 80 novč. a. vr. 7. Praktisches Handbuch für den Unterricht in deutschen Stilübungen von Ludwig Rudolph, Oberlehrer an der Louisenschule zu Berlin. U četiri svezka ili odjela. Svaki svezak je opredieljen posebnoj dobi mladeži i to od sedme do 14—16. godine. Prvi dio ima 175 strana; drugi dio 266; treći ima 352 a četvrti 468 strana. On sam kaže u predgovoru u četvrtom svezku (Dritte Auflage, vierte Abtheilung str. VII.): »Die Anzahl der Themata ist zu einer bedeutenden Summe angewachsen; die vier Abtheilungen enthalten zusammen mehr als etwa 700 Aufgaben. Dass diese nicht alle von jedem Schüler bearbeitet werden sollen, versteht sich von selbst; aber eine reiche Auswahl war nöthig, um den so sehr verschiedenen Anforderungen der Lehrer zu genügen.« »Wer Vieles bringt, sagt Göthe, wird Allen etwas bringen.« »Die Hauptmasse der Aufgaben in dieser vierten Abtheilung bilden die Betrachtungen und Abhandlungen. Die Klassificirung derselben bietet selbstverständlich grosse Schwierigkeiten dar, da die verschiedenen Lebensgebiete häufig ineinander greifen. Dennoch habe ich eine gewisse Ordnung versucht, um das Auffinden des gewünschten Uebungsstoffes nach Mög-

glichkeit zu erleichtern.« Ta praktična knjiga kao i ostale, koje preporučamo, imaju za jednu te istu stvar više primjera. 8. Deutsche Poetik. Formenlehre der deutschen Dichtkunst. Ein Leitfaden für Oberklassen höherer Bildungsanstalten, bearbeitet von Dr. Otto Lange, Prof in Berlin 1865. str. 132. 9. Grundzüge der Beredsamkeit mit einer Auswahl von Musterstellen aus der klassischen Literatur der älteren und neuern zeit von P. Nikol. Schleiniger, Priester der Gesellschaft Jesu. Freiburg in Breisgau 1859. str. 354. Ova knjiga ima osobito liepih primjera za govorničtvo u izvrstnih originalih grčkih i latinskih, kao što to i Falkmannova stilistika ima uz latinske i originalnih francezkih i englezkih primjera (str. 414—420.) I ja sam naveo nekoliko njemačkih primjera, jer oni, kojim sam namienio ovu knjigu sigurno znaju toliko njemački, koliko Falkmannovi čitatelji u Njemačkoj englezki, a Schleinigerovi grčki. 10) Upotrebio sam »Rad jugoslavenske akademije,« »Vienac« i druge listove kao i sintaksu Stojana Novakovića i slovnicu profesora Babukića radi primjera uz ostale knjige i časopise, što je na dotičnih mjestih točno navedeno.

Sva sam ova i ina djela savjestno napomenuo ne hvalisanja i taštine radi, već da budu putokazom i savjetnikom u toj novoj i neobradjenoj struci svim onim, koji idu za višim izobraženjem. Glede upotrebljivanja tih i inih raznih djela reći mi je s gosp. kanonikom Adolfom Veberom (u skladnji ilirskoj od g. 1862. str. 188. i u slovnici hrvatskoj za srednja učilišta od g. 1871. str. 226.): »Što sam po kojem (piscu) i kako izradio, vidit će, tko bude hotio prispodabljati. Meni je samo ovdě napomenuti, da se nisam žapao, pravilo, koje je posve točno u drugoj slovnici (stilistici na pr. u Falkmannovoj, Kehreinovoj, Vuji-

ćevoj i drugih) izraženo, onako u svoju primiti, jer nežim za izvornošću, već za korišću učenikah (učenicah).« — »Svakomu je pravilu dodano po několiko priměrah (iz raznih najboljih stilista izobraženoga svieta za to, jer dan danas ima evropsko-američki duh i slog mnoge i mnoge zajedničke i dodirne točke i medjunarodne odnošaje), da po njih (primjerih i piscih) sastavi učitelj s učenici (s učenicami) druge, kojih nemože nikad dosta smoći. Za valjanost pravilah jamče mi vèrstni »naši« (hrvatski i srbski) pisci, kojih sam děla upotrěbio« —: počev od Ivana Gundulića, Gjorgjića i Kačića, pa do Ivana Mažuranića, Ivana Trnskoga, S. Milutinovića Sarajlije, Vuka, Kurelca, Stanka Vraza, Račkoga, Štrossmajera, Mušickoga, Pavlinovića, Janka Jurkovića, Fijamina, Vujića, Vukelića, Vrčevića, Vebera, Šenoe, J. S. Popovića, dr. Steića, Mijata Stojanovića, Živka Vukasovića i mnogo drugih.

Naposeb sam se mimo Falkmanna i drugih rado poslužio teorijom i terminologijom donekle proze beogradskoga profesora Vujića, da sbližim i upoznam hrvatsku mladež s istočnim dielom narodnje knjige naše. »Ovo neka dobro zapamti, tko bude hotio sud izreći o (prvom hrvatskom) dělu ovom. Nedostatke ću rado dopuniti i pogrěške izpraviti, čim mi jih tko objavi: više bo očijuh više vidi!« (Veber tamodjer). Za sav sviet nisam pisao ove knjige, jer te nitko živ ne može napisat. »Ich habe fortwährend darauf verzichtet, ein Buch zu liefern, welches man Seite für Seite benutzen kann, und erwarte vielmehr, dass die Lehrer durch eine genaue Kenntniss des Buches und der sehr verschiedenartigen Bedürfnisse der Schulen befähigt seien, stufenweise geordnete Aufgaben auszuwählen und den Stoff richtig

behandeln zu lassen.« Ritsert-Wagner str. IV. Vorwort. Gdjekomu će biti previše, čemu je lahko doskočiti, pošto je laglje brisati i križati. nego li diktovati, a gdjekomu će opet biti premalo; no novčana mi sredstva nisu dala više štampati. Njemačke su i ine stilistike, kako navedoh, mnogo veće: 500—600 i 700 strana t. j. 30—40 i više tabaka u velikom formatu. Uz to imaju Niemci raznih antologija, pomagala i svakovrstnih knjiga, u kojih ima gradiva za sve i svašta, kakvih u nas ne ima. Medju inimi sam već naveo dr. Kellnera: Materialien; sad dodajem mimogredce: der deutsche Aufsatz, neun Abtheilungen stilistischer Aufgaben und Ausarbeitungen für Lehrer und Schüler höherer Schulen. Wien 1866. str. 411. od prof. E. L. Rochholzera, koji u predgovoru naročito ovako počima: »Vorliegendes Lehrbuch über den deutschen Stil ist das Ergebniss einer dreissigjährigen Amtsthätigkeit.« Pa su ipak uza sve to i uza silne biblioteke njemačke školske knjige velike i obširne. Glede obširnosti ove knjige usudjujem se pozvati još i na Högelsbergera te njega citovati, jerbo sam se i njim služio. On sudi u predgovoru ovako: »So entstand dieses Buch, das — Lern- und Lesebuch zu gleicher Zeit sein soll. Denn nicht weniger als zweihundert (200) Literaturproben sind von mir aufgenommen worden, auf dass sie theils als Grundlage für die Theorie, theils als Beleg für die vorausgegangene Lehre dienen. Freilich lag es in meinem Plane, Theorie und Beispiel inniger mit einander zu verschmelzen, als es in vorliegendem Buche geschehen ist. — Wer die Bedürfnisse der Schule kennt und bei Durchlesung dieses Buches die Beispiele nicht überschlägt, wird finden, dass sie mit Sorgfalt ausgewählt und gar wohl geeignet sind, die vorausgegangene Theorie allseitig zu stützen und zu

bewähren. Uebrigens verfolgte ich mit der Aufnahme dieser Proben noch andere Zwecke, deren erster und vorzüglichster ist, dem Studirenden edlen, geist- und herzbildenden Stoff zuzuführen, der ganz dazu angethan ist, Manuestüchtigkeit zu fördern. Ein anderer Zweck war der, ein sogenanntes deutsches Lesebuch überflüssig zu machen. Es dürfte somit das gegenwärtige Buch als sprachliches Lern- und Lesebuch für das Obergymnasium und die Oberrealschule vollkommen ausreichen und wird Lehrern und Schülern einen Vortheil bieten, der nicht hoch genug angeschlagen werden kann. Die Schwierigkeit des ganzen Unternehmens war eine zu grosse, als dass nicht hie und da Mängel und Unvollkommenheiten auftauchen sollten.« Onim, kojim bude previše, usudjujem se još u pamet dozvati i rieči Majera, pedagoga i pisca velike fizike (koju je preveo pokojni prof. Peksider, a hrv. ju vlada izdala), gdje pravo kaže u predgovoru, da se diktovanjem u školi suviše trati vrieme, podupire i širi i onako danas gospodujući mekanizam, a mladež se priučava na nerazmišljanje i na duševnu tromost.

»Moglo bi se i to reći, da je ova knjiga za školsku porabu preobširna. Na to moram primětiti, da se — neda sve na kratko kazati, a pokraj toga, morao sam nastojati, da bude dělo znanstveno i podpuno, a ne kèrnjavo i to tim manje, što imade i ova kao što ine školske knjige hèrvatske, takodjer i tu svrhu, da ugadja i neškolskim zahtěvom«, veli gimn. ravnatelj i prof. Bradaška. »Školsku će njezinu porabu olakšavati to, što je velika njezina strana (primjeri po uzorih u Falkmanna, Högelsbergera, Kehreina i drugih) tiskana sitnimi pismeni to će věšti učitelj lahko razbrati, što se imade kraće, što li obširnije uzimati.« (Tako piše u: Sravnujućem zemljopisu za više razrede srednjih učionah »hr-

vatskih« u predgovoru gimn. ravnatelj i prof. Franjo Bradaška.) Konačno: neka svaki pomisli na Daničićeve »Oblike«, gdje ima za isto pravilo jako mnogo primjera. Što sam se kod raznih stilističkih primjera služio više francezkimi i talijanskimi nego li njemačkimi pisci, gdje ne imamo prikladnih svojih, učinio sam to zato, što svatko zna, da je bliži i srodniji ustroj i narav francezkoga i talijanskoga hrvatskomu jeziku od naravi i ustroja njemačkoga jezika, a uz to je i to obće priznano, da su francezki i talijanski stilistici i kamo bolji, izvrstniji i uzorniji od njemačkih. Čega u nijednoj stilistici ne ima, glede raznolikih primjera i opazaka tako, kako u mojoj, (da bude poučnija i ugodnija), kazao sam uz dotične primjere u opazci odmah, tko je i kakov i s čega je zaslužan i znamenit pisac, koga citujem. Poslužio sam se po mogućnosti i ruskimi i englezkimi primjeri (kako mi jih je preveo poznavalac više evropskih jezika prof. dr. Petar Tomić), gdje ne imamo zato dobrih hrvatskih, jer su i oni i poučniji i srodniji duhu i slogu hrvatskomu od njemačkoga.

Moglo bi gdje komu i to zazorno biti, što sam se obilatije poslužio klasikom hrvatskim Franom Kurelcem i primjeri iz sv. pisma po Vuku Štefanoviću Karadžiću kao i po najboljem njegovu učeniku Gjuri Daničiću, (kojega je prevod sv. pisma sveučilištni profesor hrv. dr. Iveković u »Kat. listu« pohvalio). To sam učinio iz dobrih razloga, a mogu se pri tom naposeb do suvišnosti opravdati kompetentnim sudom sadanjega sveučilištnoga prof. hrv. Armina Šrabca, kojino kaže: »Imademo li i mi Hrvati klasičnijeh prozajika? Za mene u cijeloj našoj prozi hrvatskoj imade samo dva avtoriteta: to su Vuk Štefanović Karadžić i Fran Kurelac. Prvi (Vuk), jer mu čistotu jezika, što ju od kuće u svijet

ponio, nije moglo opoganiti tudjinstvo; drugi (Kurelac), jer je za rana naš jezik hrvatski s drugijem jezicima uzeo sravnjivat i tudje dijelit od domaćega. (Recimo koju str. IV. i »vse u strahu pišu, da sam pravilo našega jezika (hrvatskoga) povrédio, ili da mu ćudi pogodio nisam«). To su najsjajnije zvijezde na horizontu naše proze hrvatske, njih dovoljno pohvalit, zato trebao bih, kako no Homer (Omer) veli: »deset jezika i deset usta.« Vuka sada svatko priznaje za prvoga našega prozajika; ali Kurelčeve proze hrvatske još ne znadu cijeniti, kako valja. Mene barem, kada Kurelčeva djela čitam, nješto opominje Platonove miline a jedrine Demostenove. Ja ovdje primjerima hoću da pokažem. kako bismo učenjem Vukova i Kurelčeva jezika mogli doći u našoj prozi hrvatskoj do čistote« (i klasiciteta). (Otvoreno pismo Armina Šrabca Adolfu Veberu o hrvatskom (»našem«) jeziku. »Narodne novine« g. 1870. od subote 25. lipnja br. 143. u podlistku).

Koliko učitelja, toliko metoda. Zato neće ni moja metoda biti po ćudi gdje kojemu od učitelja (o neučiteljih ne govorim). Takovi protivnici metode neka zavire u Falkmanna, Högelsbergera, Kehreina kao i u francezke i talijanske stilistike, pa će se na prvi pogled odmah osvjedočiti, da svaki ovaj uglednik jednu te istu skoro stvar po drugoj razdieljuje i vrsta metodi. Što je jezika i pravopisa hrvatskoga, držao sam se načina, kako pišu većinom članovi jugoslavenske akademije po onih pravilih, koja je udario prof. dr. Vatroslav Jagić, ter koga se drže sveučilištni prof. Šrabec, poučno-zabavni list »Vienac« i mnogi drugi.

To je posredujući put pisanja izmedju Zagreba i Beograda: izmedju zapada i iztoka t. j. izmedju Gajeve i Vukove škole, koje imaju za temelj hercegovačko-dal-

matinsko narječje. Zato nisam padeža: -ama, -ima upotrebljavao osim u citatih, a tako niti ije namjesto ie (dijete, diete), jer sam knjigu ovu namienio školskoj mladeži hrvatskoj; a nisam ni uz najbolju volju mogao svuda izbjegavati kratke forme u podredjenih izrekah po zahtjevu Veberovu (kupovah i kupih), već sam se u tom držao klasika hrvatskih: Kurelca, Vuka i Daničića (prispodobi o tom cit. pisma Armina Šrabca Ad. Veberu u »Nar. Nov.« god. 1870.) Rad sam bio, da ne bude u knjizi za mladež načelno ni jedne štamparske pogreške, ali to mi ne podje za rukom ni uz dvostruki trud i vlastiti trošak jedino s toga, što sam ovdje po daleko od tiskare, za što molim svakoga kritičara, da to izvoli uvažiti i oprostiti. Te bo pogreške i onako nisu onakve, koje bi smisao smetale. Dodati mi je još, da sam upotrebio sva književna djela i spise odličnijih hrvatskih književnika, koje ili imam sam u svojoj knjižnici, ili koje sam mogao dobiti u Karlovcu i iz Zagreba.

Duh se knjizi ovoj, koja je opredieljena i za mužku i za žensku mladež, sastoji u dviema riečima: u moralnosti i u patriotizmu hrvatskom. Gdje nije liep inače primjer odgovarao tomu načelu, pokratio sam, ulomiv ga.* Cienu sam knjizi snizio, kako sam s obzira na naše odnošaje i siromašnu mladež mogao, a ako se

* Liepo kaže Kehrein: „Was zunächst den Inhalt dieser Entwürfe betrifft, so habe ich die ethische Seite, das Verhältniss des Menschen zu Gott, zu seinem Mitmenschen, zur Natur etc., überhaupt das Christenthum mit seinen Lehren, Pflichten und Belohnungen mehr berücksichtigt, als dies in den meisten andern Büchern der Art der Fall ist. Eine richtige Auffassung der göttlichen, menschlichen u. natürlichen Dinge ist bei der Erziehung besonders wichtig und durchaus nothwendig, wenn dieselbe wieder werden soll, was sie einst war, was sie bei Christen sein muss, eine entschieden christliche.“ Vorwort str. IV.

uvede u škole ova hrv. stilistika, tad ću i tu cienu poput hrv. matice učenikom još većma umanjiti, jer ne idem za dobitkom, već samo da mi se štamparski troškovi naplate. Njemačka je literatura velika i razgranjena, pa se knjige lahko dobro izplaćaju razprodajom, no zato su one ipak mnogo skuplje od hrvatskih, jer me Högelsberger stoji nevezan 4 for. 30 nč., a Rudolf i preko 7 forinti.

Napokon mi se je zahvaliti veleučenomu gosp. dr. Petru Tomiću, izpitanomu gimn. profesoru, a sada namještenu na velikoj realci u Rakovcu, što mi je na svestranu porabu ustupio mnogobrojne svoje privatne spise i bilježke iz raznih evropskih jezika i literatura!

Liep i ukusan tisak Albrechtove tiskare obće je priznan. Primjeri su sbog ekonomije štampani manjimi slovi onako, kako to imaju Falkmann, Högelsberger, Kehrein i mnoge druge izvrstne i u tom uzorne školske knjige.

U Karlovcu na dan sv. Augustina 1875.

Janko Tomić.

UVOD.

Kad hoćemo ono, što mislimo drugomu da kažemo, onda to činimo govoreći. Kad se ma šta reče, izkazuje se nekakva misao. A govoreći mi ne činimo ništa drugo, nego razne vrste rieči i razne oblike njihove jedne s drugimi sastavljamo s namjerom, da izkažemo ono, što mislimo. Govor nam je liep, kad se uho i duh nasladjuju načinom, kojim izrazujemo svoje misli. Način, kojim se misli izrazuju, zove se govor, ili ako se napiše slog. Slog može biti raznolik, jer tako rekuć: koliko ljudi, toliko sloga, pošto po Francuzu Buffonu: slog je čovjek. Isto tako može i svrha slogu biti različita. Nu ipak se dadu pravila u glavnome naznačiti, kojih se treba pri slogu u obće držati.

§. 1. O slogu u obće.

Nauk o načinu, kako se imaju misli izraziti, mora se obzirati na dvie glavne točke, t. j. na misli, koje se kane predočiti i rieči, kojimi se predočuju. Misliti će reći: Kada duh posluje (radi, diela, tvori šta), velimo da misli. Posao ili radnja duha zove se misao, a djelovanje, poslovanje i t. d. mišljenje. Prvi i najbliži proizvod mišljenja glede osjeta tudjega jest mu rieč, t. j. misao izgovorena ili napisana (tiskana), il inako kako za oko ili za uho (sliepu za tipalo iztisnutim pismom ili znakom) osjetno priredjena, u obće dakle umotvor, a kasnje rukotvor. Moj duh posluje = ja mislim; tvoj duh posluje = ti misliš i t. d.

Što-godj mislimo, to se može ogledati sa smatrališta mišljenja dvojako: kako i čim duh posluje, a to ide u duhoslovje i u dušoslovje iliti psihologiju, i šta duh posluje, a to ide u misloslovje iliti u logiku.

§. 2. Dušoslovje i logika

Znanost, koja upoznaje čovjeka s njegovom dušom, njezinimi moćmi i djelatnostju, zove se dušoslovje;

ako se ovo ciglo s duhom ljudskim bavi kao bićem, koje samo o sebi stoji: tada postaje duhoslovje (psihologija). Dušoslovje dieli se na umno i na izkustveno, kako se na spoznanju po umu ili izkustvu osniva. Dušoslovje dakle slovi o duši; tumači, kako i u kom stanju ova do predstava dolazi. Sve, što dušu na djelovanje potiče, dolazi stranom vanjskimi utisci po osjećalih, stranom nutrnjimi po ćutilu do nje. Odtuda vidimo, da je tielo orudjem duše.

Znanost, koja uči, kako misliti valja, zove se logika. Ona na vidik iznosi zakone mišljenja, po kojih to bivati mora. Kada mislimo o tom, što je u sebi predstavljen predmet, to onda mišlju i razumjemo, a moć duše, koja to proizvodi, zove se obično razum. Izpitujemo li misleć uzrok i postanak predmeta, tada umujemo nad otim, istu moć pako, koja shvaća i dokazuje, zovemo obično um.

Bez govora neda se ni misliti; govor je dakle uvjet mišljenja. Ako čujemo rieč, a neznamo što da pojmimo njom, dosljedno ni nemožemo o tom misliti. Čovjek gluh od poroda, nemože misliti, jer mu manjka vanjsko osiećalo, kojim čuje glasove, kao izraz pojmova, štono su podlog mišljenja; isto tako onaj čovjek ni sam ne zna govoriti, koj nije nikada drugoga čuo govoriti.

Slovnica iliti gramatika je stvarna ili utjelovljena logika, jer uči, kako valja misli izraziti i slagati jih u rieči.

§. 3. Nauka o jeziku.

Tko je rad, da do dobroga stila iliti sloga dodje, taj se mora s nekimi pravili pretečno upoznati. Pravila ova sadržaju se u dvie nauke: u nauci o jeziku i u nauci o govoru. Nauka o jeziku inače: gramatika uči nas stroju jezika, a to je, kako se iz glasova sastavljaju slogovi to jest slovke, a iz slovaka rieči, iz rieči: stavovi iliti izreke, iz izreka: perijodi.

§. 4. Nauka o govoru.

Nauka o govoru uči nas stroju govora, a to je, kako valja sastavljati misli naše, pa da iz njih valjan govor proizadje. Ovdje rieč govor znači nam svako sa-

stavljanje stavova, koje nam predstavlja jedno kao sliveno-organsko cielo, kojega se posebni dielovi jedan s drugim tako podudaraju, da svi skupa teže k jednoj izvjestnoj svrsi. Nauka pak, koja nam daje pravila i uputstva u pismenom govoru u obće, zove se: stilistika ili teorija stila iliti sloga, a dieli se na dva glavna diela: na teoriju proze i teoriju poezije.

Svaki mlad stilista, kao početnik u pismenom govoru mora se obazirati na: epigrafiku, heuristiku, ekonomiku, frastiku i epanortotiku.

§. 5. Epigrafika.

Kad se više misli smišljeno u jednu misao poredano misli, to se može nazvati epigrafikom iliti themom. Kod theme valja paziti na sadržaj i formu. Po sadržaju se dieli na teoretičku i historičku themu. Sadržaj teoretičke theme crpi se iz unutarnjeg duševnog nazora i izkustva ili se dodje do njega poslovanjem duha t. j. mišljenjem; n. pr.: Mi smo neumrli. Čovjek je slobodan. Sadržaj historičke theme crpi se iz vanjskih stvarnih nazora i izkustva; n. pr.: Pripoviest o padu Sigeta. Opis grada Karlovca, Dubrovnika ili koje slike ili inoga kojega prizora, čina.

Thema je grčka rieč te znači postavljeno ili strogo uzeto: stavak, to će reći predmet, o kojem se ima govoriti. Thema ima više imena, kanoti su: predmet, zadaća, nadpis ili napis, naslov itd. S toga svaki govor, čim se on stavlja na pismeno, pa ako će imati i nekoliko rêdaka, nazivamo mi sastav. U ovom daklje značenju svaki javni oglas ili obznana, pismo ili poslanica, besjeda ili propovied, najposlje čitava knjiga zove se sastav. Svrha sastavu, kao glavni njegov sadržaj ili osnovnu mu ideju, kazuje obično njegov naslov ili titula. Ova zaključuje u sebi themu, a to je glavni predmet, o kojem će rieč biti u sastavu. Svaki sastav, pa ako to i ne bude izrečeno, mora se na themu, kao na svoj temelj oslanjati. Sastav, pri kom pisac ne ima pred očima predmeta odredjenoga i sebi predpostavljenoga, neće nikada sretno za rukom izpasti.

§. 6. Zadatak sastavu.

Sastavu je zadatak, da svoju themu što bolje razvije i obdjela, a to će reći, da čitaocu iznese na vidik one misli, koje su za postignuće svrhe najshodnije i najudesnije. Sve štogod se u njem nalazi, mora da je u tiesnoj i dobro smišljenoj svezi sa glavnim predmetom; a brižljivo valja se uklanjati od svih onih misli, koje bi ili kao izlišne smetale, ili kao neshodne samo kvara nanosile. Svaki sastav, ako je i najmanji, počinje obično s nekim pristupom ili **uvodom**; za ovim dolazi **predloženje**; pa onda **razprava** sa izlaganjem glavnoga predmeta, što je uprav tielo sastavu; i najposlje **zaključak**. Uvod i zaključak razmjeravaju se obično prema veličini razprave. Tako pri manjih sastavih, n. pr. nekih pisaca, sastoje se samo iz nekoliko rieči.

Recimo još koju o naslovu.

Najobičnije i najjednostavnije opredieljuje se predmet u naslovu samostavnikom naprosto ili s predlogom pred samostavnikom o, ob; n. pr. O znanosti. O prirodi. Ob ugovoru itd.

Predmet može imati uza se pobliže oznake, n. pr.: O hrvatskom Leonidi, Nikoli Zrinskom. Kod prispodabljanja, gdje su dva samostavnika spojena veznikom: n. pr. Napoleon i Kronvel. Aleksander Veliki i Caesar. Zdravlje i bolest. Žalost i radost.

Naslov je često u slici izreke, koja nije uviek podpuna n. pr. Kako narodi postaju slobodni. (Razumjeva se, ima se dokazati.) Kako upliva hrana na uzgoj i značaj čovjeka. Je li Gundulićev Osman podpun?

U naslovu može biti poslovica ili direktna izreka; n. pr Kako došlo tako prošlo. Napoleon je u Rusiji uništen.

No naslov se može i inače pobliže označiti, n. p.: O taštini, ćudoredna razprava. Scipio i Hanibal, značajna parallela. O svladanju sama sebe, iz Sokratičkih spomena po Xenofontu.

Ali nije moći sve moguće forme i načine nabrojiti, kojimi se služe razni pisci. Vježbanje je i u tom

najboljim učiteljem. Pri naslovu se mora kao i pri stavku, razpravi ili govoru paziti na sve one uvjete, koji su nuždni, da naslov odgovara stvari, a stvar naslovu.

§. 7. Heuristika ili: prikupljanje (sabiranje) potrebnogâ gradiva.

Prvo pitanje, koje svaki sebi obično stavlja, čim pero u ruke uzme, ovo je: šta ću da kažem? Koje misli o svojoj themi da priberem? Daklje iztražuje sebi materiju iliti gradju za svoj sastav. Ovu gradju sastavljaju: imena, brojevi, djela nesumnjiva i podatci (fakta i data), izviešća, pojedine misli, primjetbe itd. Kadikad biva, te imamo pri ruci toliko gradiva, da nam samo još pitanje ostaje, kakav ćemo izbor učiniti i na koji način i kako njime se poslužiti; n. p. pri gdjekojih piscih. Ali ponajviše stoji nas to prevelikoga truda i muke, dok potrebno gradivo (materijal) prikupimo; a to je baš ono, čega se netreba bojati početniku, ako je rad vidjeti napredka u pismenom govoru. Za to neka se prvo i prvo obraća na svoje vlastito pamtenje s pitanjem: šta mu je ono kadro dati od svega onoga, što je kad u životu svome opazio, čuo ili gdje čitao. Pamtenju silno pritiču u pomoć svakojake zapiske i bilježke, kao neke zbirke, koje naučnik možda imao prilike prije toga sebi spremiti. Dosta puta nalazimo materije i u knjigah, koje nam svakojako valja nabaviti. Takve knjige valja velikom pomnjom proučavati, pa iz njih sve ono, što je za nas od potrebe, uviek izvodno i na naročitoj knjižici (bilježnici) izpisivati. Tu gradju, koju nam dodaju ili knjige ili naše pamtenje valja poslje s pažnjom pretresati, razmatrati i sravnjivati; od svega, što je nesrodno, lučiti, a skladnim izpunjavati i tako ju odmah u neki poredak dovoditi. Najposlje ima i slučajeva, u kojih možemo i sami razmišljanjem potrebnu materiju pronalaziti, n. pr.: kad se od pisaca zahtjevaju samo njegove misli i osjećanja, kao što to biva pri nekih piscih. Štogod je tko znanjem bogatiji i izobraženiji, umjeti će jamačno o svakome predmetu i više i bolje govoriti; jer gdje je osku-

dica u znanju i u mislih, tu je nemože nadoknaditi nikakva teorija i nikakvo uputstvo ili umovanje.

§. 8. Ekonomika ili: kako treba svoje misli u sastavu razrediti.

Pošto je pisac prikupio potrebno gradivo iliti materijal, onda neka mu je za tim stalo, da se dobro promisli, kojim će ga redom namjestiti, a to će reći: kako će svoje misli u sastavu razrediti i razpoložiti: daklje mora sebi neki plan (razpored, razpoložaj, razgodbu) napraviti, t. j. ustanoviti svakoj pojedinoj misli svoje mjesto. To pako uči ekonomika.

Ako je predmet omanji, neznatan ili hitan, onda plan biva samo oblaš u glavi; ali pri većih i težih sastavih najbolje je, ako se napiše. Pisac pri njem neka se uviek ravna po svrhi i namjeri, koju mora da ima pred sobom; pa neka reda svoje misli onako, da jedna iz druge čisto teku i jedna drugu snažno podupiru; jer će samo tako svrhu postići. Ako n. pr. kakov predmet opisuje, valja mu sastav tako razrediti, da svome čitaocu predoči stvar, koliko je moguće: jasno i živo. Ako li koga pobudjuje i volju mu na nešto priklanja: moraju primjeri i dokazi jedan za drugim tako teći, kako će ih svaki ne samo lasno pregledati i razumjeti, nego moraju se jedan s drugim tako podupirati te tako najsnažnije na dušu čitatelja djeluju.

O planu u obće stoji ovo pravilo: Pisac nek reda svoje misli prirodnim poredkom, a to je, što je po prirodi preče, ono neka i predhodi.

§. 9. Frastika ili: izbor rieči i izraza pri sabranu gradivu.

Svakomu je piscu, kad već ima gradivo, oko toga nastojati, da bira za svoje misli i shodne i skladne izraze. Ovdje izrazi znače nam kako pojedine rieči, naročito samostavnike, pridavnike i glagole: tako i čitave načine govora: fraze. Ove nisu ništa drugo do neka uobičajena i poznata slaganja bilo dvijuh ili više rieči, na primjer: samostavnik sa pridavnikom: golema nevolja, britka

sablja, nejaka djeca; ili glagoli sa samostavnikom, kao: povesti rieč, dopasti rana itd. Svaki ovaj izraz ima se smatrati prvo: s točke gramatične, pa onda stilistične. Gramatika iliti slovnica iziskuje, da se svaka rieč po pravilu upotrebljava, mienja i sa svojim padežem slaže. Stilistika pako zahtjeva, da je svaki izraz čisto hrvatski; da je običajem utvrdjen, da ima u sebi snage i ljepote. A da pisac uzmože rieči i fraze birati, treba da je pripravan, te da ima pri ruci bogatstvo takovih rieči i fraza: daklje da oko toga svojski nastoji, da nesamo što većma jeziku vičan postane, nego i da svakomu pojedinomu izrazu pravo značenje saznaje, ako nije rad, da govori ono, što je ili protivno ili izopačeno ili nerazumljivo i smiešno. Ovo se ponajviše tiče rieči stranih, t. j. iz tudjega jezika pozajmljenih; pa onda izraza, koji su smislom srodni, što se inače zovu sinonima. Ovamo idu tako nazvani nepravi ili prenosni inače figurni izrazi, koji daju stilu mnogo okretnosti i predočljivosti, a kroz to i živosti i ljepote, kao kad se na primjer veli: ići kome o glavi; ne imati obraza; ili proljeća moga cvieće je uvenulo itd. Najposlje izrazi tehnički ili vještački, a to su oni, kojimi se uviek služe ljudi od nekoga zanimanja, ili učenja, kad koga i čemu obučavaju ili mu nauku razjašnjuju, za koje izraze obično drugi neznaju; kao kad se u slovnici govori o spolovih, brojevih, padežih, načinih, vremenih itd.

§. 10. Navodjenje prelaza.

Drugi posao, što je nemanje važan, jest navodjenje prelaza. A prelazi su nam ovdje ili pojedine rieči ili čitavi stavci, kojimi se služi pisac, kad hoće čitatelja sprovesti od jednog glavnog diela sastava na drugi; ili s jedne misli na drugu. Samo to mora da bude na način prirodan i ugodan. Netko je nauman, da unese u sastav nešto iz svoga života. To mu se može ili za zlo primiti, ili barem njegovoj taštini pripisati. Ali će svega toga ne stati, ako se on zgodnim prelazom posluži, te slušaoce za to najprije pripravi bilo

molbom ili kojom poznatom izrekom, n. pr.: »Izkustvo je uviek od koristi, al od najveće još onda, kad ga sobom učinimo.« Ili: »Vi se divite tome, ali će vašega divljenja nestati; ono će se u osvjedočenje pretvoriti, ako me još ovo saslušate.«

Ovakovi i tome podobni prelazi daju nam uviek svjedočbu, da je pisac i pazljiv i sposoban, a to privlači čitatelja. Osim toga prelazi podpomažu jako i silu shvatanja, najposlje daju sastavu i ugladjenosti i liepe okrugljine. Učenik daklje nek za rana oko toga nastoji, da i na ovu točku sastava svoju pažnju obraća; a to će najbolje doznati čitanjem i izučavanjem uzornih primjera od valjanih pisaca.

§. 11. Svojstva dobru slogu.

Osim dosad rečenoga mora još pisac gledati, da sastavu svomu daje ona svojstva, što čine slog dobrim; a ta svojstva iziskuju: ili sâm zdravi razum, ili vladajući običaji, ili tako zvani dobar kus iliti ukus. Slog je dobar, ako je jezik u njem čist, običan, pravilan, logičan, odrješit, shodan, blagoglasan, živ, silan, okretan, nov, liep, jednovit, dostojanstven, točan *).

§. 12. Čistoća.

Čistoća govora zahtjeva, da se klonimo onih rieči i njihovih slaganja i sastavljanja, koja su hrvatskomu uhu protivna i strana. Pisac ako je rad, da nam nevredja čuvstvo narodno ili da nemrači sam smisao svomu govoru, neka bira onakove rieči i fraze, koje se s duhom hrvatskoga jezika slažu, i neka se služi onakovimi izrazi, što se većinom mogu čuti ili iz ustijuh čisto narodnjih ili barem u spisih obrazovanijeg djela književnika naših. Proti prvomu griešit će, ako se služi barbarizmi t. j. tudjimi riečmi ili tudjim načinom kazivanja, kao što su u nas: mnogi turcizmi, germa-

---

* Cicero (de Orat. I. 32, 144) veli: „Audieram etiam, quae de orationis ipsius ornamentis traderentur; in qua praecipue primum, ut pure et latine loquamur; deinde ut plane et dulcide; tum ornate; post ad rerum dignitatem apte et quasi decore."

nizmi; latinske i tolike druge talijanske, grčke ili francuzke rieči, za koje ima hrvatskih izraza, što ti isto ono kazuju. Ovamo spadaju i slavizmi pa i arhaizmi, a to su zastarjele rieči hrvatske. Proti drugomu griešit ćeš, ako se služiš provincijalizmi, t. j. mjestnimi izrazi, što se čuju samo u pojedinih krajevih naroda našega; najposlije i neologizmi t. j. proti svojstvu jezika novoskovanimi riečmi, kao što ih ima mnogo, dà i suviše u terminologiji za nepučke pa i pučke stvari.

§. 13. Točnost ili izpravnost.

Izpravnost bit će u pisanju onda, kad svaki pa i najmanji dio sastava nosi na sebi znake brižljivosti i marljivosti. Primjećujemo dosta krat na sastavu, koji je inače valjan, da se pisac na mjestih mogao ljepše, kraće i izpravnije izraziti, da je htio samo ijole marljiv biti. Ovakove pogrješke, koje bivaju samo žurbom i hitnjom, daju se najbolje izbjeći, ako sastav prije, nego ga na sviet izdamo, jošte koji put pažljivo pročitamo; pa svako mjesto, koje bi nam kao takovo u oči palo, brižljivo izpitamo i izpravimo, jeda se nebi: slovnici, skladnji ili logici protivilo.

§. 14. Običajnost.

Običajnost nazivamo ono svojstvo u slogu, kad se pisac u izboru svojih rieči i fraza, pa i u svih ostalih uzgrednostih, ravna po onom, što je vladajućim običajem već utvrdjeno, obće primljeno i usvojeno tako, da ga nesmije po svojoj volji mienjati. Dogadja se po koji put, da izraz po sebi nebi bio pogrješân ni proti pravilu gramatike učinjen; ali se tako neupotrebljuje, ili drugčije piše i govori, pa ga moramo samo za to izbjegavati, a na mjesto njegovo stavljati ono, što je uobičajeno. Odstupanje od usvojenoga načina biva dvojako: ili po neznanju ili nehotice, gdje je oskudica u boljih izrazih, i onda slog postaje neskladan; ili s namjerom i nahvalice, kad pisac ide na to, da jako pada u oči i da pazljivost publike na sebe obraća, te

mu slog postaje neprirodan i iznudjen, što se inače zove afektacija. Obojega se valja čuvati, jer čitaocu samo otežčava shvatanje, osobito ovo posljednje može pisca i smiešnim da učini. Sasvim je drugo šta, kad n. pr. pjesnici u svojih pjesmah na neki vješt i omiljen način od uobičajenoga odstupaju, što se u prozi neda i nerado čita.

§. 15. Odredjenost.

Odredjenostî imat će slog onda, ako pisac umije pomoćju shodnih rieči pojedine misli tako podpuno kazivati, da čitalac ni o kakvoj točki neostaje u sumnji i neizvjestnosti. Za ovu svrhu stoje na uslugi tako zvane opredjeljujuće rieči, kao što su n. pr. pridavnici, narečice i predlozi, kojimi se bliže i bolje odredjuje značenje ostalim riečim. Ovimi riečmi umjeti se valjano poslužiti i pomoćju njihovom označiti sve nebrojene pa i najmanje osobine svakoj misli jest glavni zadatak za onoga, tko je rad, da mu slog bude odredjen. Isto tako i za sastavljanje stavova nalazi se u jeziku množina sredstva i načina, kojim se daje podpuno odrediti odnošaj jedne misli prema drugoj; samo ih valja pomnjom proučavati. Gdje neima odredjenosti, ondje o piscu velimo, da je neopredeljen, — a slog mu nazivamo oskudan i kolebljiv, što u duši čitatelja neostavlja nikakva stalna ni živa utiska. S druge opet strane nevalja ni u odredjenosti granicu prekoračiti, ni u izrazu suviše pretjeran biti; što onda postaje izlišnost ili suvišnost ili mnogorečivost, koje se isto tako valja čuvati.

§. 16. Jasnost.

„Mit dem Gedanken wird das Wort geboren,
Und was du dunkel denkst, das sprichst du
dunkel.“ (C. Tegner.)

Jasnost sloga sastoji se u tom, da slušalac ili čitalac što prije, što lakše i što podpunije dobije pojam o stvari, koju mu je pisac predstaviti naumio. *)

---

* Záto. i veli Quinctil. I. 6, 41.: Orationis summa virtus est perspicuitas. Goethe pako u Faustu:
„Es trägt Verstand und rechter Sinn
Mit wenig Kunst sich selber vor.“

Pa počem je jasnost prava svrha našemu govoru, ili najposlje bar to je jedini uslov, pod kojim se daje na razum i srdce drugoga djelovati: to sliedi, da sva ona ostała svojstva dobroga sloga, kao: čistoća govora, točnost, običajnost itd., pa najposlje i plan sastava i sami prelazi imaju jedino i poglavito odnositi se na ovu jasnost i razumljivost. Tko je rad, da drugomu što jasno predstavi, mora sam najprije i razgovjetnu predstavu imati. Pamti si i ovu: može što za nekog čitaoca da bude jasno i razumljivo, a za drugoga tamno i nerazgovjetno. S toga pazi: komu i za koga što pišeš, da li će ti slušatelji ili čitatelji moći smisao posve shvatiti.

§. 17. Kratkost.

Kao što jasnost sloga iziskuje, da se ništa neizostavi, što bi predmet govora u veću svjetlost postavilo: tako opet kratkost zahtjeva, da se u sastavu ne nalazi više ni rieči ni misli, do samo onoliko, koliko je za postizanje svrhe potrebno. Ovdje valja razlikovati kratkost običnu ili u riečih od tako zvane neobične ili kratkosti u mislih. Obična kratkost iziskuje, da se u riečih klonimo svega onoga, što je upravo izlišno, i to se inače zove pleonazam; pa onda da bez nužde ne činimo prazna opetovanja bilo to jednih istih ideja, bilo rieči, što se inače zove tautologija; n. pr.: odveć preskupo; odvažno junačtvo; u Karlovcu ima žitelja preko 5.000 duša itd.

Neobična kratkost zahtjeva, da se što je moguće, služimo manjimi sredstvi dakle: da sa malo rieči mnogo kažemo, izrazimo; da iz množine misli i predstava biramo uviek one, koje su najvažnije i bogate, što u sebi zaključuju mnoge druge misli i predstave. Ovamo idu skraćivanja izrekâ i različno izostavljanja. Tako n. pr. kratko je a puno rečeno ono Mušickovo: Stara bez osnova zla je novost; ili: Sa svietom združiti se mora škola, pust bez polze (koristi) slave glas. Ili ono u apostola sv. Petra: »I na samo ovo okrenite sve staranje svoje, da pokažete u vjeri svojoj dobrodjetelj (kriepost), a u dobrodjetelji razum, a u razumu uzdržanje, a u uzdržanju trpljenje; a u trpljenju pobožnost, a u pobožnosti bratoljublje, a

u bratoljublju ljubav.« (Druga pos., vers. 5—8 po Vuku Štef. Karadžiću).

U obće umjerena kratkost velika je olakšica shvatanju. Ona daje snage mislim, uštedjuje vrieme i nebiva nikad dosadna. Najveća kratkost u stilu naziva se lakonizam ili slog lakoničan. Predmet su mu samo misli važne, porazne i pune značenja, kao što su izvještaji vojvodski, nadpisi na javnih spomenicih, stupovih, epigrami i t. d.

§. 18. **Originalnost** (novost).

I ako je malo prije rečeno, da se pri pisanju valja držati onoga, što je običajem utvrdjeno: ipak zato neće piscu nimalo smetati, ako svoga čitaoca malo pozabavi shodnim udesnim i vještim izborom rieči i izraza, što je liepo, javlja se u svom rodu kao novo, a novost obično godi, jer obraća na se pozornost. I to je ono, što u slogu nazivamo novost ili originalnost. Tko je rad, da u stilu dodje do neke novosti, taj nek se veoma kloni posve svakdanjih prostih rieči i izraza, ako će poznate, ali ne toliko dugim upotrebljavanjem oslabljene i ostarjele. Još je lakše piscu, da izbjegava često nasliedovanje i opetovanje posve jednakih izraza, zamnjenjujućih ove drugimi sličnimi ili sinonimi. Tim neće čitatelju nikada biti dosadan. Što su sinonimi? Ima takovih rieči u svakom jeziku pa i u hrvatskom, kojeno ne znače sasvim isto, ali je tako mala razlika izmedju njih, da se u običnom, pače i u ugladjenom obrazovanom govoru rabe izmedju sebe, kano da nije razlike velike, pače nikakove; n. pr.: harnost, zahvalnost i blagodarnost; velik i ogroman, životinja i živina i zvier; čest, diel, udo član i t. d. Ove i ovakove rieči zovu se sinonimi t. j. rieči suznačne.

Koliko n. pr. ljepote oduzima govoru, gdje neima novosti, može se odtud vidjeti, što često najvažnije istine u moralu, vjeri i ostalih naucih vrlo slabo djeluju na razum i srce slušalaca jedino s toga, što se predstavljaju načinom posve običnim i svakdašnjim. Isto tako postaju dosadni i prosti oponašaoci narodnih pjesama.

§. 19. Dostojnost.

Dostojnost pripisujemo slogu onda, kad nije protivan plemenitoj pristojnosti, dobrim naravnim liepim običajem; kad se slaže ili sklada s višim čustvom; dakle kad izraz ima u sebi to svojstvo, da se ga ne mora stidjeti čovjek, koji ijole cieni prosvjetu i kriepost no da ga upotriebiti može u svakom družtvu ljudi obrazovanih. Proti dostojnosti biti će sve nizke, podle i nepristojne rieči, koje se čuti daju samo u krugu prostaka i osoba razkalašenih. Proti plemenitosti biti će takodjer i sve rieči, koje opominju i siećaju na predmete gadke i odvratne, pa onda i suviše šaljive, što preveć draže samo putenu prirodu čovječju. Pa kao što se svaki čestit kloni djela takovih, isto tako uzdržava se i od izraza podobnih, jer tko je nepristojan u govoru ili pisanju, taj predpostavlja, da su nepristojni i svi oni, koji ga slušaju ili čitaju. No ako se baš izbjeći nemože, nego se po nuždi moraju i takvi predmeti spomenuti, onda se valja barem poslužiti izrazom, koliko je moguće mekšim i blažim, što se inače zove eufemizam, n. pr.: lakouman mjesto razkošan; nije mi baš prijatelj; on nemrzi na vino; zaliepiti koga mjesto čusnuti. Liepi su eufemizmi: namjestiti komu kičmu = izbiti ga; ozebao po glavi = lud je; šarati = lagati; nakititi se = opiti; udarila ga čutura po glavi = opio se i t. d.

§. 20. Dobroglasnost.

Počem je više puta od potrebe, da sastav moraš na glas pročitavati; pa počem ga i sami za se čitajuć barem u mislih izgovaramo: s toga je ne manje potrebno, da slog ima u sebi dobroglasnosti, a to će reći, da svojimi zvuci prijatno djeluje na uho slušaoca, te da ugadja i našemu čustvu za muziku i harmoniju. Premda je pisac za ljubav ugadjanja toj dobrozvučnosti nesmije uštrba nanositi ostalim svojstvom: zato opet, gdje mu je god moguće, neka bira blagoglasne rieči mjesto hrapavih i uhu neprijatnih. Po ovom dakle smetati će blagoglasnosti: *a)* Sljedovanje jedno za drugim više jednakih i srodnih zvukova, bilo to pismena suglasnih ili

samoglasnih. *b)* Sticanje mnogih riečí jednosloženih ili mnogosloženih. *c)* Sticanje onakovih rieči, koje u sebi imaju mnoga tvrda i za izgovor neudesna slova, kao što je n. pr. u nas glas **r**. *d)* Počimanje mnogih izreka ili perijoda jednom istom riečju, a osobito završivanje njihovo riečju jednosložnom. ili od svoje izreke odkinutom, n. pr.: Ja sam davna i dosta o tom govorio mu: ne ima sumnje, da su svi poroci, što proizlaze iz nesmotrenosti ili naše ugodljivosti ubitačni. Ili: ·Nije li to dovoljan dokaz, da je onaj sviet od ovóga, gdje se smrtni neprestance, koljeba, bolji. *e*) Najposlje nek ima u izrekah i perijodah takta ili blagoglasnog dizanja, što se inače zove ritmus ili broj oratorski. Ovaj se sastoji u liepoj promjeni težkih i lahkih slogova, pa onda u prijatnoj smjesi dužih i kraćih rieči i izreka. Tako n. pr. lahak je, tečan i neprinudjen govor ovo: Ljubiti narod svoj, ne zove se njega samo hvaliti i u zviezde kovati, a slabosti i poroke mu prikrivati; nego hvaliti ga ondje, gdje hvale zaslužuje, a slabosti i nedostatke saznavati, pa svojski nastojati o sredstvih, da nam narod bude bolji, savršeniji, razumniji, sretniji i dugovječniji. Konačno pamti si ovo:

„Die schöne Form macht kein Gedicht,
Der schöne Gedanke thut's auch noch nicht:
Es kommt darauf an, dass Leib und Seele
Zur guten Stunde sich vermähle.“
E. Geibel.

§. 21. Razumljivost hrvatske izreke.

Tim, što se u hrvatskom jeziku upotrebljavaju rieči, koje točno izrazuju misao, a izpuštaju svi suvišni više za nakit i blagoglasje služeći izrazi, biva hrvatski govor posve razumljiv. Ali ta se razumljivost postigava ne samo pojedinimi riečmi, nego i cielimi izrekami, koje se uviek tako udesuju, da se ne može nikad poroditi sumnja o pravom značenju govora.

1. Ne trpi hrvatska izreka dva infinitiva zasebice već ako jih treba, razstavlja jih drugimi riečmi; zlo bi se hrvatski kazalo: Otac dopusti sinu knjigâ nabaviti dati, već dati knjiga nabaviti; ili mjesto jednoga in-

finitiva uzima drugu vrst izreke: Otac dopusti sinu, da dade knjiga nabaviti.

2. Ne trpi hrvatska izreka, da dva participija ili gerundija, osobito ako su jednaka, jedan zasebice o drugom visi, već jedan pretvara u druge vrsti izreku; n. pr. zlo bi se hrvatski kazalo: Ljudi, trgujući služeći si kruh, često propadaju, već trgovanjem služeći si hruh, često propadaju i t. d.

3. Ne trpi hrvatska izreka više rieči razna odnošaja, a slična dočetka. Proti tomu je pravilu jako pogriešio Cuceri, ovako pišući: Tko jih (nadahnuća duha svetoga) paka od sebe odmeće, ah nesrećan, imati će na svojoj smrti duha svetoga obaditelja i oštra sudca, koji će ga u ono težko vrieme prikoriti svojiem miliem nadahnućim otverdnutiem srdcem odmetnutiem, gdje bi mogao kadazati: je njegova mila nadahnuća otverdnutiem serdcem odmetnuo.

4. Ne trpi hrvatska izreka dva predloga zasebice; tako mjesto: U od Hrvata nastanjenoj zemlji mora se kazati: U zemlji od Hrvata nastanjenoj.

5. Ne trpi hrvatska izreka mnogo incizâ, već ako treba više izreka, onda se ova metne ili na početak, a druge sliede onim redom, kojim koja koju pobliže označuje; ili u sredinu, a druge se metnu koje pred nju, koje za nju onim redom, kojim se mogu misliti; na kraj se meće samo onda, ako je cielu svezu lahko pregledati; u obće hrvatski je slog antiperijodičan, ako se tim imenom naznačuje latinska poraba perijoda. Toga se pravila divno drži Vuk, pak mu je i zato jezik vrlo razumljiv: Knezovi su ga razgovarali i uvjeravali, da se ne boji prevare, i da će Miloš doći jamačno, nego ima medju narodom posla, dok još koješta uredi; gdje bi bilo proti duhu hrvatske izreke reći n. pr. ovako: nego ima medju narodom, dok koješta uredi, posla. — Dok je knez išao na Drinu i preko Drine, a ovi na Velici počinjali razgovore o miru, izidje jedanput nešto turske vojske u Resavu, te udari na srbski šanac u selu Milivi i t. d.

§. 22. Zoritost hrvatske izreke.

Jednostavnosti i razumljivosti hrvatske izreke ne smeta njezina zorovitost, po kojoj se često upotrebljavaju prenosi to jest tropi svake vrsti, tako da se značenje rieči sa duševnoga polja prenaša na fizičko, a osobito s fizičkoga na duševno. Pače to je svojstvo velika podpora razumljivosti, jer proizvadja zorove, intuicije, koje su svakomu pristupne, osobito ako se s fizičkoga polja uzmu. Ali to svojstvo podieljuje i osobita živahnost hrvatskomu izrazu, pak se može smatrati i glavnim izvorom hrvatske pismene elegancije. Već se i prosti narod mnogo služi takovimi zorovi, a od pisaca čim je tko vrstniji, tim više obiluje njimi. Tim se svojstvom slavno odlikuje slog slavjanski, a napose hrvatski nad slogom ostalih naroda europejskih, ter se bujnošću svojom primiče izrazu iztočnih naroda, čineći prelaz sa zapada na iztok i uzvratice. Čujmo starijega pisca, slavnoga nam govornika Cucera, koji u svojih Besjedah ovako govori: Nijesam sadar tvoj vjerenik, nego sudac, koga si **u zienicu** njegove časti uvriedila. — Kad si izžeo s obje ruke sok najljepši svieh razbludâ, sadar Bogu mećeš koru. — Da počasti tkogod tebe narančima ožetiem, taki dar bi li primio? — Doslek cvietom vina najboljem napio si svietu, hudobi i tvojoj puti a Bogu si otještine, paček od dna gusti mutež ostavio.« Ali tim se svojstvom odlikuje slog i novijeg pisca, po imenu Kurelca, osobito u knjizi: »Recimo koju«, koja je puna puncata toga narodnjega blaga. Evo nekoliko primera: Mi Hrvati zagazismo u glib, te pljuskamo po kalcu današnje pisarije naše. Iznamimo dakle iz jezika zube etimologične, čto onda? kašu kuhat? — čto je slavnije nego potjerat laž? Dok vas živih, na tom bojištu stegovi uzprhajte, na tom poprišću oštrac vam se blistaj i zasieva. Ne terpimo je ni u jeziku našem. S nje se on tako naherio i navrnuo, s nje je on uzeo sahnut i venut, te mu ne može zdravlje ni veselje u jagodice skočit. — A tko se ljulja i zibulja na truhloj dasci neistine, tomu se je omaknut. i bresti po mutnih vodah nespomenicah, te u blatu i kalu oveznut i ogreznut.

Nu kod toga svojstva treba nastojati:

1. Da se prečesto ne upotrebljavaju prenosi, jer kano što svaki pretjerani nakit kvari ljepotu, tako i prečesti prenosi dosadjuju napokon. Taj govornički ures treba čuvati za važnija miesta, kojimi govornik nešto osobita postići želi.

2. Da prenosi ne budu presmieli, kakovi su iztočni, u kojih se, n. pr. nos liepe djevojke prispodablja kuli na gori Libanonu. U tom treba popitati ukus narodnji pak onj omierivati smielost prenosa.

3. Da se prenosi ne uzimaju od preprostih ili ogavnih stvari, jer će više nagrditi, nego li ukrasiti govor. Tako nebih ja s Cucerom kazao: Za sve, da se Bog i od crva i od mrava spomenjuje, za pomoć ih i utješit ih, spustit će te (tebe), da crknjivaš bez ufanja u gladu i žedji i u ognju vjekovitomu.

Dokle traje ljepota, a gdje počima grdoba, ogavnost prenosi, to uči svakoga ugladjeniji ukus, koji se ne crpi uviek u pojatah narodnjih.

§. 23. Simetrija hrvatske izreke.

Pravilo je simetriji: Kad si u jednoj izreci izrekao koju misao n. pr. pridavnikom, posluži se i u drugih izrekah za sličnu misao takodjer pridavnikom; kad si se u jednoj izreci poslužio kojim mu drago vremenom, upotriebi i u drugih izrekah za sličnu misao isto vrieme, makar se ta misao mogla izreći i drugim kojim vremenom; kad si u jednoj izreci glagolj metnuo na konac, metni ga onamo i u svih drugih sličnih izrekah; riečju gledaj, da ti bude slog u svačem simetrički razredjen, jer bez simetrije nema ljepote kano u nijednoj, tako ni u jezičnoj dvoranii, makar bili pojedini komadi onoga pokućtva što bogatiji i ljepši. Evo primjera: O braćo, za Boga! Mi **hodismo** po gori i po svakim miestima i danju i noćju, **bismo se** s ljudima i **udarasmo** na kule i dvorove, i ni oda šta se **nepoplašismo** do noćas od mrtvih ljudi! Ima li koji junak medju nama, da se vrati natrag, da vidi, kako je sad u onoj crkvi? Jedan veli: Ja neću; drugi veli: Ja ne smem; treći veli:

Ja bih volio udarati na deset živih, nego li na jednog mrtvog, dok se najposlie jedan ne nadje, te reče, da će on ići. Vuk prip. Nije li to krasno rečeno? A po čem? Doduše ne po osobitosti rieči, koje su sve obične, već samo po simetriji. Poremetimo tu simetriju, pa će nam izaći grdoba od sloga po prilici ovako: Mi hodismo po gori i po svakim miestima i danju i noćju, s ljudima smo se bili i udarasmo na kule i dvorove, a ni oda šta se nismo poplašili do noćas mrtvih ljudi . . . . Jedan veli: Ja neću, a kaže drugi: Meni nije slobodno, dok primjećuje treći: Ja bih volio udariti na deset živih, nego li na jednoga mrtvaca i t. d. — Čujmo dalje: Trubarov jezik, ubog i neuk, grub i smugal, težak i mrzak, danas je na snagu stupio, svojim se plašćem ogrnuo, vsaki nauk objamio, te zakonu slovinskomu prisegao. (Kurelac: Recimo koju str. 3.). I ovo prekrasno mjesto možeš pokvariti, samo ako poremetiš simetriju po prilici ovako: Trubarov jezik, ubog i neuk s jedne strane grub a smugal s druge, težak i osobite mrzkosti danas je stupio na snagu, svojim se plaštem ogrnuo, a svaki nauk objami i priseže slovinskomu zakonu. — Ako hoćemo dakle pravoga jedinstva na slovinskom jugu, to nije druga, nego narječja treba u jedno da splove: da se sliju u jedno korito, da se sbiju u jedno tielo. (Kurelac Recimo koju). Nu ta se simetrija ne ima tako razumievati, da se u cieloj izrečnoj sglobi, ako je poveća, ima upotrebljavati jedan ter isti način govora, već se, podielivši sglobu na više čestî, u ovih mogu metati iste vrsti izrazâ.

Po tom je simetričan i ovaj primjer: Iza toga to veliko stablo na jednoj kiti cvietaj, na drugoj sahni: jedan ogranak zdrav, sirov i kosmat, drugi suh, goluždrav i sušnjast. U vsake kite voće drugo: u jedne krasno i oslastno, u druge grko, u treće trpko, u četvrte nagnjilo. (Recimo koju str. 39.).

Istim načinom ne ima se ni tako razumievati simetrija, da bi se porad nje imala sila nanositi jeziku, ter kad na primjer nebi u jeziku bilo shodna samostavnika, da se nebi koja misao smiela izreći glagolom, zato

što je druga slična misao izrečena samostavnikom: u slogu treba, da je sve voljko, da rek bi samo teče.

Uvrstimo amo dvie tri o slobodi hrvatske izreke. Kad je jedna ter ista rieč subjektom ili objektom u više izreka, nesmije se u latinskom jeziku dva puta kazati; u nas može. Kad **dijete** naraste poveliko, **ono** navali da ide iz pećine u svijet. Vuk pr. — Tad **me** obidi kděkad i uputi **me** u nauke svete. (Kurelac: Stope Hristove). **Onaj** čto ljubi, **on** leti, **on** teče, **on** se raduje, **on** je slobodan, nit **ga** ičto drži. (Kur. Stope Hrist.)

Kad je ista rieč ili subjektom ili objektom u više izreka, onda Latini te izreke tako uděsuju, da ona rieč, koja se jednom izriče, ostane uviek u jednom ter istom padežu; kod nas se na to ne pazi, premda bih ja (Veber) svjetovao, da bi se više pazilo; već se meće padež, kakov dodje; n. pr. ljubav miluje visinu, a nije rada, da j u čto zadrži na nizini. (Kur. Stop.). Ljubavi se hoće bit svobodnoj, nit izakoje strane za sviet priljepljenoj: da j o j čtogod oka ne natruhne, da se ne zavitla s kojega mila vremenita, ni s kojega ne mila srce da j o j klone. Kur. S. (Vidi Rad jugosl. ak. knj. 18. str. 183—190.)

O ukrasih hrv. sloga bude govora obširno na poseb.*)

§. 24. Epanortotika ili: nauk o popravljanju pismenih sastavaka.

Pod epanortozom razumieva se svaki popravak kojega pismenoga sastavka, da bude bolji i savršeniji. To se dvojako obavlja: razsudjivanjem iliti kritikom; ili kad zamieniš ono boljim, što si našao, da nije dobro. To se zove e p a n o r t h o z a ili popravljanje u užem smislu. Dobro će učiniti svaki, a osobito novak, ako neostavi prvoga popravka na miru onako, kako mu se možda najboljim učinio, već ako nakon duljega vremena po drugi ili više krat razgleda obradjeni i popravljeni

* Tko se želi pobliže poučiti o figurah, koje se osnivaju na jednakosti simetrije i čestî izreke, neka prouči vele važnu knjigu: Grundzüge der Beredsamkeit von Nikolaus Schleiniger, Priester der Gesellschaft Jesu. Freiburg 1859. Na 157. str. naći će uz njemačke, latinske i grčke klasične primjere i ona pravila, koja razvija za hrvaštinu g. Veber.

predmet, jer se samo tako može doći do dobra i podpuna, dapače i do izvrstna sastavka, spisa ili djela.

§. 25. Epiteti.

Epiteti. Epit je pridavnik (pidavničko zaime, brojnik), koji sa podmetom iliti subjektom čini jednu nerazdieljivu misao ter se s njim jednako proteže na glagolj. Epiteti ili tako zvani kitni pridavnici (epitheta ornantia) dodaju izrazu snage, ljepote i živosti; n. pr. gluho doba; oštar jezik, grobna tišina; zvjersko srce, jasne zviezde; ili ono u »Smrti Sm. Age Čeng.:

„Stoji aga gorsko zviere,
Gvozden stupac, kamen tvrdi." I:
„Nezvekeće gvoždje svietlo,
Niti grme smrtne cievi "

Ovamo spadaju i mnogi u naših narodnih pjesmah epiteti, koji su postali već stalni i utvrdjeni, jer se uviek uz isti predmet nalaze, kao: bojno polje, rusa glava, britka sablja, sinje more, oganj živi, noge lagane i t. d, Navedimo još nekoliko primjera:

Biel: Taj pridavnik prati premnoge samostavnike. Ponajprije za čovjeka i njegovo tielo: Biela je vila pokliknula: biele žetelice. Al govori bielo Latinče. Ona bielo umivala tielo. Poje Ivan iz grla biela; zasukala biele rukave. Crna oka, biela boka. Od životinja dobivaju taj pridavnik: Kano vuče u biele ovce. I za njima devet bielih hrta i t. d. Miesta se već i s daleka biele. U Prizrenu gradu bielome; bieli Zagreb, bieli Zadar, krčma biela. Da ja idem u sviet bieli. Sbog svjetlosti naravski da je i dan biel. Piše vino tri biela dana; dok biela zora zabielila. Svjetlosti se svatko raduje, zato je biela boja vesela; po tom kad li meni bielo ljeto prodje. Hrani ga hljebom bielijem. Pošljite mi list knjige biele. — Crn dolazi vrlo često; obično protivno znamenovanju biel. Id odatle crni Bugarine. Svega ga crna krvca obalila. Kada li mi crna zima dodje. Crni mrače pade na zemljicu. i t. d. Jedna mi je tanka i visoka. Tanka ruha i biela kruha. Kroz nju teče zelena Bojana. Izgorje ti majku oganj živi. Zapamti si još ove najpoglavitije proste pridavnike naših narodnih pjesama: bagav, bajat, biesan, bi-

serni, bistar, blied, bojni, bolan, britak, brižan, brčni brz, crven, čavlen, čestit, čist, čudan, debeo, divan, dobar, drag, droban, drven, durnovit, dubok, gizdav, glasan, glasovit, glavan, glavit, gluh, gojen, ogojen, gol, golem, gorak, gorski, gospodski, grdan, gromovit, grozan, grozdan, grub, haran, hitar, hud, istini, jadan, jalov, jarki, jasan, jedar, jelov, jesenji, junački, kameni, kićen, kosnat, krasan, krilat, kriv, krk, kršan, krut, ladan, lagan, ledan, liep, loman, loš, lud, ljut, medan, mehak, milostiv, mlad, mlak, modar, mrk, mudar, muklo, mutan, nagao, nebrojen, nejak, neveseo, neznan, očinji, ognjen, ogrejan, okovan, okrečen, opran, oštar, paklen, peran, pitom, plah, plamenit, plav, pobjedljiv, pogani, pogodan, pokapljiv, pokorljiv, polovan, pomaman, popet, ponosit, postidan, potmuo, pouzdan, povodan, pretio, pun, pust, ran, ravan, razlomljen, razuman, rosan, rujan, rumen, rus, slan, silovit, sinj, sitan, siv, sjajan, skrovit, sladak, slan, smrtan, stidan, strm, strunjav, studen, suh, sušan, sur, svjetao, svilen, šaren, širok, tavan, težak, tiesan, tih, tmav, topao, tovan, tvrd, ubav, ubojan, ubojit, valovit, vedar, velik, vjeran, vidjen, visok, vran, zaboravan, zaklonit, zao, zelen, zimni, žarak, žestok, žežen, žitnji, živ, žut (Dr. V. Jagić).

§. 26. Figure.

Assonancija je ponavljanje jednoga te istoga samoglasa u korenu rieči.

Na pr.: Šum u šumi šumom šumi. Sablje zveče — Brda ječe. Krv se lije — Srce bije. Konji vrište — Majke pište — A junake rane tište. *(J. S. Popović.)*

„Wer da ein Dieb war — Und sich gerettet sah — Der fing zu fasten an — und ward ein guter Mann.“ — Er ist niemals gestorben — Er lebt darin noch jetzt — Er hat im Schloss verborgen — Zum Schlaf sich hingesetzt. *(Rückert.)*

Alliteracija. Gdje ima u stihovih jednakih ili sličnih suglasnika osobito na početku rieči: to se zove alliteracija. Na primjer:

Ništ na zemlji postojana:
Danas veseo, **s**utra tužan,
Danas silan, **s**utra sužanj,

Danas slavan, sutra biedan,
Danas soko, sutra mrtav. *(Pop.)*

Buči, zviždа vihar kroz grede i tram,
Staro drma sljeme, stari drma hram.
Od smrti barjake noć je razastrla,
Spasonosne zviezde u svoj dvor zaprla,
Grozovitom rukom od oblaka gromni
Do oblaka trza Perun nebolomni.
(St. Vraz.)

Biesno kliče: „Svima, svima:
Zulumčaru ubojici,
Prošćeno je svima, svima —
Samo nije izdajici.“ *(A. Niemčić.)*

Wo Liebe lebt, ist lieb das Leben *(Schlegel)*.

Grau, grämlich, griesgram, gräulich, Gräber, grimmig
Etymologisch gleicherweise stimmig,
Verstimmen uns. *(Goethe.)*

Weil sie schön schien, schien ihr Schielen mir auch Schönheit. *(Rückert.)*

Anominacija. Jest često ponavljanje jedne te iste rieči, ali ne u istoj formi, a naznačuje jednu misao, koja se često dodira glasbe — poezije. Na pr.:

Sluti, sluto doslutit ćeš! Trgovac trguje na trgu! Neka zove i prizivlje. Da se bijem i prebijam. Baci zmija krila i okrile. Zagorje ga izgorjelo, polomlje ga polomilo. Laži lažni Lazare. Hvalila se Hvalisava. Na ti žito, da si žitna. Na ti meda, da si medna. Kad u jutro jutro osvanulo.

Onomatopoeia. To je grčka rieč te doslovce znači tvorbu imêna ili rieči. Tih onomatopoeia ima u svakom jeziku. Čovjek u najnježnijem djetinstvu hoće da stvarim, koje se oko njega nalaze, nadjene ime. Pri tom u prvoj liniji djeluju glasovi prirode na sluh čovjeka. Što od toga razabere po sluhu, sastavi kao u muzici pojedine rieči. Te su dakle rieči puko oponašanje prirode i živih stvorova, ali s tom razlikom, da jedne lahko razpoznaš a druge, kojih takodjer ima mnogo u svakom jeziku, težko možeš razabrati, da su onomatopoeia. U

hrv. jeziku nalazi se mnogo takovih rieči. Evo nekoliko: cmokati, ceriti se, klopotati. U babe zubi **boboću**, u starca kosti **grohoću**.

Primj.: Kvocati, klopotati, klopotanje, klepètalo, **klokót**, glas vode, kad izvire ili kad vrije u loncu, ili kad se toči iz tiesna grljka n. pr. iz čuture; klokotanje, **klik**, kliktati, klikćem. Vuk veli pri ovoj rieči: vikati kao žuna: kli, kli, kli!

Ti (Bože) razširi mé stupaje
Da put slave **krokom** idem:
I moj stupaj trud nehaje,
Samo više da uzidem;
Kad poplešem grla prîka
Tvoih, i moih protivnika.
(Ignjat Gjorgjić Salt. Slov. XVII. str. 26.)

On **krokaja** gorostasna
Duziem putom veseo hrli:
S kraja od neba svietla, i jasna
Svoj počinje stupaj vrli:
I sviet pašuć, sebe opeta
Na drugomu kraju svieta.
(I. Gjorgjić Salt. Slov. XVII. str. 26.)

Descriptio (opisivanje). Upotrebljava se, kad se koja stvar ili dogadjaj koji živahnije opisuje i reć bi na očigled slika.

N. pr.: Zašto svemogućemu nijesu sakrivena vremena? i koji ga znaju, ne vide dana njegovijeh?

2. Medje pomiču **bezbožni**, otimaju stado i pasu; 3. magarca sirotama odgone; u zalogu uzimaju vola udovici; 4. siromahe odbijaju s puta; ubogi u zemlji kriju se svi; 5. gle, kao divlji magarci u pustinji izlaze na posao svoj ustajući kano na plijen; pustinja je hrana njima i djeci njihovoj; 6. Žanju njivu i beru vinograd, koji nije njihov; 7. gola nagone, da noćuje bez haljine, koji se nemaju čim pokriti na zimi; 8. okisli od pljuska u gori, nemajući zaklona, privijaju se k stijeni. 9. Grabe siroče od dojke i sa siromaha skidaju zalog. 10. Gologa ostavljaju, da ide bez haljine, i one koji nose snopove, da gladuju. 11. Koji medju njihovijemi zidovima ulje cijede i grožgje u kacama gaze, podnose žedju. 12. Ljudi u gradu uzdišu, i duše pobijenijeh viču, a Bog ne ukida

toga. 13. Oni se protive svjetlosti, ne znaju za putove njezine i ne staju na stazama njezinijem. 14. Zorom ustajući krvnik ubija siromaha i ubogoga; a noću je kao lupež. 16. Prokopavaju po mraku kuće, koje ob dan sebi zabilježe; ne znaju za svjetlost. 17. Jer je zora njima svjema sjen smrtni; ako ih ko pozna, strah ih je sjena smrtnoga. 18. Brzi su kao povrh vode, proklet je dio njihov na zemlji; neće vidjeti puta vinogradskoga. 19. Kao suša i vrućina grabi vode snježne, tako grob grješnike. 20. Zaboravlja ih utroba materina, sladki su crvima, ne spominju se više; kao drvo skršit će se nepravednik. 22. Grabi jake svojom silom; ostane li koji, ne uzda se u život svoj. 23. Da mu Bog u što će se pouzdati; ali oči njegove paze na njihove pute. 24. Uzvise se za malo, pa ih nema; padaju i ginu kao svi drugi, i kao vrh od klasa odsiecaju se. 25. Nije li tako? ko će me utjerati u laž i obratiti u ništa riječi moje?“ (Sveto pismo: Job. gl. 24. po Daničiću).

Comparatio (prispodabljanje, simile). Tu se radi o dviema predstavama, od kojih se jedna slikom zove. Ove su si predstave jednake u jednoj točki t. j. u tako zvanoj trećoj točki prispodobe (jednake). Ako li se slika samo malo označi a predstava, koja se na proti sliki postavi, dalje podje, nastane prispodabljanje a inače prispodoba. Navesti ćemo najprije samo nekoliko primjera dosjetljive prispodobe, i to iz narodnih poslovica, gdje joj je veliko polje i područje. S te strane tko uzme pobliže ogledati darovitost našega naroda, uvjerit će se o velikom oštroumju njegovu, o skrajnjoj smjelosti i podjedno divnoj prikladnosti i sgodnosti u pritezanju i spajanju najrazstavnijih odnošaja, iz česa električnom silom niču varnice dosjetke.

Evo primjera: Pijan kao zemlja ili sjekira. Gotov kao bos u trnje. Pouzdan kao vrbov klin. Drži rieč kao rešeto vodu. Pije kao duga. Pliva kao crtalo· Pogleda kao seka na svatove. Napeo se kao svetčarski lonac u vatru.

Primjeri za prispodabljanje: Mudrac bez krieposti priliči kazalu bez života, koji prima sunčane trake te ih na svojoj površini daje drugim opažati bez vlastite koristi. (*Gellert*). Bez Boga, providnosti i neumrlosti je život na zemlji kao putovanje po vjetru i nepogodi. (*Mendelssohn*).

Metonimija. Osnovana je na predstavah, koje stoje u svezi ili su srodne. Ona stavlja mjesto pravoga izraza drugi izraz, koji je s pravim u bližem savezu. Metonimijom stavljamo:

a) Uzrok mjesto učinka (Causam pro effectu). Na pr.: Uči marljivo Gundulića (razumjevam njegove spise, knjige.
b) Učinak mjesto uzroka (Effectus pro causa). Na pr.: Nebo lije blagodat (mjesto kišu).
c) Glavnu stvar mjesto nuzgredne (Subjectum pro adjuncto). Noć nije nikomu prijateljica t. j. noćna tama.
d) Prediduće mjesto sliedećega. Odmah se preporučio t. j. brzo otišao.
e) Sliedeće za prošlo; na pr.: Ne bude dugo slušao kukavice kukati t. j. opasno je obolio i za koji dan će umrieti.
f) Kad se atribut koje osobe ili stvari metne namjesto predmeta, koga se drži; na pr.: On se zauzimlje za siromaštvo (za siromake). Mir nas hrani a nemir uništuje.
g) Ako se uzme vidiv znak mjesto samoga predmeta i bića, dostojanstva i stanja. Zadobio je lovor (t. j. pobjedio).
h) Kada stoji orudje mjesto diela; n. pr : Tako piše pero Gundulićevo mjesto Gundulić. Julija Klovija kist obožavat će se još sto i sto godina; mjesto njegova djela.
i) Vrieme mjesto onoga, što se u vremenu dogodilo. Godina 1389. razori srbsko carstvo.
j) Prostor mjesto onoga, što je na prostoru. Sada su oživili vrtovi, zrak zuji (mjesto ptice pjevaju, pčele zuje).
k) Posjednik mjesto posjeda; na pr.: Karlovčani su pogorjeli (na mjesto kuće karlovačke su pogorjele).
l) Kada vodja, poduzetnik, načelnik i t. d. na mjesto vojske ili druge čete i t. d. stoji. Na pr.: Zrinjski je pobjedio Turke; namjesto Hrvati su pod Zrinjskim ili na čelu sa Zrinjskim Turke potukli. Radecky potukao neprijatelja.

Evo još nekoliko primjera za pomenute slučajeve: Živi od svojih ruku, mjesto od zasluge ili novca, što ga za rad dobiva. Pobjeda je neobuzdana, mjesto pobjeditelj. Huli na nebo, mjesto na Boga. Susjed je pogorio, mjesto kuća susjedova. Iz njega vino govori. Cielo se selo podiže. Prosvjećeni

viek. Izobražena Grčka. Prijatelji ga pojedoše. Kad se digne kuka i motika. Koliki si veliki, a neimaš gaća (pameti). Ječam trči, a rakija viče. Nikada neće imati tri jake za vratom (nikada neće doćerati do tri košulje).

S y n e k d o h a (izvadak). Synekdoha jest zamjena pojmova nejednake veličine: većega s manjim, višega s nižim, širega s užim i obratno. Synekdoha imamo sliedeće vrsti: Tuj se stavlja:

a) Ako uzmemo cielo za dio (Totum pro parte). Na pr.: Sviet je zločest t. j. jedan dio svieta. Grad će spasti na prosjački štap t. j. jedan dio gradjanstva.

b) Jedan dio i to važan dio (Pars pro toto). Na primj.: Ima svoj kruh. Do zlata i srebra nedržim mnogo.

c) Čitav rod (Gattung) mjesto pojedine vrsti (Art). (Genus pro specie); na pr.: Knjigami si kratim vrieme. Rado imam cvieće, glasbu, znanosti i t. d.

d) Vrst mjesto roda (Species pro genere); na pr.; Susjed ljubi čaše, premda pije i iz vrčeva.

e) Vrst mjesto individuuma, n. pr.: Rimski govornik (namjesto Cicero): grčki Epiker (mjesto Homer); mudri čovjek (mjesto Salomon).

Ovu vrst sinekdohe zovemo antonomasijom, pa ju brojimo k metonimiji.

f) Jednobroj mjesto višebroja (Singularis pro plurali). Na pr.: Lastavica cvrkuta t. j. lastavice cvrkutaju. Pas je čovjeku vjeran prijatelj.

g) Višebroj mjesto jednobroja (Pluralis pro singulari). Ljudi su sebični i tašti. (Amo ide i ona poraba osobnoga zaimena m i mjesto ja. Mi Franjo Josip i t. d.)

h) Opredieljen broj mjesto neopredieljena. Neprijatelj ima 50.000 duša; akoprem ih može i manje biti.

i) Obćenito mjesto posebnoga. Oružjem uzprotivismo se neprijatelju.

M e t a f o r a (prenosba) se osniva na sličnosti ili podobnosti predstava. Metafora je pravo rekuć prispodoba, u kojoj se izpušta prispodobna rieč. Ona se dakle temelji na sravnjivanju. Car nalići krmanu (Ovo je prispodoba). Car je krman države. (To je metafora). U metafori može se sravniti živa stvar ili osoba s neživućom;

na pr.: Deva je brod u pustinji; ili neživuća sa živućom: Lienost je mati mnogih zala i t. d. Metafora prenosi dakle rieči sa stvari žive na živu, sa mrtve na mrtvu i obratno. Metafora može se izraziti samostavnikom, pridavnikom, prislovom i glagoljem. Metafora postaje, kad se:

a) vlastitost ili svojstvo kojega živućega bića prenosi na drugo živuće; na pr.: Ciknu aga kano guja ljuta. *b)* Kad se svojstvo živućega bića prenosi na neživuće; na pr.: Čižma prosi kruha. *c)* Kad se svojstvo neživućih bića prenosi na živuća; na pr.: Silna množina ljudi poplavila je trg. *d)* Kad se prenosi svojstvo neživuća bića na drugo neživo; na pr.: Grom se valja (slika od kamena).

Evo još primjera: *a)* Samostavnici: Cviet života = mladost; pamet je svietlilo čovjećega uma i t. d. *b)* Pridavnici: Zlatni (= sretni) viek; sreberni (= kao srebro bieli) vlas. *c)* Glagol: Vjetar brije (= oštro puše); zemlja rodi (= doprinaša sad).

Razni primjeri: Zagreb je glava Hrvatskoj. Drumovi će poželjeti Turaka. Mač mu je žedan moje krvi. Oganj mu se uz obraz zapali. Ima zvjersko srce. Nebo mu je priestol, a zemlja podnožje nogama njegovima. Prelazimo danas duhom na zlatni viek narodnoga bića. Proljeća moga cvieće je uvenulo. Kad se gora zaodene listom.

Ironija. Ona je figura ugladjenoga ruganja, koja pod vidom izsmjehava ljudske mane iliti falinge i budalaštine. Služi se uviek protivnim; jedno misli a drugo izrekom kaže, t. j. hvali ondje, gdje hoće, da kudi, a kudi gdje hoće, da hvali. Na primj.: Kad bi tko pust neplodan predjel nazvao rajem; Nerona čovjekoljubivim; Vuka Brankovića patrijotom; u njega ima novaca kao u žabe dlaka.

Primjeri: Damasip iznese pred svojega gosta Cicerona nevaljaloga mladoga gorupog vina, pa rekne: „ovo ti je 40 letni falernac“. Na ove rieči vrne mu Ciceron: „zbilja je zdrave i frižke starosti.“ Ironija bude lukava, ako uzme naivni vid: „vele, da opat tudje prodike prodiče, pače znam, da su njegove, jer ih je kupio.“ Tako je ono Lesingovo: „Sirota Galateja! vele, da ona vráni (crni) kosu; a kosa

(vlasi) njena bila je vrana (crna) još onda, kad ju je kupila."
Evo još nekoliko primjera za ironiju:

„Što se mnogi nestašno tvojim' knjigam' rugaju,
I takove djubretu ravne biti smatraju,
Nek ti ništa, Filipe, u pisanju ne smêta:
I književne livade potrebuju djubreta."

(*J. S. Popović.*)

Hiperbola. Postaje, kad pisac stvar kakvu preko mjere uveličava, ili na suprot isto tako smanjava. U posljednjem slučaju zove se figura litotis.

„Kolika je sila u Turaka,
Da se svi mi u sol pretvorimo,
Ne bi Turbom ručka osolili." (*Nar. pj.*)

„Nit sijaset već taj mogu snesti,
Da se crvî moru orkanu om'knu,
Što uzdiže more do nebesa:
A još manje, da s' tor kozji opre
Turskim grud'ma svemu odoljivim."

(*S. Milut.*)

Eufemizam je, kad se koje zlo blažim izrazom krsti, nego li ga u istinu zaslužuje. Tako se velikóm krepčinom emfaze veli kod nas: zaliepiti koga = čušnuti; razpaliti koga batinom ili buzdovanom = udariti; opuckati = pojesti.

Primjeri: Liepi su eufemizmi: namjestiti komu kičmu = izbiti ga; ozebao po glavi = lud je; šarati = lagati; nakiti se = opiti se; udarila ga čutura po glavi = opio se.

Kontrast. Uzporedjuje dva predmeta, koja su po sebi različna, ali opet po nečem podobna.

Na pr.: Ti spavaš na meku dušeku, ja spavam na mekoj deteljini; ti se ogledaš u ogledalu, a ja u tihome jezeru; ti stanuješ u robskih zidinah, a ja stanujem na slobodnoj poljani; tebi umjeća riše proletje, a meni priroda. (*Evald.*)

Antiteza. Sastavlja ujedno dvie predstave, koje su jedna drugoj zaista suprotne; na pr.: mudra budala, obrazovani divljak. Ili: Što je bilo mrtvo u prošlosti, oživilo je; što je bilo u tami, pojavilo se u svietu; što je bilo u potaji, izašlo je na vidjelo. (*N. Gruić.*)

Obje ove figure pridaju slogu velike živosti, osobito kad se jedne iste rieči vještački izprekrštaju; n. pr.: Ne živimo, da jedemo, već jedemo, da živimo. U ovoj knjizi ima dosta dobroga, a dosta i novoga; šteta samo što ono, što je dobro, nije novo; a što je novo nije dobro. *(Lesing.)*

„Za današnjom slavom ostaje dugovječna politička smrt naroda, a pred slavom stoji započeti politički život naroda; za slavom se današnjom crne pozatvarani grobovi ucvieljenih naših slavnih prednjaka; pred slavom se biele slobodni dvori utješenih naših potomaka; za slavom stoji bojno polje potamnjeno, ne samo od krvi naših praotaca, koja je na nepravdu naših dušmana iz zemlje provrela, nego i od krvi naše, koja se ni do danas još u zemlju upiti nije mogla, — pred slavom se zeleni usadjeno božje drvce slobode“ (*N. Gruić.*)

Oximoron. Takodjer spaja protivne predstave ali na uman način. Primjer: Tiesno mi biva u prostranoj zemlji. *(Schiller.)* Bogati siromah. Stara djevojka.

Allegorija je uprav samo produžena i do konca izvedena metafora. U njoj pisac, naročito pjesnik, pravi predmet prećutkuje; stavljajući mjesto njega sliku njegovu. Što god se tvrdje započete slike drži, i što se ova većma i u srodnih predstavah pojavljuje, tim je i allegorija bolja. Najljepše su još, kad se sa prosopopejom spoje.

Primjeri: Rimsko se pjesničtvo iz grčkoga sjemena prenielo u bašću jednoga cara, gdje je bilo i cvalo krasnim cvietom. Za mlada se hvojka ovija. Tko se dima ne nadimi, nemože se vatre nagrijati. Kuj željezo, dok je vruće.

Prosopopeja (personfikacija = oličenje), uzima mrtve stvari, pa i same odlučne pojmove, poroke i dobrodetelji kao žive osobe, te im dodaje život, razum, čustva, djelanja i svaka ostala svojstva. Primjeri: „I posramit će se mjesec i sunce će se zastidjeti, kad Gospod nad vojskama stane carovati na gori Sionu i Jerusalemu, i pred starješinama svojim proslavi se.“ *(Prorok Isaija gl. 24. vers. 23. po Daničiću.)*

Ja sam biedna Srbija
Koja sam vam stradala

Gdi su moji sinovi
Hrabri oni heroji? (*L. Mušicki.*)
Pali!

Ili: Svani bieli dane! Sjaj mjeseče, ti noćni putniče!

Sermocinacija. Kad se osoba navadja kao da govori ili ako navodimo mrtve stvari kao da one govore, biva: sermonacija.

Primjeri: Ali mudrost gdje se nalazi? i gdje je mjesto razumu? Ne zna joj čovjek cijene, niti se nahodi u zemlji živijeh? Bezdana veli: nije u meni; i more veli: nije kod mene. Pogibao i smrt govore: ušima svojima čusmo slavu njezinu. (*Hiob gl. 28. vers. 13., 14. i 22. Daničić.*)

„Saziva s Šturca mudra vila
K obrani zemlje junake srbske:
„O hrabri! čujte? gluvo je doba sad,
Za vas bdim jadna; sa plačnim očima
Pod bliedosjajnom lunom gledim
Levo na Drinu na Timok desno!“
(*L. Mušicki.*)

Vizija. Predočuje odaljene osobe ili čine, štono se uzrujanoj fantaziji čine prisutnimi, t. j. ako tako postupa umrlimi lici ili stvorenji nadzemnimi.

Još nisam pravo usnuo, kad mi se ukaže slika prijatelja moga, padšeg s ruke izdajničke, te mi tužnim glasom progovori: Nebilo ti mira i počinka, dok si prijatelja neosvetiš.

Sveta gora.

„Sveta goro, sveta
Tvrdjo kaludjerâ
U tebi se spasi
Knjiga, krst i vjera

Mnogo li si znoja
I blaga propila,
S kojim te slavjanska
Pobožnost hranila.

Slavjan te posveti,
Slavjan te ukrasi
A ti jadna hoćeš
Sada grčka da si.

Sjeti se, o goro!
Klimenta i Save,
Pa podigni opet
Slavjanske zastave.“

Balkan.

„Planino ti stara,
Bugarski Balkane!
Kad će opet sunce
Tvoje da osvane?

Gdje su silna carstva
  Kruma, Simeona,
Asjena, Samujla,
  Gdje su, gdje su ona?

Kamo duh Kirila,
  I umna Metoda?
S pismom koj i vjeru
  Svim Slavjanom poda?

Sve satreše Turci
  Nebilo im traga
Oj planino, kad ćeš
  Starog slomit vraga?“

Dalmacija.

„Aj more jadransko!
  Slavo ti Hrvata,
Prije neg' tudjincu
  Sám otvori vrata.

Ti si ono blago,
  Koje sav sviet lovi,
Na kom se dieliše
  Carstva i svietovi.“

Hrvatska.

„Velebite veli!
  Koji sried sriedine,
Pašeš kamen-pásom
  Bratske pokrajine.

Ti si vidio slavu
  Hrvatskih kraljevâ
Gledao si tuge
  S desna, kô iz ljeva.

Čestokrat si krvcu
  Potokom sisao,
Kad je Hrvat mačem
  Na noge ustao.

Dao Bog, da gledaš
  Slobodna Hrvata,
Od Bojane rieke
  Do starih Karpatâ.“

Slovenija.

„Triglave! Triglave!
  Čuvaru jezera,
Krst od kuda slavske
  Bogove protjera.

Ti si gledao bunu
  Epula, Batona
Slavu Ljudevita,
  Pobjedu Samona.

Seljana si gled'o,
  Kom na stolcu svomu
Klanjahu se knezi
  U slovenskom domu.

Daj da se nagledaš
  I buduće slave,
Složnu kad Sloveniju
  Na noge postave.

* * *

Heleni, Heleni!
  Od prastarieh lieta
Mudri učitelji
  Čitavoga svieta.

Od kada padoste
  Pod bič Carigrada
Zloba i lukavstvo
  Um i duh vam svlada.

Bosna.

„Bosno, tužna Bosno!
Zemljo ti grobova,
I gradova silnih
Bez blaga i krova.

Zibko ti izdajstva
Vjere i naroda,
Leglo viečne svadje,
S kom brat brata proda

Una tebe veže
S jedne bratske strane
Drina tebe vodi
U zemlje poznane.

Kreni ledja Meki
I azijatskom skotu,
Te pomogni oprat
Slavjansku sramotu."

(*Povjestne pjesme I. Kukuljevića od g. 1874.*)

Exclamatio. Uzklik, želja, kletva, zakletva ili prisega: sve to proiztiče iz dubljine čustva. Zakletva biva od prevelike žudnje, kad hoćemo druge u istini čega da uvjerimo. Kletva se upotrebljuje samo u gnjevu ili očajanju, i za to smotreno. Primjeri: Da grješna naroda! naroda ogrezla u bezzakonju! sjemena zlikovačkoga sinova pokvarenijeh! ostaviše gospoda, prezreše sveca Izrailjeva odstupiše natrag. (*Sveto pismo: Isaia gl. 1. vers. 4. Daničić.*)

„Još povade obojudne mače,
Okrenu ih u zemljicu vr' sma:
Krv mu niz mač mjesto vražje tekla,
Tko uzmakne, ili se pokori." (*S. Milut.*)

„Ljuto kune sva Bugarska zemlja:
Duše vam se za rebra pripekle,
Božijega ne vidjele lica,
Nemogle se očistjeti vječno!
Rod vas kletvam pregruzio ljudski,
Ustopce vam zajmi vraćali se,
Odužit se nikada nemogli,
To l' utješit nutrost plačnu igda!" (*Milut.*)

Pitanje (upros). Pitanje je u obće, kad se tko pita za privolu našega mnienja, našega nazora o kojoj osobi ili stvari. Pitanja su ili glagolska i partikularska. Glagolsko je pitanje, kad se počima izreka glagolom, koji ujedno mjesto upitne čestice stoji, n. pr.: Hoće li Rade uviek tako biti, na oružju danom, noćju bditi, tjerajući Turke u poćeru? Može li ti pomoći učenje pravila bez pri-

mjera? Partikularsko je pitanje, kad se izreka počima upitnom česticom te se od odgovora očekuje nadopunjenje misli; n. pr.: Šta je danas čovjek siromašan bez imetka? Kako i čim je to postigao?

Estetičko pitanje zovemo ono, koje ne traži odgovora, no tek se pod vidom čini, da bi se pazljivost veóma pobudila, a kadkad sobom i odgovor zaključuje. Primjeri: Kakvi biše to užasni prestupi, što izriše ovome prestupniku bezdnu strадanja, koja će ga progutati? Što podžegoše osvetan oganj, koji će ga najposlje strošiti? Nije li oskvrnio on svoje tielo? Nije l' okaljao ruke svoje krvlju nevinih? Udovicu i sirotu nije li učinio žrtvom nepravda svojih? Nije li bio čovjek bez pravila, bez karaktera, bez duše, čudovište grieha? (*Masiljon u besedi o bogatome.*)

„Vas, koji ste vikli tome
Boraviti trieзne dane,
Tko vas haje, plode l' krši vinom?
Tko vas haje, ploda l' krši žitom?
Tko vas haje, plode l' krši svilom?
Dok po vrelieh hladne vode ima;
Dok po dragah bujna stada mûču;
Dok po brdieh sitna krda bleje?

„Harač, harač!" Od kud raji harač?
Od kud zlato, koji krova neima,
Mirna krova, da ukloni glavu?
Od kud zlato, koji njive neima,
Nego Tursku svojiem znojem topi?
Odkud zlato, koji stoke neima,
No za tudjom po brdieh se bije?
Odkud zlato, koji ruha neima?
Odkud zlato, koji kruha neima?

(*Smrt Smail-Age Čengića spjevao I. Mažuranić.*)

Dje pogibe slavni kneže Lazo?
Dje pogibe stari Jug Bogdane?
Dje pogibe devet Jugovića?
Djo pogibe Miloš vojevoda?
Dje pogibe Vuče Brankoviću?
Dje pogibe Banović strahinja?

(II. knj. 45., 165. str. *Vuk Stef. Karadžić.*)

Kome: jaoh? kome: kuku? kome svadja? kome vika? kome rane ni za što? kome crven u očima? Koji sjede kod vina, koji idu te traže raztvorena vina.

(*Sal. gl. 24. vers. 29. Daničić.*)

Perifraza (opis). Figura riečmi neupravnimi izražena mjesto upravnimi, ponajviše likom iz života za neživotne pojme ili likom poznatijim mjesto manje poznatim.

Tuj imamo ponajprije šaljivu perifrazu, kojom se veli: ljeskova mast = batine; lozova juha = vino; ubraditi koga bez igala = opiti; podkovati bez klinaca = po tabanih izbiti; udario ga, kud se teoci vežu = po vratu.

Za frazu navedimo samo nekoliko zastupnica. Koliko sgodno naš narod n. pr. veli: likom koga opasati ili u suho grožđje opremiti = upropastiti; koli krepko: mehku postelju pod koga podvući = oblaskati ga; za pojas koga zadjeti = biti pretežniji od njega.

Dubitatio (dvojba) zove se ona figura, kad se ne zna, šta bi čovjek rekao ili držao o kojoj osobi ili stvari.

Gospodaru, pogorjeli smo; sve smo izgubili; možemo li se ikada više dobru nadati? Kako đa te dam, Jefreme? da te predam Israilju? kako da učinim od tebe kao od Adame? da te obratim, da budeš kao Sevojim? Uztreptalo je srdce moje u meni, uskolebala se utroba moja od žalosti. Neću izvršiti ljutoga gnjeva svojega, neću opet zatrti Jefrema; jer sam ja Bog a ne čovjek, svetac usred tebe; neću doći na grad.

(*Prorok Osija, gl. 11., vers. 8—12. po Daničiću.*)

Confessio (izpoviest). Kad se što izpoviedi i prizna, što mu se ne čini ugodnim; n. pr.: Gle, ja sam malen, šta bih ti odgovorio? Mečem ruku svoju na usta svoja.

(*Hiob, gl. 39. vers. 37. Daničić.*)

Concessio (dopuštanje). Kad se protivniku u čem popusti ili što dopusti, ali uz ogradu tako, da onda tim jače uzmogneš braniti svoje nazore ili misli.

Na pr.: A Hiob odgovori i reče: Zaista, znam, da je tako; jer kako bi mogao čovjek biti prav pred Bogom? Ako bi se htio preti s njim, ne bi mu mogao odgovoriti od tisuće na jednu.

A n a d i p l o s i s. Ako se rieč, kojom smo zaključili prvi stavak, odmah ponovi na početku druge izreke, to se zove anadiplosis; na pr.: Jeste li zaboravili z l a otaca svojih i z l a careva Judinijeh i z l a žena njihovijeh, i svoja z l a i z l a žena svojih, koja počiniše u zemlji Judinoj i po ulicamo Jerusalimskim? (*Prorok Jeremija, gl. 44. vers. 9. Daničić*). — Da, gospodaru, mi bijasmo b r a ć a, b r a ć a po krvi vezom nerazdružive prirode. Njegov život bijaše pun l j u b a v i, l j u b a v i za mene do groba hladna. (*Schiller.*)

A d m i r a t i o (udivljenje). Kad dolaze izvanredne velike ili neslučene stvari, zove se admiratio; n. pr.: Kako pade s neba, zvijezdo danice, kćeri zorina? kako se obori na zemlju, koji si gazio narode? (*Isaija gl. 14. vers. 12. Daničić.*)

A n t i t h e t o n (protimba). Kad se nekoje protivne stvari postave jedna proti drugoj, da se tim većma iztaknu, zove se antitheton; na pr.: Za malo ostavih te, ali s velikom milošću pribraću te. U malom gnjevu sakrih za čas lice svoje od tebe, ali ću te vječnom milošću pomilovati, veli izbavitelj tvoj Gospod. *Isaija gl. 54. vers. 7. i 8. Daničić.*)

H y p o t y p o s i s (opisivanje). Kad se što tako živahno slika ili opisuje kano da to na svoje oči gledaš, zove se hipotiposis; n. p r.: Jesi li ti dao konju jačinu? jesi li ti okitio vrat njegov rzanjem? Hočeš li ga poplašiti kao skakavca? frkanje nozdrva njegovijeh strašno je. Kopa zemlju, veseo je od sile, ide na susret oružju. Smije se strahu i ne plaši se niti uzmiče izpred mača. Kad zvekeće nad njim tul, i sijeva koplje s ulica. Od nemirnoće i ljutine kopa zemlju, i ne može, da stoji kad truba zatrubi. Kad truba zatrubi on vrišti, iz daleka čuje boj, viku vojvoda i poklič. (*Hiob, gl. 39. vers. 22—29. Daničić.*)

I n t e r r u p t i a (prekidanje) je nastavljena elipsa te je posljedica žestoka čustva.

„Ostavi moju kćer na miru; njoj će biti neopisano milo, kad čuje, da ju je onaj ostavio, koji je ni braniti nije vriedan. Ona je za junaka, čovjeka odvažna, a ne, ne“ —

(*J. S. Popović.*)

*

Wer mir Bürge wäre! Es ist alles so finster! Verworrene Labyrinthe! Kein Ausgang, kein leitendes Gestirn! Wenn's aus wäre mit diesem letzten Odemzuge, aus wie ein schales Marionettenspiel? (*Schiller.*)

Inversio dolazi jako često u govoru, a sastoji se u tom, da se obični red rieči preokrene. Zato se inversio obično zove preokrenuto redanje rieči.

Ne budi samo pred Bogom iskren, nego mu se i pokoravaj. Više se ruža razpupoli i razširi na suncu, ali samo jedna ide uviek za suncem. (*Jean Paul.*)

Es ist besser, das geringste Ding von der Welt zu thun, als eine halbe Stunde für gering halten. (*Goethe.*) Der Schwache und Lahme bedarf einer Stütze oder Krücke, und welcher Mensch ist in keinem Zeitpunkt seines Lebens schwach? In diesem Fall ist es gut, eine Krücke zu haben, an der man gehen kann; gleichwohl ist es unläugbar besser, ohne Krücke gehen zu können. (*Wieland.*)

„Zar moram ja sam niemim i bez pjevauja biti?“ reče uzdišuć labud potiho sam u sebi te se kupaše u najljepšem sjaju večernjega rumenila: „skoro ja sam samcat u čitavome carstvu prnata jata?“ (*Herder.*) Što duguješ radniku, kad više nemože raditi ili kad nebude više posla zanj? Što čovjeku, kad više nije za posao? (*Schiller.*)

Parenthesa se razlikuje od umetnute uzporedne i podredne izreke, jerbo stoji za se neodvisno posred stavka, da jedan ili drugi dio stavka bolje razjasni. Parentheza se može i izostaviti, a tim se smisao stavku ni malo ne oslabljuje niti ne potamnjuje.

„Kao što mi ura kaže čase, bije sate, a sunce mi broji godine; tako živeć — znam dobro — približujem se smrti.“ (*Schleiermacher.*)

Correctio (popravak) sastoji se u tome, kad govornik ono, što je već rekao, opozivlje, ali ne za to, da ne bi bio istinu govorio nego s toga, da istu stvar kaže, drugimi riečmi krepčije, jasnije i pravije. N. pr.: „Cio srbski narod, no šta rekoh? cio slavenski narod obratio je na nas svoj željni pogled.“ (*Gruić.*)

Hier steh' ich in der Allmacht Hand und schwöre und

schwöre Ihnen, schwöre ewiges — o Himmel, nein! — nur ewiges Verstummen, doch ewiges Vergessen nicht. (*Schiller.*)

Čemu se većma čudi začudjen narod, nego kad vidi pače i mrtve uskrsnule, kao i nemoćne bolestnike probudjene! (*Klopstock.*)

Elipsa. U elipsi ne dolazi pogovor (predikat) ili subjekt ili napokon kopula. N. pr.: Mladost ludost, starost slabost. (Ovdje smo izostavili kopulu je). Ako (ideš) u goru, vuci (ondje su). Tko o čem (govori), a baba o uštipcih. Na př.: Reci koju (rieč) i t. d. Uz to sačinjava elipsa s aposiopesom i s tako zvanim manjkavim stavkom trias pokraćenih samostalnih izreka.

Primjer za elipsu: Beklagenswerther Mensch, der mit dem edelsten aller Werkzeuge, mit Wissenschaft und Kunst, nichts höheres will und ausrichtet, als der Taglöhner mit dem schlechtesten! (*Schiller.*)

Aposiopesa. U njoj se misao ne izrazuje podpunoma, jerbo se od velike strasti naglo sam zaustaviš ter u strahu, da ne rekneš previše, ostavi se čitatelju ili slušatelju, da si on popuni misao. Ovamo ide i manjkavi stavak, koji se samo radi udobnosti ili s inih razloga stilističkih izpusti, jer se sam po sebi razumije.

Primjer: Hektor Achilla očekivajuć govoraše sam sa sobom: ali da sbacim sa sebê štit i kacigu te da sulicu osovim uz zid, pohitim neporočnomu Akilu u susret i obećam mu Jelenu i posjed i sve, tako bo htjede nekoć Aleksander vodjen u prostranih brodovih proti Troji, što i bi našoj borbi prvim povodom, da sve odvede k sinovom Atrejevim; i narodu od Agra, da razdieli, kolikogod očekuje grad tuj, a ja zatim, da si prisežem poglavice Troje, da mi se ništa ne zataji, ne, da se dvostruko podieli sve, štogod mili taj grad dobra hrani u stanovih svojih: — ali čemu za boga pobudjiva srce takve misli u meni. (*Prev. Hom. Iliad.*)

Epanorthosis (popravljanje). Kad govornik rieč svoju natrag uzima i rekao bi sebe popravlja, u čem se je prenaglio; n. pr.: Jesu li Jevreji? i ja sam; jesu li Izrailjci? i ja sam; jesu li sjeme Avramovo? i ja sam. Jesu li

sluge Hristove? (ne govorim po mudrosti) ja sam još više. Više sam se trudio, više sam boja podnio, više puta sam bio u tamnici, mnogo puta sam dolazio do straha smrtnoga. (*Poslanica druga Korinč. sv. Pavla gl. 11. vers. 22—24. Vuk Stef. Karadžić.*)

Prolepsis (occupatio ili anteoccupatio). Kad se prigovoru, štono ga vidiš, unapred vješto i umjetno predusretne. Na pr.: Šta ćemo dakle reći? Hoćemo li ostati u grijehu, kako ćemo još življeti u njem? (*Posl. Rimlj. sv. apost. Pavla gl. 6. Vuk Stef.*)

Distributio (razglabanje). Kad se radi jasnoće koja stvar na pojedine dielove razstvori; n. pr.: „Mnogo puta sam putovao: bio sam u strahu na vodama, u strahu od hajduka, u strahu od rodbine, u strahu od neznabožaca, u strahu u gradovima, u strahu u pustinji, u strahu na moru, u strahu medju lažnom braćom; u trudu i poslu, u mnogom nespavanju, u gladovanju i žedji, u mnogom pošćenju, u zimi i golotinji; osim što je spolja, navaljivanje ljudi svaki dan, i briga za sve crkve. Ko oslabi i ja da ne oslabim? Ko se sablazni i ja da se ne raspalim? Ako mi se valja hvaliti, svojom ću se slabošću hvaliti.“ (*Sveto pismo: sv. Pavao Korinčanom u posl. II. gl. 11. vers. 26—30. Vuk Štef. Karadžić.*)

Synonymia. Dva ili više jednakih izraza jesu synonym. Površno promatrajuć čini se, da isto znače, ali pobliže razabiruć daju se medju njima opaziti tanke razlike. Sinonima se upotrebljavaju, kad se hoće, da se što krepčije i jasnije izrazi. Sinonima su i u narodu obljubljene figure, kako se to vidi iz premnogih narodnih poslovica i fraza. (*Miklošić*)

Primjeri: Umijte se, očistite se, uklonite zloću djela svojih iz pred očijuh mojih, prestanite zlo činiti. Učite se dobro činiti, tražite pravdu, izpravljajte potlaćenoga, dajite pravicu siroti, branite udovicu. Tada dogjite, veli Gospod, pa ćemo se suditi: ako grijesi vaši budu kao skerlet, posta će bijeli kao snijeg; ako budu crveni kao crvac, posta će kao vuna. (*Prorok Isaija u gl. 1. vers. 16—19. po Daničiću.*)

Parrhesija jest, kad se koja omrznuta stvar kaže, ali nastoji ublažiti te poljepšati; n. pr.: Čujte moj odgovor, i slušajte razloge usta mojih. Slušajte dobru besjedu

moju, i neka vam ugje u uši, što ću iskazati. Evo, spremio sam parbu svoju, znam, da ću biti prav. Ko će se preti sa mnom? da sad umuknem, izdahnuo bih. (*Hiob, gl 13. vers. 13., 17., 18. i 19. Daničić.*)

Praeteritio (prelaženje). Kad se o kojoj stvari upravo ništa ne kani kazati, ali se ipak mimogred toliko napomene, koliko je nuždno; n. pr.: I šta ću još da kažem? Jer mi ne bi dostalo vremena, kad bi stao pripoviedati o Gedeonu, i o Varaku i Samsonu i Jeftaju, o Davidu i Samuilu, i o drugijem prorocima.

Paradoxon ili paradoxa. Ova figura predstavlja sud tako, da je, akoprem prividno neistinit, s druge strane promatran, ipak istinit. Mnoge sentencije, izreke velikih muževa, a i mnoge poslovice pričinjaju se paradoksami. Na pr.: sudbina dade često čovjeku melem prije nego ranu. (*Jean Paul.*)

Zeugma je, kad se jedna rieč proteže na dva različita izraza, dočim samo valja za jedan izraz, ili kad se jedan pogovor proteže na dva različita subjekta. Ta figura nastaje obično, kad se izreke stegnu, što ne riesi sloga. Na pr.: Ja ću mu mlieka i cvieća posuti na grob.

Hendiadys se u tom sastoji, kad se dvie rieči uzporede, koje samo jedan glavni pojam sačinjavaju, a inače stoji jedna prama drugoj u podredjenom odnošaju. Na pr.: Žrtvujemo iz zlata i zdjelica, namjesto iz zlatnih zdjelica.

Anakoluthia nastane, kad se iz pravilno poredanih izreka izadje.

1. pad.
Sunce sa svojim neizmjernim djelovanjem, mjesec i zviezde, klijanje i rastenje i promjena dana u noć i obratno
4. pad.
—— sve to nastojaše sin prirode u svom smislu protumačiti.
1. pad.
(Namjesto sve se to nastojaše po sinu prirode i t. d. protumaciti.)

Postepenost (gradacija). U njoj sila izraza sve postepeno raste od izraza slabijega na jači, i od malo važnijega na važniji i obratno; n. pr.: I na samo ovo

okrenite sve staranje svoje, da pokažete u vjeri svojoj dobrodjetelj, a u dobrodjetelji razum. A u razumu uzdržanje, a u uzdržanju trpljenje, a u trpljenju pobožnost. A u pobožnosti bratoljublje, a u bratoljublju ljubav. Jer kad je ovo u vama, i množi se, ne će vas ostaviti lijene niti bez ploda u poznanju Gospoda našega Isusa Hrista. (*Druga posl. sv. Petru vers. 5—9. Vuk Štef. Karadžić.*) — „Drzkost je gradjanina rimskoga vezivati; bezakonje je, na muke ga metati; bratoubijstvo ubijati ga; a šta da rečem na krst ga razapinjati?"

(*Cicero prot. vjer.*)

Anafora. Kad se jedna ista rieč na početku više izreka opetuje, to se zove anafora; n. pr.; Blago siromašnima duhom, jer je njihovo carstvo nebesko. Blago onima, koji plaču, jer će se utješiti. Blago krotkima, jer će naslijediti zemlju. Blago gladnima i žednima pravde, jer će se nasititi. Blago milostivima, jer će biti pomilovani. Blago onima, koji su čistoga srca; jer će Boga vidjeti. Blago onima koji mir grade, jer će se sinovi Božji nazvati. Blago prognanima pravde radi, jer je njihovo carstvo nebesko. Blago vama, ako vas uzasramote i usprogone i reku na vas svakojake rgjave rieči lažući, mene radi. (*Sv. evangjelje po Mateju gl. 5. Vuk Štef. Karadžić.*)

Epizeuxis. Kad u istoj izreci jednu te istu rieč dva ili višekrat opetujemo, to se zove epizeuxis; n. pr: I vikahu jedan drugomu govoreći: svet, svet. svet je Gospod nad vojskama; puna je sva zemlja slave njegove. (*Isaija gl. 6. vers. 3. Daničić.*)

Epanalepsis. Kad prvu rieč u izreci opetujemo na kraju iste izreke t. j. kad njom zaključimo stavak, to se zove epanalepsis; n. pr. Hvalite Boga u svetinji njegovoj, hvalite ga na tvrdji slave njegove. Hvalite ga prema sili njegovoj, hvalite ga prema visokome veličanstvu njegovu. Hvalite ga uz glas trubni, hvalite ga uz psaltir i gusle. Hvalite ga s bubnjem i veseljem, hvalite ga uz žice i organ. Hvalite ga uz jasne kimvale, hvalite ga uz kimvale gromovne. Sve što diše, neka hvali Gospoda! Aliluja! (*Psal. 150. Daničić.*)

Epifora. Kad se jedna ista rieč na kraju više izreka opetuje, onda postaje epifora; n. pr.: Združujte se, narodi, ali ćete se potrti; čujte svi, koji ste u daljnjoj zemlji: oružajte se, ali ćete se potrti; oružajte se, ali ćete se potrti. (*Isaija gl. 8. vers. 9. Daničić.*) Jer će doći zatrti i zatrti zemlju Misirsku; ko bude za smrt, otići će na smrt; ko za ropstvo, u ropstvo: ko za mač, pod mač. (*Jeremija gl. 43. vers. 11. Daničić.*) — Vidjeh te i ne proplakah; srce me bolilo od žalosti, no ja neplakah; već mi je krv tekla od silnih i nesmiljenih udaraca; pogledah opet na te, ali neplakah. Uhvatiše me, ja se ne dam; svezaše me, ja se ne dam; odvezoše me, ja se ne dam; povališe me, ja se ne dam.

Asindeton. Kad pisac od prevelike navale čustva u nestrpljivoj hitnji na svake sveze (veznike) zaboravlja ili hotomce izpušća, postaje asindeton; n. pr.:

„Dokle (će) junačtvo, poštenje pod kivnim propadati nožem? Svake bez obrane, osvete pravedne, naknade, kazni?"

(*M. Svetić.*)

Polisindeton. Kad pisac nagomilava sveze, da bûdi u čitaocu veću pazljivost na neku predstavu, ali se pri tom naglo ponavlja jedan te isti veznik u sglobu izreka, postane polisindeton. Od sroka (rime) se tijem razlikuje, što opetujuća rieč mora biti samo čestica: veznik, predlog, prislov ili uzkličnik; n. pr.: Djeca njegova nek se potucaju i prose, i neka traže hljeba izvan svojih pustolina. (*109. psal. vers, 10. Daničić.*)

Čuj molitveni glas moj, kad vapim k tebi, kad dižem ruke svoje k svetoj crkvi. Nemoj me zahvaliti s grješnicima i s onima, koji čine nepravdu, koji s bližnjima svojima mirno govore, a u srcu im je zlo. Podaj im, Gospode, po djelima njihovijem, po zlome postupanju njihovu; po djelima ruku njihovijeh podaj im, podaj im što su zaslužili. (*Psalm. David. 28. vers. 2., 3. i 4. Daničić.*) — „Obraz i zakon i crkvu i svetci pogaženi javno." „Tajno se spremiše ljudi i žene i djeca i starci."

(*M. Svetić.*)

Parallela i parallelismus. U paralleli se predstave i misli izrekâ jedna na proti drugoj poredaju. Kod prispodobe se radi samo o jednakosti u jednoj točki, a

u paralleli moraju sve pojedinosti predstava biti uzporedne. Parallelismus se često u sv. pismu ualazi, gdje se ista misao u dvieh îzrekah dvakrat ali svaki krat na drugi način izrazuje.

Primjer za parallelu: O kako bi rado bio takov, kakve ste vi drage pčelice! — — — Da mi je tako brzo, tako sretno na znanstvenom polju, tako daljeko ići kako vi; da sam tako stalan u marljivosti i sposoban od naravi ići od umieće do umieće, kako vi od polja na polje, da vjerne prijatelje korišću razblažim, a neprijatelja žalcem porazim.

(*Götz.*)

Parallelismus: Već sam bio smrti u naručaju; groze su me podzemskih ponora hvatale; rieke su me dubline podzemske strašile; već sam bio u zankah smrti. — Tada zavapih u stisci gospodu — Bogu momu zavapih. Gospod usliša glas moj u svetištu svojem; njemu do ušijuh dopre vapaj moj.

(*Fr. L. Stollberg.*)

§. 27. Glavne vrsti sloga.

Pošto svaki čovjek ima svoj poseban slog, koji nosi biljegu njegova duha i značaja, to zavisi slog u glavnome od dotične osobe. ali uz to i od predmeta, o kojem je govor kao i od okolnosti, u kojih se govori ili piše. S toga se slog, buduć da mu je glavnom svrhom ili pouka ili zabava, ganuće (tronuće), dieli na troje: na **nizki, jednostavni,** iliti prosto narodni (pučki), na **srednji** ili **plemenitiji** i na **viši** ili **uzvišeni slog.**

Jednostavni ili prosto-narodni slog.

Ova se vrst sloga zove latinski: genus dicendi planum et summissimum, tenue, attenuatum. Jednostavnomu ili nizkomu slogu misao je glavnom svrhom, a glede načina glavnom mu je zadaćom težiti za jednostavnošću, shvatljivošću, lahkoćom i čistoćom. S toga ne dopušta ova vrst sloga mnogo novih i visokih misli, niti smielih metafora, niti biranih izraza, a još manje velike izreke ili perijode. Nesmiju niti zakučaste misli u prenesenu smislu niti izreke u srokovih smetati glavnu svrhu ote

vrsti sloga, već mu ima biti glavnim uresom prirodni tok govora, ljubežljivost, jedrina i krepkost, te razumljivost kakova je u svakdanjem govoru. Napokon se ima izključiti sve, što osobita truda i pripravljanja stoji, riečju: sve, što bi slušaocu ili čitatelju otežčavalo brzo shvaćanje. Ovaj se slog iliti stil upotrebljava osobito kod podučavanja i u tako zvanoj družtvenoj prozi kanoti su: pripoviedanja, tumačenja, razjašnjivanja, listovi iliti pisma, opisivanja i t. d. To su u kratko sva svojstva i obilježja pučkoga iliti prostonarodnoga sloga. U tom se osobito svojom preciznošću i jedrinom misli i govora odlikuje naš hrvatski puk naposeb u Krajini i Dalmaciji. Razumjeva se po sebi, da bi pogriešio onaj štilista, koji bi proste i nepristojne izraze upotrebljavao, jer bi se prostonarodni i pristojni slog izvrnuo u prostački. Mnogi osobito mladi štilista grieši o tom prečesto, kad hoće, da bude popularan.

P r i m j e r i prostonarodne prozore:

Očina zakletva. Bio jedan starac, pa imao tri sina i jednu kćer. Kad dodje vrieme, da starac umre, on dozove svoja sva tri sina, pa ih zakune, da sestru dadu prvome, ko dodje, da je prosi, makar ko bio. Kad po smrti očinoj prodje neko vrieme, dodje jedan starac na dvokolicama, te zaprosi djevojku. Dva starija brata ne htjednu mu je odmah dati, gdje je star i siromah, ali najmladji navali, da je dadu opominjajući ih očine zakletve na samrti. I tako je dadu za starca, i starac je odvede svojoj kući. Poslje nekoga vremena otide najstariji brat sestri u pohode; kad tamo, a to kuća velika ne može bolja biti. Sestra se vrlo obraduje, kad vidi brata; i kad je brat zapita, kako živi, ona mu odgovori: „Dobro, ne može bolje biti.“ Kad je brat sestri došao, starca nije bilo kod kuće, ali malo čas dodje i on, i vrlo mu milo bude, kad vidi šuru, pa mu reče: „Častit ćemo se i veseliti, samo najpre da ideš na mome konju, da mu doneseš trave, ali ondje da nakosiš gdje konj zakopa nogom, a ne gdje je tebi volja.“ Šura mu reče: „Dobro; zete, hoću.“ Pa onda uzjaše na konja i otide Idući tako dodje na srebrnu ćupriju (most); kad sagleda ćupriju i vidi, da je od sva od srebra, polakomi se, pa sjaše s konja, te iztrgne jednu srebrnu talpu (dasku, planku),

govoreći: „Mogu se pomoći.“ Po tom nakosi trave, gdje je njemu volja bila, nečekajući, dokle konj nogom zakopa, pa uzjaše opet na konja i vrati se natrag. Došavši kući, namiesti konja u konjušnicu, i metne travu predanj, pa otide u kuću. Kad dodje u kuću, starac ga zapita, je li namirio konja, i jede li konj travu, a on odgovori, da jest i da jede. Onda starac reče: „Dobro, da vidim i ja.“ Pa izidje u konjušnicu; kad tamo, a konj nije ni takao. Starac pozna, da trava nije nakošena onako kao što je on kazao; zato odmah izprati šuru neugošćena, da ide od kuda je i došao. Onaj došavši kući, ne kaže braći svojoj, kako je kod zeta prošao, nego rekne srednjemu bratu: „Pozdravio te zet, da mu i ti ideš u goste.“ Poslje nekoga vremena otide srednji brat sestri u pohode: ali i on prodje kao i onaj prvi: i njega pošalje zet onako po travu, a on kad dodje na srebrni most, polakomi se kao i onaj, te iztrgne jednu srebrnu talpu, a ne nakosi trave, kao što mu je zet rekao, nego po svojoj volji. Kad se vrati k zetovoj kući, zet i njega uhvati u laži i pošalje kući neugošćena kao i prvoga. Kad i on dodje kući, ne kaže nikome, kako je prošao kod zeta, nego rekne najmladjemu bratu: Pozdravio te zet, da mu ideš u goste.“ Poslje nakoga vremena otide i najmladji brat. Sestra kad ga ugleda, vrlo se obraduje, pa mu reče: „Samo, brate, nemoj da učiniš, kao što su naša braća učinila.“ On nije znao, šta su oni učinili, a ni sestra mu nije htjela više ništa kazati, do samo to. Kad dodje zet kući, i on se šuri vrlo obraduje, pa mu reče: „Častiti ćemo se i veseliti, samo idi najpre na mome konju te mu donesi trave, ali gdje konj nogom zakopa, ondje da nakosiš, a ne gdje je tebi volja.“ On uzjaše na konja i otide po travu. Kad dodje na onaj most (ćupriju), začudi se njenoj krasoti, ali mu čisto žao bude, što mu ne ima i onih dviuh talpa, pa kad dodje na sredinu (sredu), pogleda i s jedne i s druge strane, i vidi izpod njega, gdje u jednom velikom kotlu (kazanu) ključa voda, i u njoj se kuvaju ljudske glave, a orlovi ih od ozgo čupaju. Zatim prešavši preko mosta, dodje u jedno selo, i prolazeći krozanj, čuje sa svijuh strana pjevanku i veselje, pa se začudi, gdje sve selo pjeva i veseli se, te zapita jednoga: „Kako je to, brate, u vas sve veselo?“ A onaj mu odgovori: „Za što ne bi bilo, kad nam je svaka godina rodna i svega imamo izobila.“ Kad izidje iza sela, nadje na putu dvie kučke,

gdje se kolju jednako: pa ih stane razvadjati, ali nemogavši ih razvaditi, okani se i otide dalje. Idući tako dodje u drugo selo i prolazeći krozanj vidi, gdje je u njem sve žalostno i plačno, pa reče jednomu: „Ja prodjoh kroz jedno selo i vidjeh sve veselo, a za što je u vas sve tako žalostno?“ Seljak mu odgovori: „Kako neće biti žalostno, kad nas tuča tuče svake godine, pa nemamo ništa.“ Kad izidje iza onoga sela, nadje dva bravca, a oni se jednako kose. On ih stane razvadjati, ali zaludu, i nemogavši ih razvaditi, ostavi ih i podje dalje. Najposlje ga konj donese na jednu prekrasnu livadu. Kad budu na sred livade, konj stade, pa zakopa nogom, a on skoči s konja i nakosi trave, pa se vrne natrag kući Kad dodje kući, uvede konja u konjušnicu, pa mu položi travu, a konj odmah stane jesti. Zet kad vidi, da mu je šura konja namirio, vrlo mu bude milo, pa mu reče: „Ti si moj šura; sad ćemo se veseliti i gostiti.“ Pa onda sjednu za trpezu i stanu večerati. Za večerom reče mu starac: „Sad da mi kažeš, šta si vidio?“ A on mu odgovori: „O moj zete, izkazati se ne može, šta sam vidio. Prvo sam vidio srebrn most, vrlo liep, ali je nagrdjen, gdje mu ne ima dvijuh talpa. Tko ono uze, ubio ga živi bog!“ Starac mu na to rekne: „Ono su tvoja braća ukrala: kako su učinili, onako su i prošli. Nego mi kazaj, šta si drugo vidio?“ Šura mu odgovori: „Na sriedi pod mostom (ćuprijom) vidio sam velik kazan (kotao), gdje ključa, i u njemu glave mrtvačke, a odzgo ih orlovi čupaju.“ Na to zet reče: „Onaka vječna muka na onom svietu. Šta si još vidio?“ Šura nastavi dalje: „Vidio sam selo sve veselo.“ Zet mu na to reče: „One su ljudi Bogu po volji, svakoga rado dočekaju i ugoste, i siromaha ne tjeraju prazna izpred svojih kuća. Kazuj, šta si još vidio?“ A šura mu dalje kaže: „Vidio sam na putu dvie kučke, gdje se jednako kolju.“ Zet na to: „Ono su dvie jetrve. Šta si još vidio?“ Šura odgovori: „Vidio sam drugo selo i u njem sve neveselo.“ Starac mu reče: „Ondje ne ima nikakve pravde i nikakve sloge, niti nadu za Boga. Šta si još vidio?“ Šura odgovri: „Vidio sam dva brava, koja se jednako kose.“ Na to zet: „Ono su braća, koja se dobro ne žive. Kazuj, šta si još vidio?“ Šura mu reče: „Vidio sam prekrasnu livadu. Ondje bih ti stajao tri dana, da se one krasote nagledim.“ Na to zet reče: „Onaki je raj onoga svieta; ali je težko do njega doći.“ — Poslje toga

još su se dugo dana gostili i veselili. Najposlje se šura digne da ide kući, a zet ga liepo opravi i s velikim darom i reče mu, da ga je odmah poznao, da je pošten čovjek, što je navalio, da se izpuni očina zakletva, i da će biti sretan, a braća njegova nesretna. (*Narod. pripov. str. 87. Vuk Štef. Karadžić.*)

Djevojka brža od konja. (Narod. pripov.) Bila je nekaka djevojka, koja nije rodjena od otca i majke, nego ju načinile vile od snijega izvadjena iz jame bezdanje prema suncu Ilijnskome, vjetar je (nju) oživio, rosa je (nju) podojila, a gora listjem obukla i livada cvijećem nakitila i nariesila. Ona je bila bjelija od snijega, rumenija od ružice, sjajnija od sunca, da se take na svietu rudjalo nije, niti će se radjati. Ona pusti glas po svietu, da će u taj i u taj dan, na tome i na tome mjestu biti trkija, pa koji je (t. j. nju) mladić na konju preteče, da će biti njegova. Ovo se u malo dana razglasi po svemu svietu, te se prosaca skupi hiljade na konjih, da ne znaš, koji je od kojega bolji. I sam carev sin dodje na trkiju. Djevojka stane na biljegu, i svi prosioci narede se na konjih, a ona izmedju njih bez konja, nego na svojih noguh, pa im onda reče: „Ja sam onamo postavila zlatnu jabuku, koji najprije do nje dodje i uzme je (t. j. nju), ja ću biti njegova, a ako ja prva k njoj dodjem i uzmem je (nju) prije vas, znadete, da ćete vi svi mrtvi na onom mjestu ostati, nego pazite dobro što činite.“ Konjanici svi se pogledaju i svaki se u sebe uzdaše, da će zadobiti djevojku, pa rekoše izmedju sebe: „Znamo odista (doista), da neće ona nijednome od nas na nogah odbjeći, nego netko od nas, a ko, toga će Bog i sreća danas pomoći.“ Te tako, kad djevojka rukom u ruku pljesnu (pljasnu), svi potekoše u jedan tren. Kad je bilo na pol puta, bogme djevojka odvojila bješe, jer pusti nekaka krila izpod pazuha. U to ukori jedan drugoga, te priošinuše i obodoše konje i pristigoše djevojku. Kad ona vidje, izvadi jednu dlaku iz glave, te baci i onaj isti čas uzraste strašna gora, da nisu znali prosci kamo će ni kuda će, no tamo amo te za njom, a ona opet daleko im odvojila, a oni obodi konje i opet je (tj. nju) stigoše. A kad djevojka vidje zlu i goru, pusti jednu suzu, dok buknuše strašne rijeke, te se za malo svi ne potopiše. Za djevojkom nitko više nepristajaše do sa-

moga careva sina, te on plij na konju te za njom, ali pošto vidje, da mu je djevojka odmakla, zakle ju tri puta imenom božjim, da stane, i ona stade na onom mjestu, na kojem se nadje; onda ju on uhvati, te za se na konja vržc, i prepliva na suho, pa se uputi jednom planinom doma, ali kad dodje u najvišu planinu, obazre se, kad li mu djevojke neima. *(Narod. pripovj. str. 103. skupio Vuk Štef. Karadžić.)*

Suočenje obtuženika i svjedoka pred sudom.

Sudac pita obtuženika: Poznavaš li, Nikola, ovoga čovjeka, koji prema tebi stoji?

Obtuženik. Tako da ne gospodaru! Poznavaju ga i Crnogorci i Primorci po crnu obrazu i po lažih; to je moj zakleti neprijatelj i tajni krvnik; onako mu Bog sudio!

Svjedok. Za što po crnu obrazu, bezočniče? Zato što si pošten, zvone ti verige oko papaka, kano ti što si davno zaslužio.

Obtuženik. Ovo sam dobio na veliku božju pravdu, ti si me na dušu ponio, — nego sbori sad preda mnom, ako obraza imaš, i u oči mi bistro gledaj.

Svjedok. Ja, gospodo, okopavah kukuruz, dok začuh ne daleko od mene, gdje se dvojica u velike zavadjahu. Ostavih motiku, iztrčim na jedan brežuljak, da vidim što je, kad ugledam Nikolu, gdje na pasji način tuče pokojnoga Puru Gjurova, koji vikaše od težke nevolje: „Aj, igdje li ikoga za Boga! Bog me, gospodo, da mi je pokojni Puro i brata ubio, u oni čas ne mogah srcu odoljeti, nego potrčah u razvadju. Prije nego što sam ja k njima prispio, vidjeh pokojnoga Puru gdje vrže jednim kamenom na Nikolu, i zvešti ga u lievu obrvu, a eno mu se i sad poznava; a Nikola ni pet ni devet, nego ščepa malu pušku iza pasa, te u njega puškom zvek; pa otolje svoj put; ni kučki od lova ne mogahu ga stići. Pritrčah na Puru, koji još bješe teke živ, poznade me, kaza mi, tko ga ubi. Vidjeh, gdje mu krv iz žličice kutlja, odpašem ga i vidim ranu poviše žličice. Obložim ga zaludu u onaj čas lozovim perjem i utegnem pasom, pa zavičem, da mu čeljad domaća dodju, a ja sve kod njega, i na moje ruke izpusti dušu, a u težkoj onoj muki ništa drugo negovoraše, no préporučivaše dušu Bogu i angjelu Gavrilu i svemu kolu nebesnomu, i reče mi: Na težki amanet ostavljam ti svoju sirotčad.

Prispješe u toliko njegovi i okukaše, i na onom je istom mjestu ostao, doklen su došli iz Kotora Kacamot, i kako pravo tako zdravo.

Obtuženik. O gospodo! o braćo! čuste li ga? e igdje li ikoga za krst častni! Čujete li lajavoga kusova i šarenoga kudrova, kako ti slično veze, a liepo laže. (Prema svjedoku). Misliš li umirati i bojiš li se Boga, njegova te sila sapela, ali se ljudî ne stidiš? Kojima očima gledaš ove ljude, kojim li obrazom misliš medju ljude? Duša nema no jedna vrata, a ti ju hoćeš da izgubiš, samo teke da mojoj glavi paka dodješ, i da se izpuni ona tvoja ljetošnja prietnja, kad ti nisam htio dati djevojke, kad si ju prosio. Udri sokole tako, kako si počeo, palo ti je šake do zgode; ali se uzdam u jakoga Boga i u pravedni carski sud, da ću čist izići, a ti se, ako Bog da stiditi tih rieči

A ja onaj dan, kad je pokojni Puro poginuo, nisam znao ni gdje mi je glava, nego me vas dan tresla groznica, kao što može svjedočiti glavar sela i svi moji susjedi; nego pokaj se i nenosi me na svoju dušu, od moje ti kuće Bog i sveti Jovan. (*Ilirska čit. za višu gimnaziju.*)

Seljak pripovieda pred sudom, kako mu je kuća obnoć pokradena. Pričat ću vam za svoju pogibio. Na dva dni prije Nikolja dne žena mi, da oprostite, pošla s kućnom čeljadi u rod na pir, a ja ostadoh sam samcat u kući. Večerao, što je Bog dao, prigrijao se k ognju, izštetio nekoliko sinsije (lule) duhana, dok mi se zakunja (zaspati): sklopi me san, a ja na ono isto mjesto na pustinu se izvalim i zaspah kao saklan. Bog me sam, gospodo, tvrda san u prvi dušak a i oglunuo malo, ma kroza san čujem, nasrnuo šarov, a nešto škrkoće okolo vrata, te ja skoči, sjedi i priušavaj, kad li sve više pas nasrtje. Onako bosonog i gologlav, uzmem nož i malu pušku, te na vrata. Noć tmasta, ne vidi se prsta pred okom, povičem: Tko si na vratih? noćas ti zla večer, kako i hoćeš! Ne odgovara nitko ništa, te ja opet drugom, a po tom takni šarova: Šarove, šarove! pust mu ostanuo. Učini se, da netko pobježe i ošinu psa na pasji način, jer ga stade krika. Da i koga imah u kući, hotijah na dvor izići, ali me bješe, pravo vi reći, strah, jer mi je kuća na samo i podaleko od porodice, pa se bojim, da me ne utuku, da mi se ne zna krvnika, i

da ne poginem bez zamjene. Te ja opet lezi i priušavaj, za mlogo i hoće san, da me prevari, kao što i sklopi na moj zli put. Sve na jednom čuh, gdje me dvojica priklopiše, jedan mi veže ruke, a drugi zaklopio usta, da ne vičem. Čujem gdje traže po kući i iznose. Pošto su uzeli sve, što su našli u pustoj (za zlotvorom) kući, pušte me onako svezana, a zavežu mi usta jednom krpinom, te ja tako čamlji do crne zore bez ikoga. Kukam i lelečem za svojom krvavom mukom, kršno mi se a i sramotno čini štetu i sramotu na jedan mah, na očigledice pregoreti; nu stisni pusto srce, opomeni se, da su me živa ostavili, i razaberi se onom starom poslovicom: Nedaj Bože koliko se trpit može. Svanu dan i sunce skočilo, evo ti mi jedne sinovične, da me nadje po običaju; diete od desetak godinâ zove me: Striko! o striko! a meni puče srce i promakoše trostruke suze, gdje joj se ne mogu odazvati, i zoveći me, dodje do mene. Kad me upazi, jer pomisli, da sam mrtav, ciknu diete, kao zmija izpod kamena, i kad vidje, da sam živ, prionu ručicama. smače mi krpu s usta, te tako joj rekoh, da mi i ruke odrieši, a da nebi nje, Bog i duša hotijah dušu izpustiti i bez pričestja i bez izpoviesti. Pošto ti se dobavim noguh, razaberem diete, uzmem oružje, pa izpred kuće vrzi puškom, a klikni: tko je vitez! igdje li ikoga! U trenuć oka evo ti pet šest momaka oružanih, gdje trče i pitaju, što je? — Kako, što je? odgovorim im napunjujući i podprašujući pušku, da li ne vidite, da sam izkopan bez lieka? Kako? zlo te smelo! upitaju me, dok im kazah, da sam pokraden. Te mi za lupeži u potjeru bolje-bolje, bolje-bolje sve tragom, jer mi bjehu i jednu kravicu, da oprostite, odagnali. Srećom nadjosmo dobar trag, te za njimi, da nam duša prene, a sve sokoleći družinu: Ha braćo! za Boga jutros, ali ikad, — a ne prestaj moleći Boga i moje krstno ime, da mi uzkrsne i pomože, kao što i jest. Dodjosmo na vrh jedne glavice, pripjeh se na jedan kam, gledam izpod ruke, jer bješe sunce uprlo, tam amo, dok Bog dade, vidjeh jednom stranputicom četvoricu uprćenu i gdje tjeraju kravu, daleko dva puškometa. Vrgnem se puškom za njimi i zavičem: Stante gnjili nigovići, — te bolje, te bolje, te već da ih pristignemo. Pošto vidiše da ćemo ih pristignuti, jedan od njih svrati s puta s kravom, a mi ne vidjeli, te ih opet upazih, i vidimo samo trojicu, a

ne četvrtoga i krave. Bježe i oni i negdje nam se u onoj gustoj šumi zametnuše, i tako ništa ne povratismo, niti koga od njih poznadosmo. A sad? pita me jedan od družine: „Zlo i naopako“ odgovorim im ja, i pridodam: Ajdmo da kravu tražimo, ona će biti negdje u onih krševih svezana. Družina mi se počnu rugati, ali zato ništa. Malo natrag dodjemo i na ono mjesto, gdje nam ne poznani lupež svrnu s kravom; pripnem se na jedan visoki oštri krš, i zavičem što god me mah naneše: Roge! Roge! dok ona iz nekakve prodoli: muu, muu, rekao bi, da mi s plačem odzivlje; ma ništa ne znam na koju stranu, te ja opet zovni dva tri puta, a ona isto, te tako po nje glasu nadjoh ju svezanu za jednu lipu. Kad ju vidjeh, proliše me suze, izljubih ju kao osvem krsta čeljade, i š njom dodjoh doma. Meni su, gospodo, ponieli što valja 100 talira, i mogu se bez grjehote zakleti, i izkopali su me siromaha. Bog me, gospodo, komarcu izvuci nogu, eto crieva na dolinu. Preporučivao sam po Primorju i po Crnoj Gori na kumove i na prijatalje, da potraže, i obećao jaku sočbinu (nagradu), i evo do danas nikakva glasa, i uzdam se, kaonoti prava muka da mi neće tako bezbrižno propanuti; ali kako se govori: Težko onomu, komu se iz pliena vrće, i oprostite, jadim se samo teke, da mi nije na srcu. (*Ilir. čit. knij. II.*)

§. 28. Srednji ili plemenitiji slog.

Srednji ili plemenitiji slog zove se latinski: genus dicendi mediocre, medium temperatum. Ovaj slog sačinjava nekim načinom sredinu izmedju jednostavnoga i uzvišenoga (sloga). Od prostonarodnoga razlikuje se točnimi perijodičkimi izrekami, živahnošću i izabranimi izrazi i tropi, zato se govornik ili pisac trudi oko uresa ili ukrasa besjede. Svaka oštroumna misao, raznolikost, dražest i ugodnost, sve to karakteriše takov govor. Veća opisivanja i sve vrste govorničkoga predočivanja pravilno su složena ovim slogom. Naposeb se ovaj slog upotrebljava, kada govornik ili pisac hoće ne samo da poduči, nego da i čustva probudi, da volja bude činom, pri čem se služi raznimi figurami i tropi. Zato je srednji slog u užem smislu jezik govorničtva.

Primjer: Dajte mi ljepotu zemlje i vode, pučine i

polja, zrcala jezerâ, gajeve zahumljâ; tihu maticu podražite vratolomnimi utoci, obrubite rudinastimi obrvami, razvedite niz dionice, niz jarke; dajte plugu oranicâ, srpu njivâ, kosi livadâ; tu mi ljepotu dajte pod nebom, s kojega žari sunce kao oko junačko: pa eto naporuč vam konjâ jahatih i čamacâ plivačâ da se utrkivate i da gospodski lov lovite.

Dajte mi ljepotu zemlje i vode, da vas nadnosim nad virove, nad jata ploticâ, iverakâ, pastrvâ, glavatica; da vas obliećem labudovî, iznebušim, zabezeknem nesići. utvami zlatokrilkami; dajte da vas bacam u zlatne talase, da se topite u jezera pšenice; da vas penjem na Vratare, da zadjete junačke klance; da vas iznosim na Rujnicu, da unakrst svietu gledajuć želja vas mine ljepote zemaljske.

Dajte mi ljepotu zemlje i vode, raztvorit ću vam morske dubine, razvesti ću luke, obtočiti otoke, navratit ću vam jata jedaricâ ko jata galebovâ: da vam pukne odsvakle trgovina, da zalazite po svietu kao pčele po cvietu.

Dajte mi ljepotu zemlje i vode, dat ću vam tu krasnu sliku; ali vam ne dadoh još slike stare naše Neretve.

Što je kopna uprlo u tri mora, što je skoka od Dunaja do Visá, što zemlje zalieva Drina, Sava, Bosna, što hrani srce Južno-Slovinkinji, toj diki jedrijoj od uzorite Talije, zanositijoj od darovite Španije. žnpnijoj i pristupnijoj od i jedne posestrime na poluostrovu: Slovinkinji toj odušak je ova gruda, na kojoj danas mi stojimo, oba nju jagmiše se Ilirci i Galci, Grci i Rimljani, Eruli i Goti, Vandali i Vizantinci, Obri i Slovinci, Hrvati i Srbi, Barbarezi i Normanci, Ugarci i Cicilianci, Turci i Mljetci, te napokon Francuzi i Englezi pa i Rusi. Ovdje je stožina, okolo koje se vrti ciela povjestnica dalmatinska.

Neretva je svojom ljepotom od iskona savila sve ovo sinje more, i krunom staro-ilirske slave, junačtva i bogatstva, ovjenčala je glavu svoju, Norin ponositi. Krasan li taj Norin bijaše u napli svoje snage i svoje mladosti! Od Pruda do Rujnice, pa što je leglo prostora od Dragovije i Vratara do Site i do Humke, odvalio se silni gorostas, kojim vrve ljudi ko pčelinjakom, da primaju i odpremaju trgovinu cieloga Ilirika. Topole se razkrilile od Glibuše do pod Bobal, da konjanici i putnici prohode hladovinom. Od utoka do pod tvr-

djavu Norinsku zanizali jablonovi, da se podložnici redom okupljaju kralju i kraljici, kad od iztočnih stranâ dovažaju harač i pravdu pitaju. Zaredile ladje dvojedrice i trojedrice od Višnjice do Kuta i do Norinskoga utoka. Plutnjak prekrio jezerca i zaboke, da ti se neretvanske vode u bieli cviet pod očima pretvaraju. Brda se iz okola zazelenila od gore, a polja zatutnjela od tišme. Na četiri ždriela sviet navrvio: od Jezera, od Raztoka, od Krupe, od Ravna, da unosi i da raznosi trgovinu. Cio Ilirik prima i daje Norinu blagostanje i život. Pa cio Ilirik zaplaka, kad god. 229. pr. Isusa kraljica Teuta zaplaka — ovdje u Neretvi nad svojim poraženim brodovljem. (*Različiti spisi Mihovila Pavlinovića u Zadru godine 1875. str. 376.*)

§. 29. Uzvišeni ili viši slog.

Viši ili uzvišeni slog zove se latinski: genus dicendi sublime, grave, grande, patheticum. Ovaj se slog sastoji u uzvišenosti izraza te zavisi od sile, dostojanstva i veličine govorničkoga sadržaja. Ponajglavnija su mu svojstva ova: plemenitost i uzvišenost izraza ne samo u pojedinih riečih, nego i u vještu upotrebljavanju stavaka i skladanja, plemenitog slikovnog govora, odvažnosti, veličine i svečanosti. Ta svojstva može govornik ili pisac na različit način prikazati. Sad se lati plemenite i veličanstvene jednostavnosti, sad opet govorničke sjajnosti i punoće; sad upotriebi iznenada kratke i jaklene izreke; sad opet bogate i pune svečana ritmusa perijode. Predmeti, za koje se ovaj slog upotrebljava, nove su, dostojanstvene, uzvišene misli, duboka uzrujanost čustva, podvostručena živost mašte, s toga je pravo polje ovomu slogu govorničtvo. Ob ovoj vrsti sloga, koji brzo može prekoračiti granicu propisa i svrhe te nevaljalim postati, veli sv. Augustin: »Viša ili uzvišena vrst govora razlikuje se od umjerene ili srednje osobito tiem, što nije toliko liepimi riečmi ukrašena, nego strastmi ili afekti duše silna. Takov govornik ili pisac upotrebljava svakojake urese, ali neobhodno nisu potrebni. Govor mora svojom nutrnjom silom više zanieti i uznieti, nego li vanjskom ljepotom izraza. Ako se hrabar junak pozlaćenim i dragim kamenjem ukrašenim mačem bori, to

ne zavisi borba od oružja, nego od onoga duha i misli, koje junak u grudima nosi·«

Za ovu vrst sloga imade govornikâ i pisaca kod svih naobraženih naroda, a ima jih i kod Hrvata. Naposeb su uzorni Grci i Rimljani, mnogi crkveni otci, a još više proroci: Izaija, Jeremija, Baruh, Ezekijel, Habakuk, Nahum i pojedini psalmi.

Zemljo, ti sladka majčice naša! koliko si viekov viekovala, da znala nisi, što je pismo, što li knjiga? Kdje niče, kdje li se izumjè ono, što danas knjigom zovemo? koja bì, knjigo, reci, domovina tvoja? Istina li, što priča zemlja Kitajska i njezini vrači, da je knjiga njihovâ plemena kladi? Ili damo za pravo Misircu, koji se hvali, da je on književnik prvi? Ili morda objema preotme slavu Asurac i Ninive staro, danas prekopano i pismom klinovim sborno, izakako mučà tolike tisuće godin?

Ali budi sveta koliebka tvoja, gdje mu drago, ti si danas, knjigo, velika gospodja. Pred tobom su svi narodi koljeno preklonuli; tamljanom te okadili, ružom ovjenčali; tvoj zakon podpisali i posluh zavjetovali. Kdje ti staneš, sunce ogranjuje; kdje te nije, sumrak se hvata. Kad narod pohodiš, ogrije se; kad odhodiš oledi se. I bez tebe zemlja bi stala, nu ne znajući da stoji; i bez tebe bi ljudi živjeli, nu ne znajući da živu. Ti si iskra, ti si luč života; ti si duša, koja se osviestila, bez koje osviesti duša ni dušom nije; ti si nietilo duha obumrlog; ti si uzkriesilo ilove naravi naše; ti si spasitelj i sahranitelj uma ljudskog i mudrosti ljudske; ti zasnovatelj viekov ljudskih i spomena ljudskog; ti si poruk i jamac sve to veće slave njihove, a nastajućega djelovanja ljudskog vodja sve to umniji, svieća sve to jasnija, sve to svietlija.

Oprosti knjigo, da se sad uklonim od tvoga kumira i tamnjana tvoga; da govor spustim te o tom prosborim, kako si ti na putu od roda do roda došla pred vrata i Slovinskoga roda; i kako za novijega časa u tebi oživljujemo i uzkrsujemo, te pravim li putem hodimo ili možda stranputicom zahodimo. Budi mi, prosim te, dok to rečem, u pomoć, a vi braćo i drugovi poslušnite.

Naši djedovi naučili su knjigu od bratov Ćurila i Metoda'. Cvala je devetoga vieka po cielom jugu. Desetoga uz-

mačė iz Ugrije: došla čeljad nekrštena; uzmačė iz krajev Slavenskih: uzė ju progonit crkva neslovinska; a braća, kako znate, bijahu bogohvali i sluge božje u jeziku našem. Nu iza njihove smrti knjiga im se po drugih stranah i bolje usadì i dalje još prosù: jer do skorâ preotė svu zemlju Moskoviju. Dočim je dakle Ćurilovo pismo sa strane iztoka tako predobivalo, uzė ga sa strane zapada crv podgrizati, te se po našoj domovini i po otocieh, uz glagolicu kôj se za početo ne zna, stadė širiti i mah otimati pismo Latinsko.

S toga bì da mjesto knjige jedne, kao što smo i koljena jednog, iznikoše knjige troje: Ćurilska, obilata rukopisî i naukom svetim, u jeziku Metodovom; Latinska uzbujala u Dubrovniku ter indje plodom višim mirskim, u jeziku kako se kad govoraše; glagolica, ili gledao što ili kako je pisala, zanosila je i sjemo i tamo, ali po ubožki. Tako stigosmo, razkrojeni u troje, do ovoga vieka: pošto se Turci med nas utisli, a oganj Dubrovački Francuz utrnuo, ni malo na pameti ne držeć što biasmo: ni, da bi kojom, knjigom odišuće; a jezikom našim s mukom progovarajuće. Samo što je pod Josipom carem Obradović Srblje oživio; ono drugo podriemalo i obumrlo.

Kad tko ne ore, susjed odorava. U Magjarov zatim velike namjere, nam pogubne; krika, vika, jedva se prenusmo: prvi Gaj. Zaprosì u cara, da novine štampa. Frane dopustì te reče: „Nije pravo da Magjari štampajuće toliko vi baš ne štampate ništa.“ — S onoga života, koji iza toga nastà, i koji prem da ubog nam se činjaše plodan: kao ljudem ni vjedućim što smo bili ni čim da budemo; s onoga, djem (dim) kakva bud života niče ta pomisal da smo književnici, tvorci knjige nove; starih knjig da nije, pravil da ne treba, da sve u glavi stoji, i da svatko, ako rod svoj ljubi, može biti pisac, Prepiralo se i viećalo po Zagrebu, odgovara li besjeda narod onomu što Niemci zovu Nazion; a kad jednom netko reče, da bi se moglo govor reći mjesto govorenje, to se drugim ni prilika na besjedu ne vidjaše. Srbskih knjig nitko ne čitao, ni slov jim ne poznav; Dubrovnik, toli preporučen, više bì na glasu nego u pameti. Tolika bi slabost jezika hrvatskoga i tolika žalost njegova stanja.

Tielo koje, što je zdravlje i kreplje, više i probavi, bolje hranu pretvori i prisvoji; slabo li je tielo, te se namjeri na

jestivo neprobavno: dočim bi ga zdravo tielo odmah izhitilo, u želudcu slabom zaleži i bolesti plodi.

Dopustite, braćo i drugovi, da ovu pripodobu na jezik prenesem. Živci našega jezika, kako znate, biahu otupjeli, duša omlitavila. A ni život visoko nad prostotom jezika ne stojaše. Pomislite sada, koliko je bilo za nas ne dospjelih i ne dozrelih Hrvatov hrane ne probavne, koliko je bilo težkih zalogajev u mislih i u stvarih (a po tom i u jeziku) svieta zapadnoga! u mislih umov prepečenih, duhov preizpredenih, srdac otrovanih; u stvarih svieta prepitomá, do zla boga razprokšena i posve omeklâ! svieta koji se naživio i preživio; svieta u koga mal' da ne svako dobro izvrglo se na zlo, u kom se ne zna ni što je pravo ni što je zdravo; gdje se konci života strašno zamrsili; gdje voće visoke prosvjete prezrijalo i ukislo; gdje jabuka iz vana je rumena a iz nutra gnjila. Čega li ne raste na njivi tako razrovanoj, po gnojniku tako kalužnû i slanû.

Treba priznati da nam je voće s toga stabla prepitomog zapada krv pokvarilo i žile podbulo, te s toga bol bolujemo, s koje ne znam kako da ozdravimo. S voća zapadnice knjige lice našega jezika, kô biaše zdravo i rumene, sada je žuto i uvelo; mišice pružne sada su spuzle; tielo, nekada jedro, sada se nadulo; pùt, inda čvrsta i gibka, sada je gnjila: žeži, reži po njoj koliko ti drago, nit ju boli nit ju peče; hod i postup, što je bio lagak i spretan, sada je klapeć i batajuć; korak, što je bio ponosan i skrojen, sad je trom i težak; vàs struk i stas, što je bio vítak i opasan, sad je kržljav i razpojas.

Kad koji jezik ono u se prima, što probavit ne može, kad on besjede zlo i krivo kroji te njimi obilovat stane; onda se može komu prividjeti, da se jezik razvija, da se puni, da se bogati: ali do dna gledaje to ništa drugo nije nego znamen, da je sila, da je tvoriva sila, da je klica, iz koje jezik klija, onemogla, oslabila i omlitavila; da životna hrana svojim putem ne ide; da se vàs napredak sustavnoga tiela obustavio. Samô onaj život, samo onaj podrast može biti istinit, koji se razstabruje i brči po zakonu svojega počela, po obliku svoga prvotnoga bitka, gonjen silom nekom koja ne miruje, koja svud prodire. Iz borbe naravi i duha niče jezik, njihov uplodjenik: nije li duh pružan, ne može ni vladat: narav se oblieni i otežča; onda se na jeziku objavljuju nepodobne patvo-

rine, oblici bez mozga, bez omasti, i one gnjile trohe s kojih ne znaš, više li jezik bude grdan ili nerazumljiv.

S ovoga sve to većega lastovanja i lenovanja našieh pisac, s ove sve to veće otupjelosti uma našeg ter mlohavosti tvorivne sile naše za besjede i oblike jezika našeg — s toga, rekoh, mogla bi nastupit ne samo gnjilost, nego (česa bog ne daj) i smrt narodnoga duha i života našeg.

Ali, braćo i drugovi, srcem ne klonte! Čega vaša mladost predobiti ne može? I drugieh narodov pismenost podobnim je nevoljam odolievala — odolimo i mi. Ako nam se knjiga razboljela sa slabosti narodne osviesti u čas preporoda; ako vodje naši umjeli nisu boja biti sa zmajem duha tudjinskoga: zaždenimo se mi našom silom i mladim krilom na tog' protivnika, te mu onu borugvu iz rukû izmaknimo, koje prvi zatočnici nikad ne oteše; te se onim lovorom okitimo, kojim se, iza boja ljutâ, druga netom vojska diči, iza prve izmučene i sustale. Tako se razmaknimo i tako se bormo, kan' da prvu vojsku preziremo, ali nje uzbitak više treba da cienimo nego svoj dobitak: jer u počelu tiči dospielo. Laglje je sad dobivat neg' biaše onda.

Sada nam se gore pozlatiše te u zoru i mladjahno sunce glasovi se čuju starieh otac, Slovinskieh otac. Njihovi dusi, od tolikieh viekov usnuli i samotni, ovieh godin sada uzkrsoše oživiše i med nas stupiše: progovarajuće glasom zvonkim neotudjelim, glasom duboko Slovinskim, zanašajuće svaki na mjesta i župe, u kojih boravljahu, na godine i vremena za kojih življahu i t. d. i t. d. (*Ulomak o preporodu knjige Slovinske na jugu. Fluminensia str. 24. napisao Fran Kurelac.*

§. 30. Podrobne iliti podredjene vrsti sloga.

Osim glavnih vrsti sloga ima jošte drugih podrobnih iliti podredjenih, koje se ravnaju po svojstvih dotičnoga govornika ili pisca. Najvažnije vrsti toga sloga jesu:

1. Strpan slog (genus dicendi densum, pressum) upotrebljava se osobito kod važnih stvari te im podaje silu i krepkoću, nastojeć tako uljezti u dušu, da pobudi čustva ter da ih osobitom silom učvrsti i usadi.

Na primjer: Tko izpunjuje volju božju, živi do vieka. Hoćemo li, da do vieka živimo, moramo izpunjavati volju božju, koja je vjekovita. Volja pako božja je ona, koju je Isus izpunio i učio, a to je poniznost u životu, postojanost u vjeri, stid u riečih, pravednost u činih, milosrdje u djelih, zapt u ćudorednosti, ne činiti krivo te naneseno zlo moći podnašati, s braćom u miru živjeti, boga iz svega srca ljubiti i to zato ga ljubiti, jer je on otac, a bojati se ga, jer je Bog; od Isusa ništa više cieniti, jer on nije ništa više od nas cienio, njegovoj ljubavi biti odan bez prestanka, njegova se križa postojano i s pouzdanjem držati, kada treba za njegovo ime i njegovu čast vojevati, postojanost u riečih, kojimi ga priznajemo, kod muke uzdanje, kad idemo u boj, u smrti uztrpljivost, čim si krunu zaslužujemo: to znači, da hoćeš biti subaštinikom Isusovim, to će reći božje zapoviedi obdržavati, znači izpunjavati volju otca. *(Sv. Cyprijan.)*

2. Kratki i pun mislî slog (genus dicendi concisum et sententiosum) odlikuje se punoćom duha te sjaji krepkimi, raznolikimi i kraznimi misli, koje sadržaju daju sad novu važnost, sad ga opet bolje razsvietljuju. Za ures govoru mnogo doprinose sentencije. No pri tom se mora govornik ili pisac jako čuvati, da ne zabrazdi.

Primjeri: Tri su stvari, braćo, po kojih vjera postoji, pobožnost traje, a kriepost ostaje: molitva, post, milosrdje. Što molitva pobudi, to postigne post, primi milosrdje. Molitva, milosrdje, post, ovo troje je jedno. Ono se medjusobno oživljuje; jer dušom molitvi je post, postu životom milosrdje. Nitko jih ne može razstaviti, one ne poznaju razdruženja. Tko jedno od njih ima, tko sve troje ne ima, ništa ne ima. Tko dakle moli, neka posti, tko posti, neka čini milosrdje. (*Chrysologus.*)

Da si zdrav naš hrvatski bane! Ako te izgleda i staro i mlado, veliko i malo, tudje i domaće i svaka živa duša, kâ još ne ugasla: kojim okom da te mi gledamo, koji se dasmo na nauk i na knjigu? Ljepše knjige u Hrvata nije nad onom, što ju ti napisà u mraku i metežu, desnicom i krvavicom sabljom. Kojim srcem da te mi čekamo, koji smo mladi, a mladost ufanja je puna: te pod tvoje, bane, utekosmo krilo, da nam budeš i otac i majka, da Slovinsku knjigu i med nas

uvedeš, a kad ju izučimo, na svaku nas sreću uzvedeš. Živio! (*Izgovorio Kurelčev djak Ivan Fiamin Jelačiću. Vidi Fluminensiju.*)

3. Prelomljeni i lakonički slog (genus dicendi abruptum et laconicum) srodan je prijašnjemu poradi punoće mislî, no ipak se od njega razlikuje u bitnih točkah. On je prelomljen i kod mislî kao i kod rieči, jer je pokraćen te sa malo rieči mnogo kaže. Sve, što se inače obširno kazuje, opisuje i predočuje, ovdje se kao u klupko savije.

„Gdje je sila zlobom združena, tu ti je težko ljudski živjeti. Pogledaj na one, koji zlo tvore. Neka se boji tvoje srdjbe, koji se čovjeka ne boji, pred mačem ne drhće. Neka se boji tvoje molitve, tko tvoje opomene prezire. Na koga se ti ljutiš, neka znade, da se ti bože, a ne čovjek nanj ljuti. Tko tebe ne sluša, taj neka trepti, da ga Bog čuje.“

(*Bernhard.*)

„Francezka je zemlja mode, Englezka je zemljom mušica (Launen), Španija je zemlja plemićâ, Italija je zemlja razkošja, a Niemačka je zemlja naslova (titula)“. (Timi lakoničkimi riečmi označi veliki filozof Kant zlu stranu karaktera pomenutih naroda).

„Zašto su prostaci siromaci? Kad su narodi dielili sreću ovoga svieta, skupe se svi na sried svieta i počnu dieliti dobra njegova, pa da bruškete (kocke) meću, i koga što dopane na sreću, neka ga nosi. Rišćani, ne znajući, šta bi oni odabrali za se najbolje, ne pristanu na bruškete, nego reku, da svaki za sebe izabira po svojoj volji, i da u isto vrieme vide ko što misli. Reku najprije Latini: „Mi ćemo mudrost;“ Inglezi: „A mi ćemo more;“ Turci: „Mi ćemo polje;“ Rusi: „A mi ćemo gore i rudu;“ Francuzi: „Mi ćemo aspre i rat.“ „A vi Srbi. šta ćete vi?“ „Dok se dogovorimo“ reku, pak i danas jošt se ne dogovoriše, te tako svaki svoje ponese.“ (*Nar. pripov. skupio ih i na sviet izdao Vuk Stef. Karadžić str. 282*).

4. Vatreni, strastveni, pokretajući slog (genus dicendi vehemens, incitatum et rapidum) većinom je dar prirode te se ponajviše upotrebljava u svetom pismu od duhovnih i svjetskih govornika osobito onda, kad je besjeda upravljena proti griehu zločinu.

Recite mi, nije li to umorstvo i gore od njega, kad siromaka gladom kine, bace ga u tamnicu pa ga okrom glada na sto i sto načina muče i progone? Ma da i ti sám toga ne činiš, to si ipak povodom tomu te većim krivcem, nego li tvoje sluge. Ubojica samo jedanput mačem zasieče, prouzroči bol samo na kratak čas, a ne produljuje muke; ti pako pomisli, kolikokrat ne usmrćuješ čovjeka, kad mu dan u noć pretvaraš s krivih tužba, s ružna postupanja i progonstva, čim dolazi u takov položaj, u kom si sto i sto puta smrt želi! A što je još najgore, niti te siromaštvo tišti, niti glad sili, da škrtiš i robiš; ti to činiš, da si uzmogneš pozlatiti uzdu konju, krov od kuće i glave na stupovih. Kolike paklene muke ne zaslužuješ tiem, kad si brata, koji je s tobom dionikom onih tajinstvenih dobara, u ponor tisućkratne nesreće strovaljuješ samo zato, da si uresiš kamenje, krov od kuće, nerazborite životinje, koje o tom uresu ništa ne znaju? Psa si s največom njegom njeguješ, a nasuprot čovjeka otca, sina i brata ili dapače samoga Isusa Krsta psa radi turaš u najskrajniju biedu. Što je gore od toga tvorenja i činjenja, što li groznije i užasnije od te opačine i nečovječnosti? Koliko će gorećih potoka i rieka trebati i dosta biti za takovu dušu! (*Chrysostomus.*)

5. Cvatući, živahni, slikovni, jasni slog (genus dicendi floridum, vividum, pictum, luminosum) upotrebljava po Ciceronu svaki ures riečî, svaki ures misli. Mnogo u ovoj vrsti sloga lahko se izvrne u premnogo.

J u g o s l a v e n s k a a k a d e m i j a i s v e u č i l i š t e. Sviest i srce naroda jest ono sveto ognjište i shranište, u kom se prema potreboćam narodnim plemenite misli, plemenite želje i zahtjevi radjaju i čuvaju; pak što narod čestit i nevin polag zakona vječite pravde i istine u sviesti svojoj pomisli i uzhtije; što u srcu svom zaželi, to pod blagim uplivom božje promisli prije ili poslie sve prepone i spletke ljudske nadvladati, i u javnom životu ožudjenim plodom uroditi mora. To je ono, što poštenjaka i tada tješi i hrabri, kad se tmasti oblaci nad glavom domovine viju . . . .
Nemoć, pod kojom stenjaše i bolovaše doslje narodna hrv. knjiga naša, ona je ista, pod kojom stenje i boluje cielo državno tielo naše. Oštećeno nam je državno tielo hrvatsko i oslabljeno na sve četiri strane svieta; oštećeno i oslabljeno

stranom nehajstvom našim, oštećeno i oslabljeno stranom tudjim nesmiljem i nepravdom; oštećeno i oslabljeno ponajviše našim požrtvovanjem za obće dobro.

Gospodo! Moje je uvjerenje cielim tečajem javnoga života hrvatske domovine naše potvrdjeno; da jedva ima naroda pod nebom, koj bi požrtvovanjem svojim i stoljetnim tako rekav mučeničtvom svojim toliko si susjedne narode, toliko cielo carstvo, pače cielu Europu zadužio, koliko naš narod hrvatski: zato cienim, da je sveta dužnost susjednih naroda, sveta dužnost carstva i ciele Europe, tim se narodu našemu odužiti, da ga živo i iskreno u težnji njegovoj, stare i nove rane državnoga tiela svoga po mogućnosti izcieliti, ter mu staru snagu i valjanost povratit, podupire. Bilo medjuto tomu, kako mu drago, istina je, da se oštećenost i razciepkanost državnoga tiela hrvatskoga prenesla u sve struke javnoga i duševnoga života našega, a po tom naravno i u hrvatsku knjigu našu, na veliku štetu narodnoga izobraženja našega. Tužni književnik hrvatski, poslie kako bi velikim trudom i naporom knjigu izumio i svim mogućim uresom duše i srca svoga nakitio, tada mu se istom valja brinuti i glavu razbijati, kako će duševno ljubimče svoje na svietlo iznieti i u bieli sviet odturiti. Trud pregolem, a šteta vazda gotova.

Nije čudo, da su se u tako nepovoljnom položaju najizvrstniji umovi od duševne radnje strašili i uztezali; nije čudo, da je u tih okolnostih mnogi plod duha domaćega u zabitnom kutu hranom moljaca postao, dočim bi krasnom hranom duhu domaćemu postati imao. Ah! Bog sám zna, koliko duševnoga blaga u starih i novih spisih s toga uzroka u tminah zakopano stoji, ter željno dan uzkrsnuća svoga očekuje. Znala bi nam ovom prilikom o tom koješta pripoviedati posestrima Dalmacija, da ju tudja ruka od ogrljaja našega ne prieči, posestrima, velim, Dalmacija, koja, kako što je negda bila središte državnoga i političkoga života hrvatskoga, sjedište kraljeva i krune naše te koljevka slavnih junaka naših; tako je bila ujedno ognjište više svjetlosti i obraženosti, koje djelo cienom i valjanosti svojom ništa ne odstupljuje najkrasnijim djelom izobraženih europeijskih naroda. Ah Dalmacijo mila, što se od tebe učini! Vrati, ah vrati se čim prije u naručaj naš hrvatski, pak ćeš bez dvojbe biti, što si negda bila, glava naša i kruna naša hrvatska.

Tomu nedostatku doskočiti će akademija znanosti pružajuć sredstva narodnoj knjizi hrvatskoj, da bez ikakvih prepona slobodno pred lice svieta i naroda stupiti može; akademija znanosti će, ako Bog da, narodnoj knjizi hrvatskoj onu slogu i ono jedinstvo pribaviti, koja jur kod izobraženih germanskih i romanskih naroda vlada, i koja je jedina poluga višega razvitka narodnoga izobraženja. U prvom početku i kod germanskih i romanskih naroda knjiga je narodna pod istim teretom stenjala kao i kod nas, pa je istim putem do sloge i jedinstva dospjela, a po slozi i jedinstvu do one gorostasne vrline, kojoj se punim pravom čudimo. Što je kod njih moguće, moguće je i kod nas. Još i dan danas više je razlikosti u narečjih kod Germana i Romana, nego kod nas Slavena na jugu, pa kad su oni razlikost i razcjepkanost tu u knjizi nadvladati mogli, nadvladati ćemo ju i mi, ako mudro i postojano napredovali budemo. Tada će se istom dokazati, da duh slavjanski na jugu, lišen tudjih okova, puno liepih sposobnosti posjeduje, tada će se jamačno dokazati, da je crna kleveta, da duhu slavjanskomu originalnost i viši polet manjka, koja kleveta u ustima ljudi, koji ju dosad narodu našemu predbacivaše, upravo toliko pravedna i istinita bijaše, kao da bi čovjeku, komu si noge i ruke sapeo, predbacivao, što onom brzinom ne gradi, kojom prost i svakih okova lišen; ili da bi se divio ptici, kojoj si krila podsjekao, što se ne baca nebu pod oblake.

Gospodo narodni zastupnici! S akademijom znanosti uzko je spojen drugi zavod, koj bez dvojbe svakomu domorodcu vruće na srcu leži i ležati mora. A zavod taj jest jugoslavensko sveučilište u Zagrebu. Gospodo! Uzklik i pohvala jednodušna, kojom primiste izušteno po meni jugoslavensko sveučilište svjedok je, da sam tim dirnuo upravo u živac domorodnih želja, da je i taj zahtjev, ko i prvi proiztekao iz žive duše naroda hrvatskoga. Akademija znanosti predpostavlja po mom mnienju sveučilište.

U akademiji znanosti sve struke znanja čovječanskoga u višjem znamenovanju zastupane biti moraju. Mudroslovje, philologija, pravoslovje, prirodoslovje sa svimi ogranci svojimi, bogoslovje, slovoslovje, povjestnica i t. d. i t. d. U višjem smislu, u akademiji znanosti stecište i utočište svoje naći imaju.

Akademija znanosti ima biti umovom, koji se poput orla na krilih uzvišenoga duha svoga nebu pod oblake dižu, najplemenitili cilj radnje duševne. Akademija znanosti ima biti nagrada lovor-vienac ljudem, koji su se ma u kojoj struci znanostî osobito odlikovali. To vam pako, gospodo, akademija samo onda biti može, ako se budu sve struke znanosti u sredini našoj i u narodnom duhu predstavljale i podučavale; ako se bude putem sveučilišta vrelo otvorilo, iz kojeg će krasna hrvatska omladina naša žedju svoju duševnu trnuti i onim se blagom obogatiti moći, koje više čovjeka resi i odlikuje, nego ikakvo sjajno ime; više nego sve blago materijalno ovoga svieta. Ako misli akademija znanosti procvasti, tada je nuždno, da se za nju sjemenište u sveučilištu otvori mladih ljudi, koji bi se za višju duševnu radnju udesili i usposobili. Tko god na strani amo dodje, znajuć, da je u Zagrebu sjedište akademije znanosti, ni malo dvojiti neće, da je tu ujedno i sjedište sveučilišta; tako su te dvie ideje, ta dva zavoda jedan s drugim uzko spojena.

Gospodo narodni zastupnici! Naš položaj hrvatski vrlo je važan, ter ako se ne varam, narod će skoro pozvan biti, da ne samo u vlastitom interesu svom, nego i u interesu posvećenoga prestolja i sjajne dinastije, u interesu susjednih naroda, u interesu cieloga carstva, plemenitih zadaća rieši. Jedno od najogromnijih evropejskih pitanja, koje cieli sviet već odavna vele zanima, živo će se nas i naše budućnosti kosnuti. Pitanje to nas je jur rieke krvi stajalo, nije dvojbe, da ćemo mi zvani biti u isto to pitanje u interesu kršćansko-evropeijske civilizacije duboko uticati. Gospodo! u tu svrhu nije dosta, da nosimo zdravo mišicu i srce junačko. Danas se vojuje više i odlučuje oružjem duha, nego oružjem materijalnim. Zahman nam Hrvatom najznamenitiji položaj, zahman najplemenitije zadaće, ako nam umnih i moralnih sila uzmanjka, bez kojih sve blago neba i zemlje ništa ne prudi, jerbo je um, koj blago materijalno oživljuje, ravna i na korist obraća. Athena bijaše malahni grad, stara Grčka, što se prostora tiče, neznatna, pak se ipak Athena i stara Grčka sbog umnih i moralnih sila svojih na sve strane svieta proslavi, niti će joj igda slava potavnjeti, dok bude pod suncem ljudi, koji um, blago duševno više ciene, nego blago materijalno, koje samo po sebi nikakve

vriednosti ne ima. Stari Rim već odavno poginu, al ne poginu slava staroga Rima. Duhu staroga Rima u istih razvalinah starorimskih umotvora ni danas se sviet dosti načuditi nemože. Živi stari Rim još i danas u neumrlih proizvodih uma i znanosti svojih. Upliv izobraženosti staroga Rima u preporodjenje i razvitak duševni još se i danas živo osjeća, i osjećati će se, dok je svieta i vieka. Mala šaka Francuza i Engleza zauze Peking, ponizi i upokori narod od više sto milijuna ljudi. Toli više valja umna sila od materijalne. To je ona sila, koja nebom i zemljom vlada, to je ona sila, koja zviezde po nebu broji i stazu im pokazuje; to je ona sila, koja parom upravlja, da plav napred goni; to je ona sila, koja munji zapovjeda, da misao čovječju s jednoga kraja na drugi prenosi; to je ona sila, koja u busulji mornaru na pučinu morskoj danju i noćju svietli. Te sile mi Hrvati potrebujemo, gospodo, nada sve, da važni položaj svoj upotrebimo, da zadaću svoju na korist i slavu naroda našega riešimo. Da si tih sila nabavimo, nuždno je, da u sredini našoj i narodnom duhu sveučilište ustanovimo. Mladež naša krasna je, čedna je, poslušna je, rado se naukom posvećuje, sposobna je. Mladež naša hrvatska taka je, da ju punim pravom cvietom sadašnjosti, a nadom bolje budućnosti nazvati možemo. Mladež naša hrvatska ima biti baštinica želja naših i duševnjih težnja naših. Da se niti mi, niti mila domovina hrvatska u nadi svojoj ne prevarimo, dužnost nam je priliku pružiti mladeži našoj, da se izobrazi, da plemenitom baštinicom ljubavi domorodne, domorodnih želja i težnja, slave i dike praotaca hrv. svojih po uzvišenom umu i oplemenjenom srcu postane; što samo tada možemo postići, ako sveučilište u sredini našoj podigli budemo. Mladež hrvatska puno duha i poleta ima, al je većom stranom siromašna, ter joj nije moguće velikim troškom tudja sveučilišta pohadjati, odkle višekrat biva, da najljepše sposobnosti zakopane i za narodni dobitak izgubljene ostaju. Da ni ne napomenem, da mladež u preranoj dobi izvan granicâ domovine svoje boraveć lahko dušu svoju otrovati i narodu se svomu za vazda odtudjiti može.

Još jedno, gospodo narodni zastupnici! I na Balkanu već počima zora bolje budućnosti lice svoje pomaljati. I s onu stranu Save i Une počimaju neki barem te neki nuždu osje-

ćati višjega obrazovanja. Počimaju i u tih stranah osvjedočenje gojiti, da se treba ponajprije uzdati u se i u vlastite moralne sile svoje, da se od strašnoga sužanjstva oslobode. Kršćanstvo preko Save i Une, krv je od hrvatske krvi naše, udo je od hrvatskoga tiela našega. Negda i oni bijahu dio cieloviti državnog posjeda našega. Ne ima preko znamenitijega mjesta, gdje nebi hrpe kosti naših slavnih pradjedova pokopane ležale, ne ima grada, tamo znamenitijega, oko kog nebi zemlja riekom krvi hrvatske opojena bila. Jaram, pod kojim vjekove već stenju, i nas jednokrvnu i jednoplemenu braću težko tišti. Onostrana braća u nas oči svoje obraćuje, u nas se uzdaju, k nam ruke svoje dižu. Mi doslje malo ili ništa im učinit ne mogosmo. Scienim, da ćemo im ponešto u pomoć priteći, ako ovdje u Zagrebu, a to jest upravo pred vrati njihovimi sveučilište podignemo, obilno vrelo ono, iz koga će i njihovi sinovi crpiti moći ono blago duševno, koje dočim um razsvietljuje i srce oplemenjuje, ujedno najsigurnije jamstvo pruža one slobode, za kojom svako plemenito srce toli čezne.

Gospodo! dužni smo, po mom mnienju, domovini i samim sebi; dužni smo akademiji znanosti, koju ustrojismo; dužni smo onoj veličanstvenoj zadaći, koju u interesu ustavne slobode i sretnije budućnosti naše riešiti imamo; dužni smo u interesu cieloga slavenstva na jugu; dužni smo i braći našoj, koja pod turskim jarmom stenje; dužni smo krasnoj i miloj hrvatskoj omladini našoj; dužni smo napokon i slavnomu gradu Zagrebu u sredini našoj utemeljiti s v e u č i l i š t e. Gradu velim Zagrebu, koga hrvatske slave i milinja radi imenujem, koj od starodavnih vremena sredotočje kraljevina naših, višega državnoga i duševnoga hrvatskoga života bijaše, komu ista priroda višju znamenitost i budućnost dosudi i opredieli, koga će slava neuvela i s toga ostati, što mu lovor nepobitnosti junačko čelo resi, a sniženi okovi tudji vrat nigda, niti onda oskvrnuli nisu, kad je bujica turska velike države oko nas poplavila i slavne gradove pod jaram skučila. *(Biskup Josip Juraj Strossmajer govorio u 9. saborskoj sjednici dne 29. travnja god. 1861.)*

6. Nježni, sladki, laskavi slog (genus dicendi tenerum, dulce unctuosum) nastoji se ulaskati te srce predobiti, no lahko se i ovdje granica prekorači.

Mladost zanešenost. O vi mlade godinice, vi ste rumene ružice. Za vašega cvieta mladenac je zdrav i čitav; krvca mu vrije, žila mu bije; lice mu se žari kao živi plamenak; a srce, mlado srce, koje trnom života još ogrebeno nije, ono sve kuca i trepti i raju života se nada. Iz vesela mu oka čista duša prozire: duša, kojom vihor našega nemira još razmitao, koju mrazovi nemilâ izkustva još osušili, te kojoj čisto ogledale strasti i slabosti ljudske još okaljale ni potamnile nisu. A što da rečem o duhu mladâ junakâ? Ako mu je ovaj zeleni sviet tako sladak; ako se tako rado popinje na brda i vrhove: da se ga nagleda, kako je liep, kako je prostran; ako se ničijc oko tako ne opoji cvietom u dolu i klasom na polju; ako ničijemu uhu potoci tako milo ne žubore, ni slavulji tako divno ne poju; ako on žedan najsladje pije vodu studeniku, a gladan najdublje zagrize u jabuku rumeniku; ako gorska travica i pitoma ružica nikomu tako ne dahne; ako tihi vjetar i gusta dubrava nikomu tako ne godi nit ičije srce tako ne ljubi kako srce viteza mladog: u kom je sve mlado i jako kako je i sam; ako je dakle sva njegova narav puna i jedra, i silna i krepka, pravi sin zemlje — to sa druge opet strane duh njegov — kako samo iskra dobrâ nauka u mozgu zatinja, i onaj se oganj na srcu snieti, koji se ni ugasiti ni zapretati ne da — to onda taj duh, u takvoj puti, na zemlji mira ne ima. Krilom mahne, u visine jezdi, težke oblake probija i daleko za zviezde zaleti, te se mladi junak zemlje i ne sieća. Kako je mlad, za trud i ne zna, nu krila sve dalje još stire i bolji mah uzme, nebi li vidio, kdje je ta munja, koje se diete plašilo, kdje li se ti gromovi legu. Ali o ti srce ljudsko! čim više znaš, tim više bi znati htjelo. Brza nam junak konja zagledao, vihor-konja, na njega se hiti, te poždeni te poreni po svjetovih, po svemiru: da ugleda, što se gledati ne da; da dozna, što se doznati ne da; da ono činiti drzne, što nitko činiti ne smio. Kao Bog (ta njegova je roda) ni za viekove nebi htio da zna ni za prostore. Omilio mu visoki sviet, napio se rajske luči te prezire našu zemaljsku nizinu, našu grjehotu. Ali kad na putu srio zmije aždaje, crvene jezike i duge rogove i druge sotone: to će on crne nepodobe i njihove vojvode, koje mu zemlju trovaše (tad se sieti) i do sad ju truju, na mejdan, da zove, na junački mejdan, te žarko

sunce za devera kliče. Sad se on bori kao sv. Mihovil **za istinu svetu** gadom pogaženu; pa kad strašila premogao gornja, tada na zemlju se spusti, na zemlju domovinu svoju, da i strašila premogne dolnja; sad se spominje rebra Adamovoga, svog' unučtva od matere Eve, i težke muke njezinih sinov, ta braće svoje. Svetim ognjem plane te se bori za pravicu ljudsku, dok vragove ne obori i sjemena im ne zatre.

Sretan i presretan, ako mu, dok se tako zanio, sunce krila ne raztopi; te i on slano more, kao Ikarus davni, ne okrvavi. (*Fran. Kurelac.*)

7. Dosjetljivi, bockavi i satirični slog (genus dicendi salsum, pungens, satiricum) upotrebljava se po Ciceronu onda, kad je govornik dovoljno ozbiljna i važna o stvari napomenuo, da razbistri i razveseli izmučene i utrudjene slušatelje ili čitatelje. S toga se ova vrst sloga ne smije provlačiti po čitavu govoru, nego samo riedko i oprezno U crkvenom govoru može se i smije se to još redje činiti. Na primj.:

Djavolska slanina. Nekakav kradljivac zamotri danju u čovjeka slaninu na tavanu, pa podje u veče, pošto ljudi pospe, te se sastrag popne na somić, i uvuče se na tavan. Pošto skine slaninu i uprti na ledja, podje gredom da se vrati natrag, pa se nekako omakne, te padne na sried kuće, gdje je spavao čovjek sa ženom i s djecom. Kad ovaj bubne sa slaninom medju njih, a čovjek skoči onako u mraku, pa stane vikati: „Ko je to?“ A kradljivac odgovori: „Ja sam djavo.“ A čovjek krsteći se poviče: „Pa šta ćeš ovdje, anate te mate bilo?“ A kradljivac odgovori: „Čuti, evo sam ti donio jednu slaninu.“ A čovjek još većma uplašen, poviče: Idi bez traga, anate mate i tebe i tvoje slanine!“ A kradljivac onda reče: „E dobro, kad nećeš, a ti mi pridigni slaninu da idem.“ Čovjek mu dragovoljno pridigne slaninu, samo da mu se djavo kine iz kuće; i on uprti slaninu na ledja, i odnese kao svoju Kad u jutro svane, onda čovjek vidi, da je djavolu pridigao svoju slaninu. (*Narod prip. Vuka Štef. Karadžić.*)

§. 32. O izrekah.

Riečmi izražena iliti očitovana misao zove se izreka ili stavak. Kad ja velim: golub guče; onda izričem

misao kao stavak. Sadržaj misli i stavka sačinjavaju pojmovi: golub i gukati. Ali misao i stavak dobiju tek onda svoj lik, kad ja pojam gukati o pojmu golub izreknem.

U svakoj misli ima dvoje: *a*) Ono o čem se misli, i to se zove podmet iliti subjekt. *b*) Ono što se o podmetu misli, to se zove pogovor, (prirok) iliti predikat. U svakoj dakle misli mora biti podmet i pogovor.

Podmet može biti svaka rieč, o kojoj se što reče. On dolazi na pitanje tko ili što; Na primjer: Ptica leti. Dani prolaze. Svaki sebi sreću kuje. Lasno je govoriti, ali je težko tvoriti.

I. O prostoj i razširenoj izreci.

Prosta je izreka, koja ima samo podmet i pogovor; n. pr.: Učenica uči. Bog je sudac. Ptica leti. Brodar dojedri.

Razširena je izreka onda, kada se glavni dieli pobliže označuju drugimi riečmi; n. pr.: Ptica ševa u proljetno vrieme krasno prebirući leti visoko po vedru zraku. Ptica orao leti visoko nebu pod oblake. Brodar putujući smielo po neizmjernoj pučini morskoj dojedri sretno na svojem krhkom brodu u sigurnu luku svojega miloga rodnoga grada.

II. Stavačna sveza.

Stavačna sveza (Satzverbindung) sastoji se uviek najmanje iz dvajuh glavnih stavaka. U stavačnoj svezi su stavci iliti izreke uviek uzporedne, t. j. stavci stoje jedan uz drugoga samostalno i samo se s toga zajedno vežu, da se jedan stavak drugim razširi ili stisne. U kratko: ako se više glavnih stavaka medjusobno spoji iliti uzporedi, to se zove stavačna sveza; na pr.: Ja čitam, a ti pišeš. Jednom rukom daje, a dviema uzima. Ja u sviralu, a on u bubanj. *(Vuk. narod. posl.)* Moja mati i njegova mati na jednom se suncu grijale. I ti možeš, i konj ti može. *(Vuk. posl.)*

„I vojvode i viteza,
I na konju i sried mora,
I postelja i trpeza
Bješe koža zvieri od gora.“

*

„I gorani i pastiri
I sliede me, i gledaju."
(*Gund. Dubravka. Čin II. sk 6.*)

„Otišao te donio vode; idi te ga zovni; uzmi te jedi."
(*Vuk. rječnik.*)

„Knjigu piše od Kotara kneže,
Po imenu starac Radovane,
Ter je šalje pobratimu svomu
Milovanu od Gorice Crne."

* * *

„U knjizi ga liepo pozdravljaše,
Ter ovako starac besedjaše:
Kadno lani prodje niz kotare
I pronese gusle javorove,
Ter zapjeva pjesmu od junakâ·
Jedne slaviš, druge nespominješ."
(*Kačić. Razg. nar. slov.*

Izpeci, pak reci, t. j. smisli dobro, pak onda reci.

„Ah čiem si se zahvalila,
Tašta ljudska oholasti!
Sve što više stereš krila,
Sve ćeš paka niže pasti."
(*Gund. Osman I. 1.*)

Dječak je vrlo dobre glave; **a i** vrlo je marljiv. Ni luk jeo, ni njim mirisao. (*Vuk.*) Niti sam crnooka, niti se bojim uroka. Majka tukla, majka bila; ipak mi je majka mila. Španjolski kralj morao je biti pravovjernim kraljevićem ili se je morao toga prestolja odreći. (*Schiller.*) Čovjek može dobro činiti i zla se okaniti; jer imade slobodnu volju. — „Marija djevica majka je duhovna sviem pravovierniem, jer su oni duhovna braća nje sina Isukrsta." (*Gjorgjić Saltjer slov. Pjesan 44. br, 8.*)

III. O stavačnoj zglobi.

Stavačna zgloba (Satzgefüge) je sastavljen stavak (izreka), koji sastoji iz glavnoga i podredjenoga stavka. Podredjeni stavak spaja se sa glavnim stavkom podrednimi veznici. U stavačnoj sglobi izražava glavni stavak uviek sud t. j. glavnu misao govorećega. Podredjeni

stavak naproti izražava samo pobliže opredieljenje glavnoga stavka, i odnosi se uviek na nekoji ud, te se ima smatrati kao stavačni ud glavnoga stavka. Primjeri: Ako smo mi braća, nisu kese sestre. (*Vuk. narod. posl.*) Da ga zemlja ne vuče k sebi, poletio bi. Da je mlika, kolika je Lika (rieka), bio bi sir, koliki je Zir (brieg pored rieke Like). Da zna tužna majka, što je trava iva, imala bi do dva do tri sinka živa

IV. O pokraćenih izrekah.

Pokraćena se izreka zove ona, kojoj se izpušća koji dio, koji se lasno može razumjeti. Pokraćuje se pako ili jedna izreka, ili više njih u jednu.

Primjeri: Kurjak žderući ovcu (mjesto dočim ili kada je ovu žderao) stane mu kost u grlu. (*Dositej Obradović Bas*). Jelen bježeći (mjesto kad je bježao) od lovaca sakrije se u zelen vinograd. (*Dos. Obradović.*) Država cvatuća (mjesto koja cvate) spodobna je proljeću ili mladosti. Ako (ideš) u goru, vuci (ondje su). Mladost (je) ludost, starost (je) slabost, Reci koju (rieč.) Kažu, da je zdrav = Kažu ga zdrava. Živi kano bubreg u loju. Čeka kano ozebao sunce i t. d.

V. O mnogostručnoj izreci.

Mnogostručna izreka sastoji od trijuh ili više izreka, budi glavnih samo, budi glavnih spojenih sporedjenimi. Mi ćemo ovdje promatrati samo slučajeve trostruko sastavljenoga stavka.

a) Ili su tri glavna stavka uzporedjenjem uzaimno svezana; n. pr.: Bog je svigdje pritoman (nazočan) i dieli svoje darove; vaskoliki sviet je njegova kuća; blagoslov njegov djeluje po sve vieke.

b) Ili su dva glavna stavka uzporedjena i jedan pobočni stavak podredjen:

aa) ili prvomu glavnomu stavku; n. pr.:

Prvi glavni stavak: Mojsiji samomu nije bilo sudjeno,
Pobočni stavak: da on svoj narod u obećanu zemlju dovede;
Drugi glavni stavak: nego je pobjeda te zemlje bila Jozui odredjena.

bb) Ili drugomu glavnomu stavku; n. pr.:

Prvi glavni stavak: Što je pravo ili krivo,
Drugi glavni stavak: kaže čovjeku glas saviesti:
Pobočni stavak : da bismo svi ljudi hotjeli slušati taj glas.

c) Ili su jednomu glavnomu stavku dva pobočna stavka podredjena, i to tako:

aa) oni su podredjeni različnim udom glavnoga stavka; n pr.: Jezik,
Prvi pobočni stavak: koji je izraz našega mislećega uma, razlučava nas od onih životinja,
Drugi pobočni stavak: koje ne mogu niti misliti niti govoriti.

bb) Oni se pretežu na obćeniti ud glavnoga stavka, i tiem su si uzaimno uzporedjeni; n. pr.: Vjeran prijatelj je pomoćnik u nuždi,
Prvi pobočni stavak: koji nas ne ostavlja,
Drugi pobočni stavak: nego koji nam po mogućnosti pomaže

cc) Jedan pobočni stavak preteže se na jedan ud glavnoga stavka, a drugi pobočni stavak podredjen je prvomu; n. pr.: Pošten je onaj,
Prvi pobočni stavak: koji svoje dužnosti savjestno izpunjuje,
Drugi pobočni stavak: koje on u svakom položaju izpuniti imade.

Primjeri:

1. Duša nesretnikova odmah se umiri, čim se u njoj misao uzkriesi, da jedan obćeniti i predobri otac svim svietom upravlja.

2. Bez čovjeka bi bila svakolika narav kao mrtva; jer se trs (čokot) ne uživa sám; cviet ne osetja sám svoje krasote; svilenoj bubi je nje tkanina grob; alem, dragi kamen, leži bez ikakove ciene medju ostalim kremenjem.

3. Prašina, koja obuzima moj duh; članci, koje on za svoju službu upotrebljuje: osietila (ćutila), kojimi je on za ovo vidiono stvorenje skopčan, nisu pravo moje Ja.

4. Svaki kamen, svako bilje, svaka životinja, svaki čovjek je navjestnik mudrosti, moći i dobrote božje; kažiput k onomu, koji je sve stvorio, koji svekoliko uzdržaje i njime vlada i upravlja.

5. Pred Bogom nije ništa maleno, niti je išta veliko; jer njegovo oko pregledje sve, njegova sila nadahne sve, njegova dobrota napunjuje nebo i zemlju.

6. Pravo je, što se činiti smije; dužnost je, što činiti valja. Dobar je, koji svagda čini, što je pravo; dobrodieteljan (kriepostan), koji svagda i rado čini, što je njegova dužnost, Ali pravo i dobrodietelj (kriepost) najljepše je cvieće mudrosti; zato je samo onaj mudar, koji po svojim dužnostima (dužnostih) živi (= žive), uviek iz obzira prava i dobrodietelji."
(*Dr. Steić.*)

7. „U svakom čovjeku, kao umnom stvorenju, pojavljuje se jedan (neki) duševan glas, koji svaki njegov voljan rád čas preporučuje ili odobrava, a čas zabranjuje ili ne odobrava. Taj je glas rádna sila saviesti, koja ništa drugo nije, nego samoznanje dobra i zla, dobročinstva ili zločinstva. Po saviesti dakle doznaje u m, osobito u čistom i zdravom prirode stanju koja su od čovječje volje zaviseća diela dobra, koja li z l a, i koji je ono način života, koji on za svaki slobodne volje rád preporučuje i zahtjeva. Po tome je saviest ne samo pravo osnovo (= osnova) svega dobrotvornoga života, svake dobrodjetelji (kriepošti) i dužnosti, no još i nutrašnji sudija cieloga vladanja, kojim se čovjek u družini ljudskoj odlikuje i ukazuje. Jer svaki postupak i rad, koji se po zakonu dobrodjetelji (kriepošti) i dužnosti preduzima i čini, od saviesti je, kao od duševnoga suda, odobren, po tome i dobar; a nasuprot toga onaj, koji je zahtjevanju uma protivan, dakle i s duševnim nemirom i štetom čovječeskog stanja skopčan, saviesću se nikako ne odobrava, i svaki put za nevaljan proglašuje. Čovjek dakle, koji u svom životu i rádu saviest svoju pita i sluša, obično je dobrodjeteljan (kriepostan) i u svojim dužnostima točan, a onaj, koji nju bezumno prezire ili mlogim nevaljalstvom ućutkava i ugušuje, zločest i griešan. Čestit je i valjan, u kog saviest i najtanje žice srca u svojoj vladi drži·"
(*Dr. Jov. Steić. Zabave za razum i srce.*)

VI. O perijodih.

Perijod iz grčke rieči περίοδος nazva Ciceron latinski: ambitus, circuitus, comprehensio, circumscriptio i t. d., što će reći: obuzetak ili objam, obilazak ili oko-

lišanje, opis i t. d. Različni pisci različito su pojam iste rieči tumačili i opisivali. Svaki je perijod sastavljenom izrekom, ali svaka sastavljena izreka nije perijodom. Razlika je medju njimi ova: *a*) Sastavljena izreka može sastojati samo od dvie izreke, perijod jih ima obično više; n. pr.: Proljeće ogranu, jer ima lastavicâ. (To je sastavljena izreka). Proljeće, koje kod nas, što stanujemo za gorami, malo traje, evo se liepo radja. *b*) Sastavljena izreka može sastojati od glavne i uzporedne, perijod samo od jedne glavne i više podredjenih; n. pr.: Sunce svietli, a zviezde se potamnjuju (sastavljena izreka). Kada sunce, koje i jest uzrok svakoj svietlosti, ograne: onda zviezde, koje od njega primaju svietlost, potamne. (Perijod). *c*) Izreke u sastavljenoj izreci mogu tako stajati jedna do druge, da kada pročitaš dvie ne mora sliediti treća, često stoje i bez veznikâ; a u perijodu moraju biti sve tako vezane veznici ili česticami, da čim si jednu izrekao, moraš reći sve do kraja, inače ne ima podpuna smisla; n. pr.: Sunce se radja, ljudi uzstaju, marva ide na pašu, sve se giblje i kreće. (Sast. iz.) Kano što se narav, odpočinuvši od ljetnoga i jesenskoga truda, prolieti oživljuje i ojačava, pa na novo dieluje: tako se i čovjek, pošto se je noćju snom okriepio, čim zora svane, ustane i posla primi.

Perijod je dakle umjetno sastavljen skup od više izrekâ, jedne glavne, a drugih podredjenih, koje su medju sobom tako spojene, da čim si jednu izrekao, moraš i sve do kraja.

Perijodi se diele na proste i sastavljene. Prosti sastoje od jedne glavne i više podredjenih i tako spojenih izreka, da čim si jednu izrekao, moraš i sve do kraja; n. pr.: Proljeće, koje kod nas, što stanujemo za gorami, malo traje, evo se liepo radja. (Perijod). Premetni red ovako: Evo se liepo radja proljeće, koje kod nas malo traje, jerbo stanujemo za gorami, pak si i perijod razvrgao.

Sastavljeni perijod.

U sastavu sastavljenog perijoda već se pojavljuje, ako i u malom vidu, vještina prostranijeg pismenog govora. Uzrok je ovomu taj, što dielovi ili tako nazvani

članovi njegovi, dobivaju takov razpoložaj, da s mjesta ne izlazi na vidik glavna sadržina smisla; nego se najprije pribavlja i sprema kao neki uvod ili pristup. Pristup ovaj biva sredstvom kakve misli pobočne, koja se istina uzimlje sa strane, ali stoji u bližem odnošaju, ili u tiesnoj svezi sa osnovnom misli perijoda. Odtuda sastavljeni perijod ima uviek dvie polovine: Pristup, koji se inače zove i prediduće ili podizanje, ili uzdignuće (protasis, Hebung,) jer se pri ovom stavku glas postupno uzdiže; pa onda glavnu misao, koja se zove i posljedujuće, spuštanje ili padnuće (apotazis, Senkung), jer se u tom (stražnjem) stavku glas po malo spušta i time pada. U apodozi je uviek glavna izreka, na koju se odnose sve izreke cieloga perijoda, a u protazi su sve izreke podredjene glavnoj, koju pobliže tumače: protaza mora biti tako ustrojena, da čim si nju izrekao, moraš i apodozu, inače ne bi imala podpuna smisla: i protaza i apodoza mora sastojati od više izrekâ; n. pr.: Kano što se lavica, kojoj su skotove ugrabili, tako razbiesni, da sve obori, što u potjeri susretne: tako se i ljubeća mati, ako joj se djeca uvriede ili zlostave, tako razljuti, da ne poštedi nikoga, koji je krivac uvriedi. (Perijod. sast.) Kano što se lavica razbiesni, tako se i mati razsrdi, to nije perijod.

U protazi mora stajati ili zaime odnosno ili veznici: vremeni, uvjetni, dopustni, prispodobni. uzročni. (Tko, koji, a, e, kad, ako, premda, kano što, buduć da i t. d.

U apodozi moraju stajati ili zaimena ili veznici koji se odnose na protazu. Apodoza t. j. glavni stavak počima obično sa: to, onda, tada, tako, zato, a, ali itd., ili se sveže bez ikakova veznika.

I protaza i apodoza može se razširiti članovi: članove pako pravi skup više izrekâ, protežućih se na jedan glavni subjekt i na jedan njegov glavni čin: sve izreke tumačeće pobliže taj glavni subjekt, čine jedan član.

Članovi se mekanički mogu razpoznati po tom: gdje se može metnuti budi isti veznik, koji je u jednom članu, budi drugi, a govor predje ili od jednoga su-

bjekta na drugi, ili od jedne glavne okolnosti istoga subjekta na drugu, tako da svaka okolnost samo po sebi čini dio perijoda; to jest: gdje su okolnosti uzporedjene, ondje postaje novi član; n. pr.: Kano što mora težak, ako hoće, da ne samo sebe i svoju družinu prehrani, već i druge dužnosti, koje ima prama državi, izpuni, marljivo raditi; kano što se zanatlija, komu je još više teretâ naprćeno, mora i danju i noćju mučiti, ako želi sve, čim je komu dužan, namiriti: isto tako i učenik, pripravljajući se za više zvanje, mora ne samo cielu školsku godinu marljivo učiti, već i u praznicih nauke opetovati.

Izreke, koje dolaze u članovih, osim glavne, zovu se usieci (incisa); a po broju se članova mjeri dužina; i zove perijod: tako ima perijoda od dva, tri, četiri člana; a i od više.

Ako li perijod sastoji samo iz jednoga prostoga prednjega i jednoga prostoga stražnjega stavka, zove se dvoudnim iliti dvočlanim perijodom (||) ako li je prednji stavak ili stražnji stavak iz dvajuh podredjenih stavaka sastavljen, to se zove: troudnim iliti tročlanim perijodom (|| | ili | ||); sastoji li pako prednji i stražnji stavak iz dvajuh, ili jedan iz jednoga, a drugi iz trijuh podredjenih stavaka (|| || ili ||| | ili | |||), to se naziva četveroudnim iliti četveročlanim perijodom.

Perijodi rabe u svetčanu govoru, osobito u govorih poimence u uvodih; u znanostih i povjestnici služe sastavljene izreke.

Dvočlani perijodi:

„Ako i najmanja iskra vjerozakona u nas tinja, || to moramo vjerovati na božju upravu ovoga svieta.“

„Kadgod se proljeće vrati, || zaore nove pjesme radosti i veselja.“

„Ako te kadgod čama napane, || a ti se naoružaj proti njoj radnjom.“

„Čovjek se mora učiti, dok je živ; || ali treba, da ono, što se je učio, i u djelo privede.“

„S toga, što su ljudi vrlo skloni na to, da poslove uviek odgadjaju, pa po toj sporosti svojoj ono, što bi valjalo, da

vrše danas, obično ostavljaju za sutra; možemo se pouzdano nadati, da ćemo u svačem prvenstva zadobiti, ako se samo budemo poslova naših bez svakoga odlaganja laćali."

Tročlani perijodi:

„Tko vaviek samo s jednoga veselja na drugo trči, | tko se osobito samo u krugu putenih razkoša vrti; || taj trati svoj život, ali ga ne uživa."

„Tko sveudiljno nastoji, da svekolike svoje dužnosti vjerno izpuni; || taj imade uviek mirnu sviest, | taj može svakomu i u svako doba slobodno u oči pogledati."

„Ako vihar dublje u gori
Strahovitiem hukom sláma, |
Ako davne čedre obori,
Nad visociem' planinama; ||
Znaj, da vihar vrši i sliedi
Glas svemogućne zapoviedi:"

(*Gjorgjić Saltjer slov. 28 : 4.*)

„Ako nismo radi, da svoga obraza kaljamo i povjerenja gubimo; ako nismo radi, da se pred Bogom i ljudmi izlažemo težkoj odgovornosti, i podlimi se izdajicami nazovemo svega onoga, što je ljudskome rodu najdraže i najsvetije: onda ne treba darom slova da se služimo drugčije, do samo za ljubav istini i za njeno unapredjenje."

Četveročlani perijodi:

„Ako su pravda i vjernost tašta imena; ako zloba na ovom krugu zemaljskom zavlada; ako lukavština nad poštenjem nadvlada: || to je onda grob jedino utočište krieposti."

„Kad čovjek smatra svemogućtvo božije u stvoru svega ovoga; kad saznaje onu premudrost, po kojoj je ciela priroda ustrojena; kad se sieća onih blagodatih, koje se na njega s dana na dan obilno i milostivo izlivaju: onda mu dušu obuzimlje poštovanje sa nekim strahom, divljenje savladjuje mu čustva i misli, a čista ljubav prema nepostižnome udvorava se u prsi njegove."

Peteročlani perijodi:

„Čim nas više opačine okružuju; čim češće njihova nasrtanja očima gledamo: || tim se laglje pomanjšava mrzost proti njim; | tim se većma priučavamo na sramotni pogled;

| tim biva veće naše nagnuće, da ono s drugim činimo, čega bi se sramiti imali.“

„Da su od zlata polja i gora, |
Da sve rieke zlatom teku, |
Da e’ pučina zlatno more, |
Da vås saj sviet zlatan rekù: ||
Sviem tiem ne bi stoti dio
Ženske želje napunio.“

(*Gundulić. Suze I. 72.*

„Tamo, gdje te je sunce zracima prvi put obasjalo, i zviezde s nebesna svoda prvi put zatreptile; tamo, gdje ti je prvo ljudsko oko sa osmejkom oko koljevke lebdilo; tamo, gdje te je majka prvi put od miline u naručju poniela, a otac prvimi mudrimi riečmi srce ti napájao: tamo je tvoja ljubav; tamo ti je otačbina.“

Šestočlani perijodi:

„Ako čovjek promotri svemogućstvo stvoritelja svieta; | ako spozna mudrost, kojom je svekoliko uredjeno; | ako sluti dobrotu, koja se svakim jutrom iznovice na njem dokazuje: || to se njegovo cielo srce napunjuje nekim strahopočitanjem, | neko čudo obuzme njegovo čustvo, | i iskrena ljubav prama Nevidionomu pronikne dubljine njegove duše.“

„Bježi, kud znaš; | što hoć’, čini; |
Zapad i Iztok vas obhodi; |
I bezkrajno po pučini
Sviet kružeći Indije brodi; |
Krij se u jame gorskieh hridi’: |
Smrt svuda te slîdom slîdi.“

(*Gundulić. Suze II. 30.*)

„Što nas većma poroci svojima slikama okružuju; što češće pojave njihove očima gledamo; štogod se većim koristima od njih nadamo: tim se manje gnušamo od bezakonja; tim se pre navikivamo na skaredne oblike njihove; tim se lakše privolevamo, da i mi podobne istine tvorimo.“

(Sedmočlani perijod). „Ko svašta samo na sebe i na svoje koristi samoživo odnosi: ko se ne dâ ni čim drugim tronuti, do samo izgledima na svoje dobiti; ko sebe za središte svemu uzima, a ostale ljude smatra za jedina orudja svojima težnjama; ko dakle može ravnodušno gledati, da sve oko njega

strada, dok je samo njemu dobro: taj zaista nije kadar dobrodjeteljno misliti ni raditi; u toga proističe sve iz onoga neosvećenoga izvora, što ljudsko srce truje; taj ne ima iskre osjećaja za ono, što velimo, da je plemenito i nekoristiljubivo."

§. 33. Definicije.

Definovati ili označivati znači u širem smislu toliko, koliko razjasnjivati sadržaj komu pojmu, pomisli, predmetu, rieči i t. d. Znači razviti cielovito sadržaj pojmu. To biva, ako mu se izbroje svi bitni biljezi te granice opregiele. Biljezi se ne mogu prije označiti, nego li ih spoznamo, jer spoznani biljezi jur su i označeni, makar to bilo samo u duhu. Predmet ili pojam, koji se ima tako označiti ili razjasniti, zove se pojam označbeni (definitum). Svojstva ili biljezi označbenomu pojmu mogu biti stranom takovi, koji su drugim jednaki ili srodni, a stranom takovi, koji imaju u sebi posebnu vlastitost. Oznaka ili definicija mora oboja svojstva ili biljege navesti, da bude pojam jasan. Definicija ili oznaka zove se analitičkom, kad se pojam definicijom samo razrieši ili razdieli na svoje biljege te podpuno predočuje. Oznaka ili definicija je sintetičnom, kad se istom neki biljezi spoje, da bude pojam jasnijim t. j. da se bolje razjasni. Razumjeva se samo sobom, da u koga ne ima pojma o nekom pojmu, ne može tu biti ni govora o ponjanju, pa ni o definovanju.

Svaka istinita logična oznaka (definicija) mora već svojim bivstvom biti i stvarna (definitio realis): jer izbrojiv bitne biljege pojmu ili stvari, raztumačio si ju i označio točno. Oznaka se razlikuje od tumačenja tiem, što, ako se tumači pojam, ili po rieči glede slovnice, ili ako prevedeš u ini jezik, ili ako mu izvodiš znamen iz osnova ili iz korena, ili itd. itd., pojam tiem nije nijednim načinom jošte označen, jer iz tumačenja ne ima pregleda, niti prave jasnoće, nego upravo samo iz oznake. Tumačenjem se oznaka pojmu pripravlja. Na primjer: Filozofija je znanost o mudrosti. Tu se ima protumačiti, što je mudrost. Definicije su u obće proste, kratke ili pako podugačke, kad se naime na široko primjeri i pri-

spodobami tumači koji pojam ili predmet. Takve su osobito često filozofske i oratorske (govorničke) opisne definicije.

1. Što je religija? (Definicija verbalno nominalna, filozof. i oratorska.) Religiju (vjeru) izvodi Ciceron od glagola relegere, wiederlesen oder überhaupt wiederholen, t. j. ponavljati ono, što se proteže na štovanje božanstva (qui omnia quae ad cultum deorum pertinerent, diligenter retractarent et tamquam relegerent, sunt dicti religiosi, ex relegendo." Cicero de natura deorum II. 28.). Sv. Augustin (de vera religione cap 55.) izvadja rieč religiju od glagola religare, svezati, t. j. čovjeka s Bogom (religat nos religio omnipotenti Deo, unde religio dicta creditur). Lactantius (inst. div. IV. 28., 3.) zabacuje Ciceronovu definiciju pa pristaje s oduševljenjem uz sv. Augustina. — Pojam vjere znači svezu, koja spaja zemlju sa nebom ili vremenitost sa viečnosću. Prava i živa vjera osniva se na Bogu kao na najvećem dobru i na neumrlosti duše; poštenu životu i plemenitih činih čovjeka. „Šta je još vjera? pita slavni Francez. Uzvišena filozofija, koja dokazuje red, jedinstvo prirode, te tumači zagonetke srcu čovječjemu; najmogućnije poticalo, da privede čovjeka dobru, jerbo ga vjera meće bez prestanka pod stražu oka božjega i jer ona djeluje na volju čovjeka istom silom, kojom i na misli njegove; dodatak je ona saviesti, koja zapovieda, nalaže, učvršćuje i usavršuje sve krieposti, uzpostavlja dobročinstva na nove sveze s čovječanstvom; pokazuje nam u siromasih vjerovnike i sudce, u dušmanih braću, te oca u najvišem biću; religija srca, kriepost u činu najljepši je od svih moralnih zakonika, kojega je svaka zapovied dobročinstva nebesnoga. Vjera ima klicu, koren i izvor u srcu, a podporu, granje i priznanje toga najuzvišenijega stabla u zdravu razumu. Za to dok bude u čovječima grudima srca, bit će i vjere u Boga kod svih zdravih ljudi i naroda.

(Le cardinal Jean Maury (Siffrein) 1746 † 1817. Essai sur l' éloquence de la chaire. Preveo s francezkoga Prof. dr. *Petar Tomić.*)

2. Što je istina? Istina je suglasje naših predstava s božjimi idejami ili s predmeti naših predstava, t. j. naše se

predstave moraju s predmeti istine slagati; ili još bolje istina je napokon skladanje ili saglasanje naših predstava medju sobom po zakonih našega vlastitoga duha. (Krug's encyklopädisch-philosophisches Lexikon, zweite Auflage, 4. Band, 1834 Seite 453—458, gdje se u jedno dokazuje, kako je isto tako težko ovu rieč i pojam, štono je svaki dan tolikim milijonom na ustima, definovati, kako i rieč život (das Leben) i pravi joj pojam.)

3. Što je još istina? Istina, ta luč neba, jedina je stvar u ovoj nizini, koja je dostojna svake skrbi i neprestanoga iztraživanja čovječega. Ona je jedino svjetlo našega duha pravilo našega srca, vrelo istinitih zabava, temelj našim nadam, utjeha u naših brigah, ublaženje naših nesreća, liek svim našim mukam; ona je jedino vrelo čiste i dobre saviesti, strah i trepet zle (saviesti), tajna muka opakosti, zločinu, unutarnja nagrada krieposti; ona jedina čini neumrlimi one, koji su ju ljubili, proslavljuje okove onih, koji za nju trpe; javne podieluje počasti pepelu svojih mučenika i branilaca, te čini častnim i uglednim progonstvo, prezrenje i siromaštvo onih, koji su sve ostavili, da nju sliede; napokon ona nam jedina udahnjuje velikodušne misli, čini ljude junaci, ljude, kojih sviet nije zavriedio, čini jedino pametnimi i vriednimi toga imena. Sve bi se dakle naše skrbi imale na to ograničiti, da nju znamo i poznamo, svi naši talenti, da ju manifestujemo, sva naša revnost, da ju branimo; mi ne bismo dakle smeli u ljudi ništa ina tražiti do lih istine te ne dopuštati, da nam se tko ulaska inače van njom: jednom riečju čini se, da bi dovoljno bilo, da nam se ona ukaže, da je obljubimo te da bi nam se ukazala, da se ju naučimo poznavati. (Jean B. Massillon 1663 † 1742. Le petit Carême, slavni propovjednik i biskup franc. S frances. preveo dr. *Petar Tomić.*)

4. Što je kriva, a što prava učenost? Mi znamo, da ima jedna znanost, koja je tobože malo dostojna silâ čovječjega uma; ili bolje malo cienjena od onih učenjaka, kojim se reć bi zdrav razum sgurio pod teretom umarajuće učenosti, umjetnost, koja bi imala prirodu kod njih što više podupirati, uguši se u njih i postane nemogućom. Može se reći, da učeći se oni misliti od drugih, odsudjeni su sami. da dalje i više ne misle te je znanje njihovo uništilo porabu zdrava razuma. Ob-

terećeni budući suvišnim bogatstvom često pri tom tim učenjakom ono manjka, što im je najnuždnije; oni znadu sve ono, čega ne moraju znati, a ne znadu onoga, što bi morali znati. A ni dragomu Bogu ne može milo biti, što je takva znanost ikad mogla postati predmetom noćnih študija! Nu ne mojmo se povesti tragom pogriešaka nekoliko učenjaka, jer bi to bio zločin počinjen na znanosti samoj. No ima i takova vrst učenjačke izobraženosti, veleumna umjetnost daleko od toga, da uguši prirodu, te da ju učini neplodnom. Ona pomnožava sile te im daje srećnu plodovitost, razboritu nauku, po kojoj se manje služimo tudjimi mislimi, a više se učimo sami misliti, koja nam tako rekuć pomaže do posjeda našega vlastitoga razuma te po kojoj nam se čini, da nam ga drugi put daje, učeći nas, da se njim služimo; napokon ta vrst učenosti znanošću je porabe i družtva, koja samo zato sakuplja, da razširuje, a zato predobiva i pribavlja, da razdaje. Duboka bez obskurnosti, bogata bez pometnje, silna bez neizvjestnosti, prosvjetluje nam razum, razširuje nam granice umu, učvršćuje i oseguarava sud. (Henri François d' Aguesseau 1668 † 1751 Nécessité de la science; bio je najučenijim franc. pravnikom i ministrom pravde za Ljudevita XIV. te najuglednijim i najpoštenijim Francezom svoga vremena. S frances. preveo prof. dr. *P. Tomić*).

Ljubav. Ljubav i njezina definicija mora se sa dvostrukoga gledišta smatrati: sa širega i sa užega. Svaka ljubav, bila pod kojim joj drago imenom te imala za predmet osobu, stvar ili kakovo mu drago zanimanje, mora imati to svojstvo, da joj se predmet ne samo sudara s predstavami čovjeka, nego da su se te predstave sasvim srastle u dotične ličnosti. Ljubav je u širem smislu rieči, ticala se ona osobe, stvari ili kakova zanimanja n. pr. znanosti ili umjetnosti, koncentrirajuća se dopadnost, koja se osniva sad na objektivnih, sad na subjektivnih prednostih, no svagda si dotični predmet načini za središte višega kruga misli i za izhodište razna žudjenja. Drugo joj je svojstvo, da neprestano teži, čezne za svojim ljubeznim predmetom. Zato nije ona puko i jednostavno čustvovanje nego nuždno i potencirano žudjenje. Puka dakle slika, pusti pojam, čista predstava predmeta nije joj dovoljno, već teži za posjedom, zasjedinjenjem.

(U ostalom težko je definovati ljubav kao i ljepotu. Vidi C. G. Carus: Psyche; Nahlowsky Gefühlsleben i druge).

6. Ljubav domovine. Ljubav domovine je svakomu prirodjeno čustvo, jer se svatko rado sieća onoga mjesta, gdje se je rodio i gdje je proživio najnježniju dobu svoju. To isto čustvo prema rodjenu mjestu i odgojilištu sili svakoga na dužnosti, koje mu nalažu, da u svako doba iz svih sila i svimi sredstvi unapredjuje obće dobro svojih sugradjana. (Krug. phil. Lexikon 4. Band. 352.). (*Dr. P. T.*)

Opisna oratorska definicija ljubavi domovine. Ljubiti svoju domovinu znači njoj posvećivati sve svoje sile u domovini i izvan nje. Pobjede ili prudni ugovori pribavljaju joj ugled kod inih naroda. Dobro rukovodjenje zakona i ćudoredja može joj jedino ukriepiti i učvrstiti nutarnji mir; onako kako se postavljaju proti dušmanom države generali i vješti državnici: tako se treba naoružati i protiviti razpuštenosti i zločinom, koji idu zatim, da sve unište, zakone i krieposti, koje hoće da se svako dobro uzpostavi: pa zato je evo sila dužnosti bitnih i ne oprostivih za svaki razred gragdjana i državljana, za svakoga gradjana naposeb! O vi, koji ste predmetom ovih razmatranja, vi, koji me silite u ovom času, da ne govorim onako živahno, za vas dostojno cb onih istinah, kojimi sam oduševljen; vi napokon, koje bih rado zagrlio čestitom ljubavlju, jer biste vi presretni bili, siećajte se bez prestanka, da domovina ima nezastarjeljih i posvećenih prava na vaše talente, na vaše krieposti, na vaša mišljenja i na sve vaše čine; nalazili se vi u kom mu drago stanju, u svako ste doba aktivni vojnici, obvezani svagda, da bdijete za nju te da joj pritrčite u pomoć i u najmanjoj pogibelji! Da uzmožete vršiti toli uzvišeno zvanje svoje, nije dosta, da si pribavite znanje i umjeću samo svoga posebnoga zvanja, već da branite zakone domovine, da poznate njezine interese, da prolijete vlastitu krv svoju na bojištu, na svakom javištu. Po otačbinu su opasnija zločinstva od svih dušmana i od svih liga inih naroda, jer ruše ćudoredje: takove najužasnije ratove po domovinu najteže je odstraniti. Dopustite, da Sokratu metnem u usta za mladež poučan govor: „Evo ovdje ste ugledali svietlo božje i u ovoj zemlji mudre su vam institucije usavršile razum. Moji zakoni bdiju nad sigurnošću svakoga po-

jedinca, a vi ste svi formalno ili mučeć položili zakletvu, da posvetite sve dane života vašega službi mojoj. Evo tu su moji naslovi: a koji su vaši, s kojih udarate na ćudorednost, temelj moga carstva i koji su to zakoni vaši bolji od mojih? Ne znate li, da se ne mogu oni povriediti, a da se ne posije po državi otrov razorujući?; da jedan jedini primjer razpuštenosti može pokvariti narod te mu pogubnijim postati, nego li gubitak ma koje bitke. Vi biste obću propast podupirali, da duhom klonete ter da ne biste imali srca uzprotiviti joj se, a zar ne biste smrtno griešili, da sami razkošno živite, ili da to dopustite činiti drugim s prezira vriednom lahkoumnošću i pokvarenošću? Mogu li si takovi sugradjani i državnici prisvojati moju slavu te se gizdati pred stranim svietom, što su se rodili u ovom gradu, koji je rodio Solona i Aristida, što lozu vuku od ovih istih junaka, koji su tolikim slavljem proslavili moje oružje. No što ipak imaju zajedničkoga ovi mudraci s vami? Ja velim još više: šta je zajedničkoga medju vami i vašimi predji? Znate li vi, tko su rodoljubi i djeca otih velikih muževa? Kriepostni i samo kriepostni gradjani!" Sretne li njihove domovine, kada uz krieposti, kojimi se diče, nisu poznavali mlačnosti i popustljivosti." — „Gledajte, da vas obuzme onaj žar ljubavi prema domovini, koji je obuzimao vaše predje, kadgod se je neprijatelj pomolio na granicah otačbine. Takvih danas žalibože ne imamo; ne imamo ih posred vas, ne imamo u senatu, ni u narodnom saboru, ni u sudištih, ni u većih, ni u kućah pri ognjištu, ni na dvoru. A na žalost boga velikoga to tako napreduje, da bi čovjek morao dvojiti o dobru i boljoj budućnosti domovine." Da smo mi ljudi osjetljive ćudi, na ovakove bismo prigovore i ukore, pobjegli te ostavili domovinu tigrom i zmijam, da im bude prebivalištem zvjerske sreće; ali mi smo rodoljubi, pa s toga, jer domovinu nada sve ljubimo, ostajemo u otačbini te ne očajavamo, nego radimo iz svih sila, da ju oslobodimo, pridignemo i unapredimo." (Jean Jacques Barthélemy 1716 † 1795. Voyage du jeune Anacharsis en Grèce vers le milieu du IVe siècle avant l' ère vulgaire, Paris 1788. 4 tomes avec atlas géograf; ulomak iz navedenog preko 30 godišnjeg književnoga truda, podkrepljenog sa preko 20,000 citata iz raznih spisatelja. Zato se i jest toliko puta prevelo u više evrop. jezika. Preveo s franc. dr. P. Tomić.)

7. O ljubavi domovine. (Opisna i oratorska definicija opet drugčije.) Domovinu i širu i užu i prirodnu i gradjansku s najvećim i s najsvetijim čustvom blažena oduševljenja od vajkada su kod svih naroda kroz viekove branili, slavili, zagovarali i uzvišavali najveći umovi najplemenitijega srca. Zato je u svako doba dopušteno svagda častno stajati na strani nesretnih sugradjana i suotačbenika svojih. Ljubav nam domovine nalaže, da se čuvamo onih pogrešaka, koje su počinili naši suotačbenici te da žalimo i oplakujemo one uzvišene žrtve udesne pogreške i nesreće, te da im ne zaniečemo zaslužena štovanja. Bilo dobro ili zlo stanje, u koje smo dospjeli, nikad nemojmo očajavati, sdvajati niti se odricati ufanja u bolju budućnost drage nam domovine. Zato nam u svako doba ne preostaje ino, nego da ostanemo dobri gradjani i vjerni sinovi, koji misle, zbore, tvore, vojuju s porodicom porodicâ: sa zemljom, koju zovemo otačbinom. Ali pustimo to! Za dvie ćemo godine dana opet vidjeti Francezku! Da ju Bog čuvao i sve ono, što smo u njoj draga i izvrstna ostavili! (*Alfonse de Lamartine* 1792 † 1869. Voyage en Orient 1835. 4. t. Slavni francezki pjesnik, historik i državnik.)

(S franc. preveo *dr. P. Tomić.*

8. Što je prijateljstvo? Na to je pitanje kao i kod ljubavi, ljepote i t. d., težko, strogom i podpunom definicijom odgovoriti. Mnogi veleumni muževi staroga i novoga vieka nastojali su pobliže označiti prijateljstvo. Medju timi se osobito odlikuju Aristotel, Pitagora i Cicero kao i Heraklit i Empedokles, Schiller i drugi. Aristotel dieli prijateljstvo na troje: *a*) na prijateljstvo radi zabave: ovamo spadaju igre, zajedničke gostbe, veselje i ina udruživanja. *b*) Na prijateljstvo koristi, kamo naposeb trgovački i politički interesi, poslovi spadaju. *c*) Na prijateljstvo krieposti. Tu posljednju vrst prijateljstva držao je Aristotel za pravo, iskreno i savršeno prijateljstvo. Trudno je lučiti u mnogih slučajevih i sgodah prijateljstvo od ljubavi tako, da mnogi te dvie rieči identifikuju ili pod sinonime uzimlju. Za pravo i trajno prijateljstvo se mnogo toga iziskuje, tako medju inim: jednako mišljenje i sporazumljenje u najnježnijih pitanjih ljudskoga roda, kano što su: vjera, bog, domovina i ina zajednička zanimanja. Čvršće će biti i trajnije prijateljstvo, ako nije jaz velik medju

prijatelji ni glede striliša, ni karaktera, ni dobe, ni temperamenta kao ni glede stepena izobraženosti te imućnosti.

„Prijateljstvo — uzvišena strast, čustvo velikih duhova, sreća svieta, pred kojom izčezavaju ili se umanjuju sva zla, a poljepšava se i umnoža svako dobro, o božanstveno prijateljstvo, tvoje me samo ime već sieća svih dražesti moga života. Strast heroička, koje je vatra vazda čisto ugrijana čustvom, a pobudjena duhom; kriepost utješiteljica, koju je sve višnje biće dalo čovjeku za odštetu žalostnih posljedica ograničena duha; čustvo dobročineće, bez koga ne može nitko biti naš; jer što je, ako nije dobro ono, o čem se može govoriti prijatelju? Nebeska kriepost, kojoj se ime tako često oskvrnulo i oskvrnjuje, kojoj su sliku toli često promienili, koju umrli obožavaju i onda, kad je ne poznaju; strast velikodušna i uzvišena, koja oplemenjuje cielo naše biće, sav naš život, te koje radi živimo za prijatelja, koga si je odabralo srce naše! To si tí, što te imamo evo sad naslikati. Nikada ne okusi živo čustva, sladkimi plameni podgrijevana svetoga prijateljstva onaj, komu srce gori od toga, nego kad mu ljubezni prijatelj u najvećoj nuždi pruži pomoć; on ga sliedi i pomaže posred najokrutnije nesreće; on mu se pridruži, da se već s njim nikad ne razstane; najveća hladnoća ne može utrnuti nebesne vatre, kojom gori pravo prijateljstvo; s njega ljubiš nezahvalnika, nevjernika po svetih zakonih prijateljstva; ono ga sažaljuje, ono mu opraštа sva zla, koja no ima od njega; ono je doduše žalostno, ali ništa ne manje ono ljubi; ono žrtvuje svoju sreću sreći prijatelja: prijatelj hoće da umre za svoga Oresta. Prijateljeva se duša spoji s dušom prijatelja, ona ima iste želje, isto kretanje, iste pobude; ako kada smrt, koja je sve razdružila, otme predmet ljubavi njeznomu prijatelju, on ga sprovadja toplim srcem do tiha no hladna groba; tuj mu vadi pokojni prijatelj suze iz očiju, koje mu plačući prijatelj ponad grobom prosipava.

Prijateljstvo te tieši onaj čas, kad je sve izgubljeno bez povratka, pa kad se udesna vrata grobu zatvore bez nade i odštete ne možeš se od suza suzdržati; prijatelj dapače sried najgušće šumske tišine i najveće samoće plače za onim, koga je izgubio tiešeći se tim i braneći si dušu prijateljevom slikom, kad više ne može imati onoga života i srca za sebe, koje ga

je nesebično ljubilo. Kad nad zemljom najveća tmina vlada, misli prijatelj, da mu se posred slabe svietlosti prikazuje drug ljubavi, ter ga već razgovara, kan da bi ga mogao čuti i slušati; žalost mu se ublažuje tom sladkom ali okrutnom illuzijom te već trči toj toli dragoj sjeni u susret, da ju zagrli; ali ne nalazi ino do ne zahvatljive tmine, uslied čega mu se srce napuni najžalostnijim sažaljenjem; ono ga žudi po noći, ono ga žudi po danu te ne mogav podnieti gorkih jadâ i boli sgubitka, smrvi ga tuga te izusti posljednju (rieč): ime prijatelja svoga. O nebesno prijateljstvo! zašto čisti plami tvoji ne razgaraju svaku dušu! Zašto te tako malo umrlih ima u srcu, kad te tako često imaju toliki na jeziku! A zašto je tvoje ime, koje bi samo kriepostna usta smiela izgovoriti, toli često poslužilo, da se prikriju crna izdaja i grdosni komploti."

Bernard Germain Etienne de *Lacépède* 1756 † 1825. Poetique de la musique, Paris 1788. 2 t. Čuveni pridoslovac, pomagač i suradnik Buffonov. (S franc. pr. *dr. P. Tomić.*)

9. Ljudska slava. Slava ima svojstvo, da sve prikupi okolo sebe, što ikad može. Čovjek se osieća zasebice premalenim i preveć samotnim; on nastoji, da se poveća i digne, koliko ikad može; on mnije, da si sve utjelovljuje, što na okolo sebe prikuplja, sve što si pribavlja i sve što dobiva; on si umišlja, da se i on povećava, kad na veliko koraca, kad si stanove povisuje, kad si imanje razširuje. No jer ne može, da si stas poveća niti svoju naravnu veličinu, s toga si s vana priudešava i uobražava, da postaje većim, kad se mnogo o njem govori, kad ga svi spominju, kad ga sve hvali. Jedina mu se kriepost čini preveć priprostom i jednostavnom. Mnogo krat se u istinu prikaže prava slava te dodje, reć bi kao po milosti. Tad ja ne znam, šta nam govori u srcu, da ju zaslužujemo za toliko više. koliko smo ju manje tražili; ali je i zato opasna. Mnogo se govorilo i pisalo proti slavi, kano da je to zlo. Tacit veli, da je posljednja strast u mudraca. Mnogo ima ljudi, koji se hvastaju, da ju preziru, ali ima još više razloga ne vjerovati toga. Svaki si ju bo potajno želi i prisvaja. Razlika je samo u načinu, jedan ju javno traži, a drugi potajno. Kad prodjete historiju svieta i umjetnosti, svuda vidite neke ljudi na visini. a hrpe ljudskoga roda na nizini, koja laganimi koraci za njimi koraca. Ja vidim slavu, koja

vodi prve i koja vodi sav sviet (svemir). Uzmite si u misli zemlju izpod nogu, u isti mah sve vam se promieni: čovječji pogled ne oduševljuje više čovjeka; on je osamljen u hrpi, prošlost nije ništa, sadašnjost se zatvara, budućnost izčezava. Slavu smije svaki tražiti, dok se kreće u granicah čednosti. (Jaques Bénigne *Bossuet* 1627 † 1704. Proslavljeni pisac, crkv. govornik, historik i biskup franc. Traité de la connaissance de Dieu et de soi — même. Antoine Léonard *Thomas* 1731 † 1785. Essai sur les Eloges. Sveuč. prof. retorike g. 1755. u Parizu.) (S franc. preveo *dr. P. Tomić.*)

10. Što je prava slava? Slava je čustvo, koje nas podiže u vlastitima očima i koja nam ugled povećava u očijuh prosvietljenih ljudi. Slava je nerazdieljivo spojena s idejom velikih potežkoća i zapreka, koje se imaju svladati, s velikom korišću, koja sliedi nakon uspjeha te s velikom srećom za sav sviet ili za domovinu. Nu taj pojam slave sviet obično zlo upotrebljava te i onomu veli, da je slavan, koji si je zasluga ili obće kakvo priznanje, odlikovanje stekao te komu bi se moralo reći pravilno i logično da je zaslužan, znamenit, odličan, izvrstan, ali poduipošto slavan. Tako je glede govorničtva Demostenova i Ciceronova, glede povjestne znamenitosti Thukididove i Tacitove; tako glede mnogih vojskovodja, umjetnika i pjesnika, učenjaka i t. d.: svim tim ja ne bih slave pripisao, slava bo patri jedinomu Boga na nebu. Na zemlji je to sreća i nagrada kreposti, korist, dobročinstvo, sjajnost, probit, junačtvo, znamenitost, odlika, zasluga i t. d. Tako je zasluga i kriepost vladara, koji je u burno i nesretno vrieme radio za dobro i spas milijonih podanika svojih; takova znamenitost ide one, koji su se žrtvovali za dobro svojih sugradjana; zato ne Cesaru ni Pompeju, nego Regulu ili Katonu priznajemo znamenitost. Znamenit je i onaj, koji je kakvim obretom koristio svietu. U veliku zaslugu pišemo čine onomu narodu, koji nije htio biti tudjim robom, već je volio umrieti, ili si izvojevati častno ime i slobodu zlatnu. Za to prave slave ne ima na zemlji. (Guillaume Thomas François *Raynal* 1713 † 1796. Histoire philosophique. Histoire philosophique et politique des etablissement et du commerce des Européens dans les deux Indes 1770. 4 tomes.

(S franc. preveo *dr. P. Tomić.*)

11. Što je logika? Mnogi prećeruju važnost logike, veli filosof Krug, jer ju smatraju organom svekolike filozofije, dočim je logika u filozofiji od prilike ono, što u filologiji slovnica (oblikoslovje). Logika se bavi misli, s toga je ona nauka o mislih, jer ona uči i pokazuje način, kako se i po kojih zakonih misli i kojim redom. (*Lindner.*) — Misliti u užem smislu je kretanje naših predstava ili predmnjeva. (*Zimmermann.*)

12. Što je hrv. slovnica? Hrvatska je slovnica nauk o pojedinih hrv. riečih i o cielom govoru. Zato se dieli na: riečoslovje i skladnju. (*Veber.*)

13. Što je zemljopis? Zemljopis je ona znanost, koja nas uči poznavati zemlju (u širem i užem smislu)

14. Što je poviest svieta? *a*) Poviest svieta (sveobća poviest) pripovieda one istinite i važne zgode, štono su to vanjsko to nutarnje stanje ljudskoga roda stvarale, razvijale i mienjale. *b*) Zadaća poviesti sastoji se u predočivanju čovječjih ćina i udesa. (Dr. Fr. *Rehm.* Lehrbuch der hist. Propädeutik. Herausg. v. Dr. H. *Sybel.* S. 2.) — *c*) Neprestano kretanje pojava u svietu jednoga za drugim, pa se to mienjalo ili perijodično ponavljalo i napredovalo, zovemo poviest. Joh. Gust. *Droysen.* Grundriss der Historik, S. 7.) *d*) Zadaća obće historije sastoji se u tom, da nadje put, kojim je išlo čovječanstvo od najstarijih vremena pa do dana današnjega za ciljem svoga bića te da nam ono pri tom daje ravnujuću ruku providnosti i upravljanje viečne vladavine shvatiti ili slutiti. (Dr. *G. Veber.* Allg. Weltg. I. B. Einleit.) *e*) Poviest u objektivnom smislu je proces razvijanja prirode i duha. Poviest u subjektivnom smislu je iztraživanje i predočivanje onoga, što pripada poviesti u objektivnom smislu. (Dr. *Fr. Ueberweg* Grundriss der Gesch. der Philosophie I. B. §. 2).

15. Što je filozofija? *a*) Filozofija je misleće promatranje stvari. Ona se razlikuje od ostalih posebnih znanosti tiem, što si ne uzima za predmet i svrhu iztraživanja i predočivanja emperičke stvari, kako to n. pr. prirodoslovne znanosti i poviest, nego ona ide preko izkustva k iztraživanju posljednjih razloga, uzroka realnoga bića i dogadjaja. Svaka druga znanost ima neke predpostave, koje pod gotove uzima, pa makar su i ne dokazane i ne sigurne: tako fizika pojmove:

uzrok i posljedice, biće i pojav, prostor i vrieme mučke i bez iztraživanja uzima i predpostavlja kao istine dokazane. Isto tako civilno i karno pravo pojam o imovini kao savršen pojam uzimlje ili predpostavlja. Istom filozofija iztražuje sve te pojmove i predpostave, pa u tom se i sastoji njezina prava zadaća. Dr. *A. Schwegler* i dr. *K. Köstlin.* Geschichte der griech. Philosophie.) *b*) Filozofija se ne ograničuje kao mnoge druge znanosti na specijalno koje polje, a niti na svakolika ostalih znanosti, nego ona ide za bićem, zakoni i suvislosti svega, što u istinu postoji, s toga odgovara filozofiji ova definicija: Filozofija je znanost načela iliti principija. (Dr. prof. *Ueberweg.*) *c*) Filozofija je obradjivanje pojmova. (*Herbart.*) *d*) Filozofija je znanost absolutnoga u formi dialektičkoga razvoja, ili znanost razuma, koji sam sebe shvaća, dokučuje. (*Hegel.*) (*Dr. P. T.*)

16. Što je historija filozofije? *a*) Historija filozofije ima za predmet ona znanstvena iztraživanja, štono su tečajem vremena poduzeta o posljednjih uzrocih i najviših zakonih, o biću i suvislosti duševnoga i prirodnoga svieta. Filozofija ima svoju poviest iliti vremeni razvoj. Ona ne postoji kao gotov sistem znanja, nego u formi raznolikih vremenitih filozofijâ, koje su sliedile jedna za drugom. Ona je za to podvrgnuta onomu istomu zakonu postepenoga razvijanja, kojemu i sav duševni razvoj čovjeka. (*Schwegler* i *Köstlin.*

b) Historija filozofije je slika (tableau) hoda ljudskoga duha ili ona barem dobar dio toga zauzimlje, jer obuhvaća ne samo njegova najplemenitija diela, nego sadržaje način iztraživanja, koja su morala imati najmogućniji upliv na sve grane znanosti; ona se ne samo spaja uzko s historijom ćudorednosti, nego se po ovoj sjedinjuje još i s obćom historijom. (Jos. Marce de *Gérando* 1772 † 1842. histoire comparée de systèmes de philosophie, considérés relativement aux principes des connaisances humaines. Paris 1803—4., 3 tom. chap I.)
(*Preveo dr. P. Tomić.*)

17. Smrt. Smrt je protivna životu, jerbo sa smrću prestaje ovaj zemaljski naš život. Smrt nas razstavlja sa ovim, a sdružuje s onim svietom; ona nas lišava svega, što imamo ugodna ili neugodna na ovom svietu. — „Viečni zakon smrti pomora vlada po vasionoj živoj prirodi, sila je to silna i ne

umoljiva, koja se proteže na sva bića jednoga proti drugim. Čovjek, čim se rodi, odmah nadje na početku te medje života svoga podpisan dekret od smrti, t. j. naznačen već kraj životu; ili kako hrvatski pjesnik Preradović pjeva: „čovjek, čim se rodi, mriet počima.“ Gdje ima života, ima i smrti, viečni je zakon prirode. Zato ne ima ni jednoga časa u velikom ovom svietu živih stvorova, kad ne bi smrti bilo. Posred i ponad raznih rodova životinjskih postavljen je čovjek, koji svojom ubijajućom rukom ne štedi ništa, što je živo, pa ni sama čovjeka ne. S toga je čovjek osobita vrst smrti. On zadaje smrt drugim, da se hrani, on ubija, da se odieva, on ubija, da se resi, kiti; on ubija, da se brani, on ubija, da napada, on ubija, da se uči, on ubija, da se zabavlja, da si ugadja i t. d. i t. d., on ubija, samo da ubija. Taj ponositi i strašni kralj zemlje treba svega i svačesa i ništa mu ne odolje. Samo mudrac može odkriti zakon, čemu je i zašto odredjeno to usmrčivanje, ubijanje ne samo životinja od čovjeka, nego čovjeka po čovjeku. Smrt je sudija svim ljudem, jer svaki poslje te katastrofe dobije zasluženu platu ili kaznu. (Le comte Jos. de *Maistre* 1754 † 1821. Soirées de Saint-Pétersburg. Poslanik u Petrogradu 1803—17. a dobro svemu svietu poznat kao riedki r. kat. pisac). (*S franc. pr. dr. P. Tomić.*)

18. Duhovítost, domišljatost, dosjetljivost. Malo misliti, o svem govoriti, o ničem ne dvojiti, stanovati samo izvan svoje duše te uzgajati samo površnost svoga duha, sretno se izražívati, imati dobar dio ugodne imaginacije, lahko i prijazno razgovarati, umjeti se prilaskati, a ne pribaviti si štovanja; roditi se s talentom dvojbene vriednosti, a ipak držati se nad svakim razmatranjem; letiti od predmeta na predmet, ne zadubiv se u ni jedan; hitro sakupljati svakovrstno cvieće te ne dati ni jednomu plodu, da dozrije: to je slaba slika onoga, što naš viek najvoli počastnim nazivati imenom: duhovitosti, domišljatosti ili dosjetljivosti (esprit). (D' *Aguesseau* Nécessité de la science.) (*Preveo dr. P. Tomić*).

19. Veleum (le génie). Veleum iliti francezki génie (izgovori ženì) znači onu višu silu duha u kojega čovjeka, kojom je u kakvom predmetu ili u kakvoj struci nešto izvanredna ili neobična izveo, učinio, ili je kadar izvesti, učiniti. Ta izvanredna sila u pojedinih ljudi sačinjava vrhunac ili krunu

tako zvanih dobrih talenta. Za to joj je osobito svojstvo originalnost, izvornost. Veleumâ imade sveobćih iliti universalnih i posebnih ili špecijalnih, t. j. u pojedinom predmetu, kad je tko medju vrstnjaci prvi; n. pr. pjesnik, umjetnik i t. d. Grci su i Rimljani držali, da osobit genius iliti demon kao kakav angjeo čuvar sprovadja velike ljude od poroda pa do smrti.

20. Razgovor (la conversation). Ton dobre konversacije iliti razgovora prirodan je i teče; nije dosadan niti razpušten (frivolan), učen je, no bez pedanterije, veseo no bez halabuke, ugladjen ali bez afektacije, galantan, ali ukusan, šaljiv ali bez dvoumnih izraza. Razgovori nisu ni desertacije ni epigrami; u razgovoru se umuje, ali se ne argumentuje, zabavan je i šaljiv, ali bez tako zvanoga igranja riečmi (sans jeux de mots); rieči se spajaju duhovito i razborito s maksimami (moralnimi poukami) i dosjetkami, s duhovitom šalom i moralnom ozbiljnošću. U razgovoru se govoru o svačem, da svaki o nečem govori; ne udubljuje se u pitanja, da se družtvo ne bi dugočasilo; predlaže se kao mimogredce, razpravlja se hitro; elegancija sprovadja preciznost; svatko kaže svoje mnienje te ga podupire sa nekoliko rieči; nitko ne udara na tudje (mnienje) žestoko; nitko ne brani tvrdokorno svojega. Razgovara se, da se razjasni pouči, zaustavi se ili prekine s prepirkom, svako se pouči, svako se zabavlja, sve se razilazi zadovoljno. A mudri samo može ponieti sa sobom nauke o predmetih, o kojih je vriedno, da se na samu razmišlja. (Jean Jacques *Rousseau* 1712 † 1778.) (S franc. prev. *dr. P. Tomić.*)

21. Što je samoljubje, egoizam (l' amour-propre)? Samoljubje je ljubav sama sebe i svih stvari poradi sebe; ono čini od ljudi krivobožce samih sebe, tirane drugih, ako im je sreća dala za to sredstva. Oni se nikad ne umire izvan sebe, a ne zaustave se kod tudjih predmeta inače, nego kao pčele na cvieću, da izsišu, što je za njih. Ništa nije žešće od njihovih požuda, ništa tako sakriveno, kao njihove namjere, ništa tako vješto smajstorisano, kao njihovo ponašanje. Njihovo ponašanje ne da se predstaviti; njihovo mienjanje nadilazi iste metamorfoze, a njihovo previjanje procese (miene) lučbe: doprieti se ne da do dubljine niti proći kroz tminu njihovih bezdana (ponora). Samoljub ne vidi kod zdravih očiju sama sebe on u sebi sadržaje, u sebi brani, u sebi uzgaja, da ni sam

ne zna, silu božju strasti i mržnja, pa kad se kojom sgodom opomene, osviesti, došav mu djelo na vidjelo, on je zapoznaje ili se ne može odlučiti, da je izpoviedi. Od toga časa smiešno ima osvjedočenje o sebi samu, o svojih mahnah; dapače drži, da su često obumrle strasti u njem, a ono su samo zadremale. Samoljub (samoživ, samojed) rad bi i one stvari imao, koje su mu štetonosne, te akoprem su mu škodljive, teži ipak za njimi s najodurnijom ogavnošću; ponos mu skroz oduran; svuda je, u svakom kutu i stališu i sa svimi i s nikim, u sve zaviri, sve vidi, a ne vidi ništa; ide medju ljude, koji ga ne trpe. Svim je nesnosan, nepoćudan. Kad misle, da su se ga lišili, on je opet tu tražeći i ondje svoju korist za svoj vazda prazan džep i gladan želudac, gdje ništa zanj ne ima. (François duc de La *Rochefoucauld*, price de Marsillac, 1613 † 1680. Réflexions ou Sentences et Maximes morales, 1665). *(Pr. dr. P. T.)*

22. Što je znanost? Znanost je u materijalnom značenju znanje ili spoznanje obće valjanosti, u formalnom značenju je objem naukâ uredjen po logičkih pravilih, koje nauke više ili manje teže za tim, da izraze to spoznanje. Znanost kao i znanje dieli se po raznih predmetih u razne razrede. Znanostju se čovjek osmjeljuje prekoračiti uzke granice, medju koje ga je, čini se, narav zatvorila: gradjankom je ona svih republika, stanovnikom svih carstva, čitav sviet joj je domovinom. Znanost kao vodja i vjeran i brz, vodi te iz zemlje u zemlju, iz carstva u carstvo; odkriva ti zakone, ćudorednost, religiju, vladu: natovarena blagom iztoka i zapada vraća se kući te nakupiv strana bogatstva u vlastitih riznicah, tad se čovjeku čini, da mu je podložnimi učinila sve narode svieta te ne uvažavajući strogo granice vremena, rekao bi, da je dala čovjeku živjeti već prije poroda. Čovjek je svih viekova i svih zemalja, koji je s njom. Svi su mudraci staroga vieka mislili, radili za nju ili je ona barem s njimi živila, slušala njihove lekcije, bila svjedokom njihovih velikih primjera. Tako su se i naši oci oduševljavali i natjecali od Athene do Rima i obratno; oni htjedoše nadkriliti Aristide pravičnošću, Fokione postojanošću, Fabricije umjerenošću, a Katone kriepošću. Što danas uzorni primjeri mudrosti, veličina duše, velikodušje, ljubav domovine, što to sve redje postaje, nego ikad prije, dolazi odatle što su mehkoputnost i taština razkinule spone onoga sladkoga

i prudnoga družtva, koje sačinjava znanost medju živimi i medju znamenitimi pokojnici, kojih pepeo ona opet oživljuje, da od njih načini model za naše ponašanje. D' Auguesseau. *dr. P. T.*

23. Slavohlepje (ambicije). Slavohlepje je potjerana poklepa za častmi, osobito za njezinimi spoljašnimi znakoni, te je s toga izrod pravoga častoljubja, koje je svakomu covjeku prirodjeno, makar to i kušali mnogi zanijekati. No i slavohlepje mora imati svoje granice, koje ako prekorači, pretvori se u veliko zlo, kao i mnoge druge stvari. — Koju ideju imate vi o čovjeku slavohlepnu, koji gori od želje, da postane velikim? Da vam rečem, da je taj čovjek dušmanin po zanatu svim drugim ljudem, razumjevam sve one, s kojimi bi on mogao imati kakva posla interesa), čovjek, komu je sreća drugoga smrtnom kaznom; koji ne može gledati zasluge, a da te ne mrzi i ne napada; koji ne ima ni vjere ni iskrenosti, vazda pripravan na konkurenciju, da izda jednoga, a potlači drugoga, da ogovori, opadne ovoga, a pogubi onoga za ono malo koristi, kojoj se nada, koji si od svoje tobožnje veličine i sreće pravi božanstvo, pri čem ipak ne ima ni prijateljstva ni priznanja ni štovanja u poštenoga svieta, jednom riečju: koji nikoga ne ljubi i koga nitko ne može ljubiti. Da vam ga u živoj slici pokažem, vi biste mi rekli, da je to monstrum (grdosija) od čovjeka i čovječjega družtva. Pa ipak, kad se stanete razgledati i promišljati, naći ćete ih posred vas, te ja kriv, ako mi ne priznadete, da su to pravi i istiniti potezi často- iliti slavohlepja. Le Jésuite Louis *Bourdaloue* 1632 † 1704. Les Fêtes des Saints, čuveni propoviednik. Preveo s franc. dr. *P. Tomić.*)

24. Književnik. Književnik (le littérateur) se zove onaj, koji se po zanatu svojem bavi sastavljanjem knjigâ, književnih djela te koj toliko proizvede duhom i perom svojim, da u svietu do toga imena dodje.

Književnik je učenik prirode; sve što nam priroda daje liepa, dobra, ljubezna, velika, reflektuje (odsjeva) se, usredotočuje, razplodjuje se u njegovoj duši; on, čini se, da ne živi za drugo, nego da prima i daje te liepe pobude, kojim je priroda počelom, sredstvom i predmetom. Književnik je takodjer učenikom umjetnosti: sve ono, što se on uči, sve, što zna, njemu je ne izcrpivim vrielom iztraživanja, opažanja, načela,

motrećih pobuda; on sve raztvara, što se je prije njega uradilo, sve, što se oko njega stvorilo. Čovjek bi rekao, da su u njega dvie duše, on osieća i promatra u isto vrieme, a promatra samo zato, da još bolje osieća; oduševljenje, koje mu podpiruje misli, svietlost je opet, koja nje razsvietljuje. On proučava odmah sama sebe kao glavno bogatstvo te ga nadoknadjuje ne prestance: on se zna ganuti, zanieti, razigrati, popraviti svoje misli preokrenuti, nje zadržati, jednom riečju sve upotriebiti, što mu može poslužiti kao piscu na dobro i usavršenje. U njem je više ljudi, više talenta, sakupljeno zajedno. Čovjek je to idejalna svieta, u čijem se razmatranju sve poljepša, očisti poveća. Književnik-filozof baci se na uzroke, kamo se drugi ne mogu sa svojimi strastmi; on spaja pojmove i odnošaje, koji se inače odbijaju i protive. Književnik-govornik, čim je više proniknut svojim predmetom, tim se veće osvjedočenje stvara u njegovih mislih te iz njegovih ustiju teče predobljivost nagovarajuća. Književnik pjesnik, njegove ideje postaju utisci, slikami, akordi; on ne meditira više, jer je nadahnut; on ne gleda više, jer razmatra, ne razlaže više, jer slika, ne govori, jer pjeva. (Pierre Louis *Lacretelle* aîné 1751 † 1824 Essai sur l' Eloquence du Barreau.)

25. B i b l i j a. Sveto pismo, kojim se i kršćani i izraelićani služe kao svetom knjigom nauka nadahnutom Bogom duhom svetim, zovemo biblijom. Biblija nadilazi naivnosću, živahnosću, veličinom sve pisce rimske i grčke. Nikad se nije ni sam Homer u svojih pjesmah približio uzvišenoj visini Mojsije, koga su morala na pamet učiti sva djeca Izraela. Ni jedna oda ni grčka ni latinska, nije nikad mogla doći do visine psalma; n. pr. onoga, koji počima: „Bog nad bogovima, Gospod, govori i doziva zemlju od iztoka sunčanoga do zapada;“ (*Psalm. Asafov 49. 1. Daničić.*) jer nadvisuje svaku imaginaciju ljudsku. Nikad nije Homer, niti koji drugi pjesnik slikajuć veličanstvo Boga, onako veličanstveno predočio kao Isaija: „Carstva nisu nego najmanji trun, zrnce praška; vas mir je šator, koj podigneš danas, a sutra razmetneš.“ A šta ima u poganskom starom vieku slična nježnomu Jeremiji, oplakujućemu nesreće naroda svoga; ili Nahumu, koji u duhu s daleka vidi, kako ponosite Ninive padaju pred silom ne brojene vojske? Čovjek mislio bi, da gleda tu vojsku, da sluša

zveket oružja, koturanje kola; sve je to tako živo narisano, kan da je pred tobom; Homer daleko zaostaje. Čitajte još jedanput Daniela, gdje navješćuje Baltazaru osvetu božju i tražite u najuzvišenijih originalih i remek-djelih staroga svieta, ima li šta, što bi se moglu tomu prispodobiti? Biblija je, čitanka nad čitankami, prava čitanka svemirska, uzvišena božjim odlikovanjem i posvećenjem nad sve knjige i proizvode profanogu svieta. François de Salignac de la Motte Fénélon 1651 † 1715. *a*) Dialogues sur l' éloquence de la chaire *b*) Les aventures de Télémaque. Čuveni nadbiskup, pisac, državnik i učenjak francezki.) (*Dr. P. T.*)

26. O ljubavi domovine. Vaš otac i majka, vaša djeca, častno i toplo gnjezdo, što vas kruži i druži, jest obitelj, stvar najmilija i najsvetija, što ju imate na zemlji. Zemlja što vas vidjela roditi se, gdje imate najugodnije uspomene djetinstva i mladjahne dobe, gdje uživate blago prijateljstva i štovanje dobrih ljudi; gdje ste radili, da stečete časti i sreću: ona zemlja, kojoj vas privezuju uspomene prošlosti, radosti sadašnje, a nada budućnosti; u stotine i tisuće obitelji, udruženih uzasobce; koje zajedno rodjene, nasljedovale su istu baštinu zajedničke slave, koje ujedno živu u jednom podnebju ugladjena običaja i zgoda, sad sretnih, sad ne prijaznih — sav ovaj kup blaga i čustva nije van jedna stvar, najuzvišenija, po kojoj živo ti ga bije srce ljudsko, a to je domovina. (Dobro i zlo, knjiga za svakoga, talijanski napisao dr. Pavao Antegazza, a hrvatski preveo Ivan Fiamin*).

27. Ljubav i milostinja. Ljubav jest dobrina, što obujimlje vas široki prostor ljudskoga živovanja; a milostinja nije van jedan od tisuće načina njezinih ovršenja. (Dobro i zlo, dr. Pavao Antegazza, prev. I Fiamin.)

28. Zdravoslovje. Ona nauka, koju zanimlje način, kako da se drži dragocjeno blago zdravlja, zove se zdravoslovje. (Dr. P. Antegazza, prev. Iv. Fiamin.)

29. Oporuka. Posljednja volja čovjeka, da si naznači nasljednika svoga dobra iliti imetka, zove se oporukom (testamentum). Običajem je narodâ i viekovâ, pa i samom naravi utvrdjeno, da se ima kao svetinja poštovati posljednja volja

---

* Ova knjiga izašla u Kraljevici, a morala bi ju imati svaka hrv. obitelj.

pokojnika. (Theologia moralis in compendium redacta ab Ambr. Jos. Stapf, p. m. theol. quondam doct. eccles. cathedr. Canonico etc. — Theolog moral. et paedagog. professore Oeniponti 1856. ed. 7. Tomus III. str. 131, §. 417. dispositiones ultimae).

30. Zavjet. Zavjet je obećanje učinjeno Bogu za bolje ili veće dobro. (Isti Stapf Tom. II. str. 169. §. 240. Po latinskom pohrvatio dr. P. T.)

31. Zakon. Zakoni su u najširem smislu potrebiti izljevi, koji proizlaze iz prirode stvarî: te u tom smislu imaju sva bića svoje zakone; božanstvo ima svoje; tvarni (materijalni) sviet ima svoje zakone; viša umna bića prema čovjeku imaju svoje zakone; zvieri imaju svoje zakone: čovjek ima svoje zakone. Zakon je u obće razum i pravo ljudsko, u koliko on upravlja sve narode svieta; a politički i gradjanski zakoni svakoga naroda ne smiju biti drugo, nego pojedini slučaji, gdje se uporavlja to pravo razuma ljudskoga. Zato moraju biti zakoni sasvim svojstveni onomu narodu, za koji su doneseni; jer je velika i riedka slučajnost, kad se zakoni je dnoga naroda sudaraju sa zakoni drugoga. Zakon je, veli Plutarch, kralj svih umrlih i neumrlih. (Charles de Secondat, baron de Montesquieu 1689 † 1755. gledj: de l' esprit des lois, livre I. chapitre I. str. 65,. chap. II. str. 74. S franc. preveo prof. dr. P. Tomić).

32. Politička stranka. Gdje se god u kojoj državi miče, razvija politički život sa slobodom, tu se pokazuju političke stranke. Samo ondje, gdje u koga naroda vlada tromo ravnodušje za javne poslove, ili gdje silovit pritisak silnika preprečuje svako zajedničko ne prisiljeno mnienje, izjavljenje misli u čitavih grupah pučanstva, tu se ne pojavljuju stranke. Ondje (u troma naroda) ne ima sposobnosti za politički život, a ovdje (gdje sila samovolje vlada) pritisnut mu je razvoj umjetno. U svih naroda, koji su sposobni za stvaranje države, ima i sila i nagnuća za stvaranje stranaka, akoprem kadikad dremlju ili im manjka zraka i svietlosti za frižko rastenje te slobodan prostor za micanje. Stranka kao što sama rieč od strane pokazuje ne znači nikada cielosti, nego samo dio naroda. Zato politička stranka može samo samosviest jednoga diela u koga naroda predočivati, sadržavati, a nikada se ne

smije istovjetovati (identifikovati) s cielošću, s narodom, s državom. (Charakter und Geist der politischen Parteien, dargestellt von I. C. Bluntschli, Nördlingen 1869. str. 1. I. Was heisst politische Partei? pohrvatio dr. P. T.).

33. Pravo. *a*) Pravo je, što nije krivo, što se protivi svakoj krivici. Pojam prava je praktičan, t. j. pojam shodnosti, a kao takov je dvojake i to protivne naravi, jer sadržaje i svrhu i sredstvo u sebi. Sredstvo se reducira vazda na borbu proti nepravdi ili krivici. U pojmu prava nalaze se protuslovja borba i mir zajedno —, mir kao svrha, a borba kao sredstvo prava. — Svako pravo na svietu je izvojevano. — Pravo je neprekinuti rad i to ne samo možda državne sile nego čitava naroda. Cielovitost pravnoga života predočuje nam istu sliku neumornoga borenja. hrvanja, namaganja, radnje čitava naroda. Borba je život i obratno. Svaki pojedinac, koji je u položaju, da čuva ili da mora braniti svoje pravo, dionikom je te narodnje radnje i borbe, osobito na polju svojine. (Der Kampf um's Recht, von Rudolf v. Ihering, Universitäts-Prof. Wien 1872. str. 7—9. Pohrvatio prof. dr. P. Tomić.)

b) Pravo je čin ili udjelotvorenje, ili pokazivanje volje, što po pravu pripada kojoj ličnosti. Ili pravo je pravilo ilî sadržaj pravila, po kojih se moraju ravnati čini ljudi u odnošaju jednoga prema drugomu. Pravo u subjektivnom smislu znači vlast ili silu volje, štono je kojoj osobi dana nad kojim predmetom tako, da ju drugi moraju poštovati. Propisi i pravila, po kojih se vlast osobe mora od drugih priznavati, sadržaje pravo u objektivnom smislu. Pravo je predpolaganje kojega prava. Pravo postoji zaradi slobode; temelj i razlog ima u tom, što ima u čovjeka slobodna volja; pravo mora štititi slobodu, dočim ograničuje samovolju. Pravo i moral stoje u bližem odnošaju, u koliko se oboje odnosi na čine ljudi (ethika). (Dr. Ludwig Arndts, Universitäts-Prof., Juristische Encyklopädie und Methodologie, München 1866. §. 10.—13. I. Was ist das Recht? Pohrvatio dr. P. T.*).

---

* Više liepih oratorskih i filozofskih ima Louis de Grenade de l' ordre des frères-prêcheurs, Mélanges de philosophie morale, Paris 1865. volume IX.

34. Što je kriepost.* Ovo je pitanje, što samo po sebi sadržaje najveću važnost iztraživanju, pitanje na ime: jeda li je kriepost snom, ili istinom, ili plašilom, ili istinito bivstvovanje? Pa ako jest to, šta da je upravo? Je li ona prolazno talasanje krvi, ili kolebanje misli u duši, lahka slika fantazije, prigodno mienjanje srca, poluodvažna volja, ili je ona šta više? Jeda li je ona porodom lih vremena ili je vjekovita? Jeda li je ona samo nebo, ili vrata unj, ili oboje zajedno? Je li joj bićem neprolaznost, ili mogu li ju izjesti molci kao kakovo odielo, ili ju vatra uništiti kao kolibicu ili zemunicu, ili ju može grob proždrieti kao lješinu? Je li joj viečnost karakterom kao njezinim zavičajem?

Na ovo je pitanje samo jedan odgovor, štono ga svi mudraci, koji to u istinu jesu, nalaze u svojoj samosviesti te ga životom svojim predočuju, odgovor: kriepost je ono, što je u prirodnom razumu čovjeka kao ne izbrisivo opredjeljenje zabilježeno te se kao prevo biće u izražaju svega, što je plemenito, izrazuje; što je jedino kadro ne brojene misli, želje, čine pojedinca čovjeka urediti te viečno dostojanstvo pribaviti svim minulim namaganjem (pregnućem) i kratkotrajnim trudom čovječjega družtva; što nikakva znanost učenoga iztražitelja ne može proizvesti te što ni jedno tiranstvo nije kadro provesti; što dakle više vriedi, nego ikoja znanost te više može, nego ikoja svjetska sila; što će razvaline svemira preživjeti, dakle sigurno i razvaline svih sistema čovječjih; što se u evangjelju i životu Isusovu najljepše izrazuje te što lješina pobožne majke u posljednjem pojavu razstaloga se s nami duha jošte navještuje; što dušman u dušmana hvali te bez čega čovjek sam sebe osudjuje i proklinje; što strogo žezlo zapovjedajućega čini blagim, a težko breme pokoravajućim se ugodnim; što najsiromašniji život čovječji raznolikim te najgorčiji konac životu zasladjuje; što me nad narav diže i nad sama mene, da me sjedini s pravirom (s pračelom). Kriepost je, a ona je, što u svetom Bog je sam, njegova praslika, u izreci božjoj, što odjekuje u saviesti, njegov zakon, u pravcu slobodne volje k praslici njegovo biće,

* Kriepost se pravom zove u hrvatskom ježiku tim imenom, jer znači jakost, te je kriepostan čovjek, narod u istinu kriepak, iliti jak moralno-duševno. T.

u oponašanju, što je sveto, njegovo djelo u izvojevanoj jednakosti s praslikom skrajnu sačinjavajuć točku pregnuću: sve je to kriepost. Kriepost, a božanstveno je, što je od Boga rodjeno, te što ponajprije prosvietluje čovjeku ćud; zatim s vana djelujuć od kaosa stvara red, sviet poljepšava a ublažuje biedu čovječju. Kriepost je, a to je božanstveno u njoj, što joj je visina u Bogu, a dubljina u ćudi, koja se moli Bogu, širina joj na pozorištu svieta, duljina u bezkonačnoj vječnosti. Kriepost, a to je u njoj božanstveno, što se u prvih pobudah bori za duh proti pùti; što pripravlja ćud za napredak živiti po duhu; što proizvadja u približavanju k cilju blaženost i sreću uljudnosti bez osobita boja u najljepšoj harmoniji. Kriepost je, a ona je božanstveno, što nije u predjelih putenosti niti pojma, nego u iskrenosti, srdačnosti, štono dolazi od Boga i privodi k Bogu, a svetkuje u Bogu sabat te živuć u nebu, na zemlji predstavlja u odsjevu sliku njegova nebesnoga života. Kriepost je, a to je božanstveno, što je u svom životu nova manifestacija Boga u svojoj savršenosti blažen život iz Boga, u Bogu i s Bogom. (J. M. Sailer. Pohrvatio prof. dr. P. Tomić.)

35. Anatomija je ona znanost, koja uči razmatrati sastav pojedinih dielova iliti čestica čovječjega ili životinskoga tiela. —

36. Dosjetka (Witz) je ono duševno svojstvo ili prirodjena sila, čijom se pomoćju lahko na vidik iznose sakrivene sličnosti stvari ili pojmova.

37. Zavist ili nenavidnost je ona moralna pogreška, kada se tko žalosti sbog sreće svoga bližnjega*.

* S definicijami se ima kao i sa sinonimi: znaš je i razumiješ je, no protumačit je težko. Definicije su u obće najteži posao u štilistici pa i u običnu životu kao i u filozofiji i u drugih znanostih. Zato se hoće ne samo potrebita temeljita znanja, nego i specijalna svestrana poznavanja dotične stvari ili pojma. Po naravi stvari teže su definicije kod abstraktnih, nego li kod konkretnih ili vidljivih predmeta ili stvari. Često je jako mučno definovati običnu, svakdanju stvar, koju si sto i sto puta vidio i upotrebljavao, a mnoge se stvari i pojmovi, premda nam svim pred očima lebde i dobro ih razumijemo, ni ne daju pravo definovati.

§. 33. Distinkcija (distinctio, razluka, razlikovanje.)

Distinctio (ili razluka) od distinguere, t. j. opredieljenje razlike izmedju pojmova, koji su si srodni, ili izmedju rieči, kojim je značenje takodjer srodno ili slično. Ona se s toga najčešće nalazi kod tako zvanih sinonima. Razluka ili distinctio je viševrstna. Gramatikalna, nominalna ili verbalna razluka razlikuje rieči glede njihova značenja, a logična ili idejalna (razluka) razlikuje pojmove glede njihova sadržaja i obsega, realna pako napokon razlikuje bivstvujuće stvari, što se već samim opažanjem, izkustvom, induktivnim načinom (gledom, sluhom, njuhom, kusom, opipom) postizava; time se točnije, strogo iztraživanje znanosti ne smije ili ne mora zadovoljiti. S toga ide znanost dalje svojimi opažanji i pokusi. Razlikovanje je ili kratko i precizno, ili podulje govorničko, opisno u prispodobah jednoga prema drugomu.

Primjeri po sličnosti ili različnosti predmeta: Miš i lav jesu sisavci. Štuka i slavulj kralježnjaci. Označimo ovo pobliže: Miš i lav jesu predmet basni. Slavulj i štuka živu u umjerenom pojasu. Pero i kreda rabi mi svaki dan u školi.

Čim se dvie stvari razlikuju: Papir i pergamenat. Vosak za pečatenje i oblati. Drvo i kovina. Jabuka i trešnja. Brdo i dolina. Sava i Drava. Kupa i Korana. Rana i mač.

Med i slador razlikuju se tiem, što je med proizvodom carstva živinskoga, a slador bilinskoga. Vosak priredjuju pčele, a loj priredjuje se prirodno u tielu goveda.

P r i s p o d o b e tielesnih predmeta sa duševnimi: Sijanje je učenje, rieka naliči životu čovječjemu, ljiljan je znak nevinosti.

Što je ulje lampi, to je jelo i pilo čovjeku najmre hrana, a tako je nauk i čitanje hranom duhu. — Zao jezik priličan je kojoj od onieh gora, koje izmeću oganj iz sebe. Gora taji, dokle je poredan oganj u skrovitijem unutrnjijem spilam: ali kada se skupi mnogo sumpora tęr plane, ne mogući gora toliku silu trpjet u sebi, tiska iza dna, izmeće i lijeva priko (preko) vrha rijeke od ognja, koje kudgod proteku, gdjegod dopru, težko selima, vinogradim i dubravam. Jednako zô (zao) jezik." (O. Arkangjela Kalića Dubrovčanina reda sv. Dominika

korizmene propovijedi i besjede za različite svečanosti i prigode na sviet izdao Kan. St. Skurla u Dubrovniku 1873.

„Kao što crv podgriza koren stablu, da se i ne vidi: lišće mu uvehne, grane usahnu, a na posljedku i deblo izumre; tako i bolest u potaji podkapa snagu života, te od vatre biva žeravica, od žeravice iskra, pa tinja, dok se i ona ne ugasi.“ (*Janko Jurković.*)

„Ko što miomirisni cvietak ruže, u svom nježnom gondžetu, ko što šareni leptir u svojoj kućici savijen, samo toplinu čeka, da se razvije i na svjetlo izadje: tako i driemajuća duša u slabačkom djetečem tielu, ožudjeni čas samo čeka, da se probudi i razvije ljepotu svoju; pa ako joj u pomoć još priskoči dosjetljiva ljubav onih, koji okružavaju diete, kako će se ona dosta rano na uranku svome bujno razviti, i udariti pravcem, koji joj se naznači i dade.“

(*Str. 8. obuka malenih dr. Stj. Ilijašević.*)

„Parobrod je kano most bačeni preko mora, koji sjedinjava razstavljene narode, ter više krca misli i ćućenja nego trgovine.“ (*Nikola Tomaseo*). „Pjesme su medju trudovi života kano cvieće medju dračem, kano voda živa, koja izvire iz srca zemlje medju golimi stienami, kano glas nebeski, koji dolazi, ne zna se odkuda, ter svuda raznosi miris sklada.“

(*Iskrica 15. str. 20. Nikola Tomaseo.*)

Kako li je ipak proljeće dobar vrtljar! S punima rukama siplje cvieće, siplje ga po drveću i grmlju, po ravnicah i brežuljcih, po najviših i visokih gorah, po najdubljih jarugah i okolicah, koja malo prije pod sniežnim plaštom sva kao mrtva ležala, vidi se najednom u uresu od milijuna cvieća i cvieta kao paradiz. O koli je ipak proljeće liepi vrtljar i sa svojim Gjurgjev-danom! Ribica veselo pliva po vodici, ptica radostnim glasom podiže se pod oblake slavu noseć Svevišnjemu Gospodu; blago veselo svuda pase i sva se narav raduje nad milinjem Gjurgjev-dana; pak kako da se nad tom ljepotom ne uznese i čovječje srce gledeć preliepo dielo proljetnih dana?! Ali što je proljeće gledeć na svu narav, to je vjera gledeć na dušu. Kad se ona u pusti griehom natovareni sviet doselila, nestalo sa svieta prokletstva i četiritisućljetna zimska noć pretvorila se u liepi — liepi sjajni dan; i ledeni plašt grieha natopio se pod blagimi traci nebeske svietlosti i

proizašlo cvieće neizmjerno na broju, neprispodobivo na ljepoti, cvieće, koje, kako sjajne zviezdice prama nebu svietli i oko angjela na sebe mami. To cvieće, kršćani dragi, jesu sveci, koje je vjera rodila i odgojila. To cvieće cvalo je i po dvorovih kraljeva i po kolibah seljana, cvalo je i u napućenih gradovih i u samoći šuma, cvalo je po ravnicah i dolinah, dà u istih pustinjah i po golih klancih planina. Od toga cvieća stavlja nam crkva svaki dan jedno ili drugo pred oči, da se nad njegovom ljepotom radujemo, da se njegovim mirisom nasladjujemo i t. d. (Govorio na god sv. Jurja g. *Stj. Lukančić.*)

I. Pisma (epistolae).

Uvod.

List iliti pismo, što ga hrvatske pjesme inače često i knjigom ili poslanicom zovu, sadržaje ono, što bi pisac onomu, koj ga prima, ustmeno kazao, da mu je osobno nazočan. Ako se na jedan list odgovori, ili ako si dvie ili više osoba jedna drugoj pišu, to postaje onda dopisivanje (corespondencija.)

List kao pismeni sastavak iziskuje sva ona svojstva, koja dobar način pisanja u obće imati mora. Tko se je dakle naučio točno i razgovetno svoje misli pismeno izražavati, onaj će znati i pismeno na koga valjano sastaviti. Ali u listu se ne ima paziti samo na ono, što se priobćuje (gradivo).

Svaki drugi sastavak predpostavlja budi kakova čitaoca, s kojim pisac nije u nikakovu osobitom odnošaju, ili barem ne mora da bude. List naproti upravljen, je uviek na stanovitu osobu; iz njeg se dakle mora spoznati, u kakovom su osobnom odnošaju oni, koji si dopisuju.

Iz ovih odnošaja proizhode posebni propisi, na koje se mora paziti kod pisanja listova.

Ti se propisi tiču stranom izraza ili načina pisanja, poredanja misli, koje se priobćiti hoće (slog), a stranom i izvanjskog oblika lista. Nekoji takovih propisa nisu crpljeni baš iz same naravi stvari, nego su uzakonjeni dugim običajem, te bi se pogriešilo protiva

pristojnosti i uljudnosti, da se na nje ne bi obaziralo. Posebna se dakle pravila tiču listovnoga gradiva, sloga i izvanjskoga oblika.

§. 34. Listovno gradivo

Po listovnom gradivu razumieva se sadržaj lista, ili ono, o čem se u listu govori. Glede toga valja pamtiti sliedeća:

1. Kao što su raznoga sadržaja naši razgovori i dogovori, tako može isto različito biti i gradivo listu. Sve, o čem se u čestitu družtvu razgovarati može, može se i u listu pisati.

2. Kod svakoga posla treba čovjek prije dobro premozgati, što će i kako će; dakle i kod pisanja listova treba da najprije dobro promislimo, o čem želimo i smijemo pisati. Jer kao što svako djelo razglašuje svoga majstora, tako ga razglašuje i list. Dobar list razglašuje dobra i pametna, a hrdjav nevaljana i neumna pisca.

3. Ne valja pisati niti više niti manje, već samo ono, što spada na stvar. Valja uviek, da se sami pitamo, šta l' da bi osoba, kojoj pišemo, u razgovoru o tom još zapitati mogla?

Samo tako neće biti izpuštene stvari, koje bi važne mogle biti za onoga, komu pišemo, niti će se pomiešati predmeti, koji ne spadaju na istu stvar, nego će list sadržavati samo ono, što na stvar sbilja spada.

4. Gradivo valja da se poreda onim redom, kojim se je razvijalo ili sbilo, ili koji narav stvari zahtjeva.

Nevalja dakle sve uzduž i poprieko trpati; nevalja čas o ovom, čas o onom počimati; ne valja ono metati na početak, što mora u sredinu ili na kraju stajati; treba sve, što na koju stvar spada, zajedno složiti, a ne porazbacati, niti koječim sasvim drugim izpreplitati.

5. Paziti valja na sve, što se u list meće. List bo može doći u tudje ruke, može se razpečatiti, a i onaj, komu se piše, može ga na zlo upotriebiti. Nije dakle uviek probitačno, da se sve u list meće, što se ustmeno kazati može. N. pr. ako imamo komu saobćiti kakovu tajnu ili mnienje o trećoj kakvoj osobi, to onda moramo

biti jako oprezni i stvar uviek tako udesiti, da po nas ne urodi zlimi posljedicami.

§. 35. Slog.

Slog reći će način, kako se u listu izražujemo i misli svoje poredjujemo. Kad već znamo o čem ćemo pisati, onda treba pamtiti:

1. Buduć da kod pisanja lista ima više vremena i mira, da se stvar promisli, nego li kod ustmena razgovora, to moraju onda i pojedini izrazi bolje izabrani, a misli bolje spojene i poredane biti, nego li kod ustmenoga razgovora, gdje se rieči brzo izusćuju, te se nepravilnosti često i ne opažuju, a opažene laglje ispričati dadu.

2. Svaki se list obično pozorno čita; a kadkad se i po višeput čita, a može bit čitaju ga i oni, na koje ne glasi. Po onom, kako je pisan, sudi se o piščevu umu, naobraženosti iznačaja. Tko dakle list piše, neka se dobro na um uzme, kako ga piše, i glede slovnice i glede skladnje i glede sadržaja.

3. Primalac lista može se ravnati samo po onom, što je pisano, niti on, kao kod ustmenoga razgovora, tražiti može obširniji opis ili točniju obrazložbu.

List mora dakle da točno i razgovetno označi što priobćuje; a misli da su tako poredane, da se predmet lista jasno predstavlja.

4. Ako se kod ustmena razgovora čovjek obazirati mora, s kim se razgovara, kud i kamo mora to u pismenu prometu.

Govori se i piše drugčije, ako je onaj, s kim govorimo ili pišemo, naš rodjak, naš dobrotvor, naš prijatelj, ako je naš starešina ili podložnik, ako je zdrav ili bolestan, starac il diete, ako je veseo ili žalostan, šutljiv ili govorljiv. Prema tomu imamo se ravnati kako glede pojedinih izreka tako i glede cieloga sloga. Samo da nešto u tom pogledu spomenemo: to zahtjevaju viši staleži duboko počitanje a kadkad i poniznost; niži barem štovanje i ljubav, što je u obće svakomu čovjeku izkazivati moramo; s osjetljivim i boležljivim mora se niežno, s prijateljem i znancem srdačno i iskreno obćiti; a svim

mora da bude iz cielog saveza jasno, da su čuvstva listom izražena i u istinu sbilja čuvstva pisaoca.

5. Često je putah već posve nehotice koja ne promišljena rieč, koj dvoličan izraz ili ne pravi savez osujetio svu svrhu listu, pisaocu je nahudio i najbolje prijatelje zamrazio. Opreznost je dakle u pojedinih izrazih jako potrebna, obzirno na odnošaje u kojih smo s onimi kojim pišemo. Glede toga će nas osobito sigurno rukovoditi čednost. Tko ne običaje sam sebe hvalisati, i veličati, taj obično neće povriediti niti pristojnosti niti uljudnosti.

6. Kako u pojedinih izrazih tako i cielim slogom valja se takodjer obazirati i na stupanj naobraženosti onoga, komu pišemo. Jako bi pogriešno bilo, kad bi pišuć priprostomu komu čovjeku upotrebljavali takove izraze i takov slog, kano da je list namienjen kakovu učenjaku. Ne veli se ovim, da list za prostaka i prostački napisan mora biti, nego samo da mu bude razumljiv. A to prilagodjivanje nije baš tako neznatna vještina u pisanju listova.

7. Ne manje valja se kloniti svakoga prenavljanja s tudjimi i novoskrojenimi a još malo poznatimi riečmi ili takovimi, koje su čuvene samo u pojedinih mjestih. A u stavcih valja izbjegavati svaku zamršenost i nenaravnost. Stavci neka se prilagodjuju naravnomu toku mislih, ne pako da bi se misli prikrajale po kakovu izmišljenom stavčanom sustavu. Hrvatski jezik nije prijatelj dugim perijodam niti mnogomu trganju ni umetanju stavaka; to čini slog samo zamršenim i težkim. Čim čitalac mora postojati, te misliti i tražiti šta kud spada, već je slog nevaljao i nenaravan. Hrvatski jezik ljubi kratke, jednostavne jedraste stavke; njim valja pisati onako, kao što se liepo i naravno govori i misli. Zato će mnogi jako dobro činiti, ako se, kad što napišu, zapitaju: A bi l' ti tako rekao, kad bi komu to i sam ustmeno kazao? ili: Je li se to i u narodu tako govoriti čuje? Ne ima bo sumnje, da bi u nas mnogi puno bolje pisao, da piše kao što se govori, i kao što i on sam govori; kao što ni o tom ne ima sumnje, da mnogi

i samo zato zlo piše, nego što obično govori. Čustvo i običaj govora isto su tako veliki učitelji, kao što su i pravila.

§. 36. Vanjski oblik listu.

Sve što ne spada neposredno na red i izraz mislî, u listu se nalazećih, spada na izvanjski oblik. Amo ide: 1. Nagovor; 2. uvod; 3. zaključak s podpisom.

N a g o v o r. Nagovorom se imenuje (titulira) označno izabranimi riečmi osoba, kojoj se list piše. Za prijatelje i znance nadju se lako takove rieči, jerbo naravno čustvo govori, pa ono takodjer i razliku opaža, na koju se kod nagovora paziti ima polag sadržaja lista. O čuvstvu zavisi, da li će se tko u listu nagovoriti: »dragi dobri prijatelju, premili ili predobri, ljubezni, velecienjeni, štovani, veleštovani, preštimani prijatelju ili pobratime!« Isto će tako pametan čovjek lako pronaći, da li svoj nagovor skrojiti ima po okolnostih u listu označenih, da li će pisati: »moj sretni ili nesretni, moj žalostni, moj brižljivi ili moj blagorodni prijatelju i t. d.

Drugčije se ima, ako se piše stranskim i nepoznatim, roditeljem i odličnim, u obće takovim, s kojimi nismo u prijateljskih odnošajih. Narod naš hrvatski prama svakomu budi kako otmenomu licu izražuje svoje štovanje obično jednom jedinom, u sebi ipak mnogo značećom riečju »gospodine«, slabo hajuć i nehajuć za množinu drugih svakojakih naslova.

Nu čednost i razboritost zahtjeva, da uvažavajuć razna dostojanstva, stališe i odnošaje, svakomu damo naslov, koj ga ide. Samo u tom valja opet biti jako pozornim, jer više naslove davati nego li što patre, znači drugomu se prilizavati, ili ako je čedan, vriedjati ga, sebe pako izvrgavati smiehu i preziranju. I niži naslovi, nego li se dolikuju, očevidna su uvrieda, osobito takove osobe, koja si je svoj naslov stekla svojom zaslugom, i pokazuje ne dvojbeno pomanjkanje dužnoga počitanja.

U listovih dobrim znancem može se nagovor uplesti i u prvi stavak, ili i nad list postaviti; n. pr.: »Ne bi me, dragi prijatelju, bio mogao ugodnije razveseliti itd.« ili takodjer: Dragi prijatelju! »Ne bi me bio mogao

ugodnije razveseliti i t. d.« U nekih opet listovih stoj nagovor uviek nad prvim redom, i to tim više jedan od drugoga razstavljen, čim je odličnija osoba, kojoj se piše.

I u daljem sadržaju, gdje u prijateljskih listovih »ti« ili »vi« upotrebljavaju se kadkada naslovu primaoca primjerem nagovori, n. pr.: »vaše blagorodstvo,« »vaša milost« i t. d. I takovih nagovora ima u spomenutom popisu.

Uvod. Uvod lista pripravlja na sadržaj. Obično je u njem povod listu. To ne čini nikakovih potežkoća kod prijateljskih listova, tu bo se većinom i izpustiti može, kad i kad odgovora na brzu ruku; nu kod drugih listova ide već malo mučnije. Što laglje i naravnije uvod u sadržaj uvadja, tim je ugodniji i bolji. Ali da se u tom uviek prava struna udesi, ili da se uvod onako osnuje, kako je najsgodnije, za to već treba duljega vježbanja u pisanju listova. On mora da je prema sadržaju, a buduć da je uviek drugotan, to mora da bude kratak i jezgrovit. Za primjer sliedi evo nekoliko listovnih uvoda:

„Evo me, da ti odgovorim na tvoj mili list. — Radostno se primam pera, da ti se odzovem na tvoj štovani list od — — — Milo mi je veoma, što Vam dati mogu povoljan odgovor na Vaš list. — Žao mi je veoma, što Vam izpuniti ne mogu želje, očitovano u listu od — — — Nadajuć se, da ću blagorodju Vašemu učiniti malu uslugu, obznanajem Vam, da, — — Moram da se Vašoj dobroti preporučam, počam tako kasno Vaš štovani nalog izvršujem.

Opet me evo, da tebi jednom molbom dosadjujem. Imam veliku prošnju na svom srcu. — — Oprostite, što Vas svojom molbom uznemirujem. Vi mi već toliko dokaza svoje ljubavi dadoste. — Vaša prijateljska čuvstva osmieljuju me, da pred Vas stupim s ovim pisamcem. — Silni dokazi plemenitoga i dobrotvornoga srca Vašega blagorodja povodom su mi, što se u jednoj velikoj stiski i nuždi pod okrilje Vaše dobrote utičem. Ja sam naime i t. d. Dopustite, preštimani gospodine, da se na Vas obratim u nekoj stvari, u kojoj se samo Vašoj prijaznoj dobroti povjeriti mogu. — Oslanjajuć se na dobrotu, kojom vazda promičete blagostanje i sreću drugih, dolazim

s molbom, o kojoj sam unapred osvjedočen, da će mi ju zaista izpuniti Vaše jur proslavljeno čovjekoljublje. Ja sam naime i t. d. — Počam sam već toliko puta bio predmetom Vašega prijaznoga učešća, to sam već odavna gledao, kako da Vam što srdačnije svoju zahvalnost izkažem. Nu mjesto toga evo me, da se još više zadužim, izručujuć opet jednu molbu Vašoj veledušnosti.

Nadam se, da ćeš doista osvjedočen biti o iskrenom učešću, koje sam vazda i u svakom slučaju prama tebi gojio, te da nećeš uzeti samo za puku svakdanju navadu, što i kod sadanjega veseloga dogodjaja dolazim, da ti očitujem svoje veselje i t. d. Srdačno prijateljstvo, koje naša srca i u daljini spaja, nuka me, da se s veseljem latim pera, i tebi iskreno čestitam na tvojoj svetkovini i t. d. Prvi dan ove nove godine goni me neodoljivom silom u Vaše roditeljske naručaje. — Ne moguće je, da novu godinu nastupim, a da Vam ljubezni roditelji, ne očitujem čuvstva svoga Vašom ljubavi i skrbi duboko ganutoga srca. — Kakovim veseljem i kakovom radošću sam do sad uviek pozdravljao prvi dan svakoga novoga ljeta! Danas je žalibože drugčije! Uz veselje, što mi je Vas dobri Bog do sad uzdržao, druži se gorka žalost itd.

Kud će suza već na oko, a ja k tebi, da pitam, što bih kako li bih? — S osobitim pouzdanjem u Vašu razboritost, molim Vas, da bi mi svjetovali, što bih kako li bih započeo u svojoj sadanjoj neprilici. — Vaš bistar um može mi jedino pokazati način, kako ću si sada pomoći. — Počem Vam prije Vašeg odlazka sam svoje podvorenje učiniti nisam mogao, to dopustite, da Vam svoju zahvalnost sada naknadno očitujem s nekoliko redaka. — Uzdajuć se u pravdoljublje Vaše velemožnosti, usudjujem se, da Vam posve iskreno razložim dogadjaj, što me u pogibelj dovede, da se pokažem nedostojnim Vašega pouzdanja; a Vašoj visokoj blagorodnosti ostavljam posve spokojno, da riešite, jesam li drugačije u tih okolnosti djelovati mogao ili ne."

Zaključak. Kao što list mora imati sgodan uvod, tako isto mora imati i dobar zaključak. Mi kod ustmenoga razgovora, kada odlazimo, obično predmet svoga razgovora još jednoć u kratko razaberemo, te ako što molimo, još jednoč svoju molbu na srce drugomu sta-

vimo; ili kod razstanka šta umiljata kažemo; ili se daljoj naklonosti izručamo; ili na kratko samo »s Bogom» reknemo. Tako isto moramo dakle i listu sličan zaključak dati; a kakov? to odvisi ponajviše od sadržaja, s kojim dakako u nekom savezu i sredstvu biti mora. Nu ako to ne ide, to se onda dade posebna postojka zaključnomu stavku, koji se u ostalom kao i nagovor ravnati mora po stališu i dostojanstvu onoga, komu se piše.

Listovi znancem i prijateljem zaključuju se obično sliedećim načinom:

„Žcleći sva dobra tebi i tvojim, ostajem tvoj — Zdravstvuj mi! — Ostaj mi s Bogom i ljubi svog — Da si mi zdrav i veseo, to želi tvoj — Ljubezno tebe i tvoje pozdravljajuć, na viek tvoj — Grli te i ljubi tvoj pobratim (tvoja posestrima) — Budi uvjeren, da ti nigda prestati neću biti vjernim i iskrenim prijateljem (prijataljicom) — Bog s tobom! — S Bogom, daj skoro razveseli odgovorom svog — Pozdavi svoje i sieti se skoro svog — Daj ne zaboravi ni u tudjini nekadanjega i sadanjega iskrenoga svoga pobratima — Daj samo priliku, da ti ljubav ljubavju vrati — U svakom slučaju možeš se nadati uslugi svoga — Ako ti u čem god budem mogao služiti, bit će mi prava slast — Izpuni mi već jednoč želju, da te prijateljski kod sebe zagrliti može tvoj — Budi uvjeren o iskrenom udioničtvu svoga — S tobom dieli žalost, što te je postigla, tvoj — U duhu uza te tuguje tvoj prijatelj — Ne sumnjam, da ćeš izpuniti ovu molbu svog — Tvoje dosadanje prijateljstvo jamči mi, da i sada neće neuslišau ostati tvoj —“

* * *

U listovih manje poznatim i odličnim moramo jako pozorno birati rieči za zaključak. Takovi se listovi obično završuju s uvjeravanjem, štovanja i odanosti ili s molbom za dalju naklonost; od prilike ovako:

„S najdubljim štovanjem Vaš preponizni — S neograničenim počtitanjem uzimam si čast nazvati si Vašim — Čuvstva najiskrenije odanosti gojiti će vazda Vaš — Vazda će biti prvom i najsvetijom dužnošću, da se vriednim i dostojnim ukaže milosti Vašega gospodstva — Uz čuvstva neograničene odanosti uzimam si čast podpisati se Vašim — Izručujem se

najsmjernije Vašoj milosti (naklonosti, dobrotii, zaštiti) — Dopustite, da Vas uvjerim o sverdnom počitanju, s kojim ostajem — Podpuno se uzdajuć, da se nećete na moju sniženu molbu oglušiti, ostajem Vaš ponizni štovalac — Dočim želim, da što prije dobijem priliku, kojom bi pokazati mogao, svoje duboko štovanje — Smjerno moleć, da mi svietlost Vaša i u buduće ne uzkrati svoje milosti, uzimam si čast s podpunim štovanjem Vaše presvietlosti nazvati se — Sebe i svoje u zaštitu Vaše visokoblagorodnosti izručujuć uzimam si čast, da se podpišem — Moje priznanje za taj dokaz Vaše dobrote bilo bi isto tako veliko, kao što je vazda bilo štovanje, s kojim ostajem."

U listovih na kneževske i velikaške osobe povećavaju se izrazi priznanja u zaključnoj izreki:

„S najdubljim strahopočitanjem ostajem — Pouzdano (s veseljem) izgledam, da će milostivo (blagonaklono) primljena (saslušana) biti moja smjerna molba, te ostajem s najodanijim strahopočitanjem."

U listovih većoj i otmenijoj gospodi pridodaje se obično na koncu još i naslov, koj se suglasiti mora s onim u listu upotrebljenim i s nagovorom; a stavlja se na koncu u sredini redka; n. pr.:

„Čast mi je da se iskrenim štovanjem podpišem
Vaše blagorodnosti
odani sluga
ili:

„Dočim se usudjujem milostivu uvaženju svoje preponizne molbe nadati se, ostajem s neporušivim štovanjem
Vaše presvietlosti
prepokorni sluga i t. d."
ili:

„Dočim ću nastojati primljenoga dobročinstva dostojnim se ukazati, ostajem s najdubljom odanošću
Vaše preuzvišenosti
najponizniji sluga."

U listovih ili podnescih na oblasti, družtva i t. d. izpušta se zaključna izreka i izpod spisa meće se samo podpis, mjesto i vrieme. Podpis u drugih listovih ima obično izim imena i prezimena piščeva još i izraz što-

vanja i odanosti prama onomu, komu se piše; n. pr.: twoj vjerni prijatelj — Vaš odani, pripravni, pokorni, najusrdniji, najzahvalniji sluga N. N. i t. d.

Podpis imena, kad se stranskomu piše, mora da je razgovetan. Za znak duboka štovanja uzima se, kad se što više razstavi podpis od zaključka, te se ime i prezime napiše posve na kraj lista. U listovih na osobe, s kojimi prije u nikakvu savezu ne bijasmo, dodaje se podpisu imena i prezimena još i stališ pisca, a po okolnostih i stan.

Važno je za svaki list, da se naznači mjesto, godina, mjesec i dan, kojeg je list pisan. Za pisca je naravno i sgodno, da se to sve na koncu stavi, i to osobito ako je namienjen većoj gospodi, ljevo izpod zadnjega redka lista. Za onoga pako, koj list prima, sgodnije je opet, da mjesto, godina i dan u početku odmah stoji; pa se to jako često, osobito u poslovnih listovih, desno vrh nagovora i meće. Medjutim to je svejedno, metnulo se ono u početku ili na koncu, samo ako se ne izpusti. List bez oznake mjesta i vremena, ne samo da nam očevidno dokazuju nemarnost piščevu, nego u mnogom slučaju gubi i svoju vriednost, budući da se mnogo izreče i po vremenu, kad je pisano, bolje razjasnjuje, a mnogo po vremenu i prosudjuje.

K vanjskomu obliku lista spada i pismo, papir, zavitak, napis i pečat.

a) Pismo (rukopis). Višeput ne može drugčije biti, nego da se list na brzu ruku piše. U listovih na znance i prijatelje ne ima tomu mnogo zamjere, samo ako su misli dobro poredane, točno označene i rukopis čitljiv. Medjutim svakako je to iznimka, da se list na brzu ruku piše. Već uljudnost i štovanje prama onomu, kojemu pišemo, zahtjeva, da smo kod pisanja pozorniji i marljiviji, a nemarnost u tom može nam višeput škodu nanieti.

Ponajprije mora da je list pisan razgovjetno, i da se može čitati bez ikakve smetnje i zabune. A počem svatko želi i svakomu je do toga stalo, da list što povoljnije djeluje na onoga, komu je namienjen, to onda

valja nastojati, da pismo i za oko što ljepše bude. Nepristojno je i neuljudno, kada se u listu koješta izprekriža, izgrebe, poumeće i izpopravlja; jedva da se tomu kroz prste gleda u prijateljskih listovih. Isto tako ne pristoji se list pieskom tako posut odpraviti, da si primalac prije čitanja otepsti mora. Ne manje zahtjeva već razgovetnost, da se služimo dobrom crcom tintom.

b) Papir. Kao što se ne pristoji, da pred ikoga dodjemo u zamazanu odielu, tako se isto ne pristoji, da svoga zastupnika, svoj list u sviet šaljemo u odurnoj opravi. S toga valja za list uzeti papir biel, ne obojen, i krut, da ga tinta ne probija. Prije pako nego li se na njem pisati stane, mora da se upravo obreže, jer bi se poslje morale odrezati ciele slovke ili pojedine pismena. K tomu ostavlja se i gore i dole čist prostor, kao i s ljeve strane, i to po veličini papira.

Što se pako tiče same veličine, to visi na volju medju prijatelji, bio obilniji ili kraći sadržaj lista. Nasuprot zahtjeva se obična pristojnost, da se za listove na stranska imena i otmenija lica, kao i za poslovne listove uzimlje papir u četvrtini, za prijatelje u osmini, a za velike dostojanstvenike, velikaše i podneske na oblasti cieli upolovljeni arci.

c) Zavitak. U redu bi bilo, da se nikakov list ne šalje bez zavitka (kouvert), buduć da je samo onda siguran, da se neće zamrljati, i buduć svatko želi, da čist dodje u ruke primioeu. Nu ipak mogu se pomanje obznane putem lista, zatim prijateljski listovi, a i poslovni i bez zavitka slati. Kod slaganja listova treba gledati, da je pristojan oblik, da je osiguran od ljubopitnosti (znatiželje), i da početak lista kad se otvori, odmah i lako pred oči dodje. Oblik zavitka ravna se po obliku lista, ako se naime cieli arak u polutine, ili pol arka u četvrtine složen dvaput skiti, najprije dužinom, a zatim širinom, ili osmine u tri jednaka diela širinom. Tako skitit list ima povoljan izgled, a zavitak se dade lasno načiniti. Listu iz cielog arka dosta je za zavitak pol arka papira iste veličine, a listu iz četvrtina ili osmina dosta je i četvrt arka. A kako zavitak pra-

viti valja, to se najbrže i najbolje dade naučiti gledanjem i vježbanjem.

d) Pečat. Listovi se pečate ili pečatnim voskom ili oblatkami. Važniji listovi i za otmenije osobe zatvaraju se pečatnim voskom i to crvenim; kad se obznanjuje smrt, crnim, a prijateljem voskom ili oblatkami i druge kakove boje.

Pečat ne valja naopako, već upravo, čisto i podpuno na list udriti. Toga radi ne valja uzimati voska niti odviše mnogo niti malo. Ako se malo uzme, neće se pečat dati valjano i podpuno pritisnuti; ako li ga se pako odviše uzme, pečat će biti debeo i lasno će popucati, ili će ga moći tkogod odtopiti i opet priljepiti. Takodjer nije dobro kod pečaćenja list daleko držati od svieće, jer će vosak od svieće do lista lasno kanut i list pokapati.

Mjesto pečata, svomu stališu primjerna služiti se tudjim, ili kakovim novčićem, niti se pristoji, niti je smotreno, jer pečat novčićem udaren može svatko raztaliti i opet onakovim novčićem udariti.

Pečat se udara najsgodnije i najpristojnije usred lista, jednako daleko od sva četiri kraja, ili barem od ljevog i desnog kraja, ako se već bliže udari gornjemu ili dolnjemu.

Listovi s novcem ili važnimi spisi dobiju više pečata, i to već po stanovitih poštarskih uredbah.

e) Napis ili nadpis (adresse). Napis je za to, da list onomu ruku dospije, komu je namienjen. On mora ponajprije naznačiti ime, prezime i stanovanje primioca. To mu je najglavnija svrha. Sve ostalo, što se tomu dodaje, kanoti stališ, čast, zvanje, poslovanje i t. d. s primjernim pridatkom, iziskuje doduše uljudnost, al nije bitno, i samo je za pobližu oznaku primioca. Da se nadpis veoma pozorno, točno i razgovetno pisati ima, to se samo po sebi razumije, jer inače moglo bi se lako s listom dogoditi kakovo neporazumljenje, kakova smetnja ili neprilika. (*Pismovnik od godine 1865. u Zagrebu.*)

§. 37. Vrsti listova.

Prema glavnomu sadržaju i svrsi diele se listovi u obće na četiri vrsti: 1. Prijateljski ili rodbinski listovi, što ih pišu prijatelji, znanci ili rodjaci. Sadržaj prijateljskomu listu može biti vrlo znatan, a i vrlo ne znatan. Red mislim nije strog, slog je lasan, često i nepoman, ali nikada ili nesklapan. — 2. Udvorni listovi pišu se osobi odličnijoj, starijoj. Sadržaj udvornu listu može biti kao što i prijateljskomu, samo što tuj mjesto podpune iskrenosti vlada udvornost i štovanje. — 3. Poslovni listovi. U strogo poslovni list ne spada ništa ina, osim što se posla tiče; često dodaje mu se i koja povjerana viest ili pitanje. — 4. Poučni (didaktički) list. Poučnomu je listu sadržaj pouka bud iz života bud iz koje znanosti. Svrha mu je: zametnuti, razširiti i ukriepiti znanje, nadalje: probuditi, oplemeniti i ukriepiti čustva te tako znanjem i čustvom dati pravac, kojim treba upravljati čine. Ovakovu je listu razgodba i slog nalik u listu prijateljskomu; ali se od ovoga luči pomnjom i tumačenjem. Ova je vrst pismenih sastavaka najkoristnija od svih, jer o njoj vriedi poduka, nauka t. j. učeć druge, podučavamo i sebe (docendo discimus), jer tko kani popularnim načinom predmet znanosti tumačiti, taj ga mora dvojako u svom duhu preraditi, najprije znanstveno, zatim istom popularno. Osim toga diele se listovi iliti pisma u glavnome na historička, filozofička, oratorska i književna razne vrsti pisma i t. d., na poslanice (epistolae), ručna pisma, pastirska pisma ili okružnice, svečana pisma. Ovamo idu još manifesti, proklamacije, razni javni pozivi, bulletini ili izviešća, razna rodoljubiva pisma, politička, adresse, posvete iliti dedikacije, odrečnice, nalogi, zapoviedi, razprave svake ruke i t. d. u formi pisma iliti lista.

a) Historička pisma sadržavaju dogadjaje, izviešća ili opise iz prošlosti. *b)* Filozofička pisma sadržaju i tumače čustva, nazore i misli. *c)* Oratorski iliti govornički listovi izrazuju želje, zahtjeve ili nade. *d)* Poslanice (epistole) su javna pisma ovećega sadržaja, štono je izdavaju ili veliki dostojanstvenici ili znameniti uglednici, da umire

duhove ili razbistre i rieše koje dnevno veliko pitanje. Poznate su poslanice apostola pojedinim obćinam, kao i njihovih nasljednika (vladika) i učenjaka kao i inih uglednika (korifeja). Radi premalena prostora pa i za to, što ih svaki može lahko naći, ne mogu se ovdje primjeri priobćiti. — *e*) Ručna pisma su javna pisma, polazeća od vladara ili ministrom glede važnih državnih poslova ili pojedinim zaslužnim ljudem u znak priznanja ili odlikovanja. — *f*) Pastirska pisma (okružnice), štono jih izdaju vladike svomu svećenstvu ili crkvenim obćinam u raznih crkvenih poslovih. Kao što povod i okolnosti i vrieme, tako isto može i sadržaj biti različit. — *g* Svečana pisma izdavaju se od visokih i uglednih osoba ili korporacija znamenitim osobam ili korporacijam kod svečanih prigoda raznih svetkovina, proslava, jubileja, raznih utemeljivanja, posvećivanja zavoda i t. d. — *h*) Manifest je javna izjava najviše državne vlasti ili vladara ili ukupne vlade (ministarstva) kod jako važnih sgoda, n. pr. kad se mora rat naviestiti ili mir zaključiti ili kad se vlada promieni. Manifest tad sadržaje zajedno program i razjasnjenje, opravdanje dotične vlade. — *i*) Proklamacije su manifesti u užem smislu. One sadržavaju pismene pozive, nagovore velikih dostojanstvenika, n. p. od vladarova namjestnika, bana, gubernatora, zapovjedajućega generala ili u obće muža s izvanrednim punomoćjem u izvanredna kakova doba. — *j*) Od bulletina (izviešća) spadaju ovamo samo ratni bulletini. Oni razjašnjuju stanje stvari rata, kretanje vojske, poduzete ili nastale promjene i t. d. Dobri se bulletini odlikuju strpanim, kratkim i dostojanstvenim slogom te su reć bi izvanredne svečane brzojavne viesti. — *k*) Pozivi su pismeni nagovori narodu ili pojedinim stališem, da se zauzmu za najvažnije interese ljudske ili za inače obće koristne stvari. Stvar, ako nije poznata, mora se u kratko protumačiti, obrazložiti, nu svakako mora slog biti vatren, pun čustva i zanešenosti. — *l*) Adresse su javna pisma ili dokumenti od korporacija ili obćina, sabora, kongresa itd. većim odlučujućim osobam. Sadržaj im je obično ili prošnja ili zahvala ili kad se koje pravo traži. — *m*) Po-

svetna pisma (dedikacije) sadržavaju odliku, štovanje, ljubav ili harnost ili slična šta zaslužnoj osobi.

Prijateljska pisma.

1. Mili prijatelju!

Ako mi je ikada išto stiglo iz nenada, a to su mi Vaša dva lista, pisana 25. i 27. studenoga. Nu da bolje reku; nisu me toliko ta lista u čudo zagnala, er ste mi obrekao pisat, i kad Vi obrečete pisat, to vi preko današnjega običaja i pišete (kako ste mi takodjer iz Karlovca pisao), nu mi je za veliko ćudo, kako ste Vi preko ćudi ovoga vieka za me toliko zabrinuste. Pišite plovanu Zabočkomu, da pošte i prekopa stare krstne knjige, ne bi li Vas kdje uvrebao rodjena pred tri sta četiri sta ili pet sta godin. Ja se nikako ne mogu uputit, da ste Vi moj suvremenik. Malko me jeste osmudio kod one gospode, u koje me zagovaraste (er danas nikoga toliko ne preziru, koliko onoga, koga su pomogli), nu Vam je srce procvalo cvietom neuvedajućim, a meni je pomoć stigla u čas nikad bolji. Koliko mi je zadnje Vam pismo privilo, toliko mi je i ona ruka iz capitola prislala. Kad mi je stigao bankonoša u izbicu (popić neki), nisam od nesmjelice ni progovorit mogao; nu bude za koji dan k njemu otići (ako mi i nije odielo prema gospodskomu licu), pak mu se zahvaliti na milosti; kako i Vas prošu, da se u moje ime Vi zahvalite, koga već znate. Žao mi je, da ponudjena posla primit ne mogu. Istina je, da mi je milo prevadjat Rimljane stare (bud i muke stalo i štogodj ja raboću, mučno mi od ruke ide), nu mi je gospodarit s vremenom. Da mi je samo o tom nastojat, da od glada ne umru, ni malo ga ne krzmah, nu se mahom maškomice posla poprimih; nu je meni prvo i prvo, bud me što snašlo, djelo započeto dokončat; a toga je u mene i preveć, er Vi znate, da Tumač dovršen nije, a htjela bi se bar pol druga godina tihâ i pogodnâ mira njega se otresti. Prepisao sam Barakovića, prepisao Držića Maroja, prepisao Juditu Marulovu (a nutkaju me njeki te govore, da bi se baš mene htjelo zdravâ ga i čistâ na vidjelo iznesti), vse to namjerom, da med ljude prospu. Preveo sam Fedona, preveo Kempisa, a njeke kuse još iz Tacita, Salustia itd. I to je rado pod sunce. Skupio sam imena riblja, glasove

*

živinske, skupio gradiva za priepor o jeziku itd. Htjelo bi mi se izturiti i to. Matici sam, pravo, Nalješkovića predao, ni piscu života još ne ima: dovršit mi je i to. O slovniku svojem ne mogu ni pomislit (a Dežman, komu sam ga posudio, da vadi ljekarske rieči, dušu mi ukorava, što je toliko blago); recimo blago nu neprobrano (zakopano). Vidite dakle, dragi Petre, da ja puno uzroka imam plašiti se, da mi ne bude program dugljí nego moji dnevi, dnevi žalostni te s velike nevolje i zlovolje baš neplodni. Dali su mi službu, koja nosi 170 for. kao panduru kakvû! pak da mi srdce raste za rod, da mi se pero omiče! A kako me pletke oplićú, a klevete, koliko ikad mogu, svietu ogadjuju: to se ja čemu boljemu do tišine groblja i ne nadam. Hartija mi presiekla rieč, te mi Vas je pozdravit i zahvalit Vam kako nikad nikomu.

(U Zagrebu) 1. pros. 1866. *Fr. Kurelac*

(pisao Petru Tomiću tada slušatelju na bečkom sveučilištu).

2. Pismo Petru Tomiću.

U Zagrebu dne 29. pros. 1866.

Mili prijatelju!

Na Vaše božično pismo evo Vam odgovor u onakov dan, komu lasno da bude i poznâ pametara. — — — — — —

Ja se razkrokorio te zapominju Vašemu listu odgovorit. Prevedite pomenutu knjižicu ne u to ime meni pomoći nego da skočite na policu te uz muke prevoda pero izpravite. Bez muke nikad ničim. Pregledu se takvû nadajte, koji veće misli svjetovat i opominjat nego završit i zarubit. Što mi se u to ime dati misli: malo budi, a pravû trudu prava nagrada ostani. Da poprimite Slovinski genitiv i Slovinski futurum: puno mi vele mi ugodiste. Mećimo blato iz kuće! — Stožernik mi je poslao 20 fr. (na Vašu prošnju). Otim novcem (i) s onim što mi iz Beča stiglo, malko sam se okrojio Da sam Vaš, imate razloga tvrdâ ne posumnjet. *Fr. Kurelac.* (Ulomak iz pisma).

3. Pismo Petru Tomiću.

Mili moj Petre!

Pismo, što sam ga danas primio, uprav me je ožalostilo, tim veće, što onomu (a ni sebi) pomoći ne mogu, koji meni,

u najvećih neprilikah toli kriepko u pomoć je bio. Hoće se i toga, Petre, da pravi čovjek sazrije; nu pored toga izgledaju što skorije sunce, koje te oblake da razbije, er odistâ nije osud pravo dosudio, da onaj trpi, kojemu je duša tudjoj nevolji tako nerada, i koji toliko se žarko brine, da ju ukloni. Uklonio Bog vse, što Pericu zaboljeti i neugodne dane donesti mu može!

Da na svoje jade predju, ako bi možebit barun (Ožegović) što uprašao, recite mu, akó ne zna, da sam sada i bezfrancuzke stolice, a kamo li, da joj se i Vlaška pridružila. — — — Mihat Novak, koga, mišlju, poznajete, bio u Ambroza te za mene deset forinti izprosio. Od njih je 6 prošlo na bukovinu, na pilu i sjekiru, a ona druga četiri naplaćivala su Rohmovu pobolju juhu od one što ju dobivam po svojem gostniku, i na kobni Eingemachtes, kojega inače rado jedu, nu mi je kroz toliko vrieme zimničevanja već i dodijavati počeo. Što bude na koncu mjeseca listopada, kad uztreba na svaki razlog (račun) novcem cvrknuti, to sam Bog zna, er ne samo da platit ne mogu, nego ni obećat ne mogu, er na mojem obzorju ni šestica ne blistuka. Vi ste mi, Petre, zadnji put izbrajao tuge Vaše, a ja Vam ovaj put moje, te smo se tako izjadikovali; i kako ja Vas od srca žalju, tako sam uvjeren, da ni moja sudbina Vašemu mehkomu i poštenomu srcu ne prija. Vašoj neprijazni doskorâ treba konac da bude. — Da nisam star, moj Petre, odoh ti ga kamo u široki sviet, da ma bud u tudjinstvu koru kruha grizem, nu kud znam sada pod starost? Koliko bi volje za književni rád u mene još bilo, nu ju čemeri i nutrnja zlovolja nad sudbinom svojom i nemogućtvo vanjsko štogod uzraditi uz vjekovito kucanje dužničko, gladovanje i nevoljevanje svake vrsti.

Oduljilo se pismo, Petre, nu su ljudi uviek obilatâ jezika, kad svoju pričaju. Pozdravte baruna, a meni što skorije javte, ostadoste li u Beču, ili ga u Pragu odjuriste? Vaš do grobni prijaznik i zahvalnik *Fr. Kurelac.* Na dan sv. Luke (listop.) 1867. (Ulomak).

4. Fran Kurelac Petru Tomiću.

Dragi te predragi Petre!

Ne plašte se: stigla su sva tri pisma i njihovo tokadanje breme. Da umijem kako, ja bim darovnikom zahvalio, a

osobito je težko veselim darovnikom zahvaliti, er takov dar tri put veće teži Nu ako i jest težji, ti veseljaci dobri su ljudi, pak dobru čovjeku i istinitoj zahvali bolje i razumiju nego darovnici težki i kiseli ili jednom rieči gospodski. Osobito je Tade (Smičiklas) duboko zagrabio.* Žao mi je, što kdjekoju gospode posilatelj ne poznaju, nu ugledaju li kada Zagreb, k meni svrnite, da im u oko pogledam i okom zahvalim, er je oko nad svaku stilistiku i epistolariju. — — —

Tko me god čuje kašljati, za mene se plaši i dobra ne sluti. — — — Uza svu tu nevolju došla mi je volja ro botati, sad kad je kasno; a već neg' mal da ne dvie godine nikako se djela kakvog latiti ne mogah. Nu lekcij davat i tako hljebac zaslužit ipak ne mogu, er mi je glasa nestalo i s mukom govoru. Čim ta moja knjiga napisana bude (ter se od nje kojemu dinariću nadiju) odmah Vaš prevod u ruke uzmem a to bude možebit ipak prije kobnoga zelenoga lista.

Ne mogu Vam reći, Petre, kako mi je sladko i drago, da Vi Hrvatići i nasploh trojedinčići liepo složno držite. Držite i u napriedak, pak opravdajte Pfeffelovu rieč: „Haltet zusammen ihr Guten! die Bösen halten auch zusammen, aber nicht so f e s t."

Da sam zdravlji, veće Vam, veće družbi Vašoj toga napisah, nu tako oprostite te svakomu bratu u ljudstvu i Hrvatsvu moj pozdrav izručite. Pozdravte i baruna (Ožegovića) i ako Vam kad na oči dodje, gospodju barunicu. Još njekoga Ako kdje naidjete na Ljubišu: i njega i milo i drago pozdravte te mu recte, da se ga sladko spominju i milo ga duhom izpraćuju u tom carevinskom vieću — — —

Još jednom, dragi Petre, da ste mi zdravi i Vi i ona plemenita mlada čeljadca, koja si moje progonstvo tako k srcu primila. — — — — —

U Zagrebu dne 23. stud. 1867. *Fran Kurelac.* (Ulomak iz ovećega pisma.)

5. Petru Tomiću.

Evo vam, Petre, šilju Runje i pahuljice, jedne Vam na dar, a one druge: tko da veće. Šalju se: po 80 novč. svake

---

* Kad je P. T. sabirao za K. dobrovoljne prineske oko bečkih djaka. J. T.

njih. Ima ih 19. Toliko sam ih i Tadiji (Smičiklasu) poslao. Vaj od koga mi prvi novci stignu? po svoj prilici od Petra, er je silovitiji, pak češće ono mjestance obhadja, kud knjige i listovi stižu. Opomente zato, molju vas, Tadiju i recite mu, da i njega prtljažac očekuje.

Što je vašega prevoda gospodaru Pero, po 'voj nesretnoj razposilki malo i još donekle zadržanoga, mogu vam se zagrozit Pero, da tankimi šibami proletite. A bolje i tako, nego da nepohvaljivo pohvaljuju pak da se sramote dokopate. Po ugovoru: ja nisam ništa izpravljao, nego griehe na drugoj hartiji napomenuo i zabilježio. Ako vas je volja, mogu vam pregledane pole povratit, ili ako vam je ugodnije, pričekajte do konca, dok sve uzpošlju.*

Pero, Pero, potreban sam novac. Smozite i turajte od kud znate. I sebi ga znajte i Tadi javite, da mi nije stan, kdje njekada, nego da sam u Gjurgjevskoj ulici u Reiznerovoj kući (a ne više u Kapucinskoj, čislo 19.)

I sada, mišlju, da smo gotovi gospodaru Pero. Ako li vam knjige smetaju te ste u kakvoj paštnji i žurbi, a vi ih odložite, dok vam bude lasno. Niste vi moj sluga, nego moj baš dobri i prepohvalni prijak. Zagreb 24. ožujka 1868.
Fr. Kurelac.

6. Kurelac Ivanu Belanu, velikomu bilježniku grada Karlovca.

Moj Belane!

Ako mi je ikada koje pismo iz nenada te u dobri čas stiglo, to je ono tvoje, što sam ga jučer primio. Ne misli bogatstvo na mene nego siromaštvo. Tri su dana tomu, što mi je moja in hospitalibus gazdarica hranu za kolovoz odrekla, kako to svake godine biva, a i ja sam svake godine kojekud

---

* Tu misli knjigu: „Izabrane misli Ciceronove“, gdje ima uz latinski original i franc. i talijan. i njem. prevod. Pr. g. barun Ožegović htjede, da se te Ciceronove misli prevedu i na hrvatski; pa da bi se onda opet ona knjiga u navedenih jezicih s hrvatskim u jedno naštampala za mladež hrvatsku, kako ju je preveo P. T. Tu je knjigu (prevod) imao izpraviti g. K., aonda i g. Fr. Marković. Pod tom je pogodbom na prošnju g. P. T. dobivao g. K. novčanu podporu od pr. g. b. M. O. preko godíne dana (po 12 fr. na mjesec). A umoljeni su i drugi bili za podporu.

prohodio, te tako se je to sglihalo. Ali ove godine te nje zine rieči prepadoh se kako groma, er ne samo da po tom ostajem bez hrane nego i to, što sam se plašio zadržavanja s popravki u štampariji. Nu Bogu hvala na jedan put vse se je dalo na bolje. Štamparija bude danas a i knjigošija za koji dan s mojom brojanicom gotov te donesem dobar diel tih knjižic u Karlovac, da se bud i tamo ili po kolišu razprodaju, er sam rad iza boravka u Novom Gradu i kod Hercega (plovana) u Varaždinske toplice pojti, koje mi Dežman radi prsiu preporuča. Ništa mi nije tako grozno čuti nego: putuj tamo, lieči se tuj, kad ne imaš niti se čim liečit niti čim putovat. Po tom sudi, kako mi je tvoja desetica banka milo došla, da već odem iz Zagreba i da barem ovaj nesretni pot, što me već toliko mjesecij vsaku noć promače u drugoj strani i okolici sa sebe smetnem. Težja bude s prsima, ako li za njih lieka ima. Da sam mogao uzpisat ono, što mislim pred narod. pjesme vrći, ni od koga za toplice novac ne uzprosih, nu ovako bude štono Jakić veli: pak povuci, pak potegni i t. d. Bože! velike li neprilike, kad si star, siromašan i kroz moguću stranku dobromu dielu naroda omražen. Da me Bog uzme, još i najbolje.

Lanenoga noširva slobodno mi nabavljajte, er ako i nisam mnogo izgubio, ali mi ovaj nesretni pot vse moje košulje projida, te što su od starijih, to su po gotovu krpe.

Koliko bi u Karlovcu rado boravio, već družbe radi onih, za koje znaš a najpače tvoje, ali mi je s druge opet neprilika toliko dodijavat, koji da je angjel, mora me zamrzit, kad ga na toliku kontribuciju stavljam. Reci mu, da je sad Petar ovdje, i da sam ga nagovarao, da se izmiri (sbog polit. protumnienja), i kao nije tomu odklon.

Kukuljević Ivan zlo stoji i misle, da ne ostane živ. Kuplje se u Vlaškom u Kranjskoj. Da mu što pripane, odista bi ga žalio, er nijednoga književnikov naših toliko ne cienim, koliko njega. — — — Da mu nije druge zasluge, nego što je arhiv zametnuo: spomen mu dičan. Kad sam jednom, dok sam Ahčima Hrvatski učio, prvu knjigu arkiva predanj iznesao, reče: „Jetzt fängt die Sache nachgerade an ernsthaft zu werden.“ A tako i jest: čim čovjek na svoje stare pomisli, odmah smo drugi ljudi. Bog mu daj zdravlje! — — —

Odužilo se pismo a eto smo s knjigom (s bumagom) na koncu. Da si mi sinko zdrav i svaki dan zdravlji. A ti moj kako znaš. U Zagrebu 1. kolovoza 1871. *Fran Kurelac.*

Pridatak. Prohodeć jučer kipnom ulicom, pomoli glavu starac Demeter, ništa stariji od mene nu za kojih bar deset godin stariji vidjet, te me žalostiv zamoli, da mu na grobu slovo izgovorim! da mu je ugodilo, što sam nad mrtvim Špirom izgovorio. Ja mu te misli iz glave izbijao, te mu napomenuo našu jednakost godin. Nu i bez toga ja se već ne ufam ikad javno progovorit ni nad grobom ni uz čašu, a u školu i sabor i onako me ne puste.

Zagreb, 2. kolovoza 1871. Čim sam ono jučeranje pismo dovršio, dodje mi u pohode dr. Niemčić, vsega me i sprieda i s zada proćutio i proslušao, te je uspjeh tomu, da sada znam da je ipak desno krilce mojih pluć opareno. Za tu prsnu bolest oliš dietetičnih propisov ništa mi odredio nije, nego samo za groznicu, nu Dežman, nikada mi ne priznao, da na plućih bolujem, ipak mi baš juče svjetovà, da pohodim Varaždinske toplice. Da mogu skupiti štogod novac, ja i tamo odoh, er mi na veliko pričaju o sili te vode za pluća. Jučer mi pripoviedao njeki znanac, da je rekao njeki pohodnik tih toplic: Neću da ih hvalim, nego samo to velim: pogledajte me, kakav sam sada, a kakav sam bio? *F. Kurelac.*

Kurelac Janku Tomiću.

Zagreb 16. srpnja 1872.

7. Dragi Janko!

Sutra me željeznica odveze do sv. Petra; odanle ne znam ni sam kojom prilikom na Rieku. Ne znam ni toga, ostanu li tamo ili pojdu na koje mjesto i slaglje i kdje bi voda toplija i čistija od priljeva potokov sladkovodnih.

Pozdravi tvoju i mojega popa (Jagunića). Hitim, oprosti mi, idem novu torbu kupovati. *Fr. Kurelac.*

8. Barbari Tomićki u Karlovac.

(Prijateljsko-poslovno pismo.)

Poštovana gospodjo! Ne znam, je li Tomić iz Beča došao ili nije, te zato oprostite, da moju torbu k vam pošiljem, da ju onim napunite, što sam ostavio, a onim izpra-

znite, čim je puna, er ovih dan mislim pod Ozalj. Nadam se, da ste dobra zdravlja te u njem, meni na radost, i ostanete. Ako li je J. Tomić došao, da mi ga pozdravite!

Čovjek, koji vam torbu preda, s kolî dojde i nešto doveze, pak tom prilikom torbu sobom uzme. Zahvalan i ponizan *Fran Kurelac.*

Hernetić 10. rujna 1873.

9. Prijateljsko pismo.

(Servije Sulpit tješi Cicerona o smrti kćeri mu Tulije.)

„Viest o smrti kćeri ti Tulije — kao što inače biti nije moglo — težko mi je na srce pala i jako me ožalostila. Ja dielim s tobom tvoj gubitak; i da sam se desio u Rimu, u svačem bi ti na ruci bio, i lično te o mojoj tuzi uvjerio. Da — bogme, da je to jadan i žalostan način tješenja, kad su nam srodnici i prijatelji, od kojih utjehe ne očekujemo, sami u crno zavijeni; kad moraju i oni suze roniti tako, da sami prije utjehe potrebuju, a ne — da dužnost svoju prema drugim vršiti mogu. Medjutim namislih, da ti progovorim nekoliko rieči o onome, što mi dodje baš sada na pamet, ne — što bi sam mislio, da ti to ne znaš, već od težke žalosti, pa možda ne uvidjaš. Zašto da te toliko potresa taj udar, što ti snadje porodicu? Pomisli samo, kako je opaka sudba dojako s nami postupala, kad nam otaže ono, što čestitim ljudem nije manje draže od djece, razumiem: otačbinu, pravice, zasluge, sve što odličja donosi. Sad naidje evo još jedna nevolja. Je li time nesreća većom postala? Ne mora li srce naše, tolikimi udarci izkušeno, posve ravnodušnim postati, pa sve ostalo ni pod — a šta ne držati? Ili oplakuješ možda sudbinu kćeri tvoje? A zar ti nije na um palo, što je meni ne jedan put dolazilo, da oni danas nisu baš najnesretniji, što im u dio pade, te mogoše bez golemih jada život ovaj za smrt u promjenu dati? Pa šta bi to i bilo, što bi joj danešnji život moglo toliko omiliti? Kakvo dobro? koje nade? kakvi uzpokojući izgledi? Valja da to, da kao zaručnica kojeg vrstnog muža dane života svoga provede? Samo bi ti prije svega valjalo, da od današnje mladeži naše zeta prema sebi izabereš, kojega bi saviesti smio svoju djecu povjeriti! ili da se materom zar nazove djeci, čija će sreća njezina radost biti? koja će

(djeca) nasliedjenu očevinu održati? redom se do najviših činova zemaljskih popeti? svojim prijateljem na usluzi biti, a ovamo svoju slobodu uživati? Ta ne vidiš li, tako ti — boga, da im je sve to unapried još oduzeto, prije nego je dato? No „gubitak svoje djece — reći ćeš mi — jest i ostaje opet zato zlo.“ Tako je, samo da nije ovo još gore, ovakovu propast državnu svojima očima gledati i snositi morati! Poslušaj, šta je mene neobično tješilo, možda će i tvoju tugu u nečem smanjiti. Tu skoro vraćajući se iz Azije, kad putovah ono iz Egine u Megaru, stanem u naokolo prediele promatrati. Iza mene bijaše Egina; preda mnom Megara; desno Pirej; lievo Korint. Sve sama mjesta, što ne davno u punoj slavi bijahu, a sad razvaline i gomila kamenja pred očima mi ležahu. Tad uzeh u sebi ovako da mislim: Šta? pa i mi jadni ljudi možemo još da jadikujemo, kad tko od nas prirodnom ili nasilnom smrću umre, gdje dobro znamo, kako smo kratka vijeka, a gle ovdje na gomili leže, strošene u prah, tolike varoši, kaono pretureni leševi? Zar nećeš, Servije, nikad k sebi doći, pa razumjeti, da si — samo čovjek — na ovaj sviet došao? Vjeruj mi, ovakva razmišljanja za čudo su me oporavila. Pa onda pomisli i ovo, ako ti je s voljom. Ne davno u jedan mah poizgiboše nam toliki slavni ljudi, ciela država do temelja se potrese, svekolike provincije uzdržaše se — a ti si neutješan, što je sviet u tvojoj kćeri jedno čeljade izgubio, koje da nije sad sa ovoga svieta otišlo, jamačno bi kroz koju godinu umrieti moralo, jer — kao čovjek — na to se i rodilo? Ostavi se — boga — ti — takovih misli, pa se bolje siećaj onoga, što je tebe dostojno. Kći tvoja, dokle trebaše, živila je; sa republikom zajedno trajala je; tebe oca svoga u činu pretora, konzula, augura, vidjela je; za najčestitijimi muževi bila je; sva skoro blaga ovoga svieta uživala je; a kad pade republika, nesta i nje: pa šta sad imate, bilo ti ili tvoja kći, da se na sudbinu u to ime žaliti možete? Mimo to ne zaboravi, da si ti Ciceron — onaj — koji si uvijek drugim savjete davao, i na put ih izvodio. Ne budi kakono neki ljekari, što se izdaju, da su bog zna kako vješti druge izceljivati; a ovamo sami sebi pomoći neumiju. Bolje zadrži za sebe, što si davao drugim, i po tom se upravi. Kamo te na sviet žalosti, a da ju vrieme neće sobom smanjiti i razblažiti? Samo

bi tebe nedostojno bilo, da na to vrieme ne čekaš, kad mu možeš mudrošću tvojom doskočiti. Pa onda, ako i mrtvi što sviesti i čustva imaju, kći tvoja zacielo ne zahtjeva od tebe te žalosti, jer te je suviše ljubila, kao što je i sve svoje pazila. Učini dakle njoj — pokojnici — po volji; učini svim tvojim prijateljem i srodnikom, koji s tobom tvoju tugu diele; učini otačbini, koja može slova i djela tvoja još da potrebuje. Najposlje, kad nas je sve jedna nevolja već snašla, te joj glave pokloniti moramo, nedaj, molim te, da ikome i na um pasti može, da ti ne toliko gubitak kćeri tvoje, koliko propast republike i pobjedu protivnika oplakuješ. Stid me je, vjeruj mi, da ti riečicu više o tom progovorim, jer bi izgledalo, kao da sam vjeru u tvoju mudrost pogubio. Samo još ovo jedno, pa odmah pismo završujem. Mi te vidjesmo, kako se u sreći umieš liepo držati, što ti je i obraz dosta osvietlalo: daj sad, da vidimo, kako i nesreću ravnim duhom snositi umieš, a ne, da ju za veće zlo smatraš, nego što je ona zaista, da se ne reče jednom, da ti je od tolikih krieposti ta jedina oskudjevala. U ostalom, čim doznam, da si ijole spokojniji, izviestit ću te o svem, što se ovdje zbiva, pa i o stanju, u kom se provincija nahodi. Zdravstvuj! (Prev. s lat. „Ciceronov. pism.“ svez. IV. pis. 5. prof. *Vladimir Vujić*).

10. Goethe Schilleru.

Dragi prijatelju! Budećega tjedna ide dvor u Eisenach, a ja ću biti 14 dana tako sam i nezavisan, kako ne budem opet skoro. Nebiste li vi za to vrieme htjeli mene posjetiti, kod mene stanovati i ostati? Vi biste mogao svaki rad mirno poduzeti. U sgodnih se satih mi porazgovorimo, vidimo se s prijatelji, koji nam se najviše približuju svojim mišljenjem te se nebismo razišli bez koristi. Vi dajte živite po svoju te se namjestite po mogućnosti kao kod kuće. Tiem bi meni moguće bilo, da vam pokažem iz svojih zbirka najvažnije te bi se porodilo medju nami više misli. Od 14 o. mj. mogli biste me već spremna i gotova naći, da vas primim. Dotle ću sačuvati mnogo toga, što vam imam kazati te vam želim dobro zdravlje. (Goethe 1749 † 1832. Friedrich Schiller 1759 † 1805. Die Stillehre (deutsche) von Ernst Ludwig Ritsert bearbeitet von Dr. Fridolin Wagner, Kreis-Schulinspektor zu Darmstadt, zehnte Auflage 1875. str. 363. dotično str 470.)

Rodbinska pisma.

1. Racine svomu sinu.

Veoma sam zadovoljan sa svim onim, što mi majka tvoja o tebi piše. Iz njezinih listova vidim, da si veoma zauzet za dobro, ali da se nada sve bojiš Boga ter da njemu radostno služiš. To je najveća zadovoljština, koju mogu primiti te u isti čas i najveća sreća, koju no ti mogu željeti. Nadam se, da ćeš, čim budeš više napredovao, tim više nalaziti, da ne ima prave sreće do li ove. Način ti odobravam, kako si vrieme dieliš i nauke; samo bih želio, da na one dane, kad ne imaš škole, možeš opetovano čitati svoga Cicerona ter da si razbistriš pamet ljepšimi mjesti ili iz Horaca ili iz Virgila: ovi su autori jako zato prikladni, da te priuče misliti i pisati pravo i pravilno. (Jean Racine 1639 † 1699. Slavni pjesnik tragedik i historiograf Ljudevita XIV. od god. 1677. S franc. pr. dr. *P. T.*)

2. Sestra bratu.*

Žao mi je, ljubezni brate, što ti ove godine ne imam drugo osim želja pružiti. Još nisam izplatila svih svojih dugova, a ti sigurno misliš, da je to prva poraba, koju imam činiti od svoje mirovine; a ti bi prezreo darove za novu godinu, koji bi proizašli od mojih vjerovnika. Ti bi mogao lasno dobro živjeti sa malo štednje: tvoja mi razsipnost srce propada; razdruži se, kani se zabava, one bo stoje stokrat više nego li potrebe. Pazi dobro, koga da si izabereš za prijatelja: tvoja sreća i tvoj spas podjednako zavisi od prvih koraka, koje ćeš učiniti u svietu. Ja ti govorim kao prijateljica. Vrši svoju dužnost, ljubi Boga, budi pošten. Priučaj se patnji i uztrpljivosti, pa ti neće ništa manjkati. Gospodja de Neuillant (izgovori Nöljan) često mi je ote savjete opetovala, pa sam dosele sretna bila. S Bogom, moj mili brate; ja neću biti dotle sretna, dok ne budeš i ti sretan, a ti to ne budeš, dok se ne opametiš. (S franc. pr. *dr. P. T.*)

---

* Madame de Maintenon (1663—1719) francezka spisateljica svomu bratu d' Aubigné. Pariz 3. siečnja 1664. god.

3. **Bounaparte Napoleon I. svomu ujaku Lucijanu, arkidijakonu kod stolne crkve u Ajacciu na otoku Korsiki.**

Pariz 28. ožujka 1785.

Preljubljeni ujače! Ne treba da Vam kažem, kako se je mene dojmila nesreća. koja nas je stigla. Mi smo izgubili oca i bog zna, kako nježan bijaše. Ah! svim pravom smo ga smatrali podporom naše mladosti. Vi ste u njem izgubili poslušna nećaka, te bolje osiećate, nego ja, kako vas je jako ljubio. A ja smijem reći, da je domovini njegovom smrću otet revan, prosvjetljen, nekoristoljubiv gradjanin. Čast, kojom su ga pouzdano njegovi sugradjani višekrat počastili, živim je svjedokom tomu. Pa ipak dao mu je dobri Bog umrieti? Pa još k tomu gdje? sto milja od drage domovine, u tudjoj zemlji, kojoj je on bio indiferentnim stanovnikom, odaljen od onoga što mu je najmilije bilo. Istina, da je u zanj stajao u najstrašnijem času onom jedan sin (Josip), pa to jo moralo biti velikom utjehom po njega, što se ne da prispodobiti tužnoj radosti, koju bi bio osiećao, da je mogao preminuti u vlastitoj kući u naručaju mile si supruge, u krugu svoje obitelji. No Svevišnji ne htjede tako; njegova je volja nepromienljiva, on nas jedini može utješiti. Ah, makar nam je i uzeo, što nam je najmilije i najdraže na ovom svietu, to nam je ipak ostavio one, koji njega mogu nadomjestiti. Za to imajte vi milost, pa nam budite drugim ocem; naša će vam odanost naša zahvalnost biti za tu veliku uslugu do vieka. Zaključujem sa željom, da vam dobri dade Bog onako zdravlje, kako je moje. Vaš najponizniji i najsmjerniji sluga i nećak *Napoleon di Buonaparte.* (Pr. *dr. P. T.*)

4. **Marija Štuart piše englezkoj kraljici Elisabeti prije svoje smrti sliedeće pismo:**

Madame! Akoprem moram umrieti po ovoj smrtnoj osudi, koju je podpisala vaša ruka, nemojte misliti, da umirem kao vaša neprijateljica. Ja sam one vjere, koja mene uči podnašati strpljivo svako zlo ovoga svieta, kao što vam vaša dopušta zlo činiti bez kazne. Akoprem sam odsudjena kao zločinac, to sam ipak nedužna. Meni će glavu odrubiti ne za to, što bih ja bila namjeravala vam život uzeti, nego za to, što

sam nosila krunu, za kojom ste vi hlepila. Vjera ona, koja je nukala sv. Pavla, da moli za Nerona, nuka i mene, da se i ja molim Bogu za vas. U ostalom nezakonita kraljica nije dostojna srdjbe one kraljice, koja drži zakonito žezlo po pravdi i po porodu. Ove će vas rieči bez dvojbe vriedjati, ali odsudjena na smrt, čega da se bojim? — Moja smrtna kazna, koju vi smatrate sramotnom, bit će viencem slavi mojoj. Nemojte misliti, da će to bez kazne ostati, što ste mene dala usmrtiti: sietite se, da ćete jednog dana i vi biti sudjena kao i ja. Sačuvaj me, bože, želje, da vidim, gdje su me osvetili (odmazdili), akoprem bi bila ta osveta pravedna, no naprotiv ja bi se scienila neizmjerno sretnom, da vas vremena smrt, koju ću ja trpjeti, dovede na put onoga života, koji mora trajati do vieka. S Bogom, madame, ne zaboravite, da je kruna opasno dobro, jer je dala pogubiti život vašoj nećakinji.*

5. Sestra piše iz grada sestri na vladanje.**

(I. pismo.)

Ne uznemiruj se, draga seko, evo prispjeh u Pariz sretno i veselo. Spavala sam nekoliko sati, doručkavala jednu šalicu kave, obukla se te za čas idem, da si uzmem fiakra, pa da se predstavim gospodji d' Arglade, da me ona upozna s gospodjom de Villemer. Pisat ću ti još večeras o uspjehu toga svečanoga posjeta, no ja se žurim, da ti ove tri rieči bacim na poštu, da znaš, kako sam putovala i kako mi je zdravlje Hrabri se sa mnom, moja Cvicto, sve će ići dobro; dobri Bog ne ostavlja onih, koji računaju nanj te koji se uzdaju u providnost njegovu. To što je bilo najžalostnije za mene u mojoj odluci, jesu tvoje i tvoje drage dječice suze: težko mi se je mukom suzdržati od suza, kad na nje mislim, ali tako je moralo biti, kako vidiš! Ja ne mogah ostati prekrštenih ruku, kad je tebi odgojivati četvero nejake dječice. Jerbo sam morala imati srca, zdravlja te ni jedna druga sveza na ovom svietu do li moja nježnost za tebe i za tvoje siromsšne an-

* Marija Stuart, katolička kraljica Škotska (1558—1567), odsudjena na smrt g. 1587. od protestartske kraljice Elisabete (1558 do 1603. S franc. preveo dr. P. Tomič.)

** Mladja sestra ode s vladanja u Pariz, da zaslužbom pomaže obudovljeloj si sestri odgojivati četvero drobne djece.

gjelke dobroga Boga morala sam poći u daljeki sviet, da štogod privredim za naš život i obstanak. Budi uvjerena, ja ću svrhu postići. Na mjesto da me sažaljuješ i diraš, podupiraj me, to je sve, što te prosim. A povrh toga, mila seko. grlim tebe od sve duše kao i našu premilu dječicu. Ne daj im plakati, kad im o meni govoriš, nego ipak nastoj, da ne zaborave na mene, to će mi biti utjehom u svakoj biedi i nevolji.

(II. pismo.)

Pobjeda, velika pobjeda, moja draga seko! Evo ja sam se povratila od naše vele možne gospodje, te uspjeh ne očekivan, odmah ćeš vidjeti. Buduć da imam još jedan večer slobode po svoj prilici posljednji, zato hoću, da se tim okoristim te da ti izpripoviedim, kako me je gospodja primila. Činit će mi se, da se u zakutku jošte s tobom pokraj vatre razgovaram zibajuć Pericu, a zabavljajuć Olgicu. Dragi moji, šta li mi oni rade ovaj čas? Oni ne pomišljaju na to, kako sam ja sama samcata u žalostnoj sobi gostilničkoj, jer u strahu, da ne budem sretna s gospodjom d' Arglade, odsjela sam u maloj gostilnici; no meni će biti jako dobro kod kneginje, a ovaj će mi samotni večer dobro doći, da se razaberem te da bez raztresenosti mislim na vas ostale. Ja sam inače jako dobro uradila, što nisam preveć računala na noćište, koje mi je bilo ponudjeno, jer je gospodja d' Arglade odsutna, a ja sam se glavom morala predstaviti samoj gospodji de Villemer. Ti si me molila, da ti ju opišem, kakova je: ima joj od prilike 60 godina, no je slaba te malo kad uzstaje sa svoga fotela; to, pa jer joj se vidi na licu, da mnogo trpi, čini ju za petnaest godina starijom. Nikad nije morala biti ni liepom ni dobro uzrastlom; ali fizionomija joj je puna izražaja i karaktera; jako je crnomanjasta, oči su joj krasne, dosta mrke ali slobodne. Nos joj upravan te odviše nagiuje prama ustnicama, koje su ružne i koje se preveć vide. Te ju ustnice nagrdjuju obično, no ona ti ipak sva omili, kad se nasmije, a ona ti se rada smije. Moj prvi utisak se sudara s posljednjim. Ja držim, da je ta gospodja jako dobra, duhovita i izobražena. Napokon ona se ne razlikuje mnogo od onoga opisa, kako nam ju je bila predočila gospodja d' Arglade. Kad su me k njoj doveli bila je sama. Dala mi je sjesti pokraj sebe dosta ljubežljivo, te evo ti jezgre našega razgovora:

„Vi ste mi mnogo preporučena od gospodje d' Arglade, koju neizmjerno cienim. Znam, da ste odlične obitelji, da imate talenta, da ste krasna značaja i bezprikorna života. Najveću bih želju imala, da bismo se mi mogle razumjeti te medjusobno slagati. Za to su od potrebe dvie stvari: jedna je, da vam moje ponude budu dovoljne, a druga: da naš način obćenja ne bude odviše unakrst ukočen, jer to bi bilo vrelo čestim sukobom. Ajde, da razpravimo prvo pitanje. Ja vam evo ponudjam dvanaest stotina franaka na godinu. Meni su to kazali milostiva gospodjo, te ja pristajem. Meni rekoše, da to vam neće biti dosta? Istina je, da je to malo za potrebe moga položaja; ali milostiva gospodja je sudijom svoga vlastitoga, i jerbo ja evo . . . . . — Govorite slobodno; vi scienite, da to nije dosta? — ne mogu reći. To je valjda više, nego li vriedi moja posluga. — Ja toga ne kažem, a vi to velite s čednosti; no vi se bojite, da vam to nebi bilo dosta za vaše uzdržavanje? Umirite se' Ja preuzimljem sve na se; vi nećete trošiti kod mene na drugo, nego na toiletu, a ja nikakve ne zahtjevam. A ljubite li vi toiletu? Dà, milostiva gospodjo, jako; ali ja ću se sustegnuti, gledeć na to, što vi ništa ne tražite."

Iskrenost moga odgovora čini se, da je zapanjila knjeginju. Može biti, da ja nebi bila smiela tako otvoreno govoriti, kako je moja navada. Prodje malo vremena prije nego se opet govor zapodjene. Ona se napokon stane sladko smijati te mi reče: „Ah, čemu vi rado imate toiletu? Vi ste mlada, liepa, ali siromašna; vam nije od potrebe niti imate pravo, da se kitite? Ja imam tako malo prava, odgovorih, kao što sam jednostavna kako vidite. — Ja ljubim iskrenost nada sve; ja ću bez mrmljanja činiti i strpljivo podnašati sve nepogode položaja svoga; otac nam nije ostavio nikakva imetka, sestra mi se je bila dobro udala te sam ja s njom živila bez brige; ali suprug njezin, kojega je sve imanje i blagostanje sastojalo u jednoj službici činovničkoj, umre nakon duge i okrutne bolesti, koja je sve pozobala, S toga sam sada ja dužna uzdržavati sestru i njezino četvero djece."

„Sa dvanaest stotina franaka?" Poviče kneginja. Ne, to ne može biti, ah! bože moj! gospodja d' Arglade nije mi toga kazala. — Nije imala pravo, što mi je tu vašu nesreću zašutila. U ostalom, budemo li se mi slagale, vi ćete se uvje-

riti o mom štovanju i osiećanju prema vam. Povjerite se meni, a ja ću sve moguće za vas uraditi. — Ah, milostivna gospodjo, odvratih joj ja: imala ja ili ne imala sreću slagati se s vami, dopustite, da vam se zahvalim na tolikoj dobroti srca vašega! — A ja joj poljubih ruku srdačno. — No sę ipak bojim u ovom mjestu, kakove su okolnosti danas, duh i uzgoj vremena, za vašu ljepotu i mladost. Ja odvratih, da glede toga može mirna biti. — Ja sam se mogla udati, no nisam se htjela ludo, već sam volila ostati ovako videći u biedi svoju sestru sa četvero dječice; dobro sam shvatila žalost oca obitelji, koji umire, a ne ima šta ostaviti siromašnoj djeci svojoj."

Nakon poduljega razgovora s tom svojom budućom gospodaricom, koja me je svašta izpitivala, te jeda li znam u glasovir udarati, što čitam i kakovo imam pismo itd., primila me je u službu, koju ću u subotu nastupiti. Draga seko! Koli sladka iznenadjenja! Evo ti bileta od gospodje de Villemer, sadržaje samo tri linije, koje ti šaljem u prepisu: „Dopustite mi, moje drago diete, da vam pošljem malu svoticu za djecu vaše sestre i jedno malo odielo za vas. Buduć da vi ljubite toiletu, to mora čovjek imati strpljenja sa slaboćami onih ljudi, koje rado ima! Već je uredjeno, da ćete na mjesec imati stopetdeset franaka (franak ima preko 40 novč. a. v.), a ja ću se brinuti za kićeno vaše odielo (vos chiffons)." — Zar ne, kako je dobra kao majka, jel' te? Sad vidim, da ću ljubiti tu ženu od svega srca i da sam ju na prvi pogled zlo sudila. Evo ja ti prilažem listu petsto franaka, idi pak kupi maloj Olgici odielo i što joj treba, a ostalu svoticu upotriebi, kako najbolje znaš. Ne zaboravi na to, da si još slaba, s toga si kupi malo vina, da se okriepiš. Ne zaboravi peći popraviti, jer onaj dim u sobi strašno škodi, osobito dječinjim' očima, koje su tako nježne. Mene je upravo stid one odjeće, koju mi je poklonila, odjeće od crne i to najbolje vrsti svile. Ah kako sam bila luda, što sam joj ikad kazala, da smo mi dobro stajali! Odjeća bi bila dosta za moju taštinu od četrdeset franaka, a evo hoće da mi narine odjeću za 200 franaka. Ja sam ti presretna, mila seko, jer kako znaš, ništa ne imam, nego pošteno srce, a ono malo novaca, što sam imala, potrošila sam na put do Pariza. Dobri Bog dao mi se je namjeriti na ovu gospodju; nastojat ću, da ostanem dobra te da ti mogu

pomagati . . . . — Sada idem spavat, jer sam trudna. Ljubim te, seko mila, ti znaš više, nego išta na svietu i više, nego samu sebe. Ne sažaljuj me indi, ja sam bo danas najsretnija djevojka na ovom svietu; pa ipak nisam pokraj tebe; ne gledam sladki sanak snivati naše dječice! Ti dobro vidiš i znaš, da ne ima prave sreće u egoizmu, jerbo ovako kako je sam raz·stavljena sam od svega onoga, što ljubim, srce mi tuče od radosti preko suza te ću se milomu Bogu zahvatiti na klečećke prije, nego podjem spavat. Tvoja sestra de *Saint-Geneix.**

(S franc. pr. *dr. P. T.*)

6. Gospodja markizica de Sévigné piše svojoj kćeri.

Pariz. srieda 29. srpnja 1676.

(Izmedju njezinih listova 563.)

Moje drago diete! Evo, moja draga, promjene prizora, koji će se tebi (vam**) tako ugodnim činiti kao i svemu svietu. U subotu bijah u Versaillesu s Villars-ovimi (znamenitim maršalom † 1734.): evo kako. Tebi je poznata toaleta (toilette) kraljičina, sv. misa, objed; no ne treba si više stiske praviti, kad su njegova veličanstva kod stola; jer u tri sata kralj kraljica, Monsieur, Madame, Mademoiselle, (to su kraljev brat sa svojom suprugom i kćerju kraljevskom) sve što ima od princa i princesa, gospodja de Montespan, čitava svojta, svi dvorjanici, sve gospodje te napokon sve što se zove dvor Francezke, nalazi se u ovoj liepoj prostoriji kraljevoj, koju poznaš. Sve je divno uredjeno, sve je veličanstveno. Ne zna se, što je ovdje vrućina; s jednoga se mjesta ide na drugo bez ikakova pritiska, da bi s koje strane. Igra „reversi“ daje formu i opredieljuje sve. Kralj (gospodja de Montespans drži karte), kraljev brat, kraljica i gospodja de Soubisse, Dangeau i svojta

---

* Ova su dva pisma uzeta iz prvoga poglavfa znatna djela knjige francezke: Le Marquis de Villemer od izvrstne spisateljice Aurore rodjene 1804. u Parizu Dupin, udate za Dudevanta, koja piše pod pseudonimom: George Sand. — Jules Sandeau bijaše joj pomoćnikom suradnikom kod sastavljanja romana; za to je od toga imena uzela polovicu (Sand), pod kojim se je proslavila.

** Francezka uljudnost donosi sa sobom, da roditelji i svojoj djeci „vi“ kažu kao i Bogu, što u inih naroda kao i u nas nije.

*

joj; Langlée i svojta joj, svi su pri tom. Ja gledah igrati Dangeau-a i čudjah se, kako smo slabi mi igrači prema njemu. On ne misli na ino, nego na svoje karte te dobiva, gdje drugi gube; on ne zanemari ništa, okoristi se svim i svačim, nije ni malo raztresen; jednom riečju: njegovo dobro ponašanje izazivlje sreću; isto tako 200.000 franaka u deset dana, 100.000 talira u jednom mjesecu, sve se to piše u knjigu njegova dohodka. On mi reče, da se i ja igram, za to što sam udobno bila prisjela. Pozdravim kralja, kako si me poučila: on mi je odzdravio. Kraljica je takodjer sa mnom dugo razgovarala. Gospodin vojvoda sin velikoga Condé a laskao mi je izvanredno. Maršal de Lorges igrao se sa mnom pod imenom viteza „de Grignan“ (t. j. šurjaka kćeri gospodje de Sévigné), napokon tutti quanti (svi): ti znaš, što znači besjediti o svem, što ti dodje na oči. (Madame Marie de Rabutin Chantal, udata za markvisa de *Sévigné*. Rodi se u Parizu 1626 † 1696. Njezini se listovi (lettres) još danas smatraju uzorom štilistike „encore aujourd' hui regardées comme le modéle du genre.“ (*Dr. P. T.*)

Poučna pisma.

1. Prijateljem liepa čitanja duhovnoga i čistâ jezika Slovinskoga.

Putujuć, ima tomu već koja godina, po Dalmaciji, te prispjev u stari nu i vele slavni grad Dubrovnik, obidjoh i bjelačku bratju samostansku sv. Dominika. Razgledajuć im knjige donesè mi njihov starešina pokrupan i posve razgovjetljivo te baš liepo napisan rukopis, što je bio pera jednoga im iz bratinstva te dostojna druga, otca Kalića. Probrav njekoliko redak milo se osladih, te složno s njihovim starešinom na srdcu požudjeh, da se toj pisanoj knjizi tamnica otvori te ju štampa raznese po našem svietu Slovinskom.

Nije mi sad spomenut o čem je zapinjalo, da smo tako dugo na to zlato čekali, što li je napomoglo čija li je hvala, da je neprilike promakla i sunce ugledala. Dosta mi je ovoga puta napomenut, da sam ja do polovine liepo utisnutu zatekao u mojega njekad učenika a sad plovana na Vrbovskom, gospodina Vlaha, do kojega jesensko me putovanje moje zaneslo, koje bijah poduzeo, da slabaško zdravljice pokrpim. Hvala

Bogu, u tom sam koliko toliko uspio, i gospoda plovani u Liču, na Delnicah, u Ravnoj gori te na Vrbovskom nisu baš oni, koji da nisu uza čisti zrak brdovite visine, na kojoj su zasjeli, dočekom i prigledom svojim pripomogli, da se moja bolest na bolje dala i krila spustila. Nu mi je boravak najsladji bio baš na Vrbovskom, kdje sam u mojega učenika naišao na čisto zvonce našega sbora i na angelsko slovce Dubrovačke propovjedi Kalićeve, prisluškivajuće i dokazujuće, što su učili Toma Aquinski, Toma Villenovski i drugi velikaši haljine biele ili bud kdjekad i crne i mrke i sive, a vse liepo na kamenitom osnovu Isusa Hrista, ugalnika.

Za jutra već, čim se misa odbavila, a kdjekad i ranije, zaljezoh u plovanski slivik, kdje mi već njetko i stolac pod slivu smiestio, te našega bjelaša u ruke. Čistili me gorski lahori po nutrinji tjelesnoj, a milosti duhovna nauka po nutrinji duhovnoj, te se ja napajao sdravljem i popravkom duše. Kad sunce primaklo, doneslo mi u tu božju zelen gole jušice podkriepit mi slabost i podkresat volju još i daljemu čitanju kjnižice, ugodnice moje.

Nije se popoldan puno iznevjerio bratu dopoldanjemu, prem da to u Zagrebu baš tako ne bivalo, kdje mi je popoldau pravi dangubica, er po novinah razgledam, kako smo nevaljatni, i ono snujemo, što ne valja. Žalibože!

Ali, ako mi je radost, na Kalića se namjerivšû, ali mi je bila golema neradost nad Kalićem poslje više nevidjenim, u dvorovih se duhovnih ne udomivšim. Ili smo hladni te na srdcu golotni, zimičavi, ili ne znamo, ko je Kalić? što li hoće domovina od nas, t. j. da joj izručimo vse čase i vremena, koja boravila, vse ljude i neljude, što ih uz štetu ili korist svoju odgajala, vàs nenauk i kdjekudni nauk, kojim zebla ili procvitala, vsu sreću i nesreću, s koje se, kako kad, il plakala il smijala. Učmo, bratjo, pisce naše, kroke, sudbinu našu, jeda naučimo, jeda omudrimo i boljih se dan dočekamo. Koji ne zna, da je tomu i slaba knjiga u prilog a kamo li ne dobra, tomu je ludo govoriti. Bez zamjere što sam rekao, da je primljeno, kako je bez zle namjere poskićeno i podano. *Fran Kurelac.* Kat. list br. 41. od g. 1872.

2. Faust od Ivana Turgenjeva. I. list. Pavao Aleksandrović B... Šimunu Nikolajevću V.... 6. lipnja 1850.

Dragi prijatelju, evo su četiri dana, što sam ja ovdje, pak kao čovjek od rieči sad ti pišem. Tiha kišica počela još iz jutra sipiti. Ne možeš promolit se iz kuće. Osim toga, voljan sam porazgovorit se s tobom. Sad sam opet u njegdašnjem svom gniezdu, što ga već od devet godina žali Bože! nisam vidio. Šta se sve nije dogodilo za devet godina! Koliko li promjena nije zavrnulo u meni! Oh! to je stalno. Ja nisam, koj sam bio.

Ti sè siećaš onnga ogledalca s čudnovatim okvirom, što je još za života moje prababe kitilo moju sobu. Gledajući ga ti bi često reko: „Da li čudnih stvari bijaše u onom vieku!" Čim sam kročio u sobu, pogledim u to ogledalce i divno ti se uzburkam, spazivši, kako sam postarao. Ali nisam ja jedini ostarjeo.

Moja kućica za devet godina podobro ostarjela, naginje k zemlji. Gospodarica (mislim, da se spominješ nje, ta mnogo ti je puta vodu sa šećerom pružila) moja dobra Vasiljeva, bome je omršavila i sgrbila se. Kåd me je vidjela, nije uzkliknula, nije zaplakala; no uzè uzdisati i kašljati a zatim na pol iznemogla padè na stolicu, lomeć svojima rukama. Stari Taras ne popušća. U njega je još ona stara tvrdoglavost. Kao njekoč hodi on još i sada ukočeno, noge izvračene, u onakvih istih hlačah, istih cipelah, kojim si se ti, znaš, uviek divio. No sad su mu noge mnogo tanje, nego li su široke hlače; vlasi su mu siedi, i lice navorano. Kad sa mnom govori, il ga slušam, gdje drugim naloge dieli, njegov glas probudi u meni njeko čuvstvo smiešno i opet turobno. Zubi su mu svi poizpadali, te ne može jedne rieči izreči, da ne šviče.

Nasuprot, vrt se je mnogo poljepšao. Sjećaš li se onih bagrena (akacija) koje smo nas dvojica zajedno sadili? one su se krasno razvile i razgranale. Breze i javori jednako su izrasli, a redi od lîpa da ne možeš divniji. Ja ti njeku osobitu ljubav ćutim prama ovim redom, prama blagomu njegovomu i sviežemu zelenilu, prama premilomu mirisu, kojim odiše, i prama onoj mreži sunčanih traka, što je izmedj gusta granja razpružena po crnoj zemlji, što je nisam dao pieskom nasuti.

Onaj brast, što je osobito po mojoj volji, posto je ogromnim stablom. Sinoć do njeke dobe sjedio sam radostan pod njegovim granjem. Okol mene razplinuo se cvatuci čimen; ptice su pjesmu složile. Ti valjda nisi zaboravio, koliko sam ja zaljubljen u ptice. Zanesen u blago snivanje, prisluškivah tim skladnim glasom a ne mogoh se sit naslušati.

Ali nije samo bilje po vrtu napredovalo. Svakim korakom sretam se sa snažnimi mladići, koje sam kao dječicu vidio. Ti danas nebi spoznao svoga ljubimca Timotiju. Njekoč si se bojo, da li on nije slab na tielu. A da ga sada vidiš! To su ruke, to su mišice! Glavu zavija gusta, obilna kosa. Pravi Herkules. Ipak u njegovu obličju izražen je isti onaj značaj prvobitni, ista ona bezazlenost što se je tebi osobito ljubila. Sad je moj sobar. Onaj mi dosadi, što ga povedoh iz Petrograda. Češće bi se nasladjivao paradirajuć elegancijom, donesenom iz glavnoga grada, pak sam ga ostavio u Moskvi.

Od pâsa nisam nijednoga na životu našo, svi su uginuli. Nevka življaše najduže, pak me ni on nije mogo dočekati, kako je Argos dočekao Ulisa. Ne bi mu dosudjena ta radost, da vidi svojega gospodara, da posljednji svoj pogled svrne na njega.

Nastanio sam se u svojoj njegdašnjoj sobi. Tude kroz drvenu rešetku baca sunce svoje trake i muhe zuje; no tude od svih soba najmanje zaudara po starini. Do duše, meni nije mrzka ta starina, da pače ona moju maštu zavija u ugodne sanjke; da bogme ljubim ja, kao i ti sve ono, što su naši stari svoju zalihu (luksus) nazivali. Ali ne možem ipak jednako gledati stara ona pokućtva, a da me ne napane nespokojna dosada. U mojoj sobi naći ćeš priprosto jednostavnost. O zidu visi u crnom okviru slika ženske, što si ju ti nazivao slikom Marije Lesko. Mast ove ženske slike za devet godina postala je ponješto mrča; no u njezinih pogledih još uviek igra ona umiljaltost i tankost i na ustiju još uviek titra tihi posmieh turobni; iz liepe, nježne ručice razvija se ružica već na pol uvehla.

Osim ovoga urešena je moja soba još jednim nakitom, koj me često zabavi. To su zastorci na mojih prozorih. S početka bili su zeleni, sad su na suncu požutjeli, te odbijaju žute svoje zrake po sobi. Još vrednije je viditi crne slikarije,

što su prizori i samotna života Arlenkurtova, iz tamnica i ubojstva.

Od kako sam amo došo, živem ti na miru, koj me neizmjerno veseli. Nit se brinem kakvim poslom, nit svietom, ni razmišljanjem. Nego snivam, a ti ćeš znati, da snivanje i razmišljanje nisu jedno isto. S početka uzpiriše se u meni uspomene moje mladosti; kud se krenem, što pogledim, postaju te uspomene to jasnije. Prve sam probudio hotomice, ove su izrodile druge i tako dalje, te sam se tako malo po malo bacio sa svim u prošlost. pa sad počivam u sladku neradu i turobnosti. Pomisli si, njeku večer sjedim ja pod vrbom jadikovom, na jednoč ne znam zašto, obore me suze kao malo diete, mene, koj sam u dobi muževnoj; i Bog zna, dokle bih bio plakao da nije naišo starac seljanin, koj me je najprije od čuda gledao, za tim se duboko poklonio te otišo. Meni je vrlo povoljno ovo stanje, pak bih ga želio sačuvati do one dobe, kad mi bude odavle polaziti. to jest do Rujna; a bio bih vrlo zle volje, da me koj od mojih susjeda stane pohadjati. Medju tim ne treba mi se toga plašiti moji najbliži susjedi ipak su daleko od mene. O, ti me razumiješ, ti — to je kao sveto; ti znaš iz svoga izkustva, kako je mila često samoća, a meni je sada poslje tolika putovanja i bludjenja upravo od potrebe.

U ostalom meni ne može nahuditi dosada. Poneo sam sobom knjiga a i ovdje sam našo priličnu knjižicu. Jučer crvajući po njoj natepoh se na više zanimivih djela, na koja prije ni pogledao ne bih, i više časopisa, medju njimi le Caméléon triumphant (Mirabeau). Tu bijaše i knjiga za mladež sačuvanih još od mojih pradjedova. Našo sam njekaku preveć staru gramatiku Francuzku, na korici je napisano: ovo je kvjiga gospodjice Eudoksije Lavrinove, 1741 — moja praprababa.

Pregledo sam i one knjige, što sam poneo iz tudjih zemalja. Od njih najvažniji je za me već od njekada Goetheov Faust. Cielu prvu stranu naučio sam na izust. Vremenom mienja se i ukus. Za prve svoje mladosti ludio sam za tim pjesničkom djelom U ovo devet godina nisam, mislim, ni zavirio unj! Tim življom željom latih jučer čitati jedan kukavni iztisak izdan god. 1828. Čito sam ga ležeć u postelji. Kako me je uzbitio svečani onaj prizor, gdje se zemni duh ukazuje Faustu i ovo mu govori:

Života valom, a čina burom
Ja prohodim gore, dolje.

Već je dugo tomu, što nisam osjećao toli grozne zanesenosti. Padè mi na pamet Berlin, moj život učenički, gospodjica Klara Stih, plemenita Margarita, Seidelmann, Mephistopheles, glasba Radzivilova i čitava prošlost. Dugo ne mogoh zaspati. Moja mladost treptjaše preda mnom, kao bajni kakov privid; nov oganj razli se po mojih žilah, uzburkà mi srce i uzpiri u njem nove želje.

Eto ti, dragi prijatelju, sanjke, što zanosi već četvrt godine tvoga druga u samoći. Ala da me tkogod vidi u toj zanesenosti! Pa štâ, bih li se moro stiditi? Ne, ta stidljiva plahost doliči mladosti, a ja sam na sebi spozno, da starim! Po čem? šta misliš? Po tom, što mi truda treba, da razvijem koliko je moguće čuvstva ugodna, a ugušim ili bar prevladam žalobna. Njekoč, to bijaše sa svim protivno. Sad se radostno ljuljkam u svojoj turobnosti i gojim ju kao utjehu.

Ipak, prijatelju, što godj sam do sada preživio, sve mi se čini, da jest nješto; što? to ne znam, što mi manjka, što nisam poćutio, i da je upravo, to može biti najvažnije.

Ali, kako je to došlo, da ti takva koješta pišem. S Bogom! Drugi put. Što radiš u Petrogradu? Dà, sbilja, Savelija moj kuhač, hoće, da te u njegovu ime pozdravim. I on se je postarao i prilično razširio. Još i sad pripravlja onako isto dobra jela, uz koja si ti osobito prianjao. Ali s bogom. Tvoj prijatelj P. B. (Preveo Jos. Miškatović; Jadranske vile sbirka i izbor zabavnih, poučnih i znanstvenih članaka I. svezak Vinko Pacel na Rieci god. 1859. str. 52—59.)

(Ivan Sergěevič **Turgenev** rodio se 20. rujna 1811. u Orlu na jugu od Moskve i Tule dalje, a sjeverno od Poltave. Prvi je on novelista i pripovjedač sadanjega vieka medju svimi narodi, dà car novelista. Veći i bolji od Waltera Scotta 1771 † 1832 englezkoga romaniste, od humor. noveliste Thackeray rod. u Kalkuti u iztočnoj Indiji 1811 † 1863, veći i bolji od Coopera 1789 † 1851. Amerikanca; bolji od Talijana Silvija Pellico-a 1789 † 1854.,* veći i bolji od Franceza Dumas-a Aleksandra 1803 † 1870. i sina, a daleko nad svimi njemačkimi, što mu prije nekoliko godina prizna i sam njemački

* Nije ni Boccaccio bolji s Decamerone novelami.

kritik i estetik u Berlinu Julius Rodenberg kritizujuć i nada sve noveliste i pripovjedače uz Turgeneva (čitaj Turgenjeva) dižuć Aleksandra Pisemskoga, takodjer Rusa. Poučnu ocienu Turgenjeva i njegovih djela ima medju inimi i „Zarja“ žurnal učeno-literaturnij i polit. god. I. 1869. rujan, str. 207. do 232. u pismu g. N. Kosice. Gledj još: češki Slovník Naučný, redaktor dr. Frant. Lad. Rieger, spoluredaktor J. Malý, díl devátý, sešit 187. s. 655—57.)

3. Poučno-prijateljsko pismo V. Štef. Karadžića dr. J. Tkalcu. U Beču 18. (29.) Avgusta 1854.

Mnogopočitani prijatelju! Evo vam šaljem Almanach ovdašnje akademije od god. 1852., u kome su na strani 244 do 246. naznačene moje knjige redom. Kod rječnika valjat će kazati, da je 1852. god. naštampan po drugi put, umnožen gotovo sa još onoliko riječi (u prvome ima 26.270 riječi, a u drugome 47.427, i ove su sve riječi skupljene iz usta narodnijeh, a ne iz knjiga, jer znate, kakav je jezik u našijeh dojakošnjijeh spisatelja). Radi skupljanja riječi, pjesama i t. d., ja sam osim Srbije putovao po Srijemu, Bačkoj, Banatu, Slavoniji, Hrvatskoj, Dalmaciji u Dubrovnik, Boku i Crnu Goru. Prepisao sam vam ovdje na drugome listu iz Almanacha od god. 1854. moje titule, ako vam što od ovoga zatreba. (Ovo ima i u ovome almanachu, koji vam šaljem, ali je u ovome posljednjemu punije.)

Šaljem vam i onu knjižicu Subotićevu, pak ćete mi vi obje donijeti, kad amo podjete. *Vuk Štef. Karadžić.* (U „Javoru“ br. 14. od 10. svib. 1875.)

4. Primjeri poučno-satirična pisma.

U Francezkoj ima tri vrsti stališa: crkva, mač i roba (espap). Jedan drugoga prezire suvereno i preko ramena gleda oba druga; tako n. pr., kad bi se morao tko prezirati, jer je budala, ne prezire se, nego zato, što nije tvoga stališa, n. pr. trgovac je. Ne ima ništa ružnijega, od umjetnikâ, koji se ne prepiru o izvrstnosti umjetnosti, koju su si odabrali; svak se diže nad onoga, koji se kojim drugim zanatom ili poslom zanima, prema razmjerju ideje, koju si je stvorio o nadvladi svogu zanimanja (zanata). (lettre 44.)

U Parizu smo već mjesec dana, a bili smo uviek u neprestanom kretanju. Mnogo imaš posla, dok si se nastanio, našao ljude, na koje su te uputili te dok si si nabavio potrebitih stvari, koje ti svaki čas manjkaju. Pariz je tako velik kao Izpahan (grad u Perziji): kuće su tu visoke tako, da bi se sto put zakleo, da u njih drugi ne stanuje, nego astrologi. Ti dobro sudiš, da je ovako sagradjen grad kao u zraku, koji ima šest ili sedam kuća jednu na drugoj, izvanredno napučen, te da ima tu, kad svi sadju na ulicu, liepe neprilike i meteža. Ti nebi možda vjerovao, da odkad sam već mjesec dana ovdje, nisam ni duše još vidio hodati. Ne ima ljudi na svietu, koji bi bolju porabu činili od svoje makine nego Francezi; oni trče, lete. Lagana kola azijatska, izpravni koraci naših deva, da je vide ovdje, pali bi u nesviest. Za me, koji nisam stvoren za ovakovo kretanje, te koji često pješke idem, a da ne promienim svoga hoda, biesnim često puta kao kakav kršćanin. Ne vjeruj, da ti mogu, što se tiče sadašnjosti, govoriti o temelju ćudorednosti i običajih evropejskih; ja sám imam slab pojam o tom te sam se čudom čudio za kratko vrieme. Kralj francezki ti je najsilniji vladar Evrope. On ne ima zlatnih ruda kao kralj španjolski, susjed njegov; ali ima više bogatstva od njega, jerbo ga vadi iz taštine svojih podanika neizcrpljivije od rudâ. Njega ti je bilo vidjeti, gdje poduzimlje, ili podupire velike ratove, ne imajući drugih ili inih zaklada do titulâ, časti, da je proda; te pravim čudovištem ljudske oholosti njegove su čete plaćene, tvrdje utvrdjene i njegovo brodovlje naoružano. U ostalom ovaj je kralj jako velik magik: on vlada svojim kraljestvom na duhu svojim podanika, on im daje misliti, kako sam hoće da misle. Da nebi više imao nego jedan milijun talira u svojoj blagajni, pa da bi ih trebao dva, on bi samo nje osvjedočio, da jedan vriedi toliko koliko dva, oni bi njemu to vjerovali. Da ima tegotan rat uzdržavati, te da ne ima pare novca, ne treba mu ino, nego im u glavu utuviti, da je komad papira novac, te oni su ti odmah i o tom osvjedočeni. To ti ide tako daleko kod njih, da ih on od svake vrsti zala izlieči, ako ih se samo dodirne, tolika je sila i moć kralja francezkoga, koju ima na duhove svojih podanika.

Jučer sam vidio jednu jako osebujno stvar, koja se svakog dana dogadja u Parizu. Sav ti se narod skupi poslje objeda

kad će ti se upravo igrati jedna vrst prizora, koji sam čuo zvati komedijom. Veliko to kretanje nalazi ti se povisoko kao na ulici, što zovu teatrom. S dvijuh strana se vide u malenih zakutcih, koje ložami zovu, mužkarci i ženske, koji igraju nieme prizore mal ne takove, kakovi su u običaju u našoj Perziji. S dola ima četa ljudi, koji se smiju onim sgora nad teatrom (kazalištem), a ovi se posljednji opet smiju onim, koji su dole. Napokon se počme igrati: poklonom se počima a sa zagrljaji se dočima. Kaže se, da tu najlaglje poznanstvo daje čovjeku pravo, da jedan gura drugoga. To, čini se, nadahnjuje nježnost. — Sve ovo, što ovdje kažem, dogadja se i na drugom mjestu, koje se zove opera, samo malo drugčije: sva je razlika u tom, da se u jednom govori, a u drugom se pjeva. — Kafa je u Parizu jako u običaju: velik je broj kuća javnih, gdje se dieli. U njekojih otih kuća pripoviedaju se novosti, u drugih se igraju „šaha". — Ali ima tuj „liepih duhova", koji mi nisu po ćudi; to su oni, od kojih domovina ne ima nikakve koristi, jer zabavljaju svoje talente dječinskimi stvarmi. — Oti duhovi, o kojih sam ti upravo govorio, razgovaraju se prostim nekim jezikom; a treba ih dobro razlikovati od one vrsti disputatora, koji se služe varvaskim jezikom. (Montesquieu 1689 † 1755. Lettres Persanes 1721 i 1726 god. Ulomak iz lista 44. 24. 28. 36.) Ovi su listovi u Francezkoj onako epoku činili prošloga stoljeća, kako Juniusovi u Englezkoj; a čitaju se i danas još jako mnogo. Slog im je u originalu izvanredno lahak i razumljiv: slovom populjaran. *(Dr. P. T.)*

5. Pisamce uredničtvu „Vienca". Na sviećnicu.

U naravi je našoj, da uz ljepotu drage volje pristajemo, da se s dičnim rado družimo; hoće nam se valjda, da budemo dielnici hvale i milovanja, kojim se liepo i dično svuda dočekuje. I ja sam zaželio, čitajuć prve brojeve „Vienca", da Vam saberem kiticu cvieća, ili da Vam bar nadjem gdjegod dvie tri zrnate vlati, nebi li pristale uz ostalo Vaše obilje; al prebiruć u pameti, čim da Vam ugodim, domislio sam se napokon pisati Vam uz kiticu i pisamce, kao što je običaj u onih, kojim je srce prepuno, te ne znadu sve, što žele, izreći samom simbolikom cvieća. Dakako, za sada dobivate samo pismo, a

kitica će biti drugi put, pa se ne bojte, da ću Vam poslati mjesto cvieća trnja ili sitne bodljike: bodljikom izrànile bi se nježne ruke, kojih i suviše trebamo, da nas miluju i glade, a trnom je vienac i onako već odavno dodijao hrvatskomu narodu. Neka bude u „Viencu" uz djevičansku čistoću misli i čustva i nevine šale, uz duboku skrušenost pred božjim veličanstvom i nestašnoga titranja, uz ozbiljnu pouku i lahke zabave: al neka ne bude objestnoga zanovietanja i gorke omraze. Bože sačuvaj! ne prigovaram ja toga u „Viencu" nikomu, želim tek, da se priepor i način mu ne prenosi s drugih strana i u ove krajeve. Drugo je prigovor, opazaka, izpravak, razsudba: drugo opet doskočica, nadmudrivanje i oholo obaranje. Iskrenost pomaže jedina i ovdje i drugdje: zato Vam velim unapried, da sam nakanio učiniti njekoliko opazka na Vaše članke o našem kazalištu, a to ne zato, da bolje kažem, nego što je ondje rečeno, već s iskrene želje, da sám Vaš pomoćnik ne sadje s pravoga puta.

Čitajući prvi članak o hrvatskom kazalištu, govorio sam sâm sebi: Gledj ti ovoga kritika, kako on na široko razkriljenih ruku ter lomnim korakom hoda po prostranom polju kazalištne umjetnosti; vidi ti njega, na kolike on komade sieče pravila Aristotelova, kako li je duboko zanjurio u davnu davninu! Al kad sam dočitao drugi članak, viknem gotovo na glas: ne valja mu posao; prenagao je! Ovo sam rekao najprije radi onoga komadića na kraju, gdje se veli, da je naša kazalištna intendantura u Zvonimiru njeke na politiku odnoseće se izreke izbrisala, a ovo joj se povladjuje emfatičkom izrekom: umjetnost je sama sobom svrha. — Dakako! Al u tom slučaju nije trebalo reći, da su u Zvonimiru njeke na politiku odnoseće se izreke izbrisane, već da su izbrisane one izreke, kojim tu po pravilih estetičkih ne ima mjesta — Dà dà! Ta rekosmo, kazati će Vaš pisac, da im ondje ne ima mjesta po pravilih estetičkih. Jest, jest, velim opet ja, to rekoste vi; al o tom se ovdje i ne radi, već se pita, s kojega su razloga izbrisane one izreke, a ne, kojimi razlozi vi to brisanje branite, pa pošto sami velite, da su izbrisane na politiku odnoseće se izreke, očevidno je, da razlog brisanju nije bila estetika već politika.

Nije mi borme do cjepidlačenja; al ako sama umjetnost nema biti na uslugu kojekakvim tendencijam, nemaju ni

pravila njezina služiti tudjim ciljevom, što bi se moglo zbivati i hotice i nehotice. Trebalo bi ovdje razpraviti još i znamenovanje „tendencije“; valjalo bi izpitati, što je politika, što je sav državni život naroda; al neka za sada i ovo bude dovoljno, premda ja svega toga nebi ovdje ni spominjao, da pisac Vaših članaka nije još i na drugom mjestu nepravedan prama pjesniku Zvonimira. — — — — — — — — —

Nema sumnje, tragedija je od svih umjetnina najvrstnija po stanovitih psihologičkih zakonih tako djelovati na gledaoce i slušaoce, da postanu moralno plemenitiji. Nema nadalje sumnje — hoćemo li, da se ovaj cilj postigne — da tragedija ima u glavnoj stvari udešena biti po pravilih Aristotelove nauke o pjesmovanju, što ih taj mudrac nije sam izumio, već samo abstrahirao iz uzoritih tragedija grčkih. A ta mi pravila shvaćamo i poznajemo, kako ih njemački učenjaci protumačiše, niti bi bez te pomoći umjeli o njih na današnji način govoriti i razpravljati; treba bo znati, da je vazda bilo znamenitih francezkih estetika i veleumnih pjesnika, koji se u bitnih stvarih razlikovaše od mnienja Niemcî posvojena, kao što se o tom svatko može uvjeriti iz različitih tumača Aristotelove nauke. Mimogred budi rečeno, da s takova priznatka za nas ne može biti nikakve sramote, i da se upravo onim našim piscem ne treba u tom obziru bojati njemačke priljepčivosti, koji su dosta smjeli zaroniti u davnu davninu, tamnu samu po sebi. Ako li dakle i jest istina, da se veliki cilj tragedije najpodpunije može postići samo uz rečena pravila protumačena na naš način; zato odtuda ne sliedi podnipošto, da pjesnici, ili tumačeći Aristotela na način ini od njemačkoga ili neshvaćajući ga posvema bistro, ili nemogući dokučiti ga u svem samim djelom i tvorom svojim — nisu vrstni išta valjalo spjevati ili na ikoji način koristno djelovati na slušaoce i gledaoce svoje. Tko je ob ovom predmetu samo časak razmišljavao, priznati će drage volje, da se za tragediju hoće više i sposobnosti i vještine, rekli bismo, duha i srdca, nego što ga imadu kad što i najvrstniji tumači estetičkih zakona. Reći ću kašnje još dvie tri o tom, koliko je za nas ogromna zadaća uzor tragedije, sada se pako usudjujem uztvrditi, da ima prilika u životu narodnjem, gdje umotvori, stojeći daleko izpod zahtjeva estetike, mogu biti ipak od prilične koristi. Ovo nam se upravo samo sobom kaže,

obazremo li se na naše hrvatsko kazalište, koje ni jedan sviestan rodoljub nebi htio dokinuti, pa ma kakove i ma kolike želje gojio o dotjerivanju hrvatske dramatičke umjetnosti, ili dapače lošim smatrao njezino sadašnje stanje. I sam mu je obstanak po našu narodnost od velike koristi. A kako nemamo, a valjda i ne možemo za sada imati, uzoritih tragedija, crpljenih iz hrvatske historije, neka nam se ne daje na žao, što u onom bezazlenom hrvatskom obćinstvu ima još toliko hrvatskoga srca, te se raduje poput djeteta, kad može gledati na pozorištu hrvatske junake — hrvatski život. Ne dolazi ono onamo, da se nasladjuje samom umjetnošću; ne dolazi može biti, da mu kazalište raztvori srce i potrese dušom; ono je i samo puno slutnja, želja i čustva, te traži valjda u pozorištu samo njeku pomoć, da na brzih krilih razmnjeve što laglje zaplovi po širokom moru narodnih nada. — Ne recite mi, molim Vas: to nije zadaća tragedije! I sam znam. Al udubite se samo malko u prošlost kazalištne umjetnosti novijega vieka, pa ste me dokučili. Dopustite mi jednu prispodobu! Ima li slika u našega seljaka? — Ima. — Kakva je? — Ponajviše puta upravo ružna. A on nadahnut svetim čustvom za majku božju, moli se i pred tom prostom slikom skrušeno i pobožno, kao da je madonna Rafaelova. — Ne velim, da ova prispodoba pristaje sasvim uz stvar, koju hoću da dokažem, al ju ipak njekim načinom razjašnjuje. — — — —

Moje se „pisamce“ otegnulo, pa da prije svršim, preskočit ću mnogo toga, ter reći samo još dvie tri o najprečem putu k napredku kazalištnomu.

Kako za sada još ne imamo narodnih tragedija, premda imamo pokušaja, i nehotice nam se nameće pitanje: zašto naši pjesnici ne pišu radje veselih prikaza, ili kako još nedavno dosta hrdjavo govorasmo: šaljivih igrokaza? Ima ih, koji vele, da se još ne zna, što je laglje napisati: tragediju ili komediju? Za pojam o komediji važna je i ova izreka Aristotelova: Zadovoljstvo, što ga pоćutimo, kad dobri ljudi budu nagradjeni za svoje radnje, a zli kažnjeni za svoje griehe, nije zadaća tragedije već komedije. Po ovom bi se moglo reći, da je laglje na umjetnu ruku udesiti predmet, u kom je po sebi samom dosta nauke, nego li stvarati tragedije. Ako pjesnik ima pretvoriti naravnu ljepotu, očišćenu od svih mahna, u božanski

uzor, to se ovo u tragediji može postići samo osobitim načinom, gdje se u slušaoca i gledaoca tek patnjom tragičkoga junaka — dakle posredno — stvara uzor podpune ljepote. Ovo je dva tri puta zakučen put, koji je u komediji puno ravniji, a zato joj djelovanje neposrednije i laglje.

Da ne zabrazdim opet stranputice, ob ovom za sada samo ovoliko. A kazati sam hotio to: Neka naši pjesnici pišu komedije, jer su za nje oni sami odgovorni. Predmeti tragedija vrlo su težki, predmeti pako komedija puno laglji. Štujmo zato dobru volju, kad se tko lati narodnoga predmeta, ili kad na djelo svoje napiše gizdavi naslov: historička tragedija, niti mu se radi toga rugajmo; komu se tu hoće biti strogu, neka ide u odbor, gdje se dosudjuju dramatičke nagrade. Oštre kritike hoće se tudjim komadom, punim prostote, a više puta i podle realnosti. Zato je po mom mnienju u nas glavna zadaća kritika, da pozorište očisti od tih prostota. U tu bi svrhu trebalo jednom na rešeto uzeti sav naš izbornik, al ne samo u obće, kao do sada, već komad po komad. Neću da smetam osnovu vašega pisca, jer je liepa i krasna, čini mi se tek, da je trebalo početi zdola a ne zgora. Bude li on hotio zadovoljiti svojoj zadaći, morat će najprije opozvati onu svoju izreku: Pošto imademo na izbor dramatičkih komada: pošto imademo . . . . i t. d. S tim je dakako u savezu ona blžena misao i nada o kratkom putu, po kojem se nakanio „dovinuti do narodne drame hrvatske." Tu će se medjutim i on sam s vremenom predomisliti. Kazalištno naše ravnateljstvo može pako na svaki način uzkliknuti: Die schönen Tage von Aranjuez sind nun zu Ende.

Sve u kratko: Najpreči su liek našemu kazalištu: strpljivost s domaćimi pisci, ljubezno njegovanje hrvatske vile, oštra kritika tudjih komada. Ili možebiti: Manje kritike, a više pozitivnoga rada. I ja ću tako. Jesam li ovaj put pogriešio, oprostite; odkupit ću Vam se budući put kiticom; ne bude li dosta liepa i mirisna, bit će valjda omašna. *Ivan Perkovac*
(„Vienac", tečaj I. 1869. br. 5. Ulomak.)

1. Poslovno pismo, što ga je car Napoleon I. pisao svomu prvomu graditelju g. Fontaine-u:

Ja želim, da se sagradi palača za kralja rimskoga (Napoleona II. t. j. sina careva). Da mi je svrsi primjereno, ali

ne s pretjeranim troškom sagradjena. Palača kralja rismkoga mora biti drugom palačom poslje Louvre-a. Prije nego mi se osnova predloži, želim, da se po graditeljnom odboru točno prouči i odobri tako da budem siguran, da svota za to opredieljena ne bude veća od šestnaest milijuna. Ja neću, da mi bude kakvom utvarom od sgrade nego štogod realna, meni i mojoj porodici, a ne graditelju za nasladu. *Napoleon.* (Medjutim do gradnje nije došlo, jer je sliedeće godine Napoleon priestolje izgubio.)

2. Odrečnica, kojom se je Napoleon I. kao car morao odreći priestolja poslje izgubljene bitke glasi ovako: Buduć da su savezne sile izjavile, da bi car Napoleon jedinom bio zapriekom miru u Evropi, to izjavljuje car Napoleon vjeran svojoj zakletvi, da se on za se i za svoje baštinike odriče priestolja Francezke i Italije, te da je pripravan doprinieti svaku žrtvu, dapače i isti život za interese Francezke. Dano u palači de Fontainebleau 14. travnja 1814. *Napoleon.*

Historička pisma.*

1. Kristof Kolumbo Ferdinandu kralju španjolskomu.

Jamaika, god. 1503.

Sire (vaše veličanstvo),

Diégo Mendès** (Mendoza) i ove hartije, koje mu predajem, poučit će vaše veličanstvo, kolika sam bogatstva zlatnih ruda odkrio u Veragui te kako sam si preduzeo, da ostavim svoga brata kod rieke Berlina, da me volja nebeska i najveće nesreće ovoga svieta nisu u tom prepriečile. U ostalom dovoljno je, da vaše veličanstvo i nasljednici mu uberu slavu i koristi od svega; da se odkriće dogotovi te da se prve naselbine po kom god sretnije učvrste, nego li po nesretnom Kolumbu. Ako mi bude Bog milostivan, da doprati Mendèsa u Španiju, on će bez dvojbe protumačiti kraljici, mojoj zaštitnici kao i vašemu veličanstvu, da to neće biti samo jedna tvrdjica ili kakov gradić, nego sviet podanikâ, zemalja i bo-

* U širem je smislu historičkim svako pismo, koje pripade prošlosti.
** Poručnik Kolumbov.

gatstva veći no bi si ga bila mogla umisliti najveća fantazija ili nego bi si ga lakomost bila mogla poželjeti. Ali ni pismo ni jezik ni jednoga umrloga neće moći nikada izraziti stisku i strasti tiela i duše moje, niti vam naslikati biedu i pogibelj moga sina, moga brata i moga prijatelja. Ima već više od deset mieseci, što smo se nastanili bez krova na mostovih od razbijenih ladja kod obale! Moji pratioci ostali su zdravi, bili su se pobunili pod Perras-om de Séville, a moji prijatelji, koji su mi ostali vjerni ili su bolestni ili su na umoru. Razorili smo živez Indijancem, jerbo nas ostavljaju te ćemo po svoj prilici mi od glada poginuti. Sve te nesreće povećane su tolikimi okolnostmi, koje ih nagomilavaju, da su me načinile najbiednijim predmetom nesreće, koju ikad može sviet vidjeti: kan da bi sliedilo nezadovoljstvo neba nenavidnost Španije te kan da bi me htjelo kazniti za poduzeća i za zaslužene usluge kao za zločine. Nebesa i vi svetci i svetice božje, koji u njem prebivate, dajte učinite, da kralj Don Ferdinand i moja svietla zaštitnica Dona Izabela znadu, da me je moja revnost za njihovu službu, njihove interese načinila uajnesretnijim stvorom ovoga svieta; jer je ne moguće živjeti te imati sličnih jada mojim. Bojim se, te sa zgražanjem previdjam svoju i svojih nesretnika propast, tih hrabrih junaka, koji će poginuti iz ljubavi prama meni. Vajme, pravda i ljubav povukoše se u nebo; te je danas zločinom, ako si ljudem preveć dobra učinio, ili ako si im odviše obećao. Moje nesreće učinile su mi život tegotnim te se bojim, da me nisu pusti naslovi doživotnoga podkralja i admirala učinili mrzkim španjolskomu narodu. S negodovanjem bi se smijao videći kako su upotriebljeni svi načini, da se uguši urota, koja bila spremna; jer ja sam već ostario, ulozi mi prouzrokuju nepodnosljive boli, oslabiv jur tako, mal da ne umrem od toga zla i od mnogo inih medju divljaci, gdje ne imam ni hrane ni lieka za tielo, ni svećenika ni svetotajstva za dušu; momčad mi se pobunila, sin i prijatelji su mi bolestni, izcrpljeni i na umoru. Indijanci su me ostavili, a gubernator od San Dominga je radje poslao, da sazna, jeda li sam mrtav, ili da me živa ovdje zakopa, nego da nam u pomoć dodje, jer njegova ladja (španjolska t. j. i naša žali bože), nije nam ništa kazala, ni jednoga nam lista ni tjedala, nit je htjela od nas primiti; odakle ja zaključujem, da

častnici vašega veličanstva radi su, da bi se moje putovanje i moj život ovdje svršio. O blažena djevice Marijo majko božja, koja se zauzimlješ za nesretnike i potlačenike, zašto me nije Cenell Bovadilla ubio, kad nas je oplienio: mene i brata moga, oteo nam zlato, koje nas je tako skupo stajalo te nas poslao u Španiju u verigah bez suda, bez krivnje, ama bez sjenke zločina?* Ove verige, vajmeh, jedino su blago moje danas, i one će biti sa mnom zakopane, ako budem imao sreću dostati se mrtvačkoga liesa ili groba; jer ja hoću, da uspomena tako tragična i nepravedna čina umre sa mnom te da se na čast španjolskomu imenu na vieke zaboravi. O da je tomu tako bilo, preblažena djevice Marijo! Obando nas nebi bio ostavio deset do dvanaest mjeseci pripravne, da poginemo od zlobe tako velike, kako je nesreća naša. Ah, da ta nova infamija nebi još kaljala imena kastilskoga; te da nebi nikada budući vjekovi znali, da je bilo pod tim (kastilskim imenom) jako ružnih kukavica, koje si drže za zaslugu kod Ferdinanda, što uništuju nesretnoga Kolumba, ne sbog zločina, nego zato što je odkrio i dao Španiji novi sviet. Nisi li ti bio o veliki Bože sam, koji si me nadahnuo i rukovodio? Pomiluj me, izkaži milost ovomu nesretnomu poduzeću; da me sva zemlja i da sve što po vasionom svietu ljubi pravdu i čovječnost, oplakuje, i vi svetci i angjeli nebesni, koji znate moju nedužnost, oprostite sadanjemu vieku, koji je preveć zavidan i preveć okorjeo, da bi mene sažaljivao! Doista će oni, koji se narode, jednom plakati, kad im se reče, da je Kolumbo s vlastitim imetkom a sa malo ili skoro nikakvim troškom od strane krune na kocku staviv svoj i svoga brata život kroz dvadeset godina i u četiri putovanja veće izkazao usluge Španiji, nego ikada koji princ, ili nego ih je kraljestvo dobilo od ikoga na svietu, pa da mu je ipak, ne mogav ga ni sbog najmanjega zločina obtužit, dalo poginuti siromašnu i biednu, pošto mu je oduzelo sve, izuzamši verige njegove. Na taj način onaj, koji je Španiji dao novi sviet nije mogao naći ni u ovom novom ni u starom (svietu) ni jedne kolibice za svoju siromašnu obitelj i za se!

* Bovadilla se zove onaj poslanik španjolskoga dvora, koji je imao Kolumba, pošto je bio ocrnjen od neprijatelja svojih, opet uzpostaviti u priašnju čast.

*

No ako me Bog još mora progoniti, te se čini nezadovoljnim, što sam uradio, kao da bi obret ovoga novoga svieta morao biti fatalnim po stari (sviet); ako mora kazne radi učiniti kraj momu nesretnomu životu na ovom mjestu biede, to vi sveti angjeli, koji pomažete nedužne i potlačene, učinite, da barem ovo pisamce dospije u ruke mojoj svietloj gospodji kraljici; ona zna, koliko sam pretrpio za njezinu slavu i njezinu službu, ona će imati dosta pravdoljubja i milosti, da ne trpi, da bi brat i djeca onoga muža, koji je pribavio Španiji neizmjerna bogatstva te koji je s njezinimi posjedi spojio ogromna carstva i nepoznata dosad kraljestva, kruha stradaju, ili da živu od milostinje. Ona će vidjeti, ako gleda, da će nezahvalnost i okrutnost izazvati srdjbu neba. Bogatstva, koja sam joj odkrio, vabiti će sav rod ljudski na plien te će mene osvetnici uzkrisiti, a narod će jednom možda trpiti za zločine koje počinjuju danas: zloba, nezahvalnost i zavist. (Kolumbo rodom Talijan iz Gjenove oko 1435. g., a umro 20. svibnja 1506. u Valladolidu u Španiji. Gledj. „Manuel de littérature française par Jos. Gischig, professeur de langue et de lit. fr. à l' Université imp. royale de Vienne (Beč) 1858. s. 238 do 41. Nr. 91.; a tako i Leçons françaises de litterature et de morale par m. Noël et de la Place par dr. E. J. Hauschild, directeur du gymnase moderne de Leipsic 4. partie; lettres, p. 6—9. Pohrvatio dr. P. Tomić.)

2. Ugarski palatin grof Nikola Eszterházi Gjuri Rákóczy-u erdeljskomu knezu.

(Ulomak).

Presvietli gospodine! Vidim i sam, da sam čestimi i obsežnimi (bév) pismi svojimi dosadan milosti Vašoj, te si tiem možda neugodnosti stičem: ali neprestana bol, neprestano uzdisanje običaju prouzročiti i to je razlog, da medju tolikimi stiskami (szorongatások), u koje je sada siromašnu našu domovinu i naš narod stavilo oružje milosti Vaše toliko progovara, tako kliče. Prem se možda to milosti Vašoj drugačije vidi, no primirite se, jer možda nikada ni jedanput nije bila u opasnijem stanju ova siromašna domovina i narod, nego je sada, u koje nas je prije svega postavila, ćud milosti Vaše i izvadjeno oružje i ne znam s kakvimi sve tudjinci (sklopljen)

savez; dočim je pretnja s Turci, štono ju Vaša milost napominje u pismu na županije, da će ako puk dragovoljno ne pristane uz milost Vašu, proti njihovoj vjeri, obvezanosti, homagiju i proti vjernosti, turskim je na to siliti oružjem.

Drugo, kako sam onomadne pisao milosti Vašoj, da nas je izdala i svezala s Erdeljem zajedno proti znanju, volji i privolji našoj, ušav u takve zaključke i ugovore, da bismo bez njih mogli s milostivim našim gospodarom ugovoriti, u kojoj vas volja stvari. — Što je vaša milost digla oružje, sili carevu silu i vojsku, da udje u zemlju našu, akoprem o njoj krivo mislite, kako vidismo, iz uhvaćenih pisama vaših pouzdanika. — Oružje, pretnja s Turci i savezi s inozemci prave medju nami razdor i neslogu. — Ne znam, jeli je sa znanjem i privoljom milosti vaše, kako se medju velikimi ljudmi glasa, dolazak Tatara u Poljsku prouzročen; te se bojim, da nebi odanle milosti vašoj, kao i zemlji ovoj sliedilo veliko puštošenje i rušenje. Misli li milost vaša, da svi oni, koji su uz vas, drže s vami? te da bi oni život dali i krv prolili za vas? Sigurno toga ni ne promisli.

Da Turčin i bog zna kakvu pomoć pukom kojim pruži zar vjeruje milost vaša, da bi za nju gledao.? On za se gleda.

Ne može ni ostalim saveznikom više vjerovati milost vaša, jer svaki gleda svoju korist; pa su već u nekih točkah povredili ugovore sklopljene s milosti vašom. Sam sam glavom vidio pismo švedskoga kralja, što ga je bio poslao Gaboru Betlenu, a u naše je ruke tako dospjelo, što su mu moji ljudi uhvatili poslanika, koji je (šved. kralj) takodjer knezu Betlenu obećavao zlatne gore (arany hegyeket) i da dodje u Šleziju, te da će se ondje s njim sporazumjeti, te već porazdieliše i zemlje njegova veličanstva, dapače i samo carstvo (rim. njem.) medju sebe. Pa što je bilo od svega toga? ništa; a meni je sam Betlen poručio i priznao, da je samo Ugarska dovedena na mesarsku klupu. A što se milost vaša pozivlje glede slobode na zapadne vlasti (države), one sigurno nebi bile nikad onako radile, da su makar u snu predvidjale posljedice iz tudjih primjera.

Istina, da je ugarski narod mnogo prolio krvi za slobodu; ali ne radi zahtjevanja takove vjere, nego radi zaštite druge kat. vjere ter zakonite i prave slobode.

Što se tice vjerozakonskih tužba, isuzovaca i t. d. dobro se siećam skupštine od g. 1638., kad su se redovi i stališi gorko (žučljivo) u bezplodnih prepirkah prepirali o crkvah i podanicih katoličkih. — Dekret nj. vel. nije tako protivan, da ga vaša milost dobro promotri.

Ima ih, koji mnogo govore o ljudih idućih za mržnjom, kako sada o mom Franji Nádasdi-u; nu u tom ne ima ništa istine. Što se tiče povrede tjelesne slobode i podieljenja časti, čudim se, što su te tužbe došle pred milost vašu — Ne znam upravo, tko to može biti, koj se potužio, jer sve časti porazdieljuje nj. vel. medju svoje vjerne. Što se tiče poslanstva, spominjemo se nekih iztraga, ali ukora i psovaka ne, izim ako su otčinske naše opomene uzete pod takove. — U ostalom obća sloboda ne tiče se lih samo milosti vaše, nego i svih nas; to se milosti vašoj ne može dati više na žao, koja daleko gleda, nego nam, koji osjećamo: ali svoje vrieme i red u svem treba držati. — U ostalom med je sladak, no i njega previše škodi. (Nikola Eszterházi bio 1625—45. ugarskim palatinom, koji je lojalno odgovarao R—a u interesu domovine od rata i prevrata. Intö levél Rákoczy György erdélyi fejedelemhez. S magjarštine 17. stoljeća pohrvatio dr. P. T.)

Filozofsko pismo.

Wilhelm Humboldt Schilleru.

Tegel, 16. list. 1795.

Preljubezni prijatelju! Težka je zadaća kod sebe sama odlučiti, da li je osobit karakter vašega pjesničkoga dara više za dramatičku, ili je više za epsku poeziju. K svim poteškoćam, koje stoje na putu odgovoru na svako od ovakovih pitanja, pridružuje se kod vas još bogata raznolikost vašega veleuma, komu, čini se, sve ide za rukom do tako eminentna stepena, uz to ima i ta slučajna okolnost, što su vaši dramatički proizvodi iz davnijih i raznih perijoda vašega života. Pošto vi medjutim hoćete, to ću ja pokušati smielo izreći svoj sud. Samo morate imati dobrotu nezamjeriti mi, ako ne bude moje umovanje sasvim čvrsto i sigurno. Najteže je ono izreći, što vas kao pjesnika karakterizuje, akoprem svaki sigurno točnije kod vas osieća, nego kod ikojega drugoga njemačkoga

pjesnika. Goethe se n. pr. može do visokog stepena istine prispodobiti Grkom glede svojih posljednjih proizvoda, a Shakespearu glede svojih prijašnjih; ovo se posljednje uradilo i s vašimi prijašnjimi komadi. Buduć da se ovih više žali bog ne opominjem dovoljno, s toga ni ne mogu o njih pravo suditi; no ja sam medjutim a priori osvjedočen, da taj sud spada medju one, koji su sasvim krivi, koje pako izreći mora srednje ruke prosudjivalac. Vaš mi je pjesnički karakter jako jasan, kad vas suočujem s Grci. Medju svimi meni poznatimi ne ima ni jedne grčke črke, o kojoj bih si ja mogao misliti vas kao sastavitelja. Pa se ipak nalaze sve bitne ljepote grčke poezije posred kruga ne samo onoga, što vi od svojih radnja tražite, nego i onoga, što ste vi pojedince i u pojedinostih uradili u tako visoku stepenu. Što vas razlikuje, ne može se pripisati ni jednomu uplivu narodnoga značaja ili slučajnomu položaju literature, već samo napredku vieka. Vam je lih to, i to samo vam prirodjeno te tako uzko spojeno sa zahtjevi pjesničkoga veleuma, da mu dapače sačinjava bitno razširenje (povećanje). Vi osiećate, što ja hoću da kažem: svi vaši pjesnički proizvodi pokazuju jači dio idejalnoga dara, nego li ima u ikojega drugoga pjesnika, te nego li bi bez izkustva držao, da se može s poezijom podudarati. Ja pod tim u ostalom ne razumijem samo to, čim upravo postaje vaša poezija filozofskom, nego upravo nalazim taj potez u osebitosti, kojom vi razpravljate, što je čisto pjesnički: also Künstlererfindung. Pred očima mi trepti pri tom na poseb razprava o uzvišenom, plodnom, tajinstvenom, o proročkom duhu. Da se s toga sasvim obćenito izrazim, radje ću to nazvati preostatkom samorada (samonika); takov (rad), koji si i gradivo, koje bi samo mogao gotovo uzeti, sam priredjuje, te se s njim onda spaja; koji po tvari i po činu skoro sam zasebice djeluje, a po formi i prividnosti (na čem se osniva biće ženijalne produkcije) djeluje samo uzajamnim djelovanjem. To daje svemu, što je vaše, poseban pečat visine, dostojanstva i slobode te vodi upravo na nadzemaljsko polje predočujuć najvišu vrst uzvišenoga, štono idejom djeluje. S toga imate vi toliko intenzivno bogatstvo, pružate čitatelju, ako smijem tako reći, svuda više dubljine, nego li prvršine, te imate jednom riečju sve prednosti, koje daje uzko spajanje idejâ s čustvom, ako ono tiem ne gubi od svojega

žara. Upravo odatle dolazi, što se često uzprkos najveće istine i konsekvencije nije vidjela često barem prirodna boja na vaših karakterih i opisih.

Uzmem li sada dramatičnu (ovdje upravo tragičnu ili bolje heroičku) poeziju po pojmu, koji mi je onomadne Goetheovimi idejami sasvim postao jasnim, kao živu predstavu koga čina ili koga karaktera, kao opis koga čovjeka u pojedinoj borbi sa sudbinom: to nalazim osebitost, koja vas karakterizuje, ovdje na njezinu pravom polju, buduć da ovdje glavno djelovanje djeluje čustvom uzvišenoga. Sve tu hrli za časom, kad se ima odlučiti; sila duha i karaktera mora se sabrati do najviše napetosti, da uzmože predobiti silu udesa se se sasvim u se povući, da joj ne podlegne. To stanje u svoj cielosti risati iziskuje najvišu i najčišću energiju veleuma. Odnošaj čovjeka prema udesu predočiti znači predočenje same ideje; čim veleum samoradnije i slobodnije ovdje djeluje, čim umije veći sadržaj ideja uplesti u čustvo, tim je veće djelovanje, veći utisak. To proizvadjati, držim, da ste vi zato stvoreni; ako vi pri tom svoj predmet sretno odaberete, to vas odista u tom nitko neće dostići. Zamjeravanja vriedna dubljina vašega duha ovdje je na pravom svojem mjestu; za to se hoće lirička duša, koja je većma vaše svojstvo, kad se uzme sve u svem, nego li epska. Na drugoj vam strani upravo dramatičnost zadaje potežkoće. Uz uzvišeno temelji se to djelovanje većinom na ganuću, za to se hoće raznoliko pobudjene strasti i fino nuancirana čustvovanja. Koliko upravo vi tu možete, pokazali ste dovoljno te u nijednom meni poznatom kazalištnom komadu nije upravo fina igra osiećanja tako liepo i tako nježno odkrivena kao u Carlosu. Ali ovdje nije upravo to pitanje, jeda li ste vi prirodi u istinu vjeran, nego više to, da li se čini, da joj jeste vjeran? Jer upravo u tom, mnijem, leži razlika.

Prošle sam zime jako točno iztražio ženske karaktere u Carlosa, pa nisam na ništa naišao, što nebih mogao istinitim nazvati; no tim karakterom ostaje neko svojstvo, neki osobiti sjaj, koji se ne da označiti, što je razlikuje i razlučuje od prirodnih bića. — Karakteri, koji su Goetheu nevjerojatno pošli za rukom: Götzens Frau, Götz selbst, Klärchen, Gretchen, vam bi velike potežkoće prouzrokovali. — U ostalom vriedno

je razmišljati o tom, da li dramatička poezija ne iziskuje više od svake druge, da pjesnik crpi neposredno iz prirode. Mene barem uči moje izkustvo, da protivno nigdje ni u najmanjem stepenu nije tako vidljivo. Nigdje, čini se, ne želiš, da te tako neposredno i istinu dira.

Prispodobiv dramatičku s epskom poezijom, držim, da epska ne može razviti sve svoje jakosti. Meni se u obće čini, da je dramatska poezija najviši plod pjesnikova veleuma, te s toga vas ja držim za ovu podpuuoma rodjena, u koliko se vi samo na neku vrst ograničite. Vi ste doista i ovdje s velikim dostojanstvom stupili pred sviet, ali vi biste tim izborom sami sebi škodili. U ostalom epsko polje osobito u daljih krugovih, koje mi njemu ovdje dajemo, tako je veliko, da u sebi zaključuje silu božju forma te obuhvaća i liričko i didaktičko. Naposeb vaše novije pjesme počam o bogovih stare Grčke dade se pokazati jedna vrst, kojoj ste vi dali poseban biljeg te koja sa svim bogatstvom epskoga risanja sjedinjuje najviši lirički polet (uznos) te tim dvojakim utiskom na fantaziju i čustvo vodi duh k dubokim istinam, koje te iznenadjuju. Ta vrst t. j. epska podpuno je svojstvo vaše; ona vam bolje pristaje, nego ikoja druga; no ja bi vam krivicu činio, da vas ograničim na to. — Sad evo resultata: najljepši i vas najdostojniji vienac pruža vam dramatska poezija, ali samo posred i unutar nekih granica. osobito u jednostavnoj heroičkoj vrsti.

U filozofičkoj i poetičkoj vrsti, kako sad radite. pokazali ste na divan način, da imate u vlasti svojoj savršenje svake radnje, kao slikar svako svoje risanje. Pokažite to i ovdje! Vaš veleum čini se, ostaje vam u svakoj službi vjeran uzprkos i najnepovoljnijim okolnostim, koje promatranje mene često dira. U koga je život tako živ, duševan, čini mi se, da malo već zemlji duguje.

Mi vas zagrljujemo od svega srca Vaš *Humboldt.* (Ulomak.) (Pohrvatio dr. *P. Tomić.*)

(Mnogo ima liepih moralnih i poučnih primjera u pismih (lettres) Bl. Pascala (1623 † 1662) izašlih u Parizu 1656. g.; a tako i u P. Lacordaire-a i Jaranta uz odlično djelo franc. juriste i filozofa Aug. Nicolas fiozof. študije o kršćanstvu 4. str. 1852. Zatim i Riehl: Culturstudien in den letzten drei Jahrhunderten u listovih.)

Književno pismo.

Schiller Goethe-u.

Velemožni gospodine, visokopoštovani g. tajni savjetniče! Dodan list („Horen“) sadržaje želju družtva, koje vas neograničeno visoko poštuje, da časopis, o kom je govor, počastite sa svojimi prinesci, o kojih rangu i vriednosti samo jedan glas medju nami biti može. Odluka vaše velemožnosti, da podupirete ovo poduzeće svojim pristupom, odlučujućom će mu biti za sretan uspjeh, a mi se s najvećom pripravnošću podvrgavamo svim pogodbam, pod kojimi vi želite biti naš. Ovdje su se u Jeni gospoda Fichte, Woltmann i pl. Humboldt složili u izdavanju toga časopisa, pa buduć da se usljed potrebita uredjenja imaju svi prispjeli rukopisi presudjivati po užem odboru, to bi nam se vaša vele možnost neizmjerno zadužila, da nam dopusti, da joj u svoje vrieme jedan od priposlanih rukopisa smijemo predložiti na razsudjivanje. Čim veće je i bliže udioničtvovanje, kojim ćete naše poduzeće udostojiti, tim će mu više vriednost rasti kod obćinstva, kojega nam je odobravanje najvažnija stvar. Pun štovanja ostajem velemožnosti vašoj najponizniji sluga i najiskreniji poštovatelj. Jena 13. lipnja 1794. *Fr. Schiller.* (Tim je pismom započeo Schiller dopisivanje s Goetheom za izdavanje kritičnoga časopisa „Horen“. To je bilo od neizmjernoga upliva poslje do danas na svu literaturu njemačku. Literaturbuch. Deutsches Lesebuch nebst den Anfängen der Kunst- und Literaturgeschichte, Alterthumskunde, Mythologie und Poetik von Theodor Vernaleken, III. Theil, aus der Neuzeit, 4. Auflage, Wien 1866 str. 103. Poznata školska knjiga.) (Poučnih književnih primjera ima te ruke u pismih i odgovorih (uztocih) Vuka Štef. Karadžića, Milošu Svetiću (Hadžiću; a jako su poučnj i Liebigovi listi o lučbi (kemiji).

Svečana pisma.

1. Svečano pismo dr. Franji Račkomu.

U Djakovu u petak dne 26. ožujka 1875.

Presvietli i prečastni gospodine predsjedniče jugosl. akademije! Hrvatskomu narodu pošlo je u naše dane za rukom podići naukom dva hrama: akademiju i sveučilište. Sada je do životne snage ovih dvajuh zavoda, da se razvijaju i usa-

vršuju, te nauke ne samo goje prema potrebi i osebini narodnoj, nego i preliju u sve slojeve našega naroda hrvatskoga.

Ali ako želimo, da nam se narodne sile sustavno i svestrano razvijaju, da se ne samo um naroda razsvietli nego i srce i ćud oplemeni, ne smiemo zaboraviti na umjetnosti. Znajući iz promatranja naravi ljudshe i iz poviesti razvitka toli ukupnoga čovječanstva koli pojedinih naroda, kako se znanosti i umjetnosti uzajamno popunjuju, držao sam si za dužnost obje po svojih silah uzporedice u našem narodu podupirati. Imenito sakupljao sam tečajem mnogih godina ne manjim trudom nego li troškom umjetnine u nakani, da moja sbirka postane dobrom cieloga naroda i osnovom galerije, koja se može s vremenom polagano popunjavati. Ja sam ovu sbirku umjetnina poklonio slavnoj jugosl. akademiji, koju scienim na to pozvanom, da uzme i umjetnosti pod svoje okrilje, dok ih poseban zavod ne preuzme u doba naprednijega razvitka naše narodne prosvjete hrvatske.

Bio sam doduše odlučio, da se moja sbirka umjetnina tek poslije smrti moje predade slavnoj akademiji. Ali s više razloga, a ponajviše s onoga, da se čim prije postigne svrha, koju imadem pred očima, sada želim, da se moja sbirka bezodvlačno prenese u Zagreb, gdje će ona služiti ne samo za ogled prijateljem umjetnosti i za širenje boljega ukusa u narodu nego i za podporu sveučilištu, koje ne bi smjelo na dugo bez stolice za poviest umjetnosti ostati. A uz nastavu crpi i viši obrt ne malenu korist iz sbirke umjetnina. U kratko: Nadam se, da će sbirka umjetnina na polju umjetnosti pokrenuti u našoj domovini nove misli, kano što ih akademija na polju znanosti pokrenu.

Znajući ipak, da slavna akademija nē ima gdje moje sbirke smjestiti a da njezina novčana sredstva jedva joj dostavaju za naučne svrhe, odlućih i ovdje priteći u pomoć te darujem četrdeset tisuća forinti za sgradu, u kojoj bi se galerija, a i sama akademija, ako joj je to po volji, smjestiti imala.

Imajući slavna akademija ovu pripomoć, na koju može od danas računati, neće joj, nadam se, težko biti, namaknuti ostalo, što još treba, da si sagradi primjerenu kuću. Smije se imenito nadati, da će slavno zastupstvo našega glavnoga grada,

kojemu je od takovih zavoda najveća slava i korist, pokloniti gradilište na prikladnu mjestu i da će visoka kr. zemalj. vlada obzirom na to što je sbirka umjetnina namienjena prosvjeti, upravo tako kano što sbirke narodnoga muzeja hrv., pripomoći iz zemaljskih sredstava; da će napokon, bude li potrebito, i naši imućnici svoju darežljivu ruku, koje niesu nigdje uzkraćivali, gdje se o promicanju prosvjete u našoj hrv. domovini radilo.

Sve ostalo polažem, gospodine predsjedniče, u Vaše ruke i akademije naše. Do Vas sada stoji, da se čim prije podigne pristanište umjetnosti; pa da tiem podhvatom zaokružimo kolo naših nastojanja oko narodne prosvjete hrv. Ne dajmo se malodušno zavarati, kano da ledja naša ne mogu tolika bremena podnesti, ili da nije još došlo vrieme dizati hrama umjetnostim Izkustvo, stečeno od dobe hrvat. književnoga i narodnoga preporodjaja, bodri nas i zajamčuje nam uspjeh ovoj novoj zamisli, kojom se smiera samo popuniti zavode, štono ih je hrv. narod za svoju prosvjetu u toli kratko vrieme vlastitom snagom svojom podigao.

U ostalom ne treba Vas istom uvjeriti, da može naša akademija kod izvadjanja toga novoga podhvata sveudilj računati na svjet i pripomoć svojega pokrovitelja, kojega se čašću ponosim.

Sa odličnim štovanjem

Josip Juraj Strossmayer v. r.
biskup i pokrovitelj akademije.

2. Zahvalnica jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti preuzvišenomu gosp. J. J. Strossmayeru.

Preuzvišeni gosp. pokrovitelju!

Svojim pismom od 26. ožujka o. g. Vaša je Preuzvišenost dično dopunila ono djelo, koje je pismom od 10. prosinca 1860. zasnovala a 28. srpnja 1867. svečano u život privela.

Jedva je osma godina, što ova akademija obradjuje polje znanosti, a Vsša Preuzvišenost, pokloniv joj svoju sbirku umjetnina i dajući joj sredstva za svoje i njezino pristanište, razmiče joj sada područje u promicanju narodne prosvjete hrv.

Kano muž za naš hrv. narod božje providnosti shvaćate, preuzvišeni gospodine, svojim bistrim umom njegove potrebe, a za podmirivanje njih nalazite u svojem veledušnom srdcu neizcrpivo vrelo. Kada bi se na duševnom poprištu zavist pomoliti smjela, narodi mnogo veći od našega imali bi razloga zaviditi osobu Vašu, u kojoj su se ona dva očita biljega velikih muževa sdružila u toli divnom skladu.

Od kako Vaša Preuzvišenost stupi na polje javnosti, toliko je uzvišenih misli za razvoj hrv. domovine potakla, toliko za njezinu prosvjetu zavoda uzkrisila, da hrvats. narodu ne preostaje o tom pogledu za dugo vremena ini zadatak, nego da promicala prosvjete svoje razvije i usavrši, da one misli u krv prelije.

I ova akademija smatrat će si za svetu dužnost, da točno izvede plemenite namjere Vaše Preuzvišenosti, očitovane joj u rečenom pismu od 26. ožujka.

Zahvaljujući se ona na ovom novom dokazu Vaše prama njoj sklonosti i želeći Vašoj Preuzvišenosti, da doživi sve to većih plodova svojega za razvitak hrvatskog naroda požrtvovna truda, izručuje se i na dalje u okrilje svojega visokoga pokrovitelja.

U Zagrebu iz skupne sjednice dne 31. ožujka 1875.

Jugosl. akademija znanosti i umjetnosti.

3. Zahvalnica „Kola“ Njeg. preuzvišenosti biskupu Strossmajeru.

Presvietli i preuzvišeni gospodine!

Uz tolike darove, što jih blagotvorna Vaša ruka položi na oltar domovine, odkinuste Preuzvišeni gospodine srcu svome milovanje divne i skupociene Vaše sbirke umjetnina, te ju pokloniste svomu za nebrojena dobročinstva Vama prezaduženomu narodu hrvatskomu.

Još to ne bilo dosta, već Vi za smještenje ove sbirke, za gradnju galerije slika darovaste četrdeset hiljada forinti.

Hrv. pjev. družtvo „Kolo“, koje za umjetnost hrvats. naroda živi i radi, znade duboko ocieniti vriednost dara i požrtvovanja Vaše preuzvišenosti, pak Vam s toga prepokorno izrazuje svoju najharniju zahvalnost.

„Ako želimo, da nam se narodne sile sustavno i svestrano razvijaju, da se ne samo um naroda razsvietli nego i srce i ćud oplemeni, ne smiemo zaboraviti na umjetnosti. Znajući iz promatranja naravi ljudske i iz poviesti razvitka toli ukupnoga čovječanstva, koli pojedinih naroda, kako se znanosti i umjetnosti uzajamno popunjuju, držao sam si za dužnost obje po svojih silah uzporedice u našem narodu podupirati."

Ove rieči Vaše, upravljene na predsjednika jugosl. akademije, služe i služiti će takodjer hrv. pjev. družtvu „Kolu" naukom u svem njegovu nastojanju oko razvitka i napredka naših umjetnosti.

Bog poživi i uzdrži Preuzvišenost Vašu kroz mnogo i mnogo godina hrv. narodu na dobro, ponos i diku

U Zagrebu dne 5. travnja 1875.

„Hrvatsko pjev. družtvo »Kolo".

Predsjednik: Ferdo Šaj v. r.

Tajnik: Dr. Gj. Kontak v. r.

Bulletin francezki poslje prelaza preko Berezine 3. prosinca 1812. g. iz Molodječna, gdje se je nalazio sam Napoleon I. nakon silnoga poraza u Rusiji.

Sadržaj mu je evo ovaj:

Do 6. studenoga bijaše vrieme izvrstno, i vojska se je kretala s najboljim uspjehom. Sedmoga studenoga nastane studen. Od toga časa izgubismo svake noći više stotina konja, koji su pali u bivouku. Kad smo u Smolensk prispjeli, izgubismo već mnogo konja od artilerije i kavalerije (konjaničtva). Ruska vojska od Volynja stajaše proti našemu desnomu krilu. Desno naše krilo ostavi operacionu liniju od Minska te si uzme liniju od Varšave za podporne točke svojim operacijam. Car (Napoleon) dozna za tu promjenu 9. (stud.) u Smolensku te predvidi, što bi neprijatelj mogao činiti. Ma mu se i činilo težko u tako grozno doba kretati vojskom, nov ga položaj stvari prisili na to. On se nadaše, da će ili u Minsk ili do Berezine* prispjeti prije, nego li neprijatelj (t. j. Rusi). Dne

* Berezina dugačka 77 milja, pritokom je rieci Dnjepru podaleko izpod Mohiljeva.

13. (stud.) se odputi iz Smolenska. a 16. (stud.) prenoći u Krasnom. Studen, koja je nastupila 7. (stud.), poveća se naglo te je od 14. do 15. i 16. (stud.) termometar stajao 16⁰ — 18⁰ izpod ništice (ledišta). Putevi bijahu ledoviti; svaku noć pogibahu jahaći i vozaći konjevi, ne na stotine nego na tisuće, osobito francezki i njemački. U malo dana pogine 30.000 konja; naši konjanici ostadoše bez konja naša artillerija i naši transporti bez priprege. Jedan dio naših topova i naše zaire morade se uz put ostaviti i uništiti. Ta vojska, kojâ je 6. (stud.) bila još u tako izvratnom stanju, bijaše 14. (stud.) posve drugačija; ne imadjaše skoro nikakve kavalerije, nikakve artilerije, nit kakvih transporta. Bez kavallerije ne mogosmo niti četvrt sata daleko rekognoskovati, a bez artillerije ne mogosmo se dati na bitku, niti je pravo dočekati. Ići se je moralo, da nas ne prisile na bitku, koje si s pomanjkanja municije nismo mogli željeti Neki se prostor morao zauzeti. da nas ne obkole, a to sve bez konjaničtva, koje bi bilo moglo rekognoskovati i kolone na okupu držati. Ta potežkoća uz izvanredno naglo nastupilu studen učini nam položaj tužnim i žalostnim. Ljudi, koje priroda nije stvorila osobito jaklenimi, da budu nad svimi nepogodami udesa i sreće uzvišeni, potrese to sve, izgube veselo lice, dobru volju te ne snivahu o ničem do lih o nesreći i strašnom koncu. Oni, koje je priroda uzvisila nad sve i svake nepogode, ostaše veseli i obične ćudi oni nadjoše u raznih potežkoćah, koje su imali svladati novu slavu!

Neprijatelj, koji je na cestah vidio tragove toj strašnoj biedi francezke vojske nastojaše se tim okoristiti. Sve nam kolone obkoli sa svojimi kozaci, koji su nam oteli poput Arapa u pustinji priprege i kola, kad su se od puta odalile. Ta kavalerija, koja samo buku pravi, a nije kadra kroz ni jednu voltižersku kumpaniju prodrieti, postade usljed sgodnih po se okolnosti strašnom. No ipak skupo plati neprijatelj svaki ozbiljni pokus; podkralj (talijanski) ga potisne natrag, pred kim se je bio nastavio te izgubi pri tom mnogo ljudi. Vojvoda Elchingenski (maršal Ney), koji je sa 3000 momaka sačinjavao arrieregardu, dade nasipe Smolensku dići u zrak. Njega odvojiše te se snadje u pogibeljnu stanju; izvuče se neprestrašivo, pošto je 18. (stud.) čitav dan neprijatelja odbijao te ga

podjedno potiskivao; a noći udari na desno krilo, prodje preko Dnjepra te pomieša neprijatelju sve račune. Dne 19. (stud.) prodje vojska kod Orše preko Dnjepra, a ovdje prestane ruska vojska umorena i oslabljena gubitkom mnogih ljudi navaljivati na našu. Vojska Volynska (ruska) zaputi se od 16. (stud.) put Minska te idjaše k Borisovu kod Berezine. General Dombrovsky branijaše sa 3000 momaka pročelje mostu od Borisova: dne 23. (stud.) nadhrvaše ga te morade to mjesto ostaviti. Neprijatelj nastavi za tim svoj put te idjaše put Bobra. Divizija Lambertova sačinjavaše avantgardu. Drugi sbor (corps) pod zapovjedništvom vojvode od Reggia (maršala Oudinota), štono stajaše u Čerenji, dobi zapovied, da ide proti Borisovu, da osigura vojsci prelaz preko Berezine. Dne 24. (stud.) namjeri se vojvoda od Reggia četiri sata daleko od Borisova na diviziju Lambertovu, udari na nju, potuče ju, te ukvati 2000 momaka, uzme joj 6 topova, 500 kola za prtljagu pripadajuću vojski volynskoj te potisne natrag neprijatelja na desnu obalu Berezine. General Bergheim odlikova se s četvrtom kirazirskom regimentom liepim napadajem. Neprijatelj se samo tim spasi, što je preko 300 toisa dugačak most spalio. Medjutim posjede neprijatelj sve prelaze preko Berezine. Ta je rieka 40 toisa (toise je francezki hvat od 6 stopa i dva palca ili 1.949 metara) široka, po njoj je plivalo mnogo santa leda; ali obale su joj pokrivene sa preko 300 toisa dugimi močvarami, što ju čini zapriekom, koju je težko nadvladati. Neprijateljski general bje postavio svoju diviziju u razne debuše (debouches), gdje bi kako naslućivaše, htjela prelaziti francezka vojka. Dne 26. (stud.) svanućem dana idjaše car (Napoleon), pošto je raznimi kretanji 25. (stud.) neprijatelja za nos vodio, put sela Studzianie, te dade osvitkom dana uzprkos neprijateljskoj diviziji i na vjezine oči načiniti dva mosta preko rieke. Vojvoda od Reggia prodje preko, navali na neprijatelja te ga boreći se s njim gonjaše 2 sata daleko; neprijatelj se tako natrag povuče pod pročelje mostu Borisovskomu. General Legrand častnik osobitih zasluga bje težko ranjen ali ne opasno. Dne 26. i 27. (stud.) prelazijaše vojska kod te točke preko rieke. Vojvoda Bellunski (maršal Viktor), koji devetomu zboru zapovjedao, dobi zapovjed, da ide za vojvodom te da mu sačinjava arrieregardu te da odbija u nuždi Dvinsku vojsku

rusku. Divizija Partomeauksova odputi se noćju od Borisová. Jedna brigada ote divizije, koja sačinjavaše arrieregardu, te imala zapoviest, da upali most, odputi se u sedam satí večerom. Ona prispije izmedju desete i jedanaeste prije polnoći; ona tražaše svoju prvu brigadu i svoga divizionera-generala, koji se je bio dva sata prije odputio ter koga nije bila na putu našla. Sva su iskanja i pretraživanja bila u zaludu. Već su počimali biti zabrinuti za njega. Sve, što se je od onda moglo doznati, sastojaše u tom, da je prva u pet sati odputovavša brigada zalutala za punih šest sati, da je na mjesto lievo išla desno, te je u tom pravcu hodala amo tamo do tri sata, da se je po noći te prezebla od zime približila ognjištem neprijateljevim, koje je držala za ognjišta francezke vojske, te tako obkoljena, da je izgubljena Tom smo strašnjom bludnjom morali izgubiti 2000 pješaka, 300 konja i tri topa. Glas je, da se divizionar general nije nalazio kod svoje kolone te da je posebice išao. Pošto je sva vojska jutrom 28. (stud.) bila prešla (preko Brezine), čuvaše vojvoda Bellunski pročelje mostu na lievoj obali. Vojvoda od Reggia i za njim čitava vojska stajaše na desnoj obali. Pošto je Borisov bio izpražnjen, stajaše Dvinska vojska s Volynskom u savezu. One ugovore navalu. Dne 28. (stud.) usvitkom dana dade vojvoda od Reggia caru (Napoleonu) javiti, da je napadnut; pol sata za tim bje i vojvoda Bellunski napadnut na lievoj obali. Vojska pograbi oružje. Vojvoda Elchingenski idjaše za vojvodom od Reggia, a vojvoda Treviški (maršal Mortier) za vojvodom Elchingenskim. Borba bijaše žestoka, neprijatelj htjede naše desno krilo nadjačati. General Doumerre, zapovjednik pete kirazirske divizije, koja je pripadala drugomu kod Dvine stojećemu zboru, zapoviedi četvrtoj i petoj kirazirskoj regimenti, da udari onaj čas, čim dodje do šakâ s Vislinskom legijom u šumi, da probije neprijatelju središte, koj je potisnut i natjeran u bjeg. Ovi hrabri kiraziri probiju malo po malo šest pješačkih karreja (carrés), nătjeraju u bjeg neprijateljevo konjaničtvo, koje je došlo pješakom na pomoć. Šest tisuća ulovljenih, dvie zastave i 6 topova dopade nam ruku. Vojvoda Bellunski dade sa svoje strane neprijatelja čvrsto napasti, potuče ga, ulovi mu 5—600 vojnika, te ga držaše na topomet daleko od mosta. General Fournier liepim se napadajem konjačkim odlikova. U

borbi kod Aerezine mnogo je trpila Volynska vojska. Vojvoda od Reggia dopane rane. Njegova rana ne bijaše opasna, hitac ga pogodi sa strane, sutra dan ostadosmo na bojištu, dvie imadosmo ceste na izbor od Minska i od Vilna. Cesta od Minska vodi posred šume i nepoznatih močvara (kalužina). Vojska tuj nebi mogla naći hrane. Naprotiv cesta od Vilna prolazi liepimi okolicami. Vojska bez konjaničtva slaba pri municiji, strašno umorena od petdesetdnevnoga marša vucareć sa sobom svoje bolestnike i ranjenike iz tolikih borba morade svakako doći do svojih magazina. Dne 30. (stud.) bijaše glavni štap u Plješenjici, dne 1. prosinca u Šlijaru, a 3. u Molodječnu, gdje je vojska dobila iz Vilna svoje prve transporte.

Svi ranjeni častnici i vojnici i sve, što je moglo biti zapriekom na putu, prtljaga i t. d. ode svojim putem prema Vilni. Da je vojski trebalo uzpostaviti disciplinu, odmoriti se, konjaničtvo prirediti za jašenje te si opet pribaviti artileriju i inih materijalnih potreba, vidi se iz ovoga opisa. Materijalne potrebitotti i konji dolaze. General Broussier ima već preko 20.000 remont-konja u raznih mjestih. Artilerija si je već nadoknadila gubitak. Gjenerali, častnici i vojnici mnogo su pretrpjeli muke i glada, mnogi su gubitkom svojih konja, a mnogi po zasjedajućih kozacih izgubili svoju prtljagu. Kozaci su jako mnogo uhvatili pojedinih ljudi, mjernika-zemljopisaca, koji su risali pozicije i ranjenih častnika, koji su neoprezno putovali, koji su se radje izvrgli pogibelji, nego da bi htjeli mirno ići s transporti. Izviešća gjeneralâ, koji su zapoviedali pojedinim zborom, staviti će do znanja one častnike i vojnike, koji su se najviše odlikovali te obširne viesti o svih tih znamenitih dogodjajih. Kod svih tih kretanja bijaše car (Napoleon) neprestano posred svoje garde, konjaničtvu je zapoviedao maršal-vojvoda istarski (Bessieres), a pješačtvu vojvoda Danski (Danzig de Lefebvre). Njeg. veličanstvo bijaše s duhom, koji je garda dokazala jako zadovoljno, ona bijaše vazda spremna tamo poći, gdje bi to okolnosti bile iskale, ali okolnosti su bile uviek takove, da je njezina puka prisutnost bila dostatnom te nije dosla u slučaj, da se upusti u borbu. Knez Neufchatelski maršal (Duroc) prvi konjušnik (Caulincourt) i svi pobočnici i vojnički činovnici carske kuće sprovadjali su neprekidno njegovo veličanstvo. Našemu konjaničtvu tako je trebalo

konjeva, da su se častnici, kojim je bio po koji konj prestao, mogli složiti, da se načine četiri kumpanije, svaka po 150 momaka. Gjenerali su pri tom obavljali službe stotnikâ (kapitana) i podčastnikâ Ta sveta eskadrona pod zapovjedničtvom gjenerala Grouchy-a i pod zapoviedanjem kralja napuljskoga ne izgubi u svih kretanjih cara iz pred očiju. Njegovo se veličanstvo nije nikad zdravijim osiećalo.“ (Pohrv. *Dr. P. T.*)

(Napoleon I. (Veliki) Buonaparte rodio se 15. kolovoza 1769. g. na ostrvu Korziki u gradu Ajacciu (Ajaću) od Talijana oca sudbenoga prisjednika i matere Leticije. Odličan u matematici i historiji u školi, odlikovà se kod zauzeća Toulona proti Englezom 23. prosinca g. 1793. Brzo za tim bude pukovnikom, a u 26. godini dobe i gjeneralom a onda i zapovjednikom franc. vojske u Italiji, gdje se proslovi kod Arkole 1797. g. kao i kod Abukira blizu Aleksandrije, u Egiptu 1799. g., koje godine postane i prvim konzulom franc. republike, a onda i do smrti. G. 1804. dne 2. pros .okruni ga papa Pio VII. za cara Francezâ. G. 1814—15, izgubi carstvo, što je dirao u Ruse. pa umre 5. svibnja 1821. g. na ostrvu sv. Jelene izpod polutnika (13⁰) nasred atlant. okejana izmedj. Afrike i južne Amerike. — G. 1812. mj. lipnja povede pol milijuna vojske (po nekih i ća 610.000) proti Rusiji od mnogobrojnih naroda i sovernika evropskih. Dne 15. rujna upaljena „sveta Moskva“ goraše do 20. — Moskvu ostavi Napoleon samo sa 100 000 od 5—600.000 vojnika. Kod prelaza preko Berezine bilo još jedno 10.000 dobrih momaka. Pa se i od ovih polovina ne povrati u Francezku (500 gardista. F. P. Ségur (sin) 1780 † 1873.*

Rodoljubiva pisma.

1. „62. pismo jednomu odvjetniku u narodnom poslu“.

18. listopada 1771.

Sir (gospodine), (čitaj: sör)

Vi ne postupate s Junijem liepo. Vi ga ne biste tako prenagleno bili osudili, da ste čitali argumenat sudca Fostera o zakonitosti vojačenja mornarâ. Tko toga argumenta (dokaza)

* L' histoire de Napoléon et de la grande armée pendant 1812; Paris 1824. edit. 15. l. IV. dd.

*

nije čitao, ne može pravo govoriti o tom predmetu. Za odgovor na važne stvari i prave razloge ne navadjate ništa do nejasne prispodobe izmedju dvijuh stvari, od kojih je jedna drugoj malo ili ništa nalik. Obćenite zapoviesti s punomoćjem moći svakoga zatvoriti (General warrants) istina (je), često su izašle, ali pravilno se nikad o njih posumnjalo nije ili da bi im se bilo na put stalo izuzev slučaj gospodina Wilkesa. On ih je donio pred iztragu, pak gdje su se kada iztraživale, proglašene su za nezakonite. Tako ne biva sa zapoviedmi glede uvojačevanja mornarâ (presswarrants). Na to se je sviet tužio, u nje se nije vjerovalo, u tisućah slučajeva im se je protivilo; ali još se nikad nije zakonodavstvo umiešalo, ili da bi naprotiv toga formalna odluka bila izašla od ikojega izmedju viših sudova. Naprotiv one su često predlagane i od parlamenta dopuštane, te su na njihovu korist pravnička mnienja davana od sudaca najuglednijih. Medju različitimi okolnostmi, koje Junius uzimlje, imade i on pravo izvadjati da protiv toga nikakva ne ima sredstva. Ako znate šta dobra predložiti, to se možete osloniti na pomoć i privolu Juniusa.

Oblast, koja slobodu ličnosti pojedinca štiti, zaslužuje pohvalu. Ali ona se mora siećati, da je upravo tako njezina dužnost brinuti se za sigurnost cielosti, svih ili barem je ne predati slučajnosti (or at least not to hazard). Ako vi u slučaju spoljašnjega rata ili u očekivanju stranoga napadaja volite ostaviti svoje brodovlje u luci (pristaništu), nego li, da biste je htjeli snabdeti uvojačenimi mornari, koji ne primaju velikodušnih darova (dobročinstva, the bounty), to ja ne imam više ništa, da kažem. Vi ste govorili s čudnovatom lahkoumnošću i ravnodušnošću, da se vojska odpusti. Da pametniji čovjek tako govori, morao bih dvojiti o njegovoj iskrenosti. Nije dobro, da se u mirno doba pridrži veći broj mornarâ. Vi biste tlačili trgovca, trgovini biste neprilike pravili, a razorili biste sjemenište mornara. To bi bio biedan državnik, koji bi hotomice jednim te istim činom množiv javne troškove a sredstva bi za nemirenje njihovo umanjivao.“ *Philo Junius.* (The lettres of Junius. Campe's editon, New-York. list 62. To an dvocate in the Cause of the People. Juniovi su listovi na broju ih 69 izašli 1769—72. g. u engl. časopisu „Public Advertiser“ bez pravoga imena, te se ni danas pravo ne

zna, tko je te epohalne listove pisao u obćem interesu. Svojimi satirami i oštrimi, no pravednimi i rodoljubivimi kritikami opominju na D. Juniusa Juvenala † 130 g. u Rimljana kako ni koga ne štede, bio silan, bogat ili siromak. Slog im je izvanredno popularan, kratak, precizan i jasan, tako zvani lapidarni stil. Za to se ne mogu u štilistici mimo ići ovakovi uzori. Jedni pripisuje ove listove u Englezkoj Sackvillu, a drugi još više Sir-u Philip-u Francis-u.) (S engl. prev. *dr. P. Tomić.)*

2. „6. pismo Juniju od W. Drapera."

Sir (gospodine), 27. veljače 1769.

Jako imam kratak odgovor na važno pisanje Junijevo: ja niti prisižem, niti izjavljujem na poštenje, da ne obavljam za platu gradjanske ili vojničke službe. kad primam polu-platu (half-pay) kao irski pukovnik. Moj najmilostiviji kralj daje mi ju kao mirovinu; on se udostojio domisliti, da ju zaslužujem. Godišnji iznos od 200 funti sterlinga (1 sterling preko 10 forinti a. v.) i naknada polu-plate zajedno iznose odračunav pristojbine i službene (fees aud perquisites) tražbine više od 380 funti sterlinga na godinu. 167 funti sterlinga dobivam za svoje governerstvo u Garmouth-u; u svem indi 547 funti st. Moja je saviest pri tih pojedinostîh (particulars) jako mirna; moji se prijatelji ne moraju zacrveniti. Junius se mnogo i često služi pitanji: ona su oružje, koje no se može lahko proti njemu okrenuti. Ja bih mogao zlobnimi pitanji uzrujati mir najkriepostnijega čovjeka u (ovoj) kraljevini. Mogao bih uzeti deset zapoviesti božjih te komu reći: Nisi li nikad ukrao? Bližnjemu: nisi li nikada ubio? A samomu Juniju, koj moj život i ponašanje na muke meće: nisi li nikada krivo govorio proti svomu iskrnjemu? Junius mora lahko uviditi, ako možda ne uvjerava protivno pod svojim imenom, to će ljudi, koji tako malo hoće da zanj znadu, kao ja, htjeti slutiti, da se je malko odalio od istine: za to neka nebi Junius više stavljao pitanja. Ti ujedaš u limu (turpiju, a file): prestani gujo ljuta!" (You bite against a file: Cease, viper!) *William Draper.*

Tiskaru Public Advertiser-a (44. pismo, odgovor).

3. Gospodine (Sir), 22. travnja 1771.

Za profit pisati, a ne uzeti ništa za tisak; pisati za slavu (glas), a biti ne poznat; podupirati pletke fakcije te kao

opasan pomagač biti zabačen od svake stranke u ovoj kraljevini, to su protuslovja, koja mora ministar sjediniti prije, nego li ja zaigram svoju vjeru kod obćinstva. Ja mogu izstupiti iz službe, no bilo bi absurdno, da me imaju u sumnji, kan da bih ja odpasti mogao biti, odpadnikom (suspect me of desertion). Glas ovoga poštovanim je zalogom za moju vjernost prema narodu. Žrtvovati ugledan značaj, odreći se štovanja od družtva, hoće se više nego odlučnost g. Wedderburne-a te ako prem je to od njega bilo više izpoviedanje, nego žrtvovanje načelâ njegovih (ja govorim nježno o tom mužu, jer ako je rieč o izdajstvu, to moramo biti popuštljivimi prema Škotcem); pa ipak smo ga vidjeli u saboru (dolnjoj kući, in the house of Commons) shrvana smetnjom te mal da ne izvan sebe (lišen ćutilâ, bereft of faculties) — Ličnosti, koje su se do nedavna najviše odlikovale revnošću za v. crkvu (High-church) i prerogative, sad su, reć bi, jakimi branitelji privilegija narodnoga sabora (dolnje kuće). Ta nagla promjena njihovih misli ili njihova jezika daje sumnji povoda. Oni, koji su se tako bunili i u prevratu sa svojimi predji sudjelovali, oni ne mogu biti sada iskreni, kad kažu, da je narodnoga sabora povlast jedinim pravilom prava i glavnom garancijom javne slobode. Nazori su tih ljudi bili preveć absurdni da bi ih se sad mogli odreći. *Junius.* (Ulomak iz 44. pisma. *dr. P. T.*)

Posvetnice (dedikacije).

1. Posvetno pismo njegovoj preuzv. kralj. državnomu ministru barunu pl. Zedlitz-u.

Milostivi gospodine!

Rastenje, (napredak) znanostî u svom dielu unapredjivati, znači raditi oko vlastita interesa vaše preuzvišenosti; jer ovaj (interes) nije s onimi (znanstmi) uzko spojen samo visokim mjestom zaštitnika, nego još većma pouzdanjem ljubitelja i prosvietljenoga poznavaoca. Zato se i ja služim onim sredstvom, koje je nekim načinom u mojoj vlasti, da vam pokažem svoju blagodarnost za milostivo povjerenje, kojim me vaša prouzvišenost časti, kano da bih ja mogao što doprinieti toj namjeri. Koga špekulativan život veseli, tomu je uz umjerene želje odobravanje prosvietljena, dobrostiva sudca krepkom pobudom k na-

stojanju, čemu je korist velika, akoprem daleko, te što proste oči posve zapoznavaju. Takovu i njegovu milostivomu nagnuću posvećujem ovaj spis. (Kritik der reinen Vernunft) te njegovoj zaštiti sve ostale poslove moga književnoga opredieljenja i jesam s najdubljim poštovanjem Vaše preuzvišenosti najponizniji (unterthänig gehorsamster) sluga. Königsberg (Kraljevec) 19. ožujka 1781. *Immanuel Kant.* (Najveći filozof njemački '22. travnja 1724 † 12. veljače 1804. Kritik der reinen Vernunft, najizvrstnije njegovo djelo a kažu mu i Sokrat nov. vieka.)

2. Ljudevitu XIII., najvećemu kršćaninu-kralju Francezke i Navarre. 1610.—43.

Ova knjiga usudjuje se, prezmožni kralju, tvoje uzvišeno ime na čelo staviti kao nadpis s pouzdanjem ne u sebe, ili u sastavitelja, nego u stvar pravednosti, za koju je pisana. Ova kriepost je tako jako tvoja, da si ti prema tvojim zaslugam po izreci svih naroda dobio prezime najdostojnije tako velika kralja te si posvuda ne manje pod imenom „pravednoga“ kao i „Ljudevita“ poznat. Liepimi su se činili naslovi rimskim vojvodam: Kretski, Numidijski, Afrički, Azijski i od drugih pobjedjenih naroda; ali koliko je sjajniji tvoj, koji te ne označuje kao jednoga naroda, jednoga čovjeka, nego kao vječnoga neprijatelja i pobjeditelja nepravde. Egipatski su kraljevi vele cienili, kad se o njih govorilo: ovaj je ljubio svoga oca onaj svoju majku, a drugi koji svoju braću; ali to su tek maljušni sastavni dielovi tvoga imena, koje ne samo to, nego sve obuhvaća, sadržaje, što se krasna i plemenita pomisliti daje. Pravednim si ti, jer poštuješ uspomenu oca svoga, onoga neizrecivo velikoga kralja, kad ga slijediš; pravednim si, kada brata svoga na svaki način. a prije svega svojim primjerom podučavaš; pravednim si, kad podižeš sestre svoje najotmenijimi ženitbami; pravednim, kada mal ne već pogrebene zakone opet uzkrisuješ te se u zlo propadajućemu stoljeću protiviš; pravednim, ali i milostivim, kada podanikom svojim, koji su bili nepoznavajući dobrote tvoje, ostavili stazu dužnosti, ništa ne oduzimlješ do lih moć, da ne grieše, te kad ne činiš nasilja savjesti onih, koji o božanstvu drugčije misle, nego ti; pravednim si i ujedno milosrdnim, kada potlačene narode i nesretne vladare podižeš svojim ugledom te nepogodi na put sta-

ješ proti težkim udarcem njezinim. Ta tvoja osobita dobrota, koja je u toliko Bogu slična, koliko to dopušta narav čovječja, sili me, da ti se u ovom javnom nagovoru za sebe zahvalim kao privatnoga čovjeka. Jer kao što nebeske zviezde ne razkriesuju svoga sjaja samo po velikih dielovih svieta, nego i pojedinim stvorovcm pružaju svoju silu: tako se ni ti, najmilostivija zviezdo zemaljska, ne zadovoljuješ tiem, da podižeš vladare, podupireš narode, nego si i meni, s kojim su u domovini mojoj zlo postupali, blagoizvolio dati zaštitu i utjehu. Tako se spaja za izpunjenje carstva pravde s tvojimi javnimi čini i nedužnost i čistota tvoga privatnoga života na udivljenje ne samo ljudi, nego i nebesnih duhova. Jer tko se od najnižega naroda dapače od onih, koji su posve izključeni od obćenja sa svietom, pokazuje tako prost svake krivnje kako ti, akoprem si postavljen na vrhunac sreće i sile, koja je okružena nebrojenimi omamljivanji, mekami na grieh? Koliko je i divno medju poslovi, u nemiru, medju udvoricami posred tolikih i raznolikih primjerih grieha to postići, što drugim jedva pruža samoća, dapače i ne pruža! To pako znači ne samo ime pravednoga, nego i svetoga zaslužiti već u životu, štono je tvojim predšatsnikom: Karlu velikomu i Ljudevitu glas svih pobožnih podielio istom poslje njihove smrti; to će reći biti najveći kršćanin-kralj (christianissimus rex) ne samo po pravu poriekla, plemena, nego po svojem vlastitom (pravu). Kako tebi pripada svaki dio pravice, to je ipak dio, koji sačinjava gradivo ove knjige, te razpravlja o ratu i miru, tvoj napose, jer si ti kralj i to kralj Francezâ. Silno je tvoje gospodstvo, koje se preko tako velikih i toli sretnih zemalja pruža do obajuh mora; ali veće je gospodstvo od ovoga ono, koje ti ne da žudjeti za tudjim gospodstvom. Tvojoj pobožnoj ćudi i tvojoj visokoj časti odgovara ne napadati na svačije pravo oružjem, ne premedjašivati starih granica, nego u ratu obavljati poslove mira te ga samo onda nahvalice započeti, da se svrši čim brže može. Koli liepo, koli slavno, koli uzvišeno je po tebe, dà kad te jednom Bog pozove u svoje carstvo, kojeno je bolje od tvoga, smielo budeš mogao govoriti: „ovaj mač sam od tebe primio na obranu pravde; evo ti ga predajem neokaljana lahkoumno nigdje prolivenom krvlju, čista i nedužna.“ Tako će se dogoditi i dogadjati, da se budu u buduće

pravila, koja se sada iz knjiga vade, uzimala iz tvojih čina, kao iz najsavršenijih uzora. Ako i jest to najveće, to se ipak usudjuju od tebe izmoliti si narodi kršćanstva još više, da naime rat prestane te da se mir povrati ne samo državam, nego i crkvam pod tvojim vojvodstvom, te da se naš viek uči pokloniti se izreci i odluci onoga prvoga vremena, štono ga mi krsćani ukupno priznajemo kao krsćansko s pravom i iskrenom vjerom. Dubovi izcrpeni razdorom, probudit će se na tu nadu savezom prijateljstva, koje si si nedavno sklopio s najmudrijim i najmiroljubivijim kraljem velike Britanije te potvrdio visokom ženitbom tvoje sestre. Težka je to zadaća, jer se strasti stranaka uzpaluju danomice raztućom mržnjom; ali takovi su kraljevi samo onoga dostojni, što je težko, te o čem svi sdvajaju, očajavaju. Da bi Bog mira, Bog pravde, pravedni i miroljubivi kralju! nadario tvoje, njegovu veličanstvu najbliže stojeće (veličanstvo) uz ostala dobra i tom slavom!" (*Hugo Grotius* [Huig de Groot] 1583 † 1645. Slavni Holandezki pravnik i učenjak: de jure belli ac pacis, Paris 1625. Gl. H. Groota djela izdana po J. J. Kirchmannu: Philosophische Bibliothek, Berlin 1869. Heft 29. Preveo dr. *P. T.*)

3. Posvetnica Nikole Machiavelli-a velemožnomu Lovrincu Petrovu de' Medici (Medići). 1472.—92.

U najviše slučajeva običavaju oni, koji si žele steći milost u koga vladara stupiti predanj s predmeti takovimi, koje drže za najvrednije ili gdje vide, koji mu se najviše mile: s toga se vidi često put, gdje im se poklanjaju konji, oružje, predmeti od zlata (drapi d' oro, brokati), dragocjeno kamenje i slični uresi, koji su dostojni njihove sjajnosti. Želeći dakle ja vašoj velemožnosti predstaviti se s kakvom svjedočbom podanosti, ne nadjoh medju svojimi malenkostmi ništa vrednijega, ili što bih više cienio od poznavanja čina velikih muževa, štono sam si je prisvojio bogatim izkustvom u poslovih sadašnjosti i neprestanim čitanjem iz staroga vieka, te o kojih razmišljajuć i izpitivajuć je dugo vremena velikom marljivošću, sada šaljem strpano u jedan svežčić vele možnosti vašoj. Te ako prem držim ovo djelo za nevriedno stupiti pred vaše oči, ipak imam čvrsto pouzdanje, da će biti uljudnošću vašom dobro primljeno uzev na um, da vam ja većega dara ne mogu da-

rovati, nego ako vam pružim ovim mogućnost, da uzmožete u najkraćem vremenu sve ono svhatiti, što sam ja spoznao i čim sam se bavio u tolikih godinah tolikimi potežkoćami i pogibeljmi: djelo, koje nisam napunio niti uresio dugimi dedukcijami, ili liepimi i visokimi riečmi, ili inače kakvim vanjskim čarom ili nakitom, čim mnogi običaju svoje stvari opisati i nakititi; jerbo sam htio, da mu ili nijedna stvar ne podigne časti ili da ga neka samo preporuči istinitost stvari i važnost predmeta. Neću ni to, da mi se uzme za preuzetnost, ako se čovjek nizka i najnižega stališa prodrzne razpravljati, pretresati i uredjivati vladanje vladara: jer kakogod se oni, koji zemlje rišu, spuštaju duboko u dolinu, da promatraju prirodu brda i visokih mjesta te da promatraju nizine, namještuju se po brdinah, sličnim načinom moraš biti vladarom, da razpoznaš dobro narav u narodâ, a opet čovjekom iz naroda, da jim dobro razpoznaš u vladarâ. Neka indi primi vaša vele možnosti ovaj maleni darak s onim srcem, s kojim ga ja šaljem: u kom će ona, ako ga pomno bude promatrala i čitala, razpoznati moju najveću želju, da bi došla do one veličine, koju joj sreća i ine njezine kakvoće obećavaju. Pa ako kad vaša vele možnost s vrhunca svoje visine pogleda u ove nizine, to će razpoznati, kako nezasluženo patim ja s velike i neprestane zlobe udesa.

(Niccolò Machiavelli 1469 † 1527. Al magnifico Lorenzo di Piero de' Medici. Čuveni državnik i pisac djela „Il principe“ (vladar), koji je to znamenito djelo posvetio slavnomu mecenatu Lovrincu Petrovu Mediću. S talij. preveo *dr. P. Tomić* iz djela: Il principe, e discorsi sopra la prima deca di Tito Livio del professore Andrea Zambelli, Firence, II. edizione 1857. p. 1—2.)

4. Njegovu vel. kralju Jakobu velike Britanije, Francezke i Irske, po božjoj milositi branitelju vjere. (1570—1603. kralj Škota; 1603—25. i Engleza).

Najmilostiviji, najzmožniji kralju!

Tvoje bi me veličanstvo možda moglo pokriviti tatbinom, jerbo sam potrebitu za ovo djelo radnju oduzeo tvojoj službi. Ja na to ne znam ništa kazati; jer prošlo je vrieme nepovratljivo. Možda je, što je tvojoj službi vremena oteto, prido-

dano uspomeni tvoga imena i slavi tvoga stoljeća, u koliko naime ova radnja ima kakvu vriednost. Ona je barem nova, dapače i po cielom načinu, akoprem je iz jednoga jako staroga eksemplara prepisana, naime iz svieta sama i prirode stvari te čovječjega duha. Ja barem, kako otvoreno priznati hoću, držim djelo više čedom vremena nego li duha. Samo je jedno pri tom čudnovato, da je mogla na to komu misao i sumnja doći proti svemu, što se dosad držalo za istinito. Sve ostalo ide onda samo od sebe lahko. Nedvojbeno vlada udes, sudbina štono je rieč, ili neka neizvjestnost i u onom, što ljudi misle kao i u onom, što tvore i zbore. Taj udes, kako ću ga ja zvati, rad sam, da se tako razumije, da se ono, ako u tom, što ja evo prinosim, ima štogod dobra, pripiše neizmjernoj milosti i božanskoj ljubavi i sreći tvojih vremena. Tebi sam u svom životu služio s najčistijom odanošću, a kad umrem, možda sam postigao, da ova vremena budu svetiljkom potomkom, pošto je ova nova baklja (luč) zapaljena tminu vladajuću u filozofiji. Punim pravom zaslužuje doba najmudrijega i najučenijega kralja to preporodjenje i obnovljenje znanosti. —

Još mi jedna preostaje prošnja, koja nije nedostojna tvoga veličanstva, a za poduzeće je od najveće važnosti. Ona ide onamo, da ti, koji Salomonu priličiš u tolikom, u ozbiljnosti tvojih sudova, u miru tvoga gospodstva, u daleko zasizajućoj blagosti tvoga srca, u plemenitoj raznolikosti po tebi sastavljenih knjiga, i u tom još slediš primjer onoga kralja, da se pobriniš za izradjenje i dovršenje onoga opisa prirode (historia naturae) naslanjajućega se na pokuse (opisa) pravoga i strogoga bez filologičke učenosti, koji sačinjava podlogu filozofiji te koji ću na svom mjestu pobliže opisati; da napokon poslje toliko stoljeća filozofija i znanost ne trepte više u zraku, nego da se temelje na sigurnih temeljih izkustva, koje obuhvaća sve koje je dobro promišljeno. Ja sam pružio orudje („Organon"); sadržaj se mora uzeti iz same stvari. Milostivi i dobri Bog, poživio još na mnogaja vaše veličanstvo! (Francis Bacon baron de Verulam lordkancelar 1561 † 1626. Poznat filozofski i prirodoslovni uglednik i pokretač novoga vieka s „Organona" i historiae naturae itd. Kirchmann: philosoph. Bibliothek, Berlin 1870, Heft 87. Preve *dr. P. Tomić.*

Nalog (zapoviest) u slici pisma.

Ruski car Nikola I. Orlovu.

Lipnja 1833.

Dragi Orlove! Kad je providnost pojedinca čovjeka postavila na čelo ljudem od četrdeset milijuna, mora on najljepšim primjerom svietu prednjačiti, da pošteno i vjerno održi zadanu rieč. Ja sam taj čovjek. Ja hoću, da budem dostojan one misije, koju sam od Boga dobio. Čim se potežkoće izravnaju izmedju Ibrahima i sultana, ne počasite časa, nego mi námah natrag povedite brodovlje i vojsku. *Nikola.* (Pohrvatio *dr. P. T.*)

Razni primjeri:

1. Pismo Vasilja Žukovskoga c. veličanstvu ruskoj carici Aleksandri Feodorovnoj g. 1842.

Najmilostivnija gospodjo!

Evo ima već nekoliko dana, što sam imao sreću polučiti dragocieno, milostivo pismo, vašega carskoga veličanstva. To je bilo praznikom u mojoj porodici; dodajem, da je to popunilo moju obiteljsku sreću: njoj za izpunjenje trebalo je je samo to, da bi se vaš glas čuo u mojoj samoći. Ne čuvši ga tamo ni jedan put, počeo sam se već bojati, jeda li nije zašutio za mene i osiećao sam, da mi je manjkalo nešto glavnoga, potrebitoga posred istinitoga blaga, kojim me je Bog nagradio. Napokon čujem taj mili glas; on je onaj isti, koji me je razveseljivao u prijašnje vrieme: sada mogu reći, da sam podpunoma sretan; vaša se milost prama meni nije promienila, vi ste meni ona ista kao i prije; vaše mi je to pismo jedanput kazalo za svagda. Želiti si mnogo bilo bi razkošjem sreće; ali za dobit jedno, bilo bi mi potrebito. Ja to napokon imam; to mi je srce za svagda uzpokojilo. Podali ste mi cielu tu blagodatnu ruku, koja mi je napisala ove dragociene redke . . . . . . Povraćujuć se k opisivanju svojega sadanja življenja ne nalazim ništa osobita, što bi imao opisivati: sve jednolično i neznatno. Ne mislim, da bi se ikomu htjelo sprovadjati svoje življenje tako samotno posred gradova dovoljno napučenih, kako sam ga ja sproveo posljednjih deset mjeseci ne izpitujuć ni za čas dugočasenja.

Dom, u kojem živim, ne pripada više gradu Düsseldorfu (pokraj Rajne sjeverno od Kolonje), nego susjedujućemu s njim mjestancu: ono je odieljeno od grada (Düsseldorfa) prekrasnim perivojem. S južne se strane mojoj kući nalazi taj perivoj; skroz hladogranate lipe njegove, rastuće na zeljenu humu, koje se vide s prozora moje gradske sgrade (zdanja). Na zapadu mi je Rajna sakrivena za drvljem, no kad je na večer vedro, prekrasan je na nju vid s gornjega balkona; tada nizke obale njezine pokrite malenim pučanstvom i drvećem primaju ljubičastu boju te mal da se ne slievaju sa štrokom riekom, žarko ju sijajućim sa zapada suncem: pokritom brodovi, križajućimi se na sve strane, talasajućimi se parobrodi, kojim se dim daleko vidi i zvona, a kadikad i topovi zvučno se večerom oreći. Sa sjevera mi okružuje moj dom maljušan vrtlić (150 koraka u okrugu); za vrtom je moj posebni vrtlić za kuhinju (ogorod), providjajući obilno moj stol korunom, salatom, grahom i sličnom razkošju; za kuhinjskim vrtlićem mi je polje, na čijem obzorju ima gradsko groblje, a mimo toga groblja (baš ravno) vodi ovelik put. Na iztoku mojega doma nalazi se produženje perivoja.

Iz ovoga opisivanja uvidja vaše veličanstvo, da je položaj moje kuće sasvim osamljen. Ona je izvan svakoga gradskoga šuma (žamora). S nutra ne može biti moja kuća tesnijom; sva ona sa obadva kata ne zauzimlje napokon više od polovine „Biele sale Zimskoga Dvorca.“ (Carske rezidencije u Petrogradu). Na tom tiesnom prostranstvu nalazi se dvanaest sobica, od kojih su tri dosta velike. U jednoj je zajednički kabinet za me i za moju ženu, u drugoj spalnica, u trećoj gostilnica, a sve ostale kavezi (krletke, kletki); no uredjeno je ugodno te sam ja ovu kućicu ugrabio takó sgodno i udobno, da si ne mogu željeti prijatnijega mjesta: tu ima slikarna, prosvjetni muzeum, dapače i hodnik s krovom, pod kojim se može ne izlazeć iz kuće objedovati na zraku. U vrtu je prostrana zemunica (besědka, Laubhüttchen), u kojoj se u toplo doba mogu sprovesti čitavi dni. Otaj vrtao ma i jest tiesan, bogat je ipak cviećem raznolikim, a drvlje pokrivši se lišćem, sakrije mi pred očima njegove granice. Proljećem ima u njem slavulja: po noćih bilišući po parku bez plate daju serenade u ogromnoj dvorani, čijoj se kolone sastoje iz ponositih

stabala, a svodovi su iz previešani svietiljujaci od zviezda, medju kojimi gdjekad vele liepno upali se svietla svietiljka punoga mjeseca. Primietit mi je, da najveća soba moje kuće ne pripada meni nego mojemu tastu Rejternu. U njoj je on usredotočio svoj atelier, gdje sada rabota sa svim marljivo. U opisanoj po meni kućici sprovedoh mirno i jednolično deset mjeseci po sve različito od svega prošloga života mojega. To sam se vrieme predan budući izključivo obiteljskomu životu upoznao s njim u kratko. Sada znam, da je samo u njem moguće naći ono, što se na zemlji može srećom nazvati; znam i to, da se ta sreća kupuje za dragu cienu. Ja nisam izbirao; Bog je za mene izbirao i dao mi je ženu po srcu ustrojiv napred sve bez mojega znanja i učešća. Vjerovati moram, da mi je sreća po njem dana vierna; ona nije moje nego njegovo djelo i ta misao imala bi uzpokijiti dušu moju za uztrajnost toga, što imam. Ne gledeć na to, često je nemirna duša moja. Uzrokom tomu neodoljivomu, kažnjivomu bezpokojstvu jest to što sam tečajem posljednjih mjeseci imao takove radosti, kakovih nije bilo u priašnjem životu mojem; ja sam u to isto vrieme doživio i takvih nemira, o kojih prije nisam imao ni pojma. Oni se i sada produžuju; oni me prestrašiše, upropašćuju mi sadašnjost a pri misli na budućnost čine me malodušnim. Ćutim, da to tako ne mora biti, da ja ne imam pravo; sada znam bolje nego ikad, da nam se ne treba uznemirivati u srcu; da moramo vjerovati, vjerovati te vjerovati; da smo na zemlji samo vjere radi, da je sve drugo obmana i nemir, da se lih u vjeri samo zadržaje mogući pokoj duši, koji razsvietluje sreću te joj daje postojanost, koj preobrazuje nesreću te pretvara uložne patnje i drhtavice u mirnu s smirenu pokornost, odanost. Ja to znam (i nigdje toga tako ne uvidiš, kako u porodičnom životu); no znati jednim osvjedočenjem misli te u istinu biti tim, što jasno dosiže misao velika je razlika. Ja još ne stigoh do te visote. No blagodat je porodičnomu životu imenito u tom, što ona predlaže duši otu nauku i daje joj silno čustvovati njezinu neobhodnost (potrebu) . . . . .

Ja ne mogu predati ženi zapoviesti vašega veličanstva da ona mene kori sbog lienosti i protuvremenoga sna na lovorikah. Ja ne lienčujem; a spavati na svojih

lovorikah po sve mi je nepokojno: stari moji lovori jako su se promienili, a svježih dostati ne nadam se. Nedopuštajuć sebi ote nade, koja jur ne pristaje mojemu licu, nego na prosto poradi nutarnjega nasladjivanja i kao iz blagodarnosti prema dobroj Muzi, koja mi je nekoč bila dostupna i ukrašavala svojim cviećem život moj; ja se prihvatih većega posla, koji je jako priličan mojim sadanjim godinam. Lirička, Bogom dana doba poezije za mene je minula; ja mogu biti samo brbljavim pričalom (boltlivym skazočnikom), kako to biva sa svimi pod starost; te ako je moje uobraženje ohladnjelo vremenom, ne može više izmšljat, to mogu ja najviše sada za drugimi pripoviedati. Rusiji hoću da predam Homerove pjesni te sam se popao prevoda Odiseje; preveo sam već skoro dvie pjesni . . . .

Dopisujuć ove redke iz dubljine duše s nova prinosim vašemu vel čanstvu blagodarnost svoju za vaše pismo, kojim ste oživili domaću sreću moju Čitajuć ga, kan da se je preda mnom ponovilo ujedno sve dvadesetgodišnjega života moga, posvećenoga vam, vami izpunjenoga, vami ukrašenoga. Blagodarna misao o vas svakda mi je bila prisutna u duši; osobita last (prelest, dražest) moje sadanje sreće sastoji se u tom, što je ona darom onih, komu je odano srce. No polučiv ovo ne procienljivo pismo kan da sam vidio vas samih: moj dobri genij sâm, svojevoljno, doletio je u moje prebivalište i nastanio se u njem. Bog bi dao, da ostane u njem braniteljem i pokroviteljem; da bi mu bio providnošću i onda, kada mene samoga (glavom) ne bude u njem.“ (Pis'mo k Eja Imperatorskomu veličestvu Gosudaryně Imperatricě Aleksandrě Feodorovně. S ruskoga preveo prof. dr. *P. Tomić.** Vasilj Žukovskij 1783 † 1852. glavom je romantičke škole i smjera joj u Rusiji (već od g. 1812.) Romantizam mu je prelazom od staroga klasicizma te ima voditi k novomu franc.-englezkomu klasicizmu. Mnogo je za to prevadjao iz grč., lat., franc., engl., pa i s njemačkoga, ali tako slobodno, kako u nas Hrvata uzorni

* Vd. Sočinenija V. Žukovskago, izdanie pjatoe, (13) tom trinadcatyj, sočinenija v prozě; S. Peterburg 1857. s. 197—204. Pečatano po v, sočajšemu povelěniju. V tipografii II. otd. sob. E. J. V. kancelraii. (Na trošak cara Aleksandra II. izdana su sva djela Žukovskoga.)

Kurelac, da su tī prevodi više ruski narodni originali, nego li pretoci ili kopije. Pri tom je Žukovskij u formi pravi majstor (Kurelac), a s l o g mu je, veli Gogol, lahak i previjav kako san (vizija)*. Tako raznovrstuih forma metričkih nije ni jedan ruski pjesnik upotrebljavao, kako Ž. Proza mu s početka osobito bijaše tako lahka i realna, kao u Karamzina historika 1766 † 1826.) Za prevadjanje si odabiraše onakove uglednike, kojih su misli i ćućenja bila suglasna s njegovimi. Za to ih je više preradio i preizpjevao, nego li na prosto preveo. Medju timi su mu: Byron, Scott, Moor, Southey, Gray, Omir (Homer), Ovid, Horac, Vergil; a uz najbolje Franceze i Niemci: Schiller i Goethe i mnogi drugi. Dr. František Ladislav R i e g e r: Slovník naučný: Rusko; díl sedmý sešit 149. s. 1143—44. V. Žukovskij bijaše odgojiteljem sadanjemu ruskomu caru Aleksandru II. Blagomu.)

2. Torkvato Tasso piše Antunu Konstantinu u Mantovi

Što ćete reći, moj gospodine Antune, kad začujete za smrt svoga Tassa? A po mom mnienju neće dugo krzmati ta novica (viest); jerbo se ja osiećam na koncu svoga života, nemogav si nigdje naći lieka za tu svoju dosadnu bolest, koja je nadošla medju moje mnoge ine običaje; poput brze deruće rieke, koja se ne može sustaviti nikakvom zapriekom, jasno vidim, da i mene sa sobom vuče. Nije više tomu čas, da govorim o svojoj tvrdokornoj sreći, da ne rečem o nezahvalnosti svieta, koja je htjela imati pobjedu, da me odvede u grob prosjaka; jerbo sam mislio, da ona slava, koju će imati uzprkos tomu, što je neće da ima ovaj viek, od mojih spisa da nebi nikako moglo biti, da me ostave bez naplate (odmazde, senza guiderdone). U ovaj me samostan de Sant' Onofrio dadoše odvesti ne samo zato, što bi zrak liečnici bili hvalili više nego koje druge strane rimske, nego zato, da se bajage tim izvrstnim mjestom i razgovorom otih pobožnih otaca započme moj razgovor o nebu. Molite se Bogu za me; te budite sigurni, da kako sam vas ljubio i štovao u ovom životu, tako ću činiti za vas u drugom istinitijem, koji je bez kraja, a pripada mu prava ljubav. I vas kao i sama sebe preporučam božjoj milosti. U Rimu u sv. Onofriu. (S talijanskoga preveo

* „Verš a sloh jeho jsou lehky a beztělesny jako vidění.“

dr. P. T. iz knjige: „Antologia italiana proposta alle classe de' ginnasi superiori da Francesco Carrara; volume II. Il cinquecento Vienna 1857. s. 334. Torquato Tasso ad Antonio Constantini Mantova. Od istoga Carrare ima u formatu „ilir. čitanaka hrvatskih za gornje gimnazije pet debelih svezaka s liepimi i poučnimi primjeri stare i nove literature talijanske.

Torquato Tasso rodio se g. 1544. u Sorrentu pokraj Napulja. Poslje je izučiv nauke dugo živio u Ferrari kod vojvode d' Este. Tu se ipak zavadio s dvorom, te ga morao ostaviti i — u zatvor poći. Papa Kliment VIII. (1592—1605) htjede da se kao odličan pjesnik i literat slavno okruni, kako nekoč Dante na kapitolu u Rimu, te odredi svečanost na proljeće g. 1595., no Tasso oboliv i oslabiv sasvim ne doživi te slave, jer umre iste 1595. godine 25. travnja u samostanu rimskom: Santo Onofrio na Janikulu griču (rimskom). Dugo je duševno bolovao, a bio se je i s ferrarskim dvorom izmirio, te je živio u prijateljstvu s vojvodom Mantovskim (svâkom vojvode ferrarskoga), komu i glasi ovo pismo. Tassa su mnogo učili dalmatinski Hrvati i za uzor uzimali. On je u formi ne dostižan majstor, u verzih i slogu očarajući sbog muzikalne krasote, s ćega je postao najpopularnijim pjesnikom talijanskim, akoprem ga Ariosto, Dante i drugi nadkriljuju duhom i veleumom. Tasso se je napose proslavio epskom pjesni „Gerusalemme liberata" (oslobodjeni Jeruzolim), gdje je krasno opisao I. križarsku vojnu i oslobodjenje Jeruzolima po kršćanih 1099. g.)

3. Pismo ratno Napoleona III. pruskomu kralju Vilimu iza katastrofe poslje izgubljene bitke kod Sedana blizu medje francezko-belgijske.

Gospodine brate! Nemogav umrieti posred svojih četa, ne preostaje mi drugo, nego da položim svoj mač u ruke vašega veličânstva. Jesam vašega veličanstva dobar brat (le bon frère.)

U Sedanu 1. rujna 1870. *Napoléon.*

Na to pismo odgovori pruski kralj:

Gospodine brate! Sažaljujuć okolnosti, u kojih se susretamo, primam mač vašega veličanstva te molim, da imate dobrotu naimenovati jednoga od vaših častnika opunovlaštena vašim

punomoćjem, da ugovara o kapitulaciji vojske, koja se je tako hrabro borila pod vašim zapovjedničtvom. Ja sam sa svoje strane odredio generala Moltke-a za taj posao. Jesam vašega veličanstva dobar brat (le bon frère.)

Pred Sedanom, 1. rujna 1870. *Vilim.*

(S franc. pr. *Dr. P. T.*)

4. Što je književnoga rabotanja mogâ, to sam ja, tako si valjda i čitao u „Obzoru" ne jednu nego četiri razprave akademii predao, nu ih sada istom dodjelavam i svršavam. Samo je bilo u „Obzoru" zlo naštampano te oglašeno, kao da sam ja napisao razpravu o glagolu zvati, a ja sam ju napisao o glagolu r v a t i, njega sam za kiku primio, čim glagol zvati nikakve težkoće ne poskita.

Što me opominješ, da štogod iz moje razprave u „Obzoru" objavim uza to, brate, i koji to želite, pristat ne mogu, a tomu je već nego jedan uzrok. Nisam ti rad sám o sebi govorit, prem da to vsi moji drugovi čine (budi im to na čast rečeno: sine abusu). A po drugo, težko je filologičke stvari razkidat, da svoje ciene ne izgube, ako nisi rad golu oklobinu pred čtioce iznesti, čega se naši ljudi vrlo plaše, kako se to vidi, kad gledaš, kako oni knjige čitaju. Ukazivalo se za njih štampa uprav uzalud, er nikada okom tamo ne svraću, a pametnû je čitavac to ukazivalo najprvo te dobro proučit. Pak zašto da smetam prodaju „Rada"? Naša čeljad, kojoj za knjigu tako težko groš iz džepa izpuze, zadovoljna s ono njekoliko redak, hitra je i prebrza povidjet: „Ah to sam ja već čitao, to je bilo u „Obzoru", te se on tako u jedan hip s dva bremena razprtio: s bremenom čitanja (Hrvatu vrlo težko) i s bremenom plaćanja (pretežko i to, ako je budi zašto, nu osobito za knjigu, van da ga ugrabiš —).

Dne svetih vrbic 1873. *Fran Kurelac.* Ulomak iz povećega pisma.

5. Evo me, hvala Bogu, zdravâ iz Bečkoga velikoga bolovišta u Alserskom zagradju, mnogo brže i ranije, nego sam ikad pomisliti mogao, brže, nego se i oni domišljali, koji me liečili, er čim su vidjeli, što mi iz desnoga uha curi, rekoše, da je bolest kronična, i da mi bude svoja tri četiri mjeseca u mukah bolovišta bez krutoga gladovišta boravit. Dao

dobri Bog, te se tako ne desilo, kako su oni gukali. Ne znam kako zahvalit g. zastupníkom od kojih sam petdeset, ni onoj drugoj predobrotivoj gospodi, od koje sam preko Tvojih rukû četrdeset forintij primio. Ta je pomoć odista u dobri čas došla, er me bez gotovâ novca primit ne htjedoše (77 for.) čim sada nije, kako bijaše za carstva još ne podieljenâ, er na moje rieči, da grad Zagreb trošak izplati, čim za moje bolovanje dozna i čim ga oni o mojem stanju obavieste, odgovoriše „dass sie sich mit solchen Dingen nicht befassen“ te se tako obećanje mojega akademičkoga druga i fizika zemaljskoga Šlosera da uz upros grada Zagreba moje siromaštvo posvjedoči, u maglu razišlo i razteplo. Ne znam kako nagradit dra. Grubera, koji me po svojoj vještini opet u sviet i med ljude uveo; kojim se ja već ugibao! Troška po putu tamo i nazad obilato, a najpače za mojega petnaestdnevnoga izostanka iz domovine, er je u Beču vse još jedan put tako skupo kako u Zagrebu, osim jedinoga piva. Kad promislim iz koje goleme nevolje grad Karlovac izvući me tako smilovito pomogao, onda ne mogu, dragi moj prijatelju, da ti još jednom ne naložim, da se tim pravim dušam hrvatskim s moje strane pokloniš, hvalu îm što srdačniju izrečeš i osobitoga počitanja mojega uvjeriš. Radovali se Gruber i njegov collegium, što se na meni njegov te baš njim odkriven način liečenja za takav slučaj na meni tako sjajno istinitim dokazao, nu neka se raduju i gospoda zastupnici Karlovački, što su toj evidencii nauka kroz moj slučaj nješto pripomogli, a mene, svoga iskrenoga štovatelja na sluhu a i drugom još sdravlju, er sam nješto kreplji, ohranili i občuvali.

Tih njekoliko redak onim, koji su radi to za me to za moju tu bolest štogod doznati. Tvoj od izkona do zakona

Fran Kurelac, akademik.

6. Dragi moj popo! Štovani i mnogo milovani prijatelju! Deset forintij to je za plitke žepove vrlo gorka pilula, ele nije kud sladko moje, tako je došlo.

Ja smogao novca, što bi mi trebovalo za put tamo i nazad, ali to nije dosta. Treba mi je platit kliniku i to za 3 mjeseca 77 for. 40 nč.; bez toga u nju pristupa ne ima. Rekao mi jer Šloser, da starešine bolovišta imaju običaj obraćat se na grad, iz kojega je bolestnik, te se opitat, može li

*

trošak smoći ili ne može, te da je on voljan posvjedočit, da sam velik siromah, kako i jesam. Nu odpokle je carstvo razpolovljeno, toga običaja ne ima, „sie wollen sich nicht damit befassen“ te nije druga nego zahl Krobot! Sad znaš, kako mi je nevolja do grla a bolest, kako Gruber veli, kronička, te mi bude njekoliko mjesecij u kliniki boravit. Ako mi se još tko izvan tebe smiluje, bog mu platio i na ovom i na onom svietu. Novce pošalji mojemu dobromu prijatelju Nikodemu Jakšiću. Nu se brate žuri s tom pošiljkom, er do konca mjeseca moj se prijatelj odvud preseli, a ja za sad ne znam kamo. Pozdravi miloga Jankeca i dobru njegovu gospodju. Pozdravi i vse, koji za me što mare ili za me popitaju. Mili moj popo, hitan sam nebore, da ti za sad samo ovoliko pišem, u kliniki se valjda veće vremena najde. Tvoj i do i poslje groba *Fran Kurelac.*

U Beču dne 13. stud. 1872.*

Slika Zagreba.

(Pripovieda Ivan Trnski u pismih, što ih piše sin ocu.)

Iz Zagreba na 3. ožujka 1871.

7. Mili otče! Vratio sam ti se sinoćnim vlakom iz Beča, gdje sam, kako znaš, čitave dvie godine kod ugledne trgovačke kuće bio knjigovodjom, samo da ti po volji učinim. Jedva sam dočekao posljednji dan svoga dragovoljna prognanstva, namah sutradan odjurih bezobzirce. Svega sam ti puta pogibao od žive želje, da što prije ugledam svoj mili Zagreb. Svaki sam čas pogledao na dobnjak, na svakoj mi se je postaji vlak predugo zabavljao, a kad je polazio, sve mi se činjaše, da zapinje, da od pretežke težine ne može napried. Dva tri puta se uprieh u pete, a rukama prihvativ pretinak pred sobom, turah napried, nebi li se brže pomakli. Mogao sam isto tako i nazad turati: ista bi mi korist bila. Da sam mogao samo komadić svoga srdca dobaciti mašinisti, da ga turi pod kotao,

---

* Ova tri posljednja pisma ustupi mi na porabu jedan prijatelj i štovatelj pokojnikov, koji još više ima tih riedkih uzornih primjera za svaku hrvatsku stilistiku. S toga pa i s više razloga bilo bi željeti, da Kurelčeva pisma izadju u posebnom djelu.

čini mi se, da bismo bili polećeli, kano lakokrile lastavice, a ne bismo se bili ustavili tja do Zagreba. Ali nemari za moje srdce ni mašinista ni kondukter, ni kotao, ni pàra, premda sam psovao poput kakva geaka, tvrdeći, da bih na najhrdjavijem hrvatskom ridjanu ovaj put prvo dopirlao u Zagreb, nego li vozeći se željeznicom. Olakšalo mi malo, pošto zakrenusmo od „Zidana mosta“ niza Savu put Hrvatske. Zveknu postajsko zvonce i po treći put u Zaprešiću i pod Susjedom, svirnu postajski glavar, da je sve opremljeno, trubnu konduktér, zviždnu pisak stroja, zasopota para, trgnuše kolija i eto nas Zagrebu na vidiku, na domaku. Dugim zviždukom strojeva piska oglasimo Zagrebu: eto nas! Vlak nakon stane, pokupim svoje torbe i sepete, dodam ih poslužniku, skočim s vlaka, poletim za poslužnikom, proturam se kroz ulaz i viknem veselu „šestaku“, koj ima najbolje konje i koj me je svaki put vozio u Jurjevac, on mi se javi, doskačem do njega, da mi nije bila preša platiti poslužnika i skočiti u kočiju, bio bi poljubio šestaka, kad mi prvi reče: „Dobro došli gospodine!“ Ele šestak ošine svoje konje, te poteci gornjom i dolnjom Ilicom, te eto me nà pred „carem austrijskim.“

„Ima li još koja soba?“

„Ima!“ odvrati radostan na dočeku moj stari prijatelj Čislar, pozvoni sobarici te dobijem sobu sa prozorom na ulicu.

Eto me dakle u milom Zagrebu, gdje hrvatski zrak udišem, gdje opet hrvatski mislim i sborim, gdje mi se mili življeti i raditi.

U toj radosti eto napisah ti, dragi otče, to nekoliko redaka. Komu bih prvo imao kazati, da sam srečno došao, da sam srećan i veseo?

Idem sad u blagovalište večerati. Valjda ću naći nekoliko starih znanaca. Ako još Čislar ima dobroga hrvatskoga pelinkovca, popit ću ga čašicu u tvoje zdravlje!

* * *

Na 4. ožujka 1871.

8. Obišao sam ti, mili otče, moga prvoga gospodara. Radujem se, što sam ga našao čila i zdrava, marna i okretljiva, umna i obretljiva kao i onda, kad sam kod njega služio. Naradovao se i on meni i dočekao me, kao što dočekuje brat

brata. Danas objedujem kod njega a moram se do podne preseliti u njegovu kuću. Sva je prilika, da ću opet kod njega stati u službu, ne ima valjane knjigovodje, a meni se neće dangubiti, a ne bih rad u brzu ruku, nečekajući dobro sgode, da započmem sâm raditi. Nešto mi moj stari gospodar natuknu, nebih li se s njim sdružio. Vidjet ću, kako mu posao sad napreduje i pisat ću ti, što mislim.

Ne trebaš mi slati novaca, jer eto vidiš, neću ni dana ostati bez zasluge. A gdje je momu gospodaru i onako trošiti, on mi neće dati, da ja trošim. Umeći dakle, mili otče, što imaš novca, da mrtav ne leži, već da izmetne koliko više može, uztreba li što namaknuti, ja ću ti za dobe javiti.

A sad slušaj, ili čitaj, kako me se je dojmio moj mili Zagreb, odkako me nije u njem bilo!

Čim jutros otvorih okno, učini mi se dom milosrdnika spretniji. I sbilja ne ima na prozorih rešetaka, prozori su svi puno veći, nestalo je onih bljedolikih bolestničkih slika na hramu. Samo da još milosrdnici onaj mali zvonik pristalo pregrade, nebi se s te strane ničije oči vriedjale. — — — — Sav Zagreb vrvi, neoženjena gospoda brzaju u Karalovu kavana, da zajutruju i da čitaju, što će biti od grdo pobijena Franceza i njegove nevoljne republike, a sa svetoga kralja ciniče čitav četvrt sata najgornje zvono. Čitav Zagreb zna, osam je sati. Znaj, dragi otče, to ti mi je najljepši zabavak — samo za koji časak, dok jutrom malo popošećem prvo nego ću se latiti posla. A jutros ne imadoh još nikakva posla. Izadjoh dakle iz čuvena svratišta i pomiešah se medju sviet, u taj uzvrvljeli mravinjak — (naš nehrvatski).

Na Jelačićevu trgu gradi štedioničko družtvo liepu palaču, ima i drugih dogradjenih i ukusno izkićenih kuća pokraj hebrejskoga hrama, zatiem u Ilici, u dugoj i u Gundelićevoj ulici. Širi mi se i ljepšaj bieli Zagrebe grade glavo Hrvatske!

Skočih uza stube do dveraca, to jest na krasno južno šetalište, odkuda se mal ne savkolik vidi

Grad na zemlji glavni
Na brežuljcih i na liepoj ravni,
Gdje se bieli i na suncu grije,
Gdje se divnim svjetlucanjem smije,

Kanda veli roda dobi novoj:
„Ja ću svjetlom biti zemlji ovoj!“

I vidjeh sa dveraca Okić, Žumberačke gore i starca Kleka vidjeh vijugastu Savu i ravno Posavje, vidjeh u kolostaj dojurivši sisački, karlovački, žakonski i bečki vlak. Vidjeh i nazrieh buduće ljepote:

Pomisli si tri ulice prave
Produljene tja do hladne Save;
Pomisli si po valovju vode
Dobrodivše biele parobrode;
Na Zrinskom trgu temeljaka
Pomisli si sigetskoga junaka;
Pomisli si sabor trojednice;
Gdje ko sunce sjaje mu se lice;
Pomisli si vrla gradjanina,
Kom je dika — grada veličina;
Pomisli si čast hrvatskih kćeri
Kojih svaka stalna je na vjeri:

pa da ti srdce puca od radosti!

A taj čisti, svježi božji zrak širi nam grudi, a to žarko južno sunašce ugrieva nam srdce — bome otče, ne ima ni ljepšega, ni milijega grada, nego što mi je bieli Zagreb grad.

Za ovaj put bilo ti dosta! Pozdravi mi milo i drago dobru majčicu i reci joj neka za uzkrs gotovi orahovnjaču. Moram vas pod što, pod to viditi i izljubiti, moram vam se napripoviedati, kako mi je u Beču bilo.

Sad idem spremiti stvari, da selim u stari svoj stan, gospodar mi je dao prirediti, u kojoj sam punih pet godina više kao član obitelji, nego li kao trgovački pomoćnik srećnu mladost sprovodio.

Bog mi vas poživio i u zdravlju sačuvao! Ljubi te i štuje tvoj sin *Milan*. (Ulomak).

Iz Zagreba na 19. ožujka 1871.

9. Dobio sam, dragi otče, tri tvoja pisma. Prvim me pozdravljaš: Dobro nam došao u milu domovinu hrv.! Drugim mi veliš: Ima ti već 26 godina, izučen si trgovac, razborit si čovjek, prihvati se posla, koji ti se čini najkoristniji i najsigurniji. Trećim me osvjedočavaš, da ne ima ljubavi na svietu,

koja je nesebičnija od roditeljske. Odlučiste preseliti u Zagreb i ljubav svoju uložiti, nebiste li olakšali sinovih briga i muka. Dakle ćemo još jednom na našoj starini uzkrsovati, a od uzkrsa kao prvostolni hrvatski gradjani novi viek nastupiti. Hvala vam od neba do zemlje!

U svojoj muci i nevolji idući izvan gospodareva doma za dangubom, za zabavkom naidjoh ti, otče, na sviestnu i vriednu omladinu hrv. To su ti trgovački i ljekarski pomoćnici, slagari i drugi mladi obrtnici, mladi naprednici, na kojih sviet hrv. ostaje. Tiem bi ja sokolovom privezao za rukav bielu vrpcu, kad je na kakvoj velikoj slavi mir i poredak uzdržati, njim bih privezao za srdce dužnost, da svakom sgodom, na plesu, u glumištu, u gostioni i svak u svojoj trgovini ili u drugom poslu na vidjelo iznose umno, napredno, pristojno i nerazkalašeno Hrvatstvo. Treba im samo naputka, dogovora, jedinstva. Ta to su naši budući veletržci, akcioneri, najmari, naši budući otci grada — treba ih dakle samo turnuti u sgodu, da naviknu zasvjedočavati svoje domoljubje i poštenje. Kad bi ta omladina skočila na noge, ja kriv, ako nebi kazalište svaki put dubkom puno bilo, ako se nebi koja valjana knjiga razpačala, ako se nebi našlo kakva koristna napora tolikim mladim silam. —

Znaš, da u moga gospodaraima djece i da sam ja djeci a djeca meni vrlo u volji. Nedjeljom i svetkom, kad je liep dan, načičkam ih oko sebe u kočiju, a „šestak“ prokotrlja nas do Save, do sv. Duha, ili do Jurjevca te zasluži svaki put svoja dva stotinjaka. Najvoli mi najstariji sin gospodarev, sad već sedmoškolac, te odkad sam opet u Zagrebu, pribija se uza me kao uz rodjenoga brata. Mili mu se moja odlučnost, moje pravdoljubje, moj hrvatski ponos. Vidim na njem, gdje i on nastoji biti odriješit, gdje od krivice zazire, gdje Hrvatstvo svoje, kad može, iztiče. Dapače držnjom i pokretom, mirnoćom pogleda i ozbiljnošću obraza oponaša me mladić. To mi doduše godi, al navaljuje na me i dužnost, da ga ne odbijam od sebe, već da ga vodim i svjetujem. Čuo sam pripoviedati, kako su se negda djaci natjecali, tko će više naučiti, tko će ljepše i razgovjetnije govor govoriti ili pjesmu krasnosloviti, tko će se, kakvim bilo, umiećem više iztaknuti i odlikovati. Koliko vidim na mome sedmoškolcu, to danas ne biva. Muka je bila uputit ga, da je djak najveći domoljub, kad skuplja

znanje i umieće kao pčelica med i vosak, kad radi učeličiti volju, usvojiti svaku dobrotu i ponajprije ovršivati dužnost. Gdjekad ga dovedem u svoju sobu, tobož da bih rad vidjeti je li čelične volje i do koje će doba kod knjige uztrajati. Evo i sad pokraj mene uči, dočim ti ja ovo pismo pišem. Ne vjeruje mi, da mu mladu hudi duhan — i vidim, težke ga muke stoji, što kod mene ne može da puši, budući i ja u spavaćoj sobi nikada ne pušim. I te mi je brige trebalo, da lakše pregorim, što se više ne da izpraviti. — — — — Nadam se veselu uzkrsu a tvoj sam priek viek zahvalni sin *Milan*. (Ulomak. „Vienac“ g. 1871. br. 13. i 14.).

10. Štovani prijatelju! Hvala vam preliepa na Vašoj čestitki. Ja ju rado primam, jer sam uvjeren, da vam od srdca ide pa da je iskrena. No moram vam kazati, da ja nisam travanjski Živko (to je gospodski), nego sam listopadski Živko (to je paurski).

Što se Kastelarova govora tiče, čitao sam ga već u njemačkom jeziku, ali sam ga i opet čitao od početka do kraja u hrvatskom jeziku. Ja sam odmah poznao, da ste Vi prevoditelj, kao što i svaki vaš dopis, mà bio i bez znaka, odmah poznam.* Kastelarov govor mi se je u hrvatskom jeziku bolje dopao nego u njemačkom. U tom je dakle i Vaše zasluge. Čitao sam i Vaše rešetanje hrvatskih čitanakâ i poviesti, a čitao i Vaše predloge. Iskreno Vam velim, da s Vami jedno mislim u obće, ali u nekih pojedinostih morali bismo se sporazumiti, a to bismo se lahko. No pisati Vam o tom, bilo bi predugačko, zato bi želio, da nas Bog skupa svede, da se porazgovorimo. Medjutim je u drugih vlast, a ovi rade, kako ih je volja, nepitajuć nî mene nî Vas, a valjda nî druge ljude, koje bi po mojem mnjenju valjalo zapitati. — — — Vi mi pišete, a čitao sam i u novinah, da ste gospodjam predavali. To je svake hvale vriedno; jer upravo zanemaren je u nas ženski spol, premda je on po mojem mnienju za našu budućnost isto tako važan, kao i mužki spol. Treba dakle raditi, neumorno raditi, ali uviek tako, da se stvar poboljša a ne radnjom upravo pogorša. — — Vjerujte mi, da Saphir nije nikoga popravio nego samo razveselio. Nam pako ne treba se brinuti za razveselenje naših žena, jer one žalibože u veselju

* Milan Castelar bivši sveuč. prof., a 1873—4. g. predsjednik federalne republike španj. prvi je sada i najbolji govornik na svietu.

utonoše, nego nam se je brinuti za pouku, i to ozbiljnu, dostojnu i koristnu pouku.* — Tud je ozbiljan razgovor, ali ne oštar, nego blag, ne ukor nego milovanje, ne tajenje neg' iskrenost, prvi uvjet uspjehu, osobito prema ženam. Ne trebam Vam razglabati, jer su Vam stvari poznate, ali naputiti Vas kao da moram na govore Štrossmajerove. — Ja bih iskreno želio, da Vi svojim znanjem, svojim žarom, svojom dobrom voljom i svojom neustrašivosti, u kratko svojom i tjelesnom i duševnom sposobnosti našoj stvari, koja je i Vam i meni upravo sveta, i sbilja koristite, pa za to evo i ostadoh kod nje tako dugo. Kako dakle da bude u buduće? — — Još jedno nesmije biti po mojem mnienju. Ako ja kanim ženjskinjam ucjepiti ljubav prama svomu hrvatskomu jeziku, onda im neću iz njemačkih knjiga navoditi njemačke citate, nego ću, ako mi treba, dotični citat im hrvatski kazati. Prigovore protiv ovomu momu mnienju poznajem, ali našao sam, da barem za nas nevaljaju.

Ja još uviek bolestan a lieka mi neznadu. Liečnici mi savjetuju ovaj ovo, onaj ono, a nisu ih dvojica, koji bi istoga mnienja bili. Ja idem dakle, kada se vrieme otopli, u Beč, da čujem, što će mi tamošnji učenjaci kazati. Njih ću slušati. Biljarstvo sam izradio i vladi poslao, napisao razpravu za akademiju, koja bi se imala u svibnju čitati. Iza svoje bolesti učinih, što mogoh. Sada ću spisati zoologiju za gimnaziju nižju, ako Bog dade, nastojat ću, da bude gotova do buduće školske godine. Moram se žuriti, da još štogod uradim, jer vidim, da smrt nije daleko. Valja mi se narodu odužiti.

Budite zdravi i sretni, radite i uzčuvajte mi svoje čestito prijateljstvo.

U Osieku 28. travnja 1870.

Vaš iskreni prijatelj *Živko Vukasović.*

11. Kurelac jednomu svomu prijatelju.

U Zagrebu drugi dan iza sv. Vjekoslava 1870.

Sreća tvoja, da mi nĕ (nije) lasno puno vremena gubit, er ti inače vratih šilo za ognjilo. Odpokle stojim i travicu gazim, tako uvriedljiva pisma ni odkoga na svietu dobio nisam. Žalostno je, ali baš istinito: ako je koji Hrvat za koga uzmario ili mu što milâ učinio, već on misli, da je stekao pravo

* V. K. L. 1873.

pogrdjivati ga i na njega se koječim nabacivat. Koja ti pamet mene pod starost učiti poštenja. Da znaš, kako to čovjeka mili. — Njeki dan se našao čovjek, koji me biedio zavistju a ti me biediš oholostju. Istina: baš sam prava slika i prilika zavisti već izvana, a još bolja, kad me tko umije progledat iznutra. Muke li za me vsu kukavštinu našega književnoga rada razodjeti te bockati i sjeći na vsaku stranu, i vse to, po starom običaju, zastrti plaštem književničke ili kritičke dužnosti, da je u mene te plemenite klice zavisti! Koliko je toga, što bi čovjek od srdca pohvaliti mogao? A ti sad na me navalio pravu družicu zavisti: oholiju: Vsaki dan sam stariji te s toga već i zlovoljniji; peče me nevolja i sramoti moje dneve i korake, niti se imam pod čije krilo uklonit; a ti se uzeo sa mnom posprdivat, ti njekadanji moj prijaznik i zagovaratelj; zanjušio po gotovû kao njeku složnu zlovolju vašu tamo u . . . protiv mene, iz tvojega sjemena niklu; pak se onda čudi tomu, da ja ni tebe ni T . . . . onako primio nisam; kakao sam bio dovle vikao. Ja milujem mlade ljude; i moje drugovanje s njimi i ona pisma, što sam im kojegud po svietu razposlao, o tom svjedočastvo daju; nu s njimi se pregovarat i ukore primat, tomu ne mogu rad biti. Ja mal da ne vsaki dan o sebi krnjim i mrvim (a na to su me naveli moji prievodi Tome i Larochefoucaulda) i vjeruj mi, da sam se već vsega razdrobio, i jedva da je koga na svietu, koji mi se ne vidi i bolji i učeniji nego sam ja (ili ih bar moja duša izpričava), a ti mi pet ni devet nego odmah s oblaka na me izturio oholiju. Kad bogatija i gospodin gazi i prezire, što je nižje njega i siromašnije; kad budi koji zlotvor našega naroda na oči mi dodje; ili kad sgledam koju gujetinu hrvatskoga izdajstva, te ja s njim zametnem razgovor: onda sam odista i krupno ohol, i te si oholije iz duše izpuknuti ne dam; ona je pravi moj ponos i vsa moja sila; ona podgrieva moju narodnu sviest, koja me pita i hrani mjesto zlata i blaga. Nu svrnimo drugud.

Da u čitulji* „sbačenikov“ ni meni ni tebi spomena ne ima, tomu je uzrok hladovita ćud kdjekojih ljudij, koji misle, da sva (smo) oba za nevolju dobra, i da je možda ni težko podnositi ně (nije). Nikakve rieči pokojnomu Vuku tako u zlo primio nisam nego onu, kad rečè o pokojnom Simu Sarajliju

* t. j. misli u opas novinah.

(istom se nevoljom poborivšem, kojom i ja sad): da je to njemu lagko! da je on već navikao tako živjeti (valjda kako i onaj ciganjski konj, što je treći dan lipsao)." A hvala ti na čustvu er sudeć po pismu, dublje si uvriedu oćutio nego ja isti. Ja sam se samo čudio, kako me vse pozabilo; a da je to živa istina, o tom me je opet njetko drugi opomenuo, Casali u Dubrovniku, kad mi u čtivnici pri Klaićevoj časti napio „zaslužniku nepriznanû, nenagradjenû i pozabljenû." I b . . i k . . . oba si mislite akademika tovarcem, koji slamu da grize, koji neka piše i piše te bud i c—ć pisao, samo da se akademija proslavi (a akademika svobodno vsi šenti da ž.

Sada mi se štampa „Silva". Ako možebit Rada našega ne dobivaš, to ti ja pošlju svoju razpravu, nu treba da me obaviestiš.

Na onom mjestu iz Francuzkoga pjesnika baš ti hvala, i radi njega multa tibi remittentur (mnogo će ti se oprostiti).

Smiri se, ukroti se i usviesti se, kako se pristoji to mojemu prijatelju to nastajućem, ako bog da, slavkoviću narodnomu. Pored vsega ipak tvoj *Fran Kurelac.* (Ulomak.)

12. Pismo Fenelonovo o sv. Ljudevitu.

Sinko, nasljeduj sv. Ljudevita. Budi kao i on: blag, human (uljudan), pristupan, prijazan, sućutljiv i darežljiv. Tvoja te veličina neka nikad ne prieči dobrostivo sići medju manje a ta tvoja dobrota neka nikad ne oslabi tvojega ugleda ni poštovanja prema tebi. Proučavaj (étudiez) bez prestanka ljude, uči se služiti s njimi, ali da im ne budeš odviše obvezan. Traži si zasluge do na kraj svieta i to jednostavne, jer one ostanu čedne i najdulje. Kriepost ne proniče masu; ona ne ima ni požude ni revnosti, ona se dade zaboraviti. Nedaj se dušam laskateljicam i prilizalicam; daj osjetiti, da ne ljubiš ni ulagivanja, pohvaljivanja, ni ponizivanja. Ne budi pouzdan s nikim, nego s onimi, koji ti imaju srca protusloviti s poštovanjem te koji vole tvoju slavu nego li tvoju milost. Vrieme je, da pokažeš svietu zrelost i krepost duha prema potrebi sadašnjosti. Sv Ljudevit bijaše u tvojoj dobi slast dobrim, a trepet zlim. Kani se indi svih zabava prošle dobe: daj vidjeti da misliš i da osiećaš, što princ misliti i osiećati ima. Dobri treba da te ljube, zli da te se boje, a svi da te poštuju. Požuri se, da se brzo popraviš, da koristno radiš, te da popra-

viš druge. Pobožnost ne ima ništa slaba ni žalostna; ona razširuje srce, jednostavna je i ljubezna, osietit se dade svim, da se predobe svi. Carstvo božje ne sastoji se u skrupuloznom obdržavanju sićušnih formalnosti iliti formalnih malenkosti; ono se sastoji za svakoga u vlastitih kriepostih njegova stališa. Princ ne mora Bogu služiti na onaj isti način, na koji kakov kaludjer ili kao kakav pojedinac za sebe. Sveti Ljudevit je posvećen kao veliki kralj. On bijaše neprestrašiv u ratu, odlučan u vieću, uzvišen nad ostale plemenitošću svojih čustva; bez oholosti, bez preuzetnosti, bez nemilosrdja (okrutnosti). On sliedjaše u svem prave interese naroda svoga, komu je bio i otac i kralj. On razgleda i vidi sve vlastitima očima u glavnih poslovih. On bijaše marljiv, umjeren, pravedan i čvrst u dogovorih i ugovorih. Tudjinci se ne smatrahu manjimi od vlastitih njegovih podanika. Nikada ne bijaše vladara pametnijega, da ravna i odgaja narode svoje te da je učini sve zajedno dobrimi i sretnimi. On ljubjaše s pouzdanošću i nježnošću sve one, koje je imao ljubiti; no on bijaše postojan, da popravi one, koje je najviše ljubio. Bijaše plemenit i uzvišen po običajih svoga vremena, ali bez sjaja i luksusa. Troškovi, koji su bili veliki, tako je uredio, da nije morao dirati u imanja. Budi baštinikom njegovih krieposti prije nego baštiniš krunu njegovu. Dozivaj ga s pouzdanošću u nuždi svojoj; siećaj se, da po tvojih žilah kola krv njegova a duh vjere, koji je njega posvetio, ima biti životom tvojemu srcu. On na te gleda s visine nebesne, gdje moli za te ter gdje hoće, da jednom i ti s njim kraljuješ. Conserva, fili mi, praecepta patris tui. (Čuvaj, sinko, zapoviedi oca svoga!) (Fénélon 1651 † 1715. Slavni biskup i pisac. Lettre au duc de Bourgogne Sv. Ljudevit IX. 1215 † 1270. Preveo *dr. P. T.*)

II. O razgovoru.

Uvod.

Pismo iliti list stoji u uzkom savezu s običnim razgovorom ili govorom, kako je već opaženo kod definicije pisma iliti lista. Kakogod su u pismu potrebite dvie osobe: jedna koja piše, i druga, kojoj se piše, tako su i u razgovoru potrebne dvie ili više osoba: jedna

koja govori, tumači, pripovieda, tuži, predlaže itd., a druga ili više njih, koje slušaju, odgovaraju, protestuju, kritizuju, pobijaju, protudokazuju itd. S toga se može pismo kao i govor smatrati dijalogom (dvostranim govorom). Sva se mogućnost čovječjega sporazumljenja temelji na tom, da jedna osoba u razumljivu obojici jeziku pita drugu, a ova da prvoj odgovara. Pitanja i odgovori, kakovih u svakdanjem životu ima, mogu samo onda nositi biljeg razgovora, kad si zadaćom stave ili razpravljati osobit kakav predmet ili kad imaju pred očima posebnu kakvu svrhu, čin, čustvovanja, ili oboje zajedno. U prvom se slučaju zove razgovor filozofičkim, a u drugom poetskim. Za svaki se pravi razgovor hoće dva različita govornika, koji u istinu očituju individualno i karakteristično biće tako, da se jedan drugomu tajinstvenim i nedokučivim prikazuje. Bez zajedničkog temelja istine i pravde ne da se razgovor ni pomisliti. Da su o kom predmetu sa svim jedne te isti misli to si nebi imali ništa osobita kazati, te bi i razgovor bio po tom nemoguć; da su pako o istom predmetu heterogene (druge protivne) misli, te da ne bi htjeli u ničem od nje odustati, to nebi ni tad razgovor bio moguć, jer bi samo bile tvrdnje i protutvrdnje, pusto i puko riečkanje, ali razgovor ne. O nekih stvarih moraju obadva govornika biti složni, jednake misli, ako hoće, da se ob ostalih sporazume. Obadva govornika, veli Adam Müller: »moraju u razgovoru jedan drugomu vjerovati; obojicu mora obuhvaćati zrak povjerenja ili bolje njim moraju odisati. Uz to mora uz jednako mišljenje i povjerenje medju obojicom vladati zajednički zakon pristojnosti i sklada U tom se slučaju rieč po rieč obadvie stranke medju sobom približe ili se odalje, razmaknu jedna od druge. Ne mora napokon iza razgovora sliediti podpuno sporazumljenje ili nezdružljiva nesloga. Svaki od govornika nastoji, da si druga predobije na zajedničkom temelju, jer svaki, makar i sa svoga protivnoga gledišta teži iskreno za istinom. Makar se i ne složili glede materijalnoga, zemaljskoga iliti tvarnoga predmeta prepirke, da bi se izmirile njihove misli ili jedan drugoga osvjedočio, to ipak ima svoje dobre i ugodne posljedice.

§. 38. Monolog.

Kad tko svoje misli i čustva u nekom osobitom času bio sgodan ili nesgodan, očituje prema drugomu, to se zove, ako biva ustmeno ili lično nagovorom, ako je pako pismeno, pismom iliti listom. Pomislimo li si takova čovjeka, da je sam, da mu se na polak nehotice od velikog pritiska čustva izmaknu, izlanu rieči, ili da jih je samo u sebi govorio, nastaje monolog iliti razgovor sa samim sobom. Takov govor podpun je, u boljem savezu i redu, jednom riečju bolje štilizirati, nego li je u istinu bio ili imao biti izušćen, ali pri tom ipak, da se ciela istina i živahnost prirode pridrži, djelo je umjeće. Tko hoće da dobar monolog napiše, mora si najprije i tu kao i kod listova predmet dobro izabrati, i točno opredieliti, a tako i karakter govornika. Uz to ima paziti na sadržaj te opredieliti plan radnji ter ju onda u takovih izrazih napisati, koji pristaju dotičnoj nakani i predmetu. Buduć da se govor iliti besjeda ne da nikako sa svim bez slušatelja ili nagovorenih misliti, to se uzima, da govornik sam sebi govori, na se rieči upravlja, ili na druge u misli, na personificirana bića ili-na Boga. Monolog ne dolazi samostalno, u poeziji, jer je od potrebe poznavati govoreću osobu i okolnosti, da ga dobro razumiješ, no u pripoviedajućih i dramatičkih vrstih pjesničtva, gdje su čitatelju stvari podpunoma poznate, ima i može imati monologa; samo naravski mora biti kratak; on može biti sredstvom, da čitatelja podući i popravi, kako to poznati monolozi filozofa cara rimskoga Marka Avrelija (161—180 poslje Isukrsta.)

Monolog je kao i dijalog filozofički, historički i poetički. Pravi filozofički monolog razlikuje se od ostalih forma razgovora tiem, da u njem sastavitelj ne gledeć na drugu koju osobu, svoje misli i čustva o kom predmetu predočuje zasebice. To se razmišljajućemu filozofu tolikom silom i u tolikoj punoći namiće, da je mora izraziti. Filozofički se monolozi zovu doduše i razmatranja, jer su po svom biću samo slovo ili rieč nutarnjosti; a kad dobiju signaturu ili znak vanjštine iliti spoljaš-

nosti, postanu razprave. Poëtički monolog spada u poëtiku. (Za monologe ima dosta gradiva i primjera u poviesti. Uzmi riedkoga Hrvata Jurja Križaniča kanonika zagreb. iz 17. stoljeća, (rodio se 1617. u Hrvatskoj na imanju Lipničkom izmedju Karlovca i Metlike, koji je htio Slavene sjediniti i u vjeri i u jeziku, te oko toga radeć u Rusiji dostao se i progona u Sibiriju u Tobolsk na 10 godina, a povrativ se umro negdje poslje 1680. god. Ili uzmi Torkvata Tassa u zatvoru i samostanu; Mariju Stuart; Alekseja sina Petra Velikoga; Dona Karlosa sina Filipa II. u tamnici itd. Katarinu Zrinsku.)

Primjer filozofskoga monologa.

Ne mogu si pomisliti, da u počelu ili u ideji Boga leži, da bi priroda bila tako šutljiva u razmjerju prema neizmjernomu bogatstvu, koje nam prividno razprostranjuje za oči. Pjevanje ono malo ptica izčezava prema niemoj cielosti poput tiha uzdisaja. I to u oči pada, da carstvo bilinsko ćutilom, koja stoje sluhu na službu, a ćutilu, koje ne stoji sluhu u službi, ukusu, njuhu i oku pruža neizmjerno bogatstvo djelovanja i uživanja, dočim je uhu niemo ili je naše uho njemu gluho. Zar nebi moglo biti, da bi bilje od sebe glas davalo na zemlji osobito tada, kada sunce po njem sija ili kan da je naše uho griehom presurovim postalo za opažanje? Boje (farbe) se valjda proizvadjaju titranjem etera te je oko osieća kao što se i glasovi valovitim gibanjem radjaju. Da koje biće ima tako tanak sluh, da bi mu se živci i to titranje etera mogli opaziti, to nebi samo boja (farba) vidjeli, nego i čuli. Da bi pako kako ljiljan, gjurgjica, strmogled, breza, svaka biljka tako pjevala, da bi joj pievanje odgovaralo njezinu značaju i njezinoj slici kao izraz, to bi morala iz toga postati glasba, u kojoj bi se izpunila rieč biblije, da ni jedno uho čulo nije, što je Bog pripravio onim, koji ga ljube.

Ima predstava, s kojih se dade osiećati, da jih nije fantazija slučajno samo pobacala u skup, nego da su one slutnjami sakrivenih istina. Tako može i onome spajanju (mečtanju) biline i pjevanja istinitost odgovarati te onda tek bude očito, kada stvaranje postigne onu sjajnost, koju sv. Pavao u pismu 8. 23. itd. Rimljanom piše. Čovjek si ipak ne može

ljepšega umisliti nego pravo i istinito stvaranje božje u preobraženu svietu. Ja si dakle nebi mogao pomisliti kao postulat savršene prirode, da sve biline u glasovih hvale Boga, jeda nebi Bog što takova izvadjao. Kako god pako u velikoj raznolikosti liepe koje okolice ima harmonija te ni jedna slika ne smeta drugoj: tako će valjda biti u koncertu bilina velika harmonija; svi glasovi i melodije sve sjedinjuju se u veliku Alleluju, koju već sada od nas finije organizirana bića mogu čuti i opažati, kad se mi i stvaranje svieta jednom preobrazimo u slobodu djetinstva božjega. (Prof. Alban Stolz pravi ponos kat. svietu svojimi spisi i djeli. *dr. P. T.*)

§. 39. Dijalog.

Pod dijalogom iliti dvostranim, dvojakim razgovorom razumievamo razdieljenje onoga, što bi autor imao kazati o kom predmetu u govorih i protugovorih od dvijuh ili više osoba u zajedničkom družtvu. Sastavitelj pri tom mora paziti, da oponaša obični čovječji razgovor u vanjskom obliku te da mu je s nutra djelo udešeno po razboritu planu iliti osnovi. Zato se hoće, da upotrebljava jezik obična života i tako zvane figure, koje su već u ovoj knjizi spreda protumačene; na izmienjivanje kraćih i duljih, ali nikad predugih govora, a može i prividne slučajnosti, koje razgovaranju daju drugi pravac, sgodno upotriebiti i mnoge druge stvari. Buduć da se svako gradivo, razprava itd. može izraditi i predočiti u formi dijaloga bilo to opisne pripoviedajuće, razmatrajuće, umujuće ili kakove god druge vrsti; buduć da forma dijaloga ima u sebi nešta živahna i zabavna te jer se mnogim čini, da je bez potežkoća: za to ju često mnogi pisci za raznolike i mnogovrstne predmete upotrebljuju, akoprem to samo manjini dobro podje ra rukom. Dijalog je takodjer sastavnim dielom drugih djela, n. pr. pripoviedajućih. Drama je sa svim od njega sastavljena. No dolazi i samostalno kao cielina.

Dijalozi su dramatički, filozofski i historički. Dramatički dijalozi spadaju u poetiku, zato se ovdje ne bavimo pobliže s njimi.

Filozofičkim dijalogom je onaj razgovor, kada u njem gospoduje svrha poučavanju, a na zabavu se malo ili ništa ne pazi. Izraz ili slog je miran, pristojan plemenit. Karakter govorećih osoba velikom se odlikuje úmjerenošću. Dosjetke mogu se i tu upotriebiti. Poznati su glasoviti dijalozi Sokratovi i Platonovi, n. pr. Demon i Pythias ili o prijateljstvu. Pero i mač i više drugih primjera može se izraditi iz raznih djela i života. Remedium utriusque fortunae od Petrarke izvrstni dialogi.

Historičkim je dijalog onda, kada su osobe uzete iz obće i domaće poviesti. Historički se dijalog mora dobro razlikovati od historičkih pisama, govora, monologa itd. Razumije se samo sobom, da piscu moraju stvari, karakteri, običaji itd. dobro biti poznati. Na primjer lahko se dade sastaviti dijalog po Korneliju Neposu (Hann. 6.) o Hanibalu i Scipionu, ili iz hrvatske poviesti o Nikoli Zrinjskom branitelju vjere i domovine i Leonidi hrvatskom i odpadniku i dušmanu raje Sokolović-paši. O Ljudevitu Posavcu (Posavskom) i Borni. O Vuku Brankoviću i Milošu Obiliću itd.

(Primjera za dijaloge lahko svatko nadje u raznih djelih i raznih predmetih. Uzorni su grč. filozofa Platona, Petrarke itd. u širem su smislu i ona razpitivanja i odgovaranja u sudnici, kakov primjer ima i ova knjiga gl. prosti ili nar. slog gore.)

Krvarina. (Narodni običaj od S. Ljubiše.) Pred crkvom sjeli danas na Pavlovdan dvanaest umoljenih kmetova.

Poginula u razvadji na pazaru pred Kotorom žena Miloševa, a ubio je u neznanici Petar, pak oko njezine mrtve glave stavili kolo, da joj procieni krv.

Brat ubijene. Gospodo, u dobar čas sjeli i sudili! Čuli ste od naroda, kako se jesenas pred Kotorom zavadiše i pobiše oko stvari od ništa seljani B. s bratstvom A. Smakao njetko od šale oglav mazgi Petrovoj i pustio je u pustopašicu. Dan pazarni, — tko da zna, tko je? Prospe njetko glas po pazaru (Bog ga sudio, kao i hoće) da mi je zet Miloš iz pizme obezoglavio mazče. S rieči na rieč dodje do krupnih pa do rukû; vojska sita i obiesna, kao vazda naši ljudi, kad se s pazara kući vraćaju. Njetko za jednoga, a njetko za drugoga,

povade noževe, da se komade. Nesretnja mi sestra skoči u razvadju, i kad ugleda, da joj Petar mahnu jatagonom bjelokorcem na muža postavi lievu ruku mužu za vrat, a desnom dohvati goli nož za oštricu. Ureže joj palac do guštera, gdje se ruka pregiba. Nikad ustaviti krv, da narieva kô iz mješine. Zovni ja dva liečnika iz Kotora, privijaj melema, trave petoprsnice, čučega i pretučena sjemena od lana. Ženi se ne vrati živina, te preminu peti dan, pošto se ukorači kao ćuskija, da nije mogla nikudj globom previnuti.

Ja ju posjedi, da lakše izdahne, i umrie mi u naručju. Nisam imao drugoga brata osim nje, ljubili se mimo braće i od šake djeteta jedno za drugim čezalo. U tri godine vjenacâ ne ostavi u bezdomu ništa od svoga srda. Ja mnim, da je Petar mogao uzteći mah, kad je ugledao žensku ruku i vidio, da će mi nedužnu sestru òbraniti. Takvo mu junačtvo bilo na čast, ja mu ga čisto ne zavidjam! Dao mu Bog i sveti Petar, da nikad s megdana ne ponese doma oglasitijega poštenja!

Dolazi skoro u nas vladika, da polazi crkve i manastire, a da miri narod. Prizva me preda se i reče mi: Miri se, tako bio prost. Nebi mi milo bilo, gospodo, da me vladika mnogo ni blagosiva, kamo li da me prokune, te ja slomih srdce i evo pah pod vaš sud. Zlo, gospodo, ako počnemo jedan drugomu odive tuči po pazarih. Krvili se ljudi po dva pâsa, zatjecali se i bili na putu, na pazaru, pred crkvom, ali su do danas ženske glave slobodno prolazile i krajem krvničkih vrata da im nitko ne reče: „crno ti oko u glavi.“ A jutros gdje smo? Van ako ih pozatvaramo doma, kao bule u saraju, ili ih oružamo, da se brane od ovih novih junakâ.

Petar. Gospodo! Vaš ću sud medom primiti, samo me čujte. Ako me okrivite, to neće biti iz toga, što vi nebiste znali pravo, nego što se ja ne umjeh braniti. Evo tri godine da je neka razprava medju mnom i Milošem. Navede ga bies da mi smakne mazgi oglav u pazaru. Konjče plaho, koje se malo tovari, stani da mahnita po onoj poljani, slomi samar, odbi s kopita podkove i uljezi u tudj vinograd te potlači loze a oguli izdanke od maslinâ. Ja se nješto zagovorio u gradu, dok mi dodje glas, da mi je njetko mazgu obezoglavio i pustio u bezpuće, tek da me osramoti na pazaru, gdje je trista Crnogoraca i Primoraca. Trkni ja na poljanu; na devet mukâ, dok

sam ju skrotio i obuzdao. Kad se maši na mene su obie zadnje, da se hitro neusukah, prostrie me hladna kao kladu na ono mjesto. Skupilo se puka kao tušta. Kaza mi stražar, koji čuva oružje, da je Miloš odriešio i smakao oglav. Promislite kako bi vama bilo, da vam tko to učini! Tu ti se nas dva posvadi i trgni noževe iza pâsa, da se siečemo, prije neg hrupi vojska careva, te nas poveže. Dočekam ja Milošev nož na svoga i sagnaj mu ga do ramena, a on se okrenu, da mi brata posieče po šiji. Potegni ti ja tagonom, da ga ugrabim, prije neg mi brata òbrani. Paski poginuo bez zamjere, ako sam spazio, da se u onom krtrljanju umiešala ta ženska glava. Mahni ja Milošu po vratu, a ona će ti, junačka kći. Bog joj oprostio, dočekat nož u šake, da poštedi svoga druga. Kad vidjeh, da sam ranio ženu, ošinuše me slane kite po obrazu. Tu ti se razdvojimo u sramoti, kao nigdje ljudi.

Izza toga dolazio je Mitar, da sveti sestru. Zapao pred zoru za jedan kâm vrh puta, gdje je znao, da ću ja s ovcami proći. Metao na mene poda se iz velike puške, i hćaše me čisto ubiti, da se ja on čas srećom nepokućih, da opipam jednoga ovna, koji mimo mene prolazaše, da vidim, je li za komarde. Udarit će me zrno s traga u sred krstijû, no, na Boga, u ćese, gdje mi bijahu dva taliera ćesarova. Odbiju talieri olovo, a ono ti odskočke udri u pokos i ubije jednu ovcu. Da nebi talierâ hćaše me osmrtiti i na pupak izaći. Ja mnim zaisto, da je sestru osvetio, jer sam ja po Bogu ostao živ. Ja njeu u ubih sestru nehotice, a on nehotice mene ne ubi.“

Kad se parci odaleče, a dobri ljudi stanu da sude, reče

Najstariji kmet po godinah. Čuli ste oba zvona; sad je ovo lahko otrsiti i smiriti. Što Petar kaže, da je ubio ženu nehote, to ga ne može odužiti nego od sramote. Neka plati Mitru po mrtve glave mužke i što uz tu polovinu ide. Mi smo vazda sudili žensku glavu u pó mužke. To je tanka krv, koja se ne može sporedit čovječkom.

Jedan kmet iz druge obćine. Sjedio sam u dvadeset krvnih kolâ, i sudio lupežku glavu u pó nje, kad čovjek čovjeka u kradji ubije, ali jošt nečuh, tâ me ogluh nečuo, da se ženska glava sudi kao lupežka. U razlog se ljudi, za pravdu božju! Tko bi Vam dao kćer ili sestru u ženu, kad je ne cienite spored sebe? Nećete, božja vam vjera, po danas nijedne

naše odvesti. Kud vam se djela pamet? Izkopat ćete sviet! Tko bi ljude radjao, da nije žena! No nemojte tako, jer ćete se ogriešiti i ostaviti u zemlji zli običaj. Ja bih, da se slušam, cienu ženu dvostruko, jedno zato, što ne nosi oružje, drugo, da već ljudem napane na um, da gadjaju žene, treće, da se bez njih ne izkopa sviet, a četvrto, jer svaka žena ima dva bratstva, dom i rod, pa više svadje i pokolja. Mi smo ratovali sto godina sa Crnogorci, ali su nam žene mirno prolazile i poslovale, niti se jošt Srba nit Hrvata našlo, da se je na ženu osvetio.

Drugi kmet: Da je majka devet Jugovićâ, ne bih je ja nikad cienio kao glavu mužku, ma bila i ciganska. Čovjek je čovjek a žena je čovjeku stopanjica, da mu učuva trag, podiže porod i drži kuću. Razmienule im se ciene! Tko nije za puške, za rala, za sbora, taj se ne može čovjekom sporediti. Mjera je svemu, vodi kao krvi i mjerom mjeri, a cienom cieni. No nemojte ovu starinsku cienu lomiti, da vas ne kune puk. Kad su stari osjekli žensku glavu u pó mužke, znali oni ljepše od nas, što rade. Svi su ti prsti u ruci jednako dragi, ali nisu ravni: više vriedi palac nego mali. Ja sam slušao sto puta popa, gdje čitajuć nad mrtcem jevangjelje, govori: „„reče Gospod, reče Petar, reče Pavô"", ali jošt ne čuh popa, da iz knjige čita: „„reče žena.""

Najstariji kmet po godinah: Ovo se zlo dogodilo u našem sboru, pak mi ne smijemo u staroj zemlji krojiti nove zakone. To nije naš posao, no da osudimo cienu, a ciena je ženske glave medju nami osudjena od pamtivieka. Ima jutros trista osudbinâ od Debeloga Briega do Cmilove Ulice, gdje je žena vazda pošla u pó mužke glave, u šest krvih.

Na ovu pristanu i vežu sud, pak prizovnu parce, da im tvrdju pročitaju.

„Da se zna, i da je poznato svakomu sudu i gospodaru, koji čuje i vidi ovo pismo, kako se danas sastaše u dobar čas dvanaest kmetovâ i dobrih ljudî, da prociene štetu, koja je snašla Mitra pogibiom sestre mu Mare, koju ubi u neznanici Petar pred Kotorom u razvadji — i prizvavši ime božje, od kojega izlazi svaki pravi sud, po svojoj duši osude: da isti rukostavnik dočeka na čast Mitru sto ljudî i da mu iznese šestdeset cekinâ, a dá šest kumstvâ i dvanaest pobratimstvâ, carskome sudu što ga duži zakonik; i mi kmetovi, mirotvori

i umolnici, od tih novacâ odbijamo treću kmetovsku, koju darivamo Petru, da mu je lakše krv izplatiti.

Ovo sve da se izvrši do božića, koji prvi na zdravlje dodje, a do tad uhvatismo medju njima vjeru od umira tvrdu i čistu, i pocjelivasmo ih."

Sud dobrih ljudi. (Narodni običaj od S. Ljubiše.) Pred crkvom pod jablanom sjeli danas na materice šest kmeta na okô, a pred njimi u dubak, gologlavi i prekrštenih ruku, lupež i pokradeni.

Pokradeni. Gospodo, dobre vam siede, a još bolje besjede! Ja sam u ovom selu pridošlica. Kad mi se izkopà i ostadė na djevojci nesrećna tatbina, dodji vam ja na domazetstvo, okući se na onoj pustolovini i plati selu porez iztražbine i natražbine. Uzmu me seljani u bratsku, u crkvi, na vodi, u sjeki, na paši, u mlinu, kao starosjedioca. Savrô sam se na kuki i na motiki, dok oživih zapušteno imuće. Mršave oderulje, kao sve zemlje, koje topeći voda ožvaka, neće bez gnoja da rode, no što prosipljem utomah sjeme. Te ja oddvoj tri vedra od najprvoga ulja i kupi nješto kozâ. Treće godine, kao što neće biti, dadi svaka tri Usried božićnjih postâ crče mi na prečac pas od tora. Ne sjetih se na svoj zli put, da mi ga njetko otrova, kako će me lakše pokrasti. Jedno veče uždio sjever da sve ponese, a ja trudan, kupeći vas dan ma sline, zaspao kao zaklan. Kad u jutro, tek vidih vrata od obora razbijena, dosjetih se, da sam poginuo. Ne mogu da ih puste izbrojim, no od tuge zamliečio, pa mi se od svake prizirahu dvie. Ne bijah veseliji no da sam sina u komadc dočekao. Lupež razbio vratnice od obora i zajmio petnaest najnaprednijih jaraca. Niesam ih htio u pastrmu soliti, jer mi davahu gnjoja za pedeset. Ter ja onako pomamljen u potoč za lupežom. Zla vjetrušina ne dava oka otvoriti, no razpršala svaki trag. Što ću? proglasih na tri pazara, u tri nedjelje zaosopke trideset cekinâ sočbine, tko mi lupeža nasoči, a poslah četiri dublira, od taliera svaki, u Krf svetcu, da mi odkrije zlotvora. Tako ti stvar stani do Petrova mjeseca, ni traga ni glasa, kao da ga zemlja proždri.

Jedno jutro u prašak, nagrčah postrnjak u podkućnici, gdje je bio zimus bob. Zvati će me čovjek s dônjega prielaza: — „Tko bì, mòre?" — Prijatelj! — Ter ja onamo

baš onako razpas. Da vam skratim; kazà se sokodržicom. Trkni ja doma, donesi srebrno oružje i dadi mu ga u zalog za sočbine. Stade da priča redom: kako ga je poslao sok, kojega do muke ne smie prosočiti; da soči, gdje su koze, da primi proglašenu sočbinu i da je drži, dok se sok sam očituje. Kaza, kako je Raško prodao na veliki petak pred Kotorom jarčeve Lazu, pošto ih je okûsio i po rozih nagrdio, da se ne poznadu, a Lazo da ih je dao Marku na ljeticu; reče: „Eto ih svaki dan, gdje pasu na strmenih rudinah."

Podji vam ja, kao drugim poslom, na rudine, uzpni se na jedan kuk i tu čekaj, da se okupe koze oko korita na pojište. Tek se pomoli stoka, poznadoh jarčeve. Kad ih ugledah naružene, puče mi srdce, no stisnuh se, da se čoban ne sjeti Počeh ga iz daleka zapitivati, čije su koze. Kazà mi od prve právo, da su Lazove i da ih je kupio pred Kotorom od Raška, a Raško udario u bah: nikad živ. Jedva sam ga sveo, da stavimo dobre ljude. Sad evo vas tu, pak kako vas Bog uči i moja nevolja.

Raško. Gospodo! jeste li ga čuli, kako snuje? Ne da mu djavô, da se prodje o manjoj šteti, ne prosù blago o sočbine i zavjete, da zaboravi koze pri cekinih. Pa gdje će ga vrag nanieti no na mene, prava kao andjela s neba. Ima trideset godinâ, da trgujem u živo: kupuj, prodaj, mienjaj, daj na izor, da izbijem iz kamena novac. Tko bi me mogao sad iz duše pitati: odkuda ti taj jarac, ili ta vodka, ili to jare? Čemu je ova šuta a ona rogata, ova zlatoruna, a ona zekasta, ova repata a ona kusasta? Podji djavole, gdje ti je mjesto! Ovakve napasti jošt nije na ljude padalo?

No evo me, da se opravim dušom pod svetčev kovčeg ili da vadim maziju iz vrele vode. Ali neka plati prije okleštinu i potvoru. Neka se već ne šali nazivati poštene ljude lupeži.

Kmet najstariji po godinah. Kad tko što izgubi i svoja njedra premeće.

Raško. Istina svoja, ali tudja ne smie; jer kad kradju ne nadje, ta se ruka sieče.

Kmet. Ne možemo te ni kleti ni mučiti, kad je po sriedi sok, no kazuj, odkle su ti koze; ili će sok na polje.

Raško. Sok nema da kaže ništa do laži.

Sokodržica. Uhvatit će te za ruku pred pukom, a uočiti pred sudom. U što se uzdaš?

Kmet. Čuj, Raško! Po svoj prilici ti niesi lupež, no hoćeš da lupeža zatajiš; kriv svakojako. Ti niesi poniekao, da si prodao Lazu jarčeve ukradene i nagrdjene. Sad kaži, odkud su ti i čemu su grdni? Kažeš li, a da sok ne soči, platit ćeš koze i sočbinu, a carskome sudu, što te nadje dužna zakonik. Ne kažeš li, izpanuti će sok na polje, pak ćeš onda platiti sto cekinâ kućnoga razboja, svaku kozu samosedmom, a sočbinu dvostruko. Čù li?

Raško. Da sam kupio koze kusaste i šutaste, istina je. Reče mi trgovac, da su ih čobani od djavola grdili na plandištih, jošt kad su bila jarad. Da sam ih ja zajmio, nije istina, i evo me, da prisegnem dušom, a prav se u Boga ne ukleo. Neću da kažem, u koga sam ih kupio, jer mi je to kum, pak sam voliji biti štetan no griešan; kad se dohvati hrdja kraja haljine, bolje je zakinuti, no da ciela zemlja zahrdja.

Kmetovi se porazgovore medju se.

Kmet najstariji po godinah. Sad smo na čisto! Odsudismo, da platiš, Raško, za svakoga jarca po dukat i po cvanciku čara, što su dali gnoja od bratindana do jutros, sočbinu i putinu; a za zavjet svetcu, neka namiri sveti Spiridion. A nama danguba svakomu po fiurin zdrave pare; i da se pocjelivate na ovom mjestu.

Tu se umire i podmire, pak svak u razmet.

Sud u Hercegovini. (Od Vuka Vrčevića.) Ma kud je ovo jutros Ćetko pošao? — upitat će Mićun (stariji brat) majku. — „Bruka ga i grdilo znalo! bojim se, da nije pošao u Trebinje, da te tuži, što si ga sinoć malo vikao za onu ovcu; ali ja ne mogu vjerovati, da je i obraz kao što je i pamet izgubio! šta mu hoće turski sud kod našega seoskoga? nebilo ga majci, da jaki Bog dá!" Okolo popasnoga doba evo ti zaptije (gjendarma) po Mićuna, veleći: Naredba od kajmakana i kadije, da sa mnom u Trebinje ideš. Mićun ga upita: A znaš li Avdago, tko me tuži? turske ti vjere! Bogme, brat te Ćetko. — Tako je, kad je došao sviet naopako, i dobro su naši stari rekli: „Ako nemaš dušmana, majka će ti ga ro-

diti." — Pošto ručaše, uputiše se i evo ih k sudu pred kadijom (sudcem turskim).

Kadija. Da nù ti, rajo, kazuj, što imaš protiva brata; ali pravo, jer će i do kletve može biti doći.

Ćetko. Hoću, efendijo, sve pravo, tako mi bábove duše i tako se moja s njegovom na onom svietu ne prepredala. Jošt od djetinstva nije se mogla podudarati moja i njegova ćud. On me vazda mrzio i progonio, a ni kriv ni dužan, no samo što je on brat stariji i jači, pak je vazda pred otcem kriv. Naš pokojni otac — Bog mu dušu upokojio! — podieli nam jošt pri jaku životu sve svoje imanje napola, da se nebismo poslie njegove smrti poklali, a ostavi Mićunu jednu najbolju njivu, pak nam reče: Evo djeco! nek se svakome svoje zna, i po mojoj smrti prehranite majku i ukopajte ju o zajedničkom trošku, a ona neka živi kod jednoga od vas, gdje nju bude volja. Jučer nam ne stade jedne ovce u planini, ne znam ni ja sam kako, te on sinoć na mene, opsova me, nebi tako ni vlah, s kôca, i poče da me bije, i, efendijo, da ne skoči majka, hčaše me osmrtiti. Sad hoću, da mi se oddvoji moj dio i da mi osudiš, efendijo, po božjem zakonu i carskom zakoniku, dok me nije krvnik smakao.

Kadija. Što odgovaraš ti, Mićune, na ovo. što ti brat kazuje?

Mićun. Efendijo, sve je istina, što ti je kazao; ali volio bi, da mi je ranu zadao, no što me na sud zvao. Znadi, efendijo, da od pamtivieka kod nas je bio običaj, da po smrti otčinoj ostane stariji brat za kutnjeg domaćina, i njemu se sve o glavi odbija, te zato ima pravo mladjemu zapovidjeti i pokarati, pa bogme malo kadkad i udarati neposlušnoga za izgled druge čeljadi kutnje. Jučer mi je negdje izgubio ovcu; počeo sam ga karati i ošinuh ga jednom čibukom — nije fajde kriti — a ma udarih ga kao brat stariji mladjega brata, a neka ga udari tko drugi, gdje ja gledam, ako smije! Što traži otćinstvo, eno mu ga na sriedi, pa gdje je braće, tu je i diela — pa braća kao braća, a tobôci kao krvnici.

Kadija (srdito). Ma znaš li ti, disumze i krmeći svoju, da se po carskom zakoniku ne smie nitko udarati! evo u zakonu globe piše, da platiš 20 grošâ, a suviše tamnice od 10

do 30 dana, ako ti parničar ne oprosti. Sad što ti, Ćetko, govoriš?

Ćetko. Ma, efendijo*, da ti nješto rečem. Tko je pravi raja, on je za božji zakon i carski zakonik dlakom privezan, a što božji zakon hoće, to i carski zakonik; a ma ne znam, piše li i u zakoniku, da ti nazivlješ parce „dimsus i krmski soj?" (Zavrtješe mu se suze).

Kadija. Jok, jok! aša ne dao Bog! ali na kraju piše, da kadija može primetnuti i odmetnuti u zakonu i u zakoniku, kako mu se kad svidi i kako komu; no da ja tebe pitam, što je tebe stalo, kad je tebi sud po zakonu učinjen? i zar si ti šeh i islamulem, da mi zabranjuješ govoriti, što ja hoću? . .

Ćetko. Ne ljuti se, efendijo. Kad je tako u zakonu i zakoniku, ja im se klanjam; ali znadi, efendijo, da je meni Mićun rodjeni brat, pa ako sam ga dozvao pred tebe od moje lude pameti, da nam sudiš, nisam, da nas ružiš i bručiš. Ako me je pokarao i udrio, moj me brat stariji udrio, a s jutra bi za me poginuo. Evo ja za njega davam 20 grošâ, a po carskome kanunu ja mu opraštam tamnicu. — Pošto mu prebroji novce, pristupi k bratu i poljubi ga u ruku, veleći mu: a oprosti mi, brate! hajdemo doma, da se bratski dielimo i da bratski živimo."

Kad doma dodjoše, u najvećoj ljubavi dozvaše na večeru kneza i popa; a u jutro sve bratski podieliše, kako im je otac bio zabilježio. Pitaše majku: „S kojim ćeš sinom, majko, živjeti? kaži, neće medju nama biti žalosti." A ona: „Djeco moja! Bog vas blagoslovio i svaku sreću udelio! meni ste oba jednaka, na jednom ste srdcu spavali, a jedno mlieko sisali; ja sam najvolija, da jednu godinu živim s jednim, a drugu s drugim; a kad mi bude sudjeno da umrem, da ukop i popa platite zajedno." Kad na ovo oba brata pristadoše, reći će

Knez. Mićune! da nu promisli, prije nego sam ti ja kazao, ostade li što dužan tvojemu bratu Ćetku? kaži mi!

Mićun (podugo promisli, pa reče): Haj — haj! jesam, kako da ne? mene je pokojni otac oženio, a ja ću moga brata o kutnjem i jošt nepodieljenom trošku, i nećemo se razdvajat prije no i njegovo veselje na istome ognjištu ne vidimo.

---

* Efendijom se tituluje turski sudac (kadija) ili pop turski (hodza) ili u obće koji učenjak ili uglednik turski.

Knez i pop (skinu kape). Ovako ti, Mićune, hvala! a Bog vam dao dugo, mirno i bratsko živovanje; vazda se na bratsku nagadjali, a nikad po sudovih ne pravdali!

Peboan i Sidžvan. Sjedi starac u samotnoj kući, kraj rieke koja se smrzla. Izmiče zima, oganj mu trne — ostà starac sam i pust. Kosa mu se bieli u udovi drhću. Na osami živio niti česa čuo do zavijanja vjetrov, niti česa vidio do mećave sniega. Kad eto u kuću liepâ mladića, prem u časak kad oganj utrne. Lica mu puna rumenâ zdravlja, oko bistro a usta na smieh. Korak mu hitar i lagak. Na čelu vienac pitomâ bilja, a u ruci kita cvieća. Rečè mu starac: „Drago mi je, sinko, da te vidim. Uljezi, dodji bližje, kazuj što si vidio po tudjem svietu? Ostanimo ovu noć skupa, pak i ja tebi da kažem, što radim, što li uzmogu.“ Tad izname bulu iz torbe, napuni je duhana, te ju ponudi gostu. Kad ju izpušio, zametnu razgovor. Starac počè: „Kad odahnem, rieke ne teku, voda se oledi, te je tvrda kao kamen.“ Odgovori mladić: „Kad odahnem, sve široko polje cvietom se okiti.“ —„Stresem li kosu, reče starac, sva se zemlja sniegom zamete; kad progovorim, ostà gora bez lista. Ptice se spuste niz velike vode, te prolete u daleke strane. Kad uzdahnem, svako se živo krije, a zemlja se okori.“ — „Stresem li kosu, reče mladić, mlačan daždjic s neba se spusti, bilje se pomoli glavom, te progléda željno kao djeteče oči. Ptice, kako me čuju, doma se vrate; a uz put svi mi se luzi odzivlju, svi radostno kliču.“

Sunce iztečè, toplota se razsù, jezik starčev zamuknù. Sojka i pastiričica stanu cvrguljit, a rieka romonit, travica nicat a sva se okolica cvietjem okadì. Kad se razdanilo, uzè mladić starca na oko te spazì, da je na njem ledena zima. S njegovieh očiu bistre vode proteku, a kad sunce odskočilo, bude sve manji ter manji, a o pol dne vas se raztalio. Na kućištu ništa ne ostà oliš cvietka na ognjišću, prolietne iskrice, što je biela perca a crvena ruba, proročice jarne. (Fluminensia ili knječega str. 50. *Fran Kurelac.*).

Dogodjaj. Kad Bajazitu prvomu, slušajućû prevare i krivice svojieh sudac, već dogrdilo, razsrdì se te zapovidjè, da mu sve kadije dodju u Novi Pazar, tamo ih u kuću neku da zapru, oganj joj podmetnu, te onako žive ih zažgu. Kad se to htjelo ovršiti, dosietì se mudri Ali-paša, kako cara da umekša.

Biaše Bajazitu omiljelo neko Arapče razgovorno i prikladno. Njega on uputi što će reći, što li učiniti, ter ga onda pošlje pred sultana. Obuče dakle Arapče svetačke haljine, ter se što bolje nakiti.

„Što to, reče mu sultan, što si se ti danas tako obukao?“

Arapčić: „Idem u sviet, a mož' me poslati liepo i caru kaurskomu u Carigrad.“

Sultan: „Pak što da radiš kod našega dušmana?“

Arapčić: „Ta idem po kaludjere, neka nam oni sude, kad si naumio svoje kadije pogubiti.“

Sultan: „Ali, malo moje Arapče, ta ne znaju oni zakonov našieh.“ Tuj ti mu sad prihvati rieč:

Ali-paša: „Istina, da ne znaju; zašto dakle one da gubiš, što je znadu?“

Sultan: „Zašto? ta zašto sude kako ne valja?“ Na to će opet

Alija: „Evo, gospodaru, da ti rečem zašto. Naši sudci ne dobivaju plaće, te uzimlju mito od koga godj mogu. To ti izpravi, pak si onda i njih izpravio.“

Bajazitu taj savjet bude po volji, oprosti kadijam život, a Aliji dadè oblast da uredi što treba. On ustanovi (i tako je ostalo) da svaki, komu pripane baština od više tisuć aspri, kadiji svomu plati od svake tisuće 20 aspri. Dalje: Kad bi se ugovarala ženitba ili drugi se ugovor činio, i onda 20 aspri. Tako se i nevolji sudac pomoglo i pravica opet lice pomolila. (Fluminensia str. 52 i 53. *Fran Kurelac.*)

III. Opisivanje (opis, descriptio).

Uvod.

Opisati znači: kakav predmet riečmi živo predočiti i tako reći nacrtati ga, da nam se čini, kad da je pred nami.

Opisati se mogu ili tjelesa, n. pr. sgrada, rieka, ruka, životinja; ili pojavi iz prirode, n. pr.: munja, bura; ili kakva radnja, n. pr.: oranje, pjevanje, štampanje; ili kakvo svojstvo, n. pr.: vjera, ljubav, domovina, postojanstvo, odvažnost. Predmeti daklje opisu jedni su tjelesni (spoljašnji), što pod osjetila spadaju; a

drugi su odlučni (unutrašnji), što se samo pameću postižu, ili uobražavaju.

Postupak.

§. 40. Što se opisivanje tiče, to se ono dade najbolje prispodobiti slikanju ili portretiranju. Slikar teži za tim, da nam sliku tako naslika, da se sjetimo poznate nam osobe, ili ako nam je nepoznata, da si ju možemo predstaviti, čim sliku pogledamo. Čim je slikar poteze dotične ličnosti bolje shvatio te čim mu je sigurnije ruku vodilo oko, tim mora vjernija biti slika. Isto se tako ima s opisivanjem. Oko oštroumnika ima gospodovati nad misli te kakogod potezi slikarova kista vjerno izražuju poteze dotične slike, tako moraju biti prilagodjeni i izrazi najvećom pozornosti kod opisivanja. Istina, da nije portret nikada ličnost sama, pa tako ni opisivanje ne može predmeta nikada sasvim nadoknaditi. No medjutim ima jezik dosta sredstava, da si čovjek kao misaoni stvor predoči, što je tjelesno kao duševno, a duševno kao tjelesno. Na tom se osniva s jedne strane mogućnost, a s druge strane vriednost opisivanju.

Tko je rad, da kakav predmet opiše, mora prije svega da ga pažljivo promotri sa svake strane i po svih njegovih znacih, dokle mu god ne prikupi sve one njegove crte ili znake, kojimi se on razlikuje od predmeta ostalih. Zatim mora se naročito pobrinuti, kojim će pojedine te znake predmeta — jedan za drugim — tako reći redati, da svi skupa sastave jedno cielo, od čega ponajviše i zavisi jasnost predstavljanja. Najpošlje valja mu cio sadržaj svoga opisa shodnimi i liepimi riečmi izraziti.

Svojstva opisu.

§. 41. Svojstva dobru opisu jesu poglavito ova: *a*) Jedinstvo, da se glavni predmet ne mieša s drugimi njemu srodnimi; *b*) Prostota, da se pisac ne gubi u potrajanju malenkosti, što pažnje ne zaslužuje; *c*) Živost, (živahnost), da opis proizvede u čitatelju od prilike ono osiećanje, kakvo je u motritelju proizveo; *d*) vjernost i zorovitost. Ali to ti nije još dosta, da samo bit-

nost i svojstva poznaš dobru opisivanju; jer kakogod dobar slikar i kiporezac dobro i formalno uči i prouči fizionomiju one osobe, koju kani naslikati, tako, da ju bolje mora on poznati, nego li tko drugi: isto je tako od velike potrebe, da marljivo i svestrano proučiš onaj predmet, štono si ga naumio opisati.

Vrsti opisu.

§. 42. Poglavita je razlika pri opisivanju u tom hoće li se pisac upuštati u potanko pobrajanje znaka na predmetu (individualisati); ili će zaostati samo pri obćih znacih njegovih (generalisati). Ako ostaje pri obćih, t. j. ako se služi samo nužnimi, a ne slučajnimi znaci predmeta: onda se to zove izjašnjenje (die Erklärung). U protivnom pako šlučaju, t. j. ako nam on riečmi predstavlja kakav predmet po svih njegovih znacih osobnih, spoljašnih i slučajnih: onda biva opisivanje. Ovo opisivanje može opet biti dvojako; a svrha mu je ili poučavanje ili zabava. Ako pisac o tom nastoji, da razum čitaocu prosvietli, da ga novim nekim znanjem obogati: onda se takav opis zove poučnim ili prostim; n. pr. kad bi tko komu opisao kakvu životinju, koja mu je još nepoznata; ili parostroj, ladju; kako se pravi hartija. ili ma koju makinu itd. Predmetom ovakovu opisu su stvari uzete iz zemljopisa, naravopisa, ob običajih naroda itd. — Ako li pisac o tom nastoji, da djeluje na ćud, t. j. da čitatelja zabavi, razveseli, raztuži, zanese, prestraši. da ga u nemir ili očajanje baci: onda se to zove živahan (živostan) opis crtanje predmeta (die Schilderung); n. pr. kad bi tko opisao komu kakvu bašću kao divnu, neizkazano liepu i dražestnu ukrašenu. Predmetom orisu ili živahnu opisu služe nam prizori iz naravi, okolice, svečanosti. Ako se predmet opisuje radi posla, zove se poslovnim opisom. Amo se takodjer broji opis putovanja ili curriculum vitae. — Životopis ili označajni opis (Biografie) nabraja nam najvažnije zgode, čine kojega čovjeka počam od poroda pa sve do smrti. Mi ćemo o svakom na poseb prozboriti a i navesti primjere (u koliko prostor ove knjige dopušta).

1. Prost opis.

§. 43. Ponajlakše je opisivati predmete tjelesne. Samo pri ovom opisivanju valja razmatrati predmet sa osobitom pažnjom, pa kazati mu prije svega: rod, kojemu on pripada, n. pr. da li je životinja, ili kakva biljka, ili ruda, ili neka sprava i orudje; za tim, što se tiče njegove kakvoće i izgleda po veličini, vidu, boji; pa onda što se tiče njegovih sastavnih dielova i njihove kakvoće; i to najprije glavne dielove pa onda uzgredne ili dielove od dielova; poslje što se tiče postanka i promjena, od čega je stvar, čemu je namienjena: a na posljedku, što se tiče njene potrebe i koristi, na što je ona i čemu nam služi.

Ali i samo to razmatranje ne biva uviek jedno te isto; već po razlici stvari čas je ovako a čas onako. S toga pamti si ovo:

a) Ako opisuješ kakve sprave, orudja, različite vrsti odiela, jestiva, pokućtva, ili pojedine dielove od kakvih stvari, to ti valja stavljati ova pitanja: 1. Šta je stvar; 2. kakva je; 3. iz kakvih je dielova sastavljena; 4. od čega je; 6. tko ju pravi, ili kako postaje; 6. čemu služi? kada? i kako?

b) Kad opisuješ zgrade, mjesta, sela, varoši, zemljšta, baštine, pita se: 1. Šta je stvar; 2. mjesto, gdje se nahodi; 3. kakva je u obće; 4. kakvi ju dielovi sastavljaju; 5. komu pripada; 6. čemu služi? (U gradu (varošu) čim mu se stanovnici zanimaju)?

c) Opisujući lice t. j. osobu, p. pr. svoga prijatelja: Šta je; čiji je; kojoj družini pripada; kakva je lica; čemu je vješt; koliko mu je godina; kakav je po naravi, moralu, karakteru; kakvih znanja ima?

d) Opisujući životinju: U koji rod spada, gdje stanuje, kakova je izgleda, koji su joj i kakvi sastavni dielovi tjelesni, od kakve je koristi, hrana, koju jede, i kako ju nabavlja.

e) Opisujući biljku: Šta je, na kojem mjestu raste, iz kakvih je dielova sastavljena, kad cvjeta i sazrieva, kako se množi i plodi, od kakve je koristi ili škode?

Slog iliti stil u ovih opisih ima biti jednostavan, prost, jasan i prirodan; rieči u značenju pravom, a ne u prenesenom t. j. bez svakoga nakita.

Primjeri prostih opisa.

1. Nož. Nož je orudje, kojim se sieče. Ima sjecivo i držalo; u sjeciva je jedna strana oštrica, a druga telûće; vrh mu je šiljast ili zatubast, a ako se zaklapa i odklapa, onda ima i svakavicu (Feder). Oštrica je od gvoždja ili od čelika; držalo od kosti, ili roga, ili drveta, a kadikad od gvoždja ili keg drugog metala. Noževe pravi zanatlija, nožar; i njimi se služimo, kad hoćemo manje što da siečemo ili da bodemo.

2. Hrast. Ova dika naših šuma, krasno je, visoko i od prevelike koristi drvo. Miluje planinsku, nešto malo masnu i umjereno vlažnu zemlju. Raste vrlo sporo i potrebuje po stotinu godina, dok prispije do svoga ogromnoga objema i neobične visine, kojoj se više puta divimo. Veoma je duga vieka, jer može po 600 godina da traje. Koren mu je čvorovit i leži duboko u zemlji; deblo jako, pravo i visoko; grane čvoraste razdaljeko, lišće dugoljasto, gladko, svježe-ugasišo zeleno. Hrast cvjeta u travnju i svibnju, a kadkad i poznije prema proljeću, a rodi žirom, koji se kao kafa prži i uzima za liek, a goje se njim i svinje. Hrastovina je veoma tvrda i dugotrajna, drvo je dobro za vatru, svakojaku gradju i za orudja; kolarom, stolarom, ladjarom i mlinarom. Od debele hrapave mu kore i šišarke gotovi se lug, kojim kožari kože čine, a od malih šišaraka s hrastova lišća pravi se sa galicom i vodom mastilo. Ima ga različite vrsti: cer, lužnik, ljutik, granik, pluta, sladun, šišarski i krmeski hrast.

3. Konj. Konj je četveronog domaći sisar, koji se pitomljenjem i blagim postupanjem veoma usavršio. Odlikuje se znamenitom veličinom, svojim snažnim i stasitivim tielom. Ima glavu dugoljastu, široke kosti obrazne, zaoštrene uši i živosne. oči. Vrat mu je poduži i gustom, kudravom grivom okićen; a rep do kraja dugom dlakom obrašćen. Ugledan je, srčan, ponosan, dobroćud i naučljiv, a boje svakojake: vran, mrk, ridj, beo, siv, šaren. I ako se dobro u konjušnici timari, često se i na pašu pušta. Prirodan mu je korak; diže nogu za nonogom, i to najprije jednu prednju, pa onda na suprotnoj strani

jednu stražnju; **trka**, kad naizmjenice skupa skače objema prednjima, pa poslje objema stražnjima nogama; **kas**, kad u skupnome dizanju kreće desnu prednju i lievo stražnju, pa obratno lievu prednju i desnu stražnju; a nauči se i obje noge jedne strane na jedan put podizati, od čega biva neko ljuljanje i brz hod. Konj je medju svom životinjom prvi za jahanje, voženje i teglenje tereta. Preže se u kola, saonice i vuče ladju. U plugu i na brani pomaže čovjeku, da zemlju obradjuje, i njegova brzina čini nam na ruku, te brzo s jednoga mjesta na drugo prelazimo, robu prenosimo, pisma šaljemo, vojujemo i topovi vladamo. Hrana mu je trava, sieno, ovas, ječam, deteljina; a rado jede i sol i kruh. Koža mu je za obuću, griva za madrace, rep za gusle i egede; a od skora i meso mu je za jelo. (*Vujić.*)

4. **Stiva** (Meerschaum). O postanku te prirodnine vlada još dan danas krivo mnenje, te neće biti s gorega, kažem li vam koju o njoj. Stiva (Meerschaum) je vrst milovke (Talkerde), koju Turci lahkoće radi nazivlju „keffeil", t. j. pjenom, pa to dade povod mnenju, kao da je stiva otvrdnula morska pjena. Stiva je biela ili žutkasta, mastna, lomi se poput zemlje, vrlo mehka te se može rezati. Najviše proizvadja je se u Tivi (kod nekdanje Tebe) u Grčkoj. Osim toga ima je u maloj Aziji, ne daleko grada Eskišekra, kod sela Killšik, gdje ju vade iz strašnih vapnenih prosjeka i žila, kadkad po 20′ duboko. Izkopana zemlja biela je i otegljiva te lasno otvrdne, a u izkopanoj pukotini naraste na novo uz pjeneće se nadimanje, kako to rudari pripovjedaju. I kod Madrida i Pariza nalazi se stive i to većinom u gomoljih nešto sjajna površja, te je i ondje mehka i otegljiva. Ciena stive zavisi o veličini komada, koji se umotani u pamuk u škrinjicah tovare na konje te nose u Carigrad, odanle u Zemun pa preko Pešte u Beč, gdje joj je glavno skladište. — Što se tiče priugotavljanja, to se neuradjen grumen ponajprije rezanjem uspodobi u sliku glave, dok konačno pilenjem i struganjem ne postane posve nalik na glavu. Zatim vrije u vorvanu (Wallrath), ostruže se gladko te se plavcem (Bimstein) ili hvošćem nabrusi, poslie toga opet kuha u vosku ili u ulju te sad tekar bude glava probušena te iz nova izgladjena. Od otrebina pravi se ne prava

stiva, koju ćeš najlaglje težinom od prave razlučiti, pa i tim što se ne da podpuno zapušiti. (*Tomislav Benko.*)

5. Zagreb šestnaestoga vieka. (Od Aug. Šenoe). Stari kraljevski grad Zagreb, ili kako mu veljahu sami gradjani „Slobodni, plemeniti varoš zagrebački na grčkih goricah", bijaše u šestnaestom vieku lica posve drugčijega, nego li za potljašnjih vjekova. Zagreb bijaše tvrdjava, pače u Zagrebu, — kakva ga danas brojimo — bijaše više tvrdjavâ. Pod kraljevski grad išla je sva zemlja medju Savom i potocima Černomercem i Medvednicom, a sried toga plodnoga i širokoga zemljišta uzpinjalo se kao predstraža gore zagrebačke brdo po imenu Grič. Na tom brdu stajaše, ovjenčan jakimi zidinami, stari Zagreb ili „gornji varoš", pravo obitalište gričkih gradjana. Podno Griča t. j. u potljašnjem dolnjem gradu, reć bi i nije bilo kućâ, već sve polje, vrt i šikara. Jedino oko župne crkve sv. Margete stajaše naselbina Ilica, seoce od njekoliko kukavnih drvenjara. I potljašnji trg tridesetnički ili „harmica", gdje su običavali paliti vještice, nije bio nego močvarna ledina, samo kod vrela Manduševca bielile se dvie tri li zidane kuće.

Sam grad bio je zidan u trokut. Južni mu zid t. j. prema Ilici išao je od iztočne kule brda kraj staroga kraljevskoga dvora ili potlašnje ježovitske škole i kraj samostana dominikanskoga sve do kraja zapadnoga, gdje se i opet uzpinjala kula; odavle se spuštao zid niz brdo do mesničke ulice, gdjeno stajahu mesnička vrata, branjena tvrdim streljištem i dvama gvozdenima topima. Na sried južnoga zida virio je u sviet visok pazitoranj, a na njem tanko zvonce „babernik", koje je dojavljivalo gradskim vratarom, kad treba otvoriti kad li zatvoriti vrata, a u čas pogibelji zvalo bi zagrebačke gore gradjane pod oružje. Kraj tornja dolazilo se iz grada na zid kroz vratašca po imenu „dverce", do kojih stajahu dvie male oble kule. Tu bijaše gradska puškarnica, t. j. tu su gradjani čuvali „velike štuke, mužare, brkate gvozdene puške" i arkebuze. Sve brdo pod južnim zidom bijaše osuto vinovom lozom, tek od dveracâ spuštale se strma stazica do dna brda. Od mesničkih vrata dizaše se zid do tvrdjavice ili braništa sv. Blaža a odavle duž viscke ulice sve do „novih", poslie opatičkih vrata. I na toj strani branjaše grad visok toranj i drveno bra-

nište po imenu „arčel“. Tu bijaše gradska „prabarnica“, tj. kuća za streljivo. Odavle je išao zid duž biskupske poslie opatičke ulice, sve do tornja kraj „kamenih vrata“, a od vratâ sve do ježovitske. Sve brdo od zapadne strane zida do Medvednice bijaše pusto, obrašteno šikarom, samo se vijaguše nevaljao put od harmice do „kamenih vrata“, štono ga praunuci starih Gričana okrstiše „dugom ulicom“. Nu i taj maleni kameni okvir ne bijaše puncat kućâ, već su gradjani tuj imali i svoje vrtove. Iz hrpe drvenih koliba provirivaše samo gdjegdje crkva il kameno sdanje, a zidana kuća u gradjanina, ma i sićušna, bijaše očit znamen bogatstva. Kako i nebi, kad je i sam gradski župnik stanovao u drvenu dvoru. Sve drugo nije išlo pod račun zagrebački. Stanovnici „opatove ulice“ u tvrdji kaptolskoj kao žitelji Nove vesi bijahu slobodnjaci kaptola zagrebačkoga, imajući svoje posebne glavare i sloboštine, kućanom pako Laške ulice pod tvrdim biskupskîm gradom sudio je sudac u ime biskupovo.

Žezlo varoškoga sudca sizalo je samo do krvavoga mosta pa kad bi pošlo kojemu zlotvoru za rukom preskočiti potok bilo je modrim varoškim pandurom vratit se praznih ruku, da neodnesu modra ledja od kaptolskih slobodnjaka, koji su volili pustiti lupeža u bieg, nego li varošku stražu na svoje zemljište; jer to bijaše njihova „pravica“.

Ali medju svojim „zidom i ogradom“ bijahu zagrebački gradjani u svem svoji, a njihova občina gotova samovlast.

Zlatna bula Bele IV. bila im sveto pismo gradske slobode, stanac kamen njihova prava. Sam si je Zagrebčanin birao sudca i druge glavare. Zaludu ga ročio pred svoju stolicu župan, zaludu i ban. Komu je stajao dom na brdu Griču komu je ime bio upisao zagrebački notar u veliku gradjansku knjigu, taj nebi stao van pred žezlo varoškoga sudca il pred pravdu same kraljevske svjetlosti; jer je Zagrebčanin bio kraljevski čovjek. Daće je davao malo, sam si je krojio zakon, sam mjerio mjeru i vagu. Trgovcu strancu bilo plaćati na zagrebačkom trgu debelu „postavu“ — tako se zvaše gradska daća — a Zagrebčanin prolazio svojom robom slobodan po cieloj kraljevini, a nije trebalo nego pokazati pečat sa tri tornja i duboko se klanjali mitničari. Zagrebčanin nije poznavao svećenika van župnika sv. Marka i njegova kapelana, a tomu

*

župniku bilo je oštro zabranjeno plaćati biskupu „Matedraticum“ ili crkvenu daću. Kaptolski svećenik nije smio pod živu glavu prekoračiti gradske medje u svećanom rubu, te jednom malo da nesvrgoše gradjani sudca, što je dao, da pjevaju biskupski klerici u crkvi sv. Marka. Gradjani „plemenitoga varoša“, premda ponositi i glaviti, ne bijahu bog zna kakovi mudrijaši i cifraši, već priprosti krojači, čizmari, kovači, mesari i više toga — sve zdrava i prava cehovska korjenika. Pismene ljude medju njimi mogo si lako izbrojiti na prste, i često se desilo, da sám varoski sudac, budući bravar ili kovač, nije umio podpisati čestitoga svoga imena. Na sreću se za onda manje pisalo, a kad bi trebalo pisma, umio je varoški notar cifrati na debeloj žutoj artiji ogromne protestacije proti svoj mogućoj gospodi, pače proti samomu kralju.

Tužbe i jadikovanja naslušala se kraljevska svjetlost od plemenitih gradjana do sita, da su oni bogci i kukavci, da su spali na zadnje grane, i više te litanije. Ali, pravo reći, nisu bili golotinja i sirotinja, paće gospoština. Sve te pjesme i jadikovke šibale su na ono staro „Kucaj i otvorit će ti se!“ pa što više, to bolje.

Gradsko zemljište bijaše veliko, plodno što vinom, što travom, što šumom, a i van gradskoga zemljišta spadahu Gradčani, Zaprudje, Hrašće i Petrovina pod zagrebaćko vladanje. Obilja dosta, gradjanâ malo, a troška reć bi nikakova.

Gradska nam kronika nespominje, da bi koji senator kraj godišnje plaće od 20 talirâ i dva para obćinsklh čizamâ pogibao bio od gladi ili bos hodao po gradu. Nu gradska gospoda, valja reći, bijahu ljudi veoma točni. Gradski bi sudac točno zabilježio, koliko da je potrošine govedine, kruha i vina, kad je koga kanonika izaslanika ili drugoga gospodina počastio na obćinki trošak. Tih je večera kroz godinu znalo biti i previše; na sreću po gradsku kesu nije valjana gostba stajala za onda više od 60 dinarâ. Isto tako bi sudac na dlaku zapisao, što da je stajala nova peć za stan gospodina bana ili kozlić, što su gu Zagrebčani običavali prikazati velikoj gospodi u znak počitanja. Ponajgrdniju ranu zadavali su varoškoj kesi poslanici, koji bi išli na hrvatski ili požunski sabor. Koliko se u to ime potrošilo obćinskoga žitka, siena i vina! Radi kraćega računa dala su se dakako varoška gospoda sama bi-

rati u sabor, a dobri Zagrebčani tješili se bar u toliko, da nisu strancu punili džepove.

Nu bilo kako mu drago, kukalo se na zla vremena i koliko: živilo se, i ljudski se živilo u Zagrebu. Mala ta naselbina rasla i širila se do ugledna grada; pa kad su banovi podigli bili svoje dvorove na brdu Griču, kad su hrvatska gospoda preniela bila svoje državne sborove u Zagreb: razmahnu grad mlada si krila, i nadkrili u brzo sve hrvatske gradove glasom, snagom i cvietom. Šta više: dok je tudjinska sila satirala druge hrvatske varoše i sela, ostade glava kraljevine tvrda i ciela, i nikad nije nad Zagrebom lepršala zastava — van zastava hrvatska.

6. Serajevo. Priznata je istina, da Turska zauzimlje najljepše krajeve Evrope. Slučaj, sudbina li dovela me u jedan kraj ove države, koji je prirodom tako blagoslovljen i krasan, da se može smatrati pravim biserom izmedju evropejskih zemalja Turske. Svi putnici, koji su proputovali Tursku i južno-iztočne krajeve Evrope, priznaju, da je Bosna ne samo najkrasnija zemlja na evropejskom jugo-iztoku, nego jedna od najljepših zemalja Evrope. Niemci joj daju prvenstvo pred romantičnim Thüringom, Talijani pred krasnom Lombardijom, Francezi pred čarobnom Provençom, a Švajcari, ponositi ljepotom svoje domovine, rado priznavaju, da je Bosna prirodnom ljepotom prava takmica, u mnogom prvenka Švajcarskoj.

Slušao sam iz ustiju rodjena Švajcara, koji svoju domovinu na tanko pozna, da položaja, kakav je Jajca grada sa vodopadom Pive u Vrbas i predielom, nije u Švajcarskoj vidio; a prelaz Karaule-planine izmed Jajca i Travnika, dolina Neretvanska od Konjica do Jablanice, Sanska dolina, s Ključem tužne uspomene gradom, i Vrandučki Klanac, da se takme za prvenstvo s najljepšimi panoramami Švajcarke. Ali nije na te točke i prediele stisnuta ljepota Bosne. Ramska kotlina, gore Srebreničke i Višegradske, grad Zvornik na bistroj Drini, prediel izmed Tuzle i Gračanice, Maglaj na Bosni s okolinom, Zeničko-polje, Ripački klanac, Krupska dolina, Gornje i dolnje Skoplje, Kupreška vrata sa Šuljagom-planinom, takove su ljepote prirodne, da će ih i najvještije pero jedva naslikati.

Ova ljepota Bosne dolazi od neprestano promjenljive konfiguracije njezine površine, izprepletene neprekidnimi lanci

visokih planina od 2500′ do 6000′ visine, sačinjavajućih doline, humlje, drage i tiesnace, kroz koje se vijugaju žubореće rieke i romoniti potočići. Toliko je tu obilje voda i izvora, da ih se u Bosni računa preko 8000. Bujno ruho kraljestva bilinskoga odieva divnim zelenilom poljane i doljine, brežuljke i najkrajne vrhunce visokih planina, a kroz nje proviruju amo tamo koja gola hrid, da monotonost zelenila razbije; a to sačinjava pravu ljepotu Bosne.

Tko je hrvatskim Zagorjem u lipnju proputovao, može u misli začeti slabu sliku ovoga perivoja, koju narodna pjesma kratko ali živahno označuje riečmi „Bosna ponosna", „Bosno bašćo svih milina", a za koju bosanski musulmani kažu, da je ne ima u sedam kraljeva. Ali nije Bosna Hrvatom znamenita s prirodne ljepote. U Bosni žive naša braća, s kojom smo nekada imali sretniju prošlost, i s kojom se nadamo dieliti bolju budućnost. Historija nas je za dugo odtrgala jedne od drugih, te smo si sada tudji po svem, osim po jeziku i običaju. Proživio sam u srcu zemlje preko četiri godine, proputovao sam ju većim dielom, da njezine prirodno ljepote razgledam i stanje naroda upoznam.

Najveći i najljepši je grad Bosne Serajevo, turski Bosna-saraj, ovo političko i središte zemlje. Temelj su mu položili g. 1465. plemići Sokolović i Zlatarović, koji se prvi poturčiše, kad su Turci grad „Vrh-Bosna", dva sata zapadno od današnjega Sarajeva, razvalili i uništili. Tragovi ovoga grada nalaze se još danas kod vrela „Bosne", koja ondje blizu ispod Igmana-planine izvire. Znamenito postade Sarajevo tekar poslje podpunoga padnuća bosanskoga, kad je g. 912. po turskom (po našem računu 1511.) došao prvi carski upravitelj u Bosnu, zet carev Usref-beg, te sagradio na jednom visu tvrdjavicu sa dvorom (saraj) i dao ga obzidati četverouglastim bedemom s jednom kulom na svakom uglu. Malo po malo preseliše se u ovaj grad žitelji nekadašnjega grada Vrh-Bosne, a kad su izdunili grad, spustiše se u dragu na obali riečice Miljacke, i tako razvi se varoš, koja u kratko vrieme postade glavnom u zemlji i središtem trgovine. Ali nije moglo Sarajevo mirno napredovati. Bosanski plemići, koji ne primiše u početku turske vjere iz osvjedočenja, nego samo da mogu zadržati svoja imanja, nerado su gledali, da se u ovom gradu

učvršćuje upliv Osmanlija, te su često na varoš napadali, dok su upravitelje carske prímorali, da drugamo prenesu svoju stolicu; i sbilja je ona prenašana u Travnik a nekada i u Banjaluku. Ovako tamače bosanski musulmani prenos stolice vezirske iz Sarajeva, no ja mislim, da su takodjer i drugi politički razlozí sklanjali vezire, da prama zapadu svoju moc sakupe, a to radi lagljega ratovanja proti susjednoj Hrvatskoj i Ugarskoj. Istina je, da su Bošnjaci upotrebili slabost osmanske vlade u sredini zemlje na svoju korist, te su vremenom tako se učinili neodvisnimi, da carski upravitelj — vezir — nije smio dulje od tri dana prebivati u Serajevu.

Godine 1697 osvojio je Sarajevo princ Eugen Savojski, te pošto ga je dao pljačkati dva puna dana, zapali ga i otidje natrag. S njim se iz grada izseliše svi katolički žitelji i mnogi iz okolice, po nekom predavanju do 40.000 njih. Tako se vojna Eugenova, koju neki njemački spisatelji nazivlju slavnom, svršila razorenjem najljepšega i najbogatijega grada Bosne i velikim oslabljenjem elementa kršćanskoga, što je bilo uzrokom njegova političkoga i trgovačkoga nazadka.

Prediel grada, gdje su kršćani stanovali, zove se još danas Latinluk, a kameniti most na Miljacki do Latinluka „latinska čuprija." Kao središte bosanskoga plemstva i trgovine i selo janičara podiglo se na novo Sarajevo i u njem jo do najnovijega pokorenja Bosne po Omer-paši bilo ognjište bosanske neodvislosti, ali i urota i spletaka svakojakih. Od g. 1851. Sarajevo je izgubilo svoj stari značaj kao političko središte autonomno-bosanskoga života, te je postalo središtem političko-državnim zemlje u smislu otomanskom.

Sarajevo ima vrlo romantičan položaj. Ono leži stranom na obalah Miljacke u dubokoj dragi, koja se iza Bentbaše, iztočnoga kraja grada, više sati jugoiztočnim pravcem izmedju planina Romanije i Trebevića vrletno proteže i najkrasniju panoramu sačinjava — stranom na sjevernih goletih 5000' visokoga Trebevića i na iztočno-sjevernih stranah brda Borije i Mrkavine, dočim se prama zapadu otvara u krasnu ravnicu prama Sarajevskomu polju, koje zauzima prostor od blizu 3□m. Ovo polje zatvaraju opet od juga obronci Bjelaštice, na kojoj se snieg do polovine srnpnja ne razkopnjuje, od zapada Igman, do sjevera Hum sa svojim lancem brežuljaku, a

sredinom polja vijuga se gizdavo rieka „Bosna“, dok se izmedju sjevernih bregova ne izgubi prama Visokomu,

Miljacka izvire u Romaniji planini 5 sati sjevero-iztočno od Sarajeva; primiv mnoge potočiće iz vrletnih gudura, teče od Bentbaše sredinom grada od iztoka k zapadu u širini od 50 koračaja te sačinjava svojom dolinom gornji dio Sarajevskoga polja, a utiče kod Reljeva u Bosnu, jedan sat sjeverno od vrela Bosne. Preko Miljacke, koje su obale u gradu 1 do $1\frac{1}{2}$ hvat visoke, osim liepe kamenite na jedno oko sagradjene Kozje čuprije tričetvrt sata istočno od Sarajeva na starom putu u Carigrad, vodi još 8 velikih mostova, širokih od 2—3 hvata od kojih su 3 kamenita iz 15. vieka.

Sredina grada s jedne i druge strane Miljacke na ravnici imade najviše nahrpanih kuća, osobito na desnoj obali, gdje je čaršija (trg, pazar), koja obuhvaća prostor od pol ure hoda. Četiri glavne ulice, široke 3 do pet hvati, presiecaju varoš usporedo Miljacki od iztoka k zapadu, a šest užih ulica sieče varoš popriečno od juga k sjeveru. Ove su ulice dosta pravilne, dokro kaldrmane i kroz sve nje može se voziti kočijom; naročito su dvie glavne ulice makademizirane ceste. Na desnoj obali stanuju skoro izključivo kršćani obojega obreda i židovi, dočim na lievoj ponajviše Turci stanuju i tu su svi uredi, konaci i sve javne sgrade. Strane grada, koje se kao krila na bokovih i stranah napomenutih gorah podižu, imadu razštrkane kuće po vrtovih, zasadjenim svakojakim drvljem i voćem, a izmedju njih podižu se biele džamije sa visokimi munarami, kojih se šiljata kubeta, cinkom pokrivena u zraku blistaju. Ovaj kontrast bjeloće kuća i džamija s mnogo brojnimi sjajnimi tornjevi munara, sa zelenilom bašća i visokih drveta, daje gradu dražest osobitoga pogleda, kakovu samo varoši Turske imadu. Najljepši pogled na Sarajevo je od grada pol sata istočno na visu, jer od tuda se vidi čitava panorama varoši. U sredini velika gromada kuća s mnogobrojnimi munarami džamija; na stranah desno i lievo kuće i džamije posred zelenih bašća; a prama zapadu bujna poljana i razsijane po brežuljcih i podnožjih gora begavske kule i ljetni dvorci.

Grad ili tvrdja, od koje se prama zapadu otvara opisana panorama, jest pravilni, na mnogo mjesta razvaljeni četvero-

kut, kojemu su krinolirani zidovi preko dva i pol hvata visoki a jedan hvat debeli. Na svakom uglu ima po jedan razoreni osmerouglasti toranj; samo je onaj na zapadnoj strani sačuvan, na kom se svaki petak i po drugih državnih svečanostih turska zastava vije i topovî puca. Obseg gradine je do tri četvrt ure i u dolnjih i srednjih prostorijah ima 7—800 kuća i drvenih koliba, u kojih smiju samo Turci stanovati; više džamija, mala jedna kasarna i jedan magazin za džebanu. Sjeverno krilo bedema potegnuto je po kosi brda, koje prema sjeveru strmenito i naglo silazi u prodoĺ prama glavnomu boku Romanije. Iztočni bok prostire se na iztočnoj kosi glavice, koja do jedne visoke hridine ponosito upada u uzku guduru prama Bielavi. Ova hridina nakićenu do polovine gustom šumom podiže se izpravno te gorostasno iz Miljuckine vrletne doline i prikazuje oku veličanstveni prizor. Južni bok spušta se strmo dole prama Miljacki, a zapadni pada umjereno prama dolnjim predielom do Bentbaše, odkuda nastaje ravni grad, ili kako ga puk zove „Varoš“. Prama Bentbaši od juga visi nad Miljackom veliki klisurasti brieg, po njem spuštaju se u zelenih bašćah skoro do vode turske kuće. Sarajevo je po svjedocanstvu ljudi, koji poznavaju Tursku, poslje Carigrada najugledniji i najčisći grad turski na kopnu. Ta čistoća i ljepota ne može se dakako sravniti s našimi gradovi, nego ako se uzme u obće neurednost, nečistoća turskih mjesta i gradova, valja priznati, da se Sarajevci ne ponose uzalud svojim Sarajevom. U Sarajevu ima mnogo mahala. Što su mahale? Mahale su ulice i predieli gradski. Više mahala sačinjava džemat (parokiju, obćinu vjersku) i svaki džemat ima svoga imama (paroka, propovjednika). Na čelu džemata stoji jedan taksildar, koga po selih zovu knezom. Taksildar je Turčin, hrišćanin, kršćanin ili židov, kako u džematu obitavaju pretežno jedna ili druga vjerozakonska sljedba obično ima za sebe svoj gradski prediel. Osobito Turci ne trpe žitelje druge vjere u svojih mahalah. — Taksildari imadu paziti na red u svom džematu, kupiti vergiju i askeriju (porez i vojninu) i ostale daće. Oni spadaju u razred afija ili policaja.

Sarajevo je selo bosanskoga namjestnika — valije — svih političkih, sudbenih i vojničkih središnjih oblasti zemlje; šest evropejskih konzulata; ima do blizu 5000 kuća i do

40.000 stanovnika*. U Sarajevu kao znamenitu središtu trgovine bosanske, premda ono sve više gubi od te znamenitosti, stiču se svi glavni putevi zemlje, i to veliki povozni drumovi u Brod i Brčku na Savi, u Zvornik preko Tuzle, u Sjenicu preko Višegrada i dalje u staru Srbiju, u Trebinje preko Foče i Stolca, u Metković preko Mostara, u Livno, Bihač i Banjaluku preko Travnika, što Sarajevo čini znamenitom točkom strategičnom. (Nacrtao Kl. Božić u „Viencu" I. tečaju od g. 1869. br. 24. i slied)

7. Lička kuća. (Od Lavoslava Vukelića.) Prodjè li kada, pobratime, kršnom Likom, gdje se bieda sije, a junaci niču? Vidjè li polje ličko, vrištinom crno, ogredkom izpresiecano; vidjè li kolibice naše, drvenice, nizka osjeka, visoka krova, prozorčićâ, da jedva kroza nje provučeš glavu? U tom polju, podaleko od svakoga sela, a tik ovelika hrastova gaja nanizalo se nekoliko graničarskih kućicâ. Pred najprednjom sjedi na klupi starac Marko. Prem je već kakovih 60 godinâ preživio, još ga godine pognule nisu. Licâ je punih i rumenih, oka bistra sokolova, visoka krepka stasa i širokieh rutavieh prsiju; a razgalio ih, prem proljetni večernji vjetrić dobrahno hladno duva. Al su ga večeras misli zaukupile, pa hladna vjetra ni neosjeća. Čelo mu se smrklo, oči pomutile. A ima se Marko o što i starati. Koliko je starcu veselje, što ima od srca poroda, tolika mu i skrb, da svakomu svoj red dade, jer je starac svoj kući glava, pa se njemu sve o glavu i razbija.

Zemljice je malo, kakovih 12 ralî, a i ono što je, otimlje voda i odnosi vjetar. Ta narod sliep poharao šume nemilice, pa kad rine voda u proljeće, što ne zaspe valutkom i pržinom, to sobom odplahne, a kad božja žega ono rodnice, što vodi ostalo, u prašinu stvori, nadme bura pa i ono prašinè uzvitla i odnese. A dok se je šumica po vrhovih zelenila, nit je bujica zemlje predirala, niti je bura ovako pustošila. Zelena je gora i jednoj i drugoj stupicu sapinjala a blagu kišicu navlačila. Sad nam se je narod već podobro svomu jadu dosjetio i pameti dozvao, a bog će dati, te ne bude prekasno.

* Jukić uzimlje u „Bosanskom prijatelju" od g. 1861. stanovništvo Sarajeva na 81 tisuću, a to po popisu od g. 1850.; ali u ovom popisu ima se razumjevati broj pučanstva u nahiji, kotoru sarajevskom s' gradom Sarajevom.

Kud zemljice malo, tud blažca i pomanje. Krvavo se starac znojio, dok je mogao svoje voliće u plug uhvatiti, dok je jedno desetak ovčicâ prigospodario, da barem dječica kadgod varenike srknu. Al kad je u kući sloga i posluh, onda je i božji blagoslov, pa svakomu srdce na mjestu. Ta nije se Ličanin ni onako na veliko dobro naučio. Al je kod starca Marka sloge počelo ponestajat, pa se zato starac zabrinuo, zato mu se oko pomutilo. „Samo da mi mačji skot nemetnu nesloge medju čeljad, nek bi bilo kako mu i drago: al ovako — neizdobri, boga mi!" „Eno što sam imao, kad se od braće oddielih! Ništa do djeo boga i ovo prljužice. Pa evo radeć i bogu se moleć dognah, da mogu živjeti a ne prosit ni od koga ništa. E pa sad — kad podje niz brdo — ode; ne ustavi van bog — a pošlo je, čim nestalo sloge."

Sad strese glavom, bud će otresti nemile misli. „Bjež, prodji se! Nebudi zloguk, kao baba iz zapećka! Što bude, bude, sudjenoj ne uteče nitko živ."

„Djedo, ajde, čekaju te na večeru", zovnu mala Anica, unuka mu. Djevojčica navršila šestnaest godinâ. Čvršćukna, zlatokosa, modrieh živieh očiju, zdrava rumena lica. To vam je starčeva milenica. Ljutne li se starac, a u ljutavi je goropadan, nesmie nitko ni uhom; pa onda ti namaknu malu mazu da ona starca pomiri i udobrovolji. Uze ju za ručicu, pa mrk i mučaljiv uljeze u kuću.

Izvoli, da ti ličku kuću i udoblje joj iznutra pokažem. Dok si prag prestupio, stupio si u kuhinju, a ta zauzimlje svu širinu, a od duljine kuće kad trećinu, a kad polovicu. Sried kuhinje prašti oganj ponajviše ob dan i ob noć. Gdje je gora blizu, na ognju su glavnje po hvat dugačke, gdje nije, natrpa se šušnja i trnja, da plamen do krova liže. A ognjište nije povišeno, već ko i sva kuhinja, a drugda i sobe, samo zemljom nabijeno.

S lieva i s desna, u manjih kolibicah samo s jedne strane je soba. Da u njoj svjetlo ne dodijava, a da baš ni propuhe bojat se netreba, kažu ti prozorčići, što ih prije napomenuh. U sobi je velika zidana peć, pak po tri četiri kreveta, kako je gdje oženjenih, a pred svakim krevetom škrinja, gdje ženskad robu sprema. Samo nad sobami ima pod, gdje otvoren, a gdje zatvoren i zaključan, pa se iz kuhinje ljestvami

nanj dolazi; nad kuhinjom nigdje poda neima, pa dim bije ravno u krov te izlazi na badžu ili vidjelicu: kao zaklopac na krovu, što ga možeš uzicom ili dugačkim kôcom (badženjačom) otvoriti i zatvoriti. Na podu je' ostava za žito, a nad kuhinjom o panti visi ono što je posjeka.

U sobi se narod najmanje bavi. Pa kako i bi, gdje imade u najmanjoj zadruzi po desetak glavâ, a soba i onako posteljami i škrinjami zakrčena.

Kad nejede na polju kod posla, onda iznese nizku okruglu stolicu u kuhinju, posjeda oko nje na nizkih tronogih stôcih pa uživa, što je bog dao; a onda zasjedne oko vatre pa potrati, što mu ostane vremena, tko kakvim poslom, tko pripoviedajuć i gonetajuć, tko u lugu prljajuć, kako je već tko voljan. Znaš li sad, čemu onolika kuhinja, čemu onolika vatra.

A bi li pogodio što je, te nemogu narodu omiljeti ognjišta visoka sa svodom ozgor i zidaniem dimnjakom?

Ušao starac Marko usobu i sjeo za stolicu; oko njega kućna čeljad, pa tko ljut, tko žalostan, tko nedužan pa bezbrižan večerao.

7. Grad Skadar i njegova okolica. Jezero Skadarsko proteže se od sjevero-zapada proti jugo-iztoku. Duljina mu je ladjom na 4 vesla 10 satij, a najveća širina 4 sata ne brojeći posljednje jezero Hoti, koje je kao luka u sredini iztočne mu strane. Nuz cielu mu duljinu uzdižu se na zapadnoj strani strmine, dočim iztočna strana dovršuje močvarom; jedan se jedini brežuljak proteže do iztočnoga kraja jezera Hoti, koji ravnicu onu dieli u dvie strane: sjevernu Slavjansku, a južnu Sćipetarsku. Ova posljednja proteže se dalje južnoga kraja jezera Skadarskoga, te ju od ravnice Drinske dieli brežuljak strmi, zvani Rozafa (na zapadnom mu kraju stoji tvrdja Skadarska); po pravici jedino brežuljak, na kojem je tvrdja, i koj je kao odsiečen od iztočuoga produženja, zovu Rozafa; medju ovim i onim briegom, što se kako rekoh, proteže na zapadnoj strani jezera, te ga zovu Tirabašći, izlieva se ovo posljednje, vodovodom zvanim Bojana ime slavjansko iz najstarije dobe, što no bijaše veoma pogibelja radi groznice).

Grad sa okolicom opisati ću, kako se vidi iz tvrdje. Na sjeveru jezero i ravnica iztočna, okružena viencem briegova

čudnovate prilike, pod nogami Bojana sa svojim drvenim mostom, od ove mu strane Bazar, a preko njega konak spadajući još Skadru; dalje proti iztoku glavni diel grada, sa svojih 20 džamija, sav kao u šumi, iz kojih vire crveni krovovi. Malo niže proti jugu ravnica Drinska, različiti brežuljci u velikoj daljini, jedan nad drugim. Medju južnim krajem Rozafe i riekom Kiri stoji konak Tabaki. Kiri izlieva se u Bojanu na zapadnoj strani tvrdje. Ovaj ima most od kamena, koj izgleda kano češalj, jer svodi mu nisu izpunjeni; po njem ide se u drugi konak zvani Balčik. Konak Tabaki bijaše porušio Hafis paša g. 1835., kada se suprotivljahu Tanziamatu; i sada još stoje podrti, ne kao znak toga bombardementa. Napokon proti zapadu vidjeti je veću stranu ravnice, kroz koju teče Bojana u more, ali ovo posljednje (ravnim potezom 5 satij) ne vidi se radi nekojih brežuljaka, što no stoje pred očima.

Čudnovato teče rieka Kiri, kako u ravnicu dodje; s početka teče proti iztoku, te bi morao izlievat se u jezero, ali na jedan put mienja svoj tečaj iztočni, i sutečno s Drinom prot jugu provali tjesninu medju Rozafom i Tirabošćem te se izlieva u Bojanu, malo niže, no što ova iz jezera izide; ova je rieka tim čudnovatija, što ne ima nikakve glibine, već joj je pod više od poda grada Skadra, tako da za svakom kišom veći diel vode baš kroz grad teče i onda nije moći niti jašuć na Bazar. Turci kažu, da je neki njihov svetac obećao Skadru, da mora poginut pod vodom. Neću se upuštat u geologička pitanja. Tu ću vam samo napomenut, da su ovdje potresi tako navadni, da se niti ne okrenem, kad zatrese. Kadkad čujete gdje pod zemljom grmi, pak na jedanput strese, da sve po kući puca. Ljeti obično ne spava se pod krovom, već na dvoru. Kazivali su mi ljudi oko jezera, da je ovo sa svim na drugom mjestu, nego li bijaše njegda (nješto će bitii istinitoga). Barem to stoji, da se mjesto Skodre iz vremena ilirskih po nijednom opisu historičkom ne može nastanit. U jezeru, kada je voda mala, vidjeti je ploče kao tarac, po kojem se suditi mora, da tamo njegdašnji grad bjè i potonuo.

Mimoići ću poviest Skadra do vremena turskoga, jer niti ne znam van glavne dogodjaje. Rimljani ju predobiše pod sljednjim njezinim kraljem Gentiom. Diobom carstva rim-

skoga pade pod iztočno carstvo. Kako su u vrieme seljenja barbari gospodarili koncem 5. stoletja Goti itd., malo znadem; sjetjam se nekoga Ostroila, brata Totile, koj (Ostroil) ostade u ondašnjoj Prevalitani; njegov rodjak Selimir predobi Skodru, ali svojevoljno podvrgne se caru Justinianu, dočim odbaci naslov kralja, uzme onaj kneza od Sede (Cedda, Zenta). U vrieme srbsko mislim, da ne bijaše znatan Skadar, dočim u Dukljі (Dioclei) stanovaše kraljevi i nadbiskupi, a baš kad srušiše posljednje mjesto Bugari, nadbiskup bi premješten u Bar, gdje je i dan današnji (od 14. stoljeća). U vrieme bosanskih vladara pade pod Bnetke Mletke (g. 1440).

God. 1474. navali vezir Soliman, ma treći mjesec otidje jer ga nije mogao zauzeti; četiri ljeta za tim navali sam Mahomed II. na Skadar, ali ga niti on ne zauzme, već ga Bnečani kroz dogovor predadoše Turčinu pogodbom, da svaki može otići prosto s gibućim imetkom. Oni, koji otidoše, budu na bnetačkih brodovih odpremljeni u Bnetke, a od ovud naseliše se imenito okol Ravene, Padue, Trevisa i po Istrii, gdje jim potomci još sada živu. Veći diel imenito bogataši ostanu u Skadru.

Ovi posljednji predjoše kašnje svi na tursku vjeru, da ne izgube svoje zemlje; a crkve budu sve pregradjene u džamije; jedna jedina ostade od onoga vremena još, i to je crkvica pravoslavna na Bojani, kuda se ide put Široke. Dva biskupa skadarska budu obješena i to okol ljeta g. 1698, njeki Antonio Niger, onda opet nasljednik njegov Antun IV. g. 1719. Prvi jer ne htjede dopustiti, da Turčin drži bulu katolkinju, a drugi: jer postade pogibeljan svojim uplivom kojega imaše na stanovnike, te zato mu postaviše na izbor, da se poturči ili da pogine. Od onoga vremena svi biskupi sjedili su u Široki a ne više u Skadru. Prvi, koji se nastani u Skadru (Guglielmi) g. 1800. odbjegne u Zadar, gdje umre. — (Jadranska Vila g. 1859. na Rieci, napisao D. A.)

Plan za opis grada (varoša).

a) Topografski dio:

I. Ime. Valja kazati ime varoši, a napomenuti joj i uzgredna imena, ako ih ima. Glâvno je ime ono, kojim se zove u običnom govoru naroda, u javnom životu, javnih odnošajih

i zemljopisih. Uzgredna su imena ili od starine, ili na drugih jezicih, ili neki pridjevi, kojimi se varoš razlikuje od druge, što ravno ime nosi. Na pr.: Vizant, Konstantinopel, Carigrad i Stambol. Mitrovica u Sriemu i u Kosovu. Tako Kamenica sriemska, u Jadru, u Ključu kod Kladova. Beograd Singidunum; Novi —, stari grad, kojih ima posvuda, gdje ima Slavena.

II. Položaj. Daje se na više načina opisivati, n. pr. po dužini, širini, visini; po blizosti kakva brega, jezera, rieke, mora; po oblasti, okrugu, kotaru; ili sravnjivanjem sa drugimi gradovi, navodeći strane svieta itd.

III. Zemljište. Kakvoća zemlje po površini, na kojoj varoš leži, da li je ravnica, bregovito, kakvo ostrovo; je li zemlja suha, vlažna, pjeskovtta, kamenita. Tu se i okolina u obzir uzima.

IV. Klima. Ne toliko u obće, no u koliko je zavisna od kakvoće zemlje, n. pr. od kakve vode, brda, blizkog jezera bare itd. Dakle je li zdrava ili nezdrava.

V. Veličina. Od prilike prostor mjesta, što varoš zauzima; njen objem, krug, najveći — najmanji prečnik promjer, dužina pojedinih ulica, broj kuća itd.

VI. Ograde. Razumjevamo sve. čim se varoš od okoline dieli n. pr. zidinami, platnom, obkopi, bedemi, jarkovi itd. Ima li varoš predgradja ili ne?

VII. Vrata (kapije). Koliko ih je; kako se zovu; čemu služe; gdje leže, kolike su, oda šta su?

VIII. Dioba. Na krajeve po položaju: dolnja, gornja varoš; ili po postanku: stari, novi grad; ili po žiteljstvu: grčka, vlaška, evrejska, ciganska, mala itd.

IX. Ulice. Njihova imena, dužina, širina, pravac, ukrasi, mostovi.

X. Javni trgovi. Sva otvorena, svakomu pristupna mjesta, kao: trgovi, vašarišta, groblja, crkve. Njihova imena, položaj, vid, veličina, okolina, ukrasi, svrha.

XI. Pojedine zgrade. Ili u masi, kazavši im običan materijal, način zidanja, vid, boju; ili pojedince kao zgrade javne i privatne. Valja kazati: čemu su, na koje su podignute, n. pr. svrhe državne: banskî dvori, varoška kuća, sudovi; na svrhe pobožne: crkve i kapele; na svrhe naučne: škole, biblioteke, muzeji, čitališta; pa na svrhe trgovinske: burze ma-

gazini, banke; svrhe dobrotvorne: domovi za uboge, siročad; pa na svrhe na zabavne: kazališta, redute, vrtovi; vojničke: oružnice, kasarne, barutane. Od privatnih zgrada navode se palate pojedinih velikaša, dućani i fabrike veletržaca, gostione itd. Od svih odlikuje se n. pr. rezidencija (banski dvori). Najposlje: vodovodi, brodnice, pristaništa.

b) Entografski dio:

I. Poreklo. Ovu točku valja naročito na um uzeti, ako je n. pr. varoš kakva naselbina, ili leži na granici izmedju dvijuh zemalja.

II. Karakter. Govori se o fizičnoj i moralnoj kakvoći žitelja. Razlikuju li se: crtami lica, bojom kože, stasom tiela, jezikom, naravlju, sklonostmi?

III. Broj. Kaže se u obće ili od prilike.

IV. Ustrojstvo. Kakva je unutrašnja uprava varoška i kako se odnosi prema vladi zemaljskoj; ne ima li naročitih prava, povlastica, dužnosti?

V. Vjerozakon. Ima li koji vladajući, da se samo trpi, ili je posve zabranjen?

VI. Obrazovanost. Jesu li žitelji u obće izobraženi, ugladjeni, civilizovani; ima li književnika, umjetnika?

VII. Zanimanje. Čim se zanima i izdržava veći dio žiteljstva: poljodielstvom, zanati, vještinami, tvornicami, trgovinom?

VIII. Način živovanja i običaji. Da li je obladala vrednoća ili lienost, unjerenost ili razkoš. Koji su običaji pri porodu, vjenčanju, sahranjivanju mrtvaca itd.

IX. Svetkovine. Razumjevaju se sabori i slave zemaljske kao uspomene kakve radosti ili žalosti, n. pr. Prvo zvani Andrija, Vidov dan, poveći sajmovi (vašari).

X. Policija. Uredbe i ustanove za održanje života, zdravlja, poredka i bezdjelnosti, kao: staranje o siromasih, njegovanje bolestnika, čišćenje ulica, obrana varoši.

XI. Stranci. Dolaze li mnogi, ili prolaze? Kako jih smatraju urodjenici i s njimi postupaju?

XII. Historija varoši. Šta se zna o njezinu postanku i njezinoj prošlosti; šta ljudi o njoj sude, od kakve je važnosti za zemlju, u svietu? Historija može doći odmah u uvodu; a može se i pri pojedinih točkah opisa stavljati. (*Vujić Falkmann*).

Plan za opis životinje n. pr. sisara.

A) Stvor životinje;

a) Tielo. Spoljašnje: glava, vrat, trup, rep, prednje i stražnje noge, kandje s nokti, tupimi ili oštrimi, uvlačimi; oči, uši, čeljusti, rogovi, zubi, koža, dlaka. Unutrašnje: kostur t. j. sklop kostiju, orudja disanja, krvotoka, varenja, osjećanja. Veličina ciele životinje; njene vrste, t. j. fele i sojevi.

b) Svojstva. Ovdje dolaze pojedine sile duševne, koje se u nekih životinja pojavljuju, kao: sila pamtenja, sila uobraženja; za tim ona svojstva, koja su nalik na naša moralna, kao: vjernost, zahvalnost, čuvarnost; prirodni nagoni: putovanje, gradjenje; najposlje narav ili ćud, da li je životinja troma ili okretna ili divlja.

B) Život životinje:

a) Stanovanje, u kojih predjelih svieta i klimah; kakvoća tih prediela; na suhu ili u vodi, po gorah ili ravnici, u zemlji ili na drveću. Jame, léže ili kućice, što nekoja životinja sebi gradi.

b) Hrana, koju jede, kako ju nabavlja i uzimlje.

c) Plodjenje, kakvoća mladih, postepeno razvijanje njihovo, staranje matorki o njih.

d) Viek, koji obično dostiže, da li sporo ili brzo dospieva. Osim toga spadaju ovamo: san, glas, način micanja, zabava životinje.

e) Potreba i korist, koju ljudi od nje imaju. Ili n. pr. pojav njen smatraju kao neko sretno znamenje; ili postupaju s njom kao s kakvim drugom i prijateljem; ili ju pokazuju zabave radi; ili se služe njom za voženje, jahanje, teglenje; ili dobivaju od nje mlieko, sir, maslo; ili joj meso jedu, kožom se odievaju i pokrivaju; od rogova ili kostiju prave orudja, od loja svieće. Ovdje dolazi i šteta, koju životinja nanosi.

f) Način, kojim ljudi do tih koristi dolaze, ili štetu od sebe odklanjaju, n. pr. lovom ubijanjem, laskanjem, mamljenjem, pitomljenjem, odgajanjem, obučavanjem.

g) Pojav životinje u historiji, basnah i pričah.

2. Poslovni opisi.

§. 44. Ako opisuješ predmet radi posla, to se zove poslovni opis. Poslovni sastavak znači u najširem smislu svaki spis, koji se tiče posla, t. j. imetka i prometa, u obće blagostanja ljudskoga. Obseg je poslovnim sastavkom obširan, a razlikost prema sadržaju.

Predmeti su ovih opisa: različite strane svieta, osobita miesta, zgrade, proizvodi važni ili po vještini ili po nauci, način živovanja, naravi i običaji raznih naroda. Oni sadržaju u sebi dnevne putničke bilježke, i izlažu se obično u slici pisama, jer je ova forma za njih najudesnija. Samo se pisac mora postarati, da djeluje na razum i uobraženje svoga čitatelja; dužan je tako rekuć prenieti ga u ona miesta, k onim predmetom i medju onu družinu, gdje se on sam nahodi; te da proizvede u njem koliko je moguće vjerno i podpuno sliku. Valja mu birati, što je odlično, mukom prelaziti sve, što je malovažno. Slog mora biti živahan.

Opisi putovanja diele se na obće i osobne. Obći opisi ne imaju nikakve osobite svrhe; oni mogu imati za svoj predmet razne stvari i svakojake okolnosti puta. Osobni opisi preduzimlju se sa naročitom i ponajviše sa naučnom svrhom, po kojoj pisac bilježi i izlaže svoja izpitivanja o predmetih. Oni mogu biti beografski, opisujući savršeno nepoznate strane sviete; topografski obično sa vojničkom svrhom opisuju potanko prediele, polja, ravnice, položaje rieka, gora, šuma; etnografski i arheologijski opisuju iz starine spomenike pismene ili od vještine; osim ovih ima opisa: za nauku prirodnu, fiziku, astronomiju, klimatologiju, iz putovanja pomorskih itd.

1. Kolumbovo prvo putovanje. (Po Cannabichu preveo F. M.) U luci Paloskoj tri su ladje razapele jedra, opremljene za daleki Kolumbov put. Na treću od njih, koja se zove „Pinta“, ukrcaju se mornari pod silu, pod kraljevu zapovied; malo je koji pomorac s dobre volje stupao na te čudne plavi, koje se na nevidni i nečuveni put opremaju. Na najvećoj ladji „Santa Maria“ zvanoj vijori se stieg novoga

admirala Krištofa Kolumba. Prije nego će se zavesti na more, izpovieda i pričešća se Kolumbo i sva njegova družba; jer su težki puti i neprohodni, koje kani putovati. Na polazku njihovu sav se Palos od tuge reć bi u crno zavio; plačuć i jaučuć opraštaju se od mornarâ rodjaci i znanci; svatko ih drži žrtvami, koje se smrti žrtvuju.

Trećega kolovoza g. 1492. od jutra na zapovied Kolumbovu dignu se sidra; kako je Kolumbu pri duši, krečući na put, za kojim je osam godinâ uzalud od sve duše čeznuo! Čim se ladje od kraja makle, sjedne on pisat početak svojih putnih bilježaka, i piše najprije: u ime božje! Koliko se Kolumbo veseli, ipak se i boji, da mornari neklonu duhom. Dok su još blizu Evropi, nikad nezna, neće li tko požaliti i poželjeti povratka. Slomivši se krmilo na Pinti, mora skrenuti u luku na jednom kanarskom otoku, i tu do tri nedjelje prosjediti: momci se ne žure popravljući, kao da su radi što duže zategnuti zadnji oproštaj s poznatim svietom. Mimohodeć Tenerifu, baš se iz visokoga vatrometa Pika stao crni dim kuljati i oganj sukljati; na ladjah mornari od straha bliede: čini im se, da ih zlokobnica gora kobi. Kolumbo se nemože dočekati, da im već jednom ne bude na pogledu ni kopno ni ikoji brod. Bezvjetarje mu dodijava. Napokon dne 9. rujna sa sunčana izhoda duhne vjetar, jedra se nadmu i krajni kanarski otok Ferro poizčezne putnikom iz vidika. Alí sad im je, kao da su se prestavili s ovoga svieta; očavajući, da neće nikad više ugledati doma, mnogi briznu plakati i udare u jauk i lelek. Kolumbo ih tješi blagom rieči, opisuje im divnu zemlju, kamo će stići, pak i, tajeći istinu, kaže im, da nije tako daleko do nje. Glavarom na ladjah oštro zapoviedi, neka za ništa nemareći nit i česa se bojeći uviek samo drže na zapad.

Kolumbo se veseli, videći da vjetar, uviek pogodan, neprestano tjera od iztoka na zapad. Brzo se otiskuju po mirnome moru; nebo modro, vedro bez oblačka, zrak hladovit i okrjepan. Kolumbo misli: samo da je još slavuljâ, pak eto ti proljetnoga jutra andalužkoga; on misli na onoga, komu su vjetrovi teklići i glasnici zapoviedi njegovih. Mornarom se srdce povraća, videći pred sobom zelenom travom na daleko pokriveno more, te misleći, da je to naplavak od nedaleka kopna. Eto im ptice u susret, o kojoj se znalo, da nikad ne

prenoći na moru. Ladje se natječu, koja će prije kraju prispjeti. Zapovjednik na Pinti priklikne Kolumbu, da vidi nješto, što sluti zemlji blizu prema sjeveru. I doista se tamo kažu oblaci, kako lebde iznad obalâ, te su na sunčanom zahodu vidjeti kao otoci. Ali Kolumbo zna, da još ne može biti kopna; neda okretati na sjever, nego drži i dalje na zapad.

Za malo nestane onih znakova, po kojih su mislili, da je zemlja blizu. Neprestano plove u bezkrajnu pučinu, zalud prevaljuju nove i nove prostorine. Mornari klonu duhom. Pogodni blagi vjetrić, što im ga je Bog poslao, sad im je čemeran; vele, da na tome moru uviek iztočnjak puše, koji doduše da tjera ladje od španjolske obale, ali da nikad nijedne natrag nedotjera. Zalud ih Kolumbo tješi i poučava, kad al netom dne 20. rujna okrene jugovina, koja ako i nije putu prijala, ali je oprostila putnike težkoga jada. Toga dana nalete i ptice na brodove, posjedaju po jedrilih i križacih, te ih stade fićuk i popievanje. Mornari se tope od miline, čini im se, da čuju glase svoje domovine. Ali naskoro se opet ozlojede i stanu mrčati na ono, čemu su se prije veselili bili. Zapaze naime opet travurine po moru, pak udare vikati, da će sad ladje stati nasried Oceana daleko od kopna, kamo bi se mogli zakloniti, i da će tu ladje i ljudi sagnjiti. Kolumbo stoji na boku ladje svoje, pušta olovnu mjeru u bezdan morsku, te ljudem na sve dobro tumači; ali oni se ne prestaju tužiti. Na jednom prestade vjetar, a more se silno uzgiba bez i najmanjega ćuha. Mornari od straha mramorkome šute; ali Kolumbo sjeti se Mojsije i oćuti, da je i on jednako pod okriljem božjim, kao što je taj prorok bio, kad je svoj narod vodio u obećanu zemlju.

Već se i sam Kolumbo nada, da će se skoro ukazati zemlja. Ali se nekaže nigdje ništa. Mornari se dan na dan sve to više smutjuju: i oni od njih, koji su srdca junačkoga, klonu duhom, veleći, što da će od njih biti, kad nestane hrane, a sve je naokolo bezkrajna voda. Gorji se stadoše i kupiti u hrpe po trojica, četvorica, vičući u sav glas: admiral je pustolov, komu je do svoje slave, a nije do našega života; već je vrieme, da se postaramo za se. Kolumbo nije naš čovjek, on neima nikoga kod našega kralja, tko bi ga zagovarao. Ako li nas neće posluhnuti, nije daleko s broda u vodu, pak ćemo

kazati u Španiji, da je admiral spao u more, dok je na nebu zviezde brojio. Kolumbo sve to vidi i čuje; ali neizgubi srdca, nit se promieni u svom mirnom licu, nego stupiv medju buntovnike izkara ih, a plašljivce osokoli. I nitko se ne usudi, da ga se rukom takne.

Na jednom okrene sgodni vjetar iztočnjak; nebo je vedro, more mirno, ladje plove žurno uzpored. Kolumbo i Pinson, zapovjednik na Pinti, promatraju zemljovide i dovikuju si, da su valjda blizu Japana. Stanu o tom razmišljati i računati, kad al na jednom Pinson, stojeći na krmi svoje ladje, glasno zavikne Kolumbu: eno zemlje, eno zemlje! na jugu-zapadu! I doista se ukaže 25 miljâ daleko na jugu-zapadu nješto nalik na zemlju. Kolumbo i svi mornari pokleknu Pinson zapjeva „Slava Bogu na visini“, a svi mu ostali pripievaju. Tad se uzpuzaju mornari na jarbole i konope, i svi potvrde, da se vidi zemlja. Svi kliču i poskakuju od radosti. Kolumbo nareče, da se svu noć plovi na jugo-zapad. Ali drugoga jutra izčezne sve kao san; što su držali, da je zemlja, to je bio oblak, pak se je preko noći razišao. Admiral dade okrenuti na zapad. I on se sam već poboja; od kanarskih otoka prevalio je već 750 morskih milja, te bi po njegovu računu već morali biti pred Japanom. Ali Japana neima. Pomisli si, da nije morda previše na sjever zašao. Od njekoliko dana vidi velika jata pticâ letećih prama jugo-zapadu, pak sudi po tom, da je zemlja negdje na toj strani. Zato okrene malo ovim pravcem. I sbilja naskoro vidi, da je pravo učinio; šaroperne ptičice, koje je poznao, da po poljih pjevaju, prilieću na brodove, pak odlieću dalje na jugo-zapad. Istim pravcem preleti i roda, pak pelikan, napokon i patka. Zrak sve miriše kao u Sevili u proljeće. Kolumbo je sav blažen, ali mornari nemare za dobre znakove. i posve već zlovoljni i nestrpljivi govore, da ih te ptice samo mame u smrt. Oni se razjare i pobune, bučeći gromovito, da se mora natrag. Ali i Kolumbo okrene sad drugačije i zagrmi im: kralj i kraljica učiniše me vašim zapovjednikom, vam je slušati, a meni zapoviedati; puklo kud puklo, ja ću uztrajati do kraja, dok me Bog neprivede mojoj svrsi. Mornari se pokore. Nu Kolumbu je ipak težko pri duši: što će biti od njega, ako se skoro neukaže zemlja, a on je prisilio mornare, da plove dalje. Ali sliedećega dana pokaže se

plijuć po moru trava, kakova raste uz potoke; pokaže se zelena riba, koja se samo medju grebeni nahodi; i jedan trnak pronesu valovi; mornari izvuku sad trstiku sad daščicu, sad izrezkanu palicu. Mine ih tuga i zlovolj, već snivaju o divnoj zemlji, punoj zlata i dragoga kamenja; sav dan ogledaju se svi na okolo, neće li upetiti zemlju.

Na večer, pošto su, kako je red bio, mornari odpjevali Salve Regina, progovori im Kolumbo, neka slave Boga, da će još ove noći prispjeti na kraj. On zapovjedi, da svu noć ostaju ladjam na provi i da oštro paze. Te noći nitko nezaže očima, svi željno izgledaju gvireći svud na okolo u daljinu. Čim se smrče, uspne se Kolumbo na vrh krmi svoje ladje. Čudno mu je pri duši. Oštro pazi na zapad, gdje se nebo sastaje s morem. Oko 10. ure čini mu se, da vidi njekakvo svjetlo, nu poboja se, da mu se samo tlapi. Prizove dvojicu, trojicu k sebi, neka i oni gledaju, da li se što vidi. Sbilja vide i oni dva tri puta, kako je sinulo svjetlo, kao da je od luči na ribarskom čamcu, ili kao da tko iz jedne kuće u drugu prenosi svieću. Kolumbo se uzraduje, da ga sad neće nada prevariti. Pošto tako dalje plove do druge ure poslie ponoći, puče top na Pinti u znak, da se vidi zemlja. I sbilja dvie milje daleko jasno se razpoznaje obala. Saviju jadra, okrenu na vjetar i čekaju zore. Što je za toga prozorja osjećao i razmišljao Kolumbo, stojeći na palubi ladje, to se ne da izreći ni opisati.

Na dan 12. listop. god. 1492. s jutra prvi je Kolumbo ugledao novi sviet. Eto mu pred očima ravna otoka, što se više miljâ daleko pruža! Na njem bujna svježa zelen, i divno drvlje na redove kao u voćnjaku. Izmedj drveća vidi se, kako se pomaljaju ljudi, te odasvud na obalu pritrkuju. Posve su goli i čini se, kako se drže, da se od čuda ne mogu razabrati. Na Kolumbovu zapovied bace mornari sidra, i ukrcaju se u čamce; on sam u sjajnoj grimiznoj odjeći stupi u svoj čamac, držeći u ruci kraljevsku zastavu. Tako učine i druga dva zapovjednika. Što se više primiču obali, to se više dive nevidjenim šumam, golemomu prekrasnomu drveću; voda je uz obalu zelena, čista i prozirna kao ledac; iz gajeva donosi vjetrić svjež miomiris, u gajeve mami razkošna sjena na počinak. Indijci se prestraše i razbježe u šumu. Kolumbo izadje na kopno, baci se ničice, poljubi zemlju i suznima očima hvali i

slavi Boga. Sva njegova družba od radosti se razplače. Kolumbo se pomoli: Vječni Bože, tvoja je sveta volja stvorila nebo, zemljo i more. Slava i hvala tvojemu imenu, koje si dopustio tvomu poniznomu slugi pronesti i u ovu nepoznatu zemlju, na kraj svieta, da se i ovdje tvoja sveta volja svrši! Zatim se ustade, izvuče svoj mač, dade kraljevskom zastavom razmahati, prizove oba kapetana i svu momčad okolo sebe, te svečano posvoji novu zemlju, kojoj nadjene ime San Salvador (sveti odkupitelj), u ime kralja španjolskoga. Pošto je tako svečano posvojio novi sviet, svi se mornari sgrnu k njemu i u rajskoj radosti jedni ga stanu grliti, drugi ruke mu ljubiti, a treći, baciv se predanj nice, moliti ga, da im oprosti.

Tako je evo dopala Kolumba nagrada za njegovu trudnju i nečuvenu uztrajnost: on je evo odgonenuo Oceanove tajne, njegova je misao, kojoj se sviet smijao, održala pobjedu. Kolumbo je učinio još veće odkriće, nego što je i sam znao: on naime sad stoji na novu svietu, o kojem Evropljani više tisućâ godinâ ni slutili nisu.

Pohrlite u duhu k tomu velikanu, okružite ga, kako evo u grimizu svom prvi put stoji na novom svietu, uprite oči u to njegovo divno lice i divite se junaku, koji je taj novi sviet i njegove ljude iza sna prenuo, samoći oteo i s cielim ga ljudstvom sdružio. Slava mu!

2. Put na Plitvice. U pet sati stigosmo nad Slunjčicu s vodopadi. Ljepšega prizora nisam još vidio! Slunj strši na obronku klisuraste kotline, kojom polagano teče Korana. Kotlina je ta savršeno slična ovakovim okolicam razvikane saksonske Švajce: iz vode se je s obje strane uzpela strahovita stiena, nastrešena amo tamo kukovi, izmedju kojih proviruju stabla i grmovi; a kad još dalje segneš okom pameti, onda ti se čini, da su te vilinski čari prenieli u Civita Castellanu u Papinskoj državi, samo što je ondje posve jednaka kotlina zatočila cieli grad sve naokolo; a glasoviti zavičaj Horacijev, slavni Tibur, posve je nalik ovomu predielu. Sat hoda od Slunja izvire u pećini rieka Slunjčica, te ulazi s obilnom svojom vodom namah za gradom, izmedju njega i podrtine grada Frankopanskoga, u ovo klisurasto zemljište, preko kojega vode dva liepa mosta: jedan preko Korane, a drugi preko Slunjčice. Slunjčica se tu izvija izmedju grebenâ

i tvori hiljadu predivnih prizora. Ovdje je razširila svoje valovite ruke i zagrlila otočić, na kojem se zeleni povrtje i voćnjaci, ondje se je dalje zamaknula izpod brda, da se na njoj namjesti vodenica ili žaga; sada se probija sred kukovâ, spojenih uzkim bronom, kojim smjelo koraca lakonoga koza, da zagrizne što zelenja u bližnjem vrtu; a sada je jarčić sakupio kano na dlanu sve četiri noge na kuku, te se smjelo prebacio na drugi greben preko šuma vodenoga; a i djevojčica se je otisnula, da u red tjera škodljivu gamzad ovu. Sav protrneš od straha s pogibelji djevojačke, ali ona kuka na kuk, kano smjela šajka preko uzavrelih slapova. Cielo su to vodokopno zemljište, koje se stubasto spuštja prama Korani, pokrili mlinovi: veliki i maleni; njeki tako maleni, da čovjek jedva u njih stoji, uzpeli su se na vrh kuka, podastrta svuda grmljem i travom, gdje jim žrvnje tjera na kolo, kojemu neima mjesta u tjesnacu, već drvo s daskami, popreko utvrdjenimi: narod jih zove mlinove ž l i č a r i c e, a ja bih jih philologički prozvao budi mlinove ž l i č a r e, budi m a l i n i c e ž l i č a r i c e, da bude i nješto od moga primorskoga. Tko bi izbrojio sve velike i male vodopade, koje tu voda tvori? Pošto je Slunjčica nakvasila sobe kućne i potjerala do četrdeset mlinova i u sredini učinila divnu sliku crnih vrata u bielom zidu, pada u zadnjem redu na dvadeset i tri miesta u 10—15 hvatî nižu Koranu, a u prostoru od tri stotine koračaja. Vodopadi su različita lika, a dva mi osobito u oči udariše: onaj najveći, što se neprekinuto s jakim šumom strmoglavljuje deset po prilici hvati duboko, razvaljujuć, što niže sve to više, ždrielo svoje; i drugi blaže ćudi, što nevidivo pljuska po hridi, preko koje se prelieva na sve strane, tvoreć sliku ogromna criepa s bielim cvietjem. Eto ti, zaviknuh sav uzhitjen, ogromne rimske F o n t a n e T r e v i po hrvatskom kroju! Divotu tih prizora diže čvrsta nada, da je ovaj vodopad jedna od onih riedkih u svietu stvari, koje što dalje, to savršenije postaju. Jer sastojeći zemljište od sama sadrena kamenja, koje što ga voda liže, sve to više raste: kukovi će se oni sve više dizati, a voda će, obarajuć se sve to jačom silom na zapreke, tvoriti sve to divnijih prizora! Tomu prispjeva umjetnost ljudska, koja da namjesti novu malinicu, proreže koji mekani sadreni greben, da na onaj prorez vodu navrne, pa tako umnaža različitost tih i

onako prerazličitih tvorova. Za to se može reći, da vodopad Slunjčice sam sebe pomladjuje. Čuditi se moraš bogatomu vrelu koje samo pol sata staro, tvori toliko divotâ, hladnokovnosti Hrvata, koji jih tako slabo polaze, i hrdjavoj cesti, koja je samo ovdje kod vodopadâ tako nevaljala, da se i debelo kamenje izpod kolâ na razrovanoj cesti kotrlja i parapet na više miesta ruši.

Razgledavši, kano što zaslužuju, točno te mile prizore, udjosmo u Slunj, ukočivši, kano što se na tabli nalaže, kolo, da se spustimo do jedinoga trga i jedine ulice, kojoj u zadku stoji župna kuća, a oko nje se snuje trideset i tri lumere; jer domaća rieč broj valja samo u domaćem životu, a u diplomatičkom kućnom slogu zavladala je izključivo prekrojena tudja lumera. — — —

Vratjajući se kući, sav Slunj pritisnut crnom koprenom, a stan župnički sam plamteći u jasnom svjetlu. Boga mi, razsvjeta! viknusmo svi jednim grlom, tà po Bogu brate, eno župnik razsvjetlio sve prozore! Dotle očitova plemeniti gospodin veselje svoje s dolazka našega. Da živi Jerolim Pleše na utjehu putnikâ. Prije večere razgovarasmo se dva čitavu sata o svih odnošajih naše domovine, a rieč vodjaše osobitom rječitostju vrli domačina. — — — —

Sutradan okriepivši se dobro kavom i kupivši govedine za daljnu porabu, zahvalismo gospodinu župniku iz dna duše na osobitom prijateljskom dočeku, bez kojega bismo bili morali konakovati kano sinovi afrikanskih pustara bez okrepljujuće oaze. Oko jedanaest sati stigosmo u Drežnik-krčme. Kod prve krčme, niti nesišavši s kolâ, upitamo pred vrati stojećega gazdu, ima li siena, zobi i hrane za ljude. Evo, evo dalje još jedna birtana, odgovori on posve hladokrvno. — — Kod druge nam krčme obećaše vina i vode, a po siena nas poslaše u selo. Jer premda se iz Drežnika može uprav na Plitvička-jezera preko brdâ, ali put je vrlo hrdjav, te nas g. B. oberlajtnant svjetova, da izaberemo dalji ali naredniji put preko. Vaganca. Grad Drežnik leži tik nad Koranom. — Zahvalivši se na dobroti g. B., koji nije nikako hotio, da mu platimo sieno, za dva se sata prestavismo u Vaganac, koji je jedina sigurna luka ovostranim putnikom.

Putem u Vaganac osobito mi udari u oči liep prizor: skoro pred svakom kućom stoji **stupa**, po kojoj gazi jednom nogom mlada djevojka, naslonjena na stupinu ogradu, a druga dobnija izvlači izpod stupe iztrtu konoplju. Po drugih selih vidjesmo, gdje samo jedna ženska tare konoplju trlicom. Upitah prvom prilikom, što je lašnje: stupom ili trlicom. Jednako gospodine, odgovori mudra snaha, samo što oko stupe dangube dvie Vlahinje, a trlicom obavlja jedna Hrvatica jednaki posao A je li težko? Aa, odgovori ona, upriev još žešće. Digoh i ja zub te osjetih, da bi se naš varoški muškarac krvavo oznojio oko posla, koji Graničarka cieli dan lako obavlja. Mili Bože, dokle smo se raztanjili i razslabili mi varoščani! Oko Plešivice se oživotvoriše moji ideali o bagri ljudskoj. Jer držeći ja ljude po naših gradovih osim malo iznimaka, za sjene ljudkse, ovdje se sastah s pravimi ljudi. Niti tusti poput bačava, niti tanki i prozirni, da jih svaki vjetrić odpuhne, mužkarci su ovuda svi veliki do hvata, jedri i čili, lica ponajviše crnomanjasta, plemenita, a udova golemih i razmjernih. Tko je manji, razgranio je prsa i ramenice poput stoljetnoga hrasta. Široke gače s golemom laticom, na način turskih dimlijâ, pustio je svaki do laganih opanaka; crljenim prslukom pregrnuo je pleća i želudac do pasa, oko kojega mjesto čemera ovija se remen za nož i male puške, kojih ipak ne nosi uviek; prsa je i vrat razgalio, da se sjever s njimi poigrava, a glavu je pokrio crvenom kapom, malo tko fesom. Prolazeći važnim korakom mimo kola naših, pozdravljahu nas svuda, osim u slunjskoj regimenti, gdje jim je pogled mrk i ukoćen. Da ga koji inostranac vidi, gdje u sumraku stoji kano panj budi na uglu od kuće, budi na kojoj klisuri pokraj puta, kano što smo jih mi vidjali, dobio bi groznicu, koja se ne da liečiti **kinom**. Ali mi imajući pravi ključ k njegovu dobromu srcu, prolažasmo onuda, kano kod kuće, osim jedanput, koji ću niže spomenuti. Kuće nisu ni malo prama njihovoj višini, pače čini se, čim je tko viši, da si je tim nižu kuću sagradio, naznačujuć tim, da mu je kuća cielo svodište nebesko, a u kuću da se zaklanja samo od nevremena. Prispodabljajuć i golemost njihovu s malicom hrane i drugih potreboća, uvjeravamo se u istini, da je narav s malim zadovoljna; ali čila narav, koja se kupa u sniegu i škropcu, a briše studenom plahtom sjevernjaka; koja

nezna, što su grčevi, što li neprobavnost želudačka, već glad tiši mliekom, sirom i polupečenom bravetinom, a žedju gasi u nestašici dobre vode rakijom. Izkvarena narav treba neizmjerno mnogo ništavila. Ljudi nastojte, da budete čili i kremeniti, pa ćete i u nevolji biti zadovoljni i sretni. Biti samo zdravim, malo je bolje od bolovanja. Žene su po Granici mnogo slabije, jer jih tare neprestano poslovanje: mogu reći, da neima marljivijih ženskih, nego su Hrvatice. Tko ti sprema kuću? žena; tko ti vari jelo? žena; tko ti goji marvu? žena; tko ti obradjuje polja? žena, samo što mužkarci oru, kose, mlate i drvare. Hoćeš li se zaodjeti, žena tare, prede, plete i šiva. Povrh svega toga žena mora radjati, dojiti i odbranjivati, pak i dobiotom i blagostju krotiti bies mužki. Kada ju zateče vrieme, da doji, te mora na polje, onda i kolivku na glavu ili preko ledjah bisage s dojencem, pa trči s preslicom ili kojim drugim ženskim poslom. Vidjevasmo, gdje su Graničarke idući ili na vodu ili na polje, tja omotale predju, držeć u jednoj ruci vreteno, a u drugoj klubko. Koja neima ni preslice ni vretena, lan omota oko glave, u grmu odreže batinicu, pa ju odozdó razkoli na dvoje, i zavine okrajke, da izidju četiri kano traka, pa predi, neprikapčajuć predje za glavicu od vretena, koga neima. Gdje ste nježne gradjančice, koje po svakojakih zavodih učite vezti, slikati, udarati, skakati i francezki zajekivati, pa kad vam dodje samo do gladjenja rubenine, već se tužite, da su vas nesmiljeni muževi prelomili poslom, od koga treba sad nà izdahnuti. Ovamo uprite inače znalične oči svoje. Ovi sjajni primjeri neka vas uče, da ste rodjene za poslove, a ne za zabave i dangube. — — —

Malo dalje Vaganca, uprav kod podnožja krasne Plešivice zakretje se desno, pa kroz Petrovo selo Malom Kapelom uz brdo, odakle se uživa prekrasan vidik, do Preboja, za dva sata. — Priboj, od drugih smo čuli Preboj, najviše njih vele Prijeboj. Cesta zakretje desno u planinu, kojoj starost pokazuju s desna golemi hrastovi i bukve, i probila iz zemlje kamenita rebra, s lieva je gora zarasla u šumi, pod kojom se do ceste stere nješto polja i njivicâ, okružujućih razštrkano selo Jezera. Dokle se teža zemlja, donle se može i voziti, ali dalje treba ići pješice, ako nećeš da ti rebra puknu od trešnje, jer put je samo nješto manje kamenit, od strmine one

iz sv. Kuzme u Bakar. Šaleći se medjusobno · stanite, zaori glas na obronku jedne strmine. Pred nami je puklo jezero Kozjak i druga jezerca nad njegovim logom s olinicom Galovca izmedju guste šume, kojoj se na lievom kraju bieli vodopad, leteći niz liticu u niže jezero s dalekim šumom. Kano kada ti se iznenada ukaže koja čovječanska divota, duh nam zape, a krv se potiskivaše prama prsima i glavi onom blagostju od koje se blažen uzhit radja. Za čas se pretvorismo u Niemce. Poslje prve navale: krasno, divno! klikosmo svi kano u dogovoru. Ovo je jedan od najkrasnijih vidika ove čarobne okolice, koji tim više uzhitjuje, što se prvi ukazuje. Postavi se štioče, 2500 stopa nad površjem morskim, popni se još dvie sto stopa nad nizinom, kojom se prolieva jezero Kozjak, stvori sve naokolo što bujnije šume stoljetnih hrastova i bukava, zatoči jezerište najizvrstnijim šestilom na više miestâ, pretegni obale mekanim sagom svieže zeleni, a ono, što se od vapna tik vode i obale bieli, imenuj umjetnom mliečnom stazicom koga englezkoga perivoja, sred voda postavi otočić, kano igračku nježećih se talasića, a povrh toga digni na drugoj obali izpod jedne klisurine lievo mlin, a izpod druge desno pilu, pa raztvori na jedanput sve očinje živce, da upiješ tamnu-smaragdovu boju vodnu, i razširi uši na sve kraje, da se razblažiš romonom i šumom slapićâ i slapovâ, te ćeš si barem ponješto stvoriti sliku divnoga Kozjaka. Ali da bude savršena slika, narav je do te krajne mekote digla tvrde hridi, zarasle šikarom i mašinom, u koje voda pada iz Galovca, krčeć si prama naravi svojoj put izmedju divljega stienja. Da se pako silnom navalom vodâ neošteti nježnost Kozjaka, izkočila je iz dubljine strašna hridina izpod Galovca, koji se iz lievoga njezina kuta strmoglavljuje. S ovoga mjesta vidiš skoro polovicu Kozjaka, koji se čini da stvara podlogu višim jezerom, četiri velika vodopada, kojimi voda iz viših jezeraca, Gradinskoga jezera i Jerkuse, sili u Kozjak, zatim nazireš Galovac i vidiš najjači vodopad u ovom okrugu. Kada sve to motriš, pak si u pamet uvadjaš umjetni Hellbrun kod Solnograda i Terni u Rimskoj državi sa glasovitim Tiburom, onda si misliš, da je umjetna ruka silu vode nad Kozjakom zabušila, te da je kroz one pukotine umjetno izpuštja, da tim moćnije djeluje na gledaoce. U ovom okrugu ima još pet manjih vodopada, koji se s onoga gledišta

nemogu vidjeti. Krasno, divno! rekoše moji drugovi, pa se spustiše niz brdicom do jezera, a ja izpuknuv olovku, ostah na mjestu, nebih li uhvatio barem glavne poteze toga vedroga lica. Treba bo znati, da sam ja u djetinstvu zavirio bio i u liepe umjetnosti, ter sam znao već liepo praviti ravne i krive poteze svake ruke, a na flauti sam bio dotjerao tja do pol škale, ali neprijatne okolnosti obustaviše me nade punoga mladića na premučnom zanj putu umjetničkom. Zašto se nisam zamahnuo barem do snimanja, ili zašto neimam bar uza se koga slikara, da sastavi sliku, kojoj bi se sviet čudom čudio! Nu tako biva uviek u svietu: tko bi hotio, nezna, a tko bi znao, nemari ili neće — — —

Pregriznuvši malko, odosmo za Antunom, da nas preveze preko Kozjaka, da podjemo do drugih jezera. Preko širine od 273 hvata imali smo se prevesti na čamcu, izdubljenu iz jednoga komada, u koji kada se smjeste tri čovjeka, treba da, potegnuvši u se dušu, niti okom nemaknu, inače se je čamac gotov zalijati, pak tko nezna plivati, onaj put olova njekoliko hvati duboko. Za pol sata obavi se ta argonautička plovitba, a mi za vodjom preko klisurâ i jazova, skoro onamo strovaljenih. Tako svake godine mienja voda lice čudnovatomu zemljištu ovomu. Ime lievoga brda Stûbica, kojim se uzpinje do vidika na druga jezera, pokazuje, da je narav ovoga zemljišta stubasta; jer padajuć jedno jezero u drugo, gospa si je voda sagradila ogromne stube, da po volji niz rieke, saviv skute, mirno silazi, a niz druge zasukana skače i leti. Pošto sam već opisao skrajnu mekotu samo jedinoga Kozjaka, nikako se nebih osmjelio kazati, da je to tvrdo carstvo, carstvo klisurâ; sud pako, da je to turobna i ozbiljna, a i jednolika slika jednolike, pak ipak toli velike i uzvišene prirode, pače da su Plitvice jedine u svojoj vrsti, to jest: divlje i malone grozno liepe — sud taj, rekoh, prenio bih samo na dolnji dio Jezerâ, gdje Kozjak u Milanovac pada, po načelu: Distingue loca, et concordabunt dicta.

Evo kako leže Jezera: Na čelu se je veličanstveno posadilo brdo Kik, a do koljena su mu dva glasnika: rieka Ljeskovac, koja mu dolazi s desna, i Vrhovački potok, koji s lieva utiče. Kik šalje svoje glasnike, da pozovu njegovu kitjenu čeljad na široke divane. Glasnici ulaze u družbu, izpre-

vrtju jim prostrane dvorane, nagovaraju jih, vuku i guraju; ali Vila je planinkinja udarila prozirnu čeljad čarobnom šibikom, te premda se u svojih stanovih živahno kretju, nemogu ipak nikamo s mjesta, pa tako ne ostaje ni očaranomu Kiku ni jezerom drugo, van čeznutje bez sastajališta.

Plitvice teku u Maloj Kapeli, koja spaja Veliku Kapelu s Plešivicom i snuje se od SZ prama JI. Mala Kapela, vitlena gora, posvuda je mnogo niža od drugih dvijuh gora, i čini se, da je ponajviše tretje tvorbe.

Jezera su pako pukla u dubokih provalah toga gorja, i teku spočetka od JZ prama SI, u sredini od ZSZ prama JSJ, zatim od JJI prama SSZ, a napokon od JZ prama SJ, u slici velikoga Zeta bez ciele glave a produžena repa. Jezera su se dakle u obće pomakla od JZ prama SI.

Pravo ima trinaest jezera, premda jih obično kažu sedam; nikad nepresahnu, razdieljeno je jedno od drugoga batricami od vapnene sadre, a vodu dobivaju od šest većih izvora; pa sve to teče dalje Koranom.

Gorje je zaraslo u gustu šumu: najviše se vidi jelâ i bukavâ, ali se iztakne i po koji bor i omorika, na više miesta prolista i javorova i jasena, da šutim o grmlju, kamo spada ljeskovina i svibovina. Glede bilja vlada velika različitost: ponajviše ima bilja, što raste podno planinâ, al ima i bilja, što raste po ravnicah i močvarah. Guštarom pako tom prolaze košute i zecovi, lete tetriebi, ruževci i lještarke, a što za se nadju, grabe vuci, medjedi, lisice, kune, orlovi i sokolovi. Da se ovim kopnjakom dodaju i vodnjaci, po Jezerih plovi sila pastrvâ, a ima nješto i rakâ i po koja vidra.

Gorje ovo neće biti nigdje više od 3000 stopa nad površjem morskim.

Jezera pako jesu:

1. Prošćansko jezero. Ovo jezero postaje, što se dvie rieke, Ljeskovac i Vrhovski Potok, pod lievim brdom Kika slievaju u jednu rieku, zvanu Rieka, koja zakrenuv desno mimo Borićeve Stupe i Kmesine Bare, pada u Jezezo, provukav se polagano izmedju stienja pomenutih bara. Ljeskovac, jak potok, izvire na sjevernom podnožju brda Kika 21000° a 81′ više od rečenoga jezera. Vrhovski potok izvire na zapadnom podnožju brda Kika

1950⁰ daleko, a 180′ više od jezera. 2. Ciginovac. Ovo se jezero razlilo prama sjeverozapadu od Prošćanskoga, u koji teče prokom 48′ dugim. 3. Okrugljak gornji, pružio se je prama iztoku $7^5/_6$ hvatih pod Ciginovcem, od kojega dieli ga sadrena batrica. 4. Crno Jezero i 5. Bakinovac. Oba se ova jezera prostiru u jednakom zaravanku, 3^0 1′ 10″ niže od Okrugljaka, imadu, rekao bi samo jedno jezerište, jer jih dieli samo njeki zemljeni nasip. Odatle se vidi, da su prije njekoliko godina oba bila samo jedno jezero: zemlja, što je medju njima, stekla se je prokopi. — 6. Vir je tim postao, što je voda s one sadrene batrice odniela i izprala zemlju; niži je 5^0 4′ 10″ od Bakinovca. — 7. Galovac se je zatočio Viru na sjeveroiztok. — 8. Jezerce se kretje prama iztoku; sa sjevera i s juga zaokružuju ga strme i šumovite bočine, visoke 260—300′. — 9. Kozjak, i po vidu najveće od svih jezera prima u se dva potoka: Rječicu, koja izvire na iztočnom i sjevernom podnožju brda Bieloga Vrha, 4200^0 daleko od jezera, i Matijaševac, koji sa zapada u jezero pada. Jezero se pruža od juga prama sjeveru. — 10. Milanovo Jezero stješnjuje se prama sjevero-iztoku; zaklopljuju ga prama jugu i sjeveru 18^0 visoke, malo ne okomce dižuće se stiene, koje mu služe za obale; prama sjeveru-zapadu dieli ga od Kozjaka sadrena stiena, a prema sjevero-iztoku preprečuje ga sadrena batrica, dieleća se u dva prediela. — 11. Okrugljak doljni leži prama sjeveroiztoku, a dieli ga od Milanova Jezera navedena sadrena batrica, a prema sjeveru zaprečuje ga slična batrica od tri predjela. — 12. Kaludjerovo Jezero, leži prama sjeveru. — 13. Novakovića Brod. Bočine su posve jednake prijašnjemu jezeru; od rječišta Korane dieli ga sadrena batrica od tri predjela. (Put na Plitvice od Adolfa Tkalčevića str. 17. do 47.).

3. Živahan (živostan) opis ili oris.

§. 45. Živahnomu (živostnomu) opisu (orisu) je svrha, da djeljuje na dušu slušatelja ili čitatelja, da ga dirne u srce i da budi u njem osjećaje. Ovo diranje u srce i zabavljanje čitaoca može ipak ozbiljske svrhe imati: ili da pokrene u njem nov način mišljenja; ili da mu volju k radnji upravi; ili da ga od neke radnje odvrati.

Predmet su mu svakojaki, pa i najmanji znaci na stvarih, ako samo svrsi shodno odgovaraju. Upuštanje u podrobno i potanko pobrajanje znaka na predmetu, inače individualisanje, glavna je crta ovoj vrsti opisa. Vještačko to crtanje prenosi neki pjesnički cviet na opisivanje, i predpolaže u piscu veliki dar i oštroumlje sa izkustvom i originalnošću, a hoće veselo i lahko pripovjedanje; jer tu vještak ima da crta i visprene, dražestno liepe, pa i užasne i strahovite pojave u prirodi, kao zviezdano nebo, radjanje i zapadanje sunca, vatrometne gore, buru na moru itd. Slog iliti stil orisa mora biti savršen, živ, uzvišen; ovdje treba figura i tropa, da oris tim većma na našu maštu (fantaziju) djelovati uzmogne.

Primjeri:

1. Zora na Učki. (Ulomak). Tamo, gdje se vrletna Učka k zapadnoj dolini spušta, u tihoj samoći leži nekoliko amo tamo raztresenih kuća, koje istranski narod hrvatski „Vela Učka“ zove. Jedna po nešto više od seoca oddaljena kuća leži kao predstraža pokraj državnoga druma na lievo. Noć je tiha. Blieda mjesečina obasjaje pustu okolicu. Kadkad samo čuje se kako zazvoni zvono ovna provodnika, kojemu se vjerni čobanski pas hrapavim svojim lajanjem odzivlje. A kad okom kreneš prama zvuku, vidiš kres, oko kojeg umorena pastirčad u dubokom snu sladko počiva. Mjesečna kolutina se jur do polnoćnika popela, kad al eto, štropot prolazećih cestom kolesa samotnu tišinu prekinů.

Veselom zabavom ovom minu sat poslje ponoći. „Vrieme je, da idemo!“ ozbiljno reče naš vodja: „ajdmo!“ Za čas izidjosmo iz šume. S desna vrletnu vidiš klisurinu, s lieva bezkrajni ponor. Put, kojim stupaš, jedva je tako širok, da po njem hodati možeš. Hladan vjetar sa strane od klisure duva, kao da te hoće navlaš u propast strmoglaviti.

Pozornim korakom stigosmo do podnožja „Goljak“-a. Tako narod vrhunac od Učke zove; po svoj prilici s toga što je gol, dočim su druge glavice zaraštjene i šumom posute.

Poslje kratkog odpočinka na vrhu planine, eto zora rudieti poče. Tri do četiri sto stopa visoko uz brdo popeti se treba. Vrlet je takova, da se plazimice samo popeti možeš.

Bura podobro puše. Tu neima drugo, već kučmu na uši, pa svaki svojim putem uz brdo; jer tu pravog — da li nikakvog — ni puta ni staze neima.

Pošto bi pol sata od stíene do stiene drug uz vjerna druga penjao se i gmizao, i pošto bi piest od dohvata studene litice ponješto ostudenila, a bura nas dobro propuhala bila, eto nas na cilju puta našega, eto nas na vrhuncu Učke.

Veličanstven doista prizor! Tamo prama iztoku, iza kvarnera, što ti mirno pod nogama leži, nad grobničkim poljem zora sve to više rumeno svoje lišce odkriva. Dižuća se nad liepom Riekom čadina, rekao bi, navlaš hoće da mladu zoru željnom oku sakrije. Nu ova se veselim i smijućim licem nad tmastom čadinom smiono u vis diže. Saveznice rujne zore, iztočna bura, amazonskim svojim dahom dva do tri put zadune, te gadnu maglušinu razprši. Eno vidiš, gdje rujna zora koraljnima ustima liepu Rieku cieliva!

Tamo dalje nad Triglavom, Klekom i Velebićem vidiš, gdje se gorske vile u kolo hvataju i veselim pjevanjem mladu zoru pozdravljaju.

Tamna magljušina ti daljni vid preko Velebića pram iztoku krije, gdje se žarka munja gromom bori.

Jug i zapad još krije debela tmasta magla sivom koprenom svojom. Obližnju samo okolicu blieda mjesečina slabom svojom luči obasjaje.

Zora se je već visoko popela i svietlostju svojom cielu Kvarnersku okolicu obasjala, kad al eto — na jedanput vidiš — gdje se iznad hrvatskih gora gornji skut sunčanoga koluta lagano no veličanstveno pomalja. Kršna jeka sa svijuh strana jeknù: eto biela dana!

Počivajuća na jugu i zapadu magla u oblak se dizati stade. Izpod magle pomoćju očnika vidiš, gdje se liepa Istria pod nogama Učke prama sjeveru, jugu i zapadu širì. Uzmi vjetranicu (busolu), pa polag nje kraj obraz razastri, poviri u njega, pa primaknuvši očnik oku, u široki vidik pogledaj, tu ćeš uočiti: Pazin, Labin, Pulj, Vanjan, Rovin, Boljun, Matavun i ostale istrijanske gradove, koje ipak sve, više manje, dižuća se u vis čadina krije. Kudgod okom kreneš, vidiš svuda gradove, sela, crkve, zvonike, kuće i lietne stane „ville“ zvane,

kako liepo iz vinograda poviruju. Sve se to pod tobom na sve strane širi.

Jedino, što ti neugodno oči dirati mora, što nigdje šume, da li ni šumice, ni gaja ne vidiš. Uzrok poraza istrianskih šuma naći ćeš u zapuštenih sadašnjih vlasteoskih palača u Mletcih. E kolo od sreće u okoli vrteći se neprestaje!

No uza sve to je Istrija ipak krasna zemlja, a da joj je šumâ, postala bi divni perivoj. Po dolinah vidiš, gdje se veselo klasje i zelena trava tihim povjetarcem uznemirena ljulja i niše kao morski valovi, Hribovi su svuda lozom obsadjeni. Po zelenih dragah bujna stada muču, a po brdih krda bleje. Kadkad ti na laganih krilih blaga vjetrića dopirši do ušiuh pastirskih svirala zvuk i slavjanske narodne pjesme ulomak, te duboko domorodno srce tvoje rani, sjetiv te jada i biede, pod kojom ti jadan rod od stoljetja stenje.

Kad se opet pram iztoku kreneš, vidiš, da se je već visoko sunce od zemlje pomolilo, te sám sobom pomisliš: valjda neće uviek koso nad tobom stajati, mili rode, već se hoće, do skora i do tvog poludnika popeti, te razpršiti gustu amo tamo nad tobom razprostrtu maglu!

U to već bijaše sunce sav vidik na okolo svietlostju svojom obasjalo. Krk, Osor, Čres, Rab, i ostali kvarnerski gradovi pod nogama ti leže. Daleko prama zapadu vidiš zaljev trstjanski. Gusta čadina ti krati, da preko mora ne vidiš taliansku obalu i u dubokom snu driemajuću posestrimu Dalmaciju hrvatsku.

S iztočne, zapadne i južne strane po sinjem moru vidiš, kako brodovi plove, koji ti se varavu oku pričinjaju kao bieli labudovi. Sada te mašta na ono davno doba prenese, kad su Krešimirove i mletačke galie ovuda plovile, kad su se Uskoci proti mletačkom proždrljivom lavu po Kvarneru za slobodu svoju borili, koje ih pomoćju srodne dalmatinske mišice smioni lav lišiti htjede.

Još jedanput u turbin na okolo poviriš, te vidivši, da se magla čvrsto juga, zapada, a stranom i iztoka drži, pomisliš: danas više neće sunce gustu otu maglu razpršiti, treba da se u povoljnije doba opet amo vratim.

Okriepivši zalogajem i kapljicom rujna vinca oslabljenu snagu tiela, te odmorivši se na zelenoj jednoj ravnici, sidjosmo

s brda, jer je već srpanjsko sunce podobro pripeklo bilo. Vrativši se za tim k podnožju brda, te pričekavši shodno vrieme za povratak, uljezosmo u hintove, dok nismo do velike strmine došli, gdje na izloženoj tablici piše: „si avverte di serrar la ruota colla scarpa e non catene sotto multa di f. 4."

Sišav ovdje s kolâ, vidim prolazećeg uz svoja kola Istrianina, te mu rekoh, da zatvori kolo, jer da će inače globu platiti od 4 f. kao što izložena tabla piše. Siroma odmah posluhnù, te me za oproštenje umoli, kažuć, da znade, doduše, za svoju potrebu čitati, no talijanski ne razumije.

Takovih napisa ima posvuda, sve u talijanskom jeziku, gdje gdje i u njemačkom. Da bi barem hrvatski za hrvatski narod bilo, kao što je to ne daleko odavlje u Sloveniji za narod slovenski po svuda uz njemački i slovenskim jezikom pisano. To bi za narod bolje, dapače potrebito bilo, a talijanskim putnikom nebi ni malo smetalo. Nemogu dokučiti razloga, a dosta sam mislio, što su tablice ove većinom u hladu. Prevalivši sretno Učku, Lovranšćinu, Veprinšćinu, Kastavćinu, sretno se pod večer vratismo kući, kad je već sunce zapalo za Učkom.

Ja sam zadovoljan, što sam s Učke izhod sunca vidio. Rado bi i zapad vidjeti, no kako kažu, sada nije jošte vrieme pa ipak nitko nezna pravo kazati, kada će to vriemo doći. (A. Ć. u Nevenu g. 1852. br. 30.)

2. Dub (hrast). Velika je dubu hvala od vsega vieka i početka bila. On klica i raste, vitko stabalce u vis pokrenuo, kite i grane na vsaku razpustio, te na vrhu u vienac ih svio. On se listom zaodio i cvietom prosuo; on plodan i rodan svojim voćem nas hrani, od žege i sunca ugodno hladi, a svojim tanahnim mirisom kadi. Kropne li daždjic a naša put mokne: on nas ukloni i pod svoj zeleni krovac spravi. Takvim je dub našemu rodu dobrotnikom, dok mu je sile, dok mu je života. A padne li gvoždjem nezahvale naše, to on, ni malo osvetljiv, kako nas je od žârka sunca hladio, tako nas eto sad, čim je sunce zastudielo, sniegovi metu, vjetrovi huču i lomataju, okolo svoje žeravice skupio, te promrzle udove naše grije, našu sirovu hranu vari, naše mokre rubine suši. Hoćemo li u sviet: on nas proveze. Hoćeš po kopnu: u njega kola; hoćeš po morju: u njega plávcu naruči. Ne bude li njega:

kovač gvozdja ne razbieli ni ikoji zanat kladivcem kucnû. Bez njega niti stoke svoje udomismo, nit imetka kamo spravismo niti sebe ni djeteta svojeg' ikudaj uklonismo. Dub je, recimo ju pravo, živo čudo božje, iz njegove ruke primljeno i čovjeku dodano.

A koju li hvalu ne klicat materi dúbljoj: dubravi bogatuši? bez koje dubak sirotno je drvce. Dubrava je gradove ogradila; dubrava sunce prohladila; dubrava oblake skupila i daždjeviti blagoslov spustila; dubrava okitila gore i doline, a vode i jezera vienci oplela; dubrava okraj sebe zemlju obrosila; u svojem njedru ohranila i srebro i zlato, a na koljenu svojem odnihala pticu i zvjerku; dubrava obiljom svojim odgojila i nakrmila i pitomo i divlje niemo živinče i mudro dvonožce: zibkino léglo.

Ali nije moja o dubu progovarat ni dubrave hvalit. Što sad rekoh, to mi je srce dalo, to vsatko zna i ćutimo vsaki. Nu sborit o dubu kanoti dielu ne samo dobrote nu i mudrosti božje: to je dosudjeno nauku najstarijemu, najprostranijemu, najsvetijemu, nauku uprav božanstvenû, nauku o tvorbi silne ruke božje, t. j. o vsemiru božjem i zakoniku božjem. — Nu meni je na niže se spustit, te sam naumio razpravljat ob imenih, kojimi smo ne samo mi Hrvati, nego vsi, što nas je Slovinov na jugu, ozvali i okrstili to d u b sám ili množastvo dubov t. j. d u b r a v u, ne ominuv, da tako rečem, ni djetinstva dubovâ, t. j. onu dobu, kad se on istom busao i zagrmljavao. Počnimo de itd. (Silva u XII. knjizi Rada jugosl. akad. napisao Fran Kurelac.)

3. J u t r o. Od biele zore postalo rano jutro, kao iz cvjetnoga pupoljka kad se razvije krasan cviet, kao kad od djeteta postane mladić, od ptičeta poletarak, iz čahure leptir; kao kad se iz iskrice razgori jasan plamen ognja. Tako se rano jutro pokazuje na gorskih vrsih sunčanimi zrakami pozlaćenih; pokazuje se u bistrih kapljicah rose, koje se kao biser i drago kamenje sjaju i blistaju na svom cvietku po gaju, šumi, poljani, livadi, po vrtu i voćnjaku; pokazuje se u glasnijem i veselijem pjevanju ptićicâ, u snažnijem hladjahnom uzduhu, u hitrijem i čilijem gibanju svih živih stvorova, u veselijem poslovanju ljudî. Jutrom je duh naš vedriji, tiele snažnije, srce spokojnije, volja krepčija, ćućenje nježnije: jerbo

sve, što nas jutrom u prirodi okružava, osobito na polju, u prostoj naravi, sve je veselije i krepčije.

Rano jutro zlatna je doba dana, koja dobro upotrebljena donosi napredak u svakom poslu za cio ostali dan. Rumeno je i veselo lice, koje jutrenji krepki zrak cjeliva; snažno je tielo, koje u družtvu rana jutra, toga veseloga druga, prilježno posluje, a tako isto i duh je veseliji, oštriji; koristno promišljavanje razvija se bujno, prši kao jutrenja rosa, prosipa se kao kriesećo se iskrice razgorjela ognja, plamti kao razpiren plamen na ognjištu uredne domaćice. Volja je ranim jutrom u nas jaka, hlebdeća za koristnim djelom, a srce puno toplo ćućenja za plemenitim ciljem. Ista jutrenja molitva spokojnim sankom okriepljene duše toplija je, usrdnija, nego inače, skupljena je kao jutrom u kiticu skupljeno rosno cvieće, što ga ljubeće srce pri izhodu sunca u cvietnjaku ubere na uzdarje miloj osobi.

Pomîsli ove o ranom jutru ponikoše mi u duši, promatrajuć jutrom sa liepa brežuljka Fruške gore prostu prirodu u proljeće. Velik, neizmjerno velik pokaza mi se ovaj sviet, živa slika svoga stvoritelja. Odletiše mi misli daleko po svietu gore do žarkoga sunca, dolje do morskih bezdana; proletiše sve krajeve zemlje; i najveće stvari na svietu pokazaše mi se malene; duša vinuvši se k nebu, poćuti neku nzvišenost, kakva se samo onda poćuti, kad se čovjek na krilih vjere uznese nad zemaljski prah. Oj kako se tad liepo utiša oluja u srcu; sva se ljudska djela pokažu malena, slaba, svaki jad postane neznatan; jerbo nam se živo prikaže duši božje svemogućtvo, božja mudrost i dobrota božja. *Mijat Stojanović*, škol. nadzor.

4. Pišu knjige starodavne iz zemlje Indjije, kako naši ljudi misle (ili bar pjesma naša) „iz zemlje proklete“, da je tamo nekad raslo stablo tako visoko, da je vršikom omahivalo oblake trećake, a korenje pustilo po vsoj nutrinji zemaljskoj. To stablo se razvrglo na četiri svrži. Na vsakoj svrži kita jedna i tisuća; na vsakoj kiti ogranak jedan i tma. Dodijalo stablo vsemu stvoru: vsaki stvor pred boga. Rèčè vatra: „ne mogu ja grijati od njegova kitja.“ Rečè vjetar: „ne mogu ja mahati od njegovâ kitja.“ Reče voda: „ne mogu ja pliščati od njegovâ listja.“ Reče zemlja: „ne mogu ja roditi od njegovâ žilja.“ Reče Višnu (to je njihov bog) na vsa četvera usta:

„ne mogu ni ja vladati bez vaše sloge, doglavnici moji! ni ljudstvo hraniti i njegovo blago. Ja duh, vi tvar: osvetimo se vsaki po svoju!“ Udariše stvorovi u prkos i nesklad: sunce k jednoj strani pripeci, na drugu ni zdrake ne pusti; vjetar ovu kitu propuši, druge ne omahni; voda ovaj krajac zapljuskaj, onog' ne okvasi; gruda s juga propucaj, sa sjevera s' ugvozdi; a Višnu vsakoj kiti vrtlara svoga s inakom mišljû. Jedan se moli: blagoslovi bože! drugi: rodilo, ne rodilo! treći: usahnulo, bog daj! četvrti: oštru mi sjekiru, bogo! Iza toga to veliko stablo na jednoj kiti cvietaj, na drugoj sahni; ni cviet cvietu prilika ni duh duhu; jedan ogranak zdrav, sirov i kosmat; drugi suh, goluždrav i šušnjat. U vsake kite voće drugo: u jedne kvasno i oslastno, u druge grko, u treće trpko, u četvrte nagnjilo. A vršak nikada zelen: ne može mezdra šinuti u vis. To su stablo prozvali: griešnik. I to je bila, govore pomenute knjige, prva oholija na zemlji i prvo nakazanje. U njih je dakle već bilje bilo griešno, u nas istom ljudi.

Ko tuj da ne pomisli o deblu slovinskom? Mjesto četiriu uzmi svrži dvie; mjesto onoga velikoga čisla, čto ga je (po indjijanskoj mačti) kitam i ograukom, uzmi četiri velmi nejednake kite na jugu, a četiri na sjeveru, vsaku uz ograuke svoje; a mjesto boga Višnu uzmi našega Svetovita, er i u njega četiri glave kažu. A naša sladka lipa budi griešnicom. Nu jedno stablo, a drugo voće u vsake kite i ogranka, komu to da ne pripomene desetere knjižice slovinske, kojih jedna se čiše od druge, jedna od druge hrane ne prima, jedna drugoj nehće biti prilična, jedna vse i bolja i ljepša od druge itd.

Jesu rane, koje vrieme zadalo, vrieme izliečilo; nu razčehnuto i razmetnuto jedinstvo slovinsko nikad ne uzkrsnù itd. itd. (Recimo koju. Progovorio (*Fran Kurelac.*) str. 38—40.).

4. Značaj, karakter, (slika značajnica ili opis značaja, karakteristika).

§. 46. Zadatak je ovoj vrsti opisa, da opisuje karaktere (značaje), naročito odličnih i znamenitih ljudi na svietu. U širem smislu karakter znači svaku osobitu crtu ma kakova predmeta, ali crtu, koja je samo njemu svojstvena, po kojoj se dakle on od drugih sebi srodnih predmeta razlikuje. Tako imaju svoj karakter:

životinja, bilje, voda, zrak itd. U užem smislu karakter predstavlja nam u vjernoj slici tjelesna i duševna svojstva čovječja, a naročito ova posljednja.

Opis karaktera ima nam živo predočiti kakova čovjeka po njegovoj naravi i njegovu temperamentu, sa svimi njemu prirodjenimi ili poslje usvojenimi sposobnostmi; njegovimi vrlinami, sklonostmi, strastmi, navikami i slabostmi. jednom riečju: s njegovim načinom mišljenja, osjećanja i radnje. Pa budać da su samo djela ljudska javna, a unutrašnji osjećaji sa pobudami i namjerami ostaju do vieka tajna i čovječjemu oku sakrivena: to sliedi po sebi, da opis karaktera iziskuje pravoga vještaka, koji će u samu skrivenu unutrašnjost ljudsku pronicati i srce prozirati; a to je dano riedkim — velikim — ljudem, punim svjetskoga izkustva. I onda opisi ovoga roda punim pravom zauzimlju prvo mjesto medju liepimi umjetnostmi.

Opisi karaktera jedni su obći, a drugi obični. Obći inače idejalni, opisuju ili ljude u obće po razlici njihovih svojstva i sklonosti, n. pr. karakter tvrdice, pijanca, razpikuće, vjetrenjaka, lažljivca, lienštine, igrača, nezahvalnika itd.; ili opisuje posve izmišljene karaktere, pozajmljujući crte iz obće ljudske prirode. Tako n. pr. pjesnik stvara sebi ideju od karaktera nigda nevidjenoga, kojeg ili nikako ne ima, ili ga i biti ne može; kao što to vidimo u dramah, romanih itd. Osobni, inače historijski opisi opisuju pojedine istinite ljude, koji su negda živjeli, ili žive u našem vremenu; dakle uzimlju lica t. j. osobe iz historije ili iz suvremenoga života. Takav bi n. pr. bio karakter Jurišića, Zrinskoga, silnoga Dušana, Obilića, Dositeja, knez-Miloša; itd.

Za opis idejalnog karaktera hoće se od pisca potanko poznavanje srca čovječjeg, duh prozirljiv i plameno uobraženje. Jer vještak, stvarajući obći karakter, valja da opaža osobite one crte, što priliče svim ljudem jednoga karaktera; on mora pomoćju sile uobraženja da sastavlja karakter iz različnih u životu rasutih i razsturenih crta; mora ove da sjedinjava; pa da ih nam predstavi u jednoj slici, kao jedno, nerazlučno, sliveno,

istini podobno cielo. Osim toga valja da motri na viek, u vrieme, u koje svoje lice iliti osobu stavlja, na ćudorednost i običaje, na stanje, strasti, godine i temperamente svojih osoba. Vjernost dakle i istina poglavita su svojstva opisom ove vrsti. Još je vrlo udesno: crtati u isto vrieme po dva karaktera, koja su jedan drugomu srodna; jer ovako postaje slika daleko življa i silnija.

Pri opisu osobnoga karaktera potreba je piscu vjernost historijska; jer ako uzima lice iliti osobu iz historije, onda se mora ove točno i tako držati, da sva navedena svojstva i djela, što ih licu t. j. osobi pripisuje, budu i dokazana, t. j. prava istina, koja nikakovoj sumnji ne podleži. Piscu valja izlagati sve osobine i okolnosti, položaje i uslove života, pod kojimi se karakter razvio, pa i same unutrašnje pobude i namjere čovječje, najposlje i upliv na svoje suvremenike. Ovdje više put domaći — privatni način života, običaji, malovažne zabave, navike, odielo, omiljene poslovice — crtaju karakter čovjeka življe i silnije, nego li povorka bog zna kako važnih i velikih djdla i trudova. Glavno je pravilo ovomu opisu, da nam predstavi ljude, kao što su sa svimi njihovimi vrlinami, darovi i sjajnimi sposobnostmi. Pa počem ne ima čovjeka savršeno i bez grieha, nesmije pisac ni slabosti, mane i budalaštine iz vida gubiti: crtat će dakle karakter, kakav je u stvari, i kakav je po uslovih života uprav biti morao.

Primjeri:

Karakteristika Kara-Gjorgja Petrovića. 1765 † 1817. Karagjorgje bio je u svakom pogledu neki osobiti pojav, i čovjek posve neobičan. Povisok, suhonjav, pleći široke, odveć snažno tielo; oči male, plamene, prostreljive; lice oblo, pre planuto; usta dugim mučanjem stalna, utvrdjena; čelo izvišeno, misleće, otvoreno; govor kratak i presudan — noseći na sebi pečat ognjene radinosti. Iz svih ovih znaka prosijavao je silan, odvažan, prozirući, redak onaj — stvarajući i rušeći duh, koji ulivaše smatraocu strah i poštovanje, a ugnjetenomu uzdanje i predanost. U djelanju je bio neumorio, a u najvećih opasnostih neustrašiv. Važnost svoga preduzeća, oslobodjenja Srbije,

savršeno shvatajući, nije mogao nepravde i nasilja ni kod koga trpiti; s toga je bio trezven, pravedan, posve ozbiljan i strog tako, da je i samoga otca požrtvovao otačbini, a rodjenoga brata pravdi. Ta ozbiljnost bijaše u njega poglavita crta karaktera mu i onda, dok je samo sebi i svojim živio; dok još breme oslobodjenja narodnog nije bio na sebe primio. Više krat sjedio bi po nekoliko dana, rieči ne progovorivši; samo bi tek nokte svoje grizkao. Ponekad, kad je tko šta zapitao, okrenuo bi glavu, ne odgovorivši ništa. Pored takovih svojih vrlina naravno — nije imao nužde k raznim sujetam pribjegavati. Za blistanje, sjajnost i kićenje nije nikad mario. Njemu je prosto narodno odielo bilo najmilije i najpristojnije kao i Kurelcu. U najvećoj svojoj slavi išao je, kao obično, u svom iznešenom gunju ili u košulji, u svojih starih plavetnih čakširah, dokolenicah, i u dobro poznatoj crnoj šubari na glavi. I kći njegova, kao vrhovnoga vodje naroda srbskoga, vidjala se, gdje ide s kotlovi na vodu kao i druge seljanke djevojke. Odveć štedljiv u vremenu, nije nikada sjedio bezposlen; pa ni onda, kad su mu narodna djela ono malo odmora davala. U Topoli svak bi ga držao za obična, posve prosta seljaka. Tu je on sa svojimi momci ili krčio koji komad šume, ili navodio vodenicu, ili lovio s njimi ribu u vodi tanke Jasenice. On je orao, sijao, žnjeo, kosio i kopao; orden svoj, kojim ga velika Rusija odlikovala, ukvario je jednom udarajući obruče na bure.

U boju istom javljao se kao pravi junak, odustajao je obično konja, jer se najradje borio pješice; i ako je u desnu ruku ranjen bio, ipak je gadjao puškom, kudgod i okom i pameću. Gdje se on pojavio, odatle su Turci bježali; držali su ne drugčije, već da s njim i pobjeda ide. U jarosti bio je sasma ljut, nagao i neutoljiv, ali nikada osvetljiv. Komu je jedanput oprostio, nije već više pomišljao na nanesene uvriede. Jednom u podužem razgovoru zagleda ga jedan od Turaka Bošnjaka, i videći ga u običnom njegovu prostom odielu, zapita: „T a j e s i l i t i b a š C r n i - G j o r g j e?“ A on odgovori: J a s a m, k o j e k u d e, j a C r n i G j o r g j e n e k o m c r n, n e k o m b i e l; S r b o m s a m b i e l k a o s n i e g, a T u r k o m b i t ć u i c r n j i, a k o B o g d a, k a k o o n i r a d e.“

Preko mjere ustalac i neutrudljiv, leteo je danju, noćju po oluji i po žegi, bez šatora, siljteta i jastuka; bez čibukdžiju

i kavedjije, i bez mutvaka i mutvačka takuma, zadovoljavajući se, kao i svakad, prostom hranom, u mrs suhim mesom ili sirom, a u post papulom od pasulja i pogačom, koje je uviek pokraj čuturice s rakijom sobom nosio, i sa svojimi momci bratski dielio. Nebo mu je bilo pokrivalo, zemlja postelja, bisage podglavlje, a ljubav k rodu san kriepeći. Takav bijaše Kara-Gjorgje! I s takvimi samo svojstvi mogaše on uvaženje kod svojih zadobiti, a dušmanom strah i trepet zadavati! (*Vujić* i *Ranke*.)

1. Platon (423 † 348 ili 347. prije Isusa, najveći filozof grčki.) Može se reći, da Sokrat nije mogao imati slavnijega panegyriste (hvalospjevatelja) ni vriednijega od Platona. Često se je napadalo na Platona kao na filozofa; vazda mu se je sve čudilo i divilo kao piscu. Služeć se najljepšim jezikom svega svieta doda mu Plato još ljepotu svoga. Čini se da je on promatrao i vidio tu vječnu ljepotu, o kojoj govori bez prestanka te da ju je dubokim razmatranjem prenesao u svoje spise. On daje duh svojim slikam, harmoniju, oživljuje i uzvišeno razblažuje glasove, koje stavljaju njegove ideje. Njegova ljepota daje često njegovu stilu onaj karakter nebesni, koji su umjetnici grčki davali svojim bogovom. Kako Apollona vatikanskoga, Jupitra olimpskoga od Phidiasa (Fidije), njegov je izražaj velik i miran; polet mu je miran poput onoga nebeskoga. Slog mu ne brza niti se zaustavlja, ideje su mu spojene poput lanca, rieči, koje sastavljaju fraze, fraze, koje sastavljaju razgovore, sve se privlači i razvija zajedno; razvija se brzo ali s mjerom poput vojske dobro uredjene, koja ne buči niti je lagana te kojoj se vojnici giblju jednakim i harmoničkim korakom, da napredujući podjedno dodju k svomu cilju. Platon bijaše od naravi jaka tiela. Dugi putevi uzdrmali su mu zdravlje, no on ti si ga oporaví strogim življenjem; druge boležljivosti ne imadjaše do li melankolije, koje mu je svojstvo zajedničko sa Sokratom, Empedoklom i drugimi izvrstnimi muževi. Potezi u njega bijahu pravilni, pogled ozbiljan, oči pune blagosti, čelo otvoreno i lišeno kose, prsi široke, ramena visoka, ponašanje jako dostojanstveno, hod muževan, a čednost s polja i s vana. Izraživaše se lagano, ali dražest i osvjedočivanje rec bi tecijaše mu iz ustiju. Mati mu bijaše one iste porodice, koje i Solon, a otac mu bijaše loze Kodra posljednjega kralja atenskoga. U mladosti mu izpunji-

vahu slikarstvo, muzika i razna vježbanja gimnastička sve časove. Rodio se je s jakom i sjajnom imaginacijom. Pravio je dithyrambe, vježbao se u epici, prispodabljao svoje verze Homerovim, ali je spali. Mislio, da bi mu kazalište moglo nadoknaditi to požrtvovanje: sastavi nekoliko tragedija te dok su se igrači pripravljali, da je predstave, upozna se sa Sokratom, povuče svoje komade te se sa svim posveti filozofiji. Tad je osjećao veliku i silnu potrebu biti ljudem koristan. Peloponezki rat bje porušio dobra načela i pokvario ćudorednost: slava to opet uzpostaviti na to ga pobudjivaše njegovo slavohlepje. Mučen dan i noć od te velike ideje, neuztrpljivo izčekivaše čas, kad bi došao na kormilo, gdje bi bio u stanju razvijati svoju revnost i svoje talente; ati uzdrmanja, što ih je izkusila republika posljednjih godina rata, česte revolucije, koje su u malo vremena porodile tiraniju pod formami sve to užastnijimi, smrt Sokrata, njegova učitelja i prijatelja, razmatranja, koja su proizveli u njegovu duhu toliki dogadjaji, osvjedočiše ga brzo, da je svaka vlada okužena boljesću neizlječivom, da su poslovi umrlih tako rekuć sdvojni (désespérées affaires) iliti očajni, ter da neće biti sretni, dok se filozofija ne pobrine, da je rukovodi Tako odrekav se svoga plana, odluči povećati si znanje te ga posvetiti našoj pouci i prosvjeti. S toga se odputi u Megaru, Italiju, Cirenu, Egipat, svuda gdje duh ljudski bio napredovao. Bilo mu je od prilike četrdeset godina, kad je putovao na Siciliju, da vidi Etnu. Dionis tiran sirakužki, željaše ga razgovarati. Razgovor bijaše o sreći, pravici, o pravoj veličini. Platon bje uztvrdio, da nema ništa tako gadna i tako nesretna, kako vladar nepravedan, na što mu Dionis pun ljutosti reče: „vi govorite kao kakvo budalo; a vi kao tiran“, odgovori Platon. Taj ga je odgovor mal ne života stajao. Dionis mu ne dopusti, da se ukrca u brod, koji se vraća u Grčku prije, nego je zaiskao od zapovjednika brodu, da bi ga bacio u more ili da ga proda kao prosta roba. Prodalo ga, odkupilo i dovezlo u njegovu domovinu. Poslje nekoga vremena kralj sirakužki bez saviesti ali držeć do štovanja Grka pisaše mu te zamoliv ga, da ga poštedi u svojih zazgovorih, ne dobi nego samo ovaj prezirajući odgovor: „nisam dokolan, da se sjetim Dionisa ili da mi na pamet dodje.“ Na povratku se Platon priuči takovu životu, od koga se više

nije odaljio. Podjedno se uzdržavaše od javnih poslova, jerbo po njem ne možemo više biti dovedeni do dobra ni osvjedočenjem ni silom. On sabere razstreseno znanje po zemljah, kojimi je putovao te spojiv koliko je moguće mnienja filozofa predšastnika svojih, sastavi od toga sistem, koji je razvio u svojih spisih i razgovorih. Njegova su djela u formi dijaloga. Sokrat mu je glavnim razgovornikom. Svojom si je zaslugom stekao neprijatelja: pobunio ih je proti sebi uplićuć u svojih spisih oštru ironiju proti mnogim znamenitim piscem. Istina je da ju on upliće na račun Sokratov, ali umjeća i vještina, kojom to on čini te razni izvadci, koji se dadu iz njega navesti, dokazuju, da je imao barem u mladosti mnogo nagnuća k satiri. Medjutim njegovi dušmani ne narušiše mu mira, koji mu čuvaju u srcu njegovi uspjesi ili njegove krieposti. On ima u istinu krieposti, jedne je dobio od prirode, a druge, jer je imao snage, da si je pribavi. Rodio se bio silovit, sada je najblaži i najuztrpljiviji i najpostojaniji medju ljudmi. Ljubav za slavu ili čeznuće za proslavljenjem meni se čini, da je njegova prva ili bolje njegova je jedina strast; scienim, da on dokazuje tu ljubomornost i požudu, koje je on toli često predmetom. Tvrdokoran i reserviran prema onim, koji idu istom stazom, kojom i on, otvoren i uljudan prema onim, koje on vodi sam, vazda življaše s ostalimi učenici Sokratovimi u suprotivštini ili neprijateljstvu, a sa svojimi vlastitimi učenici u pouzdanosti i familijarnosti pazeć bez prestanka na njihovo napredovanje kao i na njihove potrebe, ravnajuć bez slaboće i bez oštroće njihovo nagnuće prema poštenim predmetom te je više popravljajuć svojimi primjeri, nego li svojimi lekcijami. Njegovi učenici sa svoje strane podižu svoje štovanje do klanjanja, a začudjenje do fanatizma: vi ćete dapače vidjeti, da nekoji afektuju držeć visoko ramena i široko, da bi imali kakvu sličnost s njim. To je tako kao u Etiopiji, kad vladar ima koju manu na tielu, dvorjanici se i prilizice osakaćuju da mu budu slični. (Pohrvatio prof. dr. *P. Tomić.*)

2. S o k r a t i K a t o n. Ded usudimo se Sokrata na proti staviti i samomu Katonu: jedan bijaše više filozof, a drugi više gradjanin. Athena bje jur izgubljena te Sokrat ne imadjaše više domovine uže nego sav sviet: Katon pako nošaše svoju vazda na dnu srca svoga, on življaše samo za nju, no on je

ne može preživjeti. Kriepost Sokratova je krieposti najmudrijega od ljudi; ali medju Cesarom i Pompejem ukazuje se Katon kao bog medju umrlimi. Jedan uči pojedince, pobija sofiste (krive mudrace) te umre poradi istine; drugi brani državu; slobodu, zakone proti osvojiteljem svieta te napokon ostavi zemlju, kad mu na njoj više nije služiti domovini. Vriedni učenik Sokratov bijaše najkriepostniji medju suvremenici; vriedni suparnik Katonov bijaše najveći. Kriepost prvoga sačinjavaše njegovu sreću; ovaj drugi (Katon) tražaše svoju sreću u sreći svijuh. Jenas poučava, uzgaja, a drugi nas vodi, i to jedinokod prednosti ima odlučivati: jerbo nikad nije bilo naroda od samih mudraca, ali nemoguće nije narod učiniti sretnim. Prof. dr. *Petar Tomić*).

3. Plutarch (grčki pisac i filozof prvoga i drugoga stoljeća poslje Isukrsta 50. † 120 il 130. g.) Pokaži mi velike muževe: hoću da je vidim i da se razgovaram s njimi, reče jedan mladi princ pun uobraženja i entuziazma nekoj slavnoj proročici (pythonissi), koja hodjaše po iztoku, da uz krisnje mrtve. Neki mudrac, koji nebijaše odanle daleko te koji življaše u samoći, približiv se, reče joj: „ja ću to izvesti, što ti zahtjevaš: drži, uzmi ovu knjigu, prodji pazljivo karaktere, koje sadržaje; u onoj mjeri, u kojoj ćeš čitati, vidit ćeš oko sebe podizati se sjene velikih ljudi i neće te više ostaviti.“ Ta knjiga bijahu slavni muževi mudraca od Cheronee U istinu je to izvanredno, što ima stari viek. Tu se prikazuje svaki čovjek sa svojim veleumom; i talenti i krieposti, koji su uplivali na sudbinu naroda. Porod, uzgoj, ćudorednost, načela ili što pripada karakteru ili što je pobija, veliki se muževi skupa razvijaju u protivštini jedan prema drugomu, veliki muževi izolirani te za koje ti se čini, da su bačeni s puta prirode u vremenih slaboće i mlitavosti; borba velikoga karaktera koga proti izkvarenoj ćudorednosti kojega naroda, koji pada; brz razvoj mladjahna naroda, komu koji veleumni muž utisne svoju silu; pokret narodom dan zakoni osvajanji govorničtvom; velike su krieposti uviek redje od talenta, jedno je odvažno i junačko a drugo mirno i razborito; odluke duboko zasnovane i godinami sazriele kao i nadahnute izvedene skoro u jedan mah i to takovom krieposću, koja preokreće sve, jer ne da ničemu časa predvidjeti; napokon sjajni životi, slavne smrti, skoro uviek silovite, jer neizbježivim zakonom čin

otih ljudi, koji drmaju svim, radja odpor jednako u tom, što je okružuje; oni uplivaju na sav sviet, a cio sviet na nje te je za slavom skoro uviek sakriven progon, mač, gvoždje ili otrov: to je u kratko slika, koju nam pruža Plutarch. Slog mu je i način poput onoga u starca puna čustva priučivšega se na prizore ljudskih stvari, koji se ne uzpali niti se dade zavesti, nego se divi mirno, a kori bez indignacije. Korak mu je umjeren, te ga nikad ne prenagli. Nalik na laganu i tihu rieku zaustavi se, povrati se, obustavi svoj tok te lagano zauzme ogroman položaj; sije mirno te kao od prilike po svom putu sve što mu je pamet pružila. Napokon svuda se razgovara s čitateljem: to je Montaigne Grkom; ali nema kao on slikarskoga načina i smjelosti slikati svoje ideje te imaginaciju sloga, koji je malo pjesnika imalo kako Montaigne. S toga on privlači i zanima kao i ovaj ma da mu se i ne vidi namjera. Velika njegova umjeća sastoji se nada sve u tom, da te malimi potankostmi i pojedinostmi upozna s ljudmi. Ne treba dakle obraza sjajnih za kakve nam poda modele Salust prvi te koje je stožernik Retz svojimi memoari uveo tako jako u modu; on bolje čini, slika kao čin. Čovjek bi mislio, da gleda sve te velike muževe, gdje djeluju i razgovaraju. Sva su ta lica istinita te imaju eksaktne proporcije prirode. Mnogi misle, da bi se tako imale pisati sve pohvale (les éloges). Možda bi to mlitavije bilo, kažu oni, ali bi te više zadovolilo, a dobro je, da se kadkad umije odreći uzvisivanja štovanja radi. (Thomas. Essai sur les Eloges.) (*Prof. dr. P. Tomić.*)

4. Ciceron (rimski govornik, filozof i državnik 106. † 44. g. prije Isusa.) Od neznatna roda zna se, da je postao svojim veleumom jednak Pompeju, Cesaru, Katonu. On vladaše i spasi Rim, bijaše kriepostnim u vieku zločina, braniteljem zakona u anarhiji, republikancem medju velikimi, koji su si odricali pravo biti tlačitelji. On imaše slavu, da su svi dušmani državi bili i njemu. On življaše u buri, radnjah u uspjehu i nesreći. Napokon braneć šestdeset godina pojedince i državu, boreć se proti tiranom, njegujuć posred državnih poslova filozofiju, govorničtvo i znanosti, poginu. Čovjek, komu je učinio pokroviteljsku i očinsku uslugu, proda mu krv; čovjek, komu je bio život spasio, bude mu ubojicom. Nakon tri stoljeća namjesti jedan car njegovu sliku u hramu te ga štovaše s bo-

govi zajedno. Ima karaktera neodlučnih, koji su smjesa veličine i slaboće, a neki uvršćuju Cicerona u taj broj. Kriepostan, kažu, ali oprezan; skroz i skroz odvažan i plašljiv; ljubi domovinu, ali se boji opasnosti, ima više uzrujanosti nego sile; njegova odvažnost, kad ju je pokazivao, držaše mu se više mačte, imaginacije, nego li mu duše. Dodaju, da je bio slab značajem, a velik samo refleksijom. Slavu prispodabljaše on životu a dužnost pogibelji, zatim si načini sistem srčanosti, poštenje mu bude kriepost, razboritost mu bijaše poticalom duši. Bilo kako mu drago, dvojiti se ne da, da nebi Ciceron pod samim Cesarom bio uviek privrženim domovini i starodavnoj vladavini. Njegovi prijatelji nastojahu ga odvratiti, da ne hvali Katona ili da barem ublaži jezik; on toga ne učini. Medjutim se vidi iz jednoga od njegovih pisama, da je osjećao svu poteškoću poduzeća. Hvaliti Katona pod diktaturom Cesarovom, reče: problem je dostojan Archimeda, da ga rieši. Mi ne možemo suditi, kako je taj problem riešen; samo znamo, da je djelo imalo najveći uspjeh. Tacit nas poučuje, da je Ciceron u toj pohvali dizao Katona do neba. Zna se, da je ljubio slavu i da je nije uviek očekivao. Za njom bi išao, kan da bi bio manje siguran, da ju steče. Oprostimo mu ipak, a osobito poslje progona njegova. Promislimo, da se je bez prestanka imao boriti proti nenavidnosti i mržnji. Velik prognanik ima prava, kojega nemaju ostali ljudi. Dobro je bilo po Cicerona, što je na povratku iz progonstva molio bogove kapitolske, koje je bio sačuvao od vatre, kad je bio konsulom, senat, koji je spasio od smrti, puk rimski, koji je oslobodio izpod jarma i sužanjstva, te da mu s druge strane pokaže potamnjelo ime, razorene spomenike, porušene kuće, i pretvorene u pepeo poradi svojih dobročinstva. Dobro je učinio, što je označio na ruševinah od palačâ čas i dan, gdje ga je senat i puk proglasio ocem domovine. A tko bi mu mogao u grieh upisati velike čine u onih momentih, kada duša reklamujuć proti nepravdi ljudskoj uzvišena reć bi nad samom sobom, čustvom i veličanstvenim karakterom nesreće? Istina je, da je on sam sebe hvalio u najhladnijih momentih. Korilo ga, a korit će ga još. Ja ga ne obtužujem nit ga izpričavam: samo ću opaziti, da narod čim više ima taštine na mjesto oholosti, tim više polaže važnost na laskanje, tim više gleda, da se

važnim učini malimi stvarmi na uštrb velikim, tim je više ranjen tom ponosnom smjelošću ili naivnom priprostošću one duše, koja sama sebe poštuje bona fide, a ne boji se toga reći. Vidio sam ljudi, koje je to mrzilo, vriedjalo, kad se je Montesquieu bio usudio reći: i ja sam slikar. Najpravedniji danas, koji se i slaže s njegovim poštovanjem, želi pridržati si pravo, pobijati ga. Kod starih je republikanska sloboda dopuštala energije čustvu i slobodi govora. Ta slaboća karaktera, koju zovu politessom te koja se toliko boji uvriediti samoljublje, to će reći: nemirna i tašta slaboća bijaše tada nepoznatija: nastojaše se bo manje biti čednim, a više biti velikim. Ah kako slaboća kadkada dopušta sili, da se osjeća ona sama; te ako nam je moguće složimo se, da imamo velikih muževa pa budi i pod tu cienu. (Thomas essai sur les éloges. *Dr. P. Tomić.*)

5. Demosten (385 †. 322, najveći govornik grčkoga i ostaloga svieta). Uzprkos laskanju ili tvrdnji Virgila pjesnika rimskoga, da se književnici nisu jošte složili glede Cicerona i Demostena: ova dva govornika su jedan kao i drugi prvoga reda te po mnienju više retorâ skoro na istôj liniji. Cicero ima bezprepornu prednost pred svojim suparnikom u literaturi i u filozofiji; ali mu nije oteo žezla govorničtva: on ga sam smatraše svojim učiteljem, hvaleć ga s cielim oduševljenjem najvišega udivljenja. On prevadjaše njegova djela; ter da su ovi prevodi došli do nas, to bi vjerojatno, čineć mu prevelikodušnu uslugu, Ciceron bio sam sebe za uviek stavio pod Demostena. On nas sam opunovlašćuje, da to vjerujemo, svojom pohvalom, napunjenom koliko se može govorničkom zanesenošću. Ciceron sam nalazi u Demostenu ne samo podpuna govornika nego i svu savršenost umjetnosti te liep idejal govorničkomu načinu. Ništa, veli on, ne manjka Demostenu; on mi ne da ništa željeti, suparnika nema u ni jednoj partiji svoje umjetnosti. On izpunjuje, dodaje Ciceron, ideju, koju sam si ja bio stvorio o govorničtvu te on postiže stepen savršenstva, koje si ja uobrazujem. Sila je to uma, kojoj se ne da protiviti, privlačivo je to obuzimanje oratorski potresanja, štono karakterišu govorničtvo atenskoga besjednika: on piše samo krepko, da svojim mislim dade živosti i žestine, koje nisu ino nego žestoki izljevi vatrene duše; on govori ne kao elegantan pisac, nego kao čovjek nadahnut i strastven, koga istina muči

te u kojoj se usredotočuje mržnja proti tiranstvu i ogorčuje sve svoje sile; kao gradjanin obterećen ili zapriečen najvećom nesrećom te koji ne može više zaustaviti ljutine s najvećim zadovoljstvom proti dušmanom svoje otačbine. Smielost njegova sloga sastoji se u porabi, savezu ili u smeloj i slikarskoj jednostavnosti njegovih izraza ter kad se usudi pokazati familijarnim bude uzvišenim; njegovu se uzvisivanju i uzpinjanju ne može odoljeti, a iz ustiju svojih sa svim gospoduje jasnoćom nad duhom ljudskim. Pred gospodstvom njegove besjede sve uzmiče: njegov predobivajući jezik obogaćuje se neizcrpivim blagom njegove zanesenosti i njegove imaginacije. Šta bi bilo, govoraše Eshin, njogov suparnik, mladim Atenjanom, koj ne mogav slušati njegove grmeće besjede o vjencu, deklamovahu ju pred njim s naglasom i žestinom oduševljenja; što bi bilo, govoraše im, da ste vi glavom sami slušali taj monstrum? To je atlet uma, on ga brani svimi silami svoje duše i svoga veleuma, a tribuna, gdje on govori, postane arenom. On si na jedan mah predobije slušatelje protivnike, sudce svoje; on ne traži toga, da vam se ulaska: slušajte ga medjutim, a vi ćete plakati od promatranja. Svoje sugradjane prekorava u velikoj mjeri, alî on je samo preteča i tumač njihove zlè saviesti. Pobija li koji argumenat, on ga ni s daleka ne razpravlja, već jednostavno pita za svaki odgovor, a protuprimjetbe mu se neće nikada pojaviti. Hoće li, da digne Atenjane proti Filipu, kralju macedonskomu, to nije više govornik, koji besjedi, nego gjeneral, kralj, prorok historije, angjeo čuvar svojoj domovini; a kad hoće, da sije okolo sebe strahotu robstva, mislio bi, da se čuje zveket na daleko od mjesta na mjesto veriga, koje nosi tiran. (*Prof. dr. P Tomić.*)

6. Herodot (484 † 424 (?) prije Isusa, otac historije). Kao velik nasljedovatelj Homera (Omira) prigrli formu epsku predočujuć carstvo Krezovo svojim čitateljem te spajajuć djela s glavnim činom borbu Grkâ proti Varvarom, kojih je poraz Ksersov katastrofom. Ta ideja bijaše liepa i smiona: on ju izvede toli vješto koli uspješno. Zemljopis, ćudorednost, običaji, vjerozakon, poviest poznatih naroda, sve se to liepo savilo u tom sretnom čovjeku. On razkine koprenu, koja je pokrivala sviet u očijuh Grka, preuzetnih u tom, da bi se učili poznavati inc narode. S ljepotom spoji Herodot red, čarobnost ne-

nasledivu dikcije i kolorita. Njegove su slike duhovite i pune onoga milinja, koje ga toli vrstno odlikuje, no ima kadkad nešta melankolična, što dolazi od prizora nesreće ljudske. Njegove su digressije uviek raznolike episode, više ili manje spojene s glavnim predmetom, no nikad mu nisu strane. Kakve li ne ima naivnosti, koje dražesti, jasnoće, riečitosti dapače i same zanesenosti taj nenasliedivi pisac! On napokon više pjeva nego li pripovieda, u koliko mu slog ima suglasja i sličnosti s poesijom.

7. Tucydid (472 † 396 (?) prije Isusa; najveći historik grčki). Pravedan plesak, kojim su Grci odlikovali Herodota, pobudi neku vrst entuzijasma (oduševljenja) za natjecanjem u Tukidida. Prognan iz Atene svoje domovine, punih dvadeset godina upotriebi sakupljanjem gradiva ili uredjivanjem njegovim za svoju historiju. Ja nisam pisao, reče, da se milim svojim suvremenikom ter da stečem nagradu nad suparnici svojimi, nego da ostavim spomenik potomstvu. Tim je dovoljno označio osnovu, kojom se odaljuje od načina svoga predšastnika, uzme si mnogo manji predmet najme peloponezki rat, pa se i u tom dosta malenom predmetu ograniči. On si ne odabra epske forme, koja mu se bez dvojbe nije računa te se povrati načinu i redu kronologičkomu, komu se tako podpuno pridruži da često dodje u nepriliku i smetnju u svom pripoviedanju. Slog mu punan spaja preciznost s pravednosću te je svuda ozbiljan. Akoprem žudjaše više podučavati nego li se dopadati (omiliti), ipak je ukrasio svoje djelo slikami dostojnimi velika slikara. One o političkom stanju Grčke, o kugi prava su remek djela. Više njegovih svečanih besjeda mogu služiti za uzor. Divno koli krepko je sve tu! Srčana mu duša, jer je bila oduševljena, odbija sa svih strana laž te žrtvuje istini svoje vlastito sučustvo. Slog Herodotov bijaše pravilom jonskoga, a Tukididov postane atičkog dijalekta (pravilom). Prvi se (Herodot) preporuča svojom jasnoćom, a drugi (Tukidid) svojom preciznošću. Jedan se odlikuje u slikanju običajâ, a drugi u patetici. Oba su jednako elegantna i veličanstvena. U Tukidida ima više sile i energije; njegove su boje jače i raznolikije; u Herodota slog je pun dražesti i naivne jednostavnosti. On ti se bolje ljubi i osvjedočava te više. S različitimi svojstvi ova dva historika zaslužuju prvi rang, svaki svojim načinom

te su veće ciene od svih ostalih. Ali posebna slava, koja se ne može Tukididu uzeti, jest, što je tako rekuć stvorio atičko govorničtvo te je odgojio najvećega izmedju govornikâ*.

(*Prof. dr. P. Tomić.*)

8. Horac (Flaccus, slavni rimski pjesnik i pisac satira oda i pisama 65 † 8 g. prije Isusa). Akoprem nije ni jedne pjesme pisao o filozofiji, ipak jih je u svojih odah i svojih pismih toliko razširio, da se ne mogu mukom mimo ići. Tko je bolje od njega, da se poslužim slikovnim izrazom Montaigne-ovim, umio misao kratko uplesti u poeziju? Oni, koji su držali, da mu ukus učini talent neodlučnim, prevariše se, pročitav Horaca. Pravednost se i odvažnost sljubiše u njegovu izražaju; te kad je uho puno skladna ritma njegova, imaginacija potresena srčanimi slikami njegovimi, razum razlažuć ljepotu toga pjesnika, dokazuje, da je on vazda sliedio prekomjernost u odaljivanju od glavnoga predmeta, a zaustavljao preveliko maštanje: no svi dusi ne ljube jednako liričke poezije; nekoji vole elegantnu familijarnost, dražestnu umiljatost i utješljivu filozofiju, koje su puna liepa pisma Horacova. Ota pisma poučavaju sve stališe; unapredjuju izkustvo svake dobe; ona uče mlada čovjeka, starca mudro se uživati života, tiešiti se smrću, spajati ljubav s čednosću, a razum s veseljem. Književnik nalazi u njih zapoviedi i zakone ob ukusu; a pošten čovjek o krieposti. Ona (pisma) se daju ugodno smijati gradjaninu ludorijam; ona predočuju samcu žar i dražest samoće: u veselju i u dreselju, u siromaštvu i u bogatstvu, ona ti daju radosti i nauke: ona zastupaju mjesto prijatelja, a tko ima sreću jednoga posjedovati po njih bolje osjeća ljubav prijateljstva. Montesquieu reče, da je duh umjerenosti, duh monarhije: Horac ga je, čini mi se, osjećao i nastoji opredieliti nemiran i divlji (farouche) karakter republikanaca u sladkom uživanju života vazda jednaka. Horacova se filozofija sastoji u izbjegavanju svih i svakoga ekscesa: krasna li načela i po ukus i po sreću. (*Prof. dr. P. Tomić.*)

9. Tacit (Cajus Cornelius, najveći historik kao što je Tukidid grčki ili Macoulay engl. Rodio se 52—54, a umro

* Demosten je po grč. piscu Lukijanu 120—200 ps. Is. osam krat prepisao djelo Thukydidovo.

*

poslje 115. g. ps. Is. za Hadrijana (?) 117—138.) Bio malo ćutljiv kako mu drago kod imena Tacita, mačta ti se ugrija a duša se zanosi. Da me pitaš, tko je onaj čovjek, koji najljepše riše opačine i zločine te koji ti bolje udahnjuje prezor i indignaciju proti onim, koji su tvorci nesreće ljudske, odgovorit ću ti: to ti je Tacit. Tko ti usadjuje, svetije štovanje za kriepostnoga nesretnika ter ti ga predočuje veličanstvenijim načinom ili u gvoždju ili pod udarci vješača? Tacit. Tko je bolje ožigosao slobodnjake i robove, i sve one, koji su puzali, laskati, plienili i kvarili druge na dvoru careva rimskih? To ti je još Tacit. Neka mi se navede čovjek, koji je ikad dao imposantniji karakter historiji a strašniju sliku potomstvu. Filip II. (absolutistički kralj španjolski 1556—1598); Henrik VIII. (tiranski kralj englezki 1509—1547) i Ludvig XI. strašni kralj francezki 1461—1483.) nebi bili smjeli nikada vidjeti Tacita u svojoj biblioteci bez straha i trepeta.

Kad predjemo s moralne na veleumnu stranu, tko je jače narisao karaktere? tko je dublje pronikao u dubljinu politici? a bolje izmamio velike resultate malim dogodjajem? Bolju napisao u svakoj liniji u historiji pojedinca poviest duha ljudskoga i svih viekova? Tko bolje napao obješenjačtvo i podlost, koja se krije i širi? Tko bolje razložio sve vrsti straha, sve vrsti srčanostim, sve tajne strastim, sve motive razgovorom sve kontraste medju čustvi i čini, sva trzanja i drmanja, koja duša sakriva? Tko je bolje orisao čudnu smjesu med kriepostmi i zločini, spajanje i miešanje raznih svojstva a kadkada protivnih, hladnu i mrku okrutnost u Tiberija (rims. cara 14—37 poslje Is.), divlju okrutnost u Kaligule cara (37—41. po Isusu), ludu okrutnost u Klaudija (41—54 poslje Is.), razuzdanu i bezstidnu okrutnost u Nerona (54—68 posl. Is.), a licemjersku i kukavnu okrutnost u Domicijana (81—96 posl. Is.); zločine gospodovanja i robovanja; oholost, koja služi s jedne strane, da se preporuči s druge; mirnu i laganu korupciju i smionu i drzovitu pokvarenost; karakter i duh razvratni protivna mnienja poglavara, divlji i lakom nagon vojnika, bučan a slab instinkt množine; a u Rimu glupost velikoga naroda, komu su i pobiedjenik i pobjeditelj jednako ravnodušni te koji bez izbora, bez sažaljenja, bez želje, sjedi po kazalištih čekajuć hladno, da mu se najavi gospodar pripravan sliepo rukama

tući onoga, koji će doći te koga bi bio nogama sgazio, da je koj drugi pobjedio?

Napokon deset stranâ Tacita nauči te više i bolje poznavati ljude, nego tri četvrtine modernih historija zajedno. To je knjiga za starce, za filozofe, za gradjane, dvorjanike i plemstvo, za vladare i o njih svih. Ona tieši ljudmi onoga, koji je daleko od njih, razsvjetljuje i poučava onoga, koji je prisiljen s njimi živiti. Istina je i preveć velika, da te ih ne uči poštovati, no bio bi presretan, da ti njihovo obćenje nebi bilo pogibeljnije od Tacita sama. Govorio sam o njegovoj riečitosti, ona je poznata. Ona u obće nije rečitost rieči i harmonije, nego rečitost idejâ, koje sliede jedna drugu, iduć jedna proti drugoj. Misao mu se svuda u slogu kratko izrazuje, da manje zauzme prostora. Njoj se nikad ne predusretne nego se samo sliedi. Često se ne razvija sa svim, nit se ne pokazuje tako rekuć inače nego sakriveno. Da se uobražava brz jezik kao gibanje duše, jezik, koji da probudi čustvo ne razstavlja ga na više riečî; jezik kojega svaki glas izrazuje skup idejâ: tako je skoro savršenstvo rimskomu (latinskomu) jeziku u Tacita. Nema tu suvišnjih znaka, nema nekoristnih sprovodjaja. Misli se zbijaju te u množini stupaju u maštu; no one ju napunjuju, ali je ne utrudjuju. Gledeć na slog odvažan je, nagao, često osoran (brusque), žestok, vazda pun krepkoće, slika jednim potezom. Spajanje mu je više medju idejami nego medju riečmi. Mišice i živci gospoduju tu više nego li dražest i milje. To je Mihael Angjeo medju pisci. On ima svoju dubljinu, svoju jakost a možda i ponešto svoje tvrdine (rudesse). O Tacitu se ne može reči kao o Sallustiju, da nije no govornik krieposti; on ju daje poštovati svojim čitateljem, jer ju on sam osjeća. Njegova dikcija je jaka kao i njegova duša, napose slikovna, ne imajući ipak preveć slika i tropa, precizna a ipak ne tamna, jaka ali ne prenepeta. On na jedan put govori i duši i mečti i razumu. Čitatelje Tacitove mogao bi suditi po zasluzi, koju nalaze, jer je njegova misao tako razširena, da ju svaki pronikne više ili manje prema stepenu svojih sila. On se zadubluje u ogromnu dubljinu, zadubljujuć se bez napora. Čini se, da je mnogo manje radio od Sallusta, akoprem je bez prispodobe puniji i savršeniji. Tajna njegova sloga (stila) s kojim se neće možda nikada nitko uzporediti pripada ne

samo njegovu veleumu, nego i okolnostim, u kojih se je nalazio. Taj kriepostni čovjek, kojega se prvi pogledi zarana svrnuli na strahote Neronova dvora, koji je zatim vidio sramotna djela Galbina, proždrljivost Vitelijevu i lupežtvo Otonovo, koji je zatim disao čistijim zrakom pod Vespazijanom i Titom, morade u zrelosti svojoj podnašati grdo tiranstvo Domicijanovo. Od neznatna roda podignut do kvestora od Vespazijana, videći se u častih, bojaše se za svoju obitelj, da joj nebi zaustavio napredka, kojemu je on bio prvim početnikom te s kojega su svi njegovi imali korist vaditi. On bje prisiljen, dušu u se povući te popustiti od strogosti svojih načela no ne do nizine dvorjanske nego barem do uljudnosti, revnosti podanika, koji se nada te koji nesmije ništa osuditi pod kazan, da ne dobije ništa. Nemogav si steći prijateljstva Domicijanova moraše se čuvati njegove mržnje; ugušiti jedan dio talenta i zasluge podaničke, da ne pobudi nenavidnost svoga gospodara, ušutkati svaki čas uvriedjeno srce svoje, ne oplakivati nego potajno rane domovine i krv poštenih sugradjana te se s vana suzdržavati od te tuge, koja se mora vidjeti na licu poštenu čovjeku, ter vazda sumnjiv hrdjavu vladaru, koji predobro zna, da na njegovu dvoru nesmije biti žalosti s kriepostì. U tom žalostnom škripcu morade se Tacit u se povući ter zabilježi sve gorkosti svoje pod težinom indignacije, jer si inače nije mogao pomoći: zato je evo njegov slog tako zanimiv i oduševljen. On ne udara kao bahato na protivnike: to ni ne može činiti čovjek tako duboko ranjen već on slika tako istinitimi bojami sve, da mu je prostačina kao i robstvo mrzko; da ga mrzi sve, što ima despozitizam i okrutnost strašna na sebi, što nade i uspjesi opačine, što bliedost nedužnosti i poniženje kriepostì, on riše podpunoma sve ono, što je vidio i trpio, da se vidi i trpi s njim zajedno. Svaka crta nosi čustvo u duši; on moli čitatelje za oproštenje sbog grozotâ, koje mu pripovieda, a ove grozote takve su, da bi ti žao bilo, da ih nije narisao. Tirani nam se čini, da su kažnjeni, kad ih slika. On zastupa potomstvo i osvetu i ja ne poznam strašnije lektire po saviest zločestih. (*Prof. dr. P. Tomić.*)

10. Montaigne Michel (1533 † 1592. filos. i pedag. pisac i izvrstan štilista franc.) U svih viekovih, gdje se usavršuje duh ljudski prosvjetom i njegovanjem umjetnostî, vide

se pojavljivati viši muževi, koji su dobili ter razširuju svjetlost, idući pri tom dalje od svojih suvremenika istim pravcem. Redja stvar je onaj veleum, koji ne duguje ništa svomu vieku ili bolje uzprkos svomu vieku jedinom silom svoje misli sam se posadi pokraj najsavršenijih pisaca, koji su se rodili u najugladjenije doba; takov je Montaigne. Duboki mislitelj pod vladanjem pedantizma, sjajan i veleuman pisac u nedotjeranu i neizbrušenu jeziku pisaše on pomoćju svoga razuma i starih. Njegovo djelo ostaje te ono samo sačinjava svu slavu književnu naroda; a kada poslje dugih godina pod auspicijami nekih osobitih veleuma, pojavivših se na jednom, prispije napokon viek dobru ukusu i talentu, ovo djelo dugo vremena jedino ostaje uviek originalnim te Francezka obogaćena jednim mahom tolikimi sjajnimi čudesi ne misli ohladnjeti svojim udivljenjem prema ovim starovječnim i naivnim ljepotam. Nov sliedi viek slavan kao i onaj pred njim, možebiti prosvjetleniji, uvježbaniji, da sudi, teži da zadovolji, jer može dalje prispodabljati; taj drugi pokus ne prija slavi Montaigneovoj: njega radje slušaju, smelije oponašaju, on služi za pomladjenje književnosti, koja se već počimala izcrpljivati; on nadahnjuje naše prosvjetlenije pisce te se čini da je ovaj filozof iz vieka Karla X. (1560—74) bio stvoren za podučavanje osamnaestomu vieku. Kako nije izvanredna zasluga to, koja proživi varijacije jezika promjenu ćudorednosti. To je prirodno i istinito. Evo čaronosti, koja ne može ostarjeti. Tko bi se mogao utruditi knjigom pošteno, napisanom od veleuma? Ti radostni familijarni izljevi pisca, ta neočekivana očitovanja o velikih predmetih i o malenkostih dajuć svojim spisom jako pouzdan oblik, razpršuju onu muku, koju imaš kod čitanja moralna djela. Čovjek misli, da se razgovara te kako je razgovor pikantan i raznovrstan, da pri tom često na nas dodje red, da se onaj, koj nas podučava, brini za to opetovati nam: evo ovo nije moja nauka (doktrina), to je moj studijum, priznaje nam svoje slaboće, da nas o naših osvjedoči ter nas popravlja, ali nas ne ponizuje, nikad nas ne umori svojim zabavljanjem. Djelo Montaigneovo je golem repertoire, uspomena i razmatranja postalih timi uspomenami. Njegova neizcrpljiva pamet daje mu sve na dispoziciju, što su ljudi mislili. Njegov sud, njegov ukus, njegov nagon, dapače i njegove kaprice pružaju mu lahko nove

misli. O svakom predmetu on počima pripoviedanjem toga, što zna, a šta je bolje, zaključuje tvrdnjom, da to on vjeruje. Taj muž, koj u razpravi citira sve auktoritete, sluša sve stranke, sabere sva mnienja kad napokon hoće da odluči, ne pita za savjet više do lih sebe sama ter kaže svoje mnienje ne kao dobro, nego kao svoje: takov je put dalek, ali je ugodan, poučan, on uči dvojiti, a taj početak mudrosti kadkad je tomu posljednjim ciljem. Zna se, s kojom je postojanošću učio velike veleume staroga Rima, koliko je živio u njihovu obćenju i u njihovoj intimnosti. Je li dakle čudo, da mu djelo nosi tako rekuć njihov biljeg, čineć se barem po slogu, da je pisano pod njihovim diktatom? Često on mienja, modifikuje, izpravlja njihove ideje. Njegov duh nestrpljiv pod jarmom imadjaše brigu, da misli sam sobom, no on čuva bogatstvo njihova jezika i forme njihove dikcije. Sretan nagon, koj ga je vodio, dade mu osjećati, da dajuć svojim spisom značaj trajnosti, koja mu je jeziku manjkala, previše nesavršenu, da bi bio mogao već biti ustaljen, trebalo je tu prenašati, naturalizovati nekim načinom krasote drugoga jezika, koj svojom savršenošću bijaše doista neumrlim ili radje običaj učiti remek-djela latinskoga jezika, navede ga, da jih opononaša. On poprimi i ne znajuć njihove forme te postane i nehotice Rimljaninom. Kadkada popravljajuć svoj nepravilni pravac, čini ti se, da oponaša Cicerona. On se lagano razvija bez fraza te je pun biranieh rîeči, koje su poput lanca u harmoničnoj svezi podupiruć i jačeć jedna drugu. Često se poput Tacita duboko zadubi u značenje rieči, izrazi novu misao familijarnim izrazom te u dobro izradjenoj dikciji ostavi gdješto neizgladjena i rutava. Slog je u njega energičan, glas surov, kretanje živo i smiono kao u Sallustija, izraz brz i dubok, sila i sjaj kao u Plinija starijega. Često dajuć svojoj prozi sva bogatstva poezije, razkrili se, oda se s neizcrpljivom lahkoćom poput Ovidija, ili odiše zanesenošću i žestinom Lukrecijevom. Evo raznih boja, koje uzajmljuje sa svih strana, da naslika slike, koje su samo njemu svojstvene. (Montaigne se je proslavio kao filozof i pedagog napose svojim djelom: „Essais“ nakon 39. god. gdje ima prekrasnih ulomaka ali nesistematično histor., moral., filos., polit. i literarnoga sadržaja, osobito ob odgojivanju (djece) o roditeljih, o prijateljstvu itd. Prispodobi jako dobro djelo:

„Encyclopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtswesens von K. A. Schmid, Rektor des Gymnasiums in Stuttgart; 4. B. s. 834—38. Gotha. A tako i: Die Geschichte der Pädagogik v. Dr. Karl Schmidt, 3. B. s. 317—223. Uz to Abel François Villemain 1790 † 1867. Eloge de Montaigne; discours couronné par l' Academie française, en 1812. Kako je Montaigne djelovao na mnoge potonje velikane pedag., gledaj u Karla Raumera: Geschichte der Pädagogik I. Theil. (*Prof. dr. Petar Tomić.*)

11. Dante. 1265 † 1321., najveći pjesnik talijan. (Književni karakter.) U poeziji diže se Dante kao orijaš (gorostas nad ostale pygmeje. On ne samo nadilazi sve pred sobom, nego i zauzimlje mjesto, kojega mu ne može oteti ni jedan od onih, koji budu za njim. Petrarka ga ne nadvisuje 1304 † 1374 ni malo ljubeznim načinom te ne ima ništa, čim bi mu se približio u veliku i izvanrednu. Bez dvojbe škodi često oštrina slogu toga ponositoga organa, što Petrarki uviek laska. Ali u svojih energičkih slikah, gdje ima majstorski svoj slog (stil) ne drži se više te oštrine do li u oponašanju te u najmilijem slikanju daje mjesta svemu onomu, što dražest i frižkoća (živost) čine kolorit najugodnijim i najdražestnijim. Silni i strahoviti slikar Ugolina je takodjer tronutim slikarom Franje Rimini-a. Ali što više? Koliko se u svih partijah njegove pjesni ne obožavaju prispodobe, slike, naivni prikazi najfimilijernih predmeta, a nada sve okoličnih predmeta, gdje milina, harmonija, poetička dražest nadilaze sve, što se pomisliti može, ako se ne čita u izvorniku jeziku! A što mu u tom daje još veliku i dragocienu prednost, jest, što je vazda jednostavan te istinit; nikada ni jedan potez razboriti ne ohladi izražaja čustva ili sliku prirode. . . Za jedno se je ili dva stoljeća činilo, da mu je u domovini vlastitoj potamnjila slava; prestalo se diviti talentu njegovu, prestalo izučati ga, dapače i čitati. Na taj se način oslabi jezik, pjesničtvo izgubi svoju silu i veličinu. Povratiše se opet velikomu ocu Alighieri-u (tj. Dante u), te su ga uzkrisiv Alfieri i Parini opet novom silom prouzročili, da oslabile i zamukle dulje vremena žice lire toskanske na novo zuje. (Ginguené Pierre Louis 1748 † 1816. u Parizu franc. spisatelj, pjesnik i akademik. Histoire littéraire de l' Italie g. 1811. u 9 svezaka. Dante je utemeljitelj talijan. nar. knjige i pjesničtva, a ujedno i najveći pjesnik srednjega vieka.)

Karakteristika Dantovoj marljivosti u naukah.

U svojih naukah bijaše Dante jako marljiv, u koliko je imao ijole vremena, ra razpolaganje; svaka bi se ga novost, koja se je čula, dojmila. A drugo što neki vjerodostojnici pripoviedaju o tom, zanimao se je svakom stvarju, koja mu se milila. Kad je bio opetovano u gradu Sieni te došav slučajno u neki dućan (štacun), namjeri se tu na neku knjižicu, koja mu je bila prije obećana te koja je jako važna bila, nu koje još nikad do onda vidio nije, neimajuć dakle prostora, da ju odnese drugamo, uzme ju preda se te ju stane najvećom željom čitati. Zatim sašav na ulicu, gdje se je sila svetinje i vitezova bila sgrnula radi svečanosti neke tako da se ni prolaziti ni kretati nije moglo, ali uza sve to Dante ni oka s knjige maknuo nije: tako prodje već deveta ura, prodje večer, sve ga je vidjelo sgurena i stisnuta, no on neprestano čitaj pa čitaj. Kažu, da su da pitali, kako je mogao čitati i uviek a knjigu gviriti, a ne gledati svečanosti, odvrati: da nije ništa opazio i osjećao, što oko njega biva. (Po Boccacciu (čitaj Bokaččo) o Dantu Giovanni Boccaccio 1313 g. rodio se u Parizu od oca Talijana, a matere Francezkinje, umro 1375. Najslavnije njegovo djelo su novele, na broju ih stotina pod imenom Decamerone, a pisao je medju inim: Origine, vita e costumi di Dante Alighieri (g. 1265 † 1321.) e Commento sopra la commedia di Dante S talij. preveo prof. *dr. Petar Tomić.*)

12. Nikola Gabrino inače Cola di Rienzi upravo Nikola Lovrinac (Lorenzo) nar. tribun. talijan. 1313 † 1354. Rodjen živim duhom, zanesen, poduzetan, s lahkim shvaćanjem, sigurnom pameću, subtilnim i jasnim veleumom, s velikom lahkoćom za izraživanje, pokvarenim i licemjerskim srcem, slavohlepjem bez granica; dade se na nauke te bude dobar gramatik, bolji retorik, izvrstan humanista. Dneve i noći upotriebi na čitanje; na pamet nauči i znaše. Tita Livija (rim. historika g. 59. pr. Is. † 17. g. ps. Is.), Cicerona govornika; Valerija Maksima povjestnika (za cara Tiberija) i filozofa Seneku (3. g. pr. Is. † 65 ps. Is.) Osobito štovaše Julija Caesara († 44. pr. Is.), koga si je bio uzeo za uzor. Vrieme sprovadjaše odgonetavanjem napisa, koje bi nalazio na mramornih pločah ili starih razvalinah, te ih je bolje protumačio, no itko drugi.

Često bi klicao: „O bogovi, što su postali ovi veliki muževi! Zar sviet više neće vidjeti pravih Rimljana? Zar je pravda za uviek prognana?“ Rienzi bijaše snažan, strog obdržavatelj zakona, sredstvo, kojim se je služio, da si pridobije naklonost puka; lukavac, (lisica), lažac, licemjerac, služeći se vjerom na svoje svrhe, hineć objavljivanja i vizije, da si ugled učvrsti; bezočnik hvalisaše se učvršćivanjem ugleda papinskoga, dočim ga je u isti čas s temelja podkapao; ohol u sreći, očajnik u nesreći; izvan sebe sbog najmanjega poraza, no razborit i kadar poslužiti se najsmionimi sredstvi, da se opet pridigne, ojača. (Bois préaux: histoire de Rienzi. Pohrvatio dr. *P. Tomić.*)

(Nikola Gabrino, prozvan inače Cola- (Nikola) di Rienzi 1313 † 1354. Talijanski rodoljub i narodnii tribun, „konzul sirota, udova i siromaha;“ velik zagovoritelj i zatočnik nar. prava i republike u Rimu. Pjesniku Petrarki i njegovu prijateljstvu ima mnogo zahvaliti. Da se reformatorski planovi njegovi laglje izvedu, ode u Prag, slavnomu českomu kralju i njem. caru Karlu IV, 1350., da ga predobije za svoje poslanje i izvadjanje; no u Češkoj se dostane tamnice u Roudnici po nadbiskupu Arnoštu Pardubičkom. Domogav se slobode dodje u Rim, gdje se dočepao opet vlade; ali se tudjim imetkom počeo obogaćivati te velik porez puku namitati, zato ga razjaren narod, jer se odrekao narod. prava i svoga programa, razdere nasred kapitola g. 1354. — Da se više misli na dobra djela prve dobe Rienzove, a manje na odpadničtvo i na nedošljednost njegovu, mnogo je tomu doprineo slavni engl. romanista i državnik Sir Ed. Lytton Bulwer 1805 † 1873. svojim romanom (Rienzi) od g. 1835.

13 *a*) Pascal (čitaj Paskal). Taj izvanredni muž, koji si tako kratak život napuni tolikimi čudesi, negovoreć o njegovoj slavi u znanostih, neopetujuć pohvale njegovu glavnomu djelu: listovi provincijalni (pokrajinski), kojim drzko napadanje na predmet nije nahudilo niti im oslabilo divnosti, zar nije on pokazao svu svoju silu u djelu*, koje je pripravljao te kojemu je Pope umio sabrati raztresene velike misli?

Gdje se nalazi, gdje će se ikada naći tajna tomu slogu ili stilu, koji te poput misli brzo privlači te nam se ukazuje

* Baš prije smrti pripravljaše Pascal veliko djelo o istini vjere; no smrt ga zaprieči, da to izvede.

tako prirodnim, tako živim, da se čini kan da s njom (mišlju) sačinjava nerazdruživu i potrebitu cielinu? Izražaj Pascalov je u isti čas smio i jednostavan, pun i precizan, uzvišen i naivan. Zar se ne čini, da si bira nahvalice najfamilijarnije termine, siguran budući da je učvrsti i uzvisi svojim slogom, te da im utisne sve veličje svoga veleuma? Kakova je to srčano umovanje, koje mu ideje sprovadja do posljednjih resúltata te ih ne ostavlja dotle, dok im silom nije dao sve, što sádržaju? Govorničtvo se Bossuetovo razumije uzajmiv od poezije bogate slike, a to je ton nadahnuta čovjeka, koji postavljen izmedju neba i zemlje, hoće da pokrene velikim narodom. Neki su se govornici usudili s daleka sliediti Bossueta: ali tko će pokušati nasljedovati Pascala? Njegov stil nepriliči ni jednomu od starih niti novih pisaca; i čudnovata stvar, on je možda jedini originalni ženi (génie), koga ukus nema skoro nikad prava prisvojiti si; ne da bi se činilo, da traži pravilnost i čistoću jezika već mu se njegove ideje tako jako pokoravaju, da mu se nuždno očituju pod formami, koje njim najbolje pristaju. (Fontanes Louis, marquis président de la société de bounes lettres 1757 † 1821 franc. pjesnik i držávnik: gl. Discours préliminaire de la traduction de l' Essai sur l' homme Essay on man engl. original od Popa 1783, a Aleksander Pope 1688 † 1744. je poznati pjesnik i satirik englezki.)

b) Pascal. Bijaše to čovjek, koji je u dvanaestoj godini dijagonali i šestilom stvorio matematiku, koji u šestnaestoj godini sastavio najučeniju razpravu o čunih (des coniques), koju je sviet vidio poslje staroga vieka; koji je u devetnaestoj godini obnovio i u znanost pretvorio nauku o strojevih, kako se posve nalazi u razumu; koji u dvadesettrećoj godini dokazao fenomene o težini zraka te oborio jednu od najvećih bludnja stare fizike; koji je u toj dobi, gdje drugi ljudi s mukom počimaju pojavljivati se na književnom polju, prošao krug ljudskih znanosti opazi njihovu ništetnost, te obrati sve svoje misli na vjeru (religiju); koji od toga časa do smrti nadošle mu u tridesetdevetoj godini života vazda nemoćan i bolježljiv ustanovi jezik, kojim su govorili Bossuet i Racine, davši mu model najpodpunije ugodnosti kao najjače razboritosti; koji napokon u najkraćoj stanki svojih zala rieši, lišiv se svake pripomoći, jednu od najviših problema geometrije 1649. g. pred-

loženih od oca Marsenne-a) te baci po prilici na papir misli, koje uče tako o Bogu kako o čovjeku. Taj silni veleum zvaše se Blaž Paskal. (Blaž Pascal 1623. g. rodio se u Klermontu, a umro 1662. u Parizu. Jedan od najznamenitijih francezkih spisatelja i učenjaka, i sastavitelj: lettres provinciales, gl. génie du Christianisme tom. III. François-René Auguste, vicomte de Chateaubriand 1768 † 1848. Gledaj i govor biskupa Štrossmajera kao pokrovitelja jugosl. akademije. Rad I. str. 27—43, gdje reče: „Što se prvoga tiče (mudroslovja) spomenuo sam jurve Blaža Pascala Lahko, da je svim (akademikom) poznato djelo njegovo naslovljeno: Les pensées philosophiques.“ Ako se pravo veleum orlom nazivlje, to vjerujte mi, gospodo, nigda još bilo nije orla na svietu, koj bi se mišlju svojom više od Pascala uzdigao. Štogod je stari sviet na tom polju proizveo s tim se uzporediti ne da. Ono je lahko sto put preštampano i toliko put tumačeno.“ Pohrvatio prof. dr *P. Tomić.*)

14. Biskup Jakob Bossuet (1627 † 1704.) kao historik. U „razgovoru o sveobćoj poviesti“ (Discours sur l' histoire universelle“ možes se diviti veleumu kršćanstva nad veleumom poviesti. Političar poput Thukidida, ćudorednik poput Ksenofonta, riečit poput Tita Livija, tako dubok i tako velik slikar, kako Tacit, biskup de Meux, govori ozbiljnije i uzvišenije, kako mu ne ima premca (para) okrom početka knjige Makabeja. Bossuet je više no historik; otac je on crkveni, svećenik nadahnuti, komu je često trak ognja na čelu poput zakonoše Hevreja. Kako ti prodje zemlju! na tisuću je mjesti na jedan put: patrijarka, pod paomom Tofela, ministar dvoru vavilonskomu, svećenik u Memfisu, zakonoša u Sparti, gradjanin u Atheni i Rimu, vrieme si i mjesto mienja po svojoj volji; brzo i veličanstveno prodje viekove. Šibom zakona u ruci, nevjerojatnim ugledom tjera pred sobom u grob i Židove i pogane, sám napokom glavom ide za sprovodom tolikim generacijam, a iduć poduprt Isajom i Jeremijom stane naricati nad prahom i ostanci roda ljudskoga. (François-René-Auguste vicomte de Chateaubriand 1768 † 1848. Génie du Christianisme, prekrasna knjiga to za svakoga izašla god. 1802. gl. Štrossmajerov govor u I. knj. Rada jugosl. akad. 1867). *Prof. dr. P, Tomić.*

15. Jean Babptiste Massillon 1663 † 1742. Crkveni govornik propoviednik franc. On se odlikuje kao go-

vornik svoje vrsti tako, da se može prispodobiti svim ostalim u riečitosti, koja mu upravo potiče iz duše, ali koja drma, a da ne ruši, koja zapanjuje, a da ne uvene, te koja proniče, a da ne raztužuje. On ide na dno srdca tražít sakrivene zakutke srdca, gdje se razvijaju strasti, te potajne sofizme, kojimi se one umiju tako vješto služiti, da nas zašliepe i zavedu. Da pobije i razori te sofizme, dovoljno je njemu, da nam je razgali tako gladko i nježno, da nas podjarmljuje manje, no privlači, te pružajûć nam sliku naših zločina, umije nas još k tomu privući i omilit nam.

Dikcija mu vazda lahka, elegantna i čista, svuda je plemenite jednostavnosti, bez koje ne ima ni dobra ukusa, ni pravoga govorničtva; jednostavnost, koja spojena u Massillona u najzavedljivijoj i najsladjoj harmoniji uzajmljuje još nove miline; a ono, što mu najviše očarava taj čarobni slog, osjeća se, da su tolike krasote potekle iz vrela, te nisu ništa stajale onoga, koj ih je proizveo. Kadkada mu se izmakne, to u izrazih, to u okretanju, to u toli dirajućoj melodiji njegova sloga, nemarnost, kakva nepozornost, koja se može sretnom nazvati, jer tako dodje, da ni najmanje ne posumnjaš, e da bi to moglo biti nahvalice i trudno. Tim zapuštanjem, zanemarivanjem sama sebe pribavio si je Massillon toliko slušatelja; on bo znaše, da čim se više čini, da je koj govornik nahvalice išao za tim, da mu se slušatelji dive, tim manji ima uspjeh, a ambiciju ima više propovjednikâ, koji u božju stvar miešaju toli maljušne i sićušne interese svoje taštine. (Alembert Eloge de Massillon. Pohrvatio prof. dr. *Petar Tomić.*)

16. Descartes, Bacon, Leibnitz i Newton. Kad se traže moderni veliki muževi, kojim bi se mogao prispodobiti Descartes (izgovori Dekart), naći ćeš ih u ovoj trojici: u Baconu, Leibnitzu i Newtonu. Bacon (reci Bekon) prodje svu površinu ljudskoga znanja, on prosudi prošle viekove te podje u viekove budućnosti: no on nareče više velikih stvari, kojih ne izvede; on ustroji temelj ogromnoj sgradi, a prepusti drugim brigu, da sagrade sgradu. Leibnitz bude sve, što htjede biti; on unese u filozofiju veliku visinu razbora, no o prirodnoj znanosti razpravljavaše samo djelomice; a njegovi metafizički sistemi čini se, da su više za to stvoreni, da im se čovjek divi te da ga preterečuju, nego li da ga razsvjetljuju.

Newton (reci Njutn) je stvorio novu optiku i dokazao odnošaje teže (gravitatiae). Ja ne idjem ovdje za tim ni s daleka, da omanjim slavu tomu velikomu mužu; no samo naznačujem sve pripomoći, koje je imao za svoje velike obrete. Vidim Galilea (Galilei) 1564 † 1642.). koji mu je dao teoriju težine (gravitas); Kopernika (1473 † 1543.), Keplera (1571 † 1630.), koji su mu dali zakone o zviezdah glede njihovih prevrata nebeskih; Huyghensa astronoma (1629 † 1695.), koji mu je podao kombinaciju i odnošaje o sredotočnih silah i o centrifugalnih silah; Bacona (1561 † 1626.) velikoga načelnika o fenomenih (pojavih) prema uzrokom; Descartes-a (1596 † 1650.) njegovu metodu za umovanje, njegovu analizu o geometriji, nebrojenu množinu upoznajâ sa fizikom i što je može biti više nego sve to, razorenje svih predsuda. Slava dakle Newtonova okoristila se svimi timi prednostmi, da sabere sve tudje sile, da spoji svoje vlastite, koje su bile ogromne, ter da je sve kao lancem sveže kalkuli geometrije toli uzvišene koli duboke. Ako sada opet približim i prispodobim Descartesa svim ovim slavnim muževom, usmjelit ću se tvrditi, da je on takodjer imao novih i mnogo većih nazora od Bacona; da je imao sjaj i ogromnost veleuma Leibnicova, ali mnogo više postojanosti i realnosti u svojoj veličini; da je napokon zaslužio, da se o bok postavi Newtonu, jer da je bio sam po sebi stvoren, jer ako je jedan obreo više istina, drugi je otvorio put svim istinam; geometar tako uzvišen, akoprem mu nije nikad toliko rabila geometrija; on je originalniji svojim veleumom, akoprem ga je taj veleum često varao; on je universalniji u svojem znanju kao i u svojih talentih, akoprem je manje mudar i manje siguran na svom putu; imajući možda veličinu tako, kako je imao Newton dubljinu duha; stvoren da shvaća u veliku, ali malo stvoren, da sliedi pojedinosti, dočim je Newton i najmanjim pojedinostim podao veleumlja; manje je bez dvojbe vriedan udivljenja sbog poznavanja nebesa, ali mnogo koristniji rodu ljudskomu svojim velikim uplivom na duhove i na vjekove. (Antoine Léonard Thomas 1731 † 1785. Eloge de Descartes kao franc. akademik i prof. retorike. S franc. preveo dr. *Petar Tomić*.)

17. D e s c a r s t e s i N e w t o n. Dva velika muža, koji se nalaze u tolikoj opoziciji, imadjahu medju sobom velike

srodnosti. Obojica bijahu veleumi prvoga reda, rodjeni, da gospoduju nad ostalimi duhovi ter da budu utemeljitelji carstvom. Obojica izvrstni geometri vidjahu potrebu, da se prenese geometrija na fiziku. Obojica temeljivahu svoju fiziku na onoj geometriji, koju je skoro samo njihov pronicavi duh držao. Ali jedan poletiv smelo, htjede se namiestiti na vrelu svega te bude učiteljem prvih načela sa nekoliko jasnih i temeljnih ideja, nepreostajuć mu više do lih sići k fenomenom prirode kao k nuždnim konsekvencijam. Drugi plašliviji i čedniji započe svoj put oslanjanjem na fenomene, da se popne do nepoznatih načela, odlučan dopustiti ih ma kakav mu drago mogli dati savez dosljednosti. Jedan polazi od toga, što sasvim dobro zna, da pronadje uzrok onomu. što vidi; da mu pronadje uzrok, bio jasan bio taman. Jasna načela jednoga ne vode ga uviek do takovih pojava, kakvi jesu; pojavi drugoga ne vode uviek do načelâ dosta jasnih (evidentnih). Granice, koje su na dvama protivnima putevima mogle zaustaviti dva muža te vrsti, nisu granice njihova duha, nego one duha ljudskoga. (Bernard le Bouyer) Fontenelle, sin sestre slavnoga Corneille-a, r. 1667. umro starac od sto godina g. 1757. Dugoviečni tajnik franc. akademije i spisatelj, historik, govornik filozof i pjesnik. Eloge de Newton. Pohrv. prof. dr. *P. Tomić.*)

18. Buffon (1707 † 1788) i Linnaeus (1707 † 1778.) Buffon (čitaj Büffon) veliki je povjestnik prirode, plodan, raznolik, veličanstven kao i ona; kako ona (priroda), diže se i on bez sile i bez potresanja, kako ona, tako i on silazi u najmanje pojedinosti nebudući za ništa manje privlačiv ni manje liep. Njegov se stil (slog) napunjuje svimi predmeti te od njih uzima boju: uzvišen (slog), kada nam na očigled razvija ogromnost bićâ i bogatstva stvorenja, kada nam riše prevrate kruglje zemaljske, dobročinstva ili okrutnosti prirode: ukrašen (mu je slog), kada opisuje dubok, kada analizuje, zanimiv, kad nam pripovieda poviest ovih životinja, koje su nam postale prijatelji i dobročinitelji. Pravedan prema onim, koji su pisali o istom predmetu, hvali prirodoslovca Plinija i Aristotela te je rečitiji, nego ova dva velikana. Jednom riečn: njegovo je djelo jedno od liepih spomenika ovoga vieka podignuto sliedećim viekovom te komu stari viek nema ništa sličua protustaviti. Prirodopis nebi možda bio tako rano dospio

do toli sjajna uspjeha, koji su mu pripravile mudre nauke, da se nisu dva najveća muža, koju prosvietili prošlo stoljeće, natjecali uzprkos svojih protumnienja i karaktera svoga ili dapače baš radi te protivnosti u nazorih podigli su ga brzo i na daleko. Linej i Buffon u istinu se čini, da je svaki u svom predmetu i načinu posjedovao takovih svojstva, da bi nemoguće bilo, da je jedan te isti čovjek u sebi sjedini, ali kojih je ipak zajedinstvo bilo nuždno, da dadu tako brz impuls prirodopisnoj nauci. Obojica zauzeta za svoju znanost i slavu, obojica neutrudljiva u radu, obojica žive čustvenosti, jake imaginacije, pronicava duha, obojica dospješe u karieru naoružani vrelî duboke izobraženosti, no svaki si utre drugi put te podje njim, sliedeć poseban pravac svoga veleuma. Linej spopade s finoćom razlučne poteze bićem: Buffon zagrli najodaljenije razmjere oštroumno. Linej eksaktan i precizan stvori si jezik, da mu budu ideje u svoj krieposti; Buffon obilan i plodan upotrebi sva vrela, da razvije veličinu svojim sastavom. Nitko bolje od Lineja ne dade osjećati ljepote pojedinosti, kojom je stvoritelj obogatio u izobilju sve, što je stvorio, da se radja; nitko bolje od Buffona nikada ne narisa veličanstva stvorenju i imposantnu veličinu zakona, kojim je podložno. Linej prestrašen kaosom ili nebrigom svojih predšastnika ostavio je historiju prirode znajuć jednostavnimi metodami te kratkimi i jasnimi definicijami uvesti red u taj ogromni labirint te olahkotiti poznavanje (izučavanje) pojedinih bića. Buffon preplašen i odbijen suhoparnošću onih pisaca, koji su se većim dielom zadovoljili eksaktnošću, znadijaše nas interesovati za ta pojedina bića čarom svoga skladnoga i poetičkoga jezika. Kadkada utrudjen mučnom studijom Lineja ideš se odmarat Buffonom; ali vazda kad si sladko bio krasnimi slikami ganut, hoće ti se povratiti k Lineju, da si poredaš redom te ljubezne slike, za koje te je strah, da ti nebi ostalo o njih drugo u pameti do lih smetene uspomene; a to nije bez dvojbe najmanja zasluga ovih dvajuh spisatelja, da te podjedno nadahnjuju željom povratiti se od jednoga k drugomu, akoprem ova alternativa reć bi, da dokazuje, pa i u istinu dokazuje, da svakomu od njih nešto manjka."

(George baron Cuvier slavni franc. prirodoslovac 1769 † 1831., a brat njegov Fridrik rod. 1773 † 1838. Glavni

nadzornik škola, ravnatelj zvjerinca i čuvar sbiraka prispodob. anatomije. Prospectus du Dictionaire des sciences naturelles. S franc. preveo prof. dr. *P. Tomić.)*

19. Petar Veliki, car ruski. Petra su Velikoga sažiljivali u Rusiji svi oni, koje je preobrazio, te ga je dapače i ona generacija smatrala ocem svojim, koja je pristajala uza stare običaje te jih čvrsto branila. Kad su tudjinci uvidjeli, da su sve njegove uredbe stalne, postojano su mu se divili te su priznali, da je nadahnut prije izvanrednom mudrošću, nego li željom, da proizvadja čudnovate stvari. Evropa priznade, da je ljubio slavu, ali nije za nju mario, kad je trebalo dobro tvoriti; da njegove pogrješke nikada nisu oslabile velikih njegovih svojstva. Kao čovjek imadjaše i on mahnâ a kao monark bijaše vazda velik. Svuda je silio u svem narav; u svojih podanika, u sebe sama i na kopnu i na moru: no on ju je silio za to, da ju poljepša. Umjetnosti, koje je on svojima rukama presadio u zemlje, koje su onda bile divlje, učiniv je plodnimi, posvjedočuju njegov veleum te mu ovjekovječuju uspomenu; one se prikazuju originalnimi i u onih zemljah, kamo su donesene. Zakoni, policija, politika, vojnička disciplina, marina, trgovina, manufaktura (rukotvorstvo), znanosti liepe umjetnosti, sve je to usavršivano po njegovih veleumnih nazorih i to takovom osobitošću, kojoj ne ima na svietu para; taj primjer sliedile su bezprimjerno u poviesti četiri žene, koje su poslje njega jedna za drugom zasjele na priestol, rukovodeć sve, što je on izradio te usavršivajuć sve, što je on bio poduzeo. Dužnost je narodnim historikom ruskim ući u sve pojedinosti fundacijam, zakonom, ratovom i poduzećem Petra Velikoga. Tudjincu je dovoljno, što je pokušao pokazati onoga, koji je bio velikim mužem i koji se je naučio od Karla XII. (švedskoga kralja) pobiediti njega kao učitelja svoga, koji je dva puta ostavio svoje carstvo te putovao po tudjini, da bolje vlada, koji je radio vlastitima rukama sve potrebne radnje i umjeće, da u njega ima narod primjer i uzor radinosti i marljivosti ter koji je bio, da u kratko sve rečem: utemeljiteljem i ocem svomu carstvu. (V. Histoire de Pierre-le-Grand.)

(Petar Veliki Aleksjejević, car ruski rodio se g. 1672 † 1725. Sin je cara Alekseja Mihailovića i druge žene mu

Natalije Kirilovne, rodjene bojarkinje Nariškinove. S frances. preveo prof. dr. *P. Tomić.*)

20. Petar Veliki ljubljaše najviše svoje ruske seljake i vojnike. Bolnice i samostane bi sam polazio glavom, da vidi, kako je invalidom, a na bojištu dielio bi sve s prostimi vojnici: i jelo i odielo kao i poleglo (ležnicu.) Medju vojnici nemoćnici nalažaše se kod arhijereja nižnji-gorodskoga i jedan stari vojnik po imenu Kirilov. On imaše od samoga cara malenu email-sliku na spomen riedke odlike i vrline. Tu on sličicu namjesti medju ostale svetce, pa bi svakog dana molio pred njom. Arhijerej to dočuv podje sam da vidi, a kad se na svoje oči osvjedoči o tom riedkom štovanju (obožava nju) velikoga cara, reče vojniku: „Što radiš Kirilove?“ molim se Bogu. Pravo činiš, odvrati arhijerej, čineći se nevještim. Ali čemu ti ova slika medju svetimi? „To je slika našega oca.“ Slušaj me starče! „istina, veliki naš gospodar zaslužio je naše poštovanje, no crkva ga nije uvrstila medju svetce i ugodnike božje, za to se ne smije pred njegovim kipom klanjati niti svieće paliti!“

Na to će starac Kirilov: „To da nebi slobodno bilo! ti ga nisi poznavao, a ja jesam, on bijaše našim angjelom čuvarom, on branjaše nas i otačbinu našu; na putu sve bi neugodnosti dielio s nami, s nami bio jeo, pio, s nami spavao i šalio se te nas ljubio kao otac. Bog mu je sam dao slavu pobjedam, pa ti još kažeš, da se ne molimo pred njegovim kipom!“

Kirilov nije ni poslje prestao obožavati velikoga cara i oca prosvjetitelja Rusa. Petar bi Veliki svaki put sjašio s konja, ili bi sišao ako je bio na kolih ili na saonicah, kadgod bi mimo prolazio svećenik sa svetotajstvom k bolestniku te bi pokleknuo, a onda bi sproveo svećenika do bolestnika. Poslje sv. obreda unišao bi i car k bolestniku, te ga pitao za zdravlje i sve ostalo. Bolestnike bi tiem tako obradovao i reć bi preporodio, tako, da je bila u običaj ušla poslovica, da onaj bolestnik ne umre, koga car Petar pohodi.

21. Petar Veliki. Na svom putu po Francezkoj i Parizu, gdje je htio Petar Veliki vidjeti sve, što je znamenitijega i poučna, potraži i gospodju Maintenonovu. Ona je prebivala u samostanu, što ga je sama dala sazidati na jednom od svojih do-

bara (spahiluka) pokraj Pariza. Tu je odgojivala gradjanske i plemićke djevojke. Car ruski htjede proučiti i vidjeti i zavod i proslulu gospodju, da se i tiem okoristi u Rusiji, s toga ode u taj samostan, gdje je gospodja M. ležala bolestna; no uza sve to ipak si omogući posjet. „Oprostite milostiva gospodjo, što si želim zadovoljiti zvedljivosti. Ja sam došao u Franceczku, da razgledam i proučim riedkosti te zemlje, te sam s toga i k Vam došao.“ Zatim ju zapita, što joj je i s čega upravo boluje; „sa starosti“, reče Madame Maintenon. „Vaša Vas starost može tješiti i umirivati sbog dobročinstva, na kojih Vam ima biti Francezka blagodarna, pa i poradi ovoga sbora djevojaka, koje odhranjujete i usrećujete za zemlju ovu. Vaša će uspomena biti neumrla.“ Blago zemlji i narodu, gdje ima takvih dobročiniteljica!“ (Pohrvatio prof. dr. *P. Tomić.*)

22. Karakteristička crta Napoleona I. Po družtvu se čovjek pozna i sudi. Što i kako jedeš, onakov si, kažu za tielo i zdravlje; a po duševnoj hrani, a ovamo idu na prvom mjestu knjige, pozna se i ravna karakter. Kad je Napoleon I. Buonaparte išao na vojnu u Egipat 1798.—99. uzme sa sobom ne samo mnogo učenjaka raznih struka, nego ponese i mnogo raznih knjiga, kano ti su: Plutarch, Polybius, Thukydides, Tacitus, Titus Livius, Homer, bibliju i evangjelje, koran, Vedas, Montesquieu (esprit des lois), Virgila, mythologiju, Ossian, Tasso, Fenelon, Lafontaine, Marmontel, Le Sage, Raynal, Rousseau, Voltaire, Goethe, Fridrik II. itd.; uz to i Romana i drugih knjiga. Po biblioteci se čovjek sudi. Dobro je znati, što su veliki muževi najradje čitali i čim si duh hranili, njegovali.

23. Dvoboj. Napoleon I. bijaše odrešitim neprijateljem dvoboju. „Dvoboji su mi mrzki, to je junačtvo kanibala (divljih ljudoždera).“ Kad je g. 1808. posjetio Burgos, dočuje, da su se dan prije na mejdanu ogledali pukovnik Filangieri i gjeneral Franceschi, te da je ovaj pao žrtvom. Na to dade na mah preda se pozvati pukovnika F. te mu s najvećom ljutosti i ogorčenosti reče: „Dvoboji, i ništa no dvoboji, ja ih ne trpim, ne dopuštam, moram vas kazniti! Vi znate dobro, da je ja iz dna duše mrzim i prezirem!“ Sire (Vaše Veličanstvo, premilostivi gospodaru!) reče pukovnik, „stavite me pred sud, ali me saslušajte!“ Što vi meni vezuvska glavo nijedna možete ka-

zati? Već sam vam jedared oprostio duelovanje, a vi opet — (tête de Vesuve) neslogu sijete, te me lišavate toli nuždnih častnika! Jednoga ste mi evo pogubili, a drugoga me lišavate, jer ovdje ne možete više ostati. Za to putujte odmah u Italiju (Filangieri bio rodom Talijan) u tvrdju turinsku, tamo čekajte na moje zapoviedi i odredbe; ili — tražite se po Muratu (kralju) u Napulj, on će vas rado primiti, jer i on ima vezuv-glavu (la tête de Vesuve) Odlazite, putujte!" I tako ode pukovnik F., te se kašnje odlikovao. (*Prof. dr. P. Tomić.*)

24. Ljudevit XVI. kralj franc. 1774 † 1793. O karakteru svoga predšastnika franc. kralja Burbonca Ljudevita XVI., komu su 21. siečnja 1793. g. na javnom stratištu glavu odrubili, reče car Napoleon Veliki: „Taj nesretni vladar bijaše dobar, mudar i pun znanja. U drugo bi doba bio izvrstnim kraljem, no za prevratnu epoku imao je preveć malo energije. Odlučnost mu je manjkala i postojanost, te nit je mogao pletkam (intrigam) dvora, niti drzovitosti Jakobinaca odolievati, prkositi. Dvorjanici su ga predali Jakobincem u ruke, a po ovih je došao na échafaud (ešafò, stratište). Ja bih na njegovu mjestu bio uzjašio vranca, te bih s jedne strane s nekoliko koncesija, a s druge nekoliko šikaca, čvrstih i toplih švigara (bičeva) opet bio uzpostavio poredak."

25. Diete svoje glave i liek proti tomu. Pravom se može predpostaviti, da imate vi dovoljna znanja za vršenje dužnosti svoga zanimanja; može se predpostaviti, da poznajete prirodni tok ljudskoga srdca, da umijete proučiti čovjeka i individuj (ličnost), da znate, čemu naginje djetečja volja kod zanimivih predmeta u svoje doba, te da ga imate na očima pri svem. Vi mi odvraćate, da je to težko, jer diete ima svoju volju (le caprice) ili kapricu, da je svoje glave. To vam nije nikada od prirode u djeteta, nego od zle discipline. Vaše diete neće biti svoje glave. Ali kako pomoći, donieti lieka tomu? pitate me. To može evo biti: boljim ponašanjem i sa mnogo uztrpljivosti. Ja sam bio preuzeo na nekoliko tjedana diete, naučeno imati svoju volju ne samo za se, nego i prama drugim. (To bijaše jedinac sin gospodje Dupinke). Prvi dan, da prokuša moju uljudnost, htjede se leći spavat oko polnoći. Kad sam ja najjače zaspao, skoči s postelje, uzme svoje odielo te me zove. Ja ustanem, nažgem

svieću, ono (diete) neće toga dalje; nakon četvrt sata spopade ga san, te legne opet spavat, zadovoljno (budući) sa svojom kušnjom. Dva dana kašnje ponovi to s istim uspjehom, a bez najmanjega znaka nezadovoljnosti s moje strane. Kad me zagrli iduć spavat, rečem mu posve osbiljno: Moj mali prijatelju, to ide jako dobro, ali da mi ne dodjoste još jedan put. Ta je rieč u njem probudila radoznalost (znatiželjnost), te od sjutra hoteć malo vidjeti, kako bih mu se ja usudio nepokornim biti, ne uzmanjka ustati opet u isti čas i mene zvati. Zapitam, što želi. Reče mi, da ne može spavati. Tim gore, odvratih mu, te zašutim. Ono me zaište, da mu zažgem svieću: čemu to? te ja opet šuti. S toga lakoničkoga uprosa počme biti u neprilici. Po tmici tražaše kremen, kojim da ukreše ognja, a ja se ne mogoh uzdržati od smieha, čuvši kako si je prste pokresao. Napokon osvjedoči se dobro, da ne može postići svrhe (da ukreše ognja) donese mi k postelji ognjilo (le briquet); a ja mu rečem, da ne imam s tim ništa posla, te se okrenem na drugu stranu. Za tim stane skakati bez pameti po sobi vičuć, pjevajuć, bučeć po stolu i stolcih udarajuć tako, da se je jedva moglo u tom umjeriti, te ne prestane vikati u nadi, da me uznemiri. To se sve mene ni malo ne primi (kosnu), te opazim, da, računajuć na liepe opomene, ili na (ljutinu) ljutnju moju, nikako se ne primiri tom hladnokrvnošću.

Medjutim odlučan, da nadvlada moju strpljivost silom tvrdoglavnosti nastavi svoje lupanje (tintamarre) tako uspješno, da sam se napokon uzpalio te unapred sluteć, da bih ljutošću nespretno sve zapréčio, udarim drugim putem. Ustanem, a ni rieči ne progovorim, idem po kremen, koga ne nadjem; zaprosim od njega, ono mi ga da, puno radosti, što je napokon triumfovalo nad menom. Ukrešem ognja, nažgem svieću, uzmem za ruku moga maloga dobričinu, odvedem ga tihano u susjednu sobicu (kabinet), kojoj su prozori spoljašni od ploća (volets) bili dobro zatvoreni, te gdje nije bilo ništa, da razbije: tamo ga ostavim bez svieće, zatim zaključam vrata, povratim se u svoju sobu spavat, ne rekav mu ni rieči. Ne treba moliti, bijaše i bez toga odmah silne buke i halabuke (vacarme); to sam slutio· to me nije smelo. Napokon se bura slegne; slušam čujem, gdje se uredjuje i primiruje te se umirim i ja. Sjutra dan

stupim u sobicu, nadjem svoga mališu tvrdoglavca na odpočivalištu, gdje tvrdo spava, što mu je od preko nužde moralo biti od tolikoga truda. Buduć, da je to bio jedinac te baštinik svega u obitelji, za to prospi još samo tri noći izvan postelje u toj školi, jer ga mati uzme učitelju, koji se je mjesto nagrade i hvale dostao ukora i svakovrstnih neugodnosti (prošloga vieka). (Milan u Parizu; pohrv. prof. dr. *P. Tomić* po J. J. R. knj. II. s. 118—21.)

IV. Pripoviest (narratio).

Pripoviedati znači riečmi predočivati nešto kazivati, pričati), što se je jednom ili zaista dogodilo, ili se samo u pameti uzima, kao da se je dogodilo ili bi se moglo dogoditi. Ako je ovako izlaganje, kazivanje ili pričanje u nekoj svezi: zovemo ga pripoviedka, poviest ili historija.

§. 47. Predmet.

Opisivanje predstavlja nam stvari onakove, kao što su one samo u jednom njihovu momentu ili trenutku; a pripoviedanje kazuje nam promjene, koje su se zbile na stvarih i stanju njihovu. Ako ove promjene ili dogodjaji zavise više od slučaja t. j. ako bivaju bez namjere i volje čovječje, onda se zovu: slučaj ili zbiće, (u užem smislu). Ako li bivaju voljom čovjeka i sa nekom namjerom i svrhom, onda se zovu; radnja, djelo; n. pr. idući posrnem, pa padnem — slučaj; a riešim se, da ustanem, pa sam se digao — djelo. Red dakle nekih promjena, koje su se zbile na kakovoj stvari od njezina postanka, to je njezina historija; a predmet su ovoj dogodjaji iliti promjene. Na ovaj način ne ima stvari na svietu, a da nebi i svoje historije imala, ako je samo za neko vrieme postajala; pa i same ideje n. pr.: književnost, poezija, imaju svoju historiju. Tako bi se n. pr. moglo historijom patriotstva nazivati, da bi nam tko izpripoviedao redom sve one promjene. pod kojimi se ta ideja pojavljivala do danas u razna vremena i kod raznih naroda, pa i na sve razne načine. Ali nije po nas od jednake važnosti sve ono, što se na svietu

ma gdje i ma kad dogadjalo. Tako oni dogodjaji, koji se tiču cieloga roda ljudskoga, ili bar obrazovanijega diela njegova, za koje je dakle vriedno znati u obće: sastavljat će sveobću ili svjetsku historiju; a historija pojedinih zemalja ili gradova ticati će se najvećma svojih mjestnih žitelja; najposlje historija pojedinoga čovjeka važna je u obće i našega pamtenja dostojna samo onda, ako je taj čovjek bio u nekom pogledu odličan i znamenit.

§. 48. Postupak.

Počem se svaki čas i na sve strane u svietu što dogadjalo, a i danas neprekidno dogadja, ili počem je množina dogodjaja tako rekuć nebrojena: to sliedi, da ovdje može biti govora samo o načinu, kojim će se izlagati pojedini odsjeci iz historije n. pr. neke zemlje, neke varoši, nekoga naroda, nekojeg čovjeka itd. Jer mi ovdje ne imamo kao ono pri opisivanju, nikako cielu jednu stvar pred sobom ni sa označenimi joj granicami, već kao što je rečeno, imamo neku množinu pojedinih djela i podataka (fakta, data). Ove podatke valja nam istom u našoj pameti slagati i svezivati, i to onako, kako se nam samim svidi najbolje i najudesnije; s toga dakle valja piscu:

a) Prije svega da izbere sebi gledište iliti točku smatranja, pod koju će morati svoditi sav broj svojih podataka. To gledište ili ta točka smatranja, koja će mu ujedno i za titulu ili naslov pripoviedci služiti: može biti od svake ruke.

b) Pisac neka obrazuje svoj plan, a to je, da odredi predhodno onaj odnošaj, u kom će mu svi pojedini podatci jedan za drugim stajati. U obziru toga valja mu prije svega znati, da obći karakter i glavno svojstvo svakoj pripoviedci jest sukcesija, a to je sliedovanje dogodjajâ jedno za drugim iliti: neprekidno napredovanje u vremenu. Čim se gdje prekida pripoviedanje, tu odmah nastaje opisivanje, n. pr.: »Radoje sabravši sve, naljuti se i ustade; pa otvori vrata od kolibe, izadje na polje i uputi se k svojim ovcam. Noć bijaše prekrasna, mjesečina

sjajna; grobna neka tišina vladaše svuda okolo njega; samo bi kadikad« itd. Pisac dakle u razporedu svoga plana i u izlaganju sama hoda od dogodjaja dužan će biti, da sliedi vjerno poredku vremena a to je prirodnomu hodu i tečaju dogodjaja. Samo u poetičkih pripoviestih kao: romanih, novelah itd., gdje se hoće radoznalost čitaoca u veliko, da budi, hvata često pisac po jedan moment iz života ili radnje te sredinom stvari djelovanja započinje svoju pripoviedku, pa tek poznije kaže nam uzrok i povod njezinu zbiću i dogodjaju. Inače o redu pripoviedanja postoji u obće ovo pravilo: glavni dogodjaji, kao glavne stvari, neka idu onim redom, kao što su se po vremenu i zbivali; a uzgredne stvari i okolnosti neka idu onamo, gdje će ponajbolje poslužiti, da nam glavne dogodjaje postave u veću svietlost, t. j. da nam ovi budu to jasniji i više razumljivi; pa s toga epizode u pripoviedanju moraju uviek u tiesnoj svezi biti sa glavnim bićem, i neka se umeću ondje, gdje im je ponajbolje mjesto. Najposlje što se tiče moralnih misli, praktičkih istina, ili izliva čustva ili želja; ako baš hoće pisac da upotrebi, prečije im je uviek mjesto na kraju pripoviedke, iz koje i proiztiču; nego li u početku, gdje ničega još ne ima, što bi ih predpolagati moglo.

c) Ostaje još, što je ponajteže: da sva pojedina fakta i data dobiju pravi vid, da jih čitaoci opažaju u svezi i svjetlosti, a to je, da izvode iz njih onaj isti resultat i istu onu misao, što ju je imao i sam pisac u svojoj pameti, kad je pisao. I u ovom leži sva vještina pripovjedaoca; samo je njoj težko pravilo položiti, naročito kad pisac neće da individualizuje. Al' ipak neka ima na umu ovo troje: Svako pripoviedanje zaključuje u sebi ova tri glavna diela: početak ili pristup (uvod); sredinu ili zaplet; svršetak ili razmršaj (katastrofu). O tom u posebnom članku.

§. 49. Uvod, prelaz i zaključak.

U početku neka uzme iz prošlosti onoliko dogodjaja, koliko mu se za nuždno svidi, da spremi bolje

svoga čitatelja ili slušatelja za ono, što će mu pripoviedati. Zatim neka predstavi stanje stvari ekspozicija tj. neka navede mjesta, gdje će, i osobe, s kojimi će pripoviedku započeti, i pokaže, šta upravo hoće. Inače pristupi mogu se počinjati ili obraćajem k samu predmetu; ili okolnostim vremena, mjesta, različnim slučajnostim, ili obćom nekom mišlju, koja kazuje silu pripoviedke; ili kakvom kratkom moralnom istinom, kojoj će pripoviedka služiti kao dokaz iliti primjer.

A) Ob izboru uvoda.

Uvod (predgovor, exordium) nije ništa drugo, van priprava na glavnu misao ili temu, te nam zato rabi, da si u slušaocu pozornost uzbudimo.

U uvodu se: prvo: ili zadatak tumači ili rieč, o kojoj je govor, označi. Na pr. da tema glasi: »Tko rano ustaje, nikad se ne kaje«, onda bih ovako uvod udesio: Pririećje ovo ne ima drugoga smisla, nego ovaj: Ure jutarnje jesu jedino prikladne, da se čovjek ozbiljnimi stvarmi bavi. Drugo: U uvodu može se predmet, učin, zgoda, svečanost spomenuti, koja nam pruža priliku, da svoj govor izgovorimo ili razpravu, iztragu napišemo. Na pr. da tema ovako glasi: »Inštalacija hrv. župana; onda bih svoj govor ovako začeo: Čemu se danas toli bujna kita otmenih muževa hrv. ovdje sabrala? komu se u slavu ore ti sladki zvuci glasbe? komu se napijaju silne čaše rujne bukovštine? Nikomu, van jedino našemu slavnomu svečaru. Treće: U uvodu se mogu takodjer vanjske okolnosti spomenuti, koje stoje u savezu sa zadatkom: *a)* Mjesto, gdje se stvar nalazi ili gdje se je zgoda zbila. Na pr. tema: Slovo nad grobom Ljudevita Gaja uskrsitelja hrv. knjige. Uvod: Onaj, kojega danas materi zemlji predajemo, nije od onih ljudi, koji se u nas svaki dan radjaju jer je pokojnik ne samo tvorac one književne i kulturne dobe, pod koje okriljem i danas stojimo, nego i stvoritelj i uzdržitelj one pomisli, toliko mile jednim, toliko zazorne drugim, pomisli južnoga Slovinstva. (Kurelac). Ili: Evo nas ovdje suznih očiju, raztužena srca na grobu, tom spokojištu našega

prijatelja. *b*) Vrieme, u koje se što zbiva ili zbilo. Na pr.: tema: Bitka na Kosovu: Uvod: Poviest srbska bilježi za sjegurno mnogo dneva, gdje je majka Srbija nad nesrećom djece svoje zakukala, ali se je ipak opet podigla. Nu tko da se ne sjeća smrti njezine, kad je s nesloge svojih sinova jadna na Kosovu izdahnula. *c*) U uvodu mogu spomenuti, kakvu nam kob nebo udielilo, t. j. da li nam je bio dan liep ili gadan, shodan ili neshodan za ono, o čem pišemo. Na pr.; Put na Ivančicu. Uvod: Jedva je peta ura odbila, kad je posljednja zviezda utrnula a sjajno se sunašce iza gora pomolilo, te naviestilo, da nam na put ići valja itd. *d*) Govor abiturienta. Uvod: Eto nas na pragu znanosti, nu ne, da unj udjemo, već da se ga za uvieke od njega oddielimo. Cetvrto: U uvodu mogu govoriti ob obćenitom pojmu, s kojega prelazim na zadatak, kano na nešto posebna: *a*) Mogu iz obćenitoga pojma preći na posebni. *b*) Mogu govoriti o podrednom pojmu zadatka, te s ovoga preći na glavnu misao. Na pr.: „Izbor striliša je potreban.« Uvod: Izbor stališa* u dobi, kada u nas prave volje ni sposobnosti za nijednu struku dostatne još ne ima, biti će za cielo mučan posao; nu uzprkos fomu, valja ipak neki stališ izabrati i to iz sliedećih razloga itd.

c) Uvodom mi može biti pojam, koji je protivan momu zadatku, te s kojega prelazim na glavni pojam. Na pr. »Blagoslov mira.« Uvod: Koj od vas neće jošte pripoviedati o strašnih posljedicah rata! Rat ne uništuje samo ono, što je ljudska ruka stvorila; iste nam on darove prirode hara; strah i trepet širi se, do kud mu glas dopire; nesreću, propast i smrt donosi svikamo, kuda prolazi. Koliko se pako razlikuje mir božji od bojne vike pobjednosnoga Marta!

d) Za uvod rabi mi pripoviest, smješica, doskočica itd. Na pr. tema: Sila govora. Uvod: Pripovieda se, da je Ezop jednom na pazar pošao, te buduć obrekao kod

* Materialien für den Unterricht im mündlichen und schriftlichen Gedankenausdrucke von Dr. L. Kellner Schulrath. 5. Aufl. 1866. Altenburg.

kuće, da će nešta najboljega donieti, donese jezik; drugi put podje opet na sajam, nu obreče, da će sada nešta najgorega donesti, pa donese opet jezik. Jest, jezik može nam rabiti u najbolju svrhu, a i u najgorju, te zato pravo kaže hrvatska rieč: Jezik je najveće dobro ali i najveće zlo.

e) Uvodom mi rabi izreka glasovita muža, citat iz kojega pisca ili pririečje kakovo itd. Tema: religioznost i patriotizam: »Sve za vjeru i domovinu.« (Strossmajer). O pregnuću i značaju poštena i rodoljubiva Hrvata: »znanje, rad i poštenje hrvatsko je spasenje.« deviza (Petra Tomića).

f) Uvodom mi služi prispodoba ili slika. Na pr.: Vjera u nesreći. Uvod: Kao što se zlato ognjem kuša, tako ćeš i prijatelja istom tada upoznata, kad ti do nevolje bude.

B) O prelazu.

Prelazom zovemo rieči, pomoćju kojih s jednoga diela sastavka štioca uvodimo u drugi, Ovih prelaza manjkati nesmije, jer bi nam bio stil neugladjen i nesavršen, nu uz to ne valja nam ipak previše pisati. Sredina sadrži u sebi redom pravo pripoviedanje dogodjaja i slučaja sa svimi njihovimi protivnostmi, preponami, sumnjami i neizviestnostmi. Razpolaganje sa dieli u sredini treba da ide po tako zvanih stepenih zanimivosti; a ova zanimljivost stoji mnogo do prirodnoga dara za pričanje, pa onda i do znanja i vještine, šta valja najprije, šta li poslje kazivati; o čem opet ne govoriti nikako do izviestnoga nekojega vremena. Zanimljivost ova ide najviše na to, da ljubopitstvo pobudi, pa da ga do konca pripoviedke zadrži, i tek na kraju savršeno zadovolji; a to sve zapletom i zamršajem radnje i slučaja.

Recimo koju još naposeb o prelazih. Kako se može najlasnije preći, o tom ne ima osobita dobro ustavljena pravila. Obično se prelazi:

1. Pomoćju nekih formula. 2. Pomoćju stavačnih figura. Na pr.: Ad 1. Ne samo, da lienost čini čovjeka nekoristnim za ostali sviet, već ga čini takodjer i škodljivim itd. Ad 2. Neću, da vam dulje dosadjujem sličnimi

tricami, već ću nastojati, da prešav na zanimiviju stvar ugodnih vam časova pribavim; ili: Eto sam vam dovoljno razložio, o čem mi je govoriti, sada pako želim vas obsvjedočiti, da nisam dosele u tutanj govorio.

Mogu upotriebiti figuru dvojbe (dubitacije). Na pr. O tom, da nemarnjak svojemu bližnjemu ne koristi, već sam govorio, a što da još rečem o zlih plodovih, koje nemarnost sobom donosi? Kako da počmem, kako da završim?

Ob izvedenju glavne misli reći nam je: Izvedenje glavne misli sačinjava upravo cienu sastavka. Čim si više misli pokupio, čim si ih shodnije porazdielio, tim ti je posao laglji. Vujić i V. K. Kratka uputa u stilistiku od 22 samo strane. Zagreb 1870.

C) O zaključku.

Zaključak (svršetak) ili katastrofa ima zadatak, da borbu rieši, cieli dogodjaj razmrsi, te tako savršeno da zadovolji i početak i sredinu. Zato mora, da bude pisan jezikom krepkim i živahnim. Zaključkom nam služi: 1. Molba ili želja. 2. Opomena, pobuda, savjet. 3. U zaključku možemo uvjeravati, da će onaj, koji ono, što sam napisao, sliedi i upotriebi, jedino sebi koristiti, koji pako to ne uzradi, da mu se je nadati zlim posljedicam. 4. U zaključku možemo izjaviti svoju nadu, da će svaki, koji to uzčita, zbilja i poprimiti. 5. U zaključku mogu očitovati svoju bojazan, da sam možda čitatelju dosadan zato, da ne idem dalje; a zato ne idem, jerbo i najljepša stvar, ako se dugo nateže, napokon dosadi. 6. U zaključku mogu sve glavne misli u kratko spomenuti. 7. Sastavak mogu zaključiti kakovom poslovicom ili izrekom kojega slavnoga muža. 8. Sastavak mogu zaključiti takodjer samim zadatkom.

§. 50. Svojstva.

Svako pripoviedanje neka od prilike ima ona ista svojstva, koja i opisivanje, a to su: j e d i n s t v o predmeta, p r o s t o t a izlaganja i z a n i m l j i v o s t. Jedinstvo zahtjeva, da se izbere j e d a n glavni dogodjaj, pa da se ne mieša sa drugimi, te da se tako rekuć u krugu njihovu izgubi. P r o s t o t a iziskuje, da ne ima ničega, što

je suvišno i što je izlišno. A suvišno i izlišno zovemo sve ono, što k stvari ne spada, što ne prinosi niti kakve jasnosti predmetu, niti razumljivosti čitaocu. Zanimivost ili prijatnost zahtjeva, da se radeće osobe predstave živo i zanimivo; pa tako isto i njihova djela, njihovi postupci i položaji. Mjesto, vrieme i osobe opisuju se, a djela i dogodjaji pripoviedaju se.

§. 51. Vrsti pripoviesti.

Tko nam što pripovieda, ili je sam to izkusio i doživio, t. j. očima vidio, ušima čuo, ili preko drugoga doznao. U prvom slučaju zvat će se očevidac, a u drugom slušalac. U oba ova slučaja valja mu istinu govoriti. Ali ima još jedan slučaj, a to je, kad nam pisac pripoviedku iznova stvara i izmišlja; ili kad nam ono, što se doista dogodilo, po slobodnoj volji mienja i uljepšava. Ovakovi proizvodi odnose se krasnim stvorovom duha čovječjeg i spadaju u poeziju. Pa i u ovom slučaju valja piscu, da je barem vjerojatan, a to je, kad mu je pripoviedka nalik na istinu; ili drugimi riečmi, da nam pripovieda onako, kako je po vjerojatnosti ili po nuždi moguće bilo, da se što dogodi. Ako li on ne pazi ni na samu ovu vjerojatnost, onda će mu se pričanje zvati: basna ili gatka. U pripoviedkah dakle, što izlažu istinite dogodjaje, hoće se, da se kazivanje slaže i sudara sa samim djelom u istini (i ovo je historijska dostovjernost). Izmišljene pripoviedke moraju predstavljati dogodjaje tako, da su ovi barem mogući prema fizičnomu i moralnomu stanju i poredku svieta (i ovo je estetična istina). U njih se hoće još od pisca i poetska pravednost, spravedljivost; a to je, da on radećim osobam takovu sudbu odredjuje, kao što se nam čini, da su ju po našem moralnom čustvu zaslužile. Svrha je pripoviedci u prozi ili pripoviedajućoj prozi, da nam do znanja dostavi neke dogodjaje, da nam razum obogati novim znanjem, da razgrani način mišljenja itd.; a svrha je poetskoj pripoviedci, da nas pozabavi i čim trone; da nas k čemu pobudi ili nam radost pričini, ili nas u tugu baci.

Jer misli u pripoviesti mogu djelovati na četiri razlika načina. Zato i razlikujemo četiri vrsti pripoviesti.

a) Poučna pripoviest. Svrha joj je bistriti i množiti mnienje i nazore. U ovu vrst spadaju: historija, ljetopisi, paralele o narodih, ljudih: skrižaljke i pregledi iz poviesti države, narodâ; historijska i moralna razmatranja itd.

b) Okrasna pripoviest. Svrha je okrasnoj pripoviesti zabava, a pouka samo mimogred. Sravni okrasnu pripoviest s okrasnim opisom. Predmeti su ili dogodjaji obično izmišljeni. Zadaće za ovu vrst mogu biti po prilici ove: Supalj hrast. Seoska pripoviest. Pod lipom. Uspomena. Polagano! Šaljiva sgoda iz života. Pastir i zlatar. Šurka. Voštani ljudi. Prigoda na putu. Razmetni sin itd.

c) Poslovna pripoviest. Svrha joj je pripoviedati dogodjaje radi posla. Ovamo se broje tako zvana izvješća. Na pr.: Izvješće o šteti požara. Ivješće o šteti poplave. Svjedočbena pripoviest. Ovamo se broji i curriculum vitae t. j. opisivanje dosadanjega života. Kada tko službu uztraži ili se za izpit prijavi, onda mora napisati glavne dogodjaje iz svoga života, i to se zove: curriculum vitae.

d) Životopis s biografijami, nekrolozi i anekdotami. Mi ćemo ovdje govoriti samo o prvoj i trećoj točki.

I. Historija.

Historija u obće izlaže život roda čovječjega, ili život kakova čovjeka posebice. Zivot ljndski leži u samoj duhovnoj prirodi čovjeka, a javlja se u razvijanju osnovnih ideja, kao što su: ideja vjere (religije), ideja istine, pravde, dobra, nauke i vještine. Taj život čovječji ogleda se u neprevidnom redu naroda, koji idu jedan za drugim na pozorištu političkoga svieta. Svaki narod odlikuje se svojim osobitim karakterom, kao osobitošću svojih duševnih svojstva i svoje kakvoće. Ta osobitost daje mu i temelj njegovoj narodnosti, a to biva: jezikom, običaji, naravlju, vjerom i narodnimi predavanji. Ona je na neki način naravna njegova fiiziognomija, i svaki će

narod samo po njojzi razvijati najvećma jednu ma koju od pomenutih osnovnih ideja u svom životu historijskom. Tako se jedan narod odlikuje liepimi vještinami; drugi znanjem i naukami; treći zakonodavstvom, ratnimi djeli i politikom; četvrti radinošću, trgovinom i zanati; premda se sva ona osnovna načela života nalaze u nekoj mjeri u svakom narodu bez razlike. (Dr. Georg Weber Prof. und Schuldirektor Heidelberg Allgemeine Weltgeschichte I. B. 1857. Einleitung: Aufgabe der Weltgeschichte str. 1—29.)

Kako se poviest dieli.

Historija može izlagati razvijanje samo jednoga od onih osnovnih načela čovječje prirode; a može i neposredno izlagati samu sudbinu naroda. U prvom značenju dieli se historija na historiju religioznih vjerovanja i učenja, kao što je historija biblijska, historija crkve i hijerarhije; na historiju literature, nekoje nauke, poezije i riečitosti; na historiju liepih vještina, kao: muzike, zidarstva, vajanja, živopisanja; na historiju prava, historiju radinosti, kao: zemljodjelstva, trgovine, zanata. U drugom značenju postaje historija politička, koja izlaže samu sudbinu naroda, a to je, njegov postanak, razvijanje i napredovanje, njegovo trajanja, padanje i nestanak bića mu državnoga sa svjetskoga pozorišta.

Način, kojim historija izlaže svoja kazivanja, može biti trojak, a to je: etnografijski, kronologijski i sinkronični. (Lehrbuch der histor. Propädeutik Dr. Fr. Rehm, herausgegeben Dr. Heinrich v. Sybel, Marburg 1850. §. 1. str. 5. §. 3. str. 47. etc.)

Etnografijski (narodopisni) podjeluje svukoliku historiju ljudstva na poduže perijode; pa izlaže dogodjaje po narodih oddieljeno od početka da do kraja njihova.

Kronologijski (vremenopisni) izlaže dogodjaje po viekovih n. pr. stoljeće po stoljeće; ili po godinah onim redom, kao što su dogodjaji jedan za drugim tekli; pridržavajući se ovoga ili onoga reda u brojenju vremena (kronologije), važnosti čina ili ličnosti.

Sinkronični (suvremenopisi) izlaže dogodjaje po njihovoj suvremenosti t. j. skupa u jedno isto vrieme po raznih državah. (Prispodobi istoga Rehm-Sybela.)

Historični zadatak.

Najvažniji je zadatak historiku*, da istinito, pravedno i svestrano izlaže dogodjaje, a to je, da historija tako rekuć bude vjerno ogledalo suvremene epohe, savršenoga narodnoga mišljenja i vjerovanja, suvremene narodne obrazovanosti, narodnoga načina življenja, postupanja i narodnih običaja, koje sve skupa izražava vladajući duh onoga vremena, što se opisuje. Pa s toga historik ne treba, da jedne suviše hvali i veliča, a druge preveć ruži i kudi — to nije njegov posao. On je dužan hladnokrvno, da kazuje dogodjaje koji se rukovode više prstom providnosti božje, nego li čovječjom silom, i koji kao ono uzrok i posljedica — teku po vječnom zakonu jedan za drugim neprekidno i slivaju se u vječnost. Historik dakle neka je sudija bezpristran, nepodmićen i uzvišen nad predrasudci; pa da jednakom ljubavlju tumači i tudje i svoje, a jednakim duhom, da ocjenjuje i goni zablude strasti, gluposti, nečovječnost, tiranstvo i nemoralnost. (Pierre Lanfrey: histoire de Napoleon I. Le devoir de l' historien vol. 1—3 1867.—68 vol. III. ch. 1. o dužnosti historika). I historik se mora obazirati na ova pitanja: Quis? quid? ubi? quibus axiliis? cur? quomodo? quando?

1. Tko? (quis?). Pitanje tko rabi mi, kad je govor ob osobah, koje su na koj način uplivale. Ovdje se nabrajaju tjelesne i duševne sposobnosti djelujućih osoba kano i spol, oblik, stas, razum, mašta, čustvo, volja, strast, značaj, temperament, namjera, poticanje itd., kano i spoljašnji odnožaji života: porieklo, starost, stališ, imetak, zdravlje, bolest, srmt itd.

2. Što? (quid?). To mi pitanje rabi, kad je govor o dogodjajih, koji su sliedili jedan za drugim, pa bili

* Einleitung in die Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts von G. G. Gervinus, Leipzig 1859. str. 181. kao uvod u veliko djelo od 8 svez. i naposeb štampano.

oni učini i čini ljudski, ili pojavi prirode, koji imaju svoj postanak i razlog u zakonih i silah spoljašnje prirode ili u zajedničkom sudjelovanju čovjeka i prirode.

3. Gdje? (ubi?). Kada? (quando?) Ova se pitanja protežu na prostor (gdje?) i vrieme (kada?) t. j. gdje i kada je tko živio ili gdje i kada se što dogodilo.

4. Kojimi sredstvi? Čijom pomoćju? (quibus auxiliis?). Sredstva, kojimi tko što radi ili postizava, jesu dvojaka: *a*) Kod čineće osobe i to: spoljašnja sredstva dotične ličnosti t. j. tjelesne sile i nutarnja sredstva tj. duševna (sredstva.) *b*) Kod vanjskih okolnostih jesu: stališ, savez, mjestni i vremeni odnošaji, pravac i duh vieka itd.

5. Zašto? (cur?). Ovo se pitanje proteže na izpitivanje i potraživanje razloga, s kojih se je i kako koja stvar dogodila ili postala ili zašto se kao dogodjaj smatra. Dokaz, da se koja stvar sbilja dogodila, može se na sliedećem osnivati: *a*) da je dotičnik sam vidio ili motrio dogodjaj, zašto se hoće za pravo razpoznaje čina: zdrava osjetila, podpuno znanje i poznavanje, vješt duh bez predsuda, skladan odnošaj izmedju prostora i vremena, da ne ima protuslovja u ničem itd. *b*) Kad drugi svjedoče, na koje se možeš s pouzdanjem oslanjati. Tudja ili strana svjedočanstva su ili pismena (povelje, pisma); pri čem se mora dobro paziti, jeda li su ta svjedočanstva vjerodostojna i istinita, kako u cielosti tako i u pojedinosti. Ili su ta svjedočanstva ustmena (to su svjedoci u užem smislu), kod kojih se takodjer strogo paziti mora, jeda li zaslužuju vjeru i jeda li su sposobni pravo i istinito svjedočiti po svojih duševnih i tjelesnih svojstvih.

6. Kako? (quomodo?). Ovdje razpravljam, da li je koj čin istinit ili dvojben, dobar ili zao, koristan ili štetan, slavan ili neslavan.

Slog historika neka je prost i prirodan, pun i plemenit, kratak i umjeren; u crtanju i opisivanju točan, jasan a po potrebi i silan i živahan. Svojstva ovoga sloga, koji se osobitim imenom zove historijski, daju se najbolje prisvojiti čitanjem i izučavanjem uzornih historijskih sastava, djela.

Glavni izvori pisanju historije jesu: **kronike, anali** i **memoari**, jer joj daju gradju za preradjivanje.

a) Kronike.

Kronike (ljetopisi ili vremenopisi) postale su u srednjem vieku po samostanih, manastirih i medju kaludjeri (monasi). O njih se daje reći, da su prva i malne djetinjska pokušavanja pisanja nesistematična i nekritična historije. Kronike izlažu skupa dogodjaje političke, gradjanske, prosvjetne i crkvene, i to prosto po poredku vremena t. j. redom kronologijskim po godinah, mjesecih i danih onako, kao što su se oni jedan za drugim zbivali. One nam pričaju svašta, pa i ne premišljaju toliko da li je sve važno i našega pamtenja dostojno. U njih se često prekida sveza pripoviedanja, pa se umeću narodna pričanja, predskazivanja znamenja, čudesa, poslovice i drugi često djetinski razgovori. Sva vriednost njihova sastoji se u vjernosti kazivanja, po čem i slog kronike neka je prost i odredjen. Historik je pravi sudija dogodjajâ; a ljetopisac samo svjedok, koji pribira podatke, kao gradju za historiju. Po tom zalud se često mnogi usiljavaju, da napišu svoju suvremenu historiju — to je djelo nemoguće. Jer da postanemo kadri procieniti velike dogodjaje, nuždno je, da se izmaknemo od njih na neko historijsko odaljenje; inače vidjet ćemo samo dielove, a cielo nikada. (Želiš li čitati štogod o ljetopisih, zaviri u Kukuljevićev »Arkiv« za povjestnicu jugoslavensku, knjigu I. str. 1.—38. Tamo možeš čitati kroniku hrvatsku iz XII. vieka. Zatim u II. knjizi »Arkiva« od str. 30.—40. jesu ovi ljetopisi: *a)* ljetopis fratra Šimuna Klimentinovića; *b)* ljetopisi fratra Šimuna Glavića; *c*) ljetopisne bilježke popa Andrije Istrijanina; *d)* ljetopis nepoznatoga u talijanskom jeziku i *e*) spisi jugosl. akademije znanosti.

b) Anali.

Od kronike ili godopisa valja razlikovati **anale** (ljetopise ili) godopise. U analih bilježe se samo znameniti dogodjaji neke države, iliti važna djela nekoga na-

roda na kratko, prosto i zbiveno; opet redom kronologijskim. Anali su kao i kronike izvori za historiju; samo valja najprije, da im se kritički dokaže i odredi njihova vriednost i dostovjernost. Pa i sitnice i malenkosti ništa ne smetaju njihovoj dobroti. Ove ako ne važe za historika, mogu često da važe za romanistu. Nedostatci su anala kao i kronika, kad se u njih lažni glasovi, narodne priče i kojekakve gatke primaju za istinita kazivanja.

Anala nalazimo od starine u onih naroda, koji su se bukvami služili; a osobito u Rimljana »annales pontificum« ili »annales maximi.« Tako je i znameniti rimski historik Tacit nazvao anali neki dio svojih sastava, za razliku od prave svoje historije; jamačno samo za to, da bi skinuo sa sebe strogu odgovornost historika. Ljetopisi do XIII. i XIV. vieka na zapadu pisani su jezikom latinskim. U Rusâ je najstariji ljetopisac iz XII. vieka Nestor.* Spomena zaslužuju: »Dukljaninova kronika« iz XII. vieka itd.

c) Memoari.

Memoari (les mémoires) zovu se historijske bilježke ili spomenice, u kojih se bilježe razni suvremeni dogodjaji. I to čine očevidci, većinom onakvi ljudi, koji su ili sami radili na djelih političkih i državnih; ili koji su izbliže ta djela pratili. U njih ima pričanja, anekdota i drugih zanimljivosti. Bilježke ove dosta su krat značajne i vrlo primamljive; a to zbog svoje suvremenosti i blizosti k onim mjestom, gdje su se dogodjaji zbivali. Memoare većinom sastavljaju, i po smrti na sviet izdavaju viši činovnici, kao: ministri, poslanici, bani, sekretari, ponegda i sami vladaoci; u obće dakle oni vladini ljudi, koji su izbliže u državne i dvorske tajne zavirili.

Što se tiče načina i izlaganja, razlikuju se historijske bilježke od historijskog izlaganja time, što nam pisci bilježaka kazuju samo ono, što su sobom izkusili, t. j. vidjeli i čuli; a historici vrlo riedko uzimlju gradju iz svoje pameti, nego se uviek služe tudjimi izvori, samo što ih po svom planu izlažu. Historijske bilježke dodaju

---

* Miklosich: Chronica Nestoris. Vindobonae 1860. str. 182.

historiku mnogo zanimivih stvari i karakterističkih osobitosti. Često odkrivaju tajne pobude i uzroke dogodjajem, te razvijaju nove okolnosti, o kojih historija ili ne zna, ili tek iz daljeka nagoviešćuje. Često su zanimive i sa same ličnosti, koja ih piše; jer vješto izvedene odlikuju se uviek većom živošću i primamljivošću, nego i najvještije napisana historija. S toga one i imaju vriednost, jer su glas suvremenika, koji uviek važan ostaje. Najstariji spomenik ovoga roda jesu bilježke Cezarove o njegovu vojevanju. No pravim historijskim bilježkam postojbina je Francuzka, gdje ih toliko ima, da se pribiraju i u osobitih zbornicih izdavaju. Osobito se od vremena velike revolucije i Napoleona broj njihov znatno umnožio.

2. Životopis.

Životopis je pripoviedanje o životu, djelih i sudbini kakova čovjeka, samo taj mora biti osoba znamenita, ili tako zvana historijska. Historijsku pak osobu zovemo onu, koja je svojim životom i svojimi djeli imala silna upliva na biće političko-prosvjetno, iliti sudbinu naroda tako, da se stanje ovoga ili onoga na bolje ili gore okrenulo; n. p. kod Hrvata Gaj i Jelačić, Strosmajer, a kod Srba Kara-Gjorgje, knez Miloš itd.

Životopis nalići mnogo na historiju, no razlikuje se od nje time, što ima neprestano u vidu samo jednu glavnu-radeću osobu; a historija daje prvenstvo pojedinoj osobi samo u onih trenutcih njezina života, kad se ona kao glavni radnik u političkom svietu pojavila. Iz ovoga sliedi i prostranstvo i sadržaj opisivanju života. Ono se upušta u pojedinosti, pa opisuje sudbinu pojedine osobe daleko obširnije, nego ma kakvo drugo historijsko izlagánje. Ono počinje svoje pripoviedanje od poroda čovjeka, prati ga u mladosti i u zrelijih godinah kroz sve epohe života njegova; a prekida svoje kazivanje onda, kad se dani života njegova prekrate. Po ovom dakle najobilniji su izvori za životopisca historijske bilježke iliti spomenice.

Životopisac neka nam ne kazuje sva djela i sve dogodjaje iz života svoga junaka; on je dužan izabrati ono,

što je imalo upliva ili kakvih posljedica; što je važno i našega pamtenja dostojno; jer svaki prozaik valja da ima na umu naročito ono, što će od koristi biti. Istina i bezpristranost neka rukovode perom njegovim; jer životopis nije pohvalnica (panegirik), pa zato neka ne taji ni sáme mahne, slabosti i nedostatke onoga, kojeg opisuje.

Vrsti životopisa jesu: bijografija, nekrolog i anekdota.

a) Bijografija.

Bijografija je takodjer opisivanje života, ali kratko, koje sadrži samo glavne crte i najvažnija djeja iz života kakove osobe, manje više značajne. Ona nije toliko prostrana, i može za predmet, da ima ne samo osobu politički i historijski znamenitu, nego i u obće čovjeka, koji je poznat svojim suvremenikom, bilo to ma u kojem krugu obćinske radnje, i ma po kakvoj struci znanja i vještine. Stari Grci opisivali su život samo ljudi političkih; osobito vojskovodja; a ono malo, što su nam o filozofih i pjesnicih ostavili, činili su opet po tom, što su ti ljudi imali silna upliva na hod njihovih djela državnih. To isto daje se skoro reći o Rimljanih. Istom novo-evropski i američki narodi razviše život po svakovrstnom značenju, te se danas pišu bijografije ljudi, koji su odlični darom, obrazovanjem i sposobnošću; pa bili oni vojskovodje, državnici, reformatori, književnici, svećenici, putnici, fabrikanti, glumci ili zanatlije, samo ako su se svojim radom odlikovali i nečim svoj posao usavršili.

Slog bijografa neka je plemenit i dobro izradjen, ako i neće biti toliko uzvišen. Novija literatura ima uzornih obrazaca ove vrsti, osobito u tako nazvanih stvarnih, obćih riečnicih: enciklopedijskih, bijografskih i historijskih.

Kad koja osoba sama sebe opiše, onda se to zove avtografija. Ova predpolaže riedak i veliki dar izpitivanja i poznavanja sebe samoga; pa onda još veću i redju ljubav k pravoj, strogoj i odkrivenoj istini. Ovako što može se očekivati samo od čovjeka, koji saznajući svoju moralnu važnost i dostojnost, ne stidi se ujedno

i svoje slabosti i nedostatke odkriti. Malo je njih, koji će prema svom egoizmu onako sebe pred svietom opisati. Značajna je ona avtobiografija sv. Augustina u Confessiones Alfijeri-jeva, i Franceza Ž. Ž. Ruso-a u »izpoviesti«. Od Rusa pokušali su ju: Fon-Vizin, Podšivalov i Polevoj, kod Srba Dositej, Obradović a kod Hrvata Dragojla Jarnevićeva i drugi.

b) N e k r o l o g.

Nekrolog je izviestje o smrti neke poznate osobe. On dosta naliči na bijografiju, samo što još krače izlaže život i najvažnija djela pokojnikova. U njem se više opisuje pohvalna strana, trud i zasluge umrloga po tom, što se nekrolog piše na skoro po smrti, i više na utjehu srodnikom, drugovom i prijateljem pokojnikovim. Pa onda nekrolog je više neki proizvod vremena i okolnosti, s toga dakle ne mora imati ni one dosljednosti niti stroge dokazanosti, kakva se obično od bijografa iziskuje.

c) A n e k d o t a.

Anekdota, rieč grčka, n e i z d a n o, n e o b z n a n j e n o. Ona je uviek vrlo kratka te sadržaje u sebi po koju odličnu-karakterističnu crtu, uzetu iz života nekoje znamenite osobe ili po neku oštroumnu misao i mudru izreku; ili najposlje kakvu kratku priču o nekom neobičnom dogodjaju. Anekdote su od važnosti za historika, jer mogu po nešto, da osvietle karakter kakova u historiji znamenitoga čovjeka. U zapadno-evropejskih literaturah nalaze se čitavi zbornici od svake ruke kratkih, anekdotskih priča, kao: Skaligerijana, Bakonijana itd. Od Rusa odlikovao se proizvodi ove vrsti naročito P u š k i n 1799 † 1837., koji može služiti kao obrazac, kako se prirodno, živo i primamljivo pričaju anekdote. Ima ih sijaset osobito o Petru Velikom, caru ruskom, o Katarini II., o Mariji Tereziji, o caru Josipu II., o Fridriku II. itd.

Plan

za pripoviedku i opis kakve vojne ili bitke.

A. O p i s u j u ć i d i o :

a) Ratujuće strane n. pr. dvie države, dva naroda ili plemena.

b) Pravi povod i uzrok ratu; a to je sporna točka ili stvar, o koju se otimlju; pa onda i drugi uzgredni povodi i uzroci.

c) Ratne sile ili bojna snaga dvijuh strana; broj vojnika, pomoćna sredstva i orudja.

d) Obće bilješke i izviešća o vojevanju, n. pr. naznačenje mjesta t. j. bojnoga polja, gdje se nahodi i u koliko se prostire; vrieme vojevanja, koje može da bude prekidno ili neprekidno; najznatniji vojskovodje, druge starješine i manji vojvode, savjetnici; poslanici, uhode; način, kojim se rat okončao sa pogledom na posljedice, kao: gubitak u ljudstvu, troškovih, oblastih zemlje; propast naroda, države, vlade; svršetak rata i posljedice; dobitak.

B. Pripovjedajući dio:

a) Iz prošlosti valja uzeti onoliko dogodjaja, koliko je kao predhodno nuždno, da čitaoci shvate stvar bolje i jasnije, kao što su: zadjevice, progovori, uslovi, dopisivanja, oružanja.

b) Izlaganje samoga boja. Prvi napadač; mjesto, gdje; vrieme, kad; način, kojim je pao; pohodi i kretanja vojna; obsade; hod i tečaj bitke od početka do kraja; katastrofa ili razmršaj i svršetak.

c) Pokušaji mira ili primirja. Odustanak saveznika, nesrećni slučaji. Sastanci; konačno zaključenje mira; ovoga uslovi, potvrdjenje, izvršenje i dodatci (klansule, osobito tajne).

Plan za životopis.

I. Pripoviedajući dio ili: život i sudbina junaka.

A. Porod. Govori se o njegovih predjih, roditeljih, braći i sestrah; o rodnom mjestu, gdje se, — i vremenu, kad se rodio; napomene se godina, mjesec, dan, doba, čas poroda itd.

B. Uzgoj. Ovdje se kazuje, šta se dogadjalo s njim za onog vremena, dok još nije samostalnim postao, dakle: o postenenom razvijanju tjelesnih i duševnih sila i karaktera; šta su u tom pogledu roditelji za njega činili, počem sudbina roditelja za tog vremena obično je i sud-

bina dječija; pa onda o drugih zgodah ili nezgodah i okolnostih; najposlje ob onih ljudih, koji su nanj uplivali.

C. Samostalan život. Na koju se struku dao; čim se naročito zanimao; kakovu je službu obavljao; je li u svom životu izkusio povoljnosti ili nepovoljnosti. Promjene njegova stanovanja; putovanje, ženitba, obitelj itd.

D. Smrt. Šta ju je uzrokovalo; gdje mu se dogodila; kad, — godina, doba, čas, osobite njene okolnosti; pogreb; zaostala porodica te ini važni odnošaji.

II. Opisujući dio ili: karakter junaka, odličnika.

A. Njegova ličnost. Ovamo idu svojstva tjelesna, sposobnosti tjelesne, govor jezika, način živovanja, navike, ćud, narav, temperament, sklonosti, strasti, vrline, poroci, pobožnost; darovi duševni, bistroća, umjetnost, umjerenost, postojanost itd.

B. Način mišljenja, osjećanja i radnje:

a) U životu privatnom. Šta je dobra ili zla, koristi ili štete prineo postojbini, rodu, svietu: svojim primjerom, djeli, zaslugami; kao učitelj, književnik, državnik, umjetnik, vještak, vojnik ili zanatlija, svojimi izumi itd.

b) Najposlje na sgodnih mjestih može se navesti i to, šta su mislili i kako sudili o njem njegovi suvrenici, prijatelji i neprijatelji, potomci, tudjinci i sunarodnici; a možeš ga i sravnjivati i sa drugimi ljudmi, uzetimi iz svjetske historije, koji su mu po nečem podobni.

Pri opisivanju pojedinih crta karaktera daju se na shodnih mjestih zgodno upletati i anekdote, priče i druge poslovice.*

1. Paul-Louis Courier 1773 † 1825. **(Izvrstan franc. stilista i hellenista. Ulomak iz karakteristične i poučne avtobiografije. Poslanica Francezkoj „akademiji**“ napisa i liepih znanosti“ 1820.) Courier (čitaj Kurjė) bijaše sinom bogata gradjanina**

---

* Prispodobi i upotriebi uz ine: Falkmanna, Vujića i V. K.

** Académie française utemelji kardinal Richelieu (1585 † 1642.) g. 1635., a Académie des inscriptions et belles lettres osobito za historiju ministar Colbert g. 1663.

te vojnikom proti svojoj volji pod Bonapartom za velike franc. revolucije; kašnje osobito poslje II. rata proti Avstriji 1809. god. nakon pobjede kod Wagrama ostavi mrzko mu vojničtvo te samotovaše uza knjige. Mjeseca prosinca 1816. g. probudi obću senzaciju predlozi svoje peticije (prošnje) pariškomu parlamentu, gdje je otvoreno izrazio svoja načela. A tako i pismom akademiji „napisâ i književnosti“ g. 1820. Krepkost, živahnost, jedrina, prostota, konciznost i savršenstvo njegovu se slogu (la perfection de son style, qui est simple, concis, nerveux) obće priznaje, te se C. broji medju prve i izvrstne stiliste francezke. Zato evo primjera iz pisma franc. akademiji. Odlikovaše se osobito i kao polit. pisac i drugimi studijami, osobito grštinom, našav u Florenciji g. 1810 pastirski roman u grč. rukopisu grč. sofiste Longa iz 4. i 5. stol. ps. Is. pod imenom: Daphnis i Chloë. „S velikom tugom i skrajnom žalošću vidim, da sam izključen iz vaše akademije, jerbo vi mene napokon nećete nikako. Nije mi ipak žao (que je me vois exclu de veotre Académie, puisqu' enfin vous ne voulez point de moi. Je ne m' en plains pas toutefois). Vi možete za to imati tako dobrih razloga kao i za neprimanje Corai-a (učenoga helleniste rodom iz Smirne 1748. a umrvša u Parizu 1833. god.) i drugih, koji su vriedniji mene. Stavljajući mene medju nje, ne činite mi nikakve krivice; na sve se druge strane meni rugaju (on se moque de moi). Jedan pisac lista dnevnika (un auteur de journal heureusement peu lu), srećom malo čitanoga, stampa: „Gospodin se je Courier predstavljao (ponudjao), moli se (se présente) i ponudjat će se za biranje u „akademiju napisa i liepih znanosti“, koja ga zabacuje jednoglasno (qui le rejette unanimement). Da se komu dopusti stupiti u to sjajno tielo, hoće se što drugo, nego grčki. Upravo je primljen vicomte Prévost d' Irai, komornik, nekakov gospodin (le sieur) Jomard, vitez Dureau od Malle, družina, koja, istinu govoreć, ne znaju ni malo grčki, no čija su (stranačka) načela poznata.“ Evo to su poruge, koje vam moram ja podnositi. Ja bih znao i mogao jako dobro odgovoriti; no što me najviše boli i žalosti, jest, što vidim, da se izpunjuje, što mi je otac jednoč prorekao: „Ti nećeš biti nikada ništa“. (Tu ne seras jamais rien). Doselе dvojah (kao što uviek ima štogod tamna u proricanjih), misleć, da je mislio tiem reći: Ti nećeš na-

činiti, uraditi nikada ništa; zato sam se lahko tješio, jer mi se je to činilo dobrim navieštenjem po moj avancement u svietu; jer ne radeć ništa, mogah sve postići, a najpače biti akademikom; no se prevarih (je m' abusais). Moj poštenjaković starine izreče bez dvojbe, a on se riedko prevari: Ti nećeš biti ništa, to jest, od tebe neće biti ni žandara (gendarme), ni („rat-de-cave“ iliti) činovnika-akcisnika, (pretražitelja pića po pivnicah), ni uhode (espion), ni vojvode, ni lakeja (laquais), ni akademika. Ti ćeš biti lih Pavao-Ljudevit i ništa više (Paul-Louis pour tout potage) id est (to jest) ništa. Strašne li rieči!

Ludo je vojevati proti usudu (sudbini svojoj). Tri bijahu izpražnjena mjesta, kad se ja otimah, da se dočepam jednoga. Stekao sam si zaslugu, imah osposobljenje: uvjeravalo me, a ja povjerovah, to vam, evo priznajem. Tri mjesta prazna, gospodo, a pamtite dobro, molim vas, nikoga, da se popune. Vi ste odbili sve one, koji su bili za to sposobni. Corai, Thurot, franc hellenista, rod. 1768 † 1832; Hase, izvrstan filolog, rodio se u Njemačkoj 1780 † 1864, (čuvar nar. knjižnice): odbijeni jedan put, ne iskahu više (mjesta akademika). Siromah taj Chardon de Rochette, filolog 1753 † 1814., koj sav svoj život bijaše tako lud, te mišljaše, da će dobiti mjesto učenjačko, teško se prevari, umre. Ja bijah indi bez onakvih suparnika (rivala), kojih bih se imao bojati. Ne imajuć kandidatâ, bijaše vam težko, te ste već dva puta odgodili izbor s pomanjkanja valjalih članova. Jedni vam se činjahu presposobnimi (trop habiles), drugi prevelikimi neznalicami. Jer bez dvojbe niste vjerovali, da nebi bilo u Francezkoj nikoga, koj bi se dostojno sjeo na mjesto de Gail-a (1755 † 1829. prof. grč. jezika u Kollegiju de France, člana akademije napisâ i helleniste dvojbene vriednosti.) Vi idjaste baš za tom hvaljenom učenjačkom znamenitošću sreduje ruke (mediocrité, Mittelmässigkeit)! Što da vam napokon kažem? Sve mi idjaše laskavo na ruku, sve me pozivaše, nukaše na stolicu. Visconti učen starinar francezki, rodom Talijan iz Rima 1751 † 1818. napred me turaše; Millin me 1759 † 1818. naturalista i arkeolog slobodjaše (m' encourageait); Letronne izvrstan arkeolog i profesor (au Collége de France) 1787 † 1848. pruži mi pomoćnicu ruku; svaki mi tako rekuć go-

voraše: Dignus es intrare (vriedan, dostojan si, da unidješ — u akademiju*). Ja sam se imao samo prositi, ter se dakle ponudih, a ne dobih ipak ni jednoga glasa! — — —

Ne, gospodo, ne, to ja znam, ne bijaše to ni malo vaša pogreška. Vi ste meni odista dobro željeli, to sam siguran (j'en suis sûr). To se je vidjelo u posjetih i listovih, kojimi sam vas imao čast počastiti. Vi ste me primili (odgovorili mi) načinom, koji ne mogaše biti varav, lažljiv; jer čemu biste mi bili laskali? Vi me pravo poznavaste i nagradiste! Dapače većina vas mi se ruga gledeć na moje plemenite konkurente; jer davši vi njim prednost pred menom, umijete je dobro cieniti, te niste bili premalo upućeni, kad ste mene pomiešali s L' Oeil-de-Boeufi (t. j. s dvorskimi predsobaši prilizicami u Versalju)! Napokon vi mi dadoste pravo, složiv se u tom, da sam ja onaj, koji bi imao izpuniti, zauzeti jedno od ona tri mjesta u akademiji. Ali što ćemo! Moja je sudbina ne biti n šta. Vi ste liepo htjeli načiniti štogodj od mene, moja mi to zviezda (sudbina) uzme uviek, a vaši izborni glasi smeteni (odvrnuti) tiem (izlazkom) pomaljanjem, padoše. Božja to bez dvojbe bijaše volja, po plemenika (plemenka) običua svakdanjeg kova (le gentilhomme ordinaire). Plemstvo, plemenitost nije nikakva kimera, nego nešta jako solidna, veoma dobra, čemu se zna sva ciena.** Svak je hoće da kuša, a oni, koji su jednom ozlovoljeni, promieniše po sve svoje mnienje od nekoga stanovitoga vremena. Neplemenit, prostak nije, koji želeć se malo oplemeniti (décrasser) (oplemenitašiti) ne ide od kralja k uzurpatoru, a od uzurpatora kralju, ili koji u pomanjkanju boljega ne metne barem jedan de (von pl., plemeniti) pred svoje ime, odista s velikim razlogom. Jer, gledajte, što je to, i razliku, koju prave izmedju plemića i neplemića (roturier) dapače i u zemlji jednakosti, u republici književnoj (u akademiji). Chardon de la Rochette (vi ste ga svi poznavali), seljak kao i ja, uprkos toga sjajnoga imena, ne imajuć ino

* Prispodobi: Malade imaginaire od Molièra, gdje Argau, glavna ličnost ote komedije govori o medic. fakultetu, a sbor opetuje: bene, bene respondere. Dignus est intrare in nostro docte corpore.

** La noblesse, Dangeau, n' est pas une chimère, tako počima 5. satira Boileau-a franc. pjesnika 1636 umro 1711. od g. 1665. oponašajuć rim. Juvenala.

do lih znanje, poštenje, ćudorednost, napokon čovjek ničesa, zadubljen u studije, troši svoj imutak na knjige, na putovanja, posjećuje spomenike Grčke i Rima, knjižnice, učenjake, te je sam postao jedan od najučenijih muževa Evrope, poznat kao takov svojimi djeli. prosi se u akademiju, koja ga zabacuje posve jednoglasno. Ne, to znači krivo govoriti; njemu se nije obratila nikakva pozornost, njega se nije saslušalo. On za to umre, kao velika budala (mourut grande sottisse).) Vicomte Prévost živi na svojih imanjih, gdje nogama gazeć parfüm svojih cvatućih bilina, sastavlja kuplet (couplet), da zabavlja svoje sladko snivanje. Akademija, koja za to dozna, (ne akademija francezka, gdje se dva verza računaju pod jedno djelo; nego vaša, gospodo akademija u običaju ona Barthelemyvacâ 1716 † 1793, Dacierovacâ (misli više izvrstnih učenjaka mužkih i ženskih toga imena); Saumaisea-â (1588 † 1658. slavni prof. i filolog. učenjak), plašljivo ponudja gospodinu Vicomtu jedno mjesto u svom krugu; on se čini, kan' da će primiti, pa evo ga imenovana jednoglasno. Ništa nije jednostavnije od toga: plemić imenom i oružjem, čovjek kao gospodin vicomte (m. grof) vojnikom je akademiji, ne vojujućim, ni čitati umećim. Običajno pravo Francezke neće, veli Molière, da plemić, koji umije štogod raditi, a to isto pravo hoće, da mu svako mjesto pripada, dapače i ono u akademiji.

Napoléon veleum (génie), bog čuvar (dieu tutélaire), starih i novih plemena, uzpostavitelj titulâ, spasitelj pergamenata, da nebi tebe, Francezka izgubi etiketu (étiquette) i grbovje (le blason*), prez tebe .... Jest, gospodo, ovaj veliki muž ljubljaše kao i vi plemstvo, uzimaše plemiće, da si od njih načini vojnike, ili radje od svojih vojnika da načini plemiće. Bez njega što bi bili vikomti (grofići)? dapače i akademici!

Vi, gospodo, dobro vidite, da vas ja baš ne volim. Ja se s vami zabavljam, ter što se toga tiče, da bih se imao potužiti, to bih se na sebe, a ne na vas. Koji me je djavao (bies) silio željeti, da budem akademikom i čemu sam trebao patenta (diploma) učenjačkoga, j a, k o j i z n a j u ć g r č k i k a o r o d j e n F r a n c e z f r a n c e z k i (gl. „učene žene“ Molièrove), poznat i proslavljen po svih učenjacih njemačkih pod imenom:

* To te opominje komedije Molièrove: „učene žene“ (les femmes savantes od g. 1672.

Correrius-a, Courierus-a, Hemerodromus-a, Cursor-a, uz epitete: vir ingeniosus (muž veleuman), vir acutissimus (muž vele oštrouman), vir praestantissimus (muž preodličan) kao doktor **Pankrac**?* Ja sam učio, da znam, a do toga sam došao sudom izkusnikâ. Što mi više trebaše? Koli čudne fantazije, koja mi se je rugala od 40 godina po književnih koterijah, a živio sam na miru daleko od svih kabala, pa da ću se baciti sad posred mrzkih pletaka?! Da s vami slobodnjački razgovaram, gospodo, to je neprilična točka moje apologije; to je mjesto, gdje se osjećam slabim ter bih se volio sakriti. Razlogâ ne imam nikakovih, da krijem ili poljepšavam tu ludoriju, nit pravo valjane izprike. Navadjati primjere, to ne znači sebe prati, to će reći kazati ljage drugih. Mnogo je ljudi, mogu reći, pametnijih od mene, vještijih, filozofičnijih (ne prepanite se, gospodo) načinilo istu pogrešku te se na istom putu spotaklo takodjer ludo! Što to dokazuje? koju bih korist od toga mogao crpsti, ako ne dam misliti, da sam im tiem samo sličan! Ali ipak, Coraï, gospodo . . . . . medju onimi, koji su si uzeli za predmet svoj pisane spomenike starogrčke, Coraï zauzimlje prvo mjesto, nitko se nije više proslavio; njegova mnogobrojna djela nisu bez pogrešaka, nadahnjuju udivljenje svakomu, koji ih je kadar prosuditi; Coraï, sretan i miran na čelu jelenista, patrijarka jednom riečju učene Grčke te štovan od svakoga onoga, koji umije čitati alfu i omegu; Coraï htijaše jedan put biti akademikom! Ne kažite, dragi učitelju moj, što znam ja kao i sav sviet, da ste vi to jako malo htjeli biti, ter da vam ta misao nikada nebi bila došla bez vrućih prošnja, nekojih prijatelja revnih manje za vas možda, nego li za akademiju, ter koji smatrahu za svoju čast, ako se vaše ime pokaže na listi, što vi jedva dopustiste, te da biste vi bili pripravni samo se natrag povući. To je sve istina i zajedničko vam s menom upravo tako kao i uspjeh! Vi ste htjeli kao i ja, vaš nedostojni učenik, biti akademikom! To je značilo bez protuslovja **težiti za poniženjem**! Vas su primili kao i mene! To će reći s nas se dvojice rugaju. I više nego ja, vi ste glede te prošnje pisali akademiji, koja ima vaše

* Le pancrace svesilnik grčki = παγκράτιον od πᾶν sve i κράτος, sila, jakost; doktor Pankrace znači zloglasno ime u talijan. komediji, čovjeka pripravna se za svašta inatiti i tući.

pismo, te ga čuva. Povratite mu ga gospodo, milostivo, ili ga barem ne pokazujte. — — — Uh! sretne li misli, koju imadjaše veliki Napoleon, da u vojsku uvrsti liepe umjetnosti en-régimenter), da uredi znanosti poput kontribucije (pravo nameta ili poreza, les droits réunis): misao ta, prava božja istina, kraljevska, reče Marcellin de Fontanes (1757 † 1821. sveuč. profesor i predsjednik zakonodav. tiela za Nap. I., koga slavljaše raznimi pjesmami), da se promieni ukazom ili kao sudbenom odlukom ono, što obećavaju muze: ime i lovor vienci. Tiem ne stade svih potežkoća u literaturi; s toga je ova karijera nekoč tako težka, postala lahkom i jednostavnom. Mlad koji čovjek u znanostih avanzuje, postane sretan kao kod soli ili duhana (gdje ima vlada monopol i povlasti po volji.) Konduitom vladi poćudnim sladkim karakterom, poniznim i pristojnim načinom siguran je, da će napred doći i dobiti svoje mjesto (u službi), svoju platu, mirovinu, stan, akoprem neće inače raditi, nego i ostali sviet, nit se odlikovati, niti učiti. Mladi ljudi čvrsto prionu kadkada uz nauke; no to je gotova šteta po onoga, koji aspiruje na književnu čast; to je kao i učiteljeva smrt (grob) svakomu avansmanu! (c' est mort à tout avancement). Studovanje u ostalom čini te lienim. Zakopaš se u knjige, postaneš sanjar, raztresen, zaboravljaš na svoje dužnosti, na vizite, na skupštine, na mir, ceremonije; a što je još gore: studovanje te načini oholim; onaj bo, koj studuje, odmah si uobražava, da zna više, no tko drugi, pretenduje uspjehe, prezire sebi ravne, vredja svoje poglavare, zanemaruje svoje pokroviteljе te neće nikada ništa uraditi u znanstvenoj struci"* itd. (Francezka je akademija prva, najuglednija i najvažnija na svietu od svoga postanka pa do danas. Zato je ovo tako važno i poučno. Pohrvatio na Petrovo prof. dr. *Petar Tomić.*)

2. Fridrik Hristov Schlosser, (najpopularniji njemački historik i professor rodio se 1776. stud. † 23. rujna 1861. u 85. godini.) Fridrik Hristov Schlosser rodio se je 17. stud. 1776. u Jever-u, u današnoj vel. vojvodini Oldenburžkoj, jedva milju

* Couriera muža tako riedka dara i tako učena i izvrstnih sposobnosti, ali stranačkim fanatizmom progonjena i potisnuta u samoću, usmrti jedan od njegovih lovaca (un de ses garde-chasse) na imanju mu Tourainskom g. 1825.

daleko od sjev. mora (Nordsee) u davnoj i kršnjoj zemlji frižkoj. Za poroda Schlosserova pripadaše ta zemlja knezu i gospodaru Anhalt Zerbstskomu; za tiem pripade carstva ruskoga gospodaru. O roditeljih svojih pripovieda sám Schlosser riedkom otvorenošću g. 1826. u „Zeitgenossen, neue Reihe V. 65 Bd.“, da mu se je duhoviti i dosjetljivi otac na sveučilištu naučio piti preko mjere, te je kao advokat i otac zanemarivao svoje dužnosti. A svojim zlim gospodarenjem imetak izvanredno krepke, stroge i slabo naobražene si žene lahkoumno potrošio. Ta mati Schlosserova bijaše prestroga s djecom (ihre unvernünftige strenge nach rüstring'scher manier). Fridrik Hristov bijaše Benjamin, to jest najmladji od dvanaestero djece. Kad mu je bilo šest godina (1782) izgubi otca, koji nije najbolje uplivao na djecu, nit se osobito brinuo za budućnost njihovu. Mati se moraše sad mučiti. Fridrika dade na zabitno selo njegovoj tetci, koja je bila bez djece. U tom selu polažaše prvu učionicu te čitaše kašnje Campe-a, pedagoga (1746 † 1818): Kinder- und Jugendschriften, osobito njegova Robinsona mladjega (den jüngeren). Odavle ostaviv tetku na selu povrati se u rodno si mjesto Jever, da uči gimnazij. Tu se, pa i u knći Schlosserove matere, nalazilo mnogo vojnika iz raznih strana, koje su za novce najmili i kupovali njem. vladari, pa je prodavali Englezom, da unište slobodu i Amerikance svoje. Od tih se je „čudnih ljudskih robova“ Schlosser koješta naučio, što mu je u duši ostalo kroz čitav život. Rad duga časa utemeljiše tu častnikom (i vojnikom) biblioteku. Njom se služaše i mladi Schlosser, ali tako, da je više zobao, nego li običnim načinom čitao razne knjige još raznijega sadržaja. On sám priznaje, da mnoge nisu bile za njega, a uz to su ga načinile: naseweis, vorlaut, in allen dingen oberflächlich bewandert und reich an phantastischen grillen“, — und eine disputirsucht besonders über religiöse fragen in ihm erwekt, die er dann sogar in die klasse (des gymnasiums) hineingetragen; allein es legte auch den grund zu dem vielseitigen wissen, das zu allen zeiten sein ruhm und sein stolz gewesen.“

Još prije, nego izuči gimnazij, umre mu mati, te mu ostavi samo toliko imetka, da je mogao doučiti dalje nauke brez tudje pripomoći ili podpore. Tako moraše već u 15. go-

dini kao sirotče bez otca i majke sám po daleku svietu. Sloboda i samostalnost bijahu njegovoj naravi tako dragociene svetinje, da je volio kuburiti, stradati i sve nepogode za to strpljivo podnašati, nego li se dostati dobra, ali ovisna mjesta ili nesámostalne službe. Oboružan temeljitim filologičkim i matematičkim znanjem, što no si ga je s najneutrudljivijim i neprekidnom marljivosti stekao u Jeveru, otide na sveučilište Göttingen u Hanoveranskoj sadanjoj kraljevini pruskoj g. 1794. baš onda, kad je bila francezka revolucija na vrhuncu svoga cvietanja ili bolje biesnjenja. Akoprem mu još ni 18 godina nebijaše, odlikovaše se ipak takovom voljom k naukom i ozbiljnošću, kakva se riedko nadje kod djaka. Za sveučilištna predavanja nehajaše mnogo, jer mu se površnost, taština i oholost profesora ne ljubljaše. Sud njegov o H. Heine-u pjesniku (1799 † 1856.), koga prije štovaše „als wunder der welt", o Meiners-u historiku i profesoru u Gotnikah (1747 † 1810), o znamenisom prirodoslovcu Iv. Blumenbachu, göttingen profesoru (1732 † 1840.) bijaše jako ostar i strog (nepovoljan); no tim većma štovaše Kästnera 1719 † 1800 matematika i pjesnika epigrama, Spittera, prof. historije i filozofije i publicistu (1752 † 1810); Planck-a, crkv. historika 1751 † 1833. (Gesch. der entstehung, der veränderung und der Bildung unseres protestantischen lehrbegriffs 6 sv. Lps. (1781—1800) i Eichhorna Karla Fridrika slavnoga historika i juristu 1781 † 1854. (deutsche staats- und rechtsgeschichte, Göttingen 1808—23 u 4 sv.), koji je sa Savigny-m 1779 † 1861. slavnim načelnikom posebne škole rim. prava i s Rudorffom 1803. znamenitim pravnikom sačinjavaše trias (triumvirat). Što je manje polazio sveučilište, tim više učaše i studovaše privatno uz bogosloviju novije jezike, osobito: francezki, englezki, talijanski; historiju i geografiju, Kantovu filozofiju i matematiku. Mathematiku vazda vele cienjaše, te je u svom djelu: Universal-hist. übersicht der gesch. der alten Welt (u 3 sv. 1826—34) ostentativno pokazao svoje matematičko znanje kod aleksandrijske prosvjete. Na sveučilištu se upozna sa sunčenikom svojim, sinom superintendanta (nadpopa protestantskoga) iz Arolsena. Tu se sprijatelji s obitelju te štovaše kćeri i bude kao član štovan od obijuh mladjih kćeri nadpopovih. Njih se spominjaše 30 godina

kašnje najnježnije. Na ženitbu ne mogaše misliti, jer je vidio biedu neimućna čovjeka u otčinskoj kući, a ženitbom bi mu se prekinule, a možda i posve uništile, nauke i študije, za koje življaše odanošću i najvećim oduševljenjem. Kad njekoliko godina kašnje potraži istu odličnu obitelj, ne nadje je više: lahkoumna sina Šloserova suučenika nestane, a kćeri se poudaše na daleko.

Izučiv nauke na sveučilištu u Göttingenu kroz 3 godine 1797—1800 bude kućnim učiteljem u svojoj domovini u grofa Bentinck-Rhoona u Varelu, a onda kod neznatna trgovca na selu blizu Altone i Hamburga ponad Labom riekom. Šloser je sam opisao „den eigentümlichen charakter, den der unmanierliche erzieher (Schlosser), dessen roher stoff sich nie hat poliren lassen“ (V. 1873. u K. L.), zu der feinen gräflichen gesellschaft und den vornehmen flüchtigen Holländern, welche die revolution dahin geführt hatte, bildete.“ — Ma se i činjaše čudnovatim njegov „gelbschnabel“ mit seiner gelehrsamkeit und seinem barbarischen französisch inmitten der feinen modewelt der französisch gebildeten gräfin und ihrem kreise, to ipak imaše prvu priliku motriti s bliza, lahkosti površnost i plitkost aristokratskih ljudi. — U još čudnovatiji krug dodje Šlosser na onom selu pokraj Altone, gdje saksonski vlastelin i plemić sakupljaše oko sebe veselo društvo, tako zvane vesele i propale svatove (verdorbene und bedrängte genies); u njegovoj se kući spahinskoj sastajaše i kazalištno društvo, te se i igralo. Šloser posjećivaše to kazalište, no ne igraše nikada, jer, reče sam, da to njemu ne pristaje („denn ich durfte nie eine andore rolle spielen, als meine eigene, weil ich sonst des auspfeifens ganz sicher war.«) Ako prem inače: um das urtheil der welt und der Menschen pflegte er sich nie viel zu bekümmern.“ — Učeničkim svojim kolegom jednim upozna se u Hamburgu s duhovitim i otmenim odvjetnikom, u čijoj bi se kući često zabavljao. Inače rado samotovaše, osobito na šetnji čitajuć i nasladjivajuć se krasnom prirodom Ottensen-a. Kad bi mu već dosta bilo suhe njem. filozofije, kojom se je tada mnogo bavio, čitaše francezka djela, osobito od Pascala i Malebranche-a 1638 † 1715. do d'Alemberta 1717 † 1783., Diderot-a 1713 † 1784, Voltaira 1694 † 1778 i Helvetius-a 1715 † 1771. Isto tako ima

mnogo zahvaliti na koristnoj pouci, kako sám priznaje, spisom Schlegelovim. Ako se je s vremenom i udaljio od romantika po svojem zanimanju i dobi nije ih ipak nikada tako osudjevao, kako njegovi prijatelji pjesnik idila Voss 1751 † 1826. i Paulus 1761 † 1851. rationalista.

Taj dojakošnji život svoj zamieni Šlosser drugim, postav g. 1800. kućnim učiteljem u plemenita i bogata trgovca Gjure Mayera u Frankfurtu na Majni, gdje je podučavao i odgojivao 12god. dječaka i 11god. djevojčicu. Tu mu prodje 6—7 godina tako: „dass er an den unterricht seine ganze eigene bildung anknüpfte, dass er alle wissenschaften, in denen er zu lehren hatte, sogar physik und botanik, sich selbst auf das gründlichste anzueignen bemüht war. Für seine geschichtlichen vorträge nahm er den stoff stets aus den zuverlässigsten quellenschriftstellern, die er zu dem zwecke excerpirte." — On sám priznaje „dass er in seinem eifer dem jugendlichen alter zu wenig rechnung getragen, dass er die kinder „in den sturm seines fast krankhaften dranges nach wissen" hinein gerissen, somit durch seine heftigkeit im ganzen fast mehr geschadet, als durch seinen eifer und seine kenntnisse genuztt habe." „Er hatte damals noch die grille, veli sám, dass man der seele das edle anbilden könne. Das ist nicht möglich, wovon ihn erst die erfahrung bei der erziehung zurückbrachte. Der edle mensch wird geboren, nicht gemacht." — U to doba prodreše i Francezi u Njemačku, te je Šlosser imao prilike s franc. častnici kao i s njem. državnici razgovarati i razpravljati o najvećih polit. i državnih pitanjih. „Ereignissvolle zeiten schliessen das herz auf und bringen die menschen einander näher." Studiranje crkvene poviesti dovede ga k Aristotelu 385 † 322, najvećemu uz Platona, grčkomu filozofu, bez čijega se točna poznavanja ne da shvatiti duševni život srednjega vieka nit se može skolastička filozofija srednjega vieka dobro razumjeti. Spis „de plantis" 1) (o biljinah) htjede izdati u prevodu s tumačem, no od-ustane od toga. Sad, pošto je gotov bio s uzgojem Mayerove djece, idjaše za stalnim zvanjem, do kojega si mišljaše put prokrčiti učenimi razpravami. Zato izda g. 1807. i 1809. dva djela, koja svakomu posvjedočiše i dokazaše veliku učenost i obširno njegovo čitanje crkvene poviesti. To su 2) Petar Abé-

*

lard iz Nantes-a 1079 † 1142. utemeljitelj razumne skolastike (filozofije) i riedka drugarica njegova Dulcina (Abélard und Dulcin inače zvana (Heloïse) i 3) Leben des Theodor de Beza (1519 † 1605. desna ruka Kalvinu 1509 † 1564.) und des Peter Martyr Vermilli (inače Pietro Vermigli ili Vermilio) 1500 † 1563. slavni propovjeduik rim. kat. po svoj Italiji, a onda slavan bogoslov i glava kalvinacâ. Predgovor ovu djelu o Bezi i Petru mučeniku Vermilju napisa Šlosser u rodnom si mjestu Jever-u g. 1808., kamo je pozvan bio za gimnaz. učitelja. Na putu preko Kassela posjeti nestalna karaktera historika Johannes a Müllera (1752 † 1809) „den Thukydides der Deutschen“, kako ga sad u predgovoru osbiljno, a kašnje ironički nazivaše. Djelo o Bezi pobudi osobitu pozornost već za to, što je pisma Kalvinova, koja mu je superintendent Löffler u Gothi priobcio, dobro upotrebio, te što su Planck i historik Luden (1780 † 1837.) osobitom pohvalom obaspeli pisca. U tom je djelu udario Šlosser pravcem, koga se je držao čitav viek svoj. Ono naime, što je poznato iz drugih pisaca, naveo bi samo kratko ili mimogred napomenuo, a neupotrebljena i nova vrela citovao bi točno i obširno, iztičuć prave i nove misli. U predgovoru rečenomu djelu udari takodjer takvim putem, s koga nije do smrti sišao (vd. predgovor k poviesti 18. vieka pred smrt g. 1860.) On se vazda, osobito u predgovorih kao i u predavanjih i indje u spisih, opiraše modi, površnosti u znanostih, afektacijam, nadutosti i taštini bilo reformatora, pisaca, učitelja, popova ili državnika. Das ist der hervortretendste zug seines wesens, als das charakterische kriterion seiner natur und persönlichkeit. Sviet se od mene, a ja od svieta odalio, reče g. 1860. — „Ein in sich abgeschlossener charakter von vorherrschend contemplativer richtung war er eine welt im kleinen, ein mikrokosmos. Jever, Šlosserov zavičaj, spadne usljed mira u Tilži (7. srpnja 1807.) pod kraljevinu hanoveransku. Šlosser imadjaše tu toliko posla javnim, službenim i privatnim podučavanjem, da mu samo po nedjeljah i svetcih preostajaše vremena za študije. „Er war isolirt, wie ein Tropfen oel in einem glase wassers.“ Eilers, tada gimnazialac u Jeveru, veli: „Schlosser wäre in der schule reformartorisch mit gewaltiger, rücksichtslos durchdringender kraft aufgetreten, wodurch er sich ebenso

wenig freunde machte als durch sein „aristokratisches wesen", wie sie seine absonderung von der menge und ihren gemeinen wegen nannten", jer je htio svojimi nazori i bezobzirnim načinom (grubim često) baš diktatorski prodrieti i reusovati (uspjeti). Sein „odi profanum vulgus (mrzim javno mnienje) et arceo" hätte sie noch mehr verletzt, wäre er nicht „fleisch von ihrem fleisch, bein von ihrem bein gewesen. No kašnje mu se ipak priučiše, privikoše malo po malo, jer je vazda pošteno mislio i radio, makar i „grubo", kako naglasi njegovim otačbenikom kolega mu Scheer: sein wesen sei zwar aristokratisch, aber seine lehre „friesisch-frei und dass ein höherer und edlerer geist in ihm walte."

G. 1810. položi ostavi Š. svoju profesuru u zavičaju, te ode opet u Frankfurt, ne da bude odgojiteljem, nego prijateljem u Meyerovih, te da opet novo jedno djelo štampa. Na putu se zadrži u Giessenu kod sveučilišta, da položi i steče doktorat filosofije. Djak Eilers imaše Šlosseru jako mnogo blagodariti, te su intimno prijateljevali; ali se kašnje tako razdvojiše, da je Šlosser običavao reći: „der ist leider für mich begraben." Eilers veli in „seiner wanderung durch's leben: „In dem charakter dieses grossen geschichtschreibers liegt es, dass er menschen und menschliche Zustände von einem idealen moralischen standpunkte auffasst, dann aber, wenn er sie in der wirklichkeit bei näherer betrachtung seinem ideale nicht entsprechend findet, leicht zu hart beurtheilt."

Sad je Šlosser u Frankfurtu opet preko 7 godina proživio i to tako radino, kako samo njegovo „gvozdeno zdravlje" i riedka umjerenost dopuštahu. Uz gimn. profesuru i privatno podučavanje bijaše on kadar studovati, knjige štampati i ine učene recenzije pisati po literarnih časopisih. Već godine 1812. izadje i za nas Hrvate važno i danas još djelo 4) die Geschichte der bilderstürmenden kaiser des oströmischen reichs". Djelo ovo prizna Šlosser sám za najbolje svoje; liepo ono svjedoči o temeljitom piščevu poznavanju jezikâ (u višebroju) obće i crkvenopolit. historije kao i bogoslovje. No čitatelji moraju Engleza hist. Gibbona imati u rukuh i pred očima, ako hoće da pravo ociene Šlossera.

Za moto si 4) djelu uzme rieči iz Ilijade Homerove (Omerove) koje ga karakterišu izvrstno:

„Ἐχθρὸς γάρ μοι κεῖνος ὁμῶς' Ἀΐδαο πύλησι,
ὅς χ' ἕτερον μὲν κεύθῃ ἐνὶ φρεσὶν, ἄλλο δὲ εἴπῃ“.
(Denn mir verhasst ist jener, so sehr wie des Aïdes pforten,
Wer ein andres im herzen verbirgt, und ein anderes redet.)

U Frankfurtu se upozna Šlosser s krugom plemetih gospodja, koje su nanj odlučno djelovale za sav život. On u svojoj avtobiografiji o tom kaže: „Es ward mir eine neue seite des menschlichen lebens gezeigt, ich hörte auf an allem wahrhaft menschlichen zu zweifeln, ich machte innere erfahrungen. Der adel der menschlichen seele, an den ich nicht mehr geglaubt hatte und den ich nur in der dichtung zu finden meinte, zeigte sich mir im äusseren verkehr. Die idealischen träume meiner jugend von freundschaft und wahrem leben schienen mir kein eitler wahn mehr, und ich gewann muth für den kampf mit der gemeinheit. Das wort vom glauben, das mehrentheils nur ein mittel schien, womit der starke oder schlaue den schwachen und einfältigen täuscht, erschien mir seitdem als ein trost der seelen, denen das wissen aus gnaden von gott versagt ward.“ — Medju timi riedkimi dušami bijahu gospodje A. Heyder, rodjena Meyerova; C. Schmidt, rodjena Müller; N. Grunelius, rodom Bethmann-Hollweg i druge.

Vizantinske poviesti radi dade Dolberg tadašnji velevojvoda frankfurtski Šlosseru profesuru iz poviesti na liceju. To zvanje prinuka Šlossera 5) na izradbu: Weltgeschichte in zusammenhängender erzählung. Za deset (10) godina kašnje stane Šlosser sasvim drugčije preradjenu poviest izdavati pod naslovom: „Universalhistorische übersicht der geschichte der alten welt und ihrer cultur“ 1826.—34. g. u 3 velika svezka razdieljena na devet (9) s registrom od G. L. Kriegka historika i literarhistorika danas arkivara. Mnogi drže ovo za najbolje djelo Šlosserovo te ima tu prednost, što je poviest staroga vieka iztrgnuo iz kovačnice i privilegovane monopolije filologâ pa ju uveo medju sviet. Kad se sa Steinom 1757 † 1831. pruskim ministrom i državnikom sastao i pobliže upoznao, reče Š., da se više od njega naučio, nego iz množine folijanata. No jer je svuda opažao pomanjkanje karaktera (kako mi sad

u Hrvatskoj), jer većinu vodi privatna korist i taština, s toga mu omrzne: alles politische treiben und schwatzen osobito u površnih, nenaučnih i lažljivih kovača novinah, koje se izdavaju za „nosioce i stvoritelje „javnoga mnienja“.

G. 1817. u listopadu dodje u Heidelberg na Wilkenovo 1777 † 1840.* mjesto za historika profesora sveučilištnoga i bibliotekara u 41. godini dobe svoje. Tu kao sveučilištni profesor i sveuč. knjižničar dodje Š. jeduom post tot tantaque discrimine rerum do žudjene celji i zvanja. Svu sad silu posveti sveuč. mladeži i studijam. Prvih deset godina (do 50.), ostane još neoženjen; ali kućanstvo mu bijaše ne garçouski već kao u obitelji. Prijatelji i prijateljice sastajali bi se u njegvu domu kod čaja, pri čem bi je „osbiljni i mrki profesor“ sam posluživao i mjesto domačice zastupao, na najljubežljiviji i zabavniji način. Često bi tumačio svoje ljubimce pisce: grčke tragike, Platona, a osobito Talijana Danta (1265 † 1321): divinu commediu (božansku komediju). Danta već u Frankfurtu čitaše, te mu ostade kroz sav život najmilijom zabavom i odmorom kao i biblija. U svom djelu: Weltgeschichte für das deutsche Volk: sv. V. u predgovoru s. V.—VI. veli:

„Der verfasser (sám Šlosser), der aus scholastik, mystik und poesie des mittelalters einmal ein besonderes studium gemacht und Dante mehr als dreissig (30) mal gelesen und mehr als zwanzig mal interpretirt hat, glaubt trotz seiner in rücksicht der leute, die das christenthum zu ihren zwecken missbrauchen wollen, oft geäusserten freien meinungen kühn auftreren zu können.“ Tiem je zabavljao svoje prijatelje do visoke starosti. „Die poesie (Dante's etc.) musste ihm den ge nuss und die wirkung der bildenden künste und der tonkunst ersetzen, deren werth und verständniss ihm verschlossen blieben. Er war zu allen zeiten ein abgesagter feind alles wirtshauslebens. Deshalb hielt er sich fern von allen männergesellschaften, von allen solchen kreisen, wo bei wein, bier und tabak ein freierer ton herrscht. Er selbst hatte nie geraucht, hat nie wein getrunken; thee und kaffee waren seine getränke;

* Fridr. Wilken historik ode g. 1817. u Brlinu za sveuč. profesora i prus. historijografa. Pisao toga mnogo i o krstaš. vojnah i o perzij. jeziku; no za nas Hrvate najvažnije je djelo njegovo: Commentatio rerum byzant. imperat. gestar. 1817.

erst später nahm er bei tische etwas bier. In seinem studierzimmer herrschte die grösste reinlichkeit und ordnung; die folianten und älteren werke wurden in das vorzimmer verwiesen, die wände der arbeitsstube waren mit den ausgesuchtesten werken, meistens in elegantem einband garnirt. In spätern jahren stand in der mitte des zimmers ein zierlicher schreibtisch von palissanderholz und daneben eine marmorbüste von Dante, beides geschenke der grossherzogin Stefanie. Sein anzug und seine erscheinung hatten etwas vornehmes, erinnerte aber an ältere zeiten und gewohnheiten, denn er trug noch jabots, als sie längst aus der mode waren. Nie sah man Schlosser in schlafrock.“

G. 1817. izda 6) Staudische verfassung. Tad zavlada kao i danas velika reakcija, natražnjačtvo i samovolja; zato ustane proti tomu kao čovjek i rodoljub poštenjak. G. 1818. izadje 7) Vincent von Beauveais hand- und lehrbuch für königliche prinzen und ihre lehrer. Prvi sv. razpravlja ob učenih iztraživanjih znanosti i njihovu toku od početka do Ljudevita sv. ili IX. † 1270., onda o državnom i kulturnom životu za Ljudevita svetca IX. te o Vincentu de Beauveais-u i o njegovih djelih. Medju timi se djeli učenoga kaludjera odlikuje osobito knjiga ob uzgoju (kraljici Margareti), o naučanju i obiteljskom životu. Zato posveti to djelo i prevod onim svojim prijateljicam — družicam, koje već spomenusmo.

Novo sveuč. zvanje prinuka Šlossera, da sastavi u pregledu poviest novoga i najnovijega vremena. S toga, da bude stvar temeljita, odputova u Francezku i Pariz, gdje je kroz 6 mjeseca (1/2 g. s velikom marljivošću proučio biblioteke zarad potrebita gradiva g. 1822. Tako izadje već ove iste g. 1823. 8) „Geschichte des 18. jahrhunderts in gedrängter übersicht“ u dva mala oktavsvezka. Djelo ovo posveti Guizot-u (1787 † 1874.) tada profesoru historije u Parizu i van Praëtu prvomu bibliotekaru parižkomu. U Parizu se upoznao Š. s mnogimi uglednici. Sliedećih godina izradjivaše i preradjivaše dosad izdanu obću poviest staroga i srednjega vieka.*

---

* In Paris hatte sich sein gesichtskreis im umgang mit verschiedenartigsten menschen erweitert und die ansprüche an ihn erhöhten sich, er gestand es selbst (1823), dass er jetzt eine andere arbeit als die über das mittelalter für bedürfniss halte.

U ovu dobu iliti perijodu Šloserova života ide i njegova ženitba. Tiem nastaje ponj nov život. „Er hatte bis zum fünfzigsten (50) 1826. jahre im junggesellenstande seiner wissenschaft allein gelebt und von einer braut nichts wissen wollen. Von früh sechs (6) uhr bis abends spät lag er mit ausnahme der ess- und spazierstunden unablässig über seinen studien; unmittelbar selbst nach tisch war die zeit der zeitungslektüre gewidmet. Eine eiserne gesundheit erlaubte ihm diese beneidenswerte ausdauer und gab seinem auge, dessen gefährte ihm frühe von den blättern geraubt (Kurelac) worden war, die stärke zu so unermesslicher anstrengung. Wenn man auf den ersten blick den nach einer seite geneigten körper auf etwas schwankendem gestelle in unsicherer bewegung sah, hätte man eine solche physische kraft kaum vermutet; aber wenn man dann im lebhaften gespräche die energischen bewegungen der arme und des oberkörpers betrachtete und die glockenstarke stimme vernahm, die schon dem knaben bei seinem konrektor den namen schnaubhahn eintrug, so fühlte man sich einer strotzenden kraft gegenüber, die von der natur gegeben, durch regel und mässigkeit erhalten war. Selten erkrankt pflegte Schlösser ehe er in sein hohes alter eintrat, seine unpässlichkeiten ohne ärztliche hilfe in einem wohl tage (Napoleon) und nächte anhaltenden ununterbrochenen schlafe zu verwinden; sein tod war ein reines erlöschen der kräfte, von keinerlei krankheit begleilet. Seine diät war immer die regelmässigste gewesen; er liebte kräftige und gewählte kost; er trank nur bier, nie wein; er hielt auf regelmässigen spaziergang oder gartenaufenthalt; er liess sich von jedermann in seiner arbeit stören und niemand wurde je vor ihm gemeldet, er vor niemandem je verleugnet. Die eintretenden fanden an ihm und um ihn nichts von derart der sonstigen deutschen bücherwürmer, nichts von dem staub und schmutz einer gelehrten stube. Seine halsbinde und hemdkragen konnten unter der breiten faust etwas zerknittert sein, sonst war sein anzug rein und geordnet, die

---

Das bedürfniss der zeit zu ergründen. Noch fand er auch jetzt in sich selbst kein vergnügen an der schriftstellerei über die tagesinteressen, aber er hielt es jetzt für pflicht jedes unbefangenen, seine stimme neben dem gebelle der einen und dem geheul der andern partei zu erheben."

zeuge fein und gewählt. Seine werthvolle bibliothek (3000 bände) stand in der zierlichsten ordnung aufgestellt, sein arbeitszimmer aufs eleganteste hergerichtet, auf dem geschmackvollen palisandertische nichts als der nöthigste apparat. Beim ersten anblick konnte er wohl eckig erscheinen, aber er war darum nicht steif und hölzern. — Bei jenen theeabenden, wo er noch als junggeselle eine kleine schülerzahl um sich sah, berei'ete und schenkte er selber den thee und gab die beikost um, geschickt und achtsam." Takov bijaše Š. prije ženitbe, braka. Prijatelji ga i prijateljice odavna nagovarahu, da se oženi. „Der Frankfurter freundeskreis, mit welchem die lebensgefährtin Schlosser's, Louise Hoffmann aus Bendorf bei Koblenz, in verbindung stand, konnte dem fernen freunde die hingebung und treue nicht edler vergelten, als durch die vermittlung einer ehe, die für Schlosser von den glücklichsten folgen war. War ihm auch der besitz von kindern versagt, so wehte doch in dem kleinen, aber geschmakvoll und harmonisch eingerichteten hause die wolthuende atmosphäre eines echten familienlebens. Die feingebildete, mit gesellschaftlichen talenten und einem heiteren naturell begabte gattin wusste in verbindung mit jüngern frauenzimmern, bald aus ihrer verwandtschaft, bald aus befreundeten familien, dem häuslichen leben anmutige formen zu geben, die heftigkeit des mannes im persönlichen verkehr zu mildern, die übersprudelnde kraft durch weibliche sanftmut zu mässigen. Die beschränkten verhältnisse, unter denen Schlosser bisher gelebt hatte, lösten sich nun in wolstand auf; die gebildeten cirkel, die nach den Dantestunden sehnsüchtig verlangten, erhielten nun einen mittelpunkt. Gern hätte die für gesellschaftliche unterhaltung so empfängliche frau eine grössere wohnung bezogen, aber der mann erklärte fest, er würde das das haus, wo er so viele erhebende und genussreiche stunden verlebt habe, nicht verlassen. Istom pod starost promieni stan, jer se ne mogaše penjati. Schlosser, makar mu već preko 50 godina, moraše se u braku (ženitbi) mnogo čemu priučiti, što mu je i novo i neudobno bilo. Als er sich mit seiner liebenwürdigen lebensgefährtin von den feinsten geselligen formen vermälte, musste er sich in handschuhe bequemen, einen stok tragen, gesellschaften und whistkränzchen besuchen, vergnügungsreisen machen; aber er schikte sich in das alles weit leichter, als

ihm die collegen zugetraut hätten. Nach seiner verheiratung überliess er der geschikten hausfrau die einzelheiten des haushalts, dessen grosse geschäfte er indessen mit pünktlichkeit fortführte, die ihm immer eigen war. On ne bijaše niti škrtica niti razsipnik. Rado podupiraše plemenite svrhe, dobre djake, bolnice, sirotišta itd. Tad bi znao biti baš darežljive i obilate ruke. Seine geldschublade liess er stets offen stehen und selbst verreisend wollte er nie leiden, dass man sie verschlässe. Ali zato zahtjevaše, da mu u kući bude samo poštena i vierna družina. Buduć da je bio izvrstan poznavalac ljudi, bijaše sretan u izboru družine, žene, odvjetnika itd. Bilo je kadkad i iznimke. Er konnte zeitweilig aus gutmütigkeit, aus lässigkeit, aus bequemlichkeit einen unpassenden verkehr unterhalten mit menschen, über deren wert er vielleicht weniger als jeder andere im unklaren war. Dieselbe sittenstrenge, die sich in seinen schriften aussprach, waltete in dieser beziehung in seinen lebensverhältnissen. Mit zwei berühmten collegen brach er allen verkehr ab, als er den einen über einer filzigen gemeinheit ertappte, „so schmutzig, (wie er ihm in's gesicht sagte), dass ihn niemand mit der kluft anfassen möchte"; als der andere ihm die zumutung machte, einen jungen wegen politischer verhältnisse angefochtenen freund zu verleugnen. Es geschah aus moralischem widerwillen, dass er sich frühe von allen universitätsgeschäften zurükzog. Man schob es gewöhnlich auf seine unpraktische natur. Er jedoch meinte sich rühmen zu dürfen, dass er als vorstand der bibliothek bewiesen habe, auch geschäftliche aufgaben lösen zu können und zu wissen; aber die senatsconnivenzen gegen studentische ungebühren an der universität, die körperschaftswidrige eigensucht der facultätsmitglieder, die vielfache gesinnungsgemeinheit in der gesellschaft, die durch bildung und wissen die gewählteste sein sollte, widerte ihn so sehr an, dass er sich aller gemeinschaft mit dem universitätskörper, so weit es immer zulässig war, entzog. Die feindseligkeit der collegen, die sich Schlosser bei solchen ernsten collisionen durch seine schroffe rüksichtslosigkeit zuzog, trug nicht das wenigste dazu bei, ihn in jenen ruf abstossender unnahbarkeit zu bringen. No svatko, koji ga je posjetio i imao

priliku pobliže poznavati, prevario se i osvjedočio ob ogovaranju i zlobi dušmana njegovih.

Mnogo je gorkosti morao pretrpjeti, od lahkih i zlobnih kolega, što je zastupao red, moral, poštenje, marljivo studovanje mladeži i patriotizam. Šloser se već za rana naučio na samostalnost i uzdanje u svoje sile, jer je već od petnaeste godine bio svoj, punoljetan. Dies frühe gefühl der unabhängigkeit von jedem äusseren verhältnisse und künstlichen bedürfnisse gab seiner jugend schon die sicherheit des tons den stolz und trotz, das vollsaftige selbstgefühl das der ὑπέρθυμος Διὸς υἱὸς (srčano diete božje, junački sine) bis in sein spätestes alter nicht verleugnete, indem er unter sein bildniss mit seiner schweren hand die schweren Dantischen worte schrieb: „Sta come torre fermo, che non crolla giammai le cima per soffiar di venti.“ (Poput čvrsta stojeć zvonika (tornja), komu se vrhunac nikad ne trese od puhanja (duvanja) vjetrova).

Die formlose weise, der mangel conventionellen anstandes war dann der zweite, mit seinem selbstgefühle engst verschwisterte zug, der in Schlosser's erscheinung unmittelbar auffiel. Er hatte die Rüstring'sche derbheit, die er aus dem haus in die schule, aus der schule durch alle lagen des lebens trug, nie ablegen können, nie auch, sagte er, ablegen wollen. Aus allen kreisen und gesellschaften — schulen, gymnasium, lyceum, verschiedenen familien, universität etc. ging er „eckig und vierschrötig“, so nannte er es selber, hervor.“ Eine leidenschaftliche aufwallung mässigend zu beherrschen ward ihm schwer, die gutmütigkeit aber, mit der er solche härten im kreise der seinen zu vergüten suchte, kleidete ihn auf's liebenswürdigste. Tadel und unmut zu verhalten, den stolz des selbstgefühls und die zuversicht des eigenen urtheils zu dämpfen, war ihm wenig gegeben, und er hätte sich darum auch nicht viel bemüht. Mnogi su ga za to prekoravali. No on bi im bio mogao srčano odvratiti: Gut! meistert mich! Gott segn' euch gute sitten.“ (Worcester against (in opposition) Percy.)

Djake si i prijatelje umio bi Šloser najnježnije tješiti i poučiti u najkritičnijih položajih. Der geglaubte murrkopf erwies sich als ein mann von der woligsten behaglichsten laune

(u družtvu), dessen grundherzliches kräftiges gelächter die innerste heiterkeit erwekte, dessen gutmütige nekische satyre wider die freunde uno franen seiner umgebung am liebsten zugleich ihn selber blossstellte, wie um die genekten zum wiederneken herauszufordern. In solchen momenten kam der kraftübermut, die offenheit, die lebendigkeit, die gefühls wärme, in seiner natur in der ergötzlichsten weise zu tage; das innerste sprudelte sieh in einem fast kindlichen unbedacht aus. Niemandem wäre es gefährlicher gewesen als ihm, ein geheimniss anzuvertrauen; die unfähigkeit der verstellung hätte ihn wider willen jeden augenblik zum verräter gemacht. On bi se zacrvenio, te bi se odmah vidjelo protivno od njegove unutarnjosti. Živahna bijaše Š. čustvovanja poput blage duše filozofa Petra, Abelarda, Danta i Luthera, koje vele štovaše. U jednom te istom trenutku osjećao bi pro i contra i popustio čustvu naivno sve. U mladosti usisa kao dječak veselje i radost prema prirodi, zato mu bijaše značajno svojstvo težiti za idilnošću, samoćom i povlačenjem u sama sebe. S toga napisa već g. 1817. ove rieči: Die wissenschaft gibt seligkeit in sich, sie nutzt durch mündliche lehre. Neki broj svojih slušatelja običavaše jedan put u tjednu pozvati na čaj. Tu bi se malo porazgovorio s djaci o svakdanjih pitanjih, a onda bi prošao na svoje predavanje, te bi se upustio u podulju diskusiju i tumačenje koga potaknuta pitanja. Seine vorlesungen waren noch ungleich formloser als seine schriften. Predpostavljajuć znanje čina, razpravljao bi o predavanju po koj momenat, ali nepodpuno i skačuć s jedne stvari na drugu; predavanje mu s toga ne bijaše u suvislosti, već ganz aus dem stegreife, die redesätze kaum jemals regelrecht gebildet, glatt vorgebracht und unabgebrochen zu ende geführt. Tko je slušao bečke sveuč. profesore Aschbacha iz poviesti toga pravoga učenika i štovateija Šloserova te Virožila iz ugarskoga prava, lahko si može u ovoj fotografiji ili kopiji predstaviti predavanje Šloserovo. Pa ipak bijaše Šloser vele popularnim profesorom; denn die belehrenden blike auf welt und geschichte auf menschen und völker, auf vergangenheit und gegenwart, die lichtvollen vergleichungen, die praktischen bemerkungen über tausend auf dem wege liegende fragen und gegenstände, das war in der besten zeit seiner grössten geistigen rüstigkeit

von ganz unvergleichlicher anregung. Često su ga prispodabljali Sokratu. Zwar in seiner flucht vor schülern und in der höchst undialektischen methode seiner rede konnte niemand dem Sokrates unähnlieher sein als Schlosser.

Ali u tom se jako slagaše s grč. filozofom, što je laži i lažućemu i lažljivomu vieku odlučnim bio protivnikom. Iz dna duše mržaše na nemoralan, materajelistički i banauški život (βαναυσία, prostačtvo). On je čovjek, reče neki Englez, dessen äusseres ungeschikt mit seinem inneren telegrafirt. U školi i kod kuće bijaše isti, koji i u svojih spisih. Er besuchte die kirche nicht, aber er sann im ernstesten nachdenken über die geheimnisse des jenseits nach, über die geschichte keinen aufschluss gibt; er las mit der erbauten andacht die evangelien, die profetischen schriften der bibel und Luther's predigten und bibelerklärungen aus einem inneren bedürfnisse. A tako čitaše i Aishyla i Danta. Die grossen lehrer jedes glaubens in jedem volke waren ihm heilig. Zato on više cienjaše pastirskoga kalifa Omara, koj je prezirao zemaljska dobra, nego li mnogoga lakomnoga i nemoralnoga kršćanskoga bogoslova. Zato mržaše i na Voltairizam. (Der frivole voltairismus war ihm ein greuel.) Šloser bijaše čisti demokrat. Seine demokratische gesinnung ruhte auf den edelsten menschlichen grundlagen. Schlosser gehört keiner partei und keinem verfassungsdogma an. Seine catonische seele wollte lieber sich selber opfern, als ihrer überzeugung untreu werden. Er war ein durchaus heiterer und glüklicher mensch, wechselnd zwar, wie jeder vernünftige: zwischen ernst und scherz, zwischen würde und lässigkeit, je nachdem sich die anlässe boten. Šlosera ide zasluga, što je utemeljio posebnu historičku školu, školu, koja strogo sudi, cieni ili osudjuje dobro ili zlo, prijatelja kao i neprijatelja, Niemca kao i tudjinca. Što nije više na Slavene onako, kako Šafarik malo na Hrvate, imao obzira, leži više u okolnostih i napredku, nego li u protivničtvu njegove duše. Schlosserova je posebna zasluga u Niemaca, što je u trnastu (trnjanu) dosadanju poviest ulio život i živost, kad je literaturu više stao cieniti od ratova i dostojno ju nastojao ocienjivat i svuda uvrščivat, gdje joj je mjesta. S toga postane popularnim historikom a postane i narodnim, njemačkim, jer je nastojao i najviše težio za tim, da djeluje na duhove i uzgoj naroda njemačkoga

a to mu i podje za rukom. „Er rühmte sich 1844 seine zeitgeschichte einzig für die Deutschen bestimmt zu haben, deren beifall ihn um so mehr verpflichtete, je weniger er (po primjeru Danta prema rodnomu gradu): „grade aus liebe zum vaterlande der landsleute schlaffheit, grübelei, öde gelehrsamkeit, überfluss an rednern und schreibern (dichtern) und mangel an männern der that, oder ihre faselei und akademische (und journalistische) rohheit geschont habe."

Takov bijaše Šloser. Sad nam ga je, pošto ga sa svih strana ogledasmo i poznamo, lahko pratiti u učenih radnjah dalje. G. 1830. utemelji 9) s Berchtom u Frankfurtu: Archiv für geschichte und literatur". Taj je pet godina izlazio. Šlosser je napisao u arhivu više prekrasnih razprava, od kojih su nekoje napose preštampane: Tako: 10) Frau von Staël (rodj. Neckerova, spisateljica i kći slavnoga ministra za Ljud. XVI.) 1766 † 1817. und Frau Roland", rodj. Phlipon-ova 1754 † 1793., koja je igrala veliku ulogu u Francezkoj: osobito za I. revolucije. 11) „Cultur- und geistesleben des 18. jahrhunderts in Frankreich." 12) „Ueber Dante's divina commedia" (i napose štampana). 13) „Zur beurtheilung Napoleons und seiner neuesten lobredner und tadler" 1832—35. (i napose preštampano.) A pomagahu Šlosseru pri izdavanju arkiva raznimi histor. razpravami: Gervinus, Kortiim, Aschbach Stenzel, Rommel i drugi. Historik Heeren 1760 † 1842. napadaše arkiv, no sebi tim najviše nahudi. Da kod novoga izdanja popravi „poviest 18. stoljeća", ode sa ženom si u Pariz g. 1834., gdje je gradivo sakupljao, jer kod prvoga izdanja g. 1822. nije bilo još pomoćnih djela; Mignetovih 1824. i Thiersovih (1823—1827 g.) Ovim djelom (poviesti 18. i 19. stoljeća kao i onim o Napoleonu jako mnogo pripomože Šlosser boljemu i pravednijemu ocienjivanju i presudjivanju franc. revolucije i Napoleona, komu su u Njemačkoj porugljivo dodavali epitet: „mrtvoga lava". Obitelj napoleonska, osobito mati potonjega cara Napoleona III. i sám ovaj princ kao i drugi članovi carske porodice pružiše mnogu u priliku svojimi sbirkami i spisi, da je Š. pravedno mogao pisati i suditi toga izvanrednoga čovjeka. Šlosser je kašnje od cara Napoleona III. (1848—61.) lahko mogao doći do redova franc. i inih odlika, no demokratska i ponosita duša ne htjede onako, kako

Mommsen i Ritschel ni čuti za to. Sad pripravljaše i popunjivaše Š. obću historiju svoju, te ju izdade 1842—57 u 18 svezaka pomoćju dr. G. L Kriegka 14) pod naslovom: „Schlosser's weltgeschichte für das deutsche volk"; a tako i onu 18. i 19. stoljeća u 8 svezaka do g. 1815. (do sad 4 izdanja) 1852.—60.) Uz to je Š. i u druge časopise pisao, osobito u „Heidelberger Jahrbücher", kao suurednik. 15) O Dantu dade na novo štampati stare recenzije svoje g. 1855. uz nove primjetbe. Najvažnijim se svojim djelom poviešću 18. i 19. vieka kao prorok i vodja Mojsija oprosti 1860. g. sa svietom, za koj je toliko patio i uradio preko 60 godina. Dvie još skoro godine življaše samo za sebe prateć po novinah historiju kao i prije, osobito englezku.

Šlosserova poviest i spisi mu imaju stalna načela, a ta su ova tri stožera: Diese fundamentalprinzipien, die als unterlage seiner historischen anschauung, beurtheilung und würdigung aller erscheinungen, handlungen und persönlichkeiten gelten können, sind erstlich eine demokratische gesinnung, aber nicht in der wörtlichen und modernen bedeutung, sondern in dem sinne, der dem römischen volkstribunat zu grunde lag, der sich des gedrükten volkes gegen die unterdrüker annimmt, der den schwachen gegen den starken beschützt, und die sache des hilflosen und armen wider unrecht und gewalt führt. Ein zweiter grundzug ist in bezug auf die handlungen der menschen eine sittenrichterliche strenge (mnogim u tom prestrog), in bezug auf die bestrebungen die hervorhebung der reinen absichten und überzeugungstreue. Haben wir in seinem demokratismus die idee des volkstribunats erkannt, so sehen wir in der sittenstrenge den ernst eines römischen censors und die strengen grundsätze eines stoikers, denn mit einem römischen charakter hat der kräftige, rüstige verfasser die meiste ähnlichkeit.

Der dritte grundzug endlich ist ein rationalistischer freimut in betreff kirchlicher und religiöser satzungen. Dabei aber besitzt und achtet er ein religiöses gemüt, ehrt und preist lautere (čistu i pravu) frömmigkeit, die sich im kämmerlein kundgibt. Diese drei grundrichtungen sind der „rothe faden" der Schlosser'schen geschichtsanschauung. Ihm erscheint die europ. amerik. menschheit als ein grosses ganzes, wo die min-

derzahl herrscht und geniesst nach ihrem vorteil und nach den eingebungen ihrer selbstsucht einrichtungen macht, erhält oder ändert, ohne beachtung des gemeinwohls, ohne ein herz für die leiden des gedrükten volkes, ohne sinn und gefühl für die angeborenen rechte und das der menschennatur inwohnende freiheitsbedürfniss." Diese herrschende minderheit heisst bald adel und hof, bald aristokratie, bald pöbelherrschaft oder parteiherrschaft. Schosser's geschichte des 18. jahrhunderts kann als der strafende vorbote des jahres 1848 gelten," jer u njoj možeš čitati i naći sve griehe navedenih stranačkih manjina te prorokovanje godine 1848. Tako njegov učenik i štovatelj G. Weber 1849. Blätter für literarische unterhaltung. Drugi još bolji učenik Šlosserov Gervinus veli: Es ist umsonst, die äussere systemlosigkeit und formlosigkeit der Schlosser'schen werke zu leugnen. Francezki i englezki historici pa i u Niemaca osobito Ranke bolji imaju slog i formu od Šlossera; no oni ipak više grieše; jer pazeć preveć na formu zanemaruju stvar, pa je zato Šlosser bolji od njih, jer je stvar vazda više od forme, jezgra od ljuske, duša od tiela. „Deutschland erhielt, was wie ein widerspruch in sich selber klingt, einen reinen idealisten zum historiker, der rein zum ergründen der realen dinge berufen ist. Die charakteristiken Dante's von Bocaccio und Villani (slavni historik-kroničar florentinski † 1378.) lassen sich in den wesentlichsten beziehungen auf Schlosser geradezu übertragen. Villani kaže o Dantu (IX. 134. kronika florent.): sbog znanja svoga je ponešto preuzetan, rad je korio i ponosan bio, no kao „eckiger" učenjak nije umio obćiti s lajkom; ali je znamenit sbog inih svojih krieposti, znanosti i vrline, buduć da je plemenitimi svojimi književnimi djeli donio domovini slavu i čast. To isto misle i mnogi o Schlosseru. Schlosser geflel sich darin, halbe seiten seiner weltgeschichte mit stellen aus alten sprachen zu füllen, weil er dies als den kürzesten weg erkannte, das bild der zeiten unverdekt von allem rhetorischen firniss wiederzugeben. Na isti način upliće i englezke i franc. i talijan. citate; a služio se i časopisi i novinami. Zato ga ne može dobro pojmiti niti cieniti, tko ne zna tih jezika, a pravi je učenjak, akademik i sveuč. profesor mora znati barem onako, kako grčki i latinski osobito profesor historije. Schlosser i u tom uzorno prednjači

mladeži i učenjakom. Schlosseru i medju historici velikih naroda malo ima párâ. tako bijaše svestrano izobražen, a što je još više: pročitao je sve znamenite historičke spise i pisce zasjecajuće u obću poviest njegovu a uz to i sijaset listina i to sve u originalu raznih dotičnih jezika s prerazními pravopisi. Šloser bijaše bolji profeso, nego pisac. Popularnost mu pribavi u Niemaca „poviest 18. i 19. stoljeća“ (4 puta izdana Prave mu zasluge istom uvidiše i priznaše pošlie i sbog god. 1848. Pruski kralj mu dade red: pour le mérite (red zasluga). odlikova ga i bavar. kralj; no najmilije mu bijaše priznanje od naroda i što su ga njegovi Jeverci počastnim gradjaninom a zemljaci nadjeli trgovačkomu brodu ime „Schlossera“. I tu se pokaza pravim čovjekom naroda, demokratom. U starosti osobito prije smrti, kad već od slabljine ne mogaše čitati, najveću i najnježniju utjehu i njegu imaše u jedne krasne i vele plemenitte duše do pošljednjega časa, a to je njegova žena i vierna drugarica. Šlosser svojim životom i spisi djelovaše i djeluje na premnoge u Njemačkoj (i izvan nje, kao što je i na moju malenkost.*) Malo ima muževa Šlosseru ravnih; za to je i njegov životopis vele riedak, ali i za svakoga vele poučan i zanimiv. S toga su evidentni, jasni razlozi svakomu, za što mora da ga dobro pozna i uči i hrvatska mladež.

(Na Ivanje i na Petrovo u Karlovcu g. 1875. *Prof. dr. P. Tomić.*)

Avtobigrafije:

Dr. Gjuro Weber umirovljeni ravnatelj te iza Schlossera najbolji njem. pisac obće poviesti rodom iz bav. Pfalze 10. veljače 1808. g.) Gjuro Weber rodio se je 10. veljače

---

* O Šlosseru se može reći, da je bio podpunoma onakov historik, kakov mora biti i kako to punim pravom od svakoga povjestnika išće prosluli franc. historik Pierre Lanfrey (rodom iz Savoje u Chambéry-u g. 1828.) kad ovako piše: L' histoire a une autre mission que celle de plaire, il n' est plus possible aujourd' hui à l' historien d' être national dans le sens étroit du mot. Son patriotisme à lui c' est l' amour de la vérité. Il n' est pas l' homme d' une race ou d' un pays, il est l' homme de tous les pays, il parle au nom de la civilisation générale; il appartient aux intérêts communs de toutes les nations, aux intérêts de l' humanité, et son peuple est le peuple qui les sert le mieux. Et

g. 1808. u Bergzabernu, varošincu, koj sada pripada bavarskoj Pfalci (Palatinatu). Već u trećoj godini izgubi oca, zanatliju toga varošinca, naseljivša se unj iz Birkenfeldskoga sela. Jer je mati bila siromašna, moraše se mladi Gjuro već od malih nogu boriti s gladom i nevoljom, te si sam kruh služiti. I tako se već za rana nauči na samostalan život, uzdajuć se uz Boga najviše u se i u svoje sile. Dok su se drugi djéčaci veselo igrali i zabavljali, moraše Weber materi si pri svakojakom poslu pomagati, drva, suće za zimu skupljati, po strništih za žetve klasje (klasovinac) brati, te pomanje službice obavljati za malenu platu privrede radi. To bi on tiem radje obavljao, što mu je dobra majka liepim prednjačila primjerom. Njoj bijaše načelnim pravilom: da pošten rad ne služi nikomu na sramotu, pa da je bolja vlastita privreda od svake strane (tudje) podpore. Dobra mu i vesela majka proživi francezku revoluciju, koja joj ugrabi brata, umanji imetak i dohodke. To bi ona često po dugih večerih šijuć zaslužbe radi pri uljenci-lampici u toploj kućarici pripoviedala svomu sinu, te mu tumačila svoje jade i nesgode. Uz to bijaše ona boga bojeća žena, koja je nada sve cienila bibliju. Svi su ti značajni potezi njezini prešli i na sina joj. Izučiv seosku školicu nastojaše si Gjuro popuniti znanje privatnim čitanjem knjigâ, medju kojimi bijaše i romanâ iz dobe romantike. Tiem si u duši stvori čudan sanjarski sviet, koj mu se kašnje razori ozbiljnošću života. Pun sentimentalne boletice i naîvnosti, nastupi stazu, koju bi sto puta bio ostavio, da je poznavao dobro prije sviet i ljude. Tako dodje već sedamnaesta (17) godina, a on si još ne odabra zvanja. Liepo mu pismo pribavi već prije dviuh godina prijaznost i malu pisarsku službicu u mjestnoga dekana, u koga se uz to učaše latinskomu jeziku. Obćenje s tim izobraženim

c'est là ce qui fait la grandeur incomparable de Tacite. (Historija ima inu misiju, no da se dopada; danas više nije moguće historiku biti narodnu u strogu (užem) smislu rieči: Patriotismom mu je ljubav istine. Nije bo on više čovjekom pojedine rase, ili pojedine zemlje, on je čovjekom sviuh zemalja, on govori na ime obće civilizacije; on pripada zajedničkim interesom sviuh naroda, interesom ljudstva (humanité), te je njegovim narodom onaj narod, koji im služi najbolje. To je ono, što čini veličinu Tacitovu neprispodobivom. (Lanfrey: Histoire de Napoléon 1.er Volume III. chapitre I. Le devoir de l' historien (dužnost historika). Izdanje od g. 1868.)

*

popom i njegovom obitelju poravna ma mnogu hrapavost ćudi i značaja, te se dekanovim putokazom i pomaganjem poprimi bolje i zdravije lektire (čitanja knjiga) Vlastitim osobitim naporom bez učitelja pribavi si za šest (6) mjeseci toliko potrebita znanja iz grčkoga i latinskoga jezika, da je mogao u Speieru (pokraj Rajne rieke) stupiti u gimnazij. Pošljednju prištedjenu paru uloži u čitanke i gramatike, koje nauči na izust (pamet) sa svimi pravili i paradigmami bez upute i metode. Hrana mu se to doba sastojaše većinom od koruna (krumpira), koji si je sam pripravljao, jer mu je mati izvan kuće daleko morala ići šivat po vas dan. Sa četiri forinta u džepu oko uzkrsa godine 1825. u 17. godini ostavi Weber s težkim i bolnim srdcem rodno svoje mjesto, da nastupi nov život. Primilo ga u razred, u kojl po svom znanju ne bi mogao nit zaslužio doći, da se nije valjda više obazrelo na njegovu dobu i zrelost duha, kao i na vještinu mu u njemač. slogu. Gjuro medju tiem brzo dostigne svoje suučenike: a moraše se i za ekzistenciju boriti privatnim podučavanjem po raznih kućah, dok ga te skrbi i muke ne oslobodi državni stipendij. Tako mogaše već jeseni g. 1828. nakon polpetgodišnjega boravljenja u gimnaziju i liceju s prvim redom poći na sveučilište u 21. godini dobe svoje; a zaputi se baš put Erlangena (u sjev. Bavarskoj na riečici Regnici), gdje se htjede posvetiti bogosloviji po uzgoju i želji materinoj; no brzo promieni svoju nakanu. Historija i stara literatura, za koje ga je umio u Speieru njegov učitelj Anzelmo Feuerbach uzpaliti, obuzmu mu posve dušu; njima se posveti. Prijateljsko obćenje s tim oštroumnim učiteljem i učenjakom, koga pošlie pozovu u Freiburg brizgavski uvršćuje Weber medju najveće stečevine svoje mladosti. Poetska i puna mačte narav Feuerbachova djelovaše i uplivaše vele silno na mehku ćud i blagu dušu Weberovu. Izvrstno Feuerbachovo djelo o vatikanskom Appollonu uvede njegova štovatelja i zahvalnika u krasni sviet staroklas. umjetnosti. Weber se oduži Feuerbachu, komu boginja sreće nije bila osobito prijazna, medju inim i tiem, što je ženi njegovoj rodom, Heydenreichovoj, poznatoj sastaviteljici „charakterbilda: „Uz und Cronegk“ (Leipzig 1866) pomagao pri izradjivanju poviesti pod imenom „Oeser's weltgeschichte für das weibliche geschlecht“ u trima pošljednjima izdanjima (3 sv. c. 7—8 fr.)

Mnogo ima Weber zahvaliti obćenju s duhovitim matematikom i fizikom † Fr. M. Schwerd-om. G. 1828.—30. polažaše W. sveučilište heidelberžko u v. vojvodini badenskoj pokraj rieke Nekara, gdje je u K. F. Hermann-a našao i stekao pravoga vodja, muža preriedke učenosti, puna oduševljenja za klasične starîne i filologiju (1804 † 1855), s kojim je do smrti prijateljevao i dopisivao. Weber se samo prijaznim podupiranjem starijih prijatelja i privatnim podučavanjem mogaše uzdržavati na sveučilištu, dok mu Hermann ne pribavi u jedne engl. porodice mjesto kućnoga učitelja, čim je ne samo svoje potrebe, mogao namiravati, nego i materi si život pod starost olahkoćivati. Ali je za to morao s dvostrukom marljivosti i velikim naporom raditi kroz čitave noći do rana jutra. Tako to trajaše do g. 1833., kad je mogao i nekoja sveuč. predavanja polaziti, osobito ona prosluloga historika Fr. Chr. Schlossera (1776 † 1861.), s kim je malo po malo došao u takovu svezu, koja je odlučno djelovala na sav uzgoj i naučni tok Weberov. Tako prolažahu i prodju tri godine sveuč. života heidelberžkoga podučavanjem i učenjem (studovanjem) mirno i jednolično uz malene šetnje po veseloj prirodi, uz gdjekoje putovanje i vježbanje tiela. Gostionica nije **nikada polazio** (wirthshäuser wurden von ihm (Weber) nie besucht) a nije ni u ostala družtva imao kad. Sad se dade sa svim na čitanje grčkih i lat. klasika kronolog. redom, ter si pri tom uzme za zadaću: da po pročitanju svake knjige, ili povećega odsjeka, ili poet. komada koga iz glave napiše sadržaj i tok misli, a sve novo i znamenito da odmah zabilježi, koj način postupanja pridrži i kod novijih histor. djela. (— den inhalt und gedankengang niederzuschreiben, und alles neue und merkwürdige sofort zu notiren, ein verfahren, das er auch später bei neueren geschichtswerken einhielt. Dieses verfahren (za „svašta" si biljеžke praviti) hatte den doppelten vortheil, dass er sich einen vorrath von geschichtlichem material erwarb, dass ihm jederzeit zu gebote stand. (To mu bude od dvojake koristi, jedno, što je imao liepo gradivo u pripremi, koje mogaše svaki čas upotriebiti; a drugo, što se je priučio obširnu materiju kratko i precizno predočiti po glavnih momentih. Što je tada kod grčkih i rim. pisaca započeo, nastavi zatim kod talijanskih, francezkih i englezkih historika. Veli-

kansko djelo engl. historika Edwarda Gibbona (1737 † 1794) History of the decline and fall of the Roman empire (1775 god.) dva puta je u raznih perijodah od kraja do kraja proučio te si u izvadcih zabilježio glavne misli. Te mu sbirke („svašta“), s kojimi se nije nikada razdružio, bijahu pošlie kod universalno-histor. radnja od mnoga koristi. (Diese sammlungen, von denen er sich nie trennte, g. 1832. rieši pitanje: De Gytheo et rebus navalibus Lacedaemoniorum, za što dobije od fakulteta jako liepo priznanje i nagradu sbog obširnih i točnih študija. Kad je malo za tim položio doktorat filozofije, dade krunjenu razpravu štampati, te ima osobito zadovoljstvo u tom, što se na taj spis i najnovija iztraživanja još svedjer obziru i svraćaju.

G. 1833. ostavi Weber Heidelberg, te odputova sa svojimi engl. pitomci u Švajcarsku, koju je kašuje češće proputovao, no liepi utisci prvoga puta ostadoše mu najdublje u duši. U Génevu (Genfu) sakupi gradivo za spis: „Der calvinismus im verhältniss zum staat“, te revnim učenjem nastojaše proniknuti u duh 16. vieku. Ujedno se veoma zanimaše spisi. J. J. Rousseaua, za koga je osjećao osobitu sućut. Weber se tu upozna i s povjestnikom franc. Sismondi-m rodjenim ženevcem (Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi 1773 † 1842. koji je pokraj Géneve prebivao u vladanskoj kući. Weberu je dobro došlo spoznanje tako izobražena historika talijan. i franc. republikâ i pisca nar. gospodarstva (Adama Smith-a). Zimu g. 1834.—35. sprovede Weber u Italiji, gdje je u Rimu imao prilike zorno bolje proučiti ono, čim se je prije bez zrenja, bez slikâ, tako rekuć na pamet zanimao. U Rimu se u jedno upozna s mnogimi slikari, proučio znamenitosti i histor. mjesta Rima. Uz to čitaše klasike talijanske: Danta, Tassa, Ariosta, Machiavelli-a, Davilu, Guicciardina.

Pošto je Weber još posjetio i razgledao Napulj s okolicom, a u Herkulanu i Pompejih stari tihi sviet u razvalinah ostavi Italiju proljećem 1835. g prešav sa svojimi gojenci i njihovimi roditelji preko Pize, Gjenove i Turina u Pariz. Tu dogotovi svoj spis o „kalvinismu“, te ga da naštampati u Heidelbergu kod Mahra g. 1836. Ako je prvenac spis svoj o Gytheju bio posvetio prvima učiteljima svojim: Feuerbachu i Hermannu, to je ovaj onomu mužu, koji mu bijaše na tom

putu osobitim vodjom i savjetnikom: Schlosseru. U Parizu se Weberu otvori nova perijoda histor. studija. Kako je u Italiji i u Rimu stari viek sa srednjim i hierarhiju itd. učio, a u Ženevi (Genevi) reformaciju i novu dobu: tako je u Parizu politički život i veliki prevrat franc. Po historiku Thiersu (1797 rod.) i Mignetu rodio se 1796), iz Voltairovih, Rousseou-vih, Montesquieu-vih djela kao i iz raznih memoira učaše uzroke i duh velikih ideja franc. i evropejskih.

Dok je još Weber u Parizu boravio, predloži ga magistrat rodna mu gradića Bergzaberna za predstojnika novoj lat. školi, koja se je imala utemeljiti. Vlada ga potvrdi (naimenuje); te je poltreću godinu tu službu obavljao na najveću radost svoje drage majke, koja mu je u toj perijodi života i umrla sva sretna, što si je sina mogla mirnom saviesti ostaviti sretna i zadovoljna. Tu se upozna i s Fridr. Thiersch-em 1784 † 1862. znamenitim fiilologom njem. i zaslužnim po školstvo (osobito djelom: Ueber den gegenwärtigen zustand des öffentl. Unterrichtes 1838. u 3 sv.) No Weber ne imaše ipak mira i pravoga zadovoljstva u tako malenu mjestancu. On se htjede posvetiti akad. zvanju (sveuč. profesuri); no strah ga bijaše pred privatnom docenturom (suplenturom), rad koje bi morao gladovati i opet svestrano stradati, čega se bio jur do sitosti naužio. Napokon pruži mu se u najmilijem gradu — u Heidelbergu — mjesto „drugoga znanstveno izobraženoga glavnoga učitelja“ (hauptlehrer) tako zvane „više gradjanske škole“ te tako s novom godinom 1839 ostavi svoje rodno mjesto, a dobije novo bolje na preporuku ravnatelja Louisa i gradona čelnika Speyerera. Iste se još godine oženi u 31. godini iz ugledne obitelji te si sagradi kuću na liepoj obali Nekara rieke. Ako mu je boginja sreća dosele bila prijatnom, to mu je kod ove bračne sveze osobito bila naklona, jer je dobio ženu krasnih duševnih svojstva i dobra srdca sa svimi kriepostmi dobre domaćice i nježne majke. Njezina duhovitost, ljubeždljivost i odanost nadoknadiše mu ono, što mu je manjkalo u obitelji sa siromaštva i usljed rane smrti otčeve. Ljubeznim i budnim saučešćem te finim sudom svojim unapredjivaše ona rad mužev, jer mu bijaše pratiocem i suradnicom. Tiem postane članom odlične obitelji i steče si samosvojnost, da je mogao po volji živjeti, učiti i raditi. A kako i nebi? kad je u Heidelbergu

imao uza se slav. historika Schlossera, nekadanjega i sadanjega učitelja svoga i Gervinusa (1805 † 1871) najboljega i najvjernijega učenika i druga Schlosserova, a za nekoliko godina kašnje i historika Häussera (1818 † 1867). Sa Schlosserom i Gervinusom življaše Weber u najboljem prijateljstvu. Schlosseru pomagaše znatno pri najboljem djelu njegovu· Geschichte des achtzehnten Jahrhunderts. Kad se je imao plan izvesti, da se to obširno djelo Schlosserovo izda pokraćeno, odabere si Schlosser Webera za taj posao, koj mu je i onako kod trećega izdanja vodio korekturu i sastavio registar. Još sada čuva Weber kao svetinju za uspomenu taj Schlosserov plan i vlastoručni prospekt. Još je intimnije živio Weber s Gervinom sve do njegove smrti god. 1871.

U školi je Weber čitav dan imao posla i to predmeti, koji su njegovoj struci bili od male koristi, pa se samo noćju mogao zanimati svojimi studiji. „Ich musste mich mit lehrgegenständen befassen, die so tief unter meinen bisherigen beschäftigungen standen, und von den alten klassikern, an denen ich so lange meinen geist genährt, abschied nehmen. Wie oft gedachte ich der worte Goethe's:

„Was willst du dich das stroh zu dreschen plagen?
das beste, was du wissen kannst,
darfst du den buben doch nicht sagen!"

„Ja sam medju tiem i te gorke pilule progutao, te sam saviestno vršio dužnosti neugodna zvanja, svladav sam sebe te skučiv se u jaram (igo) nužde. Najviše sam se bavio historijom i njemačkom literaturom, ter sam tako malo po malo obljubio zavod, koji mi baš nije bio najviše po ćudi."

Ne milo mu veoma i to bijaše, što je vlada mnoge manje zaslužne dizala i nagradjivala samo zato jer su servilno sve njezine naredbe odobravali, a nikad se ne usudili muževno kritizovati i oponovati u interesu zavoda, mladeži, nauke i slobode, kako Weber. No Weber bi sve ovo bio laglje pregoreo, da je u školi smio slobodnije po istini i duši poviest tumačiti. Zato se pravom tuži: „Ich konnte freilich auch hier „von dem besten, was ich wusste", keinen gebrauch machen, weil die grossen ideen, die höchsten menschlichen anliegen, welche die seele und das innere triebwerk des geschichtlichen lebens bilden, sich dem verständnisse der jugend entziehen."

Weber je poput Schlossera protivno od Rotteka prepustio politički život i javne demonstrativne čine drugim, koje to veseli. On bi radje prekapao knjige, pa se zabavljao i šetao sa svojom ponarastlom dječicom. S toga je mogao i školi i literarnim radnjam svojim zadovoljavati. Odatle poteče više razprava i recenzija od njega 1) u „Heidelberger Jahrbücher-ih, 2) u bogoslovnih „studien und kritiken“ kao i u drugih periјodičkih časopisih. Uz to 3) izradi „poviest engl. reformacije“ proračunanu na 4 svezka pod naslovom: Geschichte der akatholischen kirchen und Secten in Grossbritannien.“ U Lipsku 1845 i 1853. g. Tomu je srodna 4) radnja: „Milton's prosaische schriften u Raumerovom histor. Taschenbuchu g. 1852 i 1853. Milton je pjesnik religioznog eposa: izgubljenoga raja i veliki patriot i republikanac englezki 1608 † 1674.

Svoje si studije o Englezih i Englezkoj popuni Weber dvojim putovanjem po vel. Britaniji gg. 1842. i 1851. Pošljednja dva decenija posveti po uzoru Schlosserovu najviše sveobćoj poviesti. Jako popularan Weberov: 5) Lehrbuch od g. 1847. do 1872. doživi šestnajstero izdanje. (Knjiga je to obće priznana u 2 svezka leksikalnog oktava od 44 † 990 i 20 † 1207 strana za 8 for. nadomješćuje i popunjuje svaku histor. škol. knjigu, jako je dobra i obće priznana školska knjiga, a ide i do g. 1872.) Isto je 6) tako od g. 1850. pa do g. 1872. „die weltgeschichte in übersichtlicher darstellung“ doživila već 15. izdanje, s. XXVIII. i 500 sbilja uzoran pregled za opetovanje i memoriranje obće poviesti. Tomu služe dobro kao dopunjak: 7) „das literarhistorische lesebuch in 5 bändchen 1851. i 1852. kao i 8) „das lesebuch zur deutschen Literaturgeschichte“ 3. Aufl. 1870. „Im Jahre 1857 schritt ich zu dem grossen Unternehmen, das wol mein ganzes noch übriges Leben ausfüllen und die Resultate meiner vierzigjährigen (40) Studien und Forschungen auf dem Gebiete der Menschen — und Völkergeschichte enthalten wird. — In dem Werke: 9) Allgemeine Weltgeschichte mit besonderer Berücksichtigung des Geistes- und Culturlebens der Völker und mit Benutzung der neueren geschichtlichen Forschungen.“ (Do sad izašlo deset velikih svezaka, uz registar sina mu dr. Fridr. Webera a od jedanaestoga prva polovica prošle godine, te dopire do druge polovine 16. stoljeća, mi bismo rekli do hrvat. Le-

onide Sigetskoga tj. do g 1566. popreko. To je najveće djelo Weberovo, a ujedno i najbolja obća poviest u njem. literaturi; drugo povećano i popravljeno izdanje Schlosserove obće poviesti može se pravom reći. Iz ovoga se djela može i ima šta učiti učenjak na sveučilištu i prostak na selu.) Sa svojim zetom dr. Heinr. Holtzmann-om prof. bogosl. u Heidelbergu. izdade Weber 10) „Geschichte des Volkes Israel und der Entstehung des Christenthums" 1867.

Kad je g. 1861. umro slavni historik i učitelj Weberov Fr. Chr. Schlosser napisa Weber 11) nekrolog za Brockhausa: „Unsere Zeit" u godišnjaku VI. g. 1862. s. 314.—326. Heft 65. G. 1865. predavao je u Heidelbergu u skupštini filologa i školnika (schulmänner). 12) „Ueber das vaterländische Element in der deutschen Schule."

Kad je g. 1848. umro „Direktor der höheren Bürgerschule" u Heidelbergu g. Louis htjede magistrat imati Webera za ravnatelja; no visoki se neki činovnik tomu protivio, jer je Weber kao Niemac u Njemačkoj (Bavarac u Badenskoj) tobože „tudjinac", jer nije htio moliti i antichambrovati, i jer je jedan veliki gospodin nekomu neznatnomu ponizniku servilisti, koj mu je kod saborskih izbora agitovao, htjeo dati to mjesto. Zato morade magistrat po drugi put birati, ali opet izabere Webera. I tako bude Weber ravnateljem i učiteljem „višoj gradjanskoj školi" heidelberžkoj. Ali mu zato ne dopusti vlada dugo još predavati poviesti po vlastitoj knjizi, svuda inače uvedenoj! „Nur nach langem Sträuben (oklevanje) ertheilte man mir die Erlaubniss beim Geschichstsunterrichte mich meines eigenen kleineren Lehrbuches bedienen zu dürfen." Istom kad su došla bolja vremena i druga vlada povisiše mu platu bez prošnje pod ministarstvom Lamey Roggenbach, pod kojim je i stari konkordat pao. Weber bude sad eksaminatorom kandidatom za više zavode i — ritter des zähringer Lövenordens (eine in Lehrerkreisen seltene Auszeichnung). G. 1863. kad je 4. svezak obće poviesti poslao u Karlsruhe, dobije od velikoga vojvode vlastoručno pismo, u kom mu se priznaje književni rad.

Od 10. srpnja 1872. g. nalazi se u penziji, te sad skoro 20 godina samo „obću poviest" izradjuje. Još je Weber liepo sastavio 13) Die Geschichte der deutschen Literatur od po-

četka do danas pregledno Isto je tako liep njegov uvod u obću poviest u I. sv. velikoga djela g. 1857. s. 1—29. za sveuč. predavanje. „Die Aufgabe der Weltgeschichte."

Iz svega ovoga vidi svatko posve jasno, da pisac i učenjak, a sveuč. profesor napose. osobito pako profesor za obću poviest, mora po uzornu primjeru Schlossera, Webera, Gervinusa, Šafařika i mnogih drugih ne samo gtčki i latinski, nego i moderne jezike i literature velikih civilizovanih naroda dobro poznavati i to iz originala, kano ti su: franc., engl., njem. ruski i talijanski, inače ne stoji na stepenu moderne civilizacije evropsko-američke, a još manje na znanstvenom učenjačkom niveau, kao što to svaki strukovni učenjak, a napose sveuč. profesor kao reprezentant znanosti svoje struke stajati mora. Te nam daju praktičnc primjere strani učenjaci, nje sliediti imamo i moramo, i mi, ako želimo, da nam zaostali narod hrvatski osbiljno uznapreduje te iz pravih i zdravih izvora crpeć nauke i ideje obljubi moderni napredak i korist znanostî. Bez toga se znanja modernih jezika ne može pratiti, niti razumjeti napredak ovoga vieka i znanosti. (Leben und Bildungsgang des Verfassers (Weber) des Lehrbuches der Weltgeschichte mit besonderer Rücksicht auf Cultur, Literatur und Religionswesen als Vorrede zu der sechszehnten (16.) Auflage, Leipzig 1873. s. VII.—XXXII. Pohrvatio na Petrovo g 1875 prof. dr *P. Tomić.*) (Krasnu i vele poučnu za historiju i narode avtobijografiju rus. carice Katarine II. ima rus. žurnal „Zarja" (učeno-literaturnyj i politıčeskyj žurnal): Svezka od fevralja s. 99. počima pa se nastavlja kroz sve mjesečnike do rujna i dalje g. 1869 pod uredničtvom V. Kašpireva u Petrogradu.)

A n a V i d o v i č k a H r v a t i c a Š i b e n i č a n k a* (Avtobijografija.) Moj mali račun. Taj naslov ovomu sastavku, koga predpoložih svojoj pjesmi: „Romulo ossia la Fondazione di Roma" t. j. „Romul ili sagradjenje Rima", dađoh s toga, što sam osvjedočena, da ako će i biti plemenitih ljudi, koji će ugledav knjigu moga Romula, pjesmu od osamnaest pjevanja, u osamstihovnih kitica, najprije čitati pak poslje od djelu suditi, ipak, velju, osvjedočena sam, da ih bude i takovih, koji

* Prispodobi niže njezinu biografiju.

će istom ju opaziv, razbulit oči kiničkim začudjenjem, da mi njim spočitaju smionost. Ele budi mi dozvoljeno iz potrebe nešto reći o samoj sebi.

Ja sam Ana Vusio, kći onoga Nikole Vusia, koj je već kano mladić bio kapetan u vojski Napoleena I., a poslje kapetan dalmatinskih pandura i ujedno vladin poslanik. On je svoje službovanje nastavio i pod c. kr. austrijanskom vladom sve do god. 1818. Još kano djevojče naučila sam se oba u Dalmaciji živuća jezika, hrvatski i talijanski. I jedva dorasoh dobi, kad no običavaju djecu zabavljati i razveselivati basnami pripovjestmi i pjesmicami, evo sam se pokazala nezasitnom takove okriepe. S vremenom bijaše mi svega toga pamet puna i ja sliedeći valjda tragove u pameti mi utisnute, stadoh po svojoj mašti pripoviedati i stihove sastavljati. Zatim učena u čitanju i pisanju, postadoh u toliko sretnija, što već nisam zavisila od drugih nego sam si i sama mogla i znala pripovjesti čitati i za pjesmarenje tražiti blago. Čitala sam mnogo u slogu razriešenu, ma čitala sam još više u vezanu slogu, od česa napominjem samo sve talijanske klasike i mnoge ine u talijanski jezik prevedene. Toli sladki Petrarka 1304 † 1374 bijaše i bit će mi uviek za života najmiliji ljubimac.

Došavši vrieme udah se za Marka Antuna Vidovića. Dieleći s njim sve sgode i nesgode i sliedeći njegove zamjenite slučaje stanovâ u gradiću Pagu, štono je na istoimenom otoku, pak tuj počeh pisati stihove. Sastavljajući prvu pjesmicu, ne imadoh ine namjere, nego da si otvorim razmnivi vrata pak da joj dadem oduška izričući ćuvstva srca svoga, riečju da si prikratim vrieme takovom zabavom, koja mi je jedina godila. Oni prvi moji pjesnički pokusi dopadoše se svim, koji su ih čitali, pak me zato mnogi svjetovahu i obodriše, da se odlučim tvrdom odlukom na pisanje, nebi li štogod i znamenitijega učinila. Vrli učitelj dr. Stjepan Ivačić prionu, mogu reći, cielim srcem uz tu moju ljubav, ipak mi dade gradiva za jednu pjesmu.

Bijaše to upravo ona moja na hrvatskom jeziku spjevana: Anka i Stanko i tiskana g. 1841. s talijanskim prevodom u razvezanom slogu Anetta i Stanislavo u tiskarnici Demarchijevoj u Zadru. Ta se pjesma, u dva pjevanja, dopade svemu obćinstvu i obsipana bjeh hvalami i pohvalami; časopisi donašahu mi slavospjeve i željkovanja. Takovim priznanjem po-

kriepljena i oduševljena pisah i tiskati davah razne pjesme na pose prigodne a ine po časopisih hrvatskih i talijanskih i vazda me hvaljahu hrvatski, talijanski i njemački časopisi.

Osim posebnih pjesama u talijanskom jeziku napisala sam djelce s naslovom: „Mastizie e distratione. Versi di Ana Vidović.“ (To hrv. znači: „Zabave i veselje“, pjesme Ane Vidovićke), što no je tiskano g. 1847. kod braće Battara. Htjelo mi se je pisati u talijanskoj prozi, pak sam poslala kao pokus jednu malu pripovjedku u 1. broj. Gazette di Zara 1847. Iste godine čitah sveobću povjestnicu. Ćutila sam se nadahnutom, da opjevam u talijanskom jeziku koj znamenit dogodjaj iz povjestnice slavnijega koga cara. Počela sam s Aleksandrom Velikim i napisala pjesmu „Alessandro presso l' Idaspe“, (Aleksander na Idaspu) i to mi bijaše prvi pokušaj u osam slovčanih stihovih. Tiskana bijaše u 23. broju Gazette di Zara god. 1847.

Od Aleksandra htjedoh preći na Romula, nu pročitav mu životopis i misleći o izboru gradiva, ostadoh smetena, pašto više o tom mišljah, bijah u većoj zabuni i sve većma ne odvažna. Nu ta neodvažnost bijaše samo malo nezadovoljstvo ili da bolje rečem zlovoljno osvjedočenje, što neću moći po želji govoriti o njem u kratko s nekoliko samo redaka. I do toga osvjedočenja dodjoh na misao, da sastavim pjesmu; misao ta bijaše u mojoj mašti sve jača i jača, jerbo joj je laskala i silila me, da mislim o osnovi pjesme; upoznala sam smionost, i predvidjala pogibio, ali napokon popustiv napasti razmnive moje i laskanju utvorâ, podlegoh razmnivi i počeh pisati veleći sebi samoj: najposlje ako i zapnem na dugu putu, ne proputovav ga, nesvršiv posao, nitko na svietu neće znati za moje brodolomlje kao što nitko ne vidi brodolom kukavna, osamljena na neizmjernom moru brodića.

Začeta pjesma od g. 1847. svršena je evo g. 1856. Jest dakle proizvod moga medjutonjega poslovanja i naukâ tečajem od prilike devet godîna; prvih pet godina, mogu reći, trajnoga poslovanja a posljednjih sam se bavila izpravljanjem i popravljanjem pitajući svjeta od drugih. Drugi djeo išao je vrlo polagano, jer uz obične poslove još bijah zapriečena putovanjem. Kao prije tako i sada običavala sam putovati Dalmacijom, što no vele kako je duga i široka, pak odoh u

ugarsko (valja da hrvatsko) primorje, pak u Trst, pak dvaputa i u veličanstveni Beč. Duže sam se bavila u blagoj Italiji u krasnom čudovištu Mljetcih, kamo me još nejačku i nesvjestnu kano djetešce nošahu. Zašutit ću ovdje imena vrlih učenjaka, koji su mi tako udvorni bili, da su uztrpljivo slušali čitanje pojedinih komada iz moje pjesme; zašutit ću i sve one laskave rieči, kojima sam bila obodrivana. Sve ću to mukom proći mimo, nisam bo rada, niti ću kad htjeti, du utisak tražim čijim imenom i da koga prisilim, da mi kukavno djelo bolje sudi već radi čijega štovanoga slavnoga imena. Nu ovim ujedno izpoviedam pred svietom, da nisam ni izdaleka te misli, da je djelo bez manâ i savršeno, i da ću zahvalno primati pravednu i podučljivu kritiku, jer me na rad nipošto nije ponukala drzovita oholost, kako to već jednom negdje rekoh i očitovah.

U Zadru u svibnju 1856.“

Bijografije:

Cvieta Zuzorićeva. Hrvatica Dubrovčanka g. 1855, umre oko 1600. g.) U pjesničtvu svih naroda imade žena plemenitih, krasnih, uznositih, koje se upravo imadu smatrati, smrtnimi vilami narodnjega pjesničtva, jer su divotom i vrlinom svojom zaniele bogoduhe ljude, da narodu izpjevaju bezsmrtne pjesme. Tassa oduševljavala Leonora, Petrarku Laura, Dantea Beatrica. I u starom slobodnom Dubrovniku tom ognjištu hrvatskoga pjesničtva pojavila se takodjer takova vila, koja je budila divne pjesme u mnogobrojnom kolu tadanjih pjesnika a navlastito poetičkih velikana Dinka Ranjine i Dominka Zlatarića. Neobična ta žena jest Cvieta Zuzorićeva (Flora) kći bogate vlastelinske dubrovačke obitelji.

Cvieta (Flora) rodi se g. 1555. u Dubrovniku od Frana Zuzorića, imućna prosvietljena gradjanina i Marije Radaljićeve. Cvieta imala je još četiri sestre, medju kojima je jedna i to Lukrecija pošla za hrvatskoga pjesnika Niku Nalješkovića.

Za ono doba cvala je u slobodnoj hrvatskoj republiki na sinjem moru uz obilnu trgovinu i domaća umjetnost naročito pjesničtvo. Dominko Zlatarić, Dinko Ranjina, Niko Nalješković, Miša Bunić i Savko Bobalić natjecahu se skladnimi začinkami na materinskom jeziku razigravati srca svojih sugradjana. Dubrovnik bijaše tada pravom hrvatskom Atinom, a

pjesnici nalažahu ponuke u liepih sielih milolikih dubrovačkih kćeri. Bijaše to zlatni viek dubrovačke slobode, sreće i bogatstva, viek, u kojem se slovinska oliti hrvatska pjesma orila duž sinjeg mora, u kojem je velepjesnik Gundulić ugledao sviet. A srce svega pjesničkoga i umjetničkoga života slobodne i slavne obćine bijaše bogati dom Zuzorića; sunce, koje je slavne naše pjesnike grijalo i na žarke pjesme budilo, bijaše — Cvieta Zuzorićeva, „Aspazija hrvatska.“ Kuća imućnoga Frana Zuzorića bijaše hram umjetnosti. Nikolica Restićeva, Julija i Nadalica Bunićeve i Mare Gundulićeve sastaju se u krasno vilinsko kolo, a prvakinja tomu kolu bijaše krasna, umna, milokrvna Cvieta.

Prva žena, za koju se znade, da je hrvatski pisala, bijaše Cvieta Zuzorićeva. Krasna likom, bistra umom, zanešena za znanosti i umjetnosti očarala je ta divna mladica sve plemenite duhove rodnoga si grada a i inorodne velikane. Ta i bezsmrtni pjesnik „Oslobodjenoga Jeruzolima“ Torkvato Tasso izpjevao je ovoj znamenitoj djevici dva soneta.

Dva soneta u slavu Cviete Zuzorićeve od Torkvata Tassa, preveo ih A. Šenoa.

I.

Ah! Sretni stol taj, moja gospa mlada.
Gdje sjedila uz krasne gospe ine,
Ko onoj bje, gdje rajske vrh visine
Ambrozijom se slade Davor, Lada.

Na romon glasbe zaigrala tada,
Ko vilin tančac kad se krilat vine
Pobrzale joj nožke, ljubke fine;
Cinéra, reć bi, kolo vodi sada.

Jakînu grade rajem tad si bio!
Visoke kule tvoje, stan joj ubav
Hrićine, brieg i morski vali;

I tvoga neba dašak čist i mio,
Sve disalo je živu plamnu ljubav,
Od žudjenja se tvrdo srdce tali.

II.

Ni zelen-drvo mlado u proljeće
Toliko liepe razgranjuje grane,
Ni veo noći toli milo pane,
Ko kad joj kosa mreže milka meće;

Ni zviezde rane zorom se kriesece
Ne bliešte liepo, kadno danak svane,
Ko oči, s kojih srdce stine plane;
Pred usnami joj hliedi ružin-cvieće.

Dà, cviet je ona — sama je divota
Vrlina sjajna — kći slovinskog roda,
Što milka moć ju doni u te kraje;

Mješt lavora gdje ćutiš uzdisaje,
Gdje gorkom suzom teče ljubka voda,
Tu većma sjaje, miri joj ljepota.

Talijanski pjesnik Boccabianca nazivlje ju u svojoj pjesni „Nova Dea celeste Flora.“ Cvieta izmami iz zatravljene duše naših pjesnika silu krasnih pjesama, al zlatna ta jabuka, nikla na našem zemljištu ne dopade Hrvata. Na skoro preseli se njezin otac sa svojom obitelji i trgovinom u Jakin (Ancona). I tu zabuši Cvieta krasotom i umom sve umjetnike i učenjake tu ju vidje i Torkvato Tasso, te joj izpjeva ona dva soneta, što ih preveo s tal. jezika A. Šenoa.

U 22. godini svojoj t. j. 14. ožujka 1577. g. udade se Cvieta na zapovied svoga oca za uglednoga fiorentinskoga plemića Baltazara Pesciona. Al i sad je Zlatarić ne zaboravi. Njoj posveti hrvatski prevod: Ljubavi Pirama i Tizbe te veli u posveti: „Zažto ak bi odlučeno, da vi od nas na dalek provodite život u latinskoj zemlji, bi takodjer odlučeno, da svedj u pameti mojoj pribiva viečna spomena od vas, a da misli moje nikad ne prestaju, gdi goder sam, razbirat na blizu neizmjerne hvale vaše — — — — ne mogu boljet se u svako doba oddieljenjem vašim, kojiem ste digli miestu ovomu Dubrovniku našemu pravo urešenje i takvu svjetlost, kakvu bržek nigda prije ne vidi u sebi. — — — A ja se nasladjujem, da vam vašemu cvietnomu imenu poklonim kojgodj dohodak

rosom od piesni, u polje od ovieh knjiga, neka po tomu latinski pisci budu se probudit, slavit ljepotu i čás vašu i uzdizat dostojniem hvalami vaš razum, videć: da nakon toliko godišta, koje nam ste vazeli, ne možete učiniti, da se u našoj pameti smrze vaše vriednosti."

I u Fiorenci bude Cvieta uresom slavnoga medicejskoga dvora. Umjetnost, pjesničtvo, znanost sve se klanjalo mladoj Dubrovkinji, a navlastito mnogobrojni njeni zemljaci Hrvati nalazeći se na dvoru fiorentinskom. Ona nije zaboravila svoga naroda, svoje domovine. Često bi pohodila rodbinu u Dubrovniku. A ta od stranoga i domaćega svieta hrv. slavljena mladica, ta „vila ljepote i mudrost," kako joj Dubrovčani kazivahu, nije samo u drugih budila pjesme, već je i sama hrvatski pjevala pjesme a navlastito nadpise, kako dubrovački pisci pišu. Nu zla kob, koja je toliko hrvatsga blaga zakopala, zakopa i plodove toga divnoga stvora. Njezina liepa slika sačuvala se do današnjega dana (možeš ju vidjeti u „Viencu" br. 1. od g. 1874.); njezine pjesme propadoše ili čame gdje godj u tami, kako je kroz viekove čamio Gundulićev „Jerusolim oslobodjen". Tako slavljena doživi 45. godinu svoga vieka i to oko g. 1600. Razcviljen sa propasti tolike divote, zavapi Dominko-Zlatarić u nadgrobnoj pjesmi:

Poginu sva dika od svîta i ukras,
Kad čini smrt prîka zamuknut sladki glas.

(Ženska u evropejskoj, napose u slovinskoj književnosti. Po českom od M. Krajnika preradio Al. T. „Vienac" od g. 1873. br. 8. i „Vienac" od g. 1874. br. 1.)

Jelena Ohmučevićeva (g. 1569 † 1610.) Ne manje zanimiv pojav jest hrvatska spisateljica kneginja Jelena Ohmučevićeva iz porodice bizantinskih careva Komnena*. (Živila u Dubrovniku od 1569—1610.) Ona je slovila kao umjetna vezilja, vješta glasbenica i slikarica, i kao hrvatska pjesnica. Benko Ursin, biskup lješarski, veli u svom dielu „De origine della famiglia Comnena" o njoj: „U našem hrvatskom (slovinskom) jeziku sastavila pjesama, liepih i duhovitih i po smjeru ćudorednom i duhovitom; a kad ju gledaš,

* Dinastija Komnenovaca carevaše u Carigradu i iztočno-rims carstvu 1081—1185.

obasjava ju angjeoska čednost, kojom će svakomu zanieti oči." Brat joj Petar Komnen bijaše takodjer pjesnik hrvatski, latinski i talijanski

Katarina Frankopanova banica hrvatska 1625 † 1673. (Uzeto iz „Vienca" br. 17. g. 1871.) Ta žena puna uma, krieposti, naobraženja, odvažnosti — a ipak čista, prava Hrvatica rodila se god. 1625. na Trsatu blizu Rieke (Fiume) od oca Vuka Frankopana, čuvenoga junaka i majke Niemice grofice Haller, koja je bila treća žena oca njezina. Mati ju je odgojivala njemački i talijanski; ali duh hrvatski, kojim je odisao otac, premahnu materino odgojenje tako jako, da je Katarina postala najodlučnija neprijateljica svega, što je njemačko. Uzgojila je to i ljubav mladoga Petra Zrinskoga.

Katarina je već u nježnoj mladosti slovila ljepotom svojom na daleko i široko. Razvila se ona kao cvietak, a mnoge oči i najodličnijih muževa otimale su se za njom, al jedinomu Petru Zrinskomu pokloni ona srce svoje. Petru Zrinskomu nije bilo više od dvadeset godina, pak se već proslavio junačtvom. U oči cara Ferdinanda II. razsieče jednom još u svojoj 17. godini na njega srtajućega vepra i glavu mu razpolovi; njegovi vatrometi rušili su turske zidine; a Ferdinand ga kralj učini kraljevskim komornikom. Bijaše hrabar junak u ratovih proti Turkom. Cieli kršćanski sviet zanimao se je u ono vrieme za vojevanja Hrvata proti Turkom; jer su ovi pogani smjerali zarobiti Evropu, uništiti kršćanstvo i na mjesto kršćanske civilizacije staviti barbarstvo. Odkako je pala Bosna, Hercegovina, Srbija, bijaše Hrvatska izložena biesnoj navali turskoj; nju je odbijao Petar Zrinski, a odbijao uspješno i slavno, jer je mnogo puta potukao Turke, i to kod Slunja, na jadranskom moru, kod Brloga i Perušića, kod Senja, kod novoga Zrinja itd. Za ove pobjede dobi od pape liepo ime „branitelja evangjelja", i proslavi svoju hrvatsku domovinu, kojoj su pravo govorili, da je „zid Evrope proti dušmanu kršćanstva."

Mlada Katarina, jedva u šestnaestoj godini privoli uz Petra Zrinskoga i god. 1641. bude u Karlovcu svatba ovršavana, kakove jošte Karlovac ne vidje. Pir bijaše sjajan, gostovi mnogobrojni iz bliza i daleka; već mjesec dana prije bijaše Zrinski pozvao vladare i knezove, boljare i plemiće,

gradjane, dvoranike i podložnike svoje. Još do danas imamo dvie pozivnice na dužda od Venecije i njegovo veliko vieće. U toj se pozivnici veli: „umoljavate se susjedi i prijatelji, da se potrudite dne 27. listopada na objed u Ozalj grad, a na večeru istoga dana i na objed drugoga dana u Karlovac u kuću Vuka Frankopana.“

Ovom ženitbom svezale su se dvie najslavnije i najmogućnije familije naroda hrvatskoga. Silni jedni i drugi, a ovaj je savez dao liepu priliku, da upravo ovo dvoje ljudi vodi sudbinu naroda hrvatskoga. Katarina Zrinska, možna i bogota, kako je bila, lahko si je mogla prokrčiti put i na same dvorove evropejske. Da vidimo, kako se je udomila u rodu Zrinskih. Petar je bio žestok, silan, al i vatren Hrvat; a uz to najveći neprijatelj Niemaca. Taj duh i ljubavi svega naroda i mržnje Niemaca prihvatila je sa svim i Katarina. Pače Katarina je u njem i svoju djecu odgojila. Znati ćete valjda već, da njezinu kćer Jelenu meću u broj četirijuh najkrasnijih historičkih evropejskih žena. Jelena se uda za Rakocya, kneza od Erdelja g. 1666. a g. 1682. za Tökölja. Ona je tako kipila na Niemce, da je upravo ona sve pobune i urote u Ugarskoj kroz mnogo godina vodila. Najkašnje je volila u turskom robstvu umrieti g. 1708., nego li se s Niemci pomiriti. Još danas kaže nam jedan nadpis u Nikomediji po latinski: Ovdje počiva od heroičkih čina žena duha muževna, svoga spola i vieka slava, preslavna gospoja Jelena Zrinska, zadnji ures Zrinsko-Frankopanski. Slavnimi čini proslavila se je po svem svietu uz 2. supruga Tökölja.

Žena, koja svoju djecu s toliko oduševljenja odhrani, imade višjih težnja. Prva, koliko znamo, a i posljednja od banica hrvatskih prihvati ona i pero u ruke. Nije htjela ni u tom zaostati za mužem svojim, koji je u svojoj „Sireni“ pjevao slavu i junačtvo roda svoga i naroda hrvatskoga. Ona nam sama liepo pripovieda, što ju je tomu sklonulo, da i ona knjige piše. Knjigu posvećuje: Svega hrvatskoga i slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola.

„Premišljavajuć vnogokrat, da se skoro zmeda sveta jezikov najmanje hrvatskoga ovo doba štampanih knjig nahodi. Zato ja, akoprem znam, da mi mnogi zamiriti, mnogi za zlo zeti hote, da sam se ovakovo delo na se vzeti podpačala i knjige načinjati ili spravljati (što se meni more biti nebi pri-

*

stojalo) postupila. Ništarnemanje radi vnogih uzrokov dobrih nisam hotila pomnji mojoj uzmanjkati, trudu prostiti, ter kakovo takovo ovo delo moje obznaniti. Polag toga, da bi vrime moje zaludo i brez hasne nepotrošila, prijeh se ovoga dela sa svim srdcem i hotinjem .... S tim prosim vsake fele i vrste gospodu plemenitu i poglavite ljude, da se dostoje ov trud od mene vzeti; ter ako bi kadi u njem koju riči, pisma, slova ili kakvoga drugoga dugovanja falingu iznašli, da nemaju na gore preciniti, nego brez špotanja, ogovora i osmihavanja prijazljivo popraviti i poboljšati."

Ali još je znatnije drugo polje, na kom se je okrenula umna Katarina. Stali su im na jednom slati redom njemačke generale u Hrvatsku. Ban hrvatski bio je uviek vodja vojskam hrvatskim i najviši sudac u Hrvatskoj. Sam ban morao je sada mnogo puta uzmicati pred generali njemačkimi. Ti generali nisu poznavali niti poštovali naroda hrvatskoga, niti prava njegova. Petar Zrinski, kao što i svi Zrinski prezirahu pridošlice njemačke. Prezirahu tim više, što su Hrvati njihovom krivnjom gubili grad za gradom, dok se ne stisnu granice Hrvatske na jako malen komad današnje Hrvatske. Plašljivice su, a da budu gospodari junačkim Hrvatom." To je Hrvate bolilo već više viekova, a Petru Zrinskomu bilo je na njegovo nesreću sudjeno, te mu srce od jada puče nad tom zlobom i podlošću njemačkom. Petar poturi Turke i slava mu se ori na daleko i na široko preko medja Hrvatske, a njemački generali navale vječnim jaukom na kralja, neka sruši toga čovjeka, da im se neće da pokori. Slava imena Petra Zrinskoga pjevala se i po svoj Njemačkoj. Mladež njemačka moleć se u strahu božjem pjevala je u školah svojih slavu Petra Zrinskoga. Imamo u rukah tekst i note, po kojih se je to pjevalo, al dopustite mi samo dvie tri rieči vam spomenuti:

Graf Serin du edler Held,
Deine Faust die Feinde fällt.
Herr Graf Peter, wie das Wetter
Er dreinschlaget und verjaget
Die Feind von der Christenhut.

Ovi stihovi kažu nam, da je slava imena njegova cvala po svoj srednjoj Evropi.

Rekoh vam o slavi Petra Zrinskoga, a to mi pomaže da nastavim o Katarini Zrinskoj. Ugled i slava muža daju i ženi slavu i ugled, daju joj viši polet i učine ju jaku, da se i ona poda većemu i slavnijemu djelovanju. Katarina Zrinska znala bi više puta na dvoru cara Leopolda posredovati, kad bi navalili tudji generali na Petra. Kako nam pripoviedaju ljudi iste dobe, začarala bi ona sve svojim umom i ljepotom kako se je na dvoru pomolila. Napokon dodija i njoj vječno čarkanje s Niemci, pak se g. 1667. dade u diplomatičke kompiikacije, koje su tako žalostno svršile po nju i po sav rod njihov i po narod hrvatski.

Kad je udavala gori spomenutu svoju liepu kćer Jelenu za Rakoczya g. 1666., zametnu se urota neka, da sve na jednom ustane na Niemce. Petar Zrinski imao bi biti po osnovi te urote samostalni kralj hrvatski. Prvo poslanstvo odpreme na dvor poljski. Katarina dade inštrukciju poslaniku, koji se je ubukao u fratra i nosio sobom nekakvo pismo tobože iz Florencije. Kad se je najveća slava činila na dvoru, dodje i fratar i liepo je svoju rolu odigrao, al badava mu sve umiće, kad nije bilo moći. Kralj poljski Ivan II. Kažimir (1648—72) bio sam u dosta nevolja. Petar Zrinski stade se dogovarati s Carigradom, a odanle sve doglasiše u Beč. Velika sumnja pade na Zrinskoga i svi generali upriešc u njega oči, da ga paze. Katarina finije učini, ona ode u Mletke, da Petar o tom ništa niti znao nije. Tamo se sastane s poslanikom francezkim Brizierom, a ovaj zametne korespondenciju s velikim francezkim kraljem Ljudevitom XIV. To je tako podiglo častoljublje Katarine Zrinske, da si je bila dala napraviti zlatnu kraljevsku opravu, za koju je kašnje Petar Zrinski krvavo odgovarao i odgovorio na sudu, kad su ga pitali: zašto si je njegova gospoja dala načiniti zlatne haljine? da je ona Frankopanka, a Frankopanke su sve gizdave?

Zrinski sabere sbilja nešto vojske, al do brza uvidi, da neće stvar dobro poći. Leopold car pače stavio se, da je pripravan saslušati sve pritužbe Zrinskoga. Za svoju sigurnost preobuče se on i Frankopan i podju u Beč uz malu pratnju od dvadeset konjanika. Ostavljajući domovinu, dieleć se od visokoumne vjerne gospodje, gledajući u tamnu i žalostnu budućnost, klikne Zrinski Katarini svojoj samo četiri rieči: „s bogom, čuvaj te bog“, a ovo bijahu zadnje rieči, koje joj

je proslovio. Po izdaji nekoga grofa ulove ih u Beču i zatvore. To je bilo koncem g. 1670.

Sad navale Niemci na cara ovako od prilike: „Cezar je izgubio glavu, jer je štedio glave svojih urotnika.“ Car Leopold uzdrma se i imenuje najljuće neprijatelje Zrinskoga za sudce njihove. Na smrt nepokorne Hrvate, glasila je parola svih sudaca. Katarina Zrinska izgledala je glasove od muža svoga i branila se u Čakovcu od generala carskoga, koji je već imao zapovjed, da ju ulovi i u Gradac odvede. Napokon sili odoljet ne mogaše. Ulove ju i odvedu u Gradac i zatvore u samostan (kloštar). Zlato i srebro, koje se je u velikom broju i sili vijalo po svih mnogih i mnogobrojnih gradovih Zrinsko-Frankopanskih, bude odneseno u Beč i resi i dan danas carske sbirke. Vozovi za vozovi vozili su i komisija za komisijom.

Bogata i gizdava Frankopanka odniela je sa svojih velikih dobara (imanja) samo onu haljinu, što je uprav onda na njoj bila. I tu punim pravom zagrmi ona energična žena: „Ako sam već izgubljena, mogu barem to zahtjevati, da sa mnom postupate kao s čestitom gospojom; a tako i s mojom kćerkom.“ Težko ju je bolila sudbina muževa. „Svaki čas“ veli jednom „pišem u Beč, pak od nikoga nikakova glasa, da bi samo od jednoga čovjeka ma jednom rieči, a ja sam“, veli opet drugi put, „razsuta sa svojom djecom i svojim predragim mužem, da ništa ne znam, gdje je tko već sada evo deveti mjesec.“ Malo poslje toga odhrva ju bolest, a okrutni pazitelji njezini dadu joj jednu prostu staru babu, koja je dobila svu skoro vlast nad Katarinom i najružnijimi psovkami ju ružila, a nije mogla dobiti druge bolje poslužnice. U bolesti i žalosti tješilo ju je to, što je uz nju bila kćerka joj Zora Veronika. No za nju bijaše pripravljen kalež jada i nevolja, koji je morala izprazniti do kraja. U svibnju g. 1671. sazna za groznu smrt svoga vjernoga druga Petra Zrinskoga i brata si Franje Frankopana. Onu večer prije svoje smrti pisao joj Zrinski pismo, koje počimlje: „Moje drago srce! nemoj se žalostiti zvrhu ovoga moga pisma“ itd. Neću vas dalje mučiti ovim tužnim pismom, koga Katarina niti u ruke dobila nije. Katarina u iztragi u Gradcu, samo da muža spasi, uviek je govorila, da je ona svemu kriva; al badava joj bilo. U rujnu

iste godine stiže zapovied, da se kći Zora ima odtrgnuti od majke. Mjera jada bijaše puna i biedna majka posla caru sukromno pismo, u kojem se ovako tuži i moli: „Neka dozvoli vaše veličanstvo, da se ne odieli od mene jedina moja kćerka Zora Veronika, koja je jedina podpora biedne moje starosti, nada zapuštene udovice i čuvalica u bolesti mojoj.“ Al ova molba ostade bez uspjeha: Zora bude zatvorena u samostanu u Celovcu, i morade postati kaludjericom iliti opaticom. Sina uzme sam Leopold na dvor, da ga odgoji, ali mu promieni slavno ime „Zrinski“ u „Gnade“, a malo za tim dade ga odvesti u Kufstein u Tirol, jer da je i on tobože urotu nekakvu snovao. Med četiri zida zatvoren i samo jedan prozorčić za jelo bio mu je stan, gdje je sedamnaest godina čamio i izgubio napokon moć govora! Toliko nevolje nije mogla podnieti nesretna majka banica; padnuv u dvojenje, izgubi um i umre napokon 6. studenoga 1673. g. pa je zakopana u Gradcu u samostanu dominikanaka. Tko je čitao, kako holandezki putopisac opisuje perivoj, slike, umjetnine, knjižnicu i umjetnine Zrinskog grada Čakovca, tko zaviri u ogromni popis blaga, što su ga carski komesari iz Zrinjskih i Frankopanskih gradova raznieli bili, taj će razumit, koliko bogatstvo, kolika učenost vladala u tih dvih slavnih obiteljih hrvatskih. A ipak su ti ljudi, govoreći 7 do 8 jezika — jedinom iznimkom ostali Hrvati. Čitaj njihova obiteljska pisma, gdje srce govori, gdje se spominju najtajniji, najnježniji osjećaji — hrvatska i hrvatski smišljena. Katarina je u domaćem životu gojila hrvatski jezik i duh. U ime narodnoga napredka zavriedila je hvalu potomstva!

Obitelji Zrinskih i Frankopana nestalo je danas sa svim. Katarina imala tri kćeri, od kojih je Helena umrla u Nikomediji početkom osamnaestoga vieka. Druga kći Judita Petronila bijaše kaludjericom (opaticom) u Zagrebu, gdje u pobož, nosti umrla, a zakopana je u negdašnjoj crkvi sv. Trojstva. upravo na onom mjestu, gdje sada stoji narodni dom hrvatski. Treća je kći Zora Veronika umrla kano kaludjerica u Celovcu. Sin Katarine Ivan Antun Zrinski dobi po smrti oca svoga njemačko ime „Gnade“; radi sumnje zatvoriše ga u Kufstein i tu poludi i od žalosti umre. Sa smrću Adama grofa Zrinskoga, koji bijaše sin Petrova brata, umre zadnji Zrinski. Od

Frankopana spasio se Franjin brat Orfeo u Italiju; s njim izumre Frankopanska porodica. Tako nestaje dvijuh obitelji starih i slavnih hrvatskih s pozorišta svieta, koje su si neumrlih zasluga stekle za narod i kojih bi u kašnje vrieme trebalo, da snagom svojom spašavaju, da umom svjetle rodnoj si zemlji, koja je iza njihove smrti pretrpila mnogo. Prof. *Tade Smičiklas.*

Marija Dimitrićka Hrvatica Dubrovčanka (1670 † 1764.) Druga spisateljica hrvatska jest Marija Dimitrička. Rodila se g. 1670. u Dubrovniku od pjesnika Bartola Betlera — te se poslje udala za Krista Dimitrića te je umrla 94 godina stara 1764. g. Njezina djela pokazuju utječaj ascetički, jer je pjevala o samih pobožnih i bibličkih predmetih. Spisi su joj sliedeći: 1. Vrhu neoskvrnjenoga začetća blažene djevice Marije. 2. Vrhu porodjenja blažene djevice Marije. 3. Vrhu prikazanja u templu blažene djevice Marije. 4. Vrhu navješćenja od angjela blaženoj djevici Mariji. 5. Vrhu pohodjenja sv. Elizabete. 6. Vrhu očišćenja bl. djev. Marije. 7. Vrhu uzdignuća na nebesa bl. djev. Marije. 8. Muka Isukrstova u formi drame. Premda su svi ti biblički predmeti mnogo puti po dubrovačkih pjesnicih opjevani bili, te ne davaju mnogo prilike samotvornoj sili, to imade u Marijinih spisih samostalnih ulomaka, refleksija i slika, koje pjesničkoga dara pokazuju, pa je i čistoća jezika i razlikost forme u tih pjesmah zanimiva.

Anica Boškovićeva Hrvatica (1714 † 1804) i drugarice joj. Osamnajsti viek ima razmjerno najviše hrvatskih spisateljica. Prvu medju njimi spomenut ćemo Anicu Boškovićevu, koludricu (opaticu) Dubrovčanku, sestru (Rudja Boškovića, Isusovca, glasovitoga zviezdoslova i pjesnika hrvatskoga 1711 † 1787 spisao je pjesmu o blaženoj djevici Mariji po apokalipsi) i Bara Boškovića Isusovca i pjesnika hrvatskoga. Anica napisa g. 1857. „Pastirski razgovor vrhu porodjenja Isusova“ za „kćeri slovinskoga jezika“ kako sama u svom predgovoru kaže. Pjesmotvor posveti braći svojoj Rudju, Pierku i Baru. Izim toga ima od nje pjesama „u hvalu Rudjera Boškovića“ slavnoga astronoma, i „Misli djevojke, kad meće na se kaludjersko odielo“; zatim „Razgovor o propetom Jezušu.“ U Ankinih pjesmah pokazuje se velik uticaj Jezuita, i ona smatra, sudeći po njezinu predgovoru samostan idealom

ljudskoga života. Pjesmotvori su joj odugački i puni pobožnih hiperbola, a jezik ponješto neokretan. Nu kraj svega toga proviruje gdjegdje pjesničtvo duh i što je zanimivo, imade dosta liepih slika iz naravi. Spisi su djelomice štampani g. 1758. u Mletcih i 1852. u Dubrovniku. Manje vriedne su pjesme Lukrecije Bogašinovićeve (rodj. u Dubrovniku, umrla 1800). Od nje imademo: 1. Pjesmu o porodjenju Isusovu. 2. Život Tobije. 3. Život patrijarha Josipa. 4. Dramu o posvetilištu Abrahamovu. Jezik joj je mnogo čišći, stihovi mnogo gladji od prehodnica njenih, nu zato ima mnogo manje misli i poleta u svojih pjesmah, koje su kadšto samo proza u stihovih.

Zadnjadubr ovačka spisateljica bijaše Srećka Fantastićka, koja te na početku ovoga vieka izpjevalu idiličnu pjesmu „Smrt Adone."

B a r b a r a V r a g o v i ć, plemkinja, izdala je g. 1760. prevod „Nasliedovanja Isusova" od Kempisa (1789 drugo izdanje u Beču) a M a g d a l e n a N a d a ž d i, udova grofa Iv. Draškovića, izdala g. 1696. u Zagrebu „Sobotni kinč blažene djev. Marije ali pobožnost za subotne svega leta dneve"; za tim; „Žitek dveh verneh Kristuševih mučenic Marte i Marije Magdalene." U Beču 1718. Tim smo u kratko naveli, što je starijih spisateljica u Hrvata bilo.*

Noviji pokret od g. 1835. ovamo nije nam takodjer žali bože uzgojio više spisateljica. Premda novi viek pruža ženi mnogo više prilike naobraženju, to se je tim slabo okoristila naša knjiga hrvatska i nije se ni nadat plodu od ženskoga pera, dok nam ne podje za rukom, da posvema iztisnemo tudjinstvo iz srdaca hrv. ljepotica, dok ne uništimo kojekakve zakutne zavode, po kojih se tudjinstvo uvlači.

D r a g o j l a J a r n e v i ć e v a (1812 † 1875.) Rodi se na 4. siečnja g. 1812. u gradu Karlovcu. Roditelji joj imadjahu kuću izvan tvrdjave ne daleko od kupskoga mosta u glavnoj ulici, kojom drum vodi u Zagreb. Otac se njezin zvao Janko Jarnević, a mati Ana rodjena Mlinac. Otac bijaše trgovac željeznarije, kako sama Dragojla veli. „U kobno doba

* Buduć da je ova knjiga i ženskoj mladeži namienjena, a Hrvatice su slavne u nas još slabo poznate, zato im je ovdje ustupljeno mjest.o

franc. vladavine 1809—1814. bijaše Janko prvi medju zaslužnimi za svoj rod i dom gradjani, koji je prednjačio svim u kritičkih okolnostih te nije nikada suma metnuo, da je Hrvat i gradjanin. U liepoj krieposti domoljublja podučavaše on nas svoju sitnu dječicu, ali prerano nas ostavi." Tako veli pokojna Dragojla.

Uza slast majčina mlieka, uz milost njezine pažnje umiljavala i svikavala joj se hrvatska besjeda duši i srcu, a težka ju žalost snadje, kad joj potla u učioni zabraniše hrvatski govoriti, kad ju pokoji put progovorivšu hrvatski i kazniše, kad joj nakon i njemački molitvenik turiše u ruke, neka se i svomu stvoritelju ne moli na majčinu jeziku. Boljelo to djevojku, ali ne bješe nitko u njoj uzbudio hrvatskoga ponosa, te pregarala očiti progon milogo glasa misleći, da to mora tako biti, da bez njemštine ne ima uljudbe, što mnogi i danas još misle. Kad je Dragojli bilo sedam godina, umrie joj brižni otac, a mati uz veliko gospodarstvo i šestero djece ne mogaše toliko paziti na uzgoj kćerî. Dragojla veli: „nije bilo djela u školi uz koje nebih bila ja kao diete još prionula i bilo ono toli mučno za riešiti, da mu nisam žilice napipala. Trinajstom godinom ostavih školu. Znala sam igrati u citaru."

U ono doba gospodovaše u tvrdjavi vojničtvo, stolovaše dapače ondje i glavno zapovjedničtvo gornje krajine, te tako se stade u odličnijih družtvih gniezditi niemstvo, u istom karlovačkom samostanu i na karlov. gimnaziji njegovala se njemačka knjiga. Spominjemo samo O. Avrelija Hermana, učenoga Niemca iz Bavarske, koji je g. 1826. nagovorio onda još mladjahnoga Ljudevita Gaja, neka svoju povjestnu erticu o krapinskih gradinah po bilježkah O. Klenskoga izda na njemačkom jeziku. Onda je Dragojli Jarnevićevoj bilo 14 godina

Nemojmo se dakle čuditi, što se je umna djevojka dala na čitanje njemačkih spisova. A povod tomu bijaše P. . . . . Dan za posao, a noć za knjigu, veli pokojnica sama. Čitala knjige bez ikakva uzgojnoga sustava, bez izbora, čitala je uz neestetične Klaurenijade i Šilerove slobodoumne divote. Sva sreća bijaše, što je jake duše bila, te se odvraćala od ogavnosti a tiem i silnije prianjala uz ljepotu i dobrotu. To svjedoče najkrasnije pjesme njemačkih velikana, što ih je Dragojla bila prepisala a mnoge ih i na izust znala

I podala se djevojka zanosu i idealom, a u sbilji svieta nalazila hrdjavštinu i kukavštinu, njezini zahtjevi, kakov da bude čovjek ovoga svieta, uzpeše se visoko nad oblake — „zamuti se“ piše ona sama — „nekakav kaos u mom duhu i tjeraše me neprestance amo, tamo bezpokojnu nujnu, neveselu. Zadjevojčiv se, mjesto da se radujem bielu svietu i mladim godinam stisnuh se u svoj kuteljak i mučih muku pitajuć dušu i srce, zašto neće u slogu sa ostalim živućim svietom? Neko me čeznuće spopade, a ne znadjah, za čim čeznem i tako prodjoše godine.“ Nadalje piše: „Do osamnajste godine moga vieka puklo mi medju očima, a ja sam zamjetila, da Hrvati na nizkom stupnju naobraženja stoje. Ulovih se knjigâ, hotijah postati mudračicom; ta mudraci su ljudi studena srca, razborita uma, znanje njihovo hladi im krv, ubija poželjenje, pa će to tako i sa mnom biti. Kada uzeh čitati u večer i to po dovršenu poslu, ne ostavih knjige, dok ne zabieli zora. U toj duševnoj nelagodi, sjedeć i gvireć u knjige do kasno u noć, podražujuć osjetljivo srce uzornom srećom, a tudjeć se od svieta, pa možda najvećma s nedostatka kretnje na čistom božjem zraku obnemogne djevojka tielom i stade se liečiti. Liečnici joj napokon reku, neka ide u drugu koju zemlju, gdje je čistiji zrak.

Zaputi dakle dne 10. svibnja g. 1839. s nekom postolarkom do Varaždina, a odatle u Gradac i ondje uze malo ogledati se po liepoj prirodi. Došeta se tako jednom i na vrh gradskoga briega, tako zvanoga Šlosberga te dospije puteljkom pod onaj zvonik, s kojega svakoga jutra i večera ono zvono, rekao bih, svoj okolici domumljuje, da zakon bdije, a rod ljudski još žije, dočim dan iza dana dolazi i prolazi.

Opazi Dragojila po pristupnoj nutrašnjoj stieni zvonika mnoga upisana imena i pobilježene dane, kad se je koji njih pod zvonikom desio. Na toj stieni opazi dne 12. lipnja god. 1839. i uze čitati ove hrvatske riedke:

Zdrav mi svaki bratac bio,
Koj je godier roda moga,
Kom' je jezik ovaj mio,
Koji me je razumio,
Sva mu sreća došla od boga!

Tu osobito čuvstvo zavlada u taj par s njom; oko joj se suzom napuni, a srce uzdrhće do onda nepoznatom slasti. Premda do onda nije pokušala napisati ni jednoga hrvatskoga stiha, ipak uze olovku tresućom rukom, da se odazove neznanomu pjesniku. Odziv taj, napisan pod gore navedene redke, glasio je ovako:

Ilirkinja 'e ovdj jedna,
Koja jezik ovaj razmi,
Premda ona tebe ne zna, -
Vendar joj je kruto drago,
Da je našla ove rieči
Kojim srdce svoje lieči.

Ilirkinja iz Karlovca.

„Oj, kakovim uzhićenjem — kucaše mi srce pišuć ovaj odgovor bratu Iliru, — od radostnih suza potamni mi vid. Da sam mogla, bila bi u onaj čas glasno ciknula, da bi se bilo čitavim Slavenstvom na široko i daleko orilo: Ja sam Slavjanka .... To bijaše svečani čas za mene, — bijaše bo čas preporodjenja čitavoga bića moga — čas nastajuće nove epoke u mom životu ....“ Čudnovato doista! Sitni oni redci u tudjini uzbudiše joj u srcu toliku ljubav za hrvatskom domovinom do tada neljubljenom i ukorene tu ljubav tako, da joj se poslje nikakova žrtva nevidje za nju prevelika. (Tada su se Hrvati radi zajedinstva narodnoga i državnoga volili zvati Iliri, Slavjani ili našinci, nego li Hrvati, što i mnogi još danas krivo čine na štetu hrvatskomu imenu i ponosu.)

Valja znati, da su onda boravili u Gradcu Ivan Trnski, njegov drug Edo pl. Grgurić, onda pokojni Ljudevit Šplajt i još nekolicina Hrvata na ondješnjem sveučilištu. Trnski glede toga veli: „dočim je grof Janko Drašković u Zagrebu uzeo pozivati hrvatsku vlastelu: Oršiće, Sermaže, Bakače, Festetiće, Pejačeviće, ostale Draškoviće, oba baruna Kulmera i Raucha, za tiem častna starca Haulika, velikoga župana Zdenčaja i uz Gaja sve tadašnje ilirske književnike na narodna posiela, i dočim su tadašnja komtesa Sidonija Erdödi i barunica Condé pače i Danilo Farkaš i Henrik Mikšić (dvopjevom Belizara) hrvatskomu jeziku pjesmom put krčili u visoka družtva, napisasmo mi mladići na našu skromnu zastavu „napredak knjige“ te ja i Davorin Trstenjak obćeć sa vrlim Muršecem i revno

dopisujuć si sa Stankom Vrazom, koji je onda boravio u Zagrebu, razigrasmo se na književnom polju i liepo drugovasmo, pače svakoga mladoga Hrvata i Slovenca na književni rad nagovarasmo. Moj prvi prievod Šilerove pjesme o zvonu, druge izvornice; Trstenjakove Ljeljinke i druge pjesmice izidjoše onda u „Danici". I potljašnjega profesora Ivana Macuna, sad prof. u Gradcu prikupismo u naše kolo. Drugujući liepo — zajedno obilažasmo i liepe gradačke okolice, zajedno se nadjosmo i na gradskom briegu, gdjeno ja — nešto nagnan nešto drage volje — napisah onaj pozdrav svakomu „našincu" (Hrvatu) pohodniku onoga zvonika.

Ivan Trnski dalje veli: „Jedno jutro dotrča k meni Trstenjak ili Šplajt te mi reče, da ima na „Šlosbergu" odziv našemu pozdravu i to od ženske ruke. Mi poteci gore vidjeti i na koju zastavu zaprisegosmo, nije bilo nihakvo čudo, što smo gotovu hajku podigli, da nepoznanoj Karlovčanki u trag udjemo. Ne bilo dugo, a Šplajt dobi pismo iz Karlovca i u njem drugo, da ga dostavi Dragojili Jarnevićevoj, za koju nije znao, da je u Gradcu. Napita nekako, gdje joj je stan, i ne sluteći, da je to naša nepoznanka, natukne nešto ob onom pozdravu i odzivu, a ona se smijuckajuć odade. Čuh od Šplajta, da je umna ženska glava, da je dapače nekakve njemačke pjesme napisala, pomislim, nebi li mogla ta djevojka uz našu zastavu pristati te s toga zamolim Šplajta, neka ju pita, smiem li ju posietiti. Ona dozvoli i tako se sastadoh sa sjetnom bolestnicom, kojoj nije nikakov smjer pred očima lebdio, kojoj se bijaše zamjerio sviet i viek i koja mišljaše, da nije ničemu drugomu, već da sudi propalomu svietu. Uzmem ju izdaleka odvraćati od tieh nazora i nagovarati, neka se posveti domovini i nek prione uz materinski jezik." Sjetnica se preporodi, i kako sama piše, „jasno joj postade čeznuće, štono ju uznemirivaše i tjeraše danom i noćju neprestance od mjesta do mjesta." „Omili joj domovina i stade dušom i srcem ljubiti i cieniti zanemareni materinski jezik. Dadoh joj slovnicu i rječnik te narodne poslovice, upućivah ju, što će i kako će, te izpravljah joj prve pokuse. „Želja za domovinom" u „Danici" br. 31. g. 1839.:"

Oko tamo prama jugu gleda,
Odakle se odkinut neda . . .

bijaše prvi pojav njezina preporodjaja i doista liep priklik uz naš tadašnji pokret. Pjesma sliedjaše za pjesmom, a ja ju upućivah, neka prouči estetiku i neka se onda dade ua pripovie danje. Trže se iz svoga bezsmjernoga tumaranja, uze se marljivo učiti te uz posao i napor razvedravaše se duh njezin i domovini bude spašena plemenita duša." „Još za malo" piše sama, „i usnula bi bila duševna snaga u vječnih borbah sa fizičnimi silami."

Kad vidje, da joj pjesme ne idu baš za rukom, uze se liepo izpričivati, da slavulj samo proljećem pjeva, a da njezino proljeće davno već minulo.

Ivan Trnski postà joj i pobratim. Bijaše on revni apostol narodne ideje hrvatske i narod njegova imena neće i ne smije zaboraviti! Od ono doba prionu Dragojla Jarnevićeva uz hrvatsku knjigu tako marljivo, trudom i naporom, kao da od toga samo zavisi spas hrvatske domovine i duše njezine. Od to doba uze joj život drugi pravac; sada tekar poče razumjevati čeznuće srca i duha te ćutjeti, da je svoja. — Njemačke ideje i tlapnje i pretvore se u narodne predmete, i poče ih od onda dakako zaodjevati narodnim ruhom. Bijaše to golemi za nju posao; u sried Niemaca mogaše slabo napredovati i ne malo da neuzmalaksa, što bi jamačno do skora i bilo, da joj ne bude pobratima; ali on ju je nukao, nagovarao, pomagao i predstavljao joj dužnosti prama domovini i rodu; njegovu nastojanju oko Dragojle Jarnevićeve podje za rukom, da ju na slavu njezinu i ponos hrvatskoga naroda posve tudjinstvu otè. Što ju uz nagovaranje pobratimovo jošte više mučnomu za nju poslu ponuka, bijaše prizor, što ga je zabilježila 3. kolovoza 1839. god.

„U kući gdje sam stanovala, bijahu na stanu kod gospodje Naimanice gospodična Amalija kći Essküla generala i Sofija kći Almou. Uz ove podučavaše Naimanica u viših naucih još druge dvie gospodične. Bijahu djevojke odrasle i četiri na broju. Sve me priljubiše i pozivahu često u svoju sobu, kad se zabavljahu pjesmom, glasbom ili plesom. Jednom me uhvati njeka, da š njom plešem, čemu se otimah, ćuteći bol u neizliečenih još posve prsijuh. Na to će jedna: „Ah prodjite se je, zar ne znate, da su Hrvatice neuke! Tko bi taj glup i sirov narod što naučio?"

Iz ovih rieči ujede me zmija — i poćutih prvi put narodni svoj ponos hrvatski duboko uvriedjen. Šuteći uzeh ponudjenu mi ruku, i uzprkos ljutoj prsobolji plesah, dok mi drugarica ne susta, pa joj tada rečem: „Vidite li, da Hrvatice ne zaostaju mnogo za vami?"

„Krasno! krasno!" povikaše u jedan glas; — a baronesa A . . . . reče: „Vi za stalno niste u Hrvatskoj odgojena i jeste možebiti jedina izobražena Hrvatica. Hrvati su divlji ljudožderi, pa od kuda njim izobraženje." Tim bijaše nanieto odviše uvriede momu hrv. rodu; krv mi udari u glavu i žestoko rečem: „Da li vas je koja već za njihovim stolom s njimi jela?" One podviknu: „Oj ne idemo mi onamo, pojeli bi nas!" Još nekoliko izustiše djevojke u tom smislu glede Hrvatâ, uza što mi rekoše, da se nikomu već ne odaj Hrvaticom, ako neću da budem prezirana. A ja ću im na to konačno ovako: Drage moje, ne imate se doista zašto svojom izobraženosti uzdizati nad Hrvate; ja vas uvjeravam, da nebi Hrvat pasjoglavcu (Hottentotu) tako brez svakoga zla povoda rekao u brk, da je ljudožder: i mnogo više ima obzira prema strancu nego li ga imatee vi; ja se neću ikad stiditi, što sam Hrvatica . . . ." opet graknuše na mene i mučno još ulovim, da rečem: „ajde u Hrvatsku, pa ćete se za stalno zastiditi riečî, koje ste sada toli bezobzirno u svojoj preuzetnosti izustile; vi ćete se osvjedočiti, da od vas prezirani narod umije uljudnije s inostranci postupati, nego li što vi toli izobražene i visokorodjene, — ja ću se od sele još i više ponositi, što sam diete toga naroda.

Duboko se zastidiše djevojke i kći generala de Esk . . pruži mi ruku moleći me, iskreno se kajuć, oproštenja; reče, da su se šalile". . . . Od to doba ne htjede mnogo obćiti š njimi i počne joj u Gradcu mrzko bivati. Često joj obliše obraz suze, koje joj težka srčana bol iztiska, kad je slušala, kako joj narod s neznanja grde. Sve svoje sile pokupi neobzirajuć se na slabo zdravlje ni malo, te se stade učiti danju i noćju, želeći osvjedočiti grdeće oholaše, da ima i u Hrvatâ snage i uma; napreže dušu i tielo, kao da ima samo njezina ruka ukloniti svaku pogrdu milomu joj hrvatskomu narodu nanašanu . . . Odluči ostaviti Gradac; jerbo joj mnogo u njem ne prijaše, a po najviše joj dozlogrdi neću doredno življenje u obće . . .

Velika joj borba nastade u duši! Mlada pobratima, koj ju dovede narodnoj sviesti, koj joj usadi u srce dičan cvietak rodoljublja, njega da ostavi, da se s njim oprosti, da više ne sluša njegovih podučavanja, njegovih razgovora u hrvatskom jeziku. Ali višja ruka, zavlada s njom i bijaše joj se pokoriti. Dogovoriše se, da će si dopisivati te ona ode mjeseca kolovoza 1839. put Trsta, nebi li pod onim podnebjem postigla stalnije zdravlje.

Sretna kób htjede, da je u brzovozu sjedio do nje mladi gorički grof Cor. Co . . . . . ., koj se je iz Olomuca vraćao kući. Razgovori razna sadržaja kratiše im put do Ljubljane, odkuda on krene dalje put Gorice. Ali prije no ode, donese joj preporučeno pismo, i reče joj: „Gospodično, iz vašega sam razgovora razumio, da se željite dulje vremena baviti u Trstu, nu jer ćete ondje strana biti i život one varoši ne poznajete, mislim, da će vam dobro doći ova preporuka na gospodju Še . . ., koja mi je nešto u rodu, zato uzmite i mislite kadšto na mene, koj žalim, da se nije naše uzajemno putovanje proteglo na dulje vremena. Zahvaliv mu srdačno uze pismo, koje joj vrlo dodje u prilog; jerbo u Trstu onako strana i neznana bila bi izpostavljena mnogovrstnim neprilikam. Ali tako joj otvori grofova preporuka mnoga vrata i pruži mnogu ruku na službu. U više kuća bijaše preporučena za odgojiteljicu djeci. Dragojlu nahodimo u Trstu 26. kolovoza 1839. g. Dne 9. rujna iste godine bila u Postojni, gdje je imala doći u jednu odličnu kuću. U Trst dobi iznenada pismo od jednoga još sada živućega velikoga uglednika i na glasu učenjaka. Jer ju je to pismo veoma obradovalo i na dalnji rad potaknulo, zato ga ovdje priobćujemo.*

---

* Illirierin!

Theuere Schwester!

Zürnen Sie nicht über einen Unbekannten, der sich das Vergnügen nicht versagen kann, Ihrem schätzenswerthen Talente seine Verehrung zu bezeugen. Gegenwärtig ein Bewohner Ihrer Vaterstadt, höre ich, wie Ihre „želja za domovinom“ zu allen Herzen spricht, in denen illirische Pulse schlagen, und ich bin durch die zarte Einkleidung des Stoffes. dann das sonderbare Spiel der Naturkräfte, die sich diesmal Ihrer Muse dienstbar zeigten, von jenem Gedicht auf das freundlichste überrascht. Nach einer längeren, heissen und trockenen Temperatur fingen

Mjeseca rujna dodje iz Mletaka barunica Sordon u Trst. Tamo si doprati supruga, koj imaše odlaziti kao zapovjednik jedne fregate put Dalmacije. U Mletke!!! San od djetinske joj dobe pa sve do dobe zriele; taj san da joj se uistini! Mletke da vidi, da sanjareći plovi u pokritih u onih uzkih gondulah na valovitom moru! Na čas zaboravi pobratima, domovinu, rod i eno je put Mletaka na pučini hrv. sinjega mora. Dne 3. lis. 1839. prispije sretno u Mletke.

Barunica bijaše rodom Bečkinja i prevari ju u mnogih od svojih obećanja, pa zato joj u kući i poče bivati neugodan položaj. Baruničina nedosliednost bijaše poznata u svih boljih kruzih, i do skora se proču, kako je povela sobom jednu Niemkinju iz Trsta za odgojiteljicu svoje kćeri i kako zlo

---

unsere Fluren schon zu welken an. Zu derselben Zeit wie dieses Gedicht in der „Danica" erschien, sahen wir von der Nordseite sich Wolken thürmen, und wie wir es in Carlstadt lasen, war Illirien von einem wohlthätigen Regen erquickt, Alles grünte in neuer Segenfülle und ich dachte mir: „die Wolken haben unsere liebe Sängerin verstanden.

„I dojdoše prěko ladne Drave,
Prebrodivši talase od Save
Kupu vodu mirnu obastriše:
Grad ti do nje rodjen pozdraviše,
    Grad od Tvoje domovine."

Pod Iliriji pruž'še se tanani,
Te braniše da Ti jar sunčani
Nepopali krasni plod zeleni...
Kišicom ju lasnom porosiše
    Tvoju sladku domovinu."

Dieses gelungene Produkt Ihres schönen Talentes trägt wohl das Gepräge reger Vaterlandsliebe, welches aus jeder Zeile mit Flammenschrift eines geläuterten Gefühls zu Ihren illirischen Schwestern zu sprechen scheint: „Möge eine Jede, deren Busen von gleichen Empfindungen glühet, der jungen Saat auf heimatlicher Erde mit gleichem Hochsinn pflegen." Und es lässt sich zuversichlich folgern, dass unter der milden Pflegehand der schönen Töchter Iliriens die zarte Blüthe viel schneller zu goldner Frucht heranreifen und dass unser Okić, Klek und Velebit ein zweiter Helikon Pindus und Parnassus werden würde.

Denn wenn einmal die schönen Illirierinnen ihre heimatliche Muse allgemeiner zu schätzen wissen werden, so wird wohl

s njom postupa. Na to joj dolažahu mnogi pismeni i ustmeni pozivi, da ide u različite kuće za odgojiteljicu. Želja joj bijaše još se na dulje baviti u Mletcih i po toj se divnoj varoši razgledati podpuno. Na vlastite troškove ne bijaše joj to moguće, jer dok se je bavila u Gradcu, iztrošila je mnogo.. Iz baruničine kuće ne mogaše; ona bo je slutila, da nije zadovoljna, i nije ju pustila, da mnogo izlazi. Bijaše nakanila ići kući, da izbjegne nesnosnu položaju u barunice Ali 11. veljače 1840. pohodi ju major Čop i reče joj, ako bi htjela ići grofici Śrokinger, da joj odgaja dvie kćeri. Dragojla dodje u kuću pukovnika Šrökinger-a, koji imaše za suprugu rodjenu groficu della Marini mlećanku. Dragojilin prelaz u ovu kuću rezjari barunicu, koja joj načini mnogo jada sa svojim klevetanjem; na što joj reče grofica, da ne može kod svoje djece

---

jeder illirische Jüngling schon dadurch zu höherer Thätigkeit angeeifert werden, wenn er es wissen wird, dass er durch irgend eine vortreffliche Leistung dieser Art bei den schönen Bewohnerinnen seines schönen Landes selbst Wohlgefallen findet. Das Bestreben, von der Hand der heimatlichen Grazien einen Lorbeerkranz zu empfangen, wird jeden Keim zur Blüte treiben, und dann wird nicht mehr nach dem Fremden gerungen werden, durch das man nur sich bisher geltend machen konnte. Dieses wäre gleichsam die Poesie, die sich um die ernste Wahrheit bei Bekämpfung der Menge Hindernisse unserer illirischen Nationalkultur lieblich winden würde, und bei vereinter Kraftentwicklung wird Illirien neugeboren werden. Und dann:

„U zlatnome plodu naćeš milu
Kako staru svoju kaže silu
Oh! ilirsku domovinu.“

Unsere Wünsche mit jenen des wackern Trnski vereinigend, nähren wir die Hoffnung, dass Sie theuere Unbekannte! Ihrer sanftklingenden Lyra fernerhin Töne entloken werden, die darum so sicher in dem Herzen des Illiriers wiederhallen werden, weil es die Akkorde sind, welche die Natur in unser Herz verwebt hat und welche durch den magischen Geisterbund mit dem schönen Geschlechte gewiss am sichersten geweckt werden können.
Genehmigen Sie theuere Schwester! die Aeusserung des ehrerbietigsten achtungsvollen Respektes und der wärmsten Verehrung Ihres Landmannes

Ignac Utješenović,
Illirier von Ostrožac-Burg

Karlstadt am 14. August 1839.

držati osobe, o kojoj Sordonka tako pogrdno govori i da si neka potraži drugo mjesto. Uvriedjeno poštenje naše zemljakinje Hrvatice vapijaše za zadovoljštinom i to tim više, što bijaše tudjinka i diete naroda, koga je barunica grdila. Zamoli dakle groficu, da ju bar dotle pridrži u kući, dok barunica svojih rieči ili ne opozove, ili ih ne posvjedoči. Čudom čudeća se grofica zapita ju: „Šta, vi biste se usudila tužiti barunicu — suprugu baruna i pukovnika?" . . . „Bi dakako!" upane grofici u rieč Dragojila. „Ona je bezsramna klevetnica, a ja sam tudjinka, koja ne ima ovdje ništa — do svoga poštenja i zaštite zakonâ, pod koje ću se uteći."

Odmah sastavi tužbenicu i odveze se u gonduli do pomorskoga ureda, gdje ju izruči auditorom. Bijaše joj ona žena i za pet mjesecij plaću uztegnula, koju u svojoj tužbenici napomenu. Za podùljim razpravljanjem rekoše joj dotičnici, da tu ne mogu ništa učiniti, budùć je barun njihov predpostavljeni, i da se može samomu barunu pismeno obratiti. To učini i odpravi pismo na otok Vis, (Lissa) gdje se je bavio tada barun. Što i kakov nalog dobije barunica od supruga, to se ne zna, ali za kratko vrieme dobije Dragojla Jarnevićeva polovinu urečene plaće i to putem ureda. Nezadovoljna tim zamoli upute, kuda bi se mogla višjemu sudu obratiti. Auditori sljegoše s ledji, ali neki nižji urednik uputi ju potajno na glavno vojno zapovjèdničtvo u Veroni.

Dragojila ni pet ni šest sjede i napiše obširno svaku svoju potežkoću prouzrokovanu joj barnnicom i zamoli zadovoljšćinu po zakonu. Nu prije no to pismo odnese na poštu, najavi se u uredu, kazav što je nakana učiniti, ako joj dotični sudci ovdje neće da dadu zadovoljštinu. Zabunjeni gledahu se činovnici, a major-auditor zatraži u nje pismo, da mu ga pročita. Pročitav ga zamisli se, slegne ledji, složi pismo i povrati joj ga. Šuteći ogledahu se smeteni, te ona ode na poštu i preporuči pismo. Ali čim dodje kući, dojuri joj u sobu iz pomorskogu ureda jedan činovnik moleć ju u ime major-auditora, da se potrudi još jedan put u ured i ujedno ju zapita, da li je sbilja tužbu odpravila u Veronu? Mjesto odgovora pokaže mu predatnicu, a činovnik ju onda zamoli, da i nju ponese. Na uredu dne 18. ožujka 1840. g. uruči joj auditor pismo od barunice, u kojem opozvà svoje klevetanje, dodav

da su mnoga dodata k njezinim riečim . . . i k tomu izbroji podpunu pripadajuću svotu, pa zapita, da li je sada zadovoljna? Kad je bilo to sve u redu i predatnica odpravljena na poštu po list, da se ne šalje u Veronu, uze ju auditor za ruku pitajuć: „Vriedna gospodično, kažite mi, molim vas, kojega ste naroda, jer zamietih, da Niemkinja niste.“ Ponosno odvrati mu ona: „Hrvatskoga, gospodine.“ „Pa jesu li sve vaše zemljakinje tako odvažne kao vi?“ „Kad bi takova sila na nje navalila kao što navali na mene, mislim, da nebi bježale . . .“ „Nisam jošt s ni jednom imao posla, ali dvojim . . .“ „Ne dvojite ni malo gospodine“, presieče im ona rieč, „imala bi se stiditi naroda, u kojega se nebi nalazilo ženskadije s poštenjem u grudih.“ Auditor bijaše Niemac i njih dvoje nastave razgovor u duhu narodnosti i narodne samosviesti . . . Na kraju razgovora napokon joj se pokloni i reče: „Ako se vi, gospodično ponosite svojim rodom, osviedočiste me ovim kratkim razgovorom, da se imade vaš narod jošte više ponositi s vami?“ To joj reče Niemac, koj je svoj narod ljubio!

Vrativ se, dočeka ju grofica sa suprugom, znalično, izgledajuć konačnu razpravu ove njim neobične parnice. A kad ih obaviesti o svojoj dobiti, uzradovaše se kao pošteni ljudi nad tom pobjedom i upravo nekim ponosom pridržaše ju u kući. Grofica joj kupi šest para rukavica i krasnu lepezicu. Sliedećih dana primaše čestitke od mnogih Talijana . . ., koji barunicu osobno poznavahu. Veliku pozornost probudi ovaj dogodjaj u višjih kruzih, i mnoge osobe pohodiše Šrökingerovu kuću, da lično upoznadu — Hrvaticu Dragojilu Jarnevićevu.

Recimo sada koju i o njezinu književnom radu. Uza svu tugu i nevolju bavila se Dragojila ipak knjigom. Dne 22. stud. 1839. odpravi Trnskomu u Gradac pjesmicu „Kraj jeseni“, koju on posla u „Danicu ilirsku“, gdje je tiskana u 12. broju 1840. g. O toj pjesmi izrazio se pismeno Trnski ovako: „Dieses Gedicht durchwebet die schöne — möcht ich sagen — wirklich die schöne Trauer, wie im Ganzen aus allen deinen Produkten, wie aus jenen des deutschen Uhlands herausschimmert. Schreib so weiter, gute Seele, und unser theueres Vaterland wird einen schönen Schatz in deinen Werken besitzen.“

Dne 13. travnja 1840. oboli s nahlade, i reumatičko ju zlo pritisne u ruku i nogu, k čemu se pridruži žestoka upala učiju, s česa malo da nije zdvojila. Reumatizmu u Mlecih nitko ne uteče, veli Dragojila. Hodala pomoćju štapova, tako oboli i oslabi. Da si poremećeno zdravlje popravi, ode na vladanje blizu Trevisa, gdje ostade do 30. svibnja. Pripeljati dječicu njihovoj svrsi, (veli pokojnica), pa štogod napisati hrv. jezikom, nebi li time podbola još koju darovitu Hrvaticu, kojoj su vile blažije bile nego meni, to mi je težnja to mi je svrha. Uz to učim se i francezki sa grofičinom kćerju."

Dragojila imala brata Josipa, svećenika. On joj pisaše, da se vrati kući. S druge opet strane nukao ju često u svojih listovih i pobratim T. veleć: „Ali i u moći ili sile vlastite treba se pouzdat — to ti, tvoj Ivan predbaciti imade. Već sam ti prije o tom pisao. Žuri se, odtrgni se od tudjih. O liepe su, krasne su, ali jačje od gvoždja verige, koje te k domovini vežu, njezina si i pitam te, koja je ota vlast, da te od nje odtrći pravo imade? — — — Pridaj k tome tvoje duševne sile i u razmjerju s tvojimi sposobnostmi tvoju dužnost — pridaj još k svemu tome svete nagone duha, nerazmjerno prijateljstvo tvoga Ivana, i vjeruj iz cielog tog pridavanja iziti će — što biti moraš — što pred svietom već jesi i što si domovini svojoj hrvatskoj neokrenivo i dužna biti!"

Krasni joj Mletci omiliše više, nego li se i misliti može, te Dragojila poćuti, da će joj biti mučno raztrgati veze, koje ju stegnuše. Sva grofičina rodbina štovaše ju iskreno, a njezine gojenice ljubljahu ju kao da im je starija rodjena sestra. Grofica hotijaše s njom utanačiti ugovor na šest godina, da joj podpuno odgoji djecu. U isto vrieme htjede ju jedna englezka obitelj k sebi. U tih englezkih roditelja bile su dvie odrasle kćeri, koje ju osobito milovahu; i zato im ju roditelji htjedoše pod sjajnimi uvjeti uzeti za družbenicu sobom na svoje putovanje u Aleksandriju i poslje u Englezku. Staru lordu Okonoru, ocu djevojaka, bijaše veoma žao, što ne thjede uz njih pristati . . . Listovi oslabljele matere i oni od mile sestre pozivahu ju kući, a pobratim pisaše o dužnosti naprama domovini i rodu.

Borila se je sama sobom, ali na kratko dovrši. Domovina joj se duševnomu oku predstavi potlačena upravo na ple-

menitoj duševnoj snazi pogrdjena i progonjena od neprijatelja. Tada si tiho reče: „Idem, idem u domovinu, ma i jedan samo kamenčak doprinielа sgradi, kojoj uzeše domoljubi sada postavljati temelj. Moja hrvatska domovina ima krasnih livada i rieka, ima cvieća i ptica pjevačica, pa ako me opet želja zadalekim svietom i njegovom krasotom sleti, lahko mogu otići.“ Tako ubilježi 25. srpnja g. 1840. Akoprem bi bila mogla s Okonorom ići u Grčku, pak onda na otok Krf kao suputnica, akoprem ju Okonor stane učiti englezkomu jeziku, ipak ne htjede ostati kod njega. Narodna samosviest nadjača i odbije sve sjajne ponude; zahvali se grofici i izjavi, da se je odlučila povratiti u svoju hrvatsku domovinu.

Na tu izjavu plane žestoka Talijanka i poviče: „Šta? da li vàm je možebiti mozag uzavrio, što se kanite razstati s nami! U onu ubogu, malenu, neznatnu zemlju, u prosti onaj surov narod da se vraćate! Odbijate sjajne ponude, gdje bi mogla u naobraženu i bogatu svietu gospodski živjeti itd.“

Na ove pogrde uzdigne se ponosito rekav: „Grofice, ne imate načina, da me pridržite kod sebe. Tko grdi moj narod i domovinu, grdi i mene, a od vas pogrdjena osoba ne može, da bude ogojiteljicom vaše djece. U ostalom grdila vi, koliko vam drago moju domovinu, ipak se ponosim, što sam Hrvatica.“ „S tim bijaše naš račun gotov i ja odoh u svoju sobu. Tuj mi ljute suze obrazom potekoše i uzdahnem: „Domovino mila i narode moj! čim vas više oholi tudjinci grde, tim mi postajete miliji i draži, i tim si više, krasna domovino, želim šetati se tvojimi livadami i gajevi.“

U pukovnika poslie zamoli svjedočbu za svu dobu svoga bavljenja u njegovoj kući; on joj ju uruči velikim sažaljenjem rad njezina odlazka. Ovaj starina bijaše Niemac i od onoga malenoga broja ljudî plemenitije vrsti, koja se je naučila u tudjini štovati .... Posve spremna, da ode, pohadjaše posljeednjih dana obalu Slavena, nebi li u dobri čas našla brodić, koj bi ju poveo put Rieke ili Senja, da ne ide opet na Trst, već da pregleda i druge prediele svoje domovine.“

Tako jednom šetajuć duž obale udare joj glasovi na uho, od kojih joj se srce u dnu strese i sve se žilice ganu. Dva muža šetajuće se preda njom razgovarahu se hrvatski. Već prodje godina dana što joj ne doprè razgovor u materi-

njem jeziku do uha i to tim većim razkošjem stade prisluškivati sladkim tim zvukom. „Oj reče, kakova me želja tada povuče još više na obale domaće i kakovom pohlepom stanem razgovarati strane ljude. Bijahu to Dalmatinci, trgovci, i uljudno nastave se mnom razgovor. Dne 14. kolovoza 1844. oprostim se sa Mletci, sjednem si u brodić k Dalmatincem, odplovim do Senja i od onuda stignem 24. kolovoza u grad Karlovac. Ovo šest mjeseci udaljena od kuće, doživih više, nego preživih do te dobe.“

Sve, što ju u tudjini susretaše, prodje u duhu, kada plovijaše na talasih morskih, a kada si sve intrigue razmisli, kojimi ju hotijahu zaplesti tudjinci, da ju pridrže kod sebe, reče spokojno: „Kad no oni nalažahu u mene sposobnosti, kojimi se željahu koristiti, zašto da ih sama ne skupim i koliko je moguće momu narodu ne posvetim. Ta imam pobratima, koj će mi i dalje pomagati . . . a naći ću i inih domoljuba, koji će mi svojim savjetom priteći, pa ću neumorno radeći i mnoge domoljubke svojim primjerom potaknuti, da pokušaju svoje sile i narodu si osvietlaju lice. Pa na takov način će morati jad tudjinaca ušutiti, i oni će se naučit štovati narod, u koga ima podosta ćudorednih sila, da se iz duševnoga mrtvila uzbudi.“ Uznesena takovimi idejami stupi opet na obalu hrvatske domovine, i puna nade stigne u rodjeno mjesto. Tu već nadje pisma iz Mletaka od grofice i supruga joj, da se vraća natrag i da preuzmi opet odgojivanje njihove djece . . . Bijaše se odrekla inostranstva, i u tom duhu odgovori im na njihovu knjigu.

Uživajuć posriedno zdravlje, ali oduševljena za narodni napredak prionù uz knjigu. Napred! napred! povika si često, kad sjedjaše usamljena u sobi, nepazeći na krasne dane, da se njihovom milinom božjega svježega zraka naužije, niti ne hlepteć za zabavami, kojim se kod nas sve ostalo prepušćaše do razkoši.

„Dne 15. list. 1840. kušah i pisati i pjevati, ali sve idjaše na opako.“ Mjeseca siečnja 1841. zabilježi, da se prevarila u svojih prijateljih. Počela sam svoje povjesti, igrokaze pisati, ne ide mi za rukom, nisam čvrsta u jeziku i mnogo pogrešaka napravim. Akoprem me nade prevariše u mnogom, ipak sam si preduzela, da ću pisati, i zato ću se trsiti, da

napredujem. Balovi, muzike i maškare počimaju, sve se sprema na plesove, meni to niti na um ne padne. Ja volim moje ilirske knjige uzeti, pak iz njih se štogod koristnog učiti. Mučim se s njimi, to je istina, ali ja ipak napredujem. Ja pišem pak čitam i onda brišem; onda opet pišem i brišem; i tako to ide pet šest put, dok štogod napišem, što mislim, da je dobro. Kroz dan šijem sa sekom, a kađa ona i majka legnu spavat, ja uzmem moju hartiju, divit i pero i sjednem te pišem. Cielu noć onda ništ ne spavam. Oko pol noći mi se zadriemlje, onda se naslonim i spim samo pol ure, zatim se probudim i dalje pišem. Više put ćutim, da mi oči oslabe, ali ja moram pisati. Kada pišem, manje ćutim u srcu bol.“

Dne 31. ožujka 1840. pohodio ju Stanko Vraz i Sreznčvski sveuč. prof. i književnik-filolog iz Rusije. Dne 2. veljače pohodiše ju barun Kušlan i Barac. Dne. 20. prosinca g. 1842. četvrti krat je prepisala narodne poviesti, samo da budu imale narodnoga duha i da budu od niemčarenja proste. Da Dragojili nije bilo baš najbolje ni kod kuće, svjedoče ove rieči: „O moj oče, da ti znadeš, kako tvoja Karolina težko uzdiše, ti bi se u grobu okrenuo i proplakao vrhu nesreće njezine. Da si mi ti ostao, ti bi bio snažni hrast, oko kojega bi se bio slabi bršljlan vio i podporu u tebi imao, ali ovako si odveć rano za tvoju djecu izginuo, i ona su ostala bez svakog štapa i razumnog vodje.“ Dalje nastavlja: „Od djetinstva je moja vjera bila tvrda u Boga i u majku Isusovu, da će se ovo moje žalostno stanje izgubiti. Ja sam vjerovala, ja sam se ufala, vjera me nije u bezufanost pustila propasti, a ufanje će me do groba pratiti.“

Dne 26. travnja 1843. pohodio ju grof Albert Nugent Isti grof reče, da se na mali broj domorodaca oslanjati možemo. Školam se najveći dio vlastelina protivi, i medju ovimi jesu i oni, koji se čine da s dušom i tielom, dišu za domovinu, i ovi se protive navodeć, da seljaku nije od potrebe, da zna čitati. Dne 27. travnja bijaše Dragojila jako vesela, jer je dobila na izpravljanje prvi arak svojih domorodnih poviesti. Zato od radosti uzklikne: „Pero mi je i divit sa artijom hrana i utjeha duši i cieli užitak srca. Ništa drugo me na ovaj sviet ne veže, nego spisateljstvo i ovoga radi sve tegobe lasnije podnašam.

Dne 3. svibnja 1843., tiskana je njezina pjesma: „Moj sanak“ u karlov. „Pilgeru“ Dne 30. iste godine nahodimo ju u Adamovcu, gdje je boravio i Vraz. Mjeseca kolovoza ode na Bistricu. U odsutnosti posieti ju grof Nugent, (čitaj Nüžàn) da dodje k njemu na Bosiljevo.

Znamenit je u njezinu životu mjesec rujan, jer je svojom krvlju ove rieči ubilježila: „Dragojila Jarnevićeva pisa ove rieči sa krvju svoje lieve ruke iz žile od srca peljajuće: domorodka ostanem do stražne kaplje krvi. Dana 15. rujna godine 1843.“

Ove rieči krvlju napisane našao je pisac ove knjige na cedulji u jednoj njezinoj knjizi. Da je sbilja bila vatrena Hrvatica i da je budila u mladeži narodan duh, dokazom nam to, jer su ju u Karlovcu počastili serenadom dne 16. rujna pomenute godine. Dne 15. list. u 13. broju „Danice“ poslala je svoj proizvod: „Moj ljubovnik.“ Dne 5. stud. g. 1845. umre joj mati. Tom sgodom ubilježi Dragojila: „I ovaj gorki kalež morao me je stignuti, kojega namjere sa nebrojenimi suzami iz mojih očiju lagano sada pijem. Svu dobu njezine bolesti vjerno sam ju dvorila i ni jedne joj želje uzkratila; moju dužnost kao diete u ni jednom obziru ne prekrših, znadem, da se je vazda sa mnom zadovoljila.“

Dne 17. stud. 1845. kupi si česku gramatiku, da se i u ovom jeziku po nešto uvježba, jer su se tada Hrvati najviše česki učili od slavenskih jezika. God. 1844. boravila neko vrieme pri grofu Nugentu u Bosiljevu, gdje se s mnogimi odličnimi gospojami upoznala. God. 1845. zabilježi ove znamenite rieči: „Prvi dan evo nasta nove godine i s njime nova ufanja, nove želje i nova poduzeća. Sada ću opet početi u spisateljstvu raditi i jedinu moja zabava neka bude u duhu ploditi i ono objelodaniti, što u mojoj duši žive.“ Mjeseca ožujka g. 1845. bila u Cvetlinu i u Klinovniku, a u travnju na Višnici, Trakošćanu na objedu, zatim ode na Bistricu, gdje se upozna sa Rusi i to: Fedorom Vasilijevičem Čizovim i Nikom Aleksievičem Rigelmanom. Često spominje pismo od god. 1840., koje joj pisa jedan prijatelj, te veli, da je to pismo dalo smrtni udarac njezinu srcu. (Mi smo navlaš prezime izpustili.) Dragojilu nalazimo g. 1846. (mjeseca stud.) kao odgojiteljicu u Ladislavovcih na imanju u Zagorju pri

Vinkoviću. Dne 16. veljače 1847. odkaže službu i ode kući te stane prekapati knjige, razmišljajuć način, kako da dramu napiše. „Premda znam, da neću razpisane nagrade steći, to ću ipak stati u red i pokušati dramatizirati. Moj cio život je dramatički i turoban, zato se nadam, da baš medju ostalimi spisatelji neću ostati.“

„Dive mi se, kako znam krojiti i šivati bielo i šaro, pripraviti svake vrsti tiesta, pisati, a ne znaju, čime sam to stigla? Ne znaju, da me stotine noći stoji, koje bez sna sprovedoh, da me stoji svu mladost i veselje mladosti, da je naposlie moje zdravlje žrtva moje znanosti.“ Dne 8. travnja 1848. reče ovu: „Ja ću pisati i čitati, dok mi sape i očiju nestane i onda ću se mirno leći i dušu u drugi sviet odaslati.“ Tako je i radila, jer je nekoliko dana prije svoje smrti poslala u „Smilje“ liepih stvari za mladež hrvatsku. „Dne 6. srpnja 1848. prije podne pozovu me u varošku kuću, da donesem dobrovoljni prinesak za uzdržavanje vojske proti Magjarom: „Novaca imam slabo i ne mogoh za sada više od 2 fr. dati nu dočim bi rečeno, da takodjer i druge stvari primate, evo vam donesoh sablju: buduć ja kadra nisam, da njome proti neprijatelju izadjem, dajte ju onomu, koji je vrstniji za nju.“ Svi odbornici začude se i pohvale vatrenu domorodku. Dne 8. kolovoza prohadjali su vojnici Otočani put Magjarske. Dragojila reče: „Koliko mogoh, pomogoh i dadoh na put vojnikom, koji su kod mene stanovali. Ja ćutim ugodno ćućenje u mojih grudih dobro djelujući, nu žali bože, što me ne obdari dobri stvoritelj tolikim blagom i imanjem, da bi svakomu stradajućemu mogla pomoći: moji dari na žrtvenik blagodeljstva su maljahni i suznim okom ih dajem u pomisli nemoći više davati. Opet Serežani obilaze oko gradjana, da im dadu štogod na put. Koliko mogoh, dadoh. Neko izvanredno blago ćućenje napuni mi grudi, kada mogu kome što dati, i hvalim bogu, da mi je ipak toliko podielio, da i drugim dati možem, nu kada pako moram uboga neobdarena odpraviti, onda mi ogorči srce i ja bi se inatila sa udesom koji me ubogu ostavlja.“ Iz ovih se njezinih rieči vidi, da je bila u pravom smislu rieči: rodoljubka i Hrvatica podpora i utjeha mnogoj siroti. a da je sbilja mislila na sirotčad dokazom je opet to, što je svoj dnevnik ostavila učiteljskoj „zadruzi“.

Znamenite su i ove njezine rieči od g. 1849.: „Zašto ja nisam muž? Kao muž sliedila bi put slave, hrabrosti, odvažnosti, a k tomu da bi imala fizične snage, no kao žena manjka mi snage i putevi su mi zatvoreni k onim mjestom, koja mužu na ponudu stoje.“ Dne 28. veljače 1849. uze pero i izpjeva jednu pjesmicu u slavu Jelačiću banu. „I brisah i pisah, i brisah i pisah .... opet ću pisati te vidjeti, kako da slavna muža, oca svoga spjevati ću moći.“ Gosp. Veber, akademik i kanonik zagrebački, bio u to doba na Dubovcu kapelanom. On je često pohadjao Dragojilu, a bio je i kod nje više put na ručku, te ju poučavao.

Dne 5. srpnja 1850. dodje u Karlovac ban Jelačić. Tom sgodom dielila se medju gradjanstvo tiskana pjesma, koju je Dragojila Jelačiću u slavu izpjevala. Pjesma puna prekrasnih misli, a nebi bilo gorega, kad bi se kadkad i krasnoslovila, da se vidi, kakovim je duhom disala pokojnica. Dne 19. srpnja 1852. posjeti Dragojila Topusko. Tu se upozna s Gjurom Augustinovićem.

Mnogo se je Dragojila Jarnevićeva i neprestano brinula za uzgoj mladeži ne samo u Karlovcu, nego i u Pribiću, gdje je obučavala siromašnu dječicu. Bila je tomu pokojnica veoma vješta, jer je u Mletcih već kao odgojiteljica u toj struci imala priliku djelovati, i to s takvim uspjehom, da su se za nju trgali, te ju ća u Englezku htjeli odmamiti. O svojoj školi u Karlovcu veli: „Koncem ožujka g. 1850. minu pet mjeseci, što obučavam Karlovačke kćerke.“ Dne 31. svibnja 1853. presta u Karlovcu podučavat žensku mladež, ali zato nastavi svoje prekrasno poduzeće u Pribiću, kamo bi često dolazila i odanle kadkad pohadjala razna mjesta naše hrvatske domovine. Tako od g. 1853.—1855. sad ju nalazimo u Topuskom, sad u Glini, a sad opet u Pribiću, gdje od 1856.—1865. najviše boravljaše. Tuj podučavaše djecu u kršćanskom nauku, upućivaše djecu obojega spola, kako treba vrt obradjivati, kako se goje svilene bube; odraslijoj čitala gospodarštvene knjige; pripravljaše mladiće u vjeronauku za vjenčanje: često krat bijaše prisiljena sried zime otvarati prozore radi njihova izparivanja. Sama veli, da je trinaest godina u Pribiću sprovela. Doista riedki primjer požrtvovanje za obće dobro. Dne 28. listopada preseli se u grad Karlovac, gdje do svoje smrti življaše.

Dragojila Jarnevićeva se po svom pisanju i doticaju spoznala sa svimi tada važnijimi literati. St. Vraz, Babukić, Brlić, Utješenović, Bogović, Veber, Vukotinović, Perkovac, pa do Lukšića, Krešića i Deželića osim gore napomenutoga I. Trnskoga svi su ti i mnogi drugi s njom dopisivali i razgovarali, zajednički se tješili, podučavali, hrabrili i podupirali. Važno je i to napomenuti, kako je već g. 1842. vojevala za **ie** i je mjesto **ě**, te se s prijatelji (Mlinarićem, Stauduarom i mnogimi drugimi ustmeno i pismeno) zato prepirala. Kad je Njeg. Veličanstvo pod Bachon Karlovac posjetilo, te žandari svuda trobojnice hrvatske odstranili, pa i od nje zahtjevali, da to isto učini, ona se ne pokori, nego je hrvatski barjak ostao na njezinu prozoru. Kad je silni cenzor magjarski Mačik svaku knjigu, dá i svako slovce križao, ako je malo po ilirismu mirišalo, morade i ona okusiti gorkosti cenzure. Jednom kad 1842. posla pjesan ilir. „Danici", u kojoj je bio „čar", konfescira Mačik pjesmu, jer bi čar tobože mogao buniti i sjećati na „cara" (ruskoga).

Nisu ju baš ni mnogi naši pisci susretali, kako bi bili morali i mogli.

Spomenimo sad sva njezina djela dosad izašla pregleda radi: Pjesme: 1. „Moje cvieće" u ilir. Danici g. 1840. — 2. „Moj sanak" u „Pilgeru", karlov. njem. listu od g. 1842. — 3. „Želja za domovinom". — 4. „Nova žetva" u karlov. Pilgeru od g. 1843. — 5. „Moj ljubovnik" u Danici od g. 1845. — 6. „Kraj jeseni". — 7. „Banu Jelačiću" prigodom njegova dolazka u Karlovac 1850. — 8. „Cviet za njegovu (sanku) sliku" u Kolu 1842. — 9. „Vještica" u Kolu godine 1843.

Drame: „Veronika Desinićeva" (stihovi; u 5 čina). — „Marija, kraljica ugarska" (stihovi; u 5 čina).

Pripoviedke su ove: 1. „Domorodne poviesti" g. 1842. — 2. „Prevareni zaručnici" u Nevenu 1853. — 3. „Sudbina" u Nevenu 1854. — 4. „Prijateljica" u Nevenu 1857. — 5. „Prsten" u Nevenu god. 1858. — 6. „Plemić i seljan" u Leptiru 1860. — 7. „Marija-Margareta" u Glasonoši 1862. — 8. „Tudje spletke" u „Naše gore listu" g. 1864. — 9. „Ljepota djevojka" u Nevenu 1858 — 10. „Pepelari". — 11. „Ljubav i prijateljstvo" u Dragoljubu hrv. ko-

lendaru od g. 1864. „Hrvatski Sokol“ zabavan i poučan tjednik ima od Dragojile Jarnevićeve: „Tamburaš“ izvorna pripoviedka po istinitu dogodjaju. Br. 14—24. god. 1870.

Pedagogijsko-didaktički članci: 1. „O domoljublju i odgojenju ženske mladeži“. Predavala dne 28. travnja u dvorani karlovačke čitaonice Dragojila Jarnevićeva. To je predavanje naštampano u „Slavjanskom Pedagogu“ u Pragu g. 1872. sv. 4. str. 197—209. 2. „Uzgojivanje žene“ (natječajna radnja. Uzgojimo ženu za njezino zvanje. U „Napredku“ br. 28. i 29. od g. 1873. Osim toga ostavila je u rukopisu članak: „Moje učiteljevanje“. Crtica iz života. (Ima sedam pisanih araka.) Dne 26 veljače 1874. počela je pisati knjigu ob uzgoju ženske mladeži. Zabilježi ovo: „Čim pišem dva sata, već mi se razbole živci u glavi, pa niti mogu od suza, kojimi oči zaplove, gledati niti mogu od boli glave misliti, tužna li života za me.“

Napisala jedan roman: „Dva pira“, koj je priobćen u političkom dnevniku „Domobranu“ u Feuilletonu. Roman je izvoran, jerbo je pokojnica mrzila prevadjanja, koja su i onako kod inih odviše preuzela mah na toliko, da nećemo baš mnogo izvorna moći u svojoj hrvatskoj književnosti navadjati.

Meni se čini, da ove pjesme nisu nigdje naštampane, koje je ostavila u rukupisu, barem ih ja nisam dosad čitao niti je spominju Trnski niti Deželić, a to su: „ruže ljubavi“ (1842); „moje mudrovanje“; „dolini“; „srcu“; „vjera u milostivu majku božju bistričku“ (1842); „stražni zvuci“; „sila njegovih očiju“; „mladoženja“ (1847); „snivanje“ (1847); „Ulriku“ na Bistrici (1845); „Tihi vaji“ (1845); „Antonu“ (1845); „uspomene prve ljubavi“; „moj ljubovnik“; „napitnica“; „poslanica“ (1846); „moja mladost“ (1845); „zdravstvuj!“; „jedna iskra na mračnom nebu“ na Bistrici (1845); „odlazak iz Bistrice“; „prijatelju“ (1849); „jutrnica“ (1849) „moja želja“; „prirodi“; „gdje je sladje stanovati?“; „pobratimu“ (1849); „sliepac i nora“; „moja mladost“; „sudbina“ (1843); „nevjernoj ljubi“; „srcu utieha“; „modrilo nebesko“; „mojoj mladosti“; „jedina želja“; „pečal grudi“ (g. 1850); serežan i vila krasna“ (1850); „san djetinji“; „Turopoljski F. na uspomenu druge potjere“, na ariju oj talasi. Zatim pjesmotvori od god. 1839—1840—1842. i to; „putnik

na moru"; „prijatelju Ivanu"; stražnji zdravstvuj"; „mjesecu"; „ostavljena dieva"; moja mladost"; „uzdanje"; „proljeće"; „uspomena na domovinu"; „utjeha"; „tuga moja" (1841); „boginja osvete" (1841); „nevjera" (1841); „ohrabrenje" (1841); „šumici" (1841); „uspomena na dom" (1840); „moj san" (to nije ona: moj sanak); „što je to?"; „povjerenje"; „brašno na put"; „oproštaj" (1841); „izgubljena nada"; „osveta ljubavi"; „zadnji zdravstvuj Talijanskoj na jadranskom moru"; povrata" (1840); „misli na njega" (1842); „nazivanje smrti"; „utjeha" (1842); „molba na proljeće" (1842); „udaljenomu prijatelju" (1842); „večernji pozdrav"; „proljetnoj prirodi"; „mjesecu" (1842); „zagonetka"; „uspomene Gabrieli Stauduarovoj"; „pozdrav" (1842); „naricanje" (1842); „željenje u Adamovcu" (1842); „Reci srce" u Adamovcu (1842); „siećaš li se" (1845).

U prozi je ostavila: „Bojazljivi Francek" igra od 2 čina od F. Stegnura.

Zamislila se je Dragojila i u hrvatsku mladež obojega spola narodnih škola. Akoprem ju je tako ruka u ramenu bolila, da je njom jedva mogla micati, ipak je napisala ovo: „poštena djeca" u „Smilju" br. 1. i 2. od g. 1875; zatim: „sirote", priča u „Smilju" br. 4. i 5. od g. 1875; „mudre izreke" u br. 6. 1875.

Tako je radila do zadnje svoje ure te mi još u krevetu govoraše: da me bog poživi bar još koju godinu, da uzmognem štogod napisati za: Smilje, Napredak, a i da što naučim malu Slavicu, svoju nećakinju. Dne 12. ožujka 1875. preminu kod vriedne si rodjakinje i rodjaka Mirka Cesarca, gradjanina. Ovi su ju liepo dvorili i pazili do zadnje ure, dali joj sprovod, da im na čast i slavu služi. U nedjelju dne 14. ožujka u 4 sata po podne ponesoše ju iz Cesarčeve kuće iza oružane put groblja na Dubovac. Sprovelo ju sve na dubovačko-karlovačko groblje, što osjeća narodno i cieni onu, koja je do groba neumorno radila i vierna ostala narodu hrvatskomu. Osim rodbine išle su uz lies u crno obučene družice i profesori velike realke rakovačke s ostalimi učitelji kao drugovi, mladež velike realke, gimnazije, višja djevojačka škola, učenici glavne škole karlovačke i rakovačke, gradsko poglavarstvo, saborski zastupnici, vriedne karlovačke kćeri, učitelji, sva inteligencija i gra-

djanstvo — sve se to skupilo oko ostanaka vriedne hrvatske starice, u kojoj je srce mlado ostalo sve do zadnjega trena života. Sva ta vojska izkazala je čast hrvatskoj kćeri, koja je perom, srcem i zborom radila za svoj hrvatski narod. Može se reći, da ju je izpratio na posljednji počinak sav grad. Nadgrobno slovo rekao je pisac ove knjige u kratko i opisao život i zasluge riedke rodoljubke i upozorio Karlovčanke, da se pobrinu za nadgrobni spomenik, jer tim načinom će se po smrti odužiti onoj, koja se brinula i sav svoj život žrtvovala za obći boljak hrvatskoga naroda. Zadušnicam prisustvovaše mladež višje djevojačke i glavnih učiona s učitelji.

„Vienac" u 12. br. o. g. na čelu lista donio ovu tužnu viest: „Dne 12. ožujka 1875. prestavi se u vječni pokoj u Karlovcu u 63. godini vieka Dragojila Jarnevićeva, rodom iz Karlovca. Vierna kći hrvatska radila je od mladosti do kasnih dana svojih o prosvjeti, slobodi, napredku roda svoga jednakim žarom. Uzhićena s narodnjega osvitka u prvoj poli ovoga vieka prista i ona u kolo buditelja narodnjih, i pokloni nam mnogu liepu pjesmicu, mnogu zanimljivu pripoviedku, te je u novoj dobi naše književnosti jedina Hrvatica, koja je samoniklih plodova liepe knjige sastavljala. Dao bog, povelo se mnogo hrvatskih kćeri za tom plemenitom dušom. Vječna joj pamet u narodu hrvatskom!"

I. T. u svok vjekopisu završi ovako:

Domoljubja svetim negda te čuvstvom
Razplamah i nagnah težati polje,
Gdje uspjeha klasje riedko nam zori
I malo kad slave cviet nam procvate,
A gusta se širi zamjere drača,
Na putu nam niče zavisti trnje
Pred istine vrati, kuda nam ode,
Na grobu ti hladnom sjetna me, sbiljna
Domoljubju tvomu evo svjedokom,
Svjedokom i duše uznosu svetu,
I priegora snazi, napora volji:
Oddužila dug si narodu svomu!
I zlatom na groba ploči ti pišem:
Hrvatice tvojim disale duhom!

Ana Vidovićka Hrvatica Šibeničanka. Jerbo smo već o njoj prije govorili, zato ćemo ovdje samo spomenuti njezina djela, a to su u hrvatskom jeziku ova: 1. Anko i Stanko. Pjesma u dva pjevanja. — 2. Alva i Alko. Pjesma u tri pjevanja. 3. Harač prijateljstva. Pjesma u jednom pjevanju. — 4. Prevara osvećena i dobrodjetelj (kriepost) obdarena. Pjesma u tri pjevanja. — 5. Ljubav i nemilost. Pjesma u jednom pjevanju. — 6. Razmišljanja o ljubavi. — 7. Senjanin Ive, ili velikosrčenost. — 8. Grabljenje. — 9. Dieva vitezica ili nesretna hrabrenita ljubav. — 10. Vjernost u ljubavi i vitežtvo pomorca bokeljskoga. — 11. Razabrenje nevjernosti zaručenja. — 12. Vjenčanje Dalmatinca s Horvatkinjom. Njeni proizvodi puni su čuvstva, pravi izljev pjesničkoga srca. Ona je pisala i na talijanskom jeziku i izdala g. 1847.: Mestizie e distrazione (zabave i veselje); zatim Romolo ossia la fondazione di Roma. Pjesma ta u 18. pjevanja sadržaje 2108 stihovnih kitica. Dosada još ne tiskane imade dvie drama za glasbu: Didone i Viro; pak jednu dramu u razriešenom slogu naslovom: Alfredo il Grande e Beatrice d' Arturo. Tko bi htio, da čita, što joj se pisaše u pohvalu, evo mu u hrpi pobilježenih nekoliko datâ, da se njimi laglje posluži: 1. Gazetta di Zara br. 34. g. 1841. — 2. Danica ilirska br. 25. g. 1841. — 3. Gazetta di Venezia br. 200. god. 1841. — 4. Danica ilirska br. 10. g. 1842. — 5. Zora Dalmatinska br. br. 44. g. 1842, — 6. Književne njemačke novine u Lipsiji br. 207. god. 1845. 7. Zora Dalmatinska br. 24. g. 1845. — 8. Gazetta di Zara br. 24. g. 1847. — 9. Slovenska bčela od 1. list. 1851. — 10. Osservatore Dalmato br. 104. g. 1856. — 11. Glasnik Dalmatinska br. 164. g. 1851. — 12. Svetovid u Beču izlazeći. — 13. Oservatore Dalmato br. 99. g. 1856. — 14. Glasnik Dalmatinski br. 55. g. 1856. — 15. Glasnik Dalmatinski br. 88. — 16. Frankfurtski muzeum, u njemačkom jeziku br. 52. g. 1856. i br. 34. g. 1857. — 17. Crupuscolo di Milano br. 42. g. 1857. — 18. Il mondo lettarario, giornale di Turino nel suo Nr. 5. g. 1858. — I mnogo ih više časopisa. Vriedno je ipak, da spomeno slavnoga nekoć za Hrvate toli zauzeta, Tomaseja pak glasovitoga profesora Paravi-a, koji svojimi što ustmenimi što pismenimi hvalami nastojali oko nje, da postaje na knji-

ževnom poslu i da napreduje. A za cielo ćemo mnogim ugoditi iznev na vidjelo list, kojim ju obveseli obće obljubljeni žali bože prerano nam umrvši pjesnik „Djulabijâ“, šaljuć joj u zamjenu svoje Djulabije i povjestice. Evo ga ciela; neka bude svjedok slavnomu pjesniku i poslje smrti, da je oživljujućim duhom znao bodriti na radinost.

Preveďra gospojo!

Evo. vam pošiljam dvie od mojih knjiga kao biljeg prama Vašem uznešenóm duhu štovanja. Već mjeseca srpnja dospjela mi je vaša pjesma „Anka i Stanko“ u ruku, pjesma, koja se je iz nježne rodjene duše — duboko u moju utisnula dušu. Za ovaj moj ćut najpriličnije dokazat — najdostojnijim scienim načinom, da vam poklonim dva dielca, koja mi proizni·koše iz najdublje strane duše moje. Molim vas, neuzkratite ih tako isto i vi blagosklono i dobrohotno primiti.

Čitao sam ovih dana u našoj Danici, da ste nešto kra snoga metnuli pod tisak u Dubrovniku. Koliko sam se uzradovao nad tom viešću, opet poćutih njekakvu žalost, što vi svoje stvari pošiljate u Zadar i Dubrovnik, da se tištu zamršenim starina pisanju načinom, te ostanu tim vaši umotvori dobro poznati njekolicim štiocâ kao i vaša slava ograničena na njekoliko varošî i gradova dalmatinskih. Tek gdjekoj exemplar kao od vjetra donešen metulj zabludi i do nas. S vašim će djelom i vaša slava prostrieti se, ne samo po svih pokrajinah ilirskih nego i po svih ostalih državah slovinskih.

Izvolite me obvjestiti, jeste li primili ovaj moj mladoljetni poklon? Vaš će mi biti list veoma drag. Uvjeravam vas, da ću smatrati blagosklonost vašu kao najveću nagradu, koju žudi vaš pokorni Stanko Vraz.

U Zagrebu prvi dan godine 1842.

Pri kraju možemo još spomenuti Lauru Slaburovu, Julijanu Gajevu, koja se više puti ozvala u „Danici“, Jagodu Brlićevu, koja je više pjesama izpjevala i začetnicu zavedenja za izdavanje pučkih knjiga vruću domoljubkinju gospoju Jelisavetu Prašničkovu.

Kod braće naše srbske nalazimo: Milicu Stojadinovićevu izdala g. 1852.—1854. svoje pjesme pod naslovom U „Fruškoj gori“; zatim Sofiju Štefanovićevu Somborkinju, koja je svoje pjesme, priobćene u „Danici“ izdala tiskom pod imenom:

„Raviojla"; i napokon Danicu Raškovićevu, izdala dosad dva svezka svoje epske pjesme: „Slavopoj petdesetgodišnjoj svetkovini". („Vienac" br. 8. g. 1873.)

(Ova bijografija popunjuje i razjašnjuje gori priobćenu avtobijografiju).

Josipa Turnogradska-Vrbančićeva (Vrbančićeva žena dr. L. Tomana). Slovenci kao i Slaveni u obće imaju više darovitih i izvanrednih žena, tako da se mogu Slavenke mjeriti sa svimi ženami ostalih naroda, samo da je više volje, ljubavi prema domovini, pravog uzgoja i potrebitih sredstava, kao što toga svega ima dovoljno u ostalih naroda. Josipa Turnogradska ugleda sviet dne 9. srpnja g. 1833. na Turnu u Kranjskoj. Već je na sviet doniela krasnih i duševnih i tjelesnih svojstva. K tomu nadodje jošte roditeljska kuća prave korenike slovenske, prekrasna okolica, a kašnje izvanredna družtva, a tako i riedki uzgoj uz vanredno rano čitanje i učenje slovenskih i stranih izvrstnih knjiga. K tomu si pomislite i u duhu predstavite živo kako je od desete godine t. j. 1843 od kad je slovenski Gaj imenom Janez Bleiweis započeo izdavati poput „Danice ilirske" (Gajeve) „slovenske Novice." Svaka duša slovenska, u koje bijaše zdravo srce i zdrav razum, prianjaše uz narodni pokret, uz narodno probudjenje i nov život Slovenaca. Najživahniji i najuzvišeniji bijaše taj pokret i novi život slovenski kao i hrvatski onih deset godina 1843 —1853., kada je sve vrvilo u narodno kolo sa željom i nakanom, da onako kako Poljaci na gomilu nadgrobnice spomenice Kosciuskove doprinese svaki po koju grudicu zemlje duševne, da probudi, uzveliči i pridigne narod na sve četiri strane svieta slovinskoga. Sva ta narodna i rodoljubiva pregnuća na slovinskom jugu imaju svoju kulminaciju u god. 1848. Sto i stostrukim uticajem narodnoga života i pokreta ne mogaše tada nitko odoljeti, a najmanje plemenita mladež osobito pako ženska. Svaki je čovjek u premnogom smislu čedom i gojenčetom svoga vieka i njegova duha. Tako i Josipa Turnogradska bijaše čedom i gojenčetom svoga vremena, a ostaje narodnom dikom i slavom nam Slovincem. Svatko želi, da ju pozna. Struka bijaše visoka kako mlada jela, vitkotanka kako gorska vila, duhovita obraza, žarkieh modrieh očiju, bielosvjetle kose, duše nježno ćutljive, uzorne, — duh i srce,

um i razum jednakieh, nenavadnieh silnieh sila. Ona si prisvoji za rana nevjerojatnu množinu znanosti i vještina u poviesti, zemljopisu, zemljomjerstvu, u naravoslovju i računstvu. Njoj bijahu dobro poznate literature i slavenske i njemačke kao i klasične: grčke i latinske, koje takodjer dobro poznavaše. Na glasoviru, veli dr. Razlag: „sviraše kako malo tko. Tko se ne sieća njezinih spisa i pjesmica pod imenom Turnogradska u „slovenskoj pčeli?“ Bez laskanja i pretjeranosti možem kazati, da je ova domorodkinja čudo golemo medju djevami slavjanskimi.“ „Polag tolikih znanosti inostranih ipak se nije odtudjila, iznevjerila, biednomu rodu svome, kako to vidimo u sijaset nevriednih Slave kćerî. Zašto ne? Jer joj um i srce živi. Njezino je ponašanje miloljudno i ozbiljno, ona je Slavjanka uzhitjena te joj se već na vedrom čelu, u bistrom oku vidjeti može unutarnji život duševni, koji neprestano razpliće duboke misli, koji se uviek bavi uzori nebeskimi. Kolievka se njezina ljuljala pod visokim Storžičem, gdje čisti zrak propuhuju blagi reć bi ozbiljni vjetrici blizu staroga Triglava, koj već više tisuća godina motri i pogledava na nevolju i biedu roda slavjanskoga te si vabi djecu k novomu živobiću. Uzrastla je ova rodjena sestrica djevicam mudricam u družbi i pod njegom blage majke svoje, koja je sečuvala krasni biserak ovaj od stranputica, u koje družtvinsko hleptenje sadašnjega vieka, zagazi toliko puti. Slava, slava tebi djevo mila!“

Ova mlada i rodoljubiva Slovenka udala se za pokojnoga rodoljuba i pjesnika dr. Lovru Tomana; no žali bože preminula je prerano g. 1854. u dvadeset i prvoj godini dobe svoje. Na groblju u štajerskom Gradcu, gdje neumrlica ova počiva, postaviše joj dr. L. Toman i Ivan Urbančič (Vrbančić) s ovim napisom: „Tu leži Josipa Turnogradska, pisateljica slovenska rojena Urbančičeva 9. julija 1833., umrla omožena Tomanova 1. junija 1854. Kdor dušno živi, ne umrje!“

Ova veoma darovita žena pisala je u razne slovenske časopise liepe pripoviedke, medju ostalimi: „Boris, kralj bugarski [843—885 († 907 u samostanu]; „Tvrdislav“; „Rožmanova Lenčica“ i više drugih. Mnogo je toga ostavila u rukopisu, koji je čuvao pokojni već sad njezin suprug dr. Lovro Toman; ali se sad ne zna, gdje se to blago nalazi. Ta bi riedka Slovenka kao i u Hrvatâ Dragojila Jarnevićeva zaslu-

žila veću pozornost i nagradu od naroda. Evo još lista, štono ga je pisala Antunu Janežiću, uredniku „slovenske pčele“:

Častiti gospod!

„Slave dan je veselo zablisnuo. Njezini sinovi hite, da joj svaki svoj darak prinese, svaki hoće, da pokaže po svojoj sili, da je vriedan sin njezin. A zašto nebi baš i njezine kćerke imale te iste želje? Ta misao je uzrok, da sam i ja pokušala u milom svojem jeziku pisati, — te sam se predrznula jednu pripovjedčicu iz svoje sbirke objelodaniti pa vas zamoliti, da bi ju primili u svoju pridnu „Bčelu“. Drago bi mi bilo, da bi još naštampana bila u februarskom svezku, i to ako je samo moguće bez popravljanja oblika. Josipina Turnogradska neka bude moje ime, jer je Turnski grad moj dom. — — Ako se svikne taj prvi pokušaj mladoga neuvježbanoga pera, hoću još nekoje od njezinih sestrica, da pošljem vašoj marljivoj „Bčeli.“ Sprmijte priporočenje iskrene slovenke Josipine Urbančič. Na Turnu 11. januarja 1851.“

Eto vam, zaključuje riedki i vele naobraženi rodoljub slovenski dr. Razlag, gospodične mlade, ogledala, u koje se ugledati možete, ako vas je obćenitom i sobstvenom srećom ozbiljna volja! Poslovanje vaše, vse trude i muke će povjestnica zlatnim zabilježiti perom u knjigu viečite uspomene.“ (Zora, jugoslavenski zabavnik za g. 1852. od dr. Radoslava J. Razlaga i Ivana Vinkovića, str. 163—164. Zora, časopis zabavi i poduku tečaj III. štev. 18. v Mariboru 15. septem. 1874. str. 313—314. „Jugoslavjanske pisateljice“).

Sofia Węgierska. (Studia književna Leona Kaplinskoga. Preveo Fran Kurelac*). Od vsih gospoj poljskih, koje pišu, jedva da su ikoju toliko čitali, a da je svět manje za njezino ime doznavao. Pisala je kroz toliko godin u dnevnike, što se izdavaju u Varšavi, u Krakovu, u Vilnu, ali nje podpisa tuj ne biaše. Nu ipak to ime, koje se baš ni malo světu ne nameće, ne trěba zato da mu se slědovi zataru; er ona, čto ga je nosila, čeljade toli estetično, pripada k najodabra-

* Ovaj je članak preštampan iz „Vienca“ br. 30. g. 1870. Preštampan je onako, kako je potekao iz pera pokojnoga Frana Kurelca, da se upoznaš njegovim načinom pisanja. Čto čitaj što; dći = kći; kdě = gdje; ě = ie, je itd.

nijim, čto ih ima u pismenosti dnevnoj, i nje fizionomia književna ima svoj pečat baš osobiti, a milinje nje duhovnih darov prem je dostojno zahvalnâ spomena.

Ona je dći někoga obrstara, Ljudevita Kamiénskoga i Barbare Walchnowske. Rodila se koju godinu ranije, nego je buknula Poljska revolucia, u selu Górka u Mazovii, a umrla je u Parizu 1869. na 8i dan listopada. Nje otac kao tumač u knjizi Poljskoj veliko ime stekao, er je preveo slavno dělo Inglezkoga pěsnika Pope „o čověku", Tassa „osvobodjeni Jerusolim", i Dantovu „božanstvenu komediu", što je ostala u rukupisu. Obrstara, otca joj Kamiénskoga, koji pod Napoleonom služio, a uz bunu 1831. bio vice-gubernator Varšavski, a kašnje chef štaba uz generala Rabinskoga, iza bune poslalo ga na několiko godin u Viatku! Nu prvo nego ga tamo odpremilo, tamnovao koje vrěme u Kaliszu, kdě ga polazilo mladjahno děvojče, kojemu istom několiko godinic; nu poslě dopustiše, da može děte po cěl dan pri otcu si ostat. Ti časovi, čto ih děte u tamnici provodilo, duboko joj se u pamet ukopali i mnogo k tomu dopomogli, da joj se um i duša čto ranije razviju. Tamo pod okancem, rešetkom prěpletenim (kazívala pokojna Sofia), tamo je dětence prvi nauk okusilo, čto mu ga otac podavao, te da ju ne zebe, svojim ju vojničkim plaštem prigrtao. Tuj ona slušala prve basne, čto joj ih otac pripovědao, ili iz francuzkoga prěvodio; tuj se ona učila geografiu, ter se uzato mape risovale po tlih, po stěni, ili joj otac čitao iz historie te pripovědao domaće dogodjaje. Lagko se domislit, kako je otcu mučno i skrušno bilo razstati se sa svojom milom družicom tamničarskom .... Iza několiko godin, što ih Kamienski boravio u Viatki, vrati se u domovinu te se nastani na selu. Okolo dvorca tuj bio vrt. velik i lěp, u kojem Sofia rado spominjala, a bio u njem i staklen cvětnjak, kojega su mnogo prigledali, a bio pun cvětja i bilja iz najdaljih stran světa. Tad onaj nauk, čto se u tamnici započeo, ovdě ga produljio srěd cvětja i zelenja. Mlado děvojče, čim ju otac upućivao, prionulo živo uz botaniku. Ně bilo cvěta ni biljke na gredi, na njivi, na luci, da mu mlada doraslica za ime ne doznà na jeziku Poljskom i Latinskom. To milovanje cvětja i bilja ostalo Sofii vsega joj života, te se može i razpoznat, kako je poslě to učeno poznavanje imen Flore

Poljske probijalo izpod pera mlade pisarice, te se prikazivalo u nje opisivanju, imenivanju ter u istom slogu, koji se, kao gredice na vrtu, žario cvětjem najmilijim, najplemenitijim.

Jedva čto se děte pod otčevim nadziranjem izobrazilo, a to se već i udalo za g. Edmunda Milęckoga, u Prusiji.

Drugi muž Sofiin bio je Felix Węgierski, čověk osobitih darov, čto bio na glasu u onaj tren rodoljubivâ nastojanja, te kojega puno su i cěnili i ljubili oni vatreni i plemeniti mladenci, čte ih poslě progutali čto Sibir, čto tvrdjave kojekudne. U čto se ona tom prilikom uputila, čto je ona u taj par žuděla i očekivala, vsemu se tomu ona, dok je god bila živa, izneveěrila ně, pače ni onomu, čto ju zamamilo i obsěnilo.

Kroz ovo několiko godin, čto je s mužem u prognanstvu živila, navalilo na nju vsakojako, čto ga samo biti može, i zlo i muka i trpež; te da ne spominjemo kako se stvari tamo doma ovršile, ni smrti premiloga joj dětenca, snašla ju uz domaće ognjište još i nevolja. Za koji časak samo, godine 1848e, sinulo něko ufanje, kao da bude bolje, te se Sofia s mužem u Krakov prěselila, koji tamo uz redakciu pomagao, nu doskorâ nje Felixa zaboliše prsa, te pritisnut jadî života skitnâ i nemilâ, preminù u Krakovu 1850e godine.

Počto muža izgubila, odpravì ju Austrija te je pošla u Pariz, tamo se nastanila te tuj zapodědala svoj književni život. Bez dovoljnâ imetka, s perom u ruci, uztrajući i djelajući, održà se někako i ostà svoja i ohranì junački svoju žensku dostojnost, do koje puno je držala. Imajući u domovini svojoj puno znanac i roda i priateljstva, mogla je ona zaiskati pomoć, te živěti ako ne obilato, a to barem bez nevolje te rěšiti se rabote i tegotne i mučne. Nu ta žena žilave ćudi, kako ih je malo u nas, ne htědè na drugih se naklonit, nu se osloni na se, ter se izruči sebì. Čto ga je bilo neprilike, skrbi i jada, dok se ubogi stvor ženski razgledao po književnom světu, upoznat se i dogovorit s dnevniki kojekakvî i njihovi uredničtvî, samo da steče dobitak skroman i maljušan. Feuilletonist Francuzki, čto jedva da je i na kakvom glasu, začudio bi se, da mu tko reče, za koju tanašnu nagradu; književnica Poljska svoje tegove u novine posila, za koje ipak ne jedanput uredničtva se grabila. Ni nesgode ni protivštine nit ikoje neprilike vsakdanjeg' života smrviti ni

ugnjesti ne mogli te otvrde i podnosite duše, niti uzmutit vedrine nje mira ni uzkolebat nje postupanja s ljudî pravodušnâ i pametnâ.

Da je nje u drugom družtvu, bilo nego li je naše, i uz druge sgode i prilike, to bez sumnje čeljade tako umovito, kako je ona bila, oko svojega ogna skupila bi družtvo, imala svoj salon i svoju družbu, kako je toga i u mnoge tudjinke, koja joj ne može takmenicom biti; nu Sofia Węgierska živila je samice, i jedva několiko pobližjih priatelj znalo je za taj maljuckani, umilni salončić (ulica Laval), u kojem samo li uzmeš kako je sve bilo skladno, milo i lěpušno, lasno se domisliš, da je to odgovaralo i da se tuj odbijala miloćud domaćice koja vsakoga svôga prihodnika prem srdačno primala. U njem, tako pod večer, jedino vrěmence, kad rabota počivala, usrěd umětničkih likov, mědorezov, medalionov, stasov i doprsnikov, opletenih bršljanom, na vse strane po stěnah razpuzlim. tuj bi se ozivala u poživljem razgovoru i hitrom odgovoru lěpša polovica onoga sěnovitoga duha, te rědkovite duše, koju čtioci s jedne istom strane poznavahu.

Imaš se čemu čuditi, kad uzmeš čto je za vrěme ovih osamnaest godin iz njezinoga pera proteklo. Sama „Biblioteka Warszawska“ ima u nědrima 192 nje dopisa, kojimi, da ih u jedno sbiješ, ter napose u svět turiš, lasno ga popuni několiko te okrupnih knjižurin. Dva put toliko, ako ne veće, dalo bi se skupit iz onoga, čto je težatljiva dopisuica poskitila inim uredničtvom, er njeziuih pisam i kronik ima i u „Czasu“ i njegovom „Dotatku“, u někadanjem „Kuryeru Wileńskom“, u „Gazeti Poljskoj“ i u „Bluszczah“. Pod poprimljenim imenom Bronislawe Kamieńske iznesla Węgierska několiko književnih tegov, a to: „Legendy historyczne“ (dva put 1852. i 1863. t. j. priče iz pověsti) — „Marynka Czarownica“, (Warszawa 1852. t. j. Mare čaratarica) „Staš Jadwisia“, powiatski dla dzieci (Wroclav 1853. t. j. Stanko Jedvižica. pripovědka za dětcu) — „Nove wiazanie Helenky“ Wroclaw 1853. t j novi Jeličin darak) — „Obrazy dziecinnego wieku“ (Wroclav 1860. t. j. prilike iz dětinstva) — „Nowa podróž czyli obraz Ameryki, Afryki i Australii (Berlin 1860. t. j. novo putovanje i prilike iz

itd) — „Podróž malownicza podlug Humboldta" (Wroclaw 1863. t. j. putovanje slikovito po itd.)

Ote knjižice za mladinu mogu imat ter imaju svoju cěnu, ali pravim i najsjajnijim měrilom pisarske joj zasluge ostane „Kronika Parizka" u spomenutoj Biblioteki. Warszawskoj, měsečna korespondencia k Dodatku Czasa i nje Tědnik (ili Neděljnik) u Czasu istom. Može tko god i ne priznavat podpunu potrěbu kronik iz Pariza ni neděljnikov odonud pisanih; na volju mu nazivat otu vrst pismenosti zalihom te poželěti hrane gojatlivije; nu toga ne može utajit i to mu je priznat, da na tom polju, čto je duhovnoga dara, nitko Sofie Węgierske prěstigao ně: tu je ona kraljica i vrstnica prvoga reda i prava majstorica pisarije pod listom. Zamamljivo i zamilivajuće pero, ona oměrenost i pravi medjaši, ona milo ti lagodeća domišljatost, a uza to ona čto ju svět prozvao atička sol, koja joj pisariju začinja, koja vsakud uzanju pristaje ter se je nikad ne odmeće: to je uvěk rědko bud u kojega naroda a nekmo li u nas Poljakov bilo. Tko je rad vse ovo, kako vrědi, oznat i ocienit, taj neka pisma toli zanimljiva a bez pretensie naše Węgierske uzporedi i pri spodobi k onim, čto ih pišu danas toliki politički i nepolitički dopisnici i tobožnji kronisti, koji ne zatežu pero poprimit, nu puno zatežu upoznati se sa slovnicom i skladnjom našom; koji nisu radi čtioce zabavit i zanimat, oego nam se namećn za učitelje te nam progovaraju kano proricala, a pokazuju se u oděln neprikladnû, te uvode u novinstvo něki slog čeljadi landave, ni umivene ni obučene. Nu skromna pisarica kronike Parizke, vele pomna, kojih ruhom da se zaoděne, nikad ne progovara kao s tronoga, er poznaje i način i medjaše měštancu pod listom, nikada se ne popinje na učiteljstvo, niti je na koju straun naperila, a 'z počitanja domovnoga jezika nikada mu ni slovnice ni sklada ne prignjavi.

A čto je njezinih věstij vsakoga tědna i vsakoga měseca tuj se Węgierska doticala to ovoga to onoga kao duh lagašno prolitajući, vsačega se kosnuv i doděnuv, da te mili gledati, ju, nu kao da je smišljala na ono čto Francuzi vele: glissez n' appuyez pas (promakni a ne upri). Ako je govorila o nauku, u tom je bilo měre i razbora; ako je spominjala umětnost, bilo je milocudno i oslastno: uz priču o stvarih onižjeg' ži-

vota nikad ne zamakle u vsakdanje; ako li se ticalo osbiljskih, ně te splašila tegotom ni dosadom. Kad bi prohodila šetališta Parizka, nikad nogom u blato; te uz prijavu sablasti grěšnâ života nikad nikoga ne oblaznila, van do kojega prěko i prěko stidljivâ puristu. Ako li joj pako ně bio u volju neki moral těsnovit i selski; ako se žacnula koja duša neprěborom onoga o čem piše, ili smělosti nje suda i mněnja: a to nje podlistak ně směrao na objavu „istin visokih i spasivih", niti si je pisarica prisvajala kakvâ „posalstva duhovničkoga" kako je to danas zaprimljeno u někih pisarčić te nazvanih duhovnikov slova i pomišljenih mučenikov duha. A ipak ote muke duha, i to prave pravcate muke nisu bile nepoznate pokojnoj Sofii; progovarala je o njih bogu samo, er niti je priateljem niti čtiocem ikada ičega o sebi napominjala. Medju vsimi, čto pero vode, te koji često narodu progovaraju, ne biaše pisca koji manje o sebi da misli ter osobom svojom manje dosadjuju. Odistâ: u ovo vrěme rědka je to stvar i spomena dostojna.

Pisarica listov Parizkih, u stisci med onim, čega se hoće redakciam, i med onim, čto misli propustit cenzura, ně mogla vsaki put onako pisat, kako se od nje, da su stvari drugčije stale, očekivati moglo. U těsnom ohviru svoje kronike a zazirući od cenzorskih nožic druge joj svobode ne ostà do one sloga i oblika; te slogom i oblikom ona sebi pribavila měštance častno, kako nitko drugi u pismenosti dnevnoj sadanjega časa. Materinski jezik, kojim je vladala da je za čudo, pod njezinim perom na vsaku se službu sklonio, nje ruka jezikom se samo igrala; vio se i snovao kako se snuju oblaci na nebu, topio se kako gvozd čto ga u oganj mećeš; a prozirao si ga kako se prozire golot ili kristal gorski. Da tako Poljskim jezikom uzvladaš, da iz njegovih grudij takav biser i takve kućice (Muschel) izneseš i takvo světljikasto kamenje povadiš, ter iz toga da složiš mozaik tako milotan i majstorski: k tomu se hoće da ti je i sudjeno i dano pisati. Toga dara na kojem jasno razabireš pečat duha osobitâ i prěkorednâ, nitko Węgierskoj ne odrečè, još ni oni ne, čto ju prěkorili kompilacijom i suslědom Francuzkih podlistnikov. Lasno da se odveć zanesla za piscî, kakvi su Viktor Hugo, Musset, Georges Sand, i da je s njih něčto i na nju prěteklo; ter istina i to,

da je vsa ta, čtō ju zovu, romantična škola njoj se jako umilila i k srdcu joj prirasla; ali trěba pisarici Poljskoj bar tu pravednost izkazat, da ako ju i jesu za sobom povukli Parizki umětnici i silnici slova, to da je ipak ohranila gospodstvo svojega duha; ako ne vsaki put u onom čto je pisala, ali lě vsakad u obliku, u slogu, ter u kretu i obratu jezika svôga. Vsudaj oćutiš, da pisarici listov Parizkih u duši brenči pěsnička proza dobe Sigmundove, da joj zvone po ušima pěvucajuće dumke Bogdanove (Zaleskoga) i briliantne vrste Slowackoga. Dogodjaji dnevni u Parizu kdékojemu piscu samo su krčevina, kdě niču pletke, bude — šale i běsnote, da se ih nakopa te po světu prospe; nu Węgierska, ni malo se onomu ne uklanjajući, čto vsaki dan biva, ipak je kděkad utvorila „sliku pomišljenu" i „potresala cvětjem vsake novote" a može se još pridat da je pod listom „oko obrazov zlatarila." Ti obrazi pripominju něke sgrade, čto smo ih vikli pomišljat kao zrcalo arhitekture Mauritanske, kdě urehe, zakreti, zavoji i nagnjeckane arabske zakrivaju stěne golotu i jednolikost gradnje nu oko začarano bogatstvom svakojake šarote tih tolikih ureh i kojekakvih pojedinčic ne dospě poiskivat u čem se pogrěšilo, ni na um pribirat arhitektoničke cělote.

Prigodilo se kděkad pisarici prekroćit svoje ograde, umaknut novinam i sgodbam Parizkim, njegovoj knjizi i glumnici, te bi razpustila pamet, da snuje obraze i bez Pariza, da te čim god primili i zamami, da izpripově kako se koja nje srdca doprimila. Ima čitavih episodov takvih u listovih, čto ih pisala za dodatak Czasu ili bud i priateljem svojim. Tá nje bahorija slova, potok i milotnost sloga u tih da rečemo od skocih još bolje na vidiku se javlja, čim je tuj pisarica posve u svoju se pamet zanesla. Odistâ, kad motriš stopu i korak, kojim ta bajalica pera uhodi u kotare samcite pameti svoje, mogao biš kliknut sa curčetom u Slowackoga (Skierka): „Gle! kako vila pljuska, izpod vode na sunčani trak iznorila; kako listom na zraku, tako njom větar niše; kako labud, kad razastre sněgovito jedro svoje, tako se ona ziba i plove; kud zakrene po zrcaliki vodi, žive se iskre za njom kreše . . ." No kako toj vili (Goplava) tako i našoj umětnici, čto se perom samo igrala, lasno je bilo šarovitu dugu na nebo navesti, u jedan mah palate ogradit, slakom strehe pokrivat, a cvětovače kuće, podupirat ih stupcî od sleza i pisanâ zvonca.

Čto je dakle toga pisanja dnevnog' u listovih koječim okićenih, to mi ne znamo proze umilnije nad prozom Sofie Węgierske. Nismo voljni pripisivat ni priznavat otoj vrsti pismenosti veću cěnu, nego ju ide, ali mislimo tvrdo, kad bi tko skupio najznamenitije kuse iz onih několiko stotin štampanih polutin kronike Parizke, čto ih od pisarice ostalo, i vse to spravio u jedan svezak, nu da ne bude prěokrupan, da bi ta knjiga pripadala med najodabranije divote jezika Poljskoga.

U čto se drugi, kao u kakav rukotvor istom malo upućuju, to je za Węgiersku vsakad bilo dělom umětljivim. A to dělo okrom toga bilo bremenom težkim, mučnim, koje se čověku odmoriti ne da. U jedan hip čekalo kděkad po několiko redakcij na njezine hartije, kojih trebalo napuniti, pak bio dan ili noć. Nitko ne oćutio, kad mu dopalo rukû to tanahno tkanje, u Parizu snovano i otkano, a Poljskomu čtiocu priposlano, niti je oćutio niti se domišljao trudu i znoju toga hrstavoga tega (Arbeit), čto napokon kroz toliko godin izmuzao silu izmučene žene.

* * *

Pěsnik Inglezki, što je sad na glasu, Jenyson, u jednoj prělěpih mu pěsnij (Lady of Schalot) priča priču iz srědnjega věka o mladoj ženi, koju bahori zabajali i silno ukleli, te se tih urokov vsega života osvobodit ne može. Něki čudesni i zlobni duhovi prěnose tu zatravljenu ter ukletu ženu u něku tudju, bogatu i sretnu zemlju; tamo ju nasade srěd rěke na samotnû otoku — tik izpod velebitne i gusto naseljene stolice kraljevske. Glasovi ljudski i žamor gradski istom iz dalekâ kosnu se ušiu samotinke, odsudjene duhovî na samotu i rabotu žuljevitu čudnovite vrste. Obdan i obnoć, bez oduška i odmora, urečenoj gospi trgati je pověsmo, da može utkati sag neprispodobine lěpote, ter u to ime „suče dugu na svoje vreteno." A ně ni čudo, da je samotna prelja, čim uzela tkati, nahodila mrtuk vse lěpši i lěpši vsakojakâ cvětja i kojekakvih podobic, da svoje tkanje ukrasi, čim jedan duhov milostivijih občstio preda nju vračarsko ugledalo, koje odbijalo najpoblazivije obraze ovoga světa, nu k kojemu radilica, da bi leh za časak, pristupiti ne može.

Pohiljena i sgurena nad rabotom svojom, upirući oči u zrcalo, poslěduje pomno likovom i šarotam vsaki čas se mě-

njajućim, světlu i osěnu — a oči ju bole od věkovitâ naprega, i ruka hoće da utrne. Ne jedan put je htěla baciti iglu zlatnu i pirlit — motovilo, zažuděla za časak odložiti posao, zaći medju žive ljude i nogom se doděsti světa i života; htělo joj se da ne pilji u to čarovito ugledalo, neg' u oči pogledat čeljadi srodnoj i miloj, te s njimi da děli vse i vsaku, čemu se nadaju i ne nadaju. njihove suze i radosti. Nu joj ně sudjeno tim se utišat i malko oddahnut; er zna, da ćim glavu od rabote odvrne, vuhovito ugledalce pukne, i da čim se ono razbilo, života joj ne bude.

Ter iza dugih i dugih godin jedan put samo nesretna se prelja obazrla i odmah se nad njom vršila grozna ukletva Smrt u oni čas taj život utrnù, te su valovi otoka samotnika pokojnu na drugu stran prenesli. Kad se ljudstvo skupilo, prvi put ogledà i zapoznà na pokojnoj priuzetu vilenicu, od davnâ jur glasovitu za svojega uročljivâ prediva.

Kad čitaš tu Inglezku priču, nehotice na um ti pada Sofia Węgierska; bo i nju zli duhovi vrgli u zemlju tudju i odsudili na težku rabotu: i predanju kako i pred onu Inglezku gospu (Schalott) tainstvena čaratarka oběsila vuhovno ugledalo, koje odbijalo ne onaj mili svět, čto je blizu tebe, onaj istiniti svět; nego obraze tudjega života, tudje knjige i umiće, obraze ne jedan put obsěnljive, kděkad mutne a kděkad i grustne, nu joj iz njih vsaki dan bilo nasukati predje. I dotrajnu ju sukala i snovala Sofia Węgierska, osula tu rabotu dan po dan laskatnî kamikî, u čudne ju prilike oděvala . . . cvětja pune pregrsti prosipavala. Jedni se divili bajatnomu tkanju, drugi se zaglédali u laskot njezinâ pričanja, te prehvalit ne mogli žarkost nevenućih krasov (Farbe) i šarov, nu nitko ně znao, da ta vilovita tkalja samo čto se ně srušila od truda i napora, da se ne ìma kad ni odmorît, da rabote iz rukû pustiti ne smě, da joj ně voljno koji časak oddahnut, ni trudne misli prohladit ni okrěpit.

Napisati, hoćeš ili nećeš, od roka na rok, takvu kroniku, ter u isti mah za několiko redakcij: to je ono pravcato koturanje Ixionovâ kola, i běda si ga onomu, komu ga je turati. Ko je na drugom gumnu zaigrao, drugo si polje obrao, koliko je toliko svobodan; nisu ga stisnuli rok ni vrěme, nit mu se broje slova ni vrste. Drugim li se poljem viješ ter na njem

uzpišeš, ako se i nisi do bog zna koje visine pošenuo, ipak te zato priznavaju, izidješ donekle i na glas, ter nahodiš čto ti srdcu godi: ime ti se po novinah čuje, narod te uzme hvalit i bodrit. Nu druga je sudbina podlistnikova ili feulletonista, koji kronici svojoj, čto ju na rokove posila, ni imena svojeg' ne pridaje, te kojeg' pisarija, dočim se željno koji čas čtije, poslě je nitko ne spominje. Kakva nam je kritika, koja kdě-kad razbire puste pripovědke ter osrědnje knjižice kojekakve: je li koja književna věst bud i samo ime Sofie Węgierske za nje života spomenula? Ko je u domovini (osim njih kolicine, čto su blizu redakcie, te su upućeni u njezine tajne) i za samo ime te samotnice doznao? koja u dalekom Parizu, u sobici bršljanom obrasloj, od tolikih godin svoju predju sukala.

Oh čto ga je putij tužna Sofia, kako i ono ukleto če-ljade u onoj priči, poželěla i pohlepila, da se može koji časak odmoriti! Uzalud! Bila je prisiljena skrbit, da joj pisma stignu na dan i u tren; ně se směla zapozdnit, ně mogla očiu od-klonit od onoga zabajanoga zrcala, u kojem dan po dan od-snivali se i odbijali obrazi i ocrti, iz kojih da se složi **kronika Parizka!** Te iza tolikih godin jednom samo klonula ramena onemogloj tkalji, te u onaj tren tkanica se izmačė iz rukû, oči se trudne sklopiše, ugledalo pučė a osvobodjena uze duša prvi se put smiri i upokoji.

Sad na groblju u Montmorency, tom mrtvačkom gradu Poljskoga prognanstva, a uz grobove najglasovitijih u narodu ljudij, eto i groba skrovne, postojane, a malo poznate rabotnice, koja podnoseći dostojno i mužtveno sudbinu svoju, takodjer u prognanstvu umrla. Njezino je ime daleko od onoga blěska, kojim su obasjani kipovi dostojnikov i mužev javnoga života. Ona světi samo na njivi pismenikov, i to ne kao zvězda niti kao vatreni pojav, nego kako no krėsak Talianskih noćij, čto se javljaju usrěd mirisnih vrtov, da prisvěte časak milovitim blěstilom svojim podrtinam i grobnicam: er se ženski nje da-rovi uma samo tim obajanim i maljuckanim světlicam prispo-dobiti mogu; er su i oni med nami světlucali srěd grobov i podorov.

Dok smo risovali ovu sitnu študiju književnu, nismo smě-rili dokazivat, da je pisarici listov Parizkih město u najprvom redu, ili da je nje pismo drugim na uzor; nego smo htěli ono

pokazat, čim se nje pero ponositi može; i to napomenut, da je ono čeljade, kojemu to pero u ruci biaše, po **s e b i** se ter po **s v o j e m** nastojanju izobrazilo; da nikada nikakve podpore pobirala nije, nego da je trudom, uztrajanjem a preko vsega milovanjem domaće pismenosti doprla do onoga neobičnoga i vrlo rědkoga gospodstva nad jezikom Poljskim, kojega tudjin progoni, a često još i svoji zapuštaju. S te ruke i strane Sofia Węgierska može biti ugledalom, u koje se ugiedat; i prikladom, kojim se povesti trebalo bi još komu, a ne samo gospojam našim.

A n n a L o u i s e G e r m a i n e b a r u n i c a S t a ë l-H o l s t e i n 1766. † 1817., a G e o r g e S a n d rodi se 1804. Anna Louisa Germaine barunica Staël-Holstein bijaše kći glasovitoga francezkoga financijalnoga ministra Neckera za Ljudevita XVI. Rodila se je u Parizu 22. travnja 1766. Bijaše odgojena po strogih načelih kalvinskoga vjeroizpovjedanja, kojemu je otac pripadao. Još kao mlada djevojka imala je priliku obćiti s najslavnijimi muževi, koji tada u Parizu boraviše, te se u kući njezina oca na političke i ozbiljne dogovore sakupljahu. Muževi kao Grimm, Marmontel, Thomas, Raynal, Gibbon polažahu Neckerovu kuću, te pitanji i primjetbami poticaše živahni duh darovite djevojke. Kao 20godišnja djevojka uda se g. 1786. za švedskoga poslanika na versailskom dvoru baruna Staël-Holsteina, poslušav u tom više naputak svoje brižne majke nego li glas svoga srca. Tom udatbom postigne Anna Louisa sve prednosti sjajnoga, neodvisnoga života, koje su prvi traci literarne slave.

U Francezkoj bijaše koljevka socialnomu romanu, te baš na tom polju nalazimo dvie gospodje, koje su predmetom našemu članku. Gospodja Staëlova bijaše predtečnica socialnoga romana, kojemu se kašnje sve bolje sile (Sue, Balzac) posvetiše, dok u ženijalnih djelih gospodje George Sand-Dudevantove ne postiže vrhunac svoga razvitka. Ako u obće svrnemo okom na djelovanje žene u knjizi i književnosti, moći ćemo na prvi pogled primjetiti, da je roman jedino polje, koje je obdjelovala i u kom se je odlikovala. Niti epos, niti drama sa težkim svojim umjetnim sastavom i tehnikom nije bila prikladna ženskomu djelovanju. Ono malo pokusa u tih strukah ne može se u obzir uzeti. Žena ograničena na kućni i uzki družtveni

život, oddieljena od bučnoga javnoga života, koji muževi kao osobitu povlasticu sebi pridržaše, privikne se motriti sviet u malom, motriti sve i najsitnije pojave uzanoga kruga, u kom se kreće. S toga ono izvanredno oštroumlje za detail, koje muževom obično manjka, ono uvaživanje sitnica u životu, kojih muž ne opazi.

Roman ima biti idealiziranom slikom pravoga, realnoga života, a uzme mu li se gradivo iz obiteljskoga i družtvenoga malogradskoga kruga, koji je ženi u najmanjem detailu tako točno poznat, to se nećemo u čudu naći, da je upravo taj ogranak romana, koji su gospodje najradje obradjivale. Gospodje Staël i Dudevant su od toga pravile iznimke; njihov orijaški, ženijalni duh bijaše provalio veze, koje ga uzanoj sferi kućevnoga života sapeta držaše, te se je uzpeo do vrletnih visina, kamo se tek najplemenitije i najuzvišenije misli uzpeti mogu. Kao neustrašive zatočnice slobode i napredka propoviedaju sestram svojim novu eru, u kojoj će se i žena podići iz stoljetnih tmina, u koje ju barbarski vjekovi prognaše, da sa mužem ravnopravna sudi o sudbini svojoj i svoje djece.

Upliv Rousseau-ovih spisa bijaše počeo suzbijati sarkastični cynizam Voltairov. Bijaše doba sentimentalnosti, sladjana sanjarenja, opajanja sa divotami naravi; bijaše doba zanesenosti za ljubavlju i prijateljstvom, za ženijem i nesrećom. „Nova Heloisa“ bijaše sva nježnija čuvstva u mladjahnih srcih pobudila. Na Staëlinih prvih djelih i to dramah: Jana Gray, Geneviève, Sappho i komediji „Sophie“ (1786), zatim u novelah: Mirza Adelaide et Pauline poznaje se jasno upliv Jean Rousseau-ovih maxima. U pismih o. J. J. R. 1787. bijahu sva ta razdragana, nježna čuvstva sakupljena u strastvenu i zahvalnu slavu toga muža, komu je mlada spisateljica prvo svoje oduševljenje hvaliti imala

U svom braku ne bijaše sretna. Mlada kalvinka ne bijaše stvorena, da u nasladah „parižkoga braka à la mode“ sreću i zadovoljstvo nadje. Bolna neka čeznja za pravom bračnom srećom odiše strastvenimi i nježnimi riečmi iz svih njezinih spisa. To čudnovato, sjetno čuvstvo nije moći bolje karakterizovati, nego li vlastnimi njezinimi riečmi: „Svoju kćer ću prisiliti, da se po svom srcu uda.“

Revolucija zateče mladu spisateljicu u središtu sjajnih krugova parižkoga otmjenoga svieta. Štujuć od srca svoga oca bijaše gospodja Staëlova izprva prionula uz njegova umjerena slobodoumna načela, ali doskora prigrli svim srcem nove revolucionarne ideje, koje cielim svietom podrmaše. I poslie biega svoga oca osta gospodja Staëlova sa svojom obitelju u Parizu. Skrajnjim požrtvovanjem i vlastitom pogibelju života nastojaše, da bjednikom nesretnih tih vremena utjehu i pomoć pruži. I zbilja pošlo joj je za rukom, da je više odsudjenika smrti oslobodila, pruživ im potrebita sredstva, da ubjegnu. Pače sa ministrom Montmorinom dade se u dogovaranje, kako bi kraljevska burbonska obitelj iz Francezke uteći mogla. Nu njezina osnova nebi primljena. Težkom mukom utekne i sama bjesnilu razdraženoga puka dne 2. rujna 1792. g., te ubjegne sretno na imanje svoga oca Coppet na ženovskom jezeru u Švajcarskoj. Nakon kratkoga boravljenja u kući svoga oca zaputi se u Englezku, gdje je svoje djelo u obranu kraljice Marije Antoniette nacrtala, koje je kašnje u Parizu pod naslovom: „Misli o kraljičinoj parnici" (Reflexion sur le proces dela reine. Paris 1793.) izdala.

Kada je švedska g. 1793. pripoznala francezku republiku, povrati se gospodja Staëlova sa svojim suprugom u Pariz. Barras direktor francezke republike bijaše njezinim zaštitnikom proti spletkarenju drugih direktora, koji ju zatvoriti i odsuditi htješe. Malo po malo dokopa se do tolika ugleda i upliva, da je biskup Talleyrand 1754 † 1838, koji se je g. 1796. iz svoga prognanstva iz Amerike povratio, na njezinu preporuku postao ministrom izvanjskih posala. U to vrieme nastadoše i njezini spisi: „Razmatranja o miru", upravljena na g. Pitta i na Franceze (Reflexion sur la paix adresses à M. Pitt et aux Francais. Paris 1794.) — Razmatranja o nutarnjem miru. (Reflex. sur la paix intericure. Paris 1795.) Njezino djelo: „O uplivu strasti na sreću pojedinca i cielih naroda. (De l' influence des passions sur le bonheur des individus et des nations. Laussane et Paris 1796.) bogato je dubokimi i brilantnimi misli; ali nije predmet temeljito i svestrano izcrpljen. U tom djelu govori gospodja Staëlova o revolucionarnom fanatizmu kao o kakvoj naravnoj sili, kojom se providnost poslužuje, da preporodi trule forme družtvenoga stanja,

U svakoj struci predpostavlja republikanske reforme umjetnomu ustavu Englezke.

Premda se već g. 1796. bijaše razstala od muža, koga je duševnimi sposobnosti i naobraženjem tako daleko nadkriljivala, sprovede ga ipak g. 1798. u Švicarsku, kamo se je bio radi slaba zdravlja na preporuku liečnika uputio. Izvanrednim požrtvovanjem njegovala je toga muža u težkoj njegovoj bolesti, dok nije 9. svibnja g. 1802. umro. Tek onda povrati se opet u Pariz, te se upoznade sa slavljenim generalom Bonapartom. Njegovom pomoćju poluči, da je ime njezina oca iz listine prognanika izbrisano bilo. Nu kada je exministar Necker u svom spisu: „Dernieres vues de politique des finances 1802“ Bonapartove osnove, da novu monarkiju u Francezkoj osnuje, svietu odkrio, progna taj silnik Neckerovu kćer, gospodju Staëlovu, na četrdeset ura iz okoline Parižke. Ona se vrati u Coppet, provede više godina na putu kroz Evropu, te se samo za nekoliko dana i to tajnim načinom svrati i u Pariz, iz koga prognata bijaše. Neprijateljstvo Bonapartovo, koji je medjutim kao Napoleon I. carem postao, raslo je od dana do dana. Muž, koji je cieli sviet podjarmio, ne mogaše podjarmiti ženijalnoga duha te gospodje. Ništetna, zlobna pakost, kojom je njezinu osobu i njezine spise progonio, dokazuje nam dostatno podlu mržnju, kojom despoti u obće svaki izvanredno nadareni duh, svaki samostalni značaj, svako slobodoumno djelovanje, a u obće svakoga čovjeka motre i progone, koji se usudjuje i koji znade, neustrašenom silom istinu svietu kazati.

Medjutim se bijaše literarna njezina slava sve dalje i dalje razširila. U svih krugovih steče si priznanje važnim svojim djelom: O literaturi, u koliko utiče u socijalne ustanove. (De la literature considerée dans ses rapports avec les institutions sociales. Paris 1800. II.) U isto vrieme izda i glasoviti svoj roman „Delphine“. Paris 1803. VI., u kojem je vlastitu svoju mladost opisala. Tek poslje smrti svoga oca u travnju g. 1804. vrati se u Coppet, gdje u spomen ljubljenoga si oca napisa izvrstni članak o privatnom njegovu životu i značaju: (De caractère M. Necker et de sa vie privèe). U tom članku ostavila nam je neumrli spomenik nježne djetinje svoje ljubavi.

God. 1806. proputova cielu Italiju. Od to doba bijaše njemački spisatelj Wilch. Schlegel, s kojim se je u Berlinu spoznala bila, viečnim njezinim pratiocem. Obćenje sa tim umnim mužem uplivalo je znatno na smjer njezinih nazora, osobito koliko su se literature i umjetnosti ticali. Plod toga putovanja po Italiji i bijaše glavno njezino djelo: Corrine ou l' Italie. Paris. 1807. II. U njem je zanimivim načinom roman sa divnim opisom Italije i njezinih krasota stopiti znala. „Delphine", roman u pismih, koji prije pomenusmo, i Corrina moraju se zajedno smatrati, jer je u obijuh tendencija posve ista. S njimi bijaše umna spisateljica stupila na neobdjelano dosad polje socijalnoga romana, te tim načinom prokrčila put kašnjemu djelovanju George Sand-Dudantove. Glavne osobe u tih romanih, Delphina i Korina, nisu doduše još „emancipirane žene", kako mi tu riečdanas smatramo. U Delphini opisuje nam boli duhovite čuvstvene žene, koja nesretna u braku, bez ljubavi i veselja, u viečnoj borbi sama sobom bjedni, neveseli život svoj sprovodi. U Corrini predočuje nam se ista tako nesretna žena, koja radi, da se dovije slave, nebi li opojena slavljenjem svieta, zaboravila svoju nesreću. Ali uzaludan joj boj. Niti priznanje svieta, niti najvišji stepeni slave, niti sveti čisti užitak umjetnosti ne može joj nadoknaditi sreće. koju je na vieke izgubila. Narav i ćutljivo srce neprestano traži svoje pravo „et en cherchant la gloire Corrine a toujours esperé, qu'elle la ferait aimer." To je jezgra cieloga romana oko koje se je obavio divni nacrt Italije, kako ju je oko pjesničko zagledalo, a srce čuvstvene žene osjećalo i uživalo.

Kašnje nalazimo gospodju Staëlovu opet u blizini Parizu. Bila je sretna, ako je njezinoj lukavosti za rukom pošlo, da udaljenost od četrdeset milja, na koju je samovoljni nalog silnoga cara prognao, za koju milju umanji. God. 1806. usudila se pače tajno stupiti u grad. Nepoznana prošetala se je dva tri put uzduž ulice du Bae, gdje je negda stanovala. Konačno povuče se opet u Coppet na dražestne obale lemanskoga jezera švajcarskoga. Sjajna kita pjesnika i učenjaka bijaše se sakupila na njezinu dvoru, gdje je kao kraljica, štovana i ljubljena od svih, koji su ju poznavali, nekoliko godina probavila. Zaharis Fridrik Ljud. Werner njemač. pjesnik 1768 † 1823., Bonstetten njemački pisac 1745 † 1832, Benjamin Constant

de Rébecque slavni publicista franceczki 1767 † 1830., Simonde de Sismondi historik i pisac franc. 1773 † 1842. i mnogi drugi bijahu svakdanji gosti u njezinoj kući. Ali sve to ne mogaše ju izliečiti od težke čeznje za Parizom (mal de capitale, zvala bi ju duhovita gospodja), koja ju je neprestano tamo vukla.

God. 1810. uputi se u Beč, da kupi gradivo za djelo, koje bijaše već na prvom svom putovanju kroz Njemačku zasnovala. Pomoćju Wilch. Schlegela dovrši svoju knjigu o Njemačkoj „De l' Allemagne“, u kojoj je pokušala da nacrta cieli duševni život u običajih, literaturi i filozofiji Niemaca. Upliv toga djela bijaše neizmjeran, te je francezku vladu potaknuo na novo proganjanje slavne spisateljice. Policajni ministar Savary dade uništiti cielo izdanje, a proti spisateljici izda novi dekret, kojim je posve iz Francezke prognata bila. Gospodja Staëlova življaše opet neko vrieme u Coppetu, gdje se je sa mladim nekim častnikom iz južne Francezke imenom de Rocca tajno vjenčala. Progonstvo francezke vlade ne dade joj ni tu mira. Zato se proljećem g. 1812. uputi u Moskvu i Petrograd, a odtud u Stockholm, gdje joj najmladji sin Albert u dvoboju pade. Tim povodom izdade svoj spis o samoubojstvu (Reflexion sur le suicide. Stockholm 1812.), koji je kraljeviću Švedskomu posvećen bio. Početkom sliedeće godine preseli se u Englezku, gdje je boravila sve do pada Napoleona I., t. j. do godine 1815. Nakon desetgodišnjega progonstva, koje je u svom djelu (Dix années d' exile, Lipsko 1822. opisala, vrati se opet u Pariz, za kojim je tako čeznula. Inostrani vladari, koji su tada u Parizu boravili, primiše ju s najvećim odlikovanjem, te se njezinu velikomu uplivu pripisati ima, da su posadne tudje čete tako brzo Francezku ostavile. Kada se je Napoleon vratio s Elbe, umakne gospodja Staëlova u Coppet. Za sto dana Napoleonove vlade boravila je u Svicarskoj, odbiv carski poziv, da kod preradjivanja ustava sudjeluje. Za druge restauracije dobila je odštetu za stari dug od 2 milijuna franaka, koja je njezin otac pri svom odstupu u državnoj blagajni otavio.

Od tada živila je sretno i mirno u krugu svoje djece, političkih i literarnih svojih prijatelja, baveć se izradjivanjem izvrstnoga svoga djela o važnih sgodah francezke revolucije

(considerations sur les principaux evenements de la revolution française, Paris 1819.) Bolujuć duže vremena umre dne 14. srpnja 1817. u Parizu. Ostavila je za sobom dvoje djece, sina Augusta Louisa, koji je život svoje majke opisao, i kćer Albertinu, koja se je god. 1816. udala za vojvodu de Broglie. (Dr. František Lad. Rieger: Slovnik Naučný: díl osmý, strana 956—57.)

Aurora Amandina Dudevant, poznatija pod pseudonymom George Sand, kći je odvjetnika Dupin-a, naravnoga sina maršala Mavre Saskoga, i neke žene nizka, kako se pripovieda, ciganjskoga roda. Dne 5. srpnja 1804. ugleda u Parizu svietlo svieta. Neprijatni obiteljski odnošaji, neprestane razmirice medju njezinom majkom i aristokratičkom punicom joj bijahu uzrokom, da je djevojčica svoje djetinje godine u samostanu „englezkih gospodična" u Parizu probavila. Izišav iz samostana, življaše uz svoju babu, te je i poslie njezine smrti g. 1822. imala ostati udaljena od svoje majke. Nu gospodji Dupinovoj podje ra rukom pomoćju sudbene odluke dobiti nedoraslu još djevojku u svoje ruke. Aurora nije nikad ljubila svoje majke, s toga joj se sada osvećivaše svakovrstnom šikanom.

U takovih okolnostih upozna se osamnaestgodišnja djevojka sa g. Kazimirom Dudevantom, sinom nekoga francezkoga pukovnika. Nepromišljajuć dugo uda se za njega, samo da se ukloni maljušnomu proganjanju svoje majke. Povuče se zatim na svoje imanje Nohant, koje bijaše po babi baštinila. Supruzi življahu neko vrieme mirno, nu doskora bijaše punica joj, majka g. Dudevanta, uzrokom obiteljskoga razdora i nesloge. Aurora Dudevant, nešto excentrične ćudi i izvrstnih duševnih sposobnosti, kojimi se je nad svimi odlikovala, ne mogaše podnositi zlobe, kojom ju je punica progonila. K tomu nadodje još oskudno pekuniarno stanje njezina supruga, koji je jedva potriebite za kuću svote nabavljati mogao. To bijaše uzrokom da joj je brak od godine do godine sve to težjim jarmom postajao. God. 1831. utanači sa svojim suprugom ugovor, uslied kojega joj bijaše dopušteno, da pol godine u Parizu provede i uz to se književnoj radnji posveti. Da u tu svrhu prouči točnije sviet i život, obuče se u mužke odječe, te zametne mnogo literarnih poznanstva; drugu pako polovicu godine proživila bi u Nohantu.

Prvi njezin roman, kojim je pred obćinstvo stupila, bijaše „Rose et Blanche“. Njezin literarni prijatelj, spisatelj Jules Sandeau, bijaše joj ga preradio, te s toga izidje pod njegovim imenom. Tek kašnje zamieni njegovo krstnò ime Jules sa pseudonymom George. I sliedeći njezini romani „Indiana“ 1832. i „Valentine“ (1832), koje je u Nohautu izradila, pobuniše sve parižke krugove smielošću i novošću misli, koje je u njih mlada spisateljica nacrtala. Pozvana od uredničtva i danas najznamenitijega časopisa franc „Revue des deux mondes“ napisa George Sand sliedeće svoje romane za taj časopis. Putujuć u Mletke upozna se sa Beyle-om, a u samih Mletcih sa francezkim lirikom Alfredom Musset-om. U Mletcih napisa svoje romane: „Andrè (1835.) Jaques 1834. i „Mathea“, koji se još življim slogom nego li prvašnji odlikuje. Tu sastavi i svoj putopis, koji kašnje pod naslovom „Lettres d' un voyageur“ (Listovi jednoga putnika) u Parizu 1837. ízadje. Vrativ se u Pariz, obćila je mnogo sa poznatim republikancem Michelom Bourges, koji je mnogo razvitku njezinih nazora doprineo. On osobito bijaše, koji ju je upoznao sa socialistničmi tendencijami, oko kojih se tada u Parizu tako mnogo radilo. Od dana do dana sve se većma odtudjivaše svomu suprugu. Sudbenom odlukom bi u veljači g. 1836. od njega razpitana. Odgojenje njihove kćeri osta majci povjereno, dočim je sin uz oca ostao. Izmjenice življaše u Nohantu i u Parizu, gdje je mnogo sa Franjom Listom, gospodjom Agoult-ovom i Abbé-om Lamennais-om obćila. Osobito joj mio bijaše književnik Chopin, koji ju je i na putovanju pratio, kada se je radi slaba zdravlja svoga sina na otok Majorku zaputila. Uza to su neprekidno izlazili romanî: Leone Leoni 1834., Simon 1836, Maupart. Les maitres mosaistes, La derniere Aldini, l' Uscoque, L' orco, contes vénetiens, i pomanje novele: La marquise, Melella, Lavinia, Le secretaire intime.

Pošto su medju njom i uredničtvom „Revue des deux mondes“, za koje je sve te romane napisala, nastale razmirice, utemelji George Sand sa P. Leroux-om i Viardot-om posebni i novi časopis pod naslovom: La revue indèpendente. Svoje filozofične i theologične misli razvila je osobito u samostanskoj noveli „Spiridion“ 1839. i u fantaziji: „Les sept cordes de la lyre“. 1840. (Hrvatski znači: Sedam lira na žici.) Svo-

jimi radikalno-republikanskimi nazori stupi pred obćinstvo ponajprije sa svojim: „Compagnon du tour de France 1840., i u „Pauline“ 1840. Istim smjerom udariše i kašnji njezini romani „Horace“ Consuelo, La combesse de Rudolstadt (1842 do 43). Jeanne Le meunier d' Angilbaut. — La mare du diable. Isidora. Teverino. Lucrezia Floriani, La piebe de M. Antoine. La petite cadette. Poslie revolucije u veljači g. 1848. pisala je George Sand neko vrieme za svakdanju politiku, sastavljajuć uvodne članke za časopis „Bulletins de la republique“ Iz njezina pera potekoše takodjer poznata strastvena pisma na narod (Lettres au peuple). Već g. 1840. bijaše se gospodja Dudantova pokušala i na kazalištu, nu u dramatici ne bijaše tako sretna kao u romanu. Komadi „Cosima“, ou la haine dans l' amour, Le roi attend (1848), — Claudia, François le Champi (1849), Le mariage de Victorine, Les vacances de Poudolphe, Le pressoir, Maitre Favilla, le demon du foyer, uzdržaše se istina bog na pozorištu, ali ne umnožaše slave, koju si je ženijalna spisateljica prvimi svojimi umotvori stekla.

Malo koji talenat pokušao se je tolikim uspjehom u tako mnogostručnih pjesničkih umotvorih. Do dana današnjega nije umna ta gospodja prestala proizvadjati djela, koja cielo čitajuće obćinstvo uzhićuju i skroz pohvalu kritike zaslužuju. Evropejska publika, koju si je sama stvorila, divi joj se, te u njezinoj osobi štuje punim pravom najveći pjesnički ženij, koga je Francezka proizvela. Da si pravu sliku o njoj stvoriti uzmognemo, ne smijemo nikada zaboraviti, da su George Sand emancipirana gospodja, republikanska i socijalistična zatočnica, i George Sand pjesnica dva posve različita bića. Otev se nepodnosljivu jarmu braka bez ljubavi, upoznav se dubokom, neizlječivom ranom, koja se pod krinkom našega družtvenoga naobraženja skrila, račilo joj se je, da brak, obitelj, vjeru i državu u svojih djelih napada, da su baš te družtvene ustanove prvim uzrokom stoljetnih boli, s kojih sviet boluje. Brak i robstvo žene nacrtala nam je užasnimi bojami u prvih svojih romanih (Indiana, Valentine i Jaques).

George Sand je skroz i skroz pjesnica, i to pjesnica prvoga reda. Pjesnik ne stvara družtva, u koje ga je sudbina zaniela, niti ga on promieniti može. Ali nam odrazuje slika toga čovječanskoga družtva, koje se u trenutcih slaboće i boli

vije i previja pod kletvom stoljetnih predsuda, a kada ženij razprši svoja krila, uznese se visoko nad svim jadom i čemerom, nad svom nevoljom i kalom ovoga svieta ća do vječnih izvora ljepote i umjetnosti. George Sand je pjesnik; u dnu srca ćuti i osjeća se naravlju i čovječanstvom, a kada svoja čuvstva izriče, šapće nam ih tako čarobnim, zamamnim, tronutim glasom, da nam svaka rieč se srca hvata. Udaljena od svake affektacije najveći učin proizvesti znade sa nekoliko zgoda ili sa nekoliko osoba, o kojih nam pripovieda. Jednostavnosti i neizcrpivoj originalnosti njezina sloga ne možemo se dosta načuditi. Sada nam svetim gnjevom uzrujana strastvenim slovom pripovieda, što je nepravde i nevolje na svietu, a sada nam čarobni šapat i romon svete neokaljane naravi ori iz njezine rieči. Georg Sandovo pjesničko djelovanje jest krik cieloga čovječanskoga družtva, koje na okrajku bezdna lebdi. Na nenaravi, nepravdi i nutarnjoj truleži družtvenih ustanova utemeljila je gospodja Dudevantova svoju poeziju. U velikoj, kobnoj parnici, što ju u naših dnevih razum sa postojećim družtvenim uredjenjem zametnuo, naša je pjesnica neumoljivi, svetim gnjevom razpaljeni odvjetnik svoga potlačenoga spola — potlaćena spola, koji za obrambu ništa ne ima do li svoga srca i svoje ljubavi.

Ljubav t. j. kriepost ženska (L' amour c' est la vertu de la femme), kliče smjela zatočnica. — a onda opet tronutim glasom uzdiše: O nevoljnih ženah, o jadna čovječanstva, gdje srce ne može prave istinite radosti naći, već u zaboravu svoje dužnosti i svoga uma! Njezina borba za družtvenu ravnopravnost žene ne sastoji u suhoparnom razvijanju teoretičnih načela, niti u pukom razglabanju. Ona je pjesnik, a kao takov dokazuje valjanost i istinu svojih misli, predočujuć nam odnošaje i značaje, kakovih je svagdje u izobilju naći, samo što ih nitko tako plastičnom oštrinom nacrtati nije znao kae ona. Umovanjem o poboljšanju družtvenih odnošaja ženskoga spola, razvilo se je malo po malo u duši naše spisateljice uvidjenje, da je svestrana sicialna reforma potrebita. Tim načinom postade George Sand pjesnicom socialnih nevolja, koje nam svojimi nacrti odkri u svoj njihovoj golotinji i užastnosti. To nije više dostatno bilo, da u udobnom nemaru preskakuje pjesničkim skokom bezdna i ponore, koji su se oku pokazali. Tu je

valjalo saći u te ponore, da se grozničavo uzrujan, u težkoj borbi lomeću se duhu vremena bilo opipa, i uho na burno kucajuće srce prisloni.

Ako ćeš učin i posljedice socijalnih mana temeljito prosuditi, i drugim ih na prosudu dati, moraš njihove uzroke ća do korena potražiti. George Sand, slabašna žena orijaškoga duha, nije se pred tom zadaćom sgrozila, kao drugi Dante provela nas je smjelim korakom kroz sve okoliše groznoga „inferna“, pakla što ga svietom zovemo. Na toj kobnoj stazi, na kojoj pjesnica svuda boga i nebesa traži, a samo dvojbu i paklenu zdvojnost nalazi, valjda da joj uteče gnjevni uzklik, kojim je cielo čovječanstvo s podlosti pretvorila.

„Što se tuži, veli George Sand — taj gnjusni zlobni skot? — Što hoće, na koga se gnjevi, što se valja po zemlji, što ruje po kalu života? Što neprestano išće, poput živine, živinski užitak? Što ruči tako biesno, što cvili tako bezumno, kada ne može prostim svojim požudam zadovoljiti? Zašto si je stvorio tako skroz i skroz materijalan život, u kojem si duševni dio sam po sebi trne? Ah odtud je sve zlo došlo, što ih mori.“ „Rybeli, blagotvornoj majci usahnula njedra pod požudnimi ustmi onih, koje je rodila. Njezina vrtoglava, pobjesnila djeca stala si zvierskom grabežljivošću otimati majčinu hranu. Jedni se prozvaše prvorodjenici obitelji, knezovi zemlje, — pa iz krila majčina poniknuše novi rodovi, povlašćena plemena, koji se ogradiše svojim tobožnim nebesnim porieklom i božjim pravom, a u srcu taje Boga, — onoga Boga, koji ih je iz kala prostote i iz gnjusa nevolje podignuo.“ Pa razdieliše zemlju, kao seljačku oranicu. Ona, majka zemlja, koja je prije kao božica štovana bila, postala je prodajnom robom; njezini neprijatelji osvojiše i razkomadoše ju. Njezina prava djeca, prostodušni nepokvareni ljudi, koji umjereno i naravno živjeti znadu, suženi su sve užje i užje, progonjeni su i napadani, dok nije sirotinja sramotom i zločinom postala, dok nije nužda iz potlaćenih neprijatelja onih ovlašćenih učinila, dok se nije pravedna obrana života kradjom i grabežom prozvala, dok se nije miroljubivost slaboćom, nevinost neznanjem, a uzurpacija slavom, moćju i bogatstvom okrstila. — Tada je laž uljezla u srce čovječje; razum mu se je potamnio; zaboravio je, da su dvie naravi u njem. Prolaznoj naravi čovje-

čanskoj pričinilo se, da su uvjeti njezina obstanka u družtvu tako težki; napojila se do sitosti iz svih izvora, gdje je varka i bludnja izvirala, stvorila si je toliko potriebština, koje su protivne njezinoj pravoj svrhi, promjenila se je i pretvorila tako, da u čovječjem životu ne ima više vremena za duševni život. — Sve težnje, potriebštine, čežnja čovjeka, sve je na to ograničeno, da zadovolji užitku tiela, t. j. da postane bogatim. Do tud već dodjosmo. Ljudi, koji su manje osjetljivi za naslade dobro uredjena stola, za sjaj bogatih odjeća, i sav užitak moderne naše civilizacije, tako su riedki, da ih pobrojiti možeš. Sav sviet ih prezire kao bezumnjake, goni ih iz čovječanskoga družtva i zove ih pjesnici. Tim načinom govori George Sand o svietu. Zasliepljujuć varkom i samoprevarom suvremenici sgroziše se pred užasnim ponorom, što im ga je pjesnička moć te žene pokazala. Sav svoj užas, svu svoju zlovolju, što im je krinka skinuta, odplatiše proganjanjem, kojim modernu sibillu napadoše. U djelih gospodje Sandove iz te dobe opaža se upliv toga proganjanja. Spisateljica tuži se s neprijateljstva, kojim bezumnjaci i licumjerci nanj navališe. Ta djela su obilježjem stanovite epohe, koja u životu svakoga važnijega pjesnika, pače svaka napredna čovjeka jednoč nastupiti mora. I najsilniji duh kadšto za časak malakše, podvoji o svojoj vlastitoj snazi u pravednoj borbi, začudi se sam nad smielošću, kako se je usudio poći drugom stazom, nego li je utvorena staza svakdašnjosti. Treba mu malo odmora, malo počinka, dok se opet sabere i odabranom stazom dalje pohiti. Tu epoku pjesničkoga rada karakterizira u George Sandovih romanih „Les maitres mosaistes“, „La dernière Aldini“ i obće one novele, koje se u talijanskoj sceneriji kreću. U tih djelih prevagnuo je umjetnik, pjesnik; — misaoni um zašutio je za neko vrieme. Sabirao je svoju snagu za kašnje djelovanje.

Obćenje sa abbé-om Felicité Robert de la Meunais (1782 do 1854) djelovalo je silnim uplivom na razvoj njezinih nazora o vjeri i vjerozakonu. Taj izvanredni muž bijaše prošao sve faze od sliepe hierotične vjere pa ća do eskeptičnoga nihilizma. Kao rimski svećenik bijaše počeo, a dokončao je kao republikanac i demokrata. Robstvom uzpeo se je do slobode, a slobodom se dovio do ljubavi i plemenite humanitarnosti.

Njegov religiozni demokratizam zrcali se u djelih George Sandove; svoju zgradu slobodne budućnosti temelji na ideji kršćanske ljubavi. Tako se u njezinoj znamenitoj knjizi Spiridion divnim načinom pokazuje, kako uzvišen duh i plemenito srce, izkušano svom bolju i gorkošću dvojbe i nevjere, zdvojnosti i apatije, konačno dolazi do uvjerenja, da se socialna reforma na temelju kršćansko-moralnih nazora podići može.

Ljudi, koji su vikli obično romane čitati, neće biti za dovoljni sa djeli umne te spisateljice. Ako ih uživati hoćemo, to je neobhodno potrebito, da učestvujemo živim zanimanjem u svih pitanjih, koja sada svietom drmaju; dielimo silnu tu borbu, težke te boli, i nade, da će nekad bolje biti. Tim već izrekosmo jasno, da gospodja Sandova nije pisala niti za nezrelu mladež, niti za starost; koja je svoj viek proživila. Razum čitaoca mora biti zreo, a srce mu još živo kucati mora, ako hoće da njegov duh oćuti munjevite udarce genijalnoga bljeska, što ga je ruka izvanredne žene bacila u maglovitu tminu sadašnjosti, da nam u divnih slikah bolju i ljepšu budućnost slobode i sreće pokaže.

Romani gospodje Sandove nisu bezazlene bajke pri kafi i čaju, kao što djela njezinih sestara u Apollu, gospodjâ Schwarz, Flygarre Carlén, Friderike Bremer, Louise Mühlbach i englezkih korifeja lady Blessington, mis Braddon, mistres Gore, mis Kavanagh, mistres Oliphant, mis Trollope, mistres Wood i mis Younge i mnogih drugih.

Njezini su romani objave silnoga za istinu borećega se duha, — plemenita slobodom ginećega srca, koje je cieli sviet svojom ljubavlju ogrlilo; koje je prošlo kroz školu boli i strasti, koje je uviek ljubavi tražilo, a nikada je ne našlo; koje je mnogo puta zdvojilo, a svaki put se opet okriepilo. George Sand je jednom riečju medju pjesnicami i spisateljicami ono, što i sada živući slavni francezki pjesnik i pisac Viktor Hugo medju pjesnici i pisci. Sand je ženski Viktor Hugo.

Njezina su djela zavjetne knjige plemenita ženskoga srca, koje je ljubav do filozofije usavršilo, kojemu je vjerozakonom bilo za boljak i napredak satrta i pogažena čovječanstva svaki svoj uzkucaj, svaku svoju misao posvetiti. (Franjo Ciraki (ulomak) iz Vienca br. 48. i 49. od g. 1871. Prispodobi: Dr. Fr. Lad. Rieger a Slovnik Naučný: díl osmý, str. 90.—92.)

V. O razpravah.

§. 52. Što su razprave?

Razpraviti ili razpravljati znači koju istinu ili tvrdnju iztražiti ili barem iztraživati te ju htjeti i dokazati pouke radi. Razpravom se s toga zove svaki veći ili manji sastavak, koji ne mora biti upravljen na pojedinu koju osobu, već u obće na jedan barem dio ili krug občinstva i čitateljstva. Razprave su plodom uma i razmišljanja (meditacije). Zato im je forma ili strogo znanstvena, učena, pri čem se pisac služi mnogimi i raznolikimi vreli, pomagali i citati svake ruke. Ili im je forma popularna, t. j. obće razumljiva, pričem se pisac ne služi učenim aparatom, već ako i razpravlja strogo znanstvene predmete, mora da mu je štil lahak, slobodan i svakomu od dotičnoga kruga shvatljiv. Znanstvene su ili učene razprave ili historičke ili filosofičke. Historička razprava predočuje predmet u svih odnošajih, koji odgovaraju svrsi za kojom ide pisac. Filosofička razprava predočuje glavnu misao u raznih odnošajih. Tu se dadu isti dielovi razlikovati, koji i kod govora, samo da se pri tom ne gleda na odluku volje niti na proizvedenje kakvih zaključaka, nego na znanstvenu provedbu zadaće obćenita ili posebna interesa. S toga su filozofičke razprave umne, jer se obaziru na razum, a pouka im je glavnom svrhom. Historička se razprava dijeli na pripoviedanje ili na opisivanje. O jednom i drugom bilo je već govora. (O pripoviesti i opisu). Razpravi su glavni izvori: znanost, jezik, vjeronauk, nauk o ćudorednosti, umjetnost, izkustvo i razbor života, itd. Svrha je razpravi, da nas pouči, o nečem uvjeri te tako na razmišljanje, izmjenu i promjenu misli kao i rada potakne. Razpravi može biti i to svrhom, da čitatelja o nekom poslu izviesti, ter da ga o boljem postupku uputi. To je razprava o poslu. Dielovi razpravi jesu ovi: Uvod sa prelazom. Uvod pripravlja čitatelja ili slušatelja na ovu glavnu misao, koja se ima tek dokazati. Prelazom joj je ona nit, koja ima uvod spojiti na lahak i neopazljiv način s onom izrekom ili tvrdnjom, koju pisac hoće da dokaže. Sama pako tema

sačinjava središte cieloj razpravi. Da se koja razprava dobro izvede (expositio), treba da se drži obrazložujućih i dokazujućih pojmova po nekoj stalnoj dispoziciji. Tada dispozicija mora biti logična, a dokazivanje jasno. Dokazi (argumenta) crpe se iz ovih vriela: 1) iz uma (a priori) ne gledeć na izkustvo i poviest; 2) iz nutarnjega osvjedočenja i čustva; 3) Iz izkustva (a posteriori) iz poviesti i iz obćeg svjedočanstva; 4) iz izrekâ, svjedočanstvâ pojedinih známenitih i mudrih muževa ili cielih naroda, n. pr.: Glas naroda, glas je sina božjega: 5) Iz svjedočanstva naših ćutila, iz prispodobâ ili iz sličnih sgoda. 6) Iz nemogućnosti suprotne protivnosti. 7) Iz ništetnosti protuslovja, dvoumlja (dvojba) i predsudâ. Napokon sliedi 8) zaključak (conclusio, epilog).

§. 53. Krija (koristna izreka).

Krija dolazi od grčke rieči: χρεία ili jonski χρηία i znači potrebu, porabu, korist; posao, te napokon sud i sentenciju. Svrhom joj je, da po osobitih formah predoči i dokaže znamenitu koju i praktična sentenciju, izreku ili tvrdnju. Ako se zna za početnika takve sentencije ili tvrdnje, tad se njemu učini pohvalna počast (laus auctoris zvana, ili dictum cum laude auctoris, te se razglaba, u dielove razstavi, dokaže i praktično uporavi Krije imaju obično jednolik oblik (forma), jer su mal ne sve po jednom kalupu ili modelu. Krijom se inače zove kratka po stalnih točkah izvedena poprava o kojoj koristnoj izreci, ili o kojem činu, koji poznajemo iz izkustva ili poviesti. Krija je trovrstna: 1(Krija vrbalis (rieči pojam) 2) activa, (djelotvorna), 3) mixta (mješovita). Dobra krija ima osam diela: 1) dictum vel factum, vel utrumque — aut cum laude aut cum vituperatione auctoris. To jest iz početka se navede izreka ili čin ili oboje, te se onda početnik te izreke hvali ili kudi. 2) Expositio; To jest (paraphrasis) opis ili tumačenje navedene izreke ili čina da se tim uzmože laglje razumieti. 3) Dokazi (aetiologia, argumenta) to jest spominje se istinitost, razložnost, ili važnost izreke i čina. 5) Contrarium, to jest naglasuje se, kako bi neraz-

borito, štetno, pogibeljno bilo, da bude ili da bi bilo protivno od onoga, što na početku navedena izreka ili čin kaže. 5) Simile, comparatio, to jest sličnost, prispodoba. To se može uzeti iz naravi ili iz ljudskoga života, a može se i basna (o ljudih i životinjah upotriebiti 6) Exemplum (primjer), koji se obično crpi iz obće ili domaće poviesti. Tu se naglasi razlika izmedju primjera i prispodobe. 7) Testimonium, t. j. svjedočanstvo. Tko hoće, da što dokaže, mora se poslužiti izrekami ili čini velikih i slavnih muževa, (apophthegma ἀπόφθεγμα) poslovicami, citati iz sv. pisma i iz inih djela, ali tako da se to slaže i sudara s onom izrekom ili tvrdnjom, koja se ima tek dokazati. 8) Conclusio, epilogus, to jest zaključak uz dodatak opomena i uzaneseno, ukrašeno opetovanje. sjećajuć i na moguću porabu dokazane izreke. Nakon svega ovoga ponovi pisac ili govornik u kratko sve dokaze, naglasi njihovu suvislost i logičnost, doda jošte gdje što, da tako čitaocu predoči još jedan put čitavu sliku Ovo su obične točke i običan, pravilan red; nu može se koja god točka preskočiti ili drugčije uzeti. Krija se tad zove slobodnom. Često se puta mora dokaz nastupiti odmah trećom točkom, a završiti prvom. Ta se krija zove: preokrenjena. (inversa). (Početnikom krije je rhetor, i sophista četvrtoga (322?) ili petoga stoljeća u Antiokiji imenom Aphtonius spisom: »Progymnasmata rhetorica s. in Hermogenis rhetoricam.« Za to se zovu po njegovu načinu sastavljene krije: Aftonijske.

Razprava o slogu od Büffona.

U svako doba bijaše ljudi, koji su umjeli drugim zapoviedati silom govora. (Samo se u prosvietljenih viekovih dobro pisaše i govoraše (govor). Pravo govorničtvo predpostavlja vježbu veleuma i naobrazbu duha. Ono je jako različito od te prirodne lahkoće govorenja, štono je samo talent, prirodno svojstvo svim onim, u kojih su strasti jake, organi gibki, a imaginacija brza i živahna. Ti ljudi osjećaju živo, dapače raztuže se sami, što je nada sve odlikuje te čisto mekeničkim utiskom prenose na druge i usadjuju u nje svoj entuzijazam i svoje strasti. Tielo tuj govori tielu; sva kretanja,

svi znaci, jednako sudjeluju i služe. Što ti treba za to, da se gane i privuče množina (svjetinja)? Šta ti treba tomu, da potreseš samom većinom drugih ljudi i da jih osvjedočiš? Glas žestok i patetičan, izražajna i česta gestikulacija, rieč brza i zvonka. Ali za malen broj onih, koji imaju postojanosti, odlučnosti, liep ukus, izabrane misli te koji poput vas gospodo, ciene glas malo, kretnju tiela i rukû, tašt zvuk riečî treba to umjeti predstaviti, razglobiti, urediti; jer nije dovoljno napuniti uši i zabavljati oči nego je nuždno djelovati na dušu te dirnuti srce govoreć s razumom. Slog nije ino nego red i gibanje, štono se meće u misli. Ako se misli uzko skopče, ako se stisnu, slog postaje čistim, krepkim i jedrim i konciznim; ako li se pako one lagano redaju jedna za drugim te se samo riečim za volju spajaju pa bile ove i najelegantnije, slog će biti razštrkan, mlitav i slab. Ali prije nego potražimo red, u kom ćemo predočiti svoje misli, treba biti na čistu s drugim mnogo glavnijim i sigurnijim, pri čem imaju biti samo pred očima prvi nazori glavne ideje; za to im se opredieliv mjesto na prvoj ovoj osnovi mora predmet opisati, du će mu se razpoznati sadržaj opominjuć se uz to bez prestanka tih prvih nacrta, kojimi će se opredieliti prave i glavne ideje od manjih i srednjih ideja, koje služe za popunjenje. Silom će se veleuma predočiti sve glavne i nuzgredne posebne ideje s pravoga im gledišta velikom finoćom razlikovanja po čem će se razlikovati misli neplodne od ideja neplodnih. Oštroumjem, koje daje velik običaj pisanju, osjećat će se unapried, koji će biti produkt svim tim operacijam duha. U kratko: bio predmet ogroman ili zamršen, jako je riedko, da se može razabrati jednim pogledom ili sa svim prouiknuti jednim jedinim i prvim naporom veleuma, riedko je još i to, da se iza velikih razmatranja pravo i valjalo shvate svi odnošaji. Ne možeš se dakle tiem previše zanimati, to je samo sredstvo, da si učvrstiš, razširiš i podigneš misli: što više, dat ćeš im substanciju i silu razmišljanjem te ćeš je napokon lahko realizovati izražajem.

Ovaj plan nije jošte slog, ali on mu je temeljem, on ga bo podupire, ravna, on mu upravlja kretanjem, te ga podvrgava zakonom: bez toga i najbolji pisac zaluta, pero mu ide bez vodje te daje dogodjajem nepravilne poteze i neskladne

likove. Bile boje koliko im drago sjajne pri upotrebljivavanju, ljepote kakove mu drago sijao u pojedinostih, sve će se u skupu protiviti jedno drugomu ili se neće dati dovoljno osjećati te djelo neće biti nimalo dogotovljeno. Čudeći se duhovitosti spisateljevoj moći će se sumnjati, da mu manjka veleum. S toga oni, koji pišu zlo; oni, koji sliede prvu vatru svoje imaginacije, uzmu ton, koji ne mogu podupirati; oni, koji se boje izgubiti isolirane lahke misli te koji pišu u razno potrgane nesuvisle ulomke, neće ih nikada spojiti bez silovanih prelaza: jednom riečju; toliko ima gotovih djela te vrsti a, tako malo, koja se temelje na jednom jedincatom osnovu (zamišljaju). Ipak je sav predmet jedan, te bio ogroman kako mu drago, može se ograničiti na jednu jedinu razpravu ili na pojedini govor. Prekidanja, stanke, odsjeci nesmiju biti po običaju, kad se razpravljaju razni predmeti ili kada imajuć govoriti o velikih škakljivih i stvarih nesuvislih, hod je veleumu prekinut množinom zaprieka te prisiljen silom okolnosti*) inače velik broj razdjeljenja ni s daleka ne grdi djela najsolidnijega već mu razara, ruši, knjiga se čini očima jasnijom, no nacrt autorov ostaje tamnim; na duh čitatelja ne može djelovati, a ne može se dati osjetiti nićo nastavka harmoničnom odvisnošću idejâ, postepenim razvijanjem, podržavanom gradacijom, jednolikim kretanjem, koje sve prekidanje ruši ili slabi. Zašto su djela prirorode tako savršena? Za to, jer je svako djelo cielo i jer ona (priroda) gradi po jednom viečnom planu, od koga se neudaljuje nikada; ona pripripravlja po tihu klice svojim proizvodom, ona izradjuje jednim jedinstvenim činom, primitivnom formom ali nada sve živom; ona ju razvija, ona ju usavršuje neprestanim gibanjem i u prepisano vrieme. Djelo te iznadjuje, no to je božanstveni utis, koga on nosi poteze koji nas iznenadjuju i diraju. Duh čovječji ne može ništa stvoriti, on će samo onda proizvadjati. kad je prije oplodjen iskustvom i razmatranjem; njegovo znanje i spoznanje su klice njegovim proizvodom, no kada on oponaša prirodu u njezinu toku i radu, kad se diže razmatranjem do

---

* „Pri tom, što sam ovdje kazao, imadjah pred očima knjigu de l' Esprit des lois (Montesquieu), djelo izvrstno s temelja te komu se nije moglo drugo prigovoriti do lih jako čestih odsjeka.“ *(Buffon.)*

najnzvišenijih misli, kad je sjedinjuje, kad je spaja u lanac, kad od njih čini cielinu, sistem refleksijom, tada grdi na neoborivih temeljih neumrle spomenike.

To je pogrieška planu, kad se nisi dovoljno obazirao na predmet te se i oštrouman čovjek nalazi u neprilici i ne zna, gdje bi počeo pisati. Na jednom opaziš velik broj idejâ te kad je nisi ni prispodabljao medjusobno niti podredio jednu drugoj, s toga ništa ne daje prednosti jednoj prema drugoj te ostaješ zabunjen, smeten; ali kad je plan gotov, kad se jednom saberu i urede sve glavne misli prema predmetu, lahko će se opaziti odmah, gdje se treba pera latiti; zrelost će se produkcije duha osjetiti, on će biti prisiljen proizvesti na svjetlo te neće sam imati ine zabave, do pisanja: ideje bo će mu lahko sliediti jedna za drugom, a slog će mu biti prirodan i lahak; žar će rasti kod toga milinja, širit će se posvuda te će dat života svakom izrazu; sve će se oduševljevati više i više, ton će se dizati, predmeti će dobivati boju, a čuvstvo spajajuć se sa svjetlošću pomnožit će ju, nosit će ju dalje, dat će kazati ono, što se je kazalo prema onomu, što se kani reći, te će slog postati interesantnim i svietlim. (Et le style deviendra intéressant et lumineux).

Ništa se više ne protivi žaru od želje, da svuda budu potezi takovi, koji će biti osobito uočljivi; ništa nije protivnije svietlosti, koja ima sačinjavati jedno tielo te se jednoliko širiti po jednom spisu, nego ote iskre, koje se samo tiem dobivaju, kada se jedna rieč protivi drugoj te koje nas za neko vrieme zapanjuju, očaravaju te nas napokon ostave u tmini. To su misli, koje samo u protivnosti sjaju.

Ništa se više ne protivi pravomu govorničtvu od uporavljanja tih finih tankih misli i izbiranja lahkih ideja, razriešenih bezkriepostî te koje poput listića od kovana metala dobivaju u toliko svjetlosti, u koliko gube od solidnosti. Tako čim se više meće toga tankoga i sjajnoga uma u koji spis, tim će manje imati krieposti, svietlosti, žara i sloga. — —

Ništa se više neprotivi prirodnoj ljepoti, nego, kad se trudiš, da obične ili proste stvari izraziš načinom osobitim ili sjajnim; ništa više ne ponizuje pisca. Ne samo da mu se ne dive, nego ga sažaljuju, što je potrošio na takove stvari toliko vremena kombinujuć rieči, da ne kaže ono onako, kako

to sav sviet kazuje, govori. Ta je pogrieška u izobraženih ali ne plodnih duhova: oni bo imaju u izobilju riečî no malo idejâ; oni se trude oko riečî te si uobražavaju, da su skonbinovali ideje, jer su si priredili frazâ ter da su očistili jezik, kad su ga pokvarili odaljiv se od priznanih izraza; ti pisci ne imaju nikakova sloga ili ako hoćete, oni ne imaju drugo nego sjenu od sloga. Slog ima utisnuti misli, a oni ne umiju ino nego rieči slikati.

Da dobro pišeš, treba ti podpunoma posjedovati predmet, treba ti se po njem dobro razgledati, da jasno vidiš red svojim mislim te da si je tim stvoriš u neprekidan lanac, komu svaka karika iliti točka predstavlja koju ideju te kad si se latio pera, valja da ga vodiš postepeno, dosljedno na ovaj prvi potez nedopustiv mu se odaljiti s puta te da ga ne podupireš odviše nejednako nedav mu drugoga kretanja od onoga, koje mu je opredieljeno prostorom, kojim ima proći. To je ono, u čem se sastoji strogost sloga; to je takodjer ono, što čini jedinstvo te što će mu urediti naglost, to je što ga jedino čini preciznim i prostim, jednakim i jasnim, živostnim i suvislim. Po tom prvom pravilu diktovanom veleumom, ako se spoji ljubežljivošću i ukusom, skrupuloznošću u izboru izrazâ, pozornošću ne imenovati stvari inače, nego najglavnijimi termini, slog će biti plemenit. Ako se jošte tomu doda nepovjerenje prema svomu prvomu zanosu, preziranje svega, što nije sjajno te postojano odbijanje i zlovolja prema dvoličnosti i laskanju, slog će biti ozbiljan, dapače veličanstven. Napokon, ako ti pero piše, kako ti duša diše, ako si ob onom osvjedočen, o čem želiš druge osvjedočiti ta dobra vjera u sama sebe, koja se i tebi i drugim pristoji, te čini istinitost sloga, proizvesti će efekt, akoprem se to nutarnje osvjedočenje ne označuje prejakim entuziazmom, ter akoprem ima svuda više iskrenosti i poštenja od pouzdanja više razbora od žara.

Dobro pisati znači na jedan put, u isti mah dobro misliti, dobro osjećati i dobro po i odvraćati, to će reći: u isti čas imati razum, dušu i ukus. Slog predpostavlja, da se opet sjedinjuju i vježbaju sve duševne sile: ideje jedine su temeljem slogu iliti stilu; harmonija riečî je nuzgredna samo stvar te zavisi samo od ćutljivosti organâ. Dovoljno je imati malo sluha, da izbjegneš disonancijam, uvježbav se, usavršiv i se čitanjem

pjesnikâ i govornikâ, da se mekanično oponašaju pjesnici i govornici. To oponašanje nije nikada ništa stvorilo: s toga ova harmonija rieči ne sačinjava ni temelja ni tona slogu te se često nalazi u spisih praznih idejami.

Ton ili glas je samo konveniencija stila prema prirodi predmeta: on ne smije nikada da bude usilovan; on raste prirodno s temelja stvari te zavisi mnogo od točke obćenitosti, kamo će se naperiti misli, ako se je uzvisio do najobćenitijih ideja te ako je predmet sam po sebi velik, ton će se pomoliti na istoj visini, a ako se držeć na toj visini veleum dovoljno podupire, da svakomu predmetu dade jake svjetlosti, ako se može ljepota kolorita dodati energiji risanja, ako se može jednom riečju predstaviti svaka ideja živom i jako savršenom slikom, načiniv od svakoga niza mislî harmonični i dirajući tableau, ton će biti ne samo uzvišen nego i preuzvišen (le ton sera non — seulement élevé, mais sublime).

Samo dobro pisana djela jedino će proći na potomstvo. Kolikoća poznanja, odličnost čina, dapače novost obreta (iznašašća) nisu sigurni neumrlosti; ako se djela, koja to sadržaju, tiču malih neznatnih predmeta, ako su pisana bez ukusa, bez plemenitosti i bez veleuma, propast će, jerbo znanjâ čina i iznašašća, lahko ne stane), prodju te dapače dobiju prešav djelo u vještije ruke. Te su stvari nad čovjekom, slog je čovjek sám (le style est de l' homme même). Slog se dakle ne može uništiti niti prenieti niti promieniti: ako je visok, plemenit, uzvišen, pisac će se obožavati u svako doba, jer je samo istina trajna, dapače i vječna. S toga liep slog je u istinu samo bezkonačnim brojem istinâ, koje predstavlja. Sve duševne ljepote, koje se u njem nalaze, svi odnošaji, od kojih je sastavljen. tolike su istine isto tako koristne, a možda i dragocienije po duh čovječji od onih, koje sačinjavaju temelj predmetu.

Uzvišeno se može nalaziti samo u velikih predmetih. Poezija, historija i filozofija, sve one imaju isti predmet; predmet jako velik: čovjeka i prirodu. Filozofija opisuje i slika prirodu; poezija ju slika i poljepšava; ona slika i ljude; ona ih veliča povećava; ona stvara junake i bogove; historija slika samo čovjeka, a slika ga samo onako, kakov jest; s toga ton historika ne postane uzvišenim nego kada pravi portrait od

najvećih ljudi, kada predočuje najveće čine, najveće pokrete, najveće prevrate te će svuda inače zadovoljiti, ako je (slog) veličanstven i ozbiljan. Ton filozofa može biti svaki put uzvišen, kad govori o zakonih prirode, o biću u obće, o prostoru, o tvari, o kretanju i o vremenu, o duši, o duhu čovječjem, o čustvih, o strastih: on će u ostalom zadovoljiti, ako bude plemenit i uzvišen. Ali ton govornika i pjesnika, kad im je predmet velik, ima biti uviek uzvišen, jer su oni majstori spajanja s veličinom svoga predmeta koli boje toli kretanja, toli iluzije, koja im se mili te da slikajuć prije svega i povećavajuć vazda predmete, moraju takodjer posvuda uporavljati svu silu i razvijati svu veličinu svoga veleuma. — (George-Loius Leclerc, comte de Buffon rodi se g. 1707. u Bourgogni, umro 1788. g. Kad je g. 1753. primljen kao član u akademiju francezku u Parizu, probjesedi tom sgodom: Discours sur le style, koja znamenita akademička razprava o slogu iliti stilu najbolje pristaje u svaku stilistiku. Grof je Buffon poznat kao izvrstan prirodoslovac sa svoga najizvrstnijega djela: Histoire naturelle od g. 1749. S franc. preveo prof. dr. P. Tomić.)

Bogatstvo i ljepota hrvatskoga jezika. (Napisao Adolfo Veber). Bogatstvo svakoga jezika pokazuje se ponajviše u korjenikah; pod ovimi pako ne razumievam prvobitne zametke rieči, (tr, pr, mr, ml, itd.), nego rieči postale od korjenikâ prvim dočetkom. Ovih pako ima u jeziku tim više, čim je jači i tvorniji duh naroda. Jezik hrvatski ide u najbogatije u Evropi. On je neizmjerno bogat korjenikami u svih prirodnih pojavih i družtvenih odnošajih i tako zvanih onomatopoetičkih riečih. Nu jezik naš obiluje i takovimi riečmi, koje su za razborito umovanje potrebne. To pokazuju nebrojene narodne poslovice, iz kojih bi se samih mogle sastaviti razne umne znanosti, kano što su to ponješto kušali dokazati česki pisci Čelakovski i Štur.

Bogatstvo ovo neizmjerno se umnožava rječotvornimi početci i dočetci, kojih ima u našem jeziku toliko, da bi se iz svake rieči mogao izvesti cieli rječničić izvedenih rieči.

Tvorke ovakove čine jezik neprispodobivo kratkim, živim i jedrim, jer često se jednim slovom izrazuju i mienjaju misli, za koje treba u drugih jezicih ili cielu izreku sagraditi, ili više rieči u jedno sastaviti. Amo idu glagolji III. i IV. raz-

redå: bieljeti i bieliti, crnjeti i crniti; zatim glagolji VI. razreda: djevovati, djeverovati, kumovati, banovati, itd. od svakoga samostavnika. Još se od svakoga našega samostavnika može napraviti i mnogo diminutivâ i augmentativâ, n. pr.: žena, ženka, ženčica, ženčičica; ženina, ženetina, ženurina, ženurenda; što dolazi samo u talijanskom jeziku. Pak ako se još doda, da se takovimi tvorkami mogu naznačiti razni odnošaji vremena, mjesta, poslovanja, počimanja, dočimanja, trajanja, osoba, sredstva itd.: onda se moramo uprav čuditi silnomu duhu naroda i divnomu ustroju jezika, koji da i ne ima drugih prednosti, ta bi ga jedina bila moćna uzvisiti na dično mjesto Ali će tko možebiti reći, da je svejedno, izrazilo se što cielom izrekom ili sastavljenimi riečmi, samo da se izreče; nu ja odgovaram, da je mnogo stalo do toga, dospije li tko na ročište krasnim putem za pol sata, ili vratolomijom za dvie ure! — Ali da ne govorim u tutanj, evo za primjer: koliko se rieči može izvesti samimi tvorkami iz korjenike pis! Ako li se pred ove rieči metnu razni predlozi, kojih je u nas mnogo, onda od svakoga predloga nastane opet malone toliko rieči.

Gradivo ovo, kako je bogato, tako je i liepo do sto divotâ. Koji jezik hoće da se ponosi snagom i ljepotom, treba da se prirodi što bliže primakne. Budući pako u jeziku suglasnici što u prirodi tvrdi pojavi, a glasnici što mekani i nježni prizori: treba da se u njem nalazi uz množinu stalna promjena suglasnikâ sa glasnici; to je pako točno izvedeno u našem jeziku, da mu ne ima druga. Jer suglasnika imamo više nego ikoji drugi evropski jezik, i to ne hrapavih i neugodnih, već blagoglasnih, da je milota slušati. Naši č, ć, š, ž, j, itd. ne nalaze se sakupljeni nigdje drugdje, a žubore i romone poput najugodnije glasbe. Slovo j drže svi narodi za najmekše i najumiljatije, a ono je uprav duša ustroju našega jezika, hrvatskoga te ne ima skoro lika, u kojem nebi dolazilo barem sakriveno. A sdruživ se s glasnikom o, tako je dražestno i čarobno, da se čovjek raztapa od miline; gdje ima rieči prama ovim: mojoj, miloj, boj, rogoboj, roj itd.? Glasnikâ ne brojimo doduše mnogo, ali koje što su čisti, koje što su puni, ugodniji su nego mukli i zafrknuti drugih jezika; talijanski barem jezik, koji sav sviet drži najkrasnijim u Evropi, ne poznaje ä, ö, ü, eu itd., kojimi su prepuni drugi njeki jezici.

A, o, koji su najblagozvučniji, najviše proplitju tkaninu našega jezika.

Pak slovno to gradivo preliepo je uredjeno; tu se uklonila tvrdoća i hrapavost i pretjerana mekoća i razmaženost. Rieči sa poluglascem **r**, nješto su tvrdje. Ali i ta iznimka ide u ono glavno pravilo, da su takove rieči, kada se njimi izriču tvrdi i prirodi pojavi, posve potrebne, a gdje se nalazi u riečih, koje bi prema naravi imale biti mekane, kano srce, prava su iznimka; ali ni ova nije neugodna uhu, koje što takovih slovaka ima malo, koje što dolaze uviek na početku rieči, te se hrapavost ukida sliedećom punom blagoglasnom slovkom. Amo spada i druga iznimka pri glasnicih, koja nam medjuto tako krasi jezik, da je posve sličan talijanskomu: slovo **l** na koncu svake slovke, a osobito svake rieči pretvara se u **o**; odatle postaju ove kombinacije; **ao, io, uo**; **oo** steže se u **ô**; n. pr. s i o n o, s v i o n o; d a o, m o l i o, p u k n u o, s o k ó. Zatim **i** dolazi pred **e** u svih riečih sa dugim **ě**; al ovaj se hijat uklanja obično umetnutim **j**; n. pr. riječ, rijeka. S ovimi glasovi sravni nedostizivu umiljatost talijansku u riečih: d i o c i e l o, pa ćeš se ponositi, što ti i ovu krasotu posjeduje jezik. Na ne malu krasotu služi nam i to, što se više od dvie trećine naših rieči i likova doćima glasnikom, što podjeluje jeziku neobičnu punoću.

Narod je hrvatski po tankom sluhu svojem razmjerio glasnike i suglasnike, da mu je jezik u mnogom pogledu blagoglasniji od istoga talijanskoga, koji ima premalo tvrdih zvukova.

Naš je jezik životom živ, jer osim česticâ, koje u svakom jeziku čame, sve se mienja i pretvara, sve se sklanja i spreže. Tako se ime sklanja ne samo na cigli jedan način, već se udesuje na dva načina: jedno-, više- i dvobroj; u svakom mu je broju sedam padeža; u mnogih padežih broji opet dva glavna načina; drugčije bo se sklanja ime žive, a drugčije nežive stvari; inače tvrda, inače opet meka dočetka. Pak osim toga isto se ime mienja više puta u samu korienu; tako uzmi rieči vrutàk i puž, pak jim izvedi padeže, te jih prispodobi s njemačkim i talijanskim, pak ćeš i nehotice opaziti, da je ono gorostas promienâ; za tim privuci ovamo grčkih pet sa latinskih šest padeža, pa ćeš morati priznati, da je naš

jezik u tom pogledu s jedne strane najsavršeniji, a s druge latinskomu najbliži.

Promjenljivostju ovom ukida se u prozi jednoličnost, koja je u svačem neugodna, u poeziji pako raztvara ona preobilne vrutke za tvorenje stihovâ, jer koliko promienâ, toliko raznih srokova.

Pridavnik naš razlikuje izvjestnu stvar od neizvjestne, te imade dvostruku deklinaciju. Istina, da se je dvostruka ta forma uzdržala samo u jednobroju mužkoga i srednjega spola, izgubivši razliku, koja se još nalazi u staroslovenskom jeziku; ali gdje ne razlikuje slovo, čini to naglasak, te je svakako razlika barem u govoru: n. pr. dobra, dobrâ, i tako po svih padežih i brojevih. Ako li se amo metne, da svaki naš pridavnik ima sva tri spola, i da se uviek sklanja: kolika izlazi tu različitost likovâ, kolika živahnost sloga!

Samo dva spola ima francezki jezik, a i u talijanskom je mužki i srednji posve jednak; pa povrh toga što ne imaju nikakove deklinacije, ne mogu se s našim jezikom ni s daleka sravniti. Ovdje dolazim opet na latinski, koji je hrvatskomu najbliži, ali koje što se njegov pridavnik sklanja posve poput samostavnika, koje što mnogi pridavnici razlikuju samo dva a dosta njih samo jedan spol, napokon što u njem ne ima ni traga izvjestnoj i neizvjestnoj formi, mora i sam priznati, da je u tom daleko zaostao za našim.

Pored formalnoga bogatstva pridavnika našega stoji još i ona moć osobita, što se malo ne od svakoga stvarnoga samostavnika može napraviti pridavnik posjedovni, pa budući da ima za to tvorakâ, radja se opet ciela porodica novih pridavnika, te što svaka od njih izrazuje drugu misao, kolika opet sila, kolika tankost u mislih! Kolika se timi posjedovnimi pridavnici postiže točnost u izrazu!

U zaimenu je sdružio naš jezik sve pojedine prednosti malone svih pojedinih evropskih jezika. Tako imamo mi osobna zaimena savršenija od Latina i Niemaca. Njemačko posjedovno treće osobe služi za naše i posjedovno i posjedovno-povratno, te budući u značenju velika razlika medju ovimi, ili se radja nejasnost ili se pomaže; n. pr. njezina kuća i njihova kuća, prodao je njegovu kuću i svoju kuću, veli se oboje njemački jednako. Isto valja o romanskih jezicih prama hrvatskomu. Pre-

krasan je i način, kojim mi i Grci dajemo zamjenika posjedovnomu zaimenu, metjuć osobno zaime u dativ. I tim se ukida dosadno često ponavljanje posjedovnih zaimena, što su u njekih jezicih malo ne cieli slog zaokupila; i tako nastoji nam narod hrvatski svigdje, da mu jezik bude kratak i raznoličan.

Jedini mi Hrvati imamo i Latini razliku kod pokaznih zaime na medju: ovaj, taj, onaj, protežuć stvar ili na prvu ili na drugu ili treću gramatičku osobu. Što se ova razlika proteže na sva zaimena i na sve prislove i čestice odavle izvedene, to postaje neizmjerna različitost, a da se tim smisao vrlo kratko i točno označuje. Kakovo bogatstvo likovâ i promienà vlada i glede na brojnike u našem jeziku hrvatskom

Glagolj je prvo diete jezika čovječjega i najsilniji tumač misli ljudskih. Kada je prvi čovjek osjećali svojim upijao goreću prirodu, najprije opazi, da nješto šušti, puše, praska, tuli beči, pak onda tek spoznade, tko je ono. Tako je postao najprije glagolj, onda samostavnik. Budući pako glagolj plod osjećalâ, kojimi se tvore najjasnije predstave i pojmovi, a samostavnik plod umovanja, zato je glagolj mnogo jasniji od samostavnika. To je bio uzrok, zašto su svi narodi najveću pomnju obratili na razvijanje glagolja, koji je ponajviše izašao savršeniji od drugih česti govora. Ako se to opaža u svakom jeziku, koliko mora u oči udariti u našem, koji je uprav glagoljski jezik. U našem jeziku ima toliko obilje i izobilje, da ga jedini grčki u nječem nadkriljuju.

Naprije mnogo je stalo do toga, je li čin trajao ili je u čas svršio, po tom se bo često odlučuju najvažnije stvari: je li tko zaslužio zatvor ili vješala, slabu hvalu ili neumrlu slavu. S toga ima u nas perfektivnih i imperfektivnih glagolja; ovi se opet diele na troje; budući pako da se ove vrsti u korienu mienjaju, nastaje tolika množina raznih glagolja, da naš pisac ne dolazi nikada u nevolju, kako da izrazi misli svoje. Prispodobi: skočiti, skakati, skaktati, poskakivati. Evropski filolozi namučili su se težkih muka, tumačeć narav grčkoga aorista, dok ga nisu Slavjani prispodobili sa perfektivnim svojim glagoljem, te razriešili tu dugovječnu zagonetku. Odavle se vidi, da u nas ima više glagoljâ, nego što jih broje najbogatiji jezici. Ako li uzmemo još ovamo silu predloga, skojimi se sastavljaju hrvatski glagolji i po kojih pre-

laze iz jedne vrste u drugu, onda se moramo uprav čuditi bezprimjernoj obilnosti i bujnosti.

Što se tiče oblika za razna vremena, to hrvatski jezik jednako kao i grčki nadkriljuje sve druge jezike; jer samo ova dva imadu osim ostalih, u svih jezicih obstojećih oblika, još posebne oblike za imperfekt, za avrist, za logični perfekt. Svakomu su jeziku potrebna tri dionika: sadanjega, prošloga i budućega vremena u oboj vrsti, te se jezik, koji odgovara tim zahtjevom, može u tom pogledu držati savršenim; a to je sam grčki jezik, jer u njem ima svako vrieme svake vrsti svoj dionik. Za njim sliedi latinski, a pored njega stupa hrvatski jezik, ostavivši za sobom daleko njemački. Jer u hrvatskom se jeziku nalaze četiri dionika i to svi čili i samonikli, kano: moleći, molvši moljen i molio. Da nam je trpni dionik sadanjega vremena, mogao bi naš jezik stajati tik do grčkoga. Al s vremenom se mienja i jezik. Tako živi taj dionik u staroslovenskom jeziku, a u hrvatskom je ostalo samo njekoliko tragova u riečih: pitom, lakom.

Romanski jezici pako i njemački imadu samo po dva dionika. Zrjelo promotrivši, što je o glagolju rečeno, vidit ćemo, da je grčki glagolj najsavršeniji, a namah donj da stoji naš hrvatski u originalnosti svojoj. Svi se naši prislovi dočimaju na o, e, zato mnogo doprinose blagoglasju jezika, koji tim punije glasi, čim ima više rieči, dočimajućih se glasnikom. Najkrasniji su naši prislovi izvedeni tvorkom ice (oni se u drugih jezicih moraju obširno opisati): trkimice, sječimice, pljoštimice, košimice, pustimice itd. Prislovi vukući lozu svoju od zaimena, razlikuju gramatičke osobe po onom, što je gori rečeno, n. pr. ovdje, tu, ondje, tamo, onamo; odavle, odatle, odanle. Mjestni razlikuju samo jednim slovom mirovanje, kretanje i pravac, što se u drugih jezicih opisuje; n. pr. ovdje, ovamo; ovuda; odavle, odovuda. U ovom krasnom svojstvu naš je jezik uprav prama latinskomu. Prislovom kakvoće služi za temelj: ak, a kolikoće: oli, metjuć pred nje dočetke osobâ gramatičkih, posudjene u zaimena, te nastaje opet sila prislovâ, n. pr. kako, ovako, tako, onako; koli toli.

Ako sakupim u jedno, što je dosada razloženo, mogu tvrditi, da je naš hrvatski jezik: bogat u korjenikah i tvorkah,

blagoglasan sa razmjerno uredjena gradiva, plastičan sbog divna ustroja, živ sa nebrojenih promiena, razgovjetan i krjepak po onomatopoetičkih riečih, kratak i krasan kroz dionike, prerazličit od sile raznih oblika, svakako vrstan bratimiti se sa svakim dapače i prednjačiti mnogomu drugomu jeziku.

Primjer za kriju:

„Effugit mortem, quisquis contemserit; timidissimum quemque consequitur.“ (Curt. IV., 14. in f.).

„Smrti uteče, koj ju prezire; no plašljivca dostigne!“ dovikne posljednji kralj perzijski Darij Kodoman (336—330 prije Isusa) u odlučnom boju kod Arbele proti Macedoncem i Aleksandru Velikomu, svojoj već dva puta potučenoj vojski, da ju ohrabri. Možda se bojite smrti, smrti, hoće da kaže; e pa dobro! no znajte, da će onaj, koji se u bližoj obkoljujućoj ga opasnosti nalazi, razboritošću i srčanošću prije uteći smrti nego stiskom i očajanjem. Vi ćete dakle upravo tiem sebe u ponor strovaliti, čim se nadate spasenju t. j. bjegom, dočim naprotiv, ako je spas moguć, naći ćete ga u junačkom odporu. Akoprem ta misao nije dovoljna, da u času pogibelji pretvori plašljivce u junake; dapače ako slabi vladar, koji se je pozivljuć na svoje kraljevsko i muževno dostojanstvo tako izrazio sám možda sutra dan ne sliedi više svoje junačke izreke: to se ipak ne da tajiti, da u njegovih riečih, kad je dobro promislimo, mnogo ima istine. Jer prvo otimlje čustvo straha čovjeku mir, hladnokrvnost i prisutnost duha, čega mu treba, da pravo prosudi opasnost, koja mu prieti, da pomisli na to, čim ju odvratiti, nepropustiv ni jednoga sredstva pokušati ter ako je već tu (opasnost), da upotriebi svaki sgodan trenutak, da joj uteče ili da ju učini manje škodljivom; dapače metež ga u kom se nalazi, strovaljuje u nove ne očekivane mnogo gore opasnosti od prve. Naprotiv srčanost i junačtvo neprestrašiva čovjeka daje mu i uzdržaje čistu sviest i bistar um, te on sve, što se dogoditi mora, brzo promisli, odlučno poprimi sredstva te je uporavi bez krzmanja i oklievanja; neprestrašiv junak nadje si spasonosni izlaz i put u najvećoj nevolji, te često slavi slavodobitje nad svojimi progonitelji. Ali što je još mnogo gorje strah uzme plašljivici i očajniku, dapače velik dio tjelesne snage, što no bi bilo potrebito, da pre-

tećoj pogibelji u oči gleda i na put stane. On osjeća, da su mu mišice oslabile, a stegna službu odkazala te bez spasa pade u bezdno (ponor), čemu je mogao lahko još izbjeći, da nije bio u strahu Hrabromu pako ostaje na porabu sva fizična jakost, on se uz to može zanašati u nuždi na svoju brzinu i vještinu; dà, u času pogibelji čini se, da mu se sile podvostručuju ter da u trenutku odlučivanja može više, nego li je ikada prije mogao. Progonitelj sam štuje svoga junačkoga protivnika te mu često, ako je pobjedjen nudja život i slobodu, dočim se kukavica, plašljivica predaje na mač i muke ili čuvaru robskih negva. Gledalac se osjeća spremnijim, da na kocku stavi svoje dobro i svoju sigurnost, samo da pomogne hrabromu, koji sam sebi pomaže, dok u njem duša diše, a kukavicu ostavlja, jerbo on sam sebe ostavlja. Tako izgubi ptica svoj polet, kada ju gleda zmija sjevajućima očima i otrovnim ždrelom, te zaboravi leteti i postane plienom lagano plazeće i približujuće se nemani. Ali hrabri pas držeć se pjenećega vepra, mudro se uklanja ubojitima zubovima njegovima, drži ga podvostručenom silom te dieli veselo težku pobjedu s dotrčalim lovcem. Šta učini Aleksandra, Korteza, Karla VII. i druge tako pobjedonosnimi, ako ne neuzkolebiva srčanost! Bez toga nebi bio Filipov sin pred zidinami Gaze brzim udarom mača odsjekao divljemu Arapinu one ruke, koje je bio jur nanj podigao, da ga probode. Zar bi bio Španjolac obadva mlada Mehikanca strovalio s tornja, koji su njega bili već do ruba propasti doveli, da ga prekobace? Zar bi Tito Dugonić bio počekao na beogradskih bedemih, da se s Turčinom bjesnim spopade navrh zida te zajednički obori s njim u ponor, da nije bio srca junačkoga? zar bi hrabri Hrvatinja Nikola Jurišić bio branio sa šakom od kakvijeh sedamsto odlučnih duša slabi i krhki Kisek proti stotisućnoj divljadi Osmanlijâ, da ga nije oduševljivala viša sila, uzvišena ideja i srce junačko? zar bi hrvatski Leonida, ban Nikola Zrinjski propovjedao u oči očite i neizbježive smrti ove rieči: „dok je nam na ramenih hrvatskih poštenih i junačkih glava, živi Turkom ne predajmo se!;“ zar bi se bili dali sasjeći svi oni sokoli hrvatski za krst častni i slobodu zlatnu, da su u grudima svojima poznavali strah, bojazljivost ili očajanje sbog preteće im smrti? Zar bi Kres, Kupiša i Rak sa svojimi malenimi ali

hrabrimi četami hrvatskimi bili došli u pomoć i išli u susret tolikoj divljoj i mrzkoj sili Mongolâ na Jelenskom polju, da ih nije hrabrila sveta vatra junačtva i neprestrašivosti? Zar bi se Mucij Scevola i mnogi drugi bili žrtvovali za domovinu, da nije te sile i jakosti, za koju neznaju oni, koje muči strah i trepet pred dušmanom!

I odlični su muževi u svako doba bili istih i sličnih misli, koje je izrekao slabi kralj perzijski. Zar nije rekao Aleksander Veliki, kad je u ruci držao liek svoga liečnika i pismo Parmenijevo, u kom mu kaže, da mu je liečnik otrov namienio, zar nije Aleksander nakon duljega razmišljenja kazao: „volim umrieti s tudjega zločina, nego li s vlastita straha! Zar se nije u poslovicah naroda izrekla ona stara: fortes fortuna juvat. (To jest: junake Bog i sreća pomažu.) Ili kako no glasi deviza bana Jelačića: „Što Bog dade i sreća junačka.“ S toga nam budi devizom: Smrti uteče tko ju prezire, no plašljivca ona samo dostigne! Ako je pobjeda moguća, pasti će ona nam u tom slučaju u dio, ako li nam je pako sudjeno pasti, tad padnimo poput Dugonića, Jurišića i Zrinjskoga veliki u nas i u potomstva. (Pohrvatio professor doktor Petar Tomić).

Na isti se način dade sastaviti hrija: Dulce et decorum est. pro patria mori; Horac. Od. III. 2. (Sladko je i dično umrieti za domovinu); a tako i mnoge druge.

Dodatak.

VI. Crte iz besjedničtva (ars oratoria).

(Uvod).

Oratorska riečitost zove se vještina: djelovati na razum i srce svojih slušalaca, te im volju priklanjati nekoj svrsi, ali uviek samo dobroj, plemenitoj i moralnoj. Po ovom zadatak je govorničtvu, da složi različna mišljenja u jedno mišljenje, i da spoji različne želje u jednu volju, Onaj, koji umije tako vladati darom slova, zove se orator iliti besjednik; a njegov proizvod, t. j. cio riečni, vješto sklopljen i izgovoren sastav, zove se oratorska besjeda,

rieč ili slovo u užem smislu. Oratio = ore expressa ratio, a to će reći: ustima izkazan govor.

§. 54. Svojstva besjednika. Ciceron je imenovao besjedu »flexanima« i zato »omnium regina rerum.« Tim je on pokazao, što je zadaća besjedi, najme flectere animas, navraćati srca ili odvraćati. Već iz ovoga vidi se, da nije zadaća besjednikova samo podučiti slušatelje, uvjeriti ih o kojoj istini, nego njegova je zadaća mnogo plemenitija i ljepša najme: predobiti srca. Jer kano što učitelj sa stolice učiteljske nastoji učenikom istinu koju prikazati u takovu obliku, da ju mogu njihovi umovi, što se može podpunije i savršenije shvatiti; kano što pravi pjesnik, komu kipi mašta najljepšimi slikami, komu gori srce najplemenitiom vatrom, nastoji u kraljevskom ruhu pjesme predstaviti idejal, da se za njegovom ljepotom ponesu srca: tako je dužnost besjednikova predobiti slušatelje za ono, što je dobro, a odvrnuti ih od onoga, što je zlo. »Besjednik — veli sv. Augustin — mora dokazivati, da poduči; mora goditi, da drži napetu pozornost; ali mora ganuti, da pobjedi.« Čvrsti dokazi, liepo ruho, gibak i ugledan stas, jasan i prijatan glas, živostne i izrazne oči, ugodan način predavanja, sve su to sama sredstva, da se postigne ono, bez česa je sva besjeda uzalud, što je pobjeda besjednikova najme, da predobije i gane srca. — Isto valja i za besjednika svjetskoga i za duhovnoga: jedan i drugi naperio je besjedu preko uma u srce. Ako svjetski besjednik koje naravno dobro u takovu svjetlu predstavi slušatelju, da mu to svjetlo na samo razsvietli um nego i raspali srce: onda je dobro besjedio; Besjednik pako duhovni onda je dobro ovršio zadaću svoju, ako trgne drieme slušatelje te im ponese srca za kakovim nadnaravnim dobrom. A povrh svega nuždan mu je i karakter stalan — odvažan i nepokolje biva volja, jednom riečju: govornik valja da umije vladati darom slova kao orudjem svoga poslovanja.

§. 55. Pravila. Prije svega zahtieva se od govornika, da dobro poznava srce čovječje, kako će moći u svoje vrieme onako udarati u strune srca svojih slu-

šatelja, da se svi zvuci slože u liepi sklad. I zato je dužnost besjednikova učiti narav čovječju i paziti, što običaje u ljudi probuditi ovo ili ono čustvo, kako se ovo ili ono čustvo pokazuje na čovjeku.

No nije dosti u obće samo poznati srce čovječje i zakone, kojimi se ravna; nego valja znati oštrim okom zaviriti na pose u srca svojih slušatelja te vidjeti, što oni ćute, misle, žele. Jer tko toga ne umije, taj može sastaviti najbolju besjedu, koja bi kod drugih slušatelja ili u drugoj zgodi imala najsjajni uspjeh, dočim će njegove slušatelje ostaviti hladne.

Živa je istina, da besjednik, hoće li uspjeti besjedom, mora biti vrl čovjek. Upravo radi toga: »samo čestitim ljudem valja dopuštati govorničtvo.« Jer nije li govornik pred svietom čist kano zrcalo, na kojem je mučno i prašak opaziti, ne štuje li ga sviet radi vrlina i krieposti njegovih, besjeda njegova imati će malo ili ni malo uspjeha. Tko će — pita ovdje Ambrozij — htjeti iz bare napiti se vode, tko će vjerovati riečim čovjeka, za koga zna, da ne mari za svoj život? Ali ne samo sveti otci zahtievaju to svojstvo od kršćanskih besjednika, nego su to i poganski učitelji sa svom strogošću zahtievali od svojih učenika. (I u ovom samo smislu kazali su još Quintilijan i Cicero: »nemo potest esse orator, nisi vir bonus«). I navode razloge, zašto mora biti besjednik vrl čovjek. Najprije zato, što se čovjeku zlu nerado vjeruje i onda, kada i ako istinu govori, i što ljudi slabo mare za stvar, koju brani zao čovjek. Drugi je razlog taj, što zao besjednik drugo govori, a drugo misli. Mora se daklje pred slušatelji hiniti i pretvarati, a oni će lahko i preko zastora opaziti zloću njegovu. Ako to valja o besjedniku u obće, valja na osobit način o besjedniku duhovnom.

Besjednik mora u srcu živo ćutiti ono, što želi, da mu očute i slušatelji. Jer ne može biti, uči Ciceron: da se ražali slušatelju, da na nešto zamrzne, da se nečesa lecne, da se gane na suze i milosrdje, ako se sva ona čustva, koja no želi probuditi u slušateljih, ne zrcale na licu besjednikovu, Ona samo rieč prodire u srce,

koja iz srca potiče. Ako želi besjednik, pun čustva stupiti na besjednicu, potrebno je da si prije predstavi živo predmet, o kojem misli besjediti, tako živo, da mu zaokupi i um i srce. Ovako razvrućen, ovako u besjedu sav zaduben, pokaži se pred slušatelji i prije nego otvoriš usta, predobiti će oko tvoje i potezi lica tvoga srca slušatelje.

Kano što je nuždno, da besjednik pun čustva dolazi pred slušatelje, tako je opet s druge strane nuždno, da mu čustva bukom svojom ne zagluše glas razuma. Smiju te, istina, čuvstva ljuljati, kako ljuljaju na moru talasi ladju, ali ladje ne smije nikada ostaviti veslar, da ne utone u talasih. Taj veslar jest razum. Nesmije uviek jednakom silom navaljivati na srca slušatelja. Ako su slušatelji već pripravljeni za besiedu, ako srce njihovo već tuće za besjednika, onda mu je lahak posao: s nekoliko rieči može postignuti zašto bi se u drugoj zgodi trebalo puno napora. Lahko će govornik probuditi u slušateljih preziranje svieta i njegovih taština, ako pred njim leži truplo u najboljoj dobi ugrabljena mladića. Ili lasno će ganuti na smilovanje slušatelje, ako na svoje uši čuju naricaje siročadi, jaukanje nevoljnika. Ovakove zgode, koje potresuju sviet, znati će vješt govornik mudro upotriebiti na korist svoju. Nego mučniji je puno posao, ako su slušatelji posve hladni; tu valja govorniku učiniti sve bez pomoći naravi. Nego niti onda ne smije zdvojiti, ako donesu slušatelji sa sobom posve protivno čustvo od onoga, koje želi on probuditi u njih. Jer — veli Ciceron — toliko je silna besjeda, da može i protivno čustvo iztjerati iz srca slušatelja.

§. 56. Jasnoća pojedinih rieči. Govornik mora govorom svojim i osvjedočiti slušatelje o nekakvoj istini i zajedno im goditi: s toga mu mora jezik biti i jasan i liep. Jasnoća i ljepota, o čem smo već govorili, dva su nuždna svojstva svake besjede, ali prednost ide jasnoći. Jasno govoriti znači tako govoriti, da slušatelj bez muke vidi istinu, koja je sakrivena u riečih. Nego opominje zgodno Quintilijan, besjednik ne smije zaboraviti, da slušatelji nisu uvjek tako napeti i pazlji-

vi, da bi se mogli sami razjasniti, ako je rekao štogod tamnije, i da ih razne stvari raztresuju, kano što je pogled na razne osobe, šaptanje i tako dalje, pa zato mora gledati, da mu besjeda bude tako jasna da ju razumiju i manje pazljivi slušatelji. Govori daklje, ne da te mogu slušatelji razumjeti, nego da te ne mogu ne razumjeti.

Da bude jasna besjeda ciela moraju to svojstvo imati i pojedine rieči i izreke.

Što se tiče jasnoće pojedinih rieči, zahtieva Ciceron, da budu *a)* obične, *b)* tako izabrane, da točno označe predmet, za koj se upotrebljavaju.

Običnimi imenujemo one rieči, koje su žive u narodu, komu besjedimo. »Bilo bi skoro smiešno voliti govor, kojim su ljudi govorili, nego kojim sada govore,« veli pravom Quintilijan. Nego, opominje isti učitelj govorničtva (na kraju), tražeći obične rieči, ne imamo pitati one, koji ne znajući jezika zlo govore, nego one, kojim je poznato blago narodnoga jezika te umiju lučiti dobro od zla. I zato je neobhodno nuždno, da svaki duhovni besjednik hrvatski puno štije jeziku za volju hrvatske pisce, koji zlatnim perom otvaraju vrata u bogatu pokladnicu narodnoga jezika. — Proti tomu se pravilu može griešiti na tri načina: 1) Upotrebljujući rieči zastarjele. Ne misli nitko, da je bez iznimke zabranjeno posizati za riečmi iz običaja već izišlimi; pače poznato je, da je imao hrv. jezik dosti rieči u davnini, koje su se zaboravile te nadomjestile ili što je žalostnije: tudjimi osobito turskimi. Tko će daklje braniti iz jezika triebiti što nevalja, a uvoditi što je bolje? Dodaj k tomu još i to, što spominje Quintilijan, da rieči drevne čine besjedu dostojanstvenom i častnom, i da, budući već zaboravljene, gode kano istom obretene (Kurelac). Nego kada upotrebljujemo zastarjele rieči, držmo se ovih trijuh Quintilijanovih pravila: *a)* Nesmijemo daklje u istoj besjedi upotrebiti puno zastarjelih rieči, da napinjuć tim preko mjere njegovu pozornost, ne utrudimo slušatelja. *b)* Ako je rieč posve nepoznata slušatelju, to ju moraš ili izpustiti, ili u isti čas protumačiti drugom poznatijom. Napokon *c)* besjednik ne smije pokazati da on naumice,

s nekom strašću kupi rieči iz davnine; jer onda besjeda nije više naravna, a svako usiljivanje odbija. — Proti tomu pravilu grieši se;

Kujuć nove rieči. Mogu se pako rieči kovati na dva načina. najme ili tako, da pojam koj označim riečju, u narodu ne čuvenom, ili pako da dvie ili više rieči, koje u narodu živu spojim te tako stvorim posve novu. Glede kovanja novih rieči valja pamtiti sljedeće: Narod je obreo rieči, da može priobćiti misli svoje ili ćute drugomu. Želiš li da klje ti priobćiti misao svoju ili ćut drugomu, te ne nadješ za nju imena u pokladnici narodnih rieči; to imaš pravo skovati rieč sam. Kada misliš skovati rieč, pazi na ovo: *a*) prije svega potraži brižno, ne ima li hrv. narod u istinu imena za pojam, koj želiš označiti; a jer je znanje pojedinca uviek vrlo ograničeno, dobro je za savjet pitati one, koji su poznati kano vrli poznavaoci jezika. *b*) Ne nadješ li ipak ime za tvoju misao, to skuj novu rieč, ako si si svjestan, da poznaš duh narodnoga jezika te ćeš moći po njem skovati rieč. *c)* Budući da je nova rieč slušateljem još nepoznata, zato se mora drugom poznatom protumačiti, razjasniti. *d)* Dobro je te preporuča besjednika, ako se čedno izpriča, što se usudjuje upotriebiti novu rieč, te veli; »da tako reknem«, »ako mi dopustite poslužiti se ovim izrazom« ili na sličan način. — Napokon se proti tomu pravilu grieši:

3) upotrebljujuć rieči tudje, t. j. iz drugoga, slušateljem nepoznana jezika osobito iz srodoih slavenskih posudjene. Ne mislim tim ipak reći, da se moraju sve tudje rieči izbjegavati, ima bo rieči tudjih, koje su tako u običaju, te ih slušatelji čisto dobro razumiju. Upotrebit se imaju u pomanjkanju hrvatskih: 1) ostale južno slavenske; 2) staroslavenske; 3) ruske kao hrv. jeziku najsrodnije slav. rieči. 4) ostale, slavenske (čes. polj.); 5) grčke i latinske i ine europejske a ondaistom novo kovane.

§. 57. Jasnoća izreka. Izreke su, kako znamo, ili proste ili sastavljene. Proste će izreke biti jasne, ako se rieči, koje tumače subjekt ili predikat ponamieste tako, da nije mučno pogoditi, kamo spadaju. Laglje se proti

jasnoći griešiti u sastavljenih. Griešit će se: *a)* ako ih se toliko nagomila, da ih slušatelj duhom pregledati ne može. *b)* Ako se tumačeća rieč predaleko baci od rieči, koju bi morala tumačiti. Tu bi na primjer pogrješku učinio, tko bi ovako rekao: ja sam kupio ovu kravu, kad sam bio u Zagrebu na sajmu te ondje dobio novaca iznenada, posve slučajno.

c) Ako je premnogo umetnutih izreka, naročito ako i one jedna o drugoj vise kano podredna od glavne. Zlo bi bilo reći: ja sam poznavao mladića, koj je, ostaviv, pošto je dobio drugi red, što se nije htio učiti, školu, bio nesrećan. Krivo je mnienje, da je besjeda tim ljepša, čim se s više rieči, koje znamenuju isto, izriče jedna te ista misao. Ako je jedna rieč dovoljna, da priobćim drugom, što mu priobćiti želim, to je nerazumno upotriebiti dvie.

To su pravila, kojih nam se je držati, ako želimo biti razumljivi. Ali to nije u besjedi glavna stvar. Jer, veli Ciceron: nitko nije u nebo dizao besjednika, koji tako besjedi, da ga slušatelji mogu lahko razumjeti, nego se s priezorom od njega odvraća, ako toga ne čini. Nitko se nije divio besjedniku, ako govori pravilno i bez pogrješke, nego ga preziru, ako toga ne umije. Čemu se daklje čude? Radi česa obsipavaju hvalami besjednika? . . . . . Ako se besjedi kitno.

Da bude besjeda kitna, zahtieva Ciceron dvoje, najme: da bude njezino cielo lice liepo i da cielom besjedom vije zdrav duh. Taj nakit mora biti vlastitost ciele besjede. A zatim se moraju neka mjesta u besjedi, koja se žele osobito iztaknuti, posipati, kako Ciceron veli, cviećem rieči i misli. Što se tiče nakita, koj se mora opažati u cieloj besjedi, valja znati, da nije liepo nego što je i razumno. Tko bi u ime ljepote besjedu prenatrpavao, previše ju gladio, taj bi slušatelju brzo dosadio. Najviše će goditi ona ljepota, koja je odsjev nutrnje. Neka se trudi besjednik, da bude sadržaj njegova govora liep, da ga liepo i logički razvede, i neka se ne boji, da neće i vanjsko lice njegove besjede liepo biti. Tko bi nasuprot, zanemariv sadržaj besjede, nastojao da joj naresi

lice, taj bi pogodio kano onaj čovjek, koj hoteći biti liep, gladi vlasi, maže lice, na hvate udara svakojakimi mirodijami: takovoj se ljepoti pametan čovjek smije, dočim se klanja onoj ljepoti, gdje iz oka i iz svakoga poteza gleda liepa i velika duša: gdje je ljepota tiela odsjev ljepote duše.

Što se pako tiče onoga cvieća rieči i misli, kojim se moraju posipati znamenitija mjesta u besjedi: to su cvieće tropi i figure, o kojih već prije govorismo. Zuzeri je prepun najljepših tropa i figura.

§. 56. O glasu. Kada se govori o jeziku, pristoji se da se rekne i o glasu, kojim mora besjednik govoriti. Glas mora imati ista svojstva, koja i jezik besjednikov, najme da bude: *a)* takov, da ga slušatelji podpuno i bez muke razumiju; *b)* takov, da godi i u srce prodire. Recimo o jednom i drugom svojstvu.

Glas budi i razumljiv. Da govorimo onako te nas slušatelji mogu lahko i podpuno razumjeti, za to je potrebno paziti na sljedeća četiri pravila.

Prvo. Govori onom kriepčinom, da ti glas dopre do najudaljenijega slušatelja. Reći će mnogi: kad bih samo imao tako kriepak glas! Istina je, ima svjetskih a i duhovnih besjednika, kojim su prsi tako tiesne a pluća tako slaba te ne mogu uz najbolju volju tomu zahtjevu zadovoljiti; ali ih ima dosti, koji grieše s neznanja. Valja najme znati, da ima glas čovječji tri stupnja: viši, srednji, i niži. U višem tonu dovikujemo čovjeku udaljenu, u nižem šapćemo i mrmljamo, a srednjim se služimo u običnom govoru. U srednjem tonu valja besjediti. Razlog daklje zašto su mnogi besjednici nerazumljivi, jest taj, što se ne drže toga pravila te besjede t. j. govore u višem tonu. To pako ne valja, jer ako se započme višim tonom, to i *a)* ne može besjednik, kad uztreba, glasa dovoljno dići, a da mu se govor ne pretvori u ciku. Jer: *b)* u srednjem se tonu može najvećom silom i uztrajno govoriti. Ako želiš pogoditi, kako ti glas mora biti prama raznim prostorijam jak, a ti si, svjetuju učitelji besjedjenja, misli, da govoriš slušatelju, koji je najdalje, jer već instinkt uči čovjeka govoriti

onom silom, da ga može čuti i razumjeti osoba, kojoj govori.

Drugo. Govori razgovjetno. Razgovjetno govoriti znači svaku slovku podpuno izgovarati negutajuć ničesa. Obično se grieši gutajuć posljednje slovke, koje su više put najvažnije. Zločest je daklje običaj počimati glasom tako slabim ili padati tako duboko, da te mogu jedva najbliži slušatelji razumjeti. I nerazgovjetnost uzrok je često nerazumljivosti a ne slab glas. Kano što ruži besjedu i izpuštanje i gutanje slovaka; tako joj s protivne strane ne služi za ures premudno izgovaranje i prebrižno nabrajanje pojedinih slovaka. Izbjegavajuć jednu pogrješku, ne valja pasti u drugu.

Treće. Govori polagano, osobito ako govoriš pred velikom skupštinom. Polagan mora biti govor, jer *a*) u brzu govoru potiskuje i hvata jedna rieč drugu te se pomieša s njom, prije nego je doprla u uho slušatelja. Pa kako i dopre svaka rječ do slušatelja, to ih on *b*) ipak ne može razabrati, kada se prebrzo nižu. *c*) Govoreć polagano neće se tako brzo uztruditi te će moći dugo uztrajati. Napokon, a to je osobito važno, polagano govoreć, ne dolazi besjednik u pogibelj, da se previše ne razvrući te mu prejaka čuvstva ne zagluše glasa uma, koj mora svaku besjedu voditi. Nego i tu se valja čuvati protivne pogrješke, jer ne ima slušatelju dosadnijega nego tvorna i prepolagana besjeda. Napokon četvrto. Govori jezikom čistim puku razumljivim. Tu se zahtieva: *a*) da govorimo jezikom, što se dade, boljim od provincijalnih osebunjaka očišćenim. Nego ako dodje čistoća jezika u konflikt s razumljivošću, dati će besjednik prednost razumljivosti. *b)* Zahtieva se, da izgovaramo rieči onako, kako smo ih vikli čuti u običnu, dobru govoru. Ima besjednika, koji si utvaraju, da im je besjeda tim bolja, što su se više udaljili od običnoga govora, ali to je utvara, kojoj je neznanje krivo.

Glas budi ugodan. *A*. Biti će ugodan. ako ga 1) kako zahtievaju pojedina mjesta mienjaš. Govoriti uviek istim glasom, ružna je pogrješka, kojoj su Grci dali ime μονοτονία; ali je još ružnija ἰσοτονία, t. j. jedno-

*

lično dizanje i spuštanje glasa. Tako na primjer kada izričemo veselje, budi nam glas pun, visok, nosen rekao bih na krilih razigrana duha; kada dokazujemo, budi glas čvrst i kriepak: pokažimo čvrstoćom glasa, da ne dvojimo ob istinosti naše tvrdnje. Ako se srdimo, budi nam glas trpak i hitar, često odisanje neka pokaže, kolika nam vatra gori u grudijuh srditošću zapaljenih. Moliti ili laskati valja glasom tihim i mirnim; opominjati, svjetovati, obećavati valja glasom jakim i ozbiljnim. Kada se bojimo ili stidimo, budi glas mukao, prekinut. Promjenu glasa naučiti će se učenik najbolje ako pomno motri, kako besjede besjednici svomu poslu vješti, te sam sebe pita, zašto je ovdje pao glasom, tamo ga podignuo itd. Ako 2. valjano naglasi one rieči u izreci, na kojih leži veća sila. Naglašivati rieči prama njihovoj važnosti znači retorički ih naglašivati. Bez retoričkoga naglasa ostati će besjeda, ako ne nerazumljiva, a ono bez dvojbe dosadna, mlaka; ostaviti će i um taman i srce hladno. Svaka izreka daje različit smisao prama tomu, kako udariš retorički naglas na ovu ili onu riečʼ. Poslužimo se ovim primjerom: Judo, cjelovom izdaješ sina čovječjega? Udari naglas na »Judo«, i biti će ovaj smisao: ti apostol moj, izabranik moj, koga sam ja izmedju hiljadu ljudi odabrao, da budeš ne sluga nego prijatelj moj, ti koj si za istim stolom s menom uživao sladku hranu, ti me izdaješ? Udri naglas na »cjelovom«, i biti će smisao: Judo, tako li si podal, tako li bezsraman, da znak najtjesnijega prijateljstva rabiš za najgrozovitiji zločin? Ako naglasiš »sina čovječjega«, biti će smisao: onoga li izdaješ u ruke neprijatelja, koj je, budući jednak otcu, ponizio se te uzeo na se sliku sluge postavši u svem jednak čovjeku radi čovjeka? — Da uzmogneš retorički naglašivati, potrebno je, da proniknešʼ duh ciele besjede, da si živo predstaviš, koja je misao najvažnija, što želiš uciepiti duboko ili u pamet ili u srce slušatelju. Treba za to i muke i vježbanja; ali je i vriedno mučiti se za ono, bez česa ostaje besjeda bez uspjeha. Sada ćemo lasno razumjeti, zašto učitelji besjedjenja toliko preporučuju,

da besjedu, ako ikako možemo, u sobi štijemo i naglas opetujemo i višeput štijemo prije, nego ćemo se pokazati pred skupštinom. Na samu u sobi možemo razmišljati, koju nam je rieč', koju izreku pronieti osobitom silom, na besjednici je bo već prekasno. Dá, ne samo besjediti, nego niti lista nećemo valjano drugomu proštiti, ako ga nismo prije sami pomno pročitali. Nego kano što je istina, da je dobro naglašivanje najpotrebniji i zato najljepši ures besjede: tako je s druge strane i to prava istina, da je pretjerana revnost u naglašivanju najveća pogrješka i najružnija mana besjede. Covjek, koji misli, da mora skoro svaku naglasiti rieč u izreci kano važnu, sličan je onim slaba uma piscem, koji misle, da moraju svaku drugu rieč kano važnu posebnimi pismeni tiskati, veli Hugo Blaiz. Ako napokon:

3. valjano pauziraš. Pauze služe, da se pokaže, kako se pojedine misli odnose prama cielomu smislu Ne sastoje se pako samo u tom, da postanemo glasom, nego i u promjeni njegovoj. Jer ili samo glas pridržimo časak, a to bi se moglo označiti črknjom; ili i glasom postanemo, te i malo padnemo, a to bi se moglo u pisanju označiti črknjom i piknjom; ili glas podignimo, to bi se dalo označiti usklikom ili pitanjem; ili napokon glasom posve padnemo, pokazajuć, da je misao podpuno izrečena, a to se da naznačiti piknjom. Osim toga vriede pauze i zato. što služe besjedniku, da si odahne, mnogo bo škodi besjedi, te ju čini dosti puta tamnu, ako govornik prekida rieči, koje bi se morale zajedno izreći samo zato, da dahne. Uviek daklje valja gledati da imamo duha izlišna, da možemo, koju uztreba i kada uztreba, misao da svom silom izrečemo. No držati treba na umu, da je besjedniku onako upotrebljivati pauze, kako nas to uči narav, a ne kako se uzvidi, piscem raznimi znaci samovoljno dieliti i misli i rieči. Jer stalna pravila, gdje je piscu metnuti črknju, gdje dvie piknje, do sada ne ima. Ne učimo se daklje iz knjige, kako imamo pauzirati glasom, nego se provodimo za načinom, kako običaju ljudi u ozbiljnu razgovoru glasom postojati te ga mienjati.

No osim ovih ima još druga vrst pauza, koje bismo mogli ozvati emfaktičkimi, te služe, kano što i govornički naglas, da osobitom silom misao koju izreknemo. Kada smo najme veliku koju misao izrekli, stanemo za duže vremena, da dademo slušatelju časa, da mu misao zaokupi grudi. Možemo tu pauzu upotriebiti i prije nego što reknemo, a tim činimo slušatelja pozornim, da ima nešto velika sliediti.

§. 59. Kretnja. Kad bi umjeli besjednici pratiti svoje besjede prikladnom akcijom, one bi im bile deset put vriednije, a dvadeset put bi više djelovale na slušatelje. Zašto je tolik glas nekih glumaca, da njihovo ime napunjuje kazališta? Jer umiju vješto predstavljati, to jest: jer im je pronunciacija i akcija valjana.

1. Prvo i najvažnije pravilo za kretnju jest, da mora biti posve naravna, kano što je to vrlo liepo izrekao Kvintilijan: si quae in his (gestibus) ars est dicentium, ea prima est, ne ars esse videatur. Tim je rečeno, da se kretnja, koja je naravna pratilica čovječjega govora, umjetnošću mora izgladiti i usavršiti, ali tako da akciji ostane naravnost a ne puka prividnost. Budući daklje da se za kretnju, koja ima pratiti besjedu, prije svega zahtieva da bude posve naravna, s toga se od onoga, tko želi biti besjednikom, da se nauči valjanu akciju prije svega zahtieva, da pozorno pazi i na se i na druge u razgovoru, da gleda kakove bivaju promjene u licu, kako se kreću ruke, kada se ob ovom ili onom predmetu govori. To pozorno motrenje ljudi, kada medju sobom o različnih predmetih govore, više će koristiti učeniku besjedničtva nego da proštije mnogu knjigu, koja o tom predmetu na šire radi. To je takodjer razlog, zašto najbolji učitelji besjedjenja u kratko samo o kretnji govore. Oni su najme uvjereni, da bi onaj učitelj, koji bi hotio naučiti učenika, kako ima u pojedinom slučaju na primjer nabrati čelo, skupiti obrve, kako ima složiti prste, do koje visine podignuti ruku, da bi postignuo najprije ono, što je najveća pogrješka, kretnja bi bila prisiljena, umjetna, nenaravna, pa zato nevaljana. I zato se oni zadovoljuju tim, da podaju učeniku besjed-

ničtva glavna neka pravila, koja si ima usvojiti; da ga pozorna učine na glavne i obične pogrješke. da se ih čuva. Taj je način bez dvojbe najbolji, jer tko ima od naravi dara za besjednika, tomu će ova kratka pravila biti dovoljna, da naravnu kretnju pristojno ugladi, a komu je narav uzkratila besjedničkih darova, taj će tim nespretnije agirati, čim se bude više pravilâ hotio u kretnji držati. Potanja i obširna pravila biti će koristna onomu, tko je u dobru besjedjenju dosti već izvježban, jer on će znati razlikovati koja će mu pravila biti koristna, a koja bi mu mogla više škoditi nego koristiti.*)

2. Kada se govori o kretnji, mnogi misle jedino na kretnju rukama. Istina jest, besjednik agira najviše rukama, ali posve bi bilo krivo misliti, da je kretnja ograničena samo na ruke, ona mora obuzimati cielo tielo. Jer veli vrlo liepo Ciceron: svi živci i mišice tiela našega nisu nego strune, na koje udaraju sve promjene duše, te se preko njih priobćuju drugim. I zato mogu vrlo ćutljive narave samo kretnjom tako izraziti, što misle ili ćute. da će ih svatko razumjeti. Crkvena poviest ima dosti primjera, kako su dobri govornici na pokoru ganuli griešnike, ili obratili nevjernike, koji ih nisu ni razumjeli. Kad je sveti Bernard † 1152 po Njemačkoj zvao na križarsku vojnu, »premda je romanski govorio, sve je slušatelje zanosio, jer njegovo držanje bijaše propovied.« (Weiss sveučilišt. profesor u Gradcu. Weltgeschichte. 1868. III. B. str. 37.) A zar nečitamo istim životinjam iz očiju i drugih kretaja, jesu li vesele ili žalostne, zadovoljne ili srdite? pita Qvintilijan.

Odavle pako izvodimo vrlo važnu posljedicu. Budući najme da se misli, o kojih besjednik s uvjerenjem govori i čuvstva, koja u istinu ćuti, naravnim zakonom izražavaju na njegovu tielu, s toga se može na lahak način razpoznati pravi sluga Isusov, revnik za njegov

* Tko daklje želi na šire čitati o kretnji, neka si pribavi djelo: „Anweisung zur körperlichen Beredsamkeit von Johann Mika." Prag 1802. Mika je bio u svoje vrieme profesor toga predmeta na sveučilištu pražkom, te je imao kao takov prilike, tim se predmetom temeljito baviti.

sveti nauk, od najamnika, koj sam ne vjeruje, što puk nauča, koj sam ne čini, što puku nalaže. »Bi li ti tako govorio, da nisi tužbe izmislio?« odgovori Ciceron Kalidu, koj bješe nekoga pokrivio, da ga je hotio otrovati, te je taj slučaj posve hladno i nemarno pripoviedio. Bi li ti tako hladno govorio o vječnosti, o paklenih mukah, da si o toj istini u dnu duše uvjeren? moglo bi se reći gdjekojemu duhovnom besjedniku. Kakovom bi morao vatrom govoriti besjednik, kad govori o mukah, koje je pretrpio sin božji za naše griehe, kako bi se morala zrcaliti bol u očijuh njegovih i svem držanju njegovu! Oh takov besjednik ne bi ostavljao slušatelje hladne; vatra, koja u njegovih prsijuh gori, zapalila bi i njihova srca.

Nego priedjimo na sam predmet. Što se daklje tiče u obće držanja na besjednici, valja se držati sljedećih pravila: *a*) Besjednik stoj ravno i dostojanstveno. Leći si na besjednicu ili naslanjati se na zid, jednako je nepristojno. *b*) Kad dodje na govornicu, ili kada mirno pripovieda, drži ruke ili čedno na govornici ili jednu u drugoj. Posljednje pravilo valja osobito onda, ako je govornik visok a besjednica nizka, te bi ne liepo bilo, da ruke previše pruži. *c*) Kano što je ružno, ako je govornik za ciele besjede ukočen, isto je tako nepristojno, ako se neprestano okreće. *d*) Popostavati sad na desnu sad na lievu nogu znak je nepristojne tromosti. *e*) Nije liepo kano po nekom taktu obraćati se bez razloga sad desno sad lievo. *f*) Po besjednici skakati, rukama pleskati, lupati o besjednicu ili o prsi, znak je neugladjenosti. (Klinkowst).

3. Najplemenitiji diel čovječjega tiela jest glava: ona je i najvjernije zrcalo naših misli i čuvstva. Glede držanja glave valjaju sljedeća pravila: *a*) Nepristojno je poniknute glave besjediti; ali isto tako ne valja previsoko ju držati, ili spuštati desno i lievo. *b*) Samom glavom agirati nikada nije dopušćeno, na primjer, kada što tvrdiš ili poričeš. *c*) Glava mora pratiti sve kretaje ostaloga tiela. Ako daklje rukom pokažuješ desno, moraš onamo krenuti i glavom i obratno. Iznimka je samo onda, kada s preziranjem o nečem govoriš, ili što od

sebe odbiješ. *d*) Glavom mnogo klimati, tresti, ili zabacivati kosu, ružno je i prosto.

Ako je glava zrcalo duše, to su oči prozor duše. Što se daklje tiče očiju, za nje valja glavno pravilo, da se imaju držati liepo otvorene, da ti preko njih slušatelji vide u dušu; oči moraju biti upravljene na slušatelje, te imaju uviek pratiti kretaje ruku, izuzevši gore spomenute slučaje.

4. Što se tiče kretanja ruku, oni vrlo poljepšavaju besjedu, jer veli Audisio: Kano što su grane ures i ponos drveta, tako su besjedniku ruke ures tiela. Glavno pravilo za kretnju rukama jest po Audisiju ovo: Ili se govori o mislih ili o ćutih, ili o stvarih, koje se tiču besjednika, ili o stvarih, koje se tiču slušatelja, ili o kriepostih ili opačinah. Ako se govori o mislih ili u obće o kojem djelovanju uma, diže se ruka polagano prama čelu, gdje se drži, da je sielo pameti. Govori li se o čuvstvu, meće se ruka na prsa, jer se drži, da je srce sielo čuvstvu. Kada govori besjednik o sebi, miče ruke prama sebi, kada govori o slušateljih, okreće ih prama njim. To valja uviek, kada što pripovieda ili dokazuje, jer se to tiče slušatelja. Ako govori o Bogu, diže ruke s počitanjem prama nebu, prateći ruke očima; govori li pako o opačinah svieta, to odvrativši lice, odbija ih rukom od sebe. Napose pako valja o kretnji ruku sljedeće znati: *a*) Na početku besjede moraju ruke mirovati; što postaje besjeda živahnija, to živahnija biva i kretnja. *b*) Lievom rukom samom ne smije se nikada agirati. *c*) Pripoviedajuć, izrazujuć čuvstva blaga i mirna, agiraj jednom samo rukom. *d*) Kada želiš kakovu znamenitu istinu, znamenit dokaz živo utuviti slušateljem u pamet, ili kada je u tebi uzplamtilo jako čuvstvo, onda upotrebljuj obie ruke, agiraj češće i slobodnije. *d*) Ruke se ne smiju dizati mnogo nad oči ili spuštati pod trbuh; kretaji nesmiju biti preuzki, što je znak bojazljivosti, ali niti preširoki; nikada nije dozvoljeno ruke posve razširiti, kano da si propet. *e*) Najljepši su kretaji obli, zaokruženi.

Govoreći o kretnji, nesmijemo propustiti vrlo važnu opazku. Budući da se živahnost kretnje ravna po živah-

nosti mišljenja i čuvstvovanja, s toga bi vrlo pogriešio, tko bi si hotio usvojiti kretnju besjednika, s kojim ne ima jednake naravi. Na taj bi mu način kretnja postala nenaravna, daklje nevaljana Liep primjer za to navodi spomenuti jur Audisio: Medju mnogimi drugimi bijaše i Camus, biskup belleynski, veliki štovatelj Franje salezkoga. Izabravši si njega uzornikom u besjedjenju, odluči u svem ga nasljedovati. I zato ostavi svoju živahnu kretnju, koja je odgovarala njegovoj živahnoj naravi, te prihvati način Franje salezkoga: miran i polagan. Cuvši to Franjo, pisa mu, da je on ostaviv svoj način, a prigrliv njegov, prestao biti tko je prije bio, ne postavši ipak drugi. To je razumio Camus, te se je povratio na svoju prijašnju živahnu kretnju. Nikada se nemože dosti preporučiti mladim besjednikom, da tu istinu pred očima drže. To su glavna pravila ze kretnju. (Dr. J. R.)

§. 60. Sastavni dielovi besjede.

Dielovi, što sastavljaju besjedu, poglaviti su: 1. pristup iliti uvod; 2. predloženje sa izlaganjem; 3. dokazivanje sa obaranjem mišljenja protivničkog i 4. zaključak.

I. Pristup (uvod).

Pristup iliti uvod (exordium) jest dio besjede, kojim se govornik stara, da pripravi misli svojih slušalaca za ono, o čem je nakanio govoriti. Što je glava tielu, što su kući vrata: a što vratima ključ, to je i uvod besjedi. Po ovom važan je pristup ondje, gdje ga okolnosti iziskuju; pa s toga mora mu besjednik pokloniti svu svoju pažnju i vještinu.

Kakvoća pristupa.

Pristup iliti uvod je dvojak: ili redovan i umjeren (legitimum), ili nágao i naprasan (ex abrupto).

a) Redovan biva onda, kad besjednik čisto ne uzdajući se u samoga sebe, i kao ne oslanjajući se na moć svoje besjede, vještačkim nekim sklopom rieči malo po malu priklanja slušatelje na svoju stranu i budeći u njih

pažnju, pripravlja ih na ono, što ima sliediti. Ovakov pristup priliči svakoj pravoj besjedi,

b) Nagao i naprasan biva u onih slučajevih, kad sam predmet besjede dira jako u srce i govornika i slušatelje. Obično počinje sa afektom; jer, oduševljen svojim predmetom, besjednik prenaša tako rekuć slušaoca odmah u sriedinu same stvari. Ovaj pristup imade mjesto u velikoj kakvoj radosti ili težkoj žalosti, u gnjevu, negodovanju, očajanju, priliči daklje i besjedam svečanim, nadgrobnim itd. Takov je onaj Ciceronov u znamenitoj mu besjedi proti Katilini, čijim je prisustvom besjednik izašao tako rekuć van sebe: »Dokle ćeš već, o Katalino, na zlo upotrebljavati trpljenje naše?« (quousque tandem ?)

Zadatak pristupu.

Zadatak je pristupu prije svega, da pokaže uzrok, koji govorniku daje povoda, da govori o predmetu; zatim da objasni okolnosti, u kojih se besjednik nalazi. Stari su to izrazili riečmi: »reddere auditores benevolos, attentos et dociles,« a to će reći, da predobije blagovoljenje svojih slušalaca, da pobudi u njih pažnju, i da ih izviesti, t. j. sa predmetom upozna.

a) Naklonost ili blagovoljenje predobit će besjednik, ako je karakterom plemenit i čestit, a znanjem poznat i uvažen; pa skroman, učtiv i pristojan ne samo u izrazih, nego i držanjem i spoljašnjimi kretaji tjelesnimi; ako pokaže da ima povjerenja u svoju publiku, pa i umije i neku korist njezinu dovesti u svezu sa svojim predmetom. I sama skromna pohvala slušaoca — moći će ga kadikad preporučiti. Tako je činio apostol Pavao, kad je ono u obranu svoju Agripi govorio: »Za veliku svoju sreću držim, care Agripa i što se danas pred tobom odgovaram za sve, što me potvaraju Jevreji. A najviše što znam, da ti poznaješ sve Jevrejske običaje i prepiranja. Zato te molim, da me poslusaš milostivo.« (Djela apostol. gl. 27.). I premda besjednik nesmije o sebi govoriti, ili tek vrlo malo, i to s najvećom smjernošću; opet zato neka i na svoju dostojnost

ne zaboravi, i neka se nikad sasvim ne ponizi suvišnim priznavanjem slabosti svoje; jer to cienu pobija i odvraća slušatelje. S toga neka ga ciglo rukovodi plemenita i čista namjera, kao: ljubav k otačbini, istini, pravda, dužnost, vjera, prijateljstvo, pa će onda moći slobodno i ponekle svoje mane priznavati.

b) Pažnju pobudit će u slušateljih besjednik, ako im iznese na vidik novost, ili važnost, ili dostojnost, ili veličinu i korist svog predmeta; a ponekad može se u kratko i zamoliti. Tako veli Ciceron »za Kluencija:« Molim vas, kad ste me dosad s voljom slušali, da me još i ovo, što ostaje, saslušate. Jamačno neću ništa govoriti, što ne bi bilo dostojno ovoga sabora dostojno tišine, dostojno vašega odobrenja i slušanja.«

c) Izviestit će slušaoce, ako im odmah u početku kratko a jasno predoči ono, o čem će govoriti; a to je, ako ih postavi na ono gledište, s kojega je on predmet uzeo, i s kojega i njim valja ga smatrati; kao što ono Ciceron u svojoj sedmoj filipiki: »Zašto neću mira? jer je zazoran, jer je opasan, jer biti ne može, koje troje dokle vam razložim, molim, sabrani otci, da rieči moje sa istom voljom saslušate« itd.

Svojstva pristupu.

Pristup iliti uvod neka je:

a) Shodan. t. j. u svezi sa ostalom besjedom kao glava s tielom; jer je iz nje i postao. Neće valjati, ako je izveden suviše iz daleka t. j. iz obćega mjesta, kao što je od prilike činio onaj odvjetnik, koji je ravnajući stvar izmedju dvojice susjeda, počeo čak od Adama i griehova »praotaca,« te jedva do potopa došao. Ne valja ni onaj pristup, koji se u isto vrieme daje na mnoge besjede primjeriti. Takve nazvaše sedli, što su za mnoge konje udesna.

b) Tih i umjeren, a to je bez svake strasti i afekta, jer ovaj daje misliti, da naše rieči nisu proizvod razmišljanja. Samo u izvanrednih slučajevih dozvoljeno je poslužiti se pristupom naglim i naprasnim; jer pra-

vilo postoji: obraćati se na srce slušaoca istom onda, pošto je ovaj o istini dovoljno uvjeren.

c) K r a t a k, t. j. prama ostaloj besjedi razmjeran odveć dug uvod (pristup) prema malenoj besjedi podoban je ženskoj glavi malena stasa, koja nosi punu glavu vlasi;

Takovu uvodu priliče one Dijogenove rieči Mindijcem) koji su seocu svomu ogromne i sjajne kapije podigli »Viri myndii, portas claudite, ne urbs exeat.« To hrv. znači: Muževi Mindijci, zatvorite vrata, da ne izadje grad na polje.

Izvori pristupa.

Mnogo i različitih ima izvora, iz kojih se daje redovan pristup iliti uvod izvoditi. Spomenimo poglavitije:

a) I z o k o l n o s t i: o s o b e, t. j. besjednika ili slušalaca; okolnosti: mjesta, vremena, i predmeta, na pr. prvo i neobično pojavljenje besjednikovo, ili neprilike, obća nevolja, opasnost; osobita svetkovina; neobično vrieme, prazni dan, polnoći; neobično mjesto: groblje, bojište itd.

b) I z p o d o b n o g ili p r o t i v n o g. Tako bi se na pr. besjeda o probitačnostih »sloge« mogla početi nesrećami »nesloge.« Tako je Aleksander Veliki svjetujući svoje vojnike, da podju s njim do krajeva Indije, počeo sa protivnim: »K a d s e o b a z r e t e, j u n a c i, n a v e l i č i n u d j e l a, k o j a s t e p o č i n i l i, n i j e m i z a č u d o, a k o v a m p a d a n a p a m e t i s i t o s t s l a v e i ž e l j a z a p o k o j e m — ali« itd.

c) I z k o j e o š t r o u m n e m i s l i, m u d r e i z r e k e poznatog teksta, djela ili primjera. Tako je Katalina hrabreći svoje zavjerenike počeo iz izkustva: »Znam dobro junaci! da rieči ne daju srca i slobode, niti da besjedom vojvode postaje vojska hrabrom, niti strašljiva odvažnom.« itd.

d) I z h i s t o r i j e, b a s n e ili a l e g o r i j e, jer ova uviek budi ljubopitstvo. Tako je Perikle počeo o mladićih, izginuvših na Maratonu: »Ova je godina izgubila svoje proljeće.« S basnom je i plebejcem Rimljanom počeo Agripa na sv. brdu: »Glava, ruke i noge stadoše

se jednom tužiti, kako se one gorko muče i sve samo za želudac rade; dokle ovaj druga posla ne ima, do samo krasna jela, što mu one dodaju, gotova dočekuje i svariva itd.«

e) Najobičnije izvodi se pristup neposredno iz same teme stvari. Osnovom mogu ovdje služiti Kvintilijanove rieči: »Svaki sebe neka upita i dobro se promisli, pred koga, za koga i proti komu na sriedinu izlazi? U koje vrieme, na kom mjestu, i pri kakvih prilikah hoće, da govori? Koje je od prilike mišljenje u publike, u sudija ili slušalaca? Čemu se ima nadati? Čega li se bojati? itd.

Primjeri:

Pristup nagao sa smjelošću.

(Mucije Scevola u Poserninom stanu uhvaćen.)

„Rimski sam gradjanin: Kajem me Mucijem zovu. Kao neprijatelj došao sam, da te neprijatelja ubijem; pa imam ravno toliko srca, da mrem, kolik sam ga imao, da ubijem. Junački raditi, junački i trpjeti svojstveno je Rimljaninu. Pa ne misli, da sam ja jedini, što tim duhom prema tebi dišem. Ima ih čitava povorka iza mene, što za istom slavom gramze. S toga ako si voljan u takvoj nevolji: a ti budi spreman, da se na svaki čas o život svoj boriš. Znaj, da te mač i dušman čeka usried kraljevskih palata tvojih; i da ti taj rat objavljujemo, mi, rimska omladina. A ne boj se ni od gomile u bitki, ni bojnih redova njezinih: sam ćeš ti, i sa svakim posamce, posla imati." (Livijus knj. 23.)

Naprasan s korenjem.

(Mati Veturija, kad je pred sina, Koriolana, izašla).

„Prije-no što te zagrlim — dopusti, da znam: jesam li došla k neprijatelju ili sinu; da li sam sužnica, ili sam ti majka u stanu tvom? Na to li sam doživjela dug ovaj život i nesrećnu starost, da te vidim najprije izgnanika, a zatim dušmanina! Kako si mogao pustošiti onu zemlju, koja te je rodila i odgojila! Ma — da si kako ojadjen, zar ti ni malo

jarost ne popusti, kad si na nju nastupio! Zar, ugledavši Rim, nije ti na pamet došlo: u ovih zidinah borave dom i zavičaj, svetinje mi — mati, žena, djeca! Daklje ja — da nisam se mati nazvala — Rim nebi bio obsadjen! Da nisam sina rodila, slobodna bih i u slobodnoj zemlji živet okončala!" (Livijus knj. 2. gl. 40).

Iz okolnosti slušalaca i mjesta.

(Apostol Pavao nasred Areopaga u Ateni).

„Muževi Atinci! Po svem vas vidim, da ste veoma pobožni; jer prolazeći i motreći vaša svetilišta, nadjoh i oltar, na kom bješe napisano: bogu nepoznatomu. Kojega daklje vi ne znajući počitujete, onoga vam ja propoviedam. Bog, koji je stvorio sviet i sve, što je u njem, on buduć gospodar neba i zemlje — ne živi u rukotvorenih crkvah. Niti prima uganja od ruku čovječijih, kao da bi onome trebalo što, koji sam daje svima život i dihanje i sve. I učinio je, da od jedne krvi sav rod čovječji živi po svemu licu zemaljskome, i postavio je naprijed odredjena vremena i medje njihovoga življenja: da traže Gospoda, nebi li ga barem opipali i našli, prem da nije daleko ni od jednoga nas. Jer kroz njega živimo, i mičemo se, i jesmo; kao što i neki od vašijeh pjevača rekoše: jer smo i rod njegov. Kad smo dakle rod božji, netreba, da mislimo, da je božanstvo kao ikone zlatne ili srebrne ili kamene koje su ljudi majstorski načinili po smišljanju svome. Ne gledajući dakle bog na vremena neznanja, sad zapovieda svima ljudima svuda, da se pokaju. Jer je postavio dan, u koji će suditi vasionome svijetu po pravdi preko čovjeka, koga odredi, i dade svima vjeru vaskrsnuvši ga iz mrtvijeh." (Djel. apost. gl. 17. Vuk. Štef. Karadžić).

Iz okolnosti stvari i vremena.

(Iv. Zlatousti propoviedajući milostinju).

„Stupam u sredinu vašu, da vršim poslanstvo pravedno čovječno i korisno. Sirotinja je to, što me učini svojim poslanikom. sirotinja, što u našoj varoši stanuje. Ona me izabra — ne glasanjem, ne kockom, niti zajedničkim riešenjem; njezin jadan i žalostan izgled učini me takvim. Jer kad sam tržištem i ulicami na ovaj sabor hitao, pa ugledao sve same bo-

galje, neke kljastih — sakatih nogu i ruku; neke vida-očiju lišene, tolike druge težkimi ranami osvojene — gdje po putu leže i iznose na vidik udove tiela svoga, sve gnojem i ranami morene: tada u sebi pomislih, da bih najgrdje ovog svieta stvorenja bio, kad nebih s vami, draga braćo, o tom koju prozborio; tim prije, što — osim pomenutih prilika — i sámo vrieme navaljuje. Liepa je doduše stvar, u svako doba milostinju davati" itd.

Pristup redovan i umjeren.

„No kad i pomislim samo na to, da sam zato izišao na sredu, da tumačeći ovu našu današnju slavu, podignem svetlost njenu pred vami i pred svietom, da tumačeći šta mi svi osjećamo u početku ovog našeg novog narodnog života, utvrdim prave osjećaje naše za budućnost našu, i odbijem podmetnute od srca našeg; — a osobito kad pomislim, da moram spomenuti po običaju naših stari, slavna djela onih junaka, koji su nas svojom snagom duhovnom i tjelesnom oslobodili, ovom prilikom vječite propasti izvukli iz tame Evropejske i postavili na vidjelo svietu tako, da i mi Hrvati od sada i po imenu i po cjelom našem životu budemo i čuveni i vidjeni kod drugih naroda, i spominjući ta slavna djela hrvatska, izazovem nove junake na taka ista, i još veća djela narodna — istinu vam izpovjedam, tako mi se čini, da nisam osjećao još do sad nikada, kako je težko izići na sredu i govoriti. Ali srce me moje uvjerava, da ću govoriti pred plemenitim narodom srbskim, koji će pratiti moje rieči hrvatsko-srbskom ljubavlju, povjerenjem i hrvatsko-srbskim duhom svojim. A Bog, koji upravlja sudbami svijuh naroda i duhovi onih, koji o sudbah naroda misle i govore: upravljati će danas i mojim duhom u besjedi, da mogu izgovoriti dostojne rieči, o sudbi naroda našeg, i o pojedinih junacih, koji su svojom mudrinom i vještinom, svom silom i snagom, svojim jakim srcem i postojanim duhom tako podpomagali ovom prilikom sudbu naroda, da se ona na bolje okrenula i okrenuti morala." (Nikanor Grujić u pohvalnici Patrijarhu Josipu Rajačiću dne 1. svibnja 1850).

Evo još nekoliko raznih uvoda:

„Glas evangjeljâ je uzvišeniji od ostalih nauka duha; jerbo nam je u ovih govorio Gospod po svojih slugah, proro-

cih, a u evangjeljih sam glavom. No medju svimi propovjednici evangjelja je onaj, koji najglasnije kliče te koji nam stvari reče, koje su više od svakoga sluha i uzvišenije od svakoga razuma, Ivan, sin gromovnika, čiji smo uvod u evangjelje čuli čitati, koji ovako glasi: na početku bje slovo i slovo bje kod boga i Bog bijaše slovo.“ (Vasilije: Homilija o Ivanu. I. 1.)

„Mnijem, da ćete uz mene pristati, ako reknem, da je rodo- i domoljubje jedna od onih krasnih krieposti, koje ne samo dušu riese, nego takodjer istu u višji stupanj savršenstva podižu. Ova kriepost naliči suncu, koje dobrotvorne svoje luči na sve strane prostire, i sve okolo sebe hrani i oživljuje. Gdje sunca nije, tu je gotova smrt; gdje domoljublja nije, tu pravoga života nije; narod bez domoljublja gine, propada i za kratko ne stane ga! (Dr. Nikola Ivančević u svom govoru u slavu 25godišnjega obstanka karlovačke bolnice).

„Ostavimo astronomom neka oni dokazuju, da se zemlja okolo sunca okreće: naše Sunce oblazi oko nas; a oblazi toga radi, da mi u sreći i na miru proživimo. Izlaziš milosrdna carice, kao ono nevesta iz dvorova svojih, a raduješ se kao kakov div, kad ide na put. Od kraja mora baltijskoga pa do kraja rus-crnoga mora tvoje je kretanje, da bi nijedan od podanika tvojih ostao bez blagodati, jer nas sve ogrievaš sunča-zraci svojimi.“ (Koniski carici Katarini II).

„Gospodo zastupnici! Moj je položaj ovaj par težak, te mi jako malo daje srčanosti; nepovoljan je, jako nepovoljan. Težko mi je govoriti pod začaranjem punana govora, štono ga je sabornica upravo sada saslušala, te koji (govor) govornika (Manterolu, svećenika) uvršćuje medju prve besjednike naše zemlje; težko mi se da govoriti, kad pomislim, da će nakon mene besjediti jedan od najslavnijih govornika, koje ima naša domovina, tako da će moj progovor biti poput roda ljudskoga postavljen medju dva raja: izmedju velike prošle uspomene i velike budućnosti. S toga neće biti večeras moja besjeda ino, do lih pustare, dà, pustošine sadanjoj sjednici. Gospodo, ne ustajem ni s daleka za to, da odgovorim na znamenit odgovor jednoga od najumnijih besjednika, na to odgovorio ni sam, ne odgovaram, niti ću ikada moći odgovoriti. Moji vršnjaci, koje imam po dobi, ponašaju se s poštovanjem prema našim parlamentarnim velikanom, a medju timi mojimi vrršnjaci nijedan

od mene ne zamjerava, ne štuje ih više; ja želim, da nebude bilo ovdje ni pobjeditelja ni pobjedjenika, scienim bo, da ono, što ima izvrstna u svima strankama, pripada slavi domovine; neću da nam se stoga, što djelomice imamo u žilah arapsku krv, kaže, da smo ljubomorni (revnivi), ter da se ova zemlja, ova krasna Hispanija, tomu raduje, kad bi se veliki duhovi nogama gazili, kako no se Shakespearova Ophelia nasladjuje, gazeć (plesajuć) cvieće svoga vienca. Moja gospodo, ja ću se s toga držati samo stvari, nju lih pobijati; prema ličnostim imam samo poštovanje i cienjenje (zamjeravanje, obožavanje). To je dužnost saviesti, koju ja držim za svetu, kano što i sve svoje dužnosti (sveto držim), sili me, da govorim o tom religioznom pitanju (o slobodi savjesti [conscientiae)]. Neka se ne plaši kongres, neka se ne boji zemlja, da ću se ja u tom najvažnijem od svijuh posala uzvitlati do sunovratnih nazora. Ja predobro poznam za to onu pograničnu diobenu liniju, koja luči zakonošu od mudroljuba. Daleko odavle — u akademijah imamo mi pravo razpravljati o člancih vjere, te je rešetati nepodmitljivom kritikom zdravoga našega razuma. No u ovoj komori (sbornici) imamo samo za to pravo, da iztražujemo odnošaje crkve proti državi, odnošaje vjere prema politici. Gospodo poslanici, ako je koja oštra rieč, nedolikujuća fraza, ako je koja više ili manje smiona teorija izašla iz mojih ustiju, ili je upotrebljena s ove klupe: to se neka ne pripisuje ničemu drugomu, nego želji, potrebi, koju osjećaju duhovi, dugo već razdraživani i razdraženi, da kažu ipak jednom svoje ideje te da se kažući je i izpoviedajući, činom osvojedoče, da su napokon ipak dojedrili do spasonosne žale (obale): slobode. Odgovornost za slabo poštovanje i oštrinu rieči imaju od nas više oni, koji su sve upotriebili i upotrebljivali, samo da se uguši svaka slobodna i plemenita misao (ako im je bila nepoćudna)! Ti su umjetni okovi sad razkinuti; (te mi imamo slobodu govora kao i misli). (Castelar o slobodi saviesti). (Pohrvatio prof. dr. P. T.)

„Da ste mi zdravo na prestoljih i carskijeh stolicah! Da ste mi zdravo: dvorjani, gradjani i seljani! Da ste mi zdravo svi s daleka i bliza, koji nas na daleko okružujete! Dobro nam došli, te vas od srca bratski pozdravljamo na ovom mjestu pozdravom spasitelja: Mir vam! (Luka 24. 36.). — Mir vam, jer ste došli k djelu mira. (Geisel).

„Zloporaba ljepote i preuzetnost mašte; jer gdje ima samo vlast upravljajuću, prisvaja si svom silom i zakonodavnu, što je i u životu i u znanosti nanielo toliku štetu, te nije od male važnosti, da se točno naznače granice, koje su postavljene za porabu liepih forma. Ote granice leže već u prirodi liepoga te se s toga mi trebamo opomenuti, kako ukus izjavljuje svoj upliv, da se uzmože opredieliti, dokle se smije protezati. (Schiller: Ueber die nothwendigen Gränzen beim Gebrauch schöner Formen).

„Sudci! da imam iole govorničkoga dara, što naravski, kao što znam samo malo imam, ili da imam po nešto vještine u govoru, u čem sam se, što ne niječem donekle uvježbao, ili da sam štogod teoretičkoga znanja te struke (govorničtva) po revnosti nagona i učinjeni najplemenitijih znanosti pribavio, čega nijesam u nikoji čas svoga života zanemario, što priznajem: to ima prije svega ovaj Aulo Licinij (Archiâs) pravo tražiti svu korist, koja mu pripada skoro kao na vlastničtvu. Jerbo . . . Cicero pro Archia).

2. Predloženje (propositio).

Predloženje je riečmi u kratko izkazana tema; a to je ono, o čem je besjednik nauman govoriti, ili što će dokazivati. Daklje je tako rekuć zrno, iz kojega raste i razvija se sva besjeda. Na primjer: „Pompej je najbolji vojvoda.“ „Izopačenost naroda proizlazi otuda, što se slabo naobražava u pobožnosti i strahu božjem.“

Predloženje stavlja se poradi jasnosti i razgovjetnosti, počem je besjeda tielo poveće, koje se ne da lahko pregledati. Pri svem tom može se ono izostaviti naročito u besjedah od manjega objema, gdje samo sobom prosijava; ili kad se govori obrazovanim slušateljem, koji će ga i sami izvesti; ili ako su okolnosti dovoljno poznate. Kadikad opet obilazi se s namjerom, ako tako mudrost zahtieva

Svojstva predloženja.

Predloženje neka je:

a) Prosto i jedino, a nikako mnogostručno: jer do jedinstva njegova stoji i jedinstvo besjede, po onoj opomeni Horacijevoj: „Denique sit quodvis simplex duntascat et unum.“

To će reći: Bilo najposlje ma šta, neka je samo prosto i jedino, zvat će se predloženje, ako zadržaje u sebi jednu glavnu misao, koja će se po tom razpravljati. Sa prostotom ne slažu se tako nazvana predloženja problematična, koja sobom ništa ne potvrdjuju, na primjer: „Da li Germani stekoše sebi veću slavu pronalazkom tipografije, ili iznasašćem praha pušćanoga? Ovo bi prosto bilo ovako: Iznašašćem tipografije stekoše si Germani najveću slavu; ili: iznašašće tipografije služi Germaniji daleko na veću slavu, nego iznašašće praha puščanoga. Ova prostota tiče se i samoga riečnoga izraza, inače bit će afektacija.

b) Neka je podpuno, a to je, svi dielovi besjede neka se stiču u njem kao u jednoj točki i jednoj svrsi, drugimi riečmi: u besjedi ne smije se ničega nalaziti, što ne bi u sebi predloženje sadržalo.

c) Neka je odlično, bilo svojom novošću, ili kakvom korišću; jer to dvoje privlači uviek na sebe pažnju i pribavlja naklonost.

Izlaganje predloženja (die Erklärung).

Predloživ besjednik glavni predmet svoj, izlaže ga, t. j. dieli mu na dielove njegov sadržaj. Ovim upravo počinje drugi dio besjede, i taj se zove izlaganje ili dioba. U manjih besjedah, gdje je lasno umom shvatiti i glavnu misao i sve dielove redom jedan za drugim, to izlaganje izostavlja se; no u povećih valja ga svakojako usvojiti.

Izlaganje u obće može biti dvojako: Ono raztvara glavno predloženje ili u njegove sastavne ili u podčinjene mu dielove. U prvom slučaju zove se razčlanjenje (partitio), a u drugom dioba (divisio). Izlagati pak daje se ili podmet (podlog) (subjektum) ili pogovor (prolog) (predicatum), ili i oba skupa. Samo paziti valja, da izlaganje ne bude suviše filozofsko i suhoparno; jer besjedniku stalo je uviek za tim, da pored istine predstavi svoju stvar s omiljene strani, dakle da sadržaj svoga govora izkaže shodnimi i liepimi riečmi.

a) Razčlanjenje (partitio).

Razčlanjenje raztvara kakav pojam u one njegove dielove, koji sastavljaju njegovu sadržinu: dakle pobraja one

znake i okolnosti, što pripadaju samo ideji po sebi, pa bile najposlje te okolnosti — znaci nuždni ili slučajni. Oratorsko rastvaranje nije toliko strogo logično opredieljivanje, koliko je razjasnivanje pojma; jer govornik hoće, da priteče u pomoć i svomu pamtenju, i sbvatanju svojih slušalaca, pa stoga bira sve znake, koji su mu za postizanje svrhe shodni. Na primjer pojam rieke dao bi se razstaviti ovako:

Rieka.

I. Mora imati (to su nuždni znaci):

A. Mjesto svog postanka, gdje izvire, što se obično zove vrelo, vrûtak ili izvor.

B. Svoj put, kojim ona teče, a tu se gleda ili: a) masa, t. j. količina njene vode; ili b) korito njezino; kuda spada tok, a to je pravac rieke po obalah i koritu; najdolnji dio t. j. dno; i tok sredinom t. j. matica.

C. Mjesto svog nestanka, što se zove utok ili ušće.

II. Može imati (to su slučajni znaci): otoka, pjeskara, virova, slapova, brzišta, vrtloga itd.

Tako i pojmu: most bilo bi opredieljenje: Most je udesna zgrada za prelaz, što skopčeva dvie točke (strane ili obale), koje su kakovom preponom razstavljene. A razčlanjenje bilo bi: most mora imati: 1. mjesto, preko kojeg će se namjestiti, a to je kakav glib, rieka, potok itd.; 2. Dvie točke, koje su tom preponom razstavljene; 3. Za prelaz udesan sklop, koji će strane sjediniti. Most može imati: svodove, stupove, grede, ladjice, verige, razne ukrase itd.

b) Dioba (divisio).

Dioba uzima svoje dielove iz objema ideje ilî pojma, komu kao rodu podčinjava one kao vidove: daklje raztvara kakav pojam od šireg objema u pojmove užega objema, koji se pod inim kao pod svojim rodom sadržaje. Onaj širi pojam zove se dieljeno cielo; ovi uži pojmi članovi su diobe. Tako kad Oken dieli ljude na: biele, crne, mrke, žute, crvene, onda mu je osnov diobi boja kože. Ako uzme spol, to je mužki i ženski; ako vijek, onda: djeca, mladići, muževi, starci; ako li stanje: bogati — siromasi. Na primjer onaj isti pojam rieke dao bi se dieliti ovako;

Rieka kao tekuća voda medju obalami.

I. Po masi t. j. množini vode: A) mala = potočić, potok; B) srednje ruke = rječica; C) velika ili poveća = rieka.

II. Po postanku: A) prirodna (naravna): a) iz vrela ili izvora; b) iz koje stajaće vode. B) Rukotvorna ili umjetna vještački kopana): a) malena = graba, jâz, jârak; b) poveća = kanal (vodovod).

III. Po utoku (izlievu) ili ušću. A) Ako se vidi, to utiče: î to: 1) u jezero, 2) u more. C) Ako se nevidi: pònor, povire.

Primjer izlaganja ideje.

Predloženje:

„Nagradjivanje zasluga je najpouzdanija crta čestite vlade". (Šlegel).

(Besjednik izlaže najprije prilog, šta je „čestita vlada", ovako):

„U koliko mi je dozvoljeno, gospodo, da bacim pogled na prestolj vladaočev: u toliko mi se čini, da mudrost, što ju na njem pored gospodara opažam, poglêda jednim okom na unutrašnje blagostanje zemlje; a drugim na spoljašnju bezbjedjenost njezinu. Doista i nalazim, da su oba ova zadatka čestite vlade u tako tiesnoj medjusobnoj svezi, da spoljašnja sjajnost države; sva sila, kojom ona drži u uzdi svoje neprijatelje; duboko ono poštovanje, kojim ju susjedi njeni predusretaju; sva ona ma kolika naslada, što drugim zemljam zakone propisuje — sve ovo, velim, pa i ostala tome podobna: tek onda svoje prave ciene imaju, ako ona izidu na ruku unutrašnjemu blagostanju zemaljskomu. Država ako ne osniva unutrašnje zemaljsko blagostanje svojim sugradjanom — pa ma ona stotinami sila odpora davala; ma najudaljenije zemlje svojom državnom vještinom u zaplete dovodila; ma ona prekozemskimi narodi palila i žarila: ta država, velim, nije ništa drugo u mojima očima, do onaj sažaljenja dostojni čovjek, koji bog zna kakvo poštovanje uživa; koji silu ima, kada hoće, drugim pomoći i odmoći, koji se ulicami mnogobrojnom i ličnom pratnjom provozi: a ovamo iza te svjetne i ništave svite, izpod ponosne — gizdave haljine; ucviljenu dušu u svojima grudima nosi. Posljednja svrha, na koju se velika ljudska zadruga

složila, da živi pod žezlom jednog jedinoga, nije nikako ta, da što više i više robova stenju pod bičem njegovim; niti je ta, da sebe do onakve sile uzdignemo, te da narušavamo sreću i mir drugim narodom, što ih možda i nepoznajemo i kojih se sva krivica sastoji u tom, što živu pod drugom zadrugom ili što se pokoravaju drugčijemu glasu, a ne onomu, što nam zapovjeda. Prava i jedina namjera podčinjenosti naše onomu, u čije ruke predajemo sva prava naša, što ih medjutobno imamo: da pravicom njegovom dostižemo skupa ono naše blagostanje gradjansko, što ga inače posamce nismo kadri svak sebi da nabavimo. Mislim daklje, da neću ni malo griešiti, ako uzmem, da savršenstvo tog spoljašnjeg blagostanja gradjanskog jest posljednja svrha i pravi zadatak svakoj vladi čestitoj; i ako rečem, da onaj — koji svojim poštenjem i pravicom nabavlja svakomu od svojih gradjana najsavršenije stanje, što mu ga samo dati može — onaj velim, i zaslužuje, da se imenom najčestitijeg vladaoca nazove."

Pošto je izložio prolog, pristupa k izlaganju podloga, što je to „nagradjivanje zasluga", ovako):

„Nagradjivanje zasluga, gospodo, najljepša je sličnost izmedju Boga i vladaoca. To je sredstvo, kojim se daje vladati i nečim uljudnijim, nego samo gromom i munjom, nebu upodobiti. To je ona pravica, što ju dugujemo ljudem čestitim; onaj podstrek, što još budi lenjivce, a ujedno i kazni, što najvećma nevaljalce boli, jer opažaju sebe tim većma ponižene, što su čestiti većma uzvišeni. No ako tko misli, da se bezumno razsipanje blaga državnoga medju sluge ćudi gospodarske; da se ono bezrazložno trošenje na čestite — kao i na nevaljalce, što imaju samo svoje zaštitnike medju ljubimci vlada očevi; da se onaj novac, koji dosta puta ide izdajicam otačbine, udvoricam gospodara i ugnjetačem svojih sugradjana — ako, velim, tko misli, da se to zove „nagradjivanje zasluga": onda taj sasvim drugčije od nas misli i govori; taj misli kao oni, koji su sa ulagivanja već poboravili imena nevaljalstvi; kao oni, što miešaju svakog roda nepravice sa odličjem vrlina i čestitosti. Pa i sami pretjerani darovi, kojimi se male zasluge nagradjuju, ne zaslužuju da se plemenitim imenom „nagradjivanja" nazovu. Samo je ona pravica dostojna toga imena a i slična zanimanju tih bogôva zemaljskih: gdje se u jednoj

ruci mjere ljudske vrline, a u drugoj ljudsko blagostanje spoljašnje; gdje se čovjek ocienjuje po svojoj pravoj i unutrašnjoj vriednosti; gdje se gradjanom bez razlike odredjuju oni stepeni i sreće i vrline, što se podudaraju s koristmi i sa istim poštovanjem, koje su i oni svojoj otačbini nabavili. Tu onda neće nevaljalstvo, u koliko ga prozire oko čovječje, ponosito glavu dizati, neće čestitost u izdrpanih haljinah hoditi, niti će izsmjehavati nebo onaj, koji ga svaki čas javno vriedja i na njega huli. Tu neće imati tko uzdisati, da su vrline, znanja i vještine postale na svietu stvari nepotrebne, prazne i ništave; a — zloća i pakost — da su prigrabile sebi sva dobra, što bijahu onim namienjena itd." (Šlegel. Teorija proze, preveo Vl. Vujić).

Primjer razčlanjenja u diobe.

U besjedi „pro lege Manilia" razstvara Ciceron glavnu ideju „rat proti Mitridatu" u njene podčinjene ideje, t. j. dieli cielo najprije na glavne, a poslie na podčinjene dielove ovako: Glavni dielovi: I. Rod rata. II. Veličina njegova. III. Izbor njegova vojvode. *A*. Rat je po rodu svome nuždan: Podčinjeni dielovi: *a*) tiče se slave rimskog naroda; *b*) tiče se bezbjednosti savezníka; *c*) tiče se najvećih prihoda državnih; *d*) tiče se dobara pojedinih gradjana. *B*. Rat je po veličini svojoj opasan: Podčinjeni dielovi: *a*) združuju se najsilniji kraljevi; *b*) podpunjuju se čitavi narodi; *c*) razdražuju se na nas plemena; *d*) razvijenoj našoj vojsci klonuo je duh; *e*) novog vojvodu valja izabrati. *C*. Pompej je najbolji vojvoda: Podčinjeni dielovi: *a*) ima vojničkog znanja; *b*) ima prirodna dara i sve vojvodske vrline; *c*) ima uvažénja (auktoritet); *d*) ima sreće.

3. Dokazivanje (confirmatio).

Predmet su izlaganju pojedini pojmi; a predmet dokazivanju uviek je skopčanje bar dvajuh pojmova. Dokazivati znači dovoditi osnove za svoju istinu, a to će reći, osnovi utvrdjivati, da je naše predloženje istinito. Pojedini osnovi zovu se d o k a z i (argumenta); a cio logičan sklop i način našega tvrdjenja zove se d o k a z i v a n j e (argumentatio).

Vrsti i zakoni dokazivanju.

Mogućnost dokazivanja osnovana je na sposobnosti umovanja, kojom je obdaren duh čovječji, i koja se sva u tome

sastoji, da iz nekih poznatih i zadobivenih istina izvodimo nove i nepoznate istine. Pa stoga svaki mlad stilista neka dobro prouči razdio o silogozmih; o kojih govori nauka o mišljenju ili tako nazvana logika.

Dva su poglavita vida (vrsti) dokazivanja: dokazivanje iz izkustva (a posteriori) i dokazivanje iz razuma (a priori). Prvo se služi dovodî iz primêta, opâžaja, pokušâja: dakle iz izkustva i života. Onaj — tako veli, da ima o čem izkustva, daje nam svjedočbu; a svjedok ili je očevidac ili slušalac. Drugo, t. j. dokazivanje iz razuma, bolje uvjerava, jer se služi obćimi načeli uma, kojih istinitost nitko poreći ne može. Ono se izvodi iz samoga pojma, dakle iz prirode i suštine stvari, i to po neizmjenivih zakonih mišljenja, koje svaki po nuždi mora priznati; već ako neće da i sebi samomu i zdravomu razumu protuslovi. Ovoga su roda dokazi matematički.

Osim mnogih načina dokazivanja, što ih kazuje logika, idu ovamo naročito analogija i indukcija. Zaključenje po analogiji (sličnost, podobnost), biva onda, kad vidimo da se dvie stvari podudaraju u mnogih nuždnih znacih, pa odtuda umom izvodimo, da će se one i u ostalih znacih podudarati. Pravilo je ovo: A je b, v, g; h podudara se sa A u b, v, g; dakle će se ono podudarati po svoj prilici i u d, e itd. Primjer: Naša je zemlja — veliko i mračno tielo u uzduhu; ona se dvojako okreće: oko sama sebe i oko sunca; ima brda i doline; svoju atmosferu itd. — Mjesec se u svem tome s njome podudara: dakle će on po svoj prilici biti i ljudmi naseljen, kao što je i zemlja. Tako i ljekar videći, da su znaci na kakovu bolestniku podobni znakom od poznate njemu bolesti, zaključuje po analogiji, da će i taj bolestnik od iste poznate mu bolesti bolovati itd.

Zaključenje po indukciji (navodjenje) biva onda; kad se ono, što je samo o nekome dielu ili o nekih vidovih kakova roda istinito, prenosi i na cio rod. Pravilo je ovo: *A*, *B*, *V*, *G*, itd. jesu *M* (ili nisu *M*); H sadrži pod sobom A, B, V, G, itd., dakle svi h bit će po svoj prilici *M* (ili neće biti). Primjer: Zemlja, Mars, Jupiter, Venus itd. okreću se oko svoje osovine; a ta su tjelesa planete: dakle će se jamačno sve planete oko svoje osovine okretati. Indukcija biva sve pouzdanija i sve više istini bliža, štogod se više pobroji

pojedinih dielova ili vidova. A svaki lasno uvidja, da se analogija služi sadržinom; indukcija pako objemom nekoga pojma.

Umovanja imaju pred sobom odveć široko polje. Ona se služe i dokazivanjem iz uvaženja (auktoritet), koje strogo uzevši nije nikakovo dokazivanje. Ono stoji samo kao neki dodatak k drugim temeljnim i važnijim dokazom. Dokazivanje iz uvaženja kazuje nam ono, šta su i kako su kazali neki poznati i odlični ljudi, čuveni svojom darovitošću, mudrošću ili čestitošću. Ovamo idu: navodi, svjedočanstva, izrečenja slavnih ljudi, poslovice itd. Ovo dokazivanje poziva se i na glas narodni, jer se obično uzima, da ono, što mnogi drže za istinu, morati će jamačno i biti istina (consensus gentium: glas naroda glas sina božjega). Kao sa svim protivan ovomu smatramo način, kad govornik gleda, da nešto u sumnju dovede i podozrivim učini — bilo to sa kakve pokude, ili s ma kakvih mána, ili sa maloga broja njih svjedoka, koji o čem svjedoče. Najposlje ima dokaza, što se zovu: nepravi, jer dovode istinu iz dokazane pogrešnosti t. j. dokazuju, da ono, što je našemu predloženju suprotno, posve je lažno i ne postoji nikako, n. pr. Bog je vječan, jer kad ne bi bio vječan itd.

Pri dokazih dogadjaju se i lažna zaključenja. Ako ova ne bivaju s namjerom, nego iz neznanja, nevještine, ili slabosti umne — onda postaju pogrešna; ali kad se čine hotomice, onda su lukava (sophismata). A to biva, kad se za temelj uzme kakvo lažno opredieljenje, na primjer: „Sve što leti po zraku, je ptica, a sliepi miš leti po zraku: dakle je . . . . —; ili kad se koja rieč u dvojakom smislu uzme, n. pr. „griešiti (collectiv) mora svaki čovjek; a ja sam pogriešio (distributiv): dakle je moja pogrješka.

Pogrješke su još: tako nazvano kolo u dokazivanju* (orbis in demonstrando), kad se ono, što bi istom dokazati valjalo, kao već dokazano predstavi, pa tako i upotriebi; i skok u dokazivanju (saltus in demonst.), gdje ne ima sveze u mislih. Isto tako ne treba s uma smètati spornu onu točku, što se dokazuje, da se nebi sa svim drugo što dokazalo: pa ne valja ni suviše dokazivati, jer tko to čini, pobudjuje u nas neku sumnju. Najposlje dokaz, koji se upravlja na neko posebno lice, t. j. po njegovu načinu mišljenja, po njegovih na-

* Inače i vrzino kolo (circulus vitiosus.)

vikah, zabludah, predrasudah itd. zove se **podložan** (subjektivan, argumentum ad hominem); suprotan je tome **predmetan** (objektivan, argumentum ad veritatem).

Oprovrgavanje ili obaranje mišljenja protivničkoga (Confutatio).

Nije uviek dovoljno, da besjednik samo svoju misao osnovi utvrdi i dokaže, nego mu je često od potrebe, da i protivnička mišljenja obori, osobito onda, kad zna, da je suprotivno mišljenje umovi slušalaca jako obladalo. Time će ograditi sebe proti kritici, stati će na put svakomu sumničenju, a svoju istinu učinit će neoborivom. Obaranje dakle mišljenja protivničkoga nije ništa drugo, do samo obrnuta strana dokazivanja, i po tome upravlja se u svem po istih zakonih, po kojih i dokazivanje.

Primjeri za dokazivanje. Besjednik je nauman, da kaže i da dokaže, da „ona zemlja ne može sretna biti, gdje vlada praznovjerstvo"; pa izmedju ostalih dokaza služe se ovim silogizom" blagostanje svake zemlje unapredjuje se nauci i vještinami; a ove ne mogu sujevjerstvom zajedno postajati: slieduje dakle da ona zemlja ne može sretna biti, gdje itd."
— Uzima najprije veće predloženje, pa ga utvrdjuje dokazi iz izkustva ovako:

„Pódjimo malo poizdalje, i obrátimo naše poglede na one zemlje, koje se pravoj sreći ponajbliže prikùpìše. Ako smo radi doznati uzroke tomu preimućtvu, i ako nam je samo do istine stalo: onda moramo sve to naukam i liepim vještinam pripisati. Kroz ove dostiže stara Grčka onaj vršak svoje slave i svog blagostanja. Kroz njih postade stari Rim prvom i najmoćnijom republikom tadašnjega svieta. Pa i današnjim danom najsretnije su zemlje ono, gdje se vještine i nauke najbrižljivije njeguju. Svud se i podjednako opaža, da je s napredovanjem njihovim i sreća zemalja napredovala, a s nazadkom njihovim slava im i sjajnost izčezavala. Nije li to očigledna svjedočba, da zemlja ne može biti srećna, dok god se itd."

(Za ovim pristupa k manjem predloženju, utvrdjuje ga osnovi, obara mišljenje protivnika. pa izvodi zaključenje ovako:

Nauke i vještine ne mogu samo sujevjerstvom i zabludami skupa postàjati, kao što ono razum sa bezumljem u za-

jednici biti ne može. Za pronalazak i širenje nauka valja imati razboritosti, oštroumlja i zrele razsude. Tko hoće da se znanjem odlikuje, valja mu prije svega, da umije pronaći uzroke onim okolnostim, što se oko neke stvari nahode. On mora da sazna sve puteve i načine, kojimi je šta postalo. On mora proniči u sve uslove, što su činu predhodili. Jednom riečju: mora svakoj stvari do njena temelja dopirati. Bez toga sve znanje njegovo ne vriedi mu ništa. Najmanja je mjera od znanja ona, koja se sliepo na vjerovanje i rieč drugoga oslanja: jer i sami najprostiji zanati zahtievaju mozganja. Najbolji vještak zvati će se onaj, koji saznaje osnove svojoj vještini pa umije od proizvoda svojih ruku i uzroke da dokaže. A tko se tih svojstva lišava, uviek će u zalud djelo započinjati i čas u jednom čas u drugom promašati; od njega se nije nadati kakvim novim pronalazkom. Kako da se sad podudaraju ta svojstva s pojmi praznovjerja i zabluda? Da li je moguće da čovjek bude u isto doba sujevjeran i opet za vještine i nauke sposoban? Sujevjeran prima sve za gotovu istinu, što mu tko kaže; on najmanje vodi brige o tom, da sazna uzroke onomu, što ss i u samom srcu njegovu zbiva; njemu je svako razmišljanje posao prazan i uzaludan. No da ne budem daleko zašao, što sujevjercu mozganje posvo. odričem? Nisu li svi ljudi ponekim predsudam pódložni: pa tko smije odtuda izvoditi, da svi oni i bez razloga rade? Moramo sami priznati, da je zaključenje takovo lažno i pogrješno. No, da li je to svjejedno, sujevjeran biti, i poneke predrasude imati? Ta mi bi grubo neznanje i omanje zablude držali posve za jedno i isto, kad bismo ove pojmove miešati hotjeli. Pa onda nisam ni za to, da sujevjercem svaku razložnost odričem. Samo velim, da ta sila umna neće u njih nikad dotle ojačati, te da i oni unapredjenju liepih znanja i vještina što doprinesu. A za cielo je, da onaj, koji neće da vodi brige o tom, na čem se njegova sadašnja i buduća sreća osniva, još manje će o drugih stvarih brige voditi. U sujevjerca su smeteni pojmovi o Bogu i o svojstvih njegovih; o silah, što su u prirodi, o vrlinah i porocih. On se ne pašti o tom, da dodje do pravog saznavanja stvari; makar da u tom leži najveći dio sreće mu i zadovoljstva. On dakle lišava sebe onog blaga, pred kojim sva druga blaga izčezavaju. U njem će nauke naći loša prijatelja

i pomoćnika, on neće čime imati da unapredi sreću i blagostanje svojoj otačbini."

V.

Oprovrgavanje.

(Pošto je svoje predloženje osnovi utvrdio, navodi mišljenje protivničko ovako);

„No da ne budem što suviše kazao? Mi vidjesmo republiku, kojoj po snazi i sjajnosti nebi ravne na svietu. Žitelji neki klanjahu se stvarim, što ih sami rukami svojimi sagradiše. Oni prorokovahu iz letenja pticâ po vazduhu, iz čitanja iz droba životinjskoga buduću sreću i nesreću. Pri najvažnijih preduzećih iskahu oni u bezslovesnih kipovih savjeta i pomoći, njim gatari i vračare sanove kazivahu i izlágahu posljedice od dogadjaja iz prošlosti. Jednom riečju: mi vidjesmo i silan i sretan Rim sa svojimi sujevjernimi gradjani. Šta ćemo na ovo da rečemo? Za primjer ovaj ne obara sva navedena zaključenja uma našega? Pa ipak ostaje nemoguće, da se izkustvo tako ostalimi osnovi razuma toliko protivi."

(Obara mišljenje protivničko, i to dokazi iz izkustva i povjestnice ovako):

„Ciela je istina, Rim bješe sretna republika, a u Rimu vladaše i sujevjerstvo; ali neka je daleko od nas misao, da je oboje to bilo u jedno i isto vrieme. Nikada još država ne dostiže taj vršak savršenstva, a da joj se pored ponekih poroka i sujevjerstvo ne podkrade; mi moramo i to priznati, da se Rim nije nigda posve toga oprostio. Jer osim toga, što i Rimljani bjehu ljudi, još im i sama religija bješe puna kojekakvih zabluda, što i sami pisci historije toga naroda svjedoče. Ali nam isti i to kazuju, da za vremena, dok bijaše ono republika u punoj slavi svojoj; sujevjerstvo je veoma malo gospodarilo, jedva da je najprostiji puk njime bio zaražen. A zaista oni, do kojih razloga i mudrosti stajaše sreća republike, imaše toliko razuma, te se ne dadoše kojekakvim ništarijam sliepiti. Oni umješe sebi u nevolji pomoći i sujevjerstvom se narodnim mudro koristiti. Šta uradi ono Numa, kad Rimljane, vične krvi i bojevom, na mir i ljubav privolevaše; kad im nove zakone i uredbe izdavaše; kad godini dvanaest mjeseci odredjivaše, i druge koristne, a neobične stvari zavodjaše? On je dobro znao, da će svi trudovi njegovi biti uzaludni, ako u njih, tako reći,

i ponešto bogovskoga ne uplete. Njega dakle njekoliko dana ne stade, pa se onda pojavi, te káza narodu, gdje je u gori imao dogovora sa (nimfom) Egerijom, te mu ova sve tajne odkri u ime bogova. Šta učini Cezar, kad ono izadje na obali Africi, pa slučajno posrnuv na zemlju pade? On s mjesta primjeti, da će mu vojska na zlo slutiti i bez srca neprijatelja sretati. S toga se učini, da je navalice pao; pa obgrlivši onaj komad zemlje povika velim glasom: „Afriko! sad evo imam te u mojih rukuh!“ Tako stajahu stvari u početku, pa tako i u vremenu slobodne republike. A poslie, pošto se gradjanom nametnu jaram vlade bezgranične, rekao bi, da su sa slobodom sve oštroumlje i svu vrsnoću s vrlinami u zaborav bacili. Odmah staše neskladne i neprirodne stvari u vjerozakonske tajne mješati i kako koji dan, sve se većma i većma obsjenami zasljepljivaše i kojekakvim bezposlicami obmanjivaše. Pa kako onda stajaše s blagostanjem republike? Ne drugčije, već kao sa zdravljem čovjeka, kojeg je tielo zaraženo boleštinami, pa mu član po član truli i odpada. Sujevjerstvo sa zabludami sve veći mah preotimaše. Tako propadoše Rimljani i um im pomrači; njihov smjeli duh i predjašnja hrabrost prometnuše se u razkoš i slastoljublje! Što su inače prezirali i čemu su se dotle smijali, to im sada zadavaše strah i drhtanje! Narod, čijim će se djelom vazda sviet diviti, svrnu s puta vrlina predaka svojih; nauke i vještine preminuše; i republici ne osta ništa do prošle slave sjećati se i njome se veličati.“ V.

4. Zaključenje (Epilogus, peroratio).

Dosad je besjednik imao posla tako reći samo s razumom svojih slušalaca. On je izlagao svoje predloženje, da pouči slušatelje; on ga je dokazivao i osnovi utvrdjivao, da ih uvjeri o istinitosti ili lažnosti njegovoj. Sad mu još ostaje, da pobudi srca slušalaca, da im volju prikloni i upravi svojoj dobroj i plemenitoj celji. Zaključenje je dakle uprav patetičan dio besjede, imajući tu namjeru, da trone srce i pokrene u njem čuvstva ili strasti (afekte).

U obće — zadatak je zaključenju dvojak ili kratko ponovljeno p o b r a j a n j e (što su stari zvali „anacephaleosis, recapitulatio“) ili p o b u d j i v a n j e srca (što su zvali „amplificatio epilogi“). Prvo se tiče razuma, a drugo srca i volje.

U pobrajanju pribira govornik razsute i razmetnute misli ujedno, stavljajući ih u jednu točku radi shvaćenja i pamtenja, t. j. povorava osovne misli i glavne dokaze, da bi tako u skupu i u nekoliko rieči usredotočeni, silnije djelovali na razum, nego što su prije u besjedi razstavljeni. Pobrajanju nije mjesto samo u zaključenju, nego se često stavlja i pri krajevih glavnih dielova naročito onda, kad se tema sastoji iz mnogih ili povećih odsjeka.

Što se tiče pobudjivanja, kao što god je besjednik poradi razuma pribirao glavne dielove u jednu točku: isto će tako pri svršetku svoje besjede i u srcu slušaoca búditi čuvstva ili strasti (afekte) radi postizavanja osobnog dejstva, koje je sebi predpostavio. Tu se on služi svimi pomoćnimi sredstvi, što riečitosti stoje na usluzi, da plieni uobraženje, trone srce, potrese dušu i pobudi one afekte, što mu odgovaraju celji i namjeri, (žalost, gnjev, užas, očajanje, mrzost, kajanje itd.) Glavna sredstva pobudjivanju srca ovo su: Prije svega valja govorniku živo izobraziti svoju težnju sa svimi okolnostmi, koje joj pripadaju; jer što bude silnije, življe, uočljivije opisivanje i predstavljanje predmeta, tim će pouzdanije pobuditi slušaoca, i volju mu k djelovanju prikloniti. Drugo: vàlja mu pokretati u srcu i duši slušalaca moralne pojme i čuvstva o pravičnosti, slobodi, slavi, ljubavi k otačbini, pobožnosti, poštenju itd.; jer besjedniku nije nikad dozvoljeno, da se zauzme za ono, što je suprotno pravici i čestitosti. On mora dirati u najtanje živce prirode čovječje; mora potresati ne toliko sredstvi sa strane, koliko izražaji svojih sobstvenih čuvstvovanja; pokazujući, da i u njogovu srcu vlâda ista strast i isto oduševljenje, kojim je on nauman, da zadahne svoje slušaoce. Glas, lice, spoljašnost i svi pokreti tjelesni moraju dakle ne samo nositi na sebi znake od onog afekta, što ga je rad buditi: nego sve to mora da je skopčano sa vještim, živahnim i oduševljenim govorom tako, da slušatelji na čas isti sebe zaborave. — U obće oratoru (govorniku) je nuždno poznavanje srca čovječjeg i svake strasti, njenih tajnih póbuda i uzroka, postanka i hôda, posljedice itd.

Strasti po sebi ili su prijatne ili neprijatne. Prijatna strast postaje iz kakvog dobra, kad ga sebi u veliko živo i uočljivo predstavljamo; a neprijatna postaje iz zla, što

ga sebi istim načinom zamišljamo. Ako je orator rad, da prijatnu strast pokrene: mora slušaocu da predoči to dobro — živo, silno i u svojoj veličini: ako li je rad, da čini tome protivno; on mora sa obratne strane iznieti mu pred oči sve zlo, što se daje naći na stvari, o kojoj govori. Tako ljubav neće prije pobuditi, dok nepokaže ljepote, savršenstva i sva prijatna svojstva stvari, koju je rad omiliti. Mrzost, kao ljubavi suprotnu, pokrenuti će samo predstavami o nesavršenstvu rugobi ili ubitačnosti stvâri. Istim načinom postupati će i sa ostalimi strastmi: strahom ili nadanjem, radošću ili žalošću, negodovanjem ili sažaljenjem, preziranjem ili divljenjem; pa prema prirodi svake i upravljati se. Najposlje po razlici težnje besjednikove valja i razne strasti pokretati. Tako n. pr. u pohvalnih besjedah búditi će čuvstva: ljubavi, dívljenja, podražavanja i radosti. U pokudnih besjedah: mrzost, preziranje i negodovanje. U političkih: povjerenje i nádanje, ili strah i odvraćanje. U sudskih besjedah po razlici predmeta, lica, i stvari: ljubav ili mrzost, negodovanje ili sažaljenje. V.

Primjeri pobudjivanja:

(Besjednik proti fanatikom, koji su ognjem i mačem vjeru razprostirali, budi afekt grožnje i užasa ovako:

„Većina krvi, što je ikad zemlju pòkapala, prolivena je s tog fanatizma. I opet velim! Taj je fanatizam iztrebio sobom više ljudskih života, nego što ih je igda mač poubijao, no što ih je voda potòpila, no što ih je vatra potámnila. Vi, gospodo, kao da sumnjate o istini mojih rieči. Daj da vidimo, jel' tako. Otvorite svekolike knjige historijske, gdje su dogadjaji staroga i novoga svieta ubilježeni: pa ćete na svakome listu naći krvave svjedočbe o fanatičkih ratovih. Evreji klaše se s neznabošci, neznabošci s kršćani, kršćani s Turci, od pamtivieka, pa bez prestanka. Često jedan fanatizam bi proti svim, a svi biše proti jednomu! I šta ga krvi oko toga nije proliveno? Podjite sa mnom kroz sve dielove svieta, po svoj suhoj zemlji, po svih naselbinah, otocih. Šta drugo da ugledate očima do razkopane varoši, opustošene zemlje, krvlju natopljene rieke? Sve su to žalostni tragovi krvoločnih ratova fanatičkih. Svi narodi izlaze vam na oči sa razbijenimi glavami: i ako ih za uzrok nevolje pitate, jednim će glasom odgovoriti: **da su** s fa-

natizma ograjisali. U Aziji pokazao bi vam Japan čitave stògove tisućami posječenih glava kršćanskih. U Africi od Saracena poubijani kršćani mogli bi prolivenom krvi sredozemno more obojadisati. U Americi nije kadro sve amo dovučeno zlato, da broj od milijuna ljudi izplati, što sa fanatizma svoj život pogubiše.

A šta da rečem o Evropi? Ova od svih većma ojadjena strana svieta, bješe u svako doba krvavo pozorište ratovom fanatičkim. Neću da pominjem strahovite one gonitbe iz starih vreména. Obilazim i tiranske gospodare rimske, koji često u jednom danu više ljudi pognjaviše, no što ih se godinami rodilo. Samo bojevi, vodjeni današnjim danom ili bar za vremena naših otaca, daju nam očigledne svjedočbe o tom. U Španiji bjesniše prvo Mavri proti kršćanom, pa onda ovi proti onim. Pa kako? Ne puše li se jošte spâlišta, što ih podpali užasna inkvizicija prije toliko godina? U Francezkoj sve još otresa od krvi Hugenotske! Zar ne znate, Sejna nije vode dosta imala, da spere ulice priestolnici od mlazeva krvi groznih svatova parižkih? A koliko glava stade ono Englezku i Škotsku, dok je protestujuća religija samo korena zàhvatila? Pa šta mislite, kolik broj od leševa imala bi da nam pokaže Nizozemska (Niderlandska), samo sa fanatizma groznoga hercega od Albe? A Germanija! uzdisala je tu doskora nad silnom krvi gradjanskom, prolivenom za tridesetgodišnjega rata vjerozakonskog" itd.

(Mirabo, proti državnomu bankrotstvu u skupštini, pokreće afekt s t r a h o v a n j a, zatim u ž a s a, pa o č a j a n j a):

„Gospodo, poslušajte jednu rieč, samo jednu rieč! Pljačkanje i istezivanje za dva stoljeća izkopaše provalu, koja prieti, da proguta kraljestvo. Ta užasna provala mora da se zajazi. Evo dakle spiska francezkih pritežatelja zemálja! Izber'te medju njimi najbogatije, da bismo manje gradjana žrtvovali. Ali izber'te! Jer, ne mora li se mali broj na svoju propast skloniti, da bi se spasilo množtvo? Dobro dakle! Ove dvie tisuće plemića imaju toliko, da deficit podmire. Obnov'te opet poredak u financijah, mir i blagostanje u kraljestvu. Uništite, koljite, bez sažaljenja ove žalostne žrtve! Zgruvajte ih u provalu, pa će se ona zaroniti! Vi se stresate od užasa? A zar ne vidite, da ćete se sto put većim bezzakonjem okáljati, ako bank-

rotstvo objavite; ili što je još grdje, ako ga neizbježnim učinite, a ovamo ga ne objavite?“ (Vujić.)

(Burke proti pravcu slobode u duhu francezke revolucije u parlamentu, pobudjuje čustvo negodovanja i ljutine, zatim sažaljenja, pa očajanja):

„Otrov revolucije ne zadovoljava se prostimi žrtvami; njegova žaoka traži ono, što je plemenito, ponosno, liepo na zemlji; ono, što je točno izpitano; najsvetije sveze u životu, i neće ništa da poštedi. I ja evo na pragu groba, utrudjen poslie tridesetgodišnjeg poštenog rada za Englezku i za slobodu — tražih sebi nasliednika, kojemu bi zaveštanje mojih briga, mojih nadanja, mojih tajnih misli ob ovome vieku i ovoj mojoj otačbini spokojno predati, i komu bi reći mogao: Dovrši, ti sretni, što sam ja odpočeo! — Ja ga nadjoh; osamnaest godina nosio je on moje zaveštaje i mene, kao obraz oca svoga na srcu — buna buknu, i ja ga više ne imàm; sám sam sada; moja je krv izumrla u ovom domu; ja umirem bez nasliednika.“

Pobrajanje: (Ciceron u besjedi „pro leg. Man.“ pri svršetku prvoga diela).

„Razsudite dakle, hoćete li još posumnjati, da svimi silami pregnete na onaj rat, kojim se odbranjuju: slava imena vašega, bezbjednost saveznika, najveći prihodi državni i dobra tolikih gradjana zajedno s republikom?“ Pa malo dalje: „kad je dakle rat tako nuždan, da ga moramo dovoditi; tako opasan, da nam se na um uzeti valja, i kad možete za njega izabrati onakvog vojvodu, koji ima vrloga vojničkoga znanja; osobitog prirodnog dara; najsjajnije uvaženje i neobičnu sreću: hoćete li još sumnjati, Kviriti, da se poslužite tolikim blagom darovanim od bezsmrtnih bogova za spasenje i unapredjenje republike?“

Zaključak: „Ja, gospodo, silazim veleć gospodinu Manteroli: prije nego danas odavle odidete, morate nam svim jednu molitvu Bogu izmoliti. Da sam ja svećenik, da sam ja crkovnik kao vi, da ja zastupam svećenstvo i sbornicu pretvaranu u crkvu kao vi — podigao bih ruke prema nebu te bih molio: Blagoslovi Gospode! ove zakonoše, koji uzpostavljuju vjerozakonsku slobodu, koja no je jedan dio tvoje ljubavi, blagoslovi ove zakonotvorce, koji pomiruju sve razrede.

sve ljude medju sobom: blagoslovi one zakonodavce, jer rade za sve ljude: blagoslovi je, jer, kada udjelotvoruju velike ideje čini, približuju se tebi ter oživotvaraju na zemlji dva od tvoga nepribliživoga i savršenoga bića proizlazeća načela (principija): ljubavi i pravice." (Castelar o slobodi saviesti.)

§. 61. Vrsti besjede.

Vrlo je težko, a po gotovu i nemoguće sve vrsti besjedâ podpuno nabrojiti, kao i kakvoj danoj rieči rod joj označiti; jer kao što je misao u izboru predmeta slobodna: tako su joj i slobodne forme, u kojih se pojavljuje. U starih Grka i Rimljana bijahu tri roda besjeda: pohvalni, politički i sudski: („tria sunt genera causarum: judicii, deliberationis, laudationis" Cicero). Prva dva roda: pohvalni i politički procvaše u Ateni, a posljednji: sudski u Rimu. Predmet je sudskim besjedam pravo, i o njem rješava kakav sud; predmet je političkim govorom otačbina, i o njoj rješava koja vlast državna; a predmet pohvalnim besjedam posve su slučajni, i o njih rješava sam besjednik sa svojimi slušaoci. I ako su ovu diobu stari retorici izumjeli i više ju na svoje okolnosti udesili, ipak se dade ona usvojiti i u naše vrieme; pa bio predmet besjedi: osoba ili djelo; poučavanje i tješenje; pohvala ili pokuda; korist ili štetnost, ili koji drugi pojav iz fizike ili morala. A postankom Hristove nauke postade još jedan novi, klasičnomu vremenu nepoznat bivši, rod rječitosti, kojoj je predmet Bog, i ovo: duhovna ili crkvena rječitest, inače propovjed.

A) Pohvalne besjede.

U ovaj rod idu sve tako nazvane slučajne besjede, kojim ne ima unapred odredjenoga predmeta. U njih govori besjednik ma kakvom prilikom ili danim povodom nekoga dogadjaja, kao što je n. pr. svetkovina, smrt kakova znatnoga čovjeka itd. Težnja mu je u obće — ne toliko sklanjati volju slušalaca na nešto — koliko ubedjivati ih o nečem; a tema je obično pohvala ili pokuda kakve ideje, kakve osobe, ili stvari, ili kakova dogadjaja. Latini nazvaše ovaj rod „genus demonstratorum" jamačno s toga, što je tu besjednik skoro posve slobodan i samostalan, kako u izboru predmeta,

*

tako i u svom izlaganju i dokazivanju. U starih Grka i Rimljana, a po ugledanju na njih i u novija vremena znatno se umnožio broj pohvalnih besjeda. One su se nazivale i: **panegirici** (od: sve — i sbor ili: svetkovanje); a svrha im je bila, proslavljati one junake, koji se na bojnom polju za otačbinu odlikovaše; ili inače velike ljude, a ponegda i čitav neki razred ljudî. Takove bijahu besjede Perikla u slavu izginuvšim na Maratonu, i besjede Gorgijasa u slavu junakom Salaminske bitke. Stari su umjeli naročito poslužiti se čuvstvom pohvale, što je čovjeku veoma svojstveno, te buditi u sugradjana ljubav i volju k vrlinam. O njihovih igrah olimpijskih pojete kazivahu svoje stihove. Tamo je i Herodot pročitavao svoju historiju sabranim starcem u hramu Jupitrovu. Od grčkih oratora proslavio se svojimi pohvalnimi govori Isokrat; a od Rimljana Ciceron, Plinij i Tacit. U Rusa poznate su besjede: Lomonosova — Petru Velikomu i Jelisaveti; Karamzinova Katarini II. i besjede: Mrzljakova i Širinskog. U nas Hrvata se Kurelac a u Srba Grujić na glasu.

Besjednik ako hoće hvalom da preuznosi vrline i djela kakova odličnoga čovjeka, mora na umu imati, da bûdi u slušaocih divljenjė prema velikim djelom i zaslugam, pa tim ujedno i da priklanja volju njihovu na takva ista djela narodna. Slaveći svojega junaka, valja mu prije svega obzrieti se: *a*) Na njegovo **rodjenje**. Ako je slavne porodice, valja mu kazati, da nije od svojih prednjaka ničim manji, i da im ni u čem ne ustupa; ako li je od malih i neznatnih roditelja, valja pohvaliti, što se je jedino veličinom svojih djela uzvisio, i sebe znatnim i učenim učinio. *b*) Valja uzeti u smotrenje njegovo **vaspitanje**. Ako mu je ovoga posve nedostajalo: to se on proslavio neobičnim talentom i sobstvenom snagom duhovnom, uklonivši s puta svake prepone. *c*) Za tim hvale se: njegova narav, djela, uljudnost, privatan mu život i odlična svojstva: umiljatost, vladanje i ostale vrlosti. A ne treba ni ovo s uma smètati, da sve što je bogom dano i što se zove prirodni dar, kojim nas promisao obdario, a bez svake naše trudbe: ne čini nikad čovjeka toliko odličnim, već da sve stoji do toga, jesmo li mi, i u koliko smo sami na dobro upotrebili. *d*) Što god je koja crta od karaktera ili koje djelo uzvišenije i redje, tim veće hvale zaslužuje i veličanja je dostojnije. S toga preuz-

nositi volja naročito preduzeća i pregorevanja sebe sama, gdje čovjeka nisu rukovodile namjere sebične i samožive, no čista ljubav i plemenita težnja za onim, što je obće i po svakoga dobro. *e*) Ako je besjednikova namjera, da nad kim pokudu izreče, može istim načinom postupati: samo što će mjesto otvorenih boja uviek služiti se suprotivnimi. Na pr. razvratan i opak čovjek, ako je od nizka roda, postat će još manjim i ništavijim; ako li je roda znatna i odlična, još mržim i kazni dostojnijim. U obće o pohvalnicah još je Ciceron dobro primjetio, da imaju hvalami preuznositi samo prave ljudske vrlosti, a nikako blaga slučajna, niti preimučtva spoljašnja, kao što su: vlasti, sile, bogatstva. A kad se baš hoće i ova da preuznose: onda sva ciena neka im se polaže samo u plemenitom i kriepostnom njihovu upotrebljenju „non extulisse se in potestate; non fuisse insolentem in pecunia; non se praetulisse aliis propter abundantiam fortunae."

U rod pohvalnih besjeda idu i: nadgrobne, naučne ili akademijske; pozdravne, zahvalne, vojničke i sve ostale kratke rieči, koje ćemo ovdje nazvati prigodne (privestva), što se ma kakvom prilikom govore. Njih može biti onoliko, koliko ima povoda, kojimi postaju, kao: besjede pri vjenčanju, krštenju; prilikom stupanja profesorskoga na katedru ili prilikom praštanja i ostavljanja katedre; pri raznom čestitanju, raznih uspomenah itd. Mi ćemo govoriti samo o važnijih i najobičnijih, a to su:

a) Nadgrobna besjeda.

Nadgrobna je besjeda ona, što se govori prilikom pogreba ili prilikom godišnje uspomene, i to ili u crkvi o opelu iliti pri grobu kakve umrle osobe. Nadgrobnoj je besjedi zadatak, da oda pokojniku zasluženu hvalu, dakle: da predstavi zasluge i vrline odličnih ljudi; a to sve radi toga, da se i drugi ugledaju, pa da im slieduju. Kao u svezi sa ovim i radi utjehe, stavlja se još slušateljem živo pred oči, kako je slava ljudska sujetna i ništava, kako zemska veličina samo za kratko traje, i kako je časkom ne staje. Još stari retori odrediše joj sastavne dielove, koji joj po suštini kao tužnoj besjedi priliče, a to su: tuga, pohvala, tiešenje i svjetovanje. Pohvala daje se pokojniku; tiešenje srodnikom i prijateljem; a svjetovanje prisustvujućoj publici, da se ugleda

na život pokokojnika, pa da živo pamti i sjeća se vrlina njegovih.

Ova besjeda daje govorniku shodnu, važnu i liepu temu. S toga se obično javlja u njoj sva sila i krasota riečitosti. Orator (govornik) ne mora potanko opisivati život slavljenog pokojnika; on predpolaže, da je slušaocem to poznato; samo nastoji, da odlikuje, uzvisi i dostojnim načinom oda hvalu njegovim vrlinam i odličnim svojstvom, predstavivši točnu i živu sliku njegova karaktera, i ukrasivši svoju istinu svimi ljepotami mudrosti i riečitosti. Samo u crtanju djelâ neka se pridržava istine a nikad ne ponizi do laskanja i podla ulagivanja.

Tužna besjeda obično se započinje izjavami težke žalosti i ucviljenosti, a to biva ili nekim naprasnim uzklikom, ili navodom kakovog važnog teksta ili oštroumne misli o tom, kako je nepostajana sudba čovječja; iliti opisom potrebne svečanosti, njenih priprema, ozbiljne tišine i tužno-mukloga ćutanja publike, što uliva u srce slušalaca neki tajan, osvećen i pobožan strah; ili najposlie navodom nekih okolnosti, što su smrt pokojnika pratile. Tako nadgrobnu hvalu imperatoru Todosiju počinje govornik: „To je dakle ono, što nam zemlja pretijaše strahovitimi trusi, što nam nebo grožaše provalami svojih oblaka, što nam ona neobična po licu zemnome tama navješćivaše: jer imperator veliki hoće carstvo zemaljsko da promjeni sa nebeskim“ itd. Srodnike i prijatelje pokojnikove tiešit će ili milom uspomenom slavno provedenoga mu života; ili znaci odličja, što su odavani vrlinami njegovimi; ili zaostavšimi sinovi, kćermi i unučadi, na koje kao naslědno prelaze i vrline očeve. Najposlie želi mu se pokoj duši i vječno naselje medju blaženimi, a na zemlji obećava dug spomen zahvalnih srca, u kojem će živjeti i sa one strane groba.

Tužna besjeda dovodi svoj postanak od starih Grka i Rimljana; Atinjani upravljali su je ponajviše ne na lice pojedno, već na množinu svojih junaka, koji padoše u borbi za otačbinu. Takva je naročito ona Periklova u Tukidida. Kod Rimljana postala je na skoro praznom ceremonijom i podlim ulagivanjem, počem je govorena ma kakvu čovjeku, poznatomu sa svoje vlasti i sile, sa stanja i položaja političkog. Od Grka osim Perikla i Isokrata čuveni su Lizije i Hiperid. Medju sv

oci odlikovani su: Grigorije, Nazijanzini, Jeronim i Ambrozije. U novije doba prvo mjesto zauzimlju Francuzi: Bosuet, Masiljon, Flešje i Burdalu. Od Rusa Teofan Prokopović Petru Velikomu; Anastazije; mitropolit Filaret.

b) Naučna ili akademijska besjeda.

Akademijska besjeda govori se u svečanih sborovih učenih ljudi i družtva, ponajviše prilikom kojeg školskog praznovanja, kao što to češće biva na sveučilištih i akademijah, u licejih i gimnazijah. Zadatak joj je, da u vidu naučnom izlaže vrline predmeta iz oblasti znanja, nauke ili vještine, bilo u obće ili naposeb. Poglavita je dakle svrha poučavanje, a ne pobudjivanje; na prema tomu valja ju udeševati. Liep i ukrašen govor ne vriedi ovdje sobom toliko, već misli — koliko je moguće — nove, zgodne i zanimljive, koje teku samo iz ideje onoga, što je sobom dobro, istinito i liepo. Ovakve besjede ne daju se kojekako govoriti; one moraju osnovane biti na planu dobro smišljenom, valjano sklopljenom, i vješto izvedenom tako, kako će publika ne samo ponimati i razumjeti, nego i lasno u pameti zadržati Samo se po sebi razumije, da su slušaoci ljudi obrazovani, prijemljivi za sve one, što je plemenito i uzvišeno.

c) Privestvo (die Anrede, Harangue).

Privestva zovemo one kratke besjede, kojimi govornik pobudjuje naročite osjećaje u srcih svojih slušalaca, te im volju sklanja na neko preduzeće. Tema je privestvu obično prosta, koja se ne da podići na pravu, veliku besjedu; ili koja u trenutku postaje, pa se u trenutku i rješava. Po suštini stvari, privestva se odlikuju energijom osjećanja i pljenivim govorom. Ona izlažu u kratko okolnosti dogadjaja, bez svakog odugovlačenja i bez dokaza, koji postaju izlišni ondje, gdje su svi unapred ubedjeni. Poglavita su im dakle svojstva: zbivena kratkost i punoća misli; živost i sila u izrazu, i improvizacija. Ovamo idu sve: pozdravne i zahvalne besjede; razna čestitanja, koja obično govore mladji svojim starijim; najposlie i oni pozivi, što ih razpisuju vladari svojim podanikom; ili prikazi, kojimi se vojskovodje obraćuju na svoje vojske u ratna vremena.

Od svih ovih vojnička rieč odlikuje se osobitom brzinom uobraženja, silom i odvažnošću misli i osjećanja. Slog

u nje ima biti: bistar, kratak, a snažan. Vojvoda besjednik mora da je vješt, pa da se okoristi slučajem i okolnostmi. Predmeti su njegovoj rieči: dom i zavičaj, vjera i crkva, grobovi predjâ i slava njihova, mir i sreća ili jad i nevolja porodica, pobjede izvojevane i buduće, slava pobjednika ili stid pobjedjenika; a povrh svega lični primjer hrabrosti — bit će mu uviek najljepše zaključenje. U kratko: vodja se često u nuždi nalazi, pa mora u trenutku da napomene sve, što je kadro dovesti vojnika do pregorénja sebe sama.

Zbivena kratkost.

Junaci, ja sam s vami zadovoljan! Vi svoje orlove ukrasiste neumrlom slavom! Vojska od sto tisuća ljudi pod upravom ruskoga i austrijskoga cara potlačena je za ne puna četiri časa; što od vašega mača izbježe, našlo je smrt u jezerih. Četrdeset zastava carsko-ruske garde, sto i dvadeset topova, dvadeset gjenerala. više od trideset tisuća zarobljenika, dobiti su ovoga vaviek znamenitoga dana. Ta tako hvaljena i brojem pretežnija pehota cielota, ne mogaše vašim udarcem odoleti; i tako se odsad ne imate više bojati suparnika. Vojnici! Kad me je francuzki narod carskim viencem ovjenčao, ja se povjerih vam, da bi svagda u cielosti sačuvao slavu njegovu, koja mu cigla mogaše važnosti dati. Junaci! skoro ću vas odvesti u Francuzku. Tamo ćete biti predmet najmilije mi brige, i samo vam valja izustiti: „ja sam bio u bitki kod Austerlica“; pa da vam se odgovori: „i ovaj je hrabar“.

Improvizacija.

Kad ono sila Filipa makedonskoga poče groziti slobodi Grka i drugih susjednih naroda, pošalju Vizantinci poslanika u Atinu, da privoli narod na savez s njimi proti Macedoncem. Tek što se ovaj poslanik sabranomu narodu pokaza, te da svoju jamačno dobro smišljenu besjedu govori; al se u lahkomišljenoj gomili na jedan put digne kikot zbog njegova odveć malenog uzrasta. Tu bi sad uzalud bila i najboja besjeda, i besjednik bi bez prisustva duha morao celj promašiti. Besjednik dakle, shvativši odmah okolnosti mjesta i slušalaca, prodje se svoje sastavljene besjede, pa im počne ovako od prilike improvizirati: „Atinjani! vi vidite, kakva je žalostna moja

figura; no moja je žena još gora; pa opet kad se nas dvoje zainatimo, ciela nam je Vizantija mala. Sad razsudite, kakve bi jade i pustoši medju Grci počinio onakov nemiran i vlastoljubiv čovjek, kao što je Filip, kad nebismo mu mi na put stali itd.“ Ova šaljiva dosjetljivost više je učinila, nego što bi i najbolje smišljena besjeda.

Lakonizmi.

Hanibal u oči Tezinske bitke, kad je opazio, da mu se vojnici počinju bojati od mnogobrojnih legija rimskih: „Drugovi moji! Nebo mi obećava pobjedu. Ne nam — no Rimljanom valja se bojati. Pogledajte na polje bojno, tamo ne ima utočišta za strašljivce. Svi do jednoga ćemo izginuti, ako ne pobjedimo. Šta može da bude pouzdanije od takova predznamenja za očiglednu pobjedu? Što može da bude vjernije od takve svjedočbe, da nas zaštićuju nebesa? Bogovi nas postaviše izmedju pobjede i smrti.“

Cezar u bitci na dolinah Munde proti mladjemu Pompeju, sinu Pompeja Velikoga, spazivši da mu legioni uzmiču, poviče: „Šta! zar djeci da predate svoga vojskovodju, koji je s vami u ratovih osiedio?“

Suvarov za bitke na Rimniku, opažajući, da divlji i zvjerski pogledi Janičara, opijenih opijumom, zadaju straha ruskim vojnikom — poviče im: „Drugovi! ne zàgledajte u oči dušmanu, motrite na grudi njegove i tu štikami bodite.“

Karagjorgje o skupštini g. 1805. u Smederevu, videći da mu se gleda vlast iz ruku da uzme, obkoli sa svojimi momci onu kućicu, gdje je senat bio, i promolivši kroz prozor puške u kancelariju, poviče: „Na polje — kojekúde — lasno je u vrućoj sobi uredjivati, nego da vas vidim sutra u polju, kad Turci udare.“ Poglavice obore oči preda se, i tim se cio razgovor prekine.

B) Političke besjede.

U red političkih besjeda idu sve: državne, stare narodne i novije parlamentarne besjede. Zadatak im je u obće korist državna. One su naročito od potrebe, kad zemlji grozi kakva opasnost, kad vrieme sobom navaljuje, pa se moraju odsudne mjere upotriebiti, kad strasti partaje u zemlji razpaljuju, ili je predlog, da se susjednomu narodu rat

objavljuje; tada se uviek predhodno pita: da li je to probitačno ili ne? Čega se ima bojati, čemu se ima nadati? Od kolike su snage pomoćna sredstva zemaljska, a od kolike one neprijateljska? Da li neće pogibelj, kojoj se izlažemo, veća biti od štete, koju smo pretrpili? itd.

Primjerom političkim besjedam mogu služiti besjede Demostenove o vojevanju proti Filipu, Ciceronove o deobi zemalja proti tribunu Rulu i druge. U Francézkoj, a naročito Englezkoj ima mnogo uzornih besjeda političkih.

C) Sudske besjede.

Ovaj rod besjeda izpituje ono, što je pravo ili nepravo, i tu besjednik ili obtužuje koga, ili ga zaštićuje. Zadatak mu je dakle, da pravda gradjane, koji su nepravedno s čega okrivljeni; ili da okrivljuje one, koji su pogazili zakon bilo gradjanski bilo krivičan. Pa s toga hoće se od besjednika, da osim znanja zakona zemaljskih dobro poznaje sviet i ljude, njihove strasti i sebične namjere, često i sakrivene unutrašnje osjećaje i pobude srca čovječjeg, pa da ne smetne s uma i najmanje sitnice i okolnosti, ako su pratile onaj postupak, što ga on opravdava ili okrivljuje. I ne ima na svietu šta ljepše ili plemenitije, nego laž obarati i čovječji život spasavati. Tisućam ljudi može se život u trenutku uništiti; a kako je često potrebno neumorno pamtenje, mnogogodišnje izpitavanje i naprezanje najplemenitijih sila naših, da bi se samo jednog jeditog čovjeka život spasio!

Sudska riečitost procvala je takodjer u starih, a osobito u Rimljana. U naše vrieme, gdje postoji javan i ustmen sudski postupak, postoji i sudska besjeda. Uzornimi primjeri u ovom rodu služe nam besjede Ciceronove: za Rosija Amerina, Milona i Ligarija; za Arhiju pojetu, Fonteja; proti Katalini, Veresu i tolike druge. Kao obrazac tužbe i obrane uzima se još: Eshuhova besjeda proti Demostenu, i ovoga obrana.

D) Duhovne besjede

Duhovna ili crkvenska riečitost, kao što je rečeno, ima svoj postanak u prvobitnoj crkvi Hristovoj od sv. otaca i velikih učitelja crkvenih, kao što su naročito bili: Vasilije V., Grigorije Bogoslov i Iv. Zlatoustni. Predmet su ovoj riečitosti:

mjesta sv. pisma, učenje vjere, razprostranjivanje kršćanskih vrlina i ostalih uzvišenih istina, što čovjeka spasavaju. Vrsti su njene: Omilije, t. j. kratke poučavajuće besjede, ponajviše izvedene iz kakova teksta sv. pisma, a sa praktičnimi opomenami; ili propovjedi, t. j. podpune i savršene dogmatičke besjede. Duhovna besjeda potrebuje temeljitost znanja po svih strukah bogoslovije; gdje se ona i predaje u vidu osobite nauke, tako nazvane „Omilitika“, koja daje naučno uputstvo, kako valja sačinjavati propovjedi.

Govor Hanibala svojoj vojsci, kad je trebalo preći gore Alpinske. (J. Liv. XXXI. cap 30.).

Ne znam kakav na jedan put strah vas da napade, vas, koji se nikada strašili niste! Tolike godine ste vojevali i dobivali niti se dali pokrenuti iz zemlje Iberske doklegod sve joj krajine ne otmete, sve joj narode ne pokorite, te tako obadva joj morja ne sastavite. Pak kad poslie dočuli bijaste kako Rimljani ištu, svaki vas njihovih da dopane ruku, koga je god pri Saguntu bilo, kad ga otimaste: tada se vi pomamiste, ni, dok brže vodu Ibersku ne predjemo, mira ne imaste; te bi se svaki vas bio zagrozio, tako vraga da će zatrti i trag mu zamesti, da mu se poslie ni za ime ne dozna; samo da ne bude više te nevolje ni toga jada po svietu. Tad se nikomu vas daleko ne vidjelo, a bilo nam je poći suncu od zapada liepo do njegova istoka. Pak sada, kad već onoliki put predjoste; kad dubrave Pirenejske, koje su pune ljutoga pustahije, sretno prevaliste; kad tu toliku Rodansku rieku, gdje vam tolike tisuće Vlahov na brodu stajahu, da vam se opru (a i voda sama po sebi valovita, preći se ne da), pak ju vi ipak prebaciste; te iste već gore alpinske gledate, od kojih jedna žica ista vam je Talija sama — to vi sada zar kad smo došli dušmanu pred vrata, sada da sustanete i dalje ne idete? Misliti valja da su gore alpinske drugo, što no brda i vrhovi! Reci ko, da su štogod i višje od gor Pirenejskih, ali do neba lje ne dopiru, niti su takve, da ih čovjek prešao nebi. No vi koji mislite da ako i bude možebit traga ovdje kakvû oraču i stoci kakvoj, to da je opet težko i čovjeku tudaj proći a vojsci ni kako; vi, rekoh, koji tako mislite, evo ove mi gledajte poslanike! Jesu li oni na kreljutih ove gore

preletili? ili ako ne oni, mislite možebit njihovi stari, kad su Taliju, koju sad oru, naseljivali? Nisu je prelitali, no su je prehodili, a to ne jedan po pojedan no uz veliku družinu, sa djecom i sa ženami, kao kad se narod seli, i sretno se preseliše. A vi koji ste vojska, pak ni što nosite niti što pratite krom onoga što će vam uz rat, vi onudaj da ne prodjete kud je roblje prošlo?

Što ste vi toga za punieh osam mjeseci podnosili i stradali, samo da uzmete Sagunt! a sad kad je do toga da uzmete Rim, što je cielomu svietu glava, sad da vam bude kakve muke i neprilike? sad da se obustavite? Ta njega su Vlasi jednom oteli, a sad Punski junak da zateže pak ni blizu da mu nesmie? To vi sad il' priznajte, da je drugo srce drugo junačtvo u one čeljadi, što ju onomad predobivaste, nego u vas — ili mi se dotlje neustavte dokljegod mi ne dodjete do Tiberske vode i do zidov Rimskieh.

Belovci Juliju Cezaru.

Nemoj na nas još kakvom i drugom osvetom! neka ti je dosta, što ti ovu sami ponudismo; jer kako si ti milâ i dobrostivâ srca, to nas ona, da smo znali mirovat', s tvoje strane i bez našega draženja nikada nebi ni opekla bila. Od poklę nam se konjanici onomad pobîše, sasvim smo ti onemogli. Pješaka, sve bolji od boljega. mnogo tisuć izgubismo te jedva glasnik preostao. No uz toliku biedu ipak nas je jedna sreća našla; što je u tom boju nestalo Korije, koji svemu zlu uzrok i bijaše. i narod podbunjivaše; jer za njega živa nikad mi starešine toga ne opravismo, što ga je mogao; a uz prostu čeljad! (Preveo Fran Kurelac).

Odgovor Cesarov.

Istom je godina, što se uz druga plemena vlaška i vi s nami zaratiste; no vi ste od svieh najtvrdokorniji bili; pak kad svi drugi popustili te se predali, to se vi još ni tad osviestiti nehtijaste. Znam ja, niti mi treba vašega tuj izpričivanja: da je najlaglje na onoga krivicu odbijati, koga već nije; no znam i to, da kad knezovi neće, kad starešinstvo ne da, kad se svi pametniji ljudi u narodu opru: da ni prosta čeljad onda rata uzpiriti ni povesti ne može. No za sad drugom osvetom na vas neću, kad vam je i ova, kao što sami velite, po vas

došla. (Preveo Fran Kurelac iz Julija Cezara Comentarii lib. VIII. cap. 21. i 22.).

Govor Velikoga Lesandra.

Ja vam se nešto zamislih; u gorji čas po mene nego po dušmana! No kad je sila, ne imaš kudaj mnogo da ga mísliš. Kad je rat, uzmi vrieme kako je, za prebor ti ga ne ima. Istina je, odmeću se Baktrijanci, kojim smo za vrat sjeli; no loša im sreća pokazuje, u koga je junačtvo. Neka mi danas Skite ostavimo i drugud okrenemo, morali bi sutra gledati, kako nam se smiju odmetnici, gdje im se vraćamo. Ako li pak predjemo tu Tanajsku vodu, s njimi se pokoljemo i Skite sataremo, te tako dokažemo, da nas predobiti nije: reci tko onda, da Evropa naša nije? a onaj se vara, koji misli, da nam glas puta preteći te nas proslaviti neće. Što je ove vode, a kako smo preko nje, Evropi ti ga zapadosmo! Da toga i nepominjem, što bi mi Oziju (Aziju), po drugom — prilika je reći — svietu slavu si dizali; te bi tako, što ista, rekao bi, narav za toliko vrieme razdružila bijaše, jedna dobra bitka za čas opet sastavila. No boga mi! ako malko začamimo, skočiše nam Skite liepo za ledja. Jesmo li mi jedini, koji vode da preplivamo? Čim se dosad pomagasmo, to će i odmagat Tko ne zna boj da bije, zla ga sreća nauči. Iz roba junak niče. Onomad pokazali smo obojici, kako se voda prehodi, pak ako Skite ne uzlove za nami: naučit će ih Baktrijanci. Pak još i to: u ovaj mah samo im jedna vojska ide da im pomogne, ono drugo tek će doći. To bi mi, da se okanimo rata, još ga podpirili! Pa što bi trebalo, mi da zavojštimo, zavojštili bi drugi nas. Sad vidite, kuda ja mislim. No strah me je, da Makedonci ne pristanu na moju; jer me nisu vidjeli, od pokle sam ranjen, da bi bio il konja posio il na nogu stao. No ako vi za mnom, braćo, ja sam zdrav; dosta sam jak, i to da podnesem. Ili ako mi je sudjeno, da umrem, uza što ljepše da ginem, neg uz ovo? (Preveo Fran Kurelac iz Kurtija lib. VII. cap. 7.).

Govor poslanikov naroda Skitskoga Velikomu Lesandru, nebi li ga kako odvratili od rata. (Curtius Lib. VII. cap. 8.)

Da su kako bogovi dali, te se budeš rodio onolikâ struka, kako si lakomâ srca: ni svega svieta dosta ti nebi. Jednom

bi rukom hvatao istok, a drugom zapad, pak kad bi sve to zadobio, žarkom bi suncu tragove uhodio. Ma i ovo što te je, mira neima. Iz Evrope srneš na Oziju (Aziju. Gledaj pievanja Crnogorska); iz Ozije opet u Evropu; pak kad ljude obladaš, to ćeš vojevati sa gorami, sa sniegovî, sa vodami i zvjerinom divljom. Nisi uzeo na um, da velika stabla dugo i dugo rastu dok narastu; a za čas je posiečeš! Nije mudro, zagledati se u voće, do koga se ne može. Pazi, dok se ti na vrh penješ i za kitu hvataš, da ne padeš i ti i kita, koja te držala. I za lava ide glas, da je ptičicam hrana bio: a uz željezo ti prione rdja. Što je tako čvrsto, da mu i mala stvar naudila nebi? koja nam je bieda s tobom? nikada ti u zemlju dirali nismo! Ili mi zar, koji živimo po gorah i po dubravah, moramo da znamo ko si ti i odkuda si? Mi niti smo čije sluge niti gospodari. Ako 'š da znaš kako živimo slušaj: Nam ti je vas imetak ralo i jaram volov; koja striela i sveta čaša. Toga nam je za dobrâ i za zlâ druga. Ono žita što na volovih uzoremo sa družinom pojedemo; sa svetom čašom ustajemo u slavu božju. Kad je vrag (neprijatelj) naš na daleko, strielu odapnemo; kad je blizu koplje zametnemo (naperimo). Tako smo ti nadbili kraljeve Surije, Persije i Medije, a mogli smo liepo do Misira. A ti koji se hvališ da si došao gonit haramije, sve si narode poharao gdje si god bio. Lidiju si uzeo, Suriju zaljegao, Persiju stegao, Baktriju podvrgao, pak evo i na naša si goveda nemirne lakomice ruke izturio. Na što ti bogatstvo, kad uzanj gladuješ? Ti si to prvi izumio kako čovjek sit, i opet može gladan da ostane, te sve što više imaš sve to više onoga si željan, čega neimaš. Pomisli samo koliko već oko te Baktrije dangubiš? No dok ju ti pokoriš dotle i Sogdija na oružje ti usta; te čim tako jednoga dobiješ, drugi se diže. Jer prem da jesi dobar junak i jači nego itko drugi, ali se nikomu neće tudja gospodara. Predji samo našu Tanajsku vodu, vidit ćeš što nas je, ali nas lje ne dostiže. Mi smo siromasi, te nam je lahko pobjeći, ali je muka tebi i tvojoj vojsci, kako da ga pratiš što ste ugrabili. Ti ćes dosta puti mislit, kad staneš vojevati s nami, da nas je ne stalo; a mi ćemo ti stajati za vratom, u sred tabora tvoga; jer mi smo čeljad brza: kako gonimo tako i bježimo. Vi se Grci rugate, čujem, našiem pustaram, te je za smieh napomi-

njete; no ako i jesu puste, milije su nam nego vaši gradovi i bogate njive. Drži dakle dobro tvoju sreću, jer je ona klizka pak kad hoće da izmače, nitko je ne zadrža. Da sam te dobro svjetovao, vidit ćeš koji čas poslie, — bolje nego sada. Samo ti sreću tvoju obuzdaj, bit će ti manje neprilike od nje! Jer kod nas tamo kažu da u sreće nogu nejma, no da su joj samo ruke i peruti: pak će ona podati ruku, ali u kreljut: nitko ni dirnut. — Pak još ako si bog, to ti čini ljudem dobro, a ne da im otmeš; ako li to nisi nego čovjek, a ti se opomeni onoga što si! Ludo je misleć na ono što nije zaboraviti na ono što jest. Budi miran te ne diži vojske, pak će ti svatko biti prijatelj, jer onaj, ko mi je prilika, to mi je najbolji drug; a dok se s kim ne ogledamo ko je jači, svaki nas je jedan drugomu prilika. Ali onaj koga si ti predobio, u njem ti druga nejma. Gospodar i sluga nisu prijatelji; ako i jesu na miru, sve o ratu misle. Ni toga ti ne pohvalismo, ako se od nas prisezi nadaš. U nas je vjera prisega. Grci prisižu, te da je vjera tvrdja sve pismeno rade, pak još i bogove prizivlju; mi; vjera! pak ne treba bogov! Ko se ljudi ne boji, ne boji se ni boga. A i što bi ti onakov prijatelj, o kom sumnjaš, hoće li ti dobro. A već za drugo mi bi ti carstvu bili čuvari i sa strane Ozije i sa strane Evrope. Od Baktrije samo nas voda Tanajska dieli; a što je dalje od nje, tamo do Trakije, sve je naše. A za Makedoniju tvoju čujem da je ona tik do Trakije: to bi mi dakle sa dvie strane susjedi bili. Beri sam što voliš: il' da se gledamo liepo, il' da se gledamo prieko.

Govor poslanikov Hirpinskih i Samnitjanskih, kad su došli pred Hanibala, proseć ga neka bi gledao, da im nebude tolike štete od Rimljan.

(T. Liv. Lib. XXIII. cap. 42.).

Bili smo ti Hanibale! dušmani rimski sve na svoju ruku dolje nas je god obraniti mogla naša sila i oružje naše. Kad poslje sami ništa već neopravismo, pristanemo ti onda uz kralja Epirskoga Pirrha. Kad nas otaj iznevjerio, druga nam ne osta te se pomirimo, i eto mirovasmo za pedeset godin sve do onoga časa kad-no ti u Taliju dodje. Po tvojoj velikoj sreći i junačtvu tvom, pak još onolikoj dobroti tvojoj, koju si

nam pokazao kad si nam sužnje naše povratio: tako si nam po svem tom omilio i ljubav našu zadobio, da se mi sada, ako nam ti zdrav i čitav ostaneš, ne samo Rimljan ne bojimo (nego da bi se to reći smielo) ni istieh bogov, da se što razsrde. No, vjere nam, na prieko liepû zdravlju i junačtvu tvomu, gdje si nam tako blizu da čuti možeš kako nam roblje plače, a i vidjeti, kako nam kuće gore: ipak tako su nas nemilice vragovi naši ove dane harali i zatirali, da bi čovjek malo ne rekao da ti ga nije tamo kod Káne Hanibal dobio, nego da je Marku Marcellu mejdan ostao; te se u to ime već i hvàle Rimljani da ti je sila, što si je imao za jedan samo boj, kad si žàlo tobože izpustio, sada zamrla i nestala. Za malo ne punieh stotinu godin sve smo vojevali sa Rimljani, i za svega tog' vremena nit' nam je trebalo tudjega vojvode ni vojske tudje (ako ne uzmeš što je Pirrh kralj za dvie godine više se našiem vojnikom pomagao nego bi nas branio). Neću ja sada da se hvalim kako nas je sreća pomagala, ni kako smo dva konzula i njihove vojske pod jaram natjerali; ni koječega drugog da napomenem što je za nas onda i radostno i slavno bilo; ali ono što je bilo nemilâ i nedragâ, laglje je pregorjeti bilo nego što je to nevolje danas. Dolazili su nam i nas navaljivali veliki diktatori i vojvode konjanički; naše bi strane zaljegli sve po dva konzula, od kojih svaki sa vojskom konzularskom; pak bi se tuj uhode pošiljale, a čete se tako razredile, da jedna drugu podupre, te su bile mudro namještene; kad bi se boj zavrgao, bilo je reda i bile su zastave, pak smo ti i opet svemu tomu odoljeli! A sad nam dodijaše preturski namjestnik i ono šaka ljudi što ga je u gradu Nolinskom! A ni ono što je, nije im razredjeno u čete kakve, nego dodju kao haramije, i manje im je straha kad se ovudaj razidju, nego da se klate u sred posred polja Rimskog. A uzrok je tomu da im ti nebraniš; a mladine naše, koja bi nas obranila, doma nije, jer je sva pošla za tvojim barjakom. A da toga nije, niti bi ja mario razpitivat za te, ni za tvoju vojsku. No sam pomislo, kad si ti mogao da razbiješ tolike čete rimske, to će ti manje muke biti da ukrotiš ove pustolove skitalice, koje se potucaju samo da uzmu ako što nadju; a ne znadu ni što je zastava ni za junački boj. Samo malo junaka iz Numidije nam u pomoć ti

pošlji, lako ćeš ih raztjerati, te i nas i Nolinski grad osloboditi; ako ti se uzvidi da one obraniš koji su dobri bili da ti drugovi budu, a vjeru ti zadali! (Govori iz Rimskieh pisac na hrvatski jezik preveo Fran Kurelac. Reka. 1849.).

Počtovana skupštino!
Žalostiva družino!

Onaj, kojega danas materi zemlji predajemo, nije od onih ljudij, koji se u nas vsaki dan radjaju; er je pokojnik ne samo tvorac one književne i kulturne dobe, pod koje okriljem i danas stojimo, nego i stvoritelj i uzdržitelj one pomisli, toliko mile jednim, toliko zazorne drugim, pomisli južnoga Slovinstva. Dok se Ljudevit ne pojavio, u svojem mraku zemlja čamila, mrtvi san sanjala. Rodio se je u Krapini, i kako mi pokojnik sam kazivao, podučavatelj njegov, Pavao Pobor, potonji plovan i arcižakan Ogulinski i Otočki, prvi je bio, koji sěme ljubavi roda u mladu mu dušu zasadjivao, er je na iz maku ratov Bonapartovih kipělo pitanje: s kim držiš? s Rusom ili s Francuzom? No je Pavle uvěk odgovor na Slovinsku stranu navodio. Kao dětence, može se reći, Gaj něčto nacrtao o Krapinskih gradovih, a ono, čto se o njih priča, može odista i stariju glavu zanesti, nego biaše njegova kad ono uzpisao. Na putu mojega života srio sam se i upoznao s njim u Němačkom Gradcu. Tamo se hvatao učenih ljudij, pokojnoga Muhara, pověstnika Štajerske zemlje, i one sladke i mile dušice Wartingera, arhivara, toli skromne toli učene; njih se hvatao, koliko djak smio, da prihvati, da se priuči. Samo boravište najmilije mu bilo Johanneum, tamo ga oči moje vidjale, kdě se po Farlatu naiskat te iz njega sit načitat ne može. Od gospodara mojega, u kojega ja bio na stanu i na hrani, učenâ čověka te kojega knjige ja prigledao i čuvao, od njega za ono malo novca, čto mu majčica na veselje pošiljala, Valvasora nabavio te njim željnu svoju mladost osladjivao, željnu ne po današnju piva i jestiva, dangube i prohoda, nego knjige i nauka. Topal privrženik svojega roda već se tada u njem objavilo onoga duha razplodnika, kojim vsakad obiluje onaj, čto je pravi ugrîjanik. Latio se pokojnoga Murka kojega smo nedavno izgubili, te ga svojim žarom podgrîjavao i nagovarao, te je Murkov Slovenski slovnik, kojemu u Slo-

venac tako milo nadanje bilo, božje světlo ipak ugledao te poslě i po veće putij svoj blagoslov po světu prosuo. Nastojao pokojnik i na tom (god. već 1828.) da Murko svoj slovnik u svět odpremi pravopisom Českim, nu ne znam na čijih konservativnih silah ta se kola slomila. Napomenut mi je i to, kako je Gaj i k meni dohodio te me pitao, čto ja mislim, kojim pravopisom da se dělo štampa. Ja mu, na koliko se domišljam, ni crne ni běle, er mi srdce bilo presno za vse, čto se Slovinstva tiče. Nu se mladi vatrenik tim ne uplašio, nego vse to veće domorodni oganj u mene pirio i podjarivao, ako i jesam otvrd i oporan bio. Tako se opominjem. da me pokojnik jednom uprosio, kojim bi jezikom ja upisao, da ikad što napišem? Rekoh mu po svoju: „ne znam, reku, da je ikad Hrvatska učenost o čem propitala te koju stvar doznati požudila; na kojem jeziku bio upros, na tom trěba i odgovor da bude.“ Nisam znao tužan, da je vsaka duša božja lakoma za slovom i slova željna, mudro li je slovo i lěpo. Ljudevite Gaju! u grobu ti hvala, čto si me svrnuo na narodnu stazu, srdce mi otvorio narodnoj misli, domorodnoj ćutnji, ter s otoga dara, prem da siromah i zapušten, bez službe i zasluge, bez plaće ni dohodka, na dnu sam duše sdrav i krěpak, tvrd i stanovit. Ta me srěća drži, ta me podpire. God. 1829. učeni Poljak, Kucharski, uzeo putovat po čitavom Slovinstvu. Kako Gaj dočuo, da se primiče Hrvatskim stranam, umačě školi te se dade sprovadjat učenoga muža po vsih Hrvatih, i s našimi ga, čto je bilo, muževi spravljat i spoznavat.

Dok u Pešti boravio i učio, iznesė knjižicu na svět, koja sitna i malena, od veće nam postadė koristi, nego da je bog zna koje tegotne učenosti puna bila, knjižicu o pravopisu. Jer iz nje se izvilo ono presrětno jedinstvo pravopisno u Latinske polovice ter u iste susědne bratje Slovenske, koje i sad na kupu nas drži moralnom i književnom, na kupu, kojeg iz prvoga odmah početka zavist razmetnuti htěla i vse sile u to uprla, tako, da je pověst o našem pravopisu svoju pragmatiku zaslužila. To je trud i spomenik onoga muža, kojega danas pod zemlju spravljamo, te s kojega, da je sám i jedinstven, imena mu do věka prěostà. Za toga boravka u Pešti i s pokojnim se Kolarom upoznao, te odonud se vrativ vsa je družtva, vse sastanke mladih ljudij okadio učenostju toga Slovaka, toga

skromnoga Lutorskog' duhovnika, te ugrijane Slovinske duše a najpače čudesi divne mu i pročuvane pěsni: Slávy dcera. Nam je bilo kao da nam je ko usta medom omazao, i bolje smo k tomu pridisali nego k ljiljanu i k čeminu. To je bila prva kitica iz golemoga vrta Slovinstva.

Došad u domovinu i o' njoj s kim progovarajuć usta mu se topila u opisivanju onoga, čto je u njoj krasote i milote; a pamet nagnjetena spomena i dike starih nam ljudij Hrvatskih, o kojih kad bi uzeo pričat, to trvalo i duralo, nu nikomu ne dosadilo. Najveć mu se srdca prilěpio Senjanin Vitezović, kojemu on poslědovat htio ter kojemu poslědov'o i jest, nu kojega se zle sudbine pobojao ter i žalibože ubojao nije. Er ako je, kako Krčelić piše, tolika nenavist nesmrtnoga Pavla priklopila, a to je ni Ljudevit uklonit ne umio; te ona grožnja zlotvorov naših, da ga misle tako zatrt i narodu omrazit, da vsak Hrvat kamen nanj podigne, mal da ne čto se izpunila nije. Požalimo to njega, to i osude mu takve.

Kad Ljudevit mladovao, Hrvatski narod ikakvih novin na svojem jeziku ne imao, te kako nas pretekla i u nas se ugnězdila gluma tudjinska, tako nam preotele mah i novine tudjinske. Pomislio mladi promišljenik i na glavnu potrebu za književni uzkrs, na štampariju, te čim ju dobavio, a bog sam zna kojom mukom i nategom, odè lutče sámo i mlado pred carevo lice, te zaprosi novine ubogomu rodu Hrvatskomu. Carsko veličastvo Franko I. dobrotivo i milostivo, uz ove mu ih mal da ne šaljive rěči dopusti: „Nije pravo da Magjari štampajuće toliko vi baš ne štampate ništa. Primite se i vi posla te štampajte i vi.“

Čto je bilo s Gajevom utlakom (da već tako štampariju prozovemo) kako je u njoj vse kipělo i vrvělo, věšti se ljudi za nju nabavljali, Hrvatske knjige, koje biahu obmúkle, iz nje prosipavale, i slava njezinih pismen lěpo rezanih, lěpo utisnutih, kako se razlěgala, o tom ne progovorim, er to ide u nižju slavu čověka prometnika.

Nu mi je s ponosom i s slavom napomenut, kojim su putem novine mu udarile, kojim krilom uzprhnule, kojim duhom odisale, kojom vatrom vojevale. Ne samo da se poprimio prostraniji jezik, kojega Dalmatinski um izbrusio, Dalmatinska knjiga obogatila, Dalmatinska usta usladila, nego se uzeo go-

nit i razbijat zakonski razdor i nemir; učila se plemena od svojega popuštat a kupnomu pridavat, o slozi nastojat; začeo narod o sebi pomišljat i svojem jedinstvu; uzeli smo na um i uputili se čto je ljubav roda i koje li joj pravo; zagledali u spomenike stare nam slave; trgli i uzpregli onomu se oprět ko nam dobra ne htio. To su bile staze Gajevim novinam.

Takvim se novinam i takvomu glasu narod i odazvao, po vsih stranah Ilirskih pokrajin nastala radost i klicanje, s toga se i ljubav uvrěžila te je svudaj sladki nád proklijao i napupio se, očekivanje procvalo, dok nije vsemu tomu korěn podgrizla ona zlokobna svadja, koja se u nas konca ne do čeka, svadja radi imena. Niti se Španjol plaši imena Iberskoga, ni sěverni sin imena Škandinavskog, ni se lecaju u Švicah imena Helvetskog, niti po Němcih imena Germanskog, nu naši ljudi, mišje ćudi, ulekli se imena Ilirskog, er im bio u prilog zakonski kvasac, s kojega i danas našlo bi se ljudij, koji kako i po Turskoj, narode bi po zakonu brojili i krojili.

Takve svadje po srěći zasula i zatrpala godina 1848a. Ote se godine pojavio i narodni naš junak i čudna stvar! onaj, o kojem protivnici gatali, da je uztuk i odpor svobodi i naprědku, o njem puno godin ranije, dok Josip u Ogulincev služio, meni Gaj tainstveno i veselo progovarao, da u krajini šibica raste, koja se prometne prutom osvetnikom; da tamo čověk žive, Hrvatski plemić, čto je naumio našu nevolju uklonit, i našoj svobodi puteve prokrčit. Tako je Gaj umio ljude uvrebat, te na službu domovine, na ljubav roda podgovorit ih i uputit: er se ne varam, ako mislim, da je Gaj u banovu dušu prvo sěme zasadio.

Žao mi je da o godini, koju spomenuh, kao svědok govorit ne mogu, nu one godine, tužnâ spomena, čto se potom objavile, i našega Ljudevita obsěnile, u svoje ga ne narodne mrěže zaplele, u jamurinu težkih dugov zavukle, zasužnjile i sile mu skršile, na kraj propasti dovele, i, težko mi je reći, omrazom obastrle i sramotom obasule. Težko li se čovjeku oteti i ohrabrit, kad zalutao, dušman ga uklěštio i davi, a svoji ga se ne sěćaju, nit iodkle kakva pomoć da sine! Nu hristjanom na grobu nije da sudimo, nego da pomilujemo, da požalujemo, da oprostimo, da zaboravimo slabost i krivicu, a da priznamo počten trud i učinjeno dobro, i da oplačemo čo-

věka, koji knjigu nam obnovio, jeziku puteve otvorio, slogu med plemeni uveo, zakone izmirio, narod osvěstio, světu nas pokazao i na oči mu izveo, te na veliki put narodnjega nauka i napredka odpremio. Tvojemu putovanju po zemlji ostala stopa, koje nitko ne zatare. Zato ti hvala, uzkrisitelju roda, istom sada u grobu, kad je živ nisi mogao imati od nezahvale na zemlji.

(Slova nad grobom Ljudevita Gaja izgovorena Franom Kurelcem u Zagrebu 1872. g. na groblju sv. Jurja.)

Besjeda preuzvišenoga gosp. pokrovitelja biskupa Strossmayera na prvoj svečanoj sjednici jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. srpnja 1867.

Častna gospodo akademici!
Vriedni sbore!

Običajno je, da se ljudi i narodi obavljajuć važne i znamenite sgode služe u sredini svojoj propelom, kakono svetim znakom: da se radi o poslu neobičnu, koj duboko zasieca narodu u sviest i u udes, koji premda se raazvija i vrši, daleko u budućnost paće i neumrlost zasiže. Na priliku: Jedno najsvetijih i najznamenitijih zvanja na svietu jest brez dvojbe sudstvo, komu je zadaća, da ona sveta pravica, koja nebom ravna, i na zemlji medju ljudmi vlada; pa čim narodi sudijam povjeravaju svaku svoju svetinju, javno svoje pravo i svoju sigurnost; državljani čast, slobodu i imutak svoj: to u slobodnih i u izobraženih naroda sudija jest osoba sveta i neoskvrnjiva, koja od ničesa na svietu zavisiti nesmije, do jedino od sviesti svoje i od Boga, koj mu se u sviesti odzivlje, pak od zakona i pravice, koja se zakonom zašticuje i brani. I baš zato, što je sudstvo tolike važnosti, baš zato ćeš u sudionicah kršćanskih obično naći propelo, sudcem opomena, da im je zvanje i poslovanje naravi bi reć božanstvene; da ih sbog sudstvenih izreka njihovih čeka velika odgovornost ne samo pred narodom, nego i pred onim, koj za vječnu pravicu umrvši suze progonjenih i nepravično osudjenih u svom srdcu sahranjuje, da ih na svom sudu svemu svietu na vidik iznese kako no za osvetu i vjekovitu osudu svim, koji imavši po zvanju svom pravicu bra-

niti i nevinost štititi, jednu i drugu tlačiše i nogama gaziše. Zato evo i mene danas u sredini Vašoj u ruci sa propelom, što o da djetinstva u srdcu i duši svojoj nosimo. To propelo biti će Vam, nadam se, tim milije, što je darivano od onoga, koga dvjesta miliuna svojim otcem i vrhovnim pastirom nazivlju, vàs pako sviet štuje što braneć neumrla prava vjere i sviesti, ujedno i najsvetije interese cieloga čovječanstva zaštićuje.

Častni sbore! Jedna najvrućih želja naroda hrvatskoga evo se, hvala Bogu, izpunila. Radi se o tom, da sve naše umne sile ujedno skupimo i u svih strukah znanstenih istini ih posvetimo; istini pako posvetiti se znači u najljepšem i najplemenitijem smislu onu luč sliediti, koja je cielomu svietu u propelu i u sv. vjeri za na vieke zasjala. U tom uvjerenju narodi na svietu prvaci i najnaobraženiji nadjoše vječno vrelo višega žića i umnoga napredka svoga. Tuj će ga sigurno naći i naš narod hrvatski. Zato dopustite mi, da svetčanom ovom prilikom progovorim ob odnošaju propela i vjere prema znanosti, a to predstavljajuć Vam Propetoga kako istinu u vjeri i bogoštovju, kako istinu u življenju, a po tom i istinu u znanosti.

Propeti je istina u vjeri i u bogoštovju. Svi, koji se knjigom bavimo, znamo, da je sviet više tisuć godina što se tiče Boga i načina, kojim se on štovati ima, u najvećem neznanstvu i najgušćoj tmini čamio, i to ne samo sviet neuk i zapušćen, nego i najizobraženiji i najugladjeniji.

Sigurno ni Rimu ni Atini nije manjkalo izobraženosti. Grci su oštroumjem svojim podigli jezik svoj na toliki stepen ugladjenosti i savršenosti, da se je nekakovim pravom reći moglo, da ako se Bogovi na Olimpu jesikom ljudskim služe. da to brez sumnje grčkim Platonovim jezikom. U politici i pravoslovju, u vještini: kako valja državom vladati, granice državne promicati, ratove silne najuspješnije i brez ogromnih troškovah voditi i narode novake tako osvajati, da im jaram tudji omili . . u svem tom nitko još staromu Rimu nije bio premcem. A pak sva tolika izobraženost i sva ta bezprimjerna vještina nebijaše kadra osloboditi te narode prednjake strahovitih bludnja u vjeri. Ti onoliko izobraženi narodi, da zloće i opačine koje su im svu zemlju pokrile bile, opravdaju strasti su svoje na žrtvenik uzdigli, a Bogove izabrali za zaštitnike bludnosti, osvetljivosti, grabežljivosti i još koječemu na

toliko, da nebijaše na zemlji nijedne grdobe, nikakve nepravice, koja nebi našla u nebu svoga zaštititelja. Pozovimo pako danas u sredinu našu dà i najprostije pastirče, koje slova poznaje i kadšto svoju molitvenu knjigu prebira, pozovimo ga medju nas, i upitajmo: što o Bogu drži — odgovorit će nam smjelo i odvažno: Bog je čisti duh i najizvrstnije biće, stvoritelj neba i zemlje, koj u ime otčinstva svoga samo zato čovjeku sviest i slobodu, dušu neumrlu, sliku svoju i priliku pokloni, da se svake zloće čuva, da izvrstnosti Božje naslieduje, da u čistoći srca svoga, u pravičnosti, dobroti i svakoj drugoj krieposti čast, slavu i cielj svoju traži. Prijatelji! kada bi danas doista to pastirče medju nami bilo, i pak kada bismo uza to još mogli uzkrisiti i preda se pozvati kogagod starih mudraca. n. pr. Platona sa njegovim Phaedonom „o neumrlosti dušâ“ ili Cicerona sa pismom njegovim „de natura deorum“ — što mislite, kakovo bi čuvstvo zavladalo timi veleumi? Vjerujte mi, čudom bi se čudili slušajuć odgovore nevina pastirčeta ter zamienivši za na vieke knjige svoje sa našimi svetimi, naprosto bi izpovjedili, da to diete nije rodila majka samrtna nego da ga je sama vječnost iz krila svoga na ov sviet poslala, da tajna njena, um čovječji nadilazeća ljudem odkriva. — O providnosti, pravičnosti i ljubavi božjoj stari ništa neznadjahu, što bi umu i srdcu čovječjemu zadovoljilo. Oni bi s veće strane mislili, da se Bog u vječitu miru i pokoju svom sa svietom i nebavi, da je sgode ljudske sliepomu udesu povjerio, koj krjepost proglašuje slabošću i obsjenom, opačinu pako gvozdenom sudbinom i naravnom hitrinom. Pa ako bi ga oni kadšto i pomislili, da im Bogovi na ovu zemlju dohadjaju, to bi bivalo radi kojećega, na što nevino srdce brez stida i srama ni pomisliti nesmije. Istom kada je Propeti žrtvom ljubavi i života svoga zemlju s nebom pomirio, kada je čovjeka na križu krvlju svojom pobratio i naravi svoje dionikom učinio; istom tada poče se sviet bojati pravice Božje, koja zna i umije nepravicu ljudsku i u najgušćih tminah pronaći, i u najsjajnijih palačah dostići, da ju kazni i vječnom sramotom žigoše; istom tada poče sviet štovati promisao Božji, koji sve zna, sve vidi i sve na plemenite svrhe obraća, a ipak ljude i narode u slobodnoj volji i odluci neprieči. Neumrlo djelo s. Augustina: „de civitate Dei“, u

kom se uprav divnim načinom razvija nit, koju je promisao Božji o sgodah rimskoga carstva pleo, to djelo svjetlom je tek po Propela otajstvu zasjalo; a krasna „theodicea“ Leibnicova, po kojoj ljudi i narodi nesgode i nevolje svoje neimaju nikomu drugomu zahvaliti, nego jedino zloporabi sila svojih i nevjeri svojoj, ta knjiga jest staroj mudrosti knjigom otajstvenom sa sedmerimi pečati.

Nikada i u nikakvih okolnostih nesdvajati; u borbi sa nepravdom i nevjerom krjeposti i poštenju do posljednje kapi krvi vjeran ostati; dobit dà i najsjajniju osnovanu na nepravici i oholosti obsjenom držati; u nuždi i nevolji utočište tražiti sâm u sebi, u Božjoj pravedljivosti i ljubavi više nô u taštih obećanjih ljudskih, koja čestokrat i sviest i krjepost na korist sebičnosti obratiti žele; to sve ljude i narode nauči stoprv otajstvo propelom svietu odkriveno.

Istinabog priznati propelo priestoljem mudrosti, komu da se um čovječji pokoriti ima, opire se taštini ljudskoj, koja bi dakako voljela ugledati vječnu istinu i pravicu u sjajnosti veličanstva svoga. To je, što su jur Tertullijanu slavnomu odvjetniku rimskomu. kašnje još slavnijemu kršćanstva zatočniku prigovorili stari mu drugovi. Ali im mudro odvraća čuveni učenjak. da to poništa koristilo nebi čovječanstvu, uprav do mrtvila dospjelu, a to po strahovitoj pošasti, koju porodi oholost, putenost i sebičnost. Tuj je trebalo primjera izredne poniznosti, osobita zatajanja samoga sebe, neke ljubavi i velikodušnosti, koja za pravicu i istinu, za obći spas dragovoljno sve što ima, sve sile i svu moć svoju, život i smrt žrtvuje.

Mudrost i vječna istina mogla je samo u toj slici rane čovječanstvu izvidati i čovjeka ohrabriti, da se iz svoga groba uzdigne, strasti svoje da zauzda i sam sebe nadvlada. da ona ljubavi i požrtvovanja čudesa tvori, po kojih se sviet novi od staroga razlikuje. I doista ako poviest u zviezde kuje one domoljube, koji zaboravivši sami sebe posvem se koristi naroda svoga žrtvuju, koji narod svoj tim većma ljube, čim je on siromašniji i zapušćeniji, i čim manje prijatelja i sjajnih odvjetnika broji, kojim je radje prije umrieti, nego sviest i osvjedočenje svoje na štetu i sramotu naroda svoga zatajati; koji tako živu i posluju za narod svoj, da su, kad je nužde, pripravni zanj i trpjeti i umrieti; ako poviest do u nebo uzdiže

domorodce, koji se ničim, baš ni crnom nezahvalnošću odvratiti nedadu od ljubavi prama narodu svomu: onda je nad svaku sumnju, da svietu takove uzor-ljude, koji su čestoput narode do skrajne propasti dospjele revnošću i požrtvovanjem svojim iz mrtvila na nov život probudili — da ih nitko drugi darovao nije, nego uprav propelo i ono otajstvo ljubavi i požrtvovanja, što se na njem obavilo. Odtale je snagu svoju crpao neumrli irski patriot O' Conell. Svi poznavaoci žića i djelovanja toga slavnoga muža priznat imaju, da je on više upliva imao nad narodom i nad javnim mnienjem po Englezkoj, nego i oni, koji su tamo vladali i svu državnu vlast u ruku svojih nosili i to ne samo kada je divne svoje govore slovio, stare i nove nepravice proti narodu svomu na vidik iznosio, nego i kada je narodu svomu za ljubav u tamnoj stanici sjedio i mukom mučao. Nu sva ta izredna moć bila je samo odsjena one velemoći, koju je O' Conell prije svakoga poduzeća propelu na podnožju tražio. A to uzdanje i ta nada bijaše mu vazda ono božanstveno srdce, koje vječnom žrtvom za vàs sviet postavši, nigda još prognanika za pravicu iznevjerilo nije.

Žiće onih učenjaka, koji su spisi svojimi svietom pokrenuli i slavu si neumrlu stekli, kazuje nam ih kako ljude čedne i ponizne, koji uza svu svoju znanost najprvo znaju i osjećaju nemoć uma i znanja svoga. Ljudi su to brez svake pohlepe. Odrekli su se svake udobnosti u životu; čestokrat ubozi, bolježljivi, progunani i porugani. Stanište im posvema prosto; neima im tuj dičnih posjeta, ni ugodljivih zabava, ni skupocjenih posuda, — ali nikada i nikada u njem nemanjka propelo. Pa ako zapitamo Blaža Pascala, jednoga medju prvaci veleumi ovoga svieta: što ga je u samoći i boliezni tješilo, što mu je snage davalo, da je trideset i devet godina na samu živuć najzamršenije matematičke zadaće rješavao, da je množtvo neslućenih doslie istina obreo i svoj fizici nov pravac podielio, da je u tom položaju djelo neumrle vriednosti napisao? — on će nam odvratiti: propelo, u samoći mu razgovor, u nemoći utjeha, u požrtvovanju primjer, u umstvenom radu luč i provodilac. Netko starih reče: Neki se uče i znaju, da se znanjem svojim proslave, — a to je taština; neki opet, da se znanjem svojim nasladjuju, — a to je znaličnost; neki napokon, da narodu svome koriste — a to je ljubav Ovim evo priljubio se je Pascal i svi pravi učenjaci. Priljubimo im se i mi.

Akademija naša postala je s većega diela po prinescih prostijega naroda našega, što ja držim zalogom blagoslovu božjemu, koj, dao dragi Bog, u njoj vjekovao! Nu ako je dobri narod naš darove svoje okupao znojem lica svoga, učinio je on to, ne da se taštini i znaličnosti nekih samo zadovolji, nego da to cielomu narodu našemu od jednoga kraja do drugoga bude uharno i koristno. Ja ponavljam: držmo se toga, a držati ćemo se tim uspješnije, ako nam pred očima lebditi bude otajstvo propela, što svjetlošću svojom tmine svieta razprši i umstveni napredak čovječanstvu za navjeke zajamči. Taština uma ljudskoga opire se dakako otajstvo poniznosti priznati izvorom krjeposti i mudrosti; nu vriedno je ovdje još primietiti, da su nam ne samo naše stare svete knjige sliku otajstva toga živimi posve vjernimi bojami opisale, nego da su najumniji i najkoristniji stari mudraci slutili, željeli i predvidjeli, da ako je čovječanstvu sudjeno od propasti svoje spasiti se i k novomu moralnomu i umnomu životu povrnuti, da se to sbiti ima i sbiti može jedino po biću, koje propelu našemu posve priliči.

Rimski mudrac i govornik Ciceron u spisu „de republica" i to u odlomku sačuvanom u Laktancijevu djelu „divinarum institutionum", knj. 5., gl. 12 crta slike dvaju ljudi: čovjeka nevaljalca i čovjeka poštenjaka. O prvom veli: Da je čovjek bez sviesti i duše; štogod radi, da neradi za drugo nego sve za sebe; prijatelja iznevjeriti, domovini kvar nanieti, kada je to ponj koristno, stvar da mu je posve lahka i obična. Za da ipak sviet zavede odorom nevinosti da se, veli, zaodieva i obsjenom resi, pak tim opakim putem izbilja dolazi do časti, ugleda, imutka i svega onoga, što bi poštenju i krjeposti nagradom biti imalo. To je slika ljudi, kakovih bez broja bijaše, kadno sofiste atinske najpravičnijega čovjeka i mudraca na smrt osudiše, i kada Jugurta o Rimu reče, da se u skvarenosti svojoj na prodaju nudi i kupca očekuje.

Uzor čovjeka crpi Ciceron iz druge knjige Platonove „de republika", i ni jedan ni drugi netraži ga u sjajnih palačah i pod grimizom, da li u prostoj i ubogoj kućarici. On je njima čovjek prost i ponizan, čovjek od rieči i poštenja, koj nikada ništ nesbori do istinu i pravicu, kô što mu se u sviesti i osvjedočenju odziva; prijatelj je on stalan, privrženik

narodu svomu postojan, čigov je svaki čin i svako poduzeće za obću korist. Ali polag svega toga nepoznaje ga sviet, pače mrzi, prezire i progoni ga, jerbo krjepošću i požrtvovanjem svojim sebičnost i nevaljalost njegovu osudjuje. Potvore se svakojake nanj bacaju, a on sirota nikoga na svietu svjedokom svoje nevinosti zazvati nemože, zašto i prijatelji ga u nuždi ostaviše, i nebo se nekim načinom glasu njegovu ogluši, da mu krjepost izkuša i na smrt ga slavodobitna pripravi. To je slika, koju su ti na umu velikani zaman u starom svietu tražili, a koja se je do najzadnje crte na našem propelu, a poslie toga na žiću više tisuća ljudi obistinila.

Ljudi površni smućuju se u propela otajstvu, i nepazeć, da je narav sva puna otajstva, da još nitko dokučio nije one sveze, koja u čovjeku dvie posve različne naravi u jedno biće spaja: niti način kojim se misao zrakom odieva i u tudje srdce i um prelieva; a čvrsto sam uvjeren, da su pomenuti veleumi za koj viek kašnje živjeli, da su divni nauk slušali, koj pripovieda propelu, da su svjedoci bili njegovim čudesom, i onomu duhovnomu preporodu, što ga je propelo u svietu proizvelo, — čvrsto sam, velim, uvjeren, da bi oni u poniznosti srdca svoga um svoj pod jaram sv. vjere skučili i drage se volje onomu Bogu poklonili bili, komu na priestolju križa pokloniše se Atanasij i Augustin, Kopernik i Newton, Bossuet i Leibnitz.

Samo je po sebi očevidno, da su ove misli i ova načela neizmjerno uticala ne samo u život svih naroda, nego i u knjigu i u znanost njihovu. — Jedan od najučenijih i najrevnijih muževa o početku kršćanstva zove ih punim pravom suncem svietlećim svietu danas, sutra i do vieka; premda je bilo i ima nezahvalnika, koji se suncem i danju služe, a nepriznaju darovatelja i dobročinitelja, brez kojega bi se sviet udilj u stare svoje tmine i bludnje povratio. Svim nam poznato je djelo Chateaubriandovo „Le génie du christianisme". Prevrat francezki minuloga vieka živim je naukom promisla Božjega: kako se ondje sgrada sreće i napredka ljudskoga iz dna ruši, gdje Bog i vjera svoj temelj i priestolje svoje gube. Sreća, da je u podobnih užasnih slučajevih ljubav Božja veća od ludosti i neharnosti svjetske. Propelo prognano iz crkava i ulica, povuče se tada ljudem u srdce i sviest, kamo nikakovo samo-

silje nodopire, pak se odtale u dobri čas opet u javni život narodu na sreću i slavu povraća. Poslie hiljadu prepaćenih muka sviest cieloga naroda francezkoga odazva se u djelu mladoga Bretagniola; u njem se divnim oštroumjem a još divnijom učenošću dokazuje: sve što narod vriednijega u životu, uzvišenijega u misli i knjizi ima, da se propelu zahvaliti ima; da je neizmjernim narodnjim patnjam nevjerstvo krivcem; da je sve, što je u knjizi i učenosti stari sviet proizveo, tašto i ništetno prama onomu, što je kršćanstvom proniklo.

Ja rekoh: da se u djelu tom odazva sviest naroda francezkoga, a uza to drage mi je neizmjerno, što smjelo i pouzdano reći mogu: da se ne samo u sviesti dobroga i prostoga naroda našega, nego i u sviesti učenjaka naših, a najpače u vašoj, slavni akademici! ta ista moć i ta luč odziva, koja će narodu našemu na brzo, ako Bog da, u krugu izobraženih naroda dično mjesto opredieliti.

Dopustite mi, da na koncu ove česti još nešto samo pripomenem o mudroslovju, rječitosti i pjesničtvu.

Što se prvoga tiče, spomenuo sam jurve Blaža Pascala. Lahko da je svim poznato djelo naslovljeno: „Les pensées philosophiques". Ako se pravo veleum orlom nazivlje, to vjerujte mi, gospodo, nigda još bilo nije orla na svietu, koj bi se mišlju svojom više od Pascala uzdigao. Štogod je stari sviet na tom polju proizveo, s tim se djelom uzporediti neda. Ono je lahko sto put preštampano i toliko put tumačeno. Ti tumači prema samoj knjizi ništa drugo niesu, nego kako najprostije naše kuće zemunice prema kojemu najdivnijemu umotvoru prvih gradjevnika ovoga svieta. — Pascal se bavljaše nakanom pisati djelo, što ga kašnje u svom: „genie du Christianisme" spisa Chateaubriand; ali nakana nepostade djelom valjda zato, što promisao Božji nije htio, da njeka tajna, koja je vjeri u krilu sahranjena, razbistrena bude; zašto ako itko, a ono bi ju veleum Pascalov razbistrio bio. Pitamo li pako, odakle su Pascalu uzvišene te misli; što je toga uzornoga genija nadahnulo? to nam je jasnim odgovorom njegovo življenje skroz i skroz kršćansko; to je djelo, koje u šest prvih glava ob onom otajstvu umuje, što ga svi u grudih naših nosimo i osjećamo, što ga naš katekizam iztočnim griehom na-

ziva. Kad bi mi dopušćeno bilo svjetovati, želio bih, da se to djelo svakomu naših mladih učenjakah u ruku nadje.

U istu vrstu spada djelo najnovije: „les méditations sur l' essence de la religion chretienne“, kojim si slavni francezki državnik i umni povjestnik evropejske civilizacije, Guizot, novu slavu i neumrlo ime stekao. Djelo ovo divne ljepote i duboke mudrosti jest osvetnik časti i poštenja, što najizobraženiji narodi i najveći učenjaci propelu izkazuju, a to proti djelu posve površnu i neznansvenu, koje nije znalo navaliti na vrhu naravni značaj propela, a da iz temelja nepodruje njegov naravni značaj, razlikujuć u žrtvi njegovoj više vrsti iskrenosti, kojom bi se prama ljudem i prama svietu služila.

Punim pravom zatim slavi se rječitost Demostenova i Ciceronova. Pravo je, da se s njihovimi govori naša mladež zabavlja; ali nije dvojbe, da ih je obojicu ne samo što je same stvari, nego i što je forme daleko nadmašio Bossuet. Njegove: „Oraisons funebres“ jesu nedosiživi uzori ljudske rječitosti. Prvo njekoliko godina otvorivši grob toga velikoga svećenika nadjoše mu usta posve neoskvrnjena. Čini se, da se je i smrt strašila približit se k ustima, koja su rječitošću svojom naravne granice prekoračila. Stari mudrac veli: da je govornik kralj nada dušami. To se je u Bossuetu doista i podpunoma izpunilo ne samo u istih živih, nego, što je redje, i u mrtvih slovih; zašto reći se može, da je moć rieči njegove na osobitu tada djelovala, kada je narod francezki poslie poplavice prevratne uzkrsnuće svoje na nov život slavio; pak i danas još pobožnošću uprav religioznom kupe se kanoti sveti ostanci hartije Bossuetove, na kojih je običavao misli svoje prvo govorenja svojih bilježiti. Nije nuždno k ovomu dodati, da su misli i čuvstva kršćanska um i srdce Bossuetovo na onaj savršenosti stepen uzniele, komu se vȁs sviet čudi. Dosta je dopomenuti, da do Bossueta nigda nitko još nije tolikom ugladjenošću, tolikom neodvisnošću najstrožije istine pripoviedao. Najsilniji kraljevi i najsjajniji velikaši sto put čuti moradoše: da diadem i sva slava njegova pred Bogom ništa nije nego puka i gola taština; da moć njihova ništa nije nego san; da i oni ništa drugo niesu, nego šaka praha.

Što se pjesničtva tiče, netreba nam, Bogu hvala, tražiti primjera po tudjih narodih. Imamo svojih neumrlih pjesnika,

imamo Gundulića, Palmotića, Gjorjiće i čudo drugih, medju kojimi nekoji uzdaju se u akademiju kako u svoju uzkrisiteljicu. — Propelo je, što je njihova djela nadahnulo i cienu im doista evropejsku priskrbilo. A i naše narodne pjesme, koje su toliko ime naše po stranom svietu proslavile, nisu nego izliev moralnih i religioznih čuvstva prostoga naroda našega. Kad o narodnih pjesmah sborim, i nehotice spomenuti mi je neumrloga našega Vuka Karadžića, komu je narod naš vječnu zahvalnost dužan. Ja mislim, da se nebi današnji dan dostojno proslavio, kad mu nebi svi od srdca uzkliknuli: Slava! Slava mu i hvala mu i s toga, što je zlatno svoje pero posvetio prievodu naših svetih knjiga. Slava i hvala vjernomu učeniku njegovu, tajniku akademičkomu, koj dio časa i rada svoga istoj svetoj svrsi posvećuje. — Sve su to plodovi svete vjere, koja će, nadamo se, probuditi u narodu našem sv. Jerolima, koj će vas život svoj, sve oštroumje i svu znanost svoju u to uložiti, da nam sv. knjige onom točnošću i savršenošću na naš jezik prenese, kojom se ostala slavjanska plemena jurve ponose.

Dopustite da ovu čest govora nekom osobnom opazkom dovršim. Nedavno u Parizu naidjem na novine crkveno-političkoga pravca: „L' Univers“, koje nemilice na mene navaljivahu, kao da novce crkovne, vjeri posvećene na svjetske svrhe trošim. Lasno je pogoditi, iz kojega su izvora te i podobne navale crpene, i da se tuj na akademiju i na sveučilište naše misli. Hvala Bogu, dâ niesam takov krivac sâm, da mi je sukrivcem cielo naše svećenstvo od prvoga do zadnjega; svećenstvo, koje zna, da štogodj se vjeri učini da je i znanosti na probitak, a što znanosti u prilog ide, da i vjeri koristi. A pak s toga neka narod znade, da se mi ni u buduće nikakvim sumnjičanjem, nikakvom klevetom nećemo dati odvratiti s pravca, kojim smo do sada polazili, to jest: da vršimo savjestno dužnosti zvanja svoga; ali ujedno da sa svimi silami promičemo svaki interes, koj zasieca u materialni i umni razvitak, a po tom u život i budućnost naroda našega.

Priznati nam dakle, da se istina u vjeri i znanosti stiče, i da jedna drugoj na korist radi.

Što se nas tiče poslujmo iz svih sila, da se materijalno stanje hrvatskoga naroda što prije podigne i promakne; nu čuvajmo nada sve vjeru otaca naših, kojoj najljepše crte našega

narodnoga značaja: prostodušnost i u svietu daleko čuvenu gostoljubivost zahvaliti imamo.

Obitelj čovječanstvu izvorom, a državi temeljem služi. Obitelj je dar propela. Gdje u braku neima svetosti, jedinstva i nerazdruživosti, tuj neima ni vjernosti, ni ljubavi, ni istine ni života. Braku pako život, a obitelji otca, majku i dietc poklonila je vjera. Kršćanstvo roditeljem nalaže dužnost čuvati život djetinji kako oko u glavi. U starom svietu, a gdje vjere nije i dan danas siromaško djetešce neima otca ni majke, nego okrutnike, kojim je na volju djecu prije poroda, tako rekav, na smrt osuditi i od sebe odvrći. Imao sam sgodu govoriti sa svećenikom, kojega je u Kini nekršćena majka omah po porodu odbacila, a ljubav kršćanska, koja svagdje djoluje, kamogod sunce Božje dopire, od smrti oslobodila. Pri parižkoj izložbi vidio sam, gdje roditelji djetešce svoje boležljivo i posve slomljeno na kolih voze i najnježnijim načinom zabavljaju. Približiv se, upitah ih: Što da je djetetu? da li imaju još druge djece? Odgovori mi majka suznima očima: Jest imamo ih više. Ovo evo, od poroda nam je bolestno, pak nam je zato nekim načinom milije nad ostalom, ter se trsimo, da mu ljubavlju našom barem ponešto nadoknadimo muke, na koje je sirotče od poroda osudjeno, a morda radi naših grieha. Pri ovakovu prizoru mora te suza obliti, suza zahvalnosti prama propelu; a s druge strane sgroziti se moraš kad pomisliš što bi od sirotčeta toga bilo, da se je od nekršćenice porodilo.

Da su žena i majka izvan kršćanstva puke robkinje, lišene svake slobode i časti — toga netreba dokazivati nam, koji žaliboże oplakujemo jednu čest krasnoga naroda našega sv. vjeri odtudjenu. Dosta je pred gospodjami ovdje prisutnimi pripomenuti, da odista nitko zahvalnosti propelu dužan nije koliko je to žena, kršćanstvom od tolike potištenosti oslobodjena, i na toliku čast u obitelji i družtvu podignuta. Ako narodi kršćanski ženi i majci danas prvo mjesto daju, da im nekim načinom one uvrede nadoknade, koje im je poganstvo kroz toliko viekova nanielo, to gospodje jedino propelu zahvaliti imaju. Tomu dodajmo da bi nesmisao bila i pomisliti, kao da bi ma kakovi napori o izobraženosti u narodu uspjeti mogli, koji neznaju ženi ni majci onu čast, onu važnost i onu odliku

udieliti, brez koje one niesu u stanju družtvenim i obteljskim dužnostim udovoljavati. Da takov narod odista sve ostale uvjete izobraženosti posjeduje, a samo taj jedan da manjka, nigda se nepodiže, nigda se barbarstva neotrese. Mi svi to i očima svojima gledamo ondje, gdje nas Sava oda turstva dieli. — Napokon samo se po sebi razumije, da kršćanstvo muža obitelji na čelo postavlja, ne da silnikom. nego zaštitnikom i skrbnikom onim bude, u kojih mu se život nastavlja i koji pravo imaju od ljubavi i skrbi njegove baštinu, ne toliko tjelesnih dobara, koliko krjeposti poštenja i slave tražiti.

Što je državnoga i medjunarodnoga života, u Evangjelju neposredno o tom ništa zapisano nije, ali u njem su načela, brez kojih države obstojati, a narodi napredovati nemogu. Evangjelje stavljajuć oblasti državnoj počelo i izvor u samom Bogu, dakako da joj tim toliki ugled, toliku važnost i postojanost pribavlja, kolike izvan kršćanstva nigda imala nije; ali tim je ujedno Evangjelje i granice dužnosti, koju oblasti vršiti imaju, neizmjerno razmaklo. Oblast je po taj način obvezana pravičnost, dobrotu, mudrost i milosrdje Božje nasljedovati. Kakogod od Boga odbijamo svaku hudu i nečistu misao, tako oblasti kršćanske u svojih namjerah i poduzećih na ništa drugo ni pomisliti nesmiju, nego na slavu, sreću i napredak države i državljana. Propelo, koje jednom rukom oblast državnu toliko uzvisuje, drugom ponor kopa i stotinu kazna pripravlja oblasti, koja se zvanju svomu iznevjeri i višu moć svoju na zlo obraća. Čim kršćanstvo moć i krjepost državnih zakona ondje traži, gdje je Bog sebi i svetomu zakonu svomu mjesto priredio: to jest u sviesti čovječjoj, očevidno je, da se nijedan državni zakon sviesti, pravici i nuždi narodnoj protiviti nesmije.

Rieč u jednu, propelo ko što sve družtvene i obiteljske, tako je i sve gradjanske krjeposti porodilo. Prava ljubav domovine, požrtvovanje za obće dobro, vjernost, strpljivost, postojanost i sve ostale prednosti, kojim izobraženi narodi svoju slobobu, napredak, slavu i prosvjetu zahvaliti imaju, plod su po vjeri, dar po propelu.

Pravilom medjunarodnih odnošaja vjera isto ono sveto načelo označuje, koje medju ljudmi u privatnih odnošajih vladati ima: Što nećeš, da ti drugi učini, nečini ga ni ti drugomu, a što želiš od drugoga i ti mu ga čini. U zao čas

narodom, gdje protivna načela zavladaju, gdje oholost, pretjeranost, sebičnost i nepravičnost vlada. Tuj medjusobna mržnja, razdor, trvenje i rat na sramotu čovječanstvu, obćoj slobodi i sreći vječni grob kopaju.

Opetujem, da su ova načela od velikoga upliva biti morala na sve one znanosti, koje sa materijalnim i ekonomičkim razvitkom i sa pravnimi narodnjimi odnošaji u savezu stoje.

Vaša dobrota i strpljivost dopustit će, da opazke svoje na dvie točke i dva diela ograničim. Jedan se tiče javnoga državnoga prava, a drugi poviesti. Ob onom je brez dvojbe najslavnije djelo, koje slavni publicista XVIII. vieka Montesquieu, napisa s naslovom: „L' esprit des lois". Tomu djelu ništa se sravnit nemože, što od staroga svieta u tom obziru baštinismo, i štogod je kasnijega i vrstnijega u toj struci pisano, sve je na neki način iz toga spisa crpeno. Istinabog veleumni pisac u mladosti svojoj protivnik bijaše ne toliko vjeri, koliko njekim njenim obredom, koje je u svojih „lettres Persannes" napao bio. Nu poslie po dobi, znanju, izkustvu zreliji spazio je, da je slavi njegovoj u interessu spomenik graditi na čvršćem temelju, nego što je prašak zemaljski, kojim vjetrovi po volji igraju. S toga veleum njegov izumi djelo, koje je preko uzkih granica života ljudskoga i do nas doprlo, i koje će sigurno doprieti i do najkašnje dobe i do svih naroda i to baš zato, jer ga je uzko spojio sa propelom, komu je Bog sva vremena i sve narode baštinu opredielio. Tkogod djelo to pročita. uvjerit se bude, da je skroz i skroz duhom sv. vjere orošeno. Čini se, veli Chateaubriaud o njem, da mjestimice samo potanje razvija misli, koje je Bossuet iz sv. pisama o politici crpao. Na mnogih mjestih svoga djela Montesquieu jest pravi apologet kršćanski proti nepravednomu napadanju neprijatelja njegovih. U knjizi 24, gl. 3 sjećajuć se okrutnosti počinjenih po krvnicih rimskih, grčkih i aziatskih, izrično veli: da sve, što je boljega u državnom životu, štogod je blažega u medjunarodnih odnošajih, da se kršćanskoj prosvjeti zahvaliti ima. U kratko: Montesquieu drži, da vjera kršćanska onim istim putem, kojim vodi ljude do sretne neumrlosti, vodi takodjer narode do one slobode i sreće, za kojom narodi plemeniti, a danas jurve Bogu hvala, i naš teži.

Što se tiče poviesti, grčki Herodot, Tukidide i Kseno fon, rimski Tacit, Livij i Salustij glede forme pravi su uzor reć bi nedosiživi. Ali Bossuet sve ih je kudkamo nadmašio u djelu svom „Les discours sur l'histoire universelle“, u koji misao i nje izraz iste su visine. U tom remek-djelu sve se j u jedno steklo, što je ikada klasičke povjestnike odlikovalo Bossuet opisujuć Rimljaninu značaj veli: Najbitnija crta značaja niegova jest, da on nada sve ljubi slobodu i domovinu svoju. Dvie bi ove ljubavi Rimljanin vazda ujedno spajao, to jest, ljubeć slobodu svoju, ljubio bi ujedno i domovinu svoju koja mu je od djetinstva slobodna i velikodušna u srdce ulievala. Pod slobodom pako, nastavlja pisac, razumjevao bi Rimljanin i Grk stanje, u kom državljanin nikomu drugomu neb podložan bio do samo zakonu i gdje moć zakona više važ nego ikoja druga u državi. Nigdje Livij i Salust tako istinito značaj rimljanski opisali niesu. Kada se pomisli, da je Bossuet svećenik bio; da je živio pod uplivom samosilja, prezirača prava i zakona, da je djelo svoje spisao za kraljevića tada se bjelodano vidi, da se samosilje s vjerom neslaže; da je slobodoumnim narodnim težnjam vjera najvjerniji saveznik da poviest francezka užasnih prevratnih dogadjaja nebi zapoznala bila, da je priestolju nasljednik znao sliediti mudre svjete i nauke učitelja svoga. — Tacit opisujuć piramide misirske moralni njihov znamen mukom prolazi, a Bossuet jezikom, ko se prevesti neda, istom prilikom ovo opažava: čovjeka, kako mu drago on visoko na ovom svietu stajao, uviek prati nemoć i ništetnost njegova. Piramide, veli, imale bi biti grobovi kraljem, kojim nemoć i ništetnost ni toga nedozvoli, da se grobova svojih naužiju. Isti rimski povjestnik pišuć ob običajih Germanskih na gl. 33 hladnokrvno opisuje, kako su se preko 60 tisuć ljudi, Bruktere ih nazivlje, na očigled tabora rimskoga pobili i pomorili — pak nadodaje: Dao Bog, da se tudji narodi nam i našoj koristi za ljubav barem medjusobno mraze i kolju, kad nas pravom ljubavlju ljubiti nemogu. Doista grozno načelo! a to se kad manje, kad više i danas ondje počituje, gdje propelo moć i upliv svoj gubi. Isti povjestnik pišuć u svojih ljetopisih o Tiberiju, da je po Trasillijevu proročanstvu priestolje zasjeo, veli: da se neusudjuje dosuditi, da li su dogodjaji ljudski posljedica gvoždena nemienljiva udesa, ili ne-

sviestna svietom se igrajuća slučaja. Kolika žalost srdce kršćansko obuzeti mora, kada u klasičkih djelih starih povjestnika naidje na podobne bludnje, od kojih je prosto u nas i najprostije djetešce. Samo se po sebi dokazuje. da Bossuet svjetlom propela u ruci strogo osudjuje svaku okrutnost i onu paklenu himbenost, kojom se narodi u ime prava, koje im veća tobože izobraženost pruža, služe, da narode, s kojimi se doticavaju, poizopaće, od naravnih svojih težnjah odvrate, i na brezdušne svoje namjere kako puko orudje upotriebe. Samo se po sebi razumieva, da Bossuet divnim svojim perom opisuje promisao Božji, koji se krjepošću i poštenjem ljudskim služi, da malene i zapušćene narode uzdigne i do neumrle slave uzvisi, dočim s protivne čęsti dopušća, da nepravica i zloća ljudska ponor kopa, koj znamenitost i drevnu slavu čuvenih u svietu naroda za navieke proždire. Svu bi mi skoro poviest Bossuetovu prevesti trebalo, kada bih sva klasička na stvar našu spadajuća mjesta navesti htio; a misao i izraz u njegovih spisih tako su uzvišeni, tako medjusobno spojeni da bi ih svaki prievod lahko osakatio i misao po svoj prilici oštetio.

Istina je dakle, da je vjera sa znanošću u najužjem savezu; istina je stoput u životu narodnjem posvjedočena, da gdjegod propelo moć svoju gubi, da skvarenost srdca i potištenost uma sliedom sliedi. Stari su naši dična djela počinili i po svietu se proslavili. Onaj diel naroda našega, koj se srbskim imenom ponosi, pravo je čudo počinio, kad se je malo ne goloruk i oda svakoga ostavljen i uslied nečuvenih muka od okrutnoga turskoga jarma oslobodio. Mi Hrvati pravično se ponosimo, da smo se u stoljetnoj krvavoj borbi turstvu oteli i to kada je ono najsilnije i strah i trepet zapadnim narodom bilo. Vjerujte mi, da uzkrsnu slavni djedovi naši, tadanji narodu našemu predvoditelji, oni bi nam rekli, da sve to dobiše i premogoše u ime častnoga propela. „Za krst sveti i slobodu zlatnu“, to je bila, to će i za vazda, ako Bog da, ostati lozinka naroda našega. Pod tim znakom dobit je jamačna. Mi želeći stupiti u kolo izobraženih naroda i proslavit se na umstvenom polju, kako smo se negda na bojnom, polučit ćemo brez dvojbe želju svoju, ako pod istom zastavom vojevali i luč, koja s propela svietu svietli, sliedili budemo.

*

Ja po dobroti Vašoj prvi pokrovitelj akademiji želim, da ovo propelo naviek u sredini njenoj ostane i akademikom dopominja, da vjera svjetlom svojim svakamo dopire, kamogod se um čovječji radom i poletom svojim zanaša.

Iza ovoga proslova nepreostaje mi drugo, nego da gostom, koji su svetčanost našu svojim posjetom počastili u ime akademijino zahvalim; najpače pako onoj gospodi i braći, koji su s one strane Save došli. Hvala im i slava! Neka uvjereni budu, da onaj ljubavi i bratinstva sveti vez, koj je srdca naša jurve sklopio, nikakova na svietu sila i nikada razvrći neće. Bog blagoslovio akademiju i sve slavne njene članove! Bog da blagoslovi onoga muža, koga su najučeniji sinovi naroda našega na najodličnije mjesto uznieli. Mi se predsjednikom akademije naše ponosimo, kô što bi se, osvjedočen sam, njim ponosili i najizobraženiji narodi. Milo mi je, što vršeć prvu dužnost pokroviteljevu, ravnanje akademije naše izručiti mogu prijatelju, meni vele ljubljenomu i počitovanomu, i umoliti ga, da sbor naš razveseli rječitim slovom svojim, koje nestrpljivo čekamo.

Besjeda predsjednika dra. Račkoga.

Preuzvišeni gospodine pokrovitelju!
Slavni sbore!

Kada se je god. 1793. u englezkom saboru razpravljalo pitanje o dokinuću trgovine s crnci, bilo je protivnika, koji su robstvo ovih nesretnika opravdavali njihovom tobož duševnom nesposobnosti. Slavni državnik Pitt pobijao je taj nedostojan prigovor u svojem dugačkom govoru medju ostalim na sliedeći način: „Bilo je vrieme, kada su se i na ovom otoku prikazivale čovječje žrtve i trgovina s robljem tjerala upravo tako, kao što se sada tjera s Afrikanci. I tadanjemu tržtvu izvori su jedni te isti; pak se isti uzroci i gdjekoje ljudske žrtve navode za dokaz, da je Afrika po naravi nesposobna za prosvjetu i od providnosti neopozivo odsudjena, da bude leglo roblja Evropljanom, slobodnim i prosvećenim. Zašto se ovo isto nebi bilo moglo reći i o starih Britanih? Zašto gdjekoj rimski viećnik, umujuć poput njekih članova ovoga sbora, nebi bio mogo i o njih reći: puk su, koj se ne podigne nikada do civilizacije — komu nije sudjeno biti slobodnim — koj

neima uma za koristno umienje — od providnosti ponižen izpod ljudskoga mjerila, stvoren ostalomu svietu na robovanje? — Pa mi izidjosmo ipak iz barbarstva od tolike davnine, da zaboravismo, kako bjesmo njekada i mi barbari. . . Bjesmo njekada nepoznati medju narodi, divlji u običajih, pokvareni u ponašanju, nizki u znanju, kao što su danas Afrikanci. Ali tečajem mnogih godina, polaganim napredovanjem postasmo bogati u razlikom blagu, usrećeni bez mjere svimi darovi providnosti, neprispodobivi u trgovini, uzvišeni u umienju, od svakoga naroda naprednji u mudroslovnih i naučnih iztraživanjih, obilni svakoga blagoslova prosvjete. . . Pà ipak, da je išto istine u načelih koja mnogi članovi ovoga sabora navode proti Africi, za uviek bismo u gluposti i poniženju, na koje su bili spali naši predji po svjedočanstvu poviesti".

Vaše će oštroumlje poštovani slušaoci! lasno doseći, zašto ja ove mudre rieči slavnoga englezkoga državnika navodim na ovom mjestu i ovom sgodom. Vi znate, da osim tjelesnoga imade još nesnosnije robstvo duševno; a znate i to, da što su njeki sinovi slobodne Britanije navodili za opravdanje tjelesnoga robstva afrikanskih murina, njeki naših susjeda s lieva i desna navode za dokaz, da naš narod ima ostati vječnim duševnim robom njihove prosvjete, njihove znanosti i umjetnosti. Oni mu doduše neodriču umnih darova; ali odriču mu snagu i silu, da se podigne do samosvojne civilizacije, da si osnuje samoniklu knjigu i umjetnost, da bude slobodnim i samostalnim na polju umnoga ráda. Ove protivnike naše mogli bismo i mi s umnim Pittom uputiti na poviest njihova vlastita narodna razvitka, u kojoj bi našli i oni svoje predje na onom stepenu „gluposti i poniženja", na kojem bijahu njekada u doba grčke i rimske civilizacije stanovnici sada toli napredne Britanije. Ali toga nam netreba, koji vodjeni naukom kršćanskim, potvrdjenim poviesti ljudskoga razvitka, nevjerujemo ni u tjelesno ni u duševno robovanje bud pojedinaca bud naroda — koji usuprot vjerujemo u napredak cieloga čovječanstva neizključiv ni jednoga naroda — koji znamo, da su prosvjeta i civilizacija svojinom cieloga svieta i baština svakoga naroda — koji napokon znamo, da je civilizacija i prosvjeta, jer nikla iz jedne vječite mudrosti, u svako vrieme i u svih naroda u bitnosti istovjetna, a različita samo u obliku i vanskom po-

javu prema razlikosti naroda pozvanih, da u ono vrieme njezin stieg podignu.

Narod slovjenski, kao što je iza svoga romanskoga i germanskoga brata stupio na pozorište poviesti, tako stupa poslie njih i na polje umnoga djelovanja. On, postavljen providnosti na razmedju iztoka i zapada, svojima je ledjima tolike vjekove štitio umni rád sretnijega zapada. Ali je i pripravan uciepiti mladicu sa stabla romanske i germanske prosvjete u svoje mlado, nu granato i bujno stablo, pak ga sa svojim znojem zalievati, svojom rukom njegovati, da uz romansko i germansko procvate i urodi na korist čovječanstva i slavu ljudskoga uma.

Mi si Slovjeni netajimo, da preporodivši se na život nov „nadjosmo — kako pjeva neumrli vjestnik slovjenske uzajamnosti — praznu pustoš, koje se nije još dotaklo ni jedno ralo"; netajimo si ni toga, da narodi romanskoga i germanskoga plemena „idu cestom utrvenijom, a mi za njimi težko i kasno." Ali s druge strane „jesmo mi i naš narod mladji; mi znamo, što su ini dokazali, nu to je sakriveno drugim, što mi imamo biti u knjizi čovječanstva" — pa napokon ni takove nam se neće „pobjede, koja bi s gora pala bez znoja". (Slavy dcera 262).

To što rekoh o Slovjenstvu u obće, vriedi doista o južnom Slovjenstvu. Mi, mučenici kršćanstva i zatočnici civilizacije u stoljetnoj borbi proti muhamedanstvu, jedva što nam je dano odahnuti, i nepreboljevši tolikih rana upoznasmo, da samo djela duha narodom dižu neoborive spomenike; upoznasmo istinu zlatnih rieči umnoga povjestnika: „podrtina se za podrtinom nagomilala nad Grčkom Pisistrata i Konstantina; ali ona će neumrla živjeti u pjesmah Omira i Pindara, u kipovih Fidije i Praksitela, u govorih Chrysostoma i u veličanstvu sv. Sofije; isto tako putnik, pobožan ili naučan, dolazeć u Rim da promišljava nad grobom dvijuh velikih civilizacija, ćuti na srdcu tiesak uspomena, dok ga Kolosej i sv. Petar, kupelj Karakale i sv. Marija veća, umirajući gladiator i Michelangelov Mojsija neupute, da neumrli duh hoda nad ruševinom svjetske veličine." (C. Cantù. Stor. univ. doc. III. 588.)

Priznavajuć dakle mi južni Slovjeni, da su djela uma još slavnija od junačkih, snidjosmo i na popriště umnoga napredka. Pa zašto da se plašimo ove nove borbe, koji smo se

mačem u ruci borili za najuzvišeniju ideu? Ili zar nije naš narod i u prosvjeti njekada koracao uzpored drugim narodom? Mi smo Hrvati i Srbi bez odpora stupili prije XII. viekova u kolo kršćanske Evrope. Mi osnovasmo slobodne države u doba, kada se je s jedne strane feudalizam pomaljao, a s druge cezarizam cvao. Naši Držislavi i Krešimiri, Nemanje i Dušani mogu se pribrojiti najrazboritijim i najodvažnijim vladaocem svih naroda. Mi smo prvi umjeli dovesti u sklad obćenitost crkve s osebnosti svoje narodnosti; dočim uvedši narodan jezik u crkvu ostadosmo vjerni svezi s ostalim svietom kršćanstva. Naš je jezik gospodovao ne samo u obitelji i crkvi, nego takodjer u državi tada, kada su naši susjedi iznemoglom latinštinom zakone krojili. Koliko može naš narod na polju prosvjete, kada je svoj, sjajno je pokazala mala republika dubrovačka. Ovoj slobodnoj obćini imade Evropa zahvaliti, što je prva dala utočište učenim Grkom, koji su sa životom prenesli na zapad mudrost svojih otaca, i što je štampi dala prvu tragediju i prvu trgovačku knjigu. Naša se stara knjiga neima stiditi pred licem svojih vršnjakinja: ako imade byzantinska književnost svoje čuvene chronografe, imade srbska srednjega vieka svoje ljeto- i životopisce; s preporodom humanizma na zapadu udomio se je bolji ukus u hrvatskom pjesničtvu dalmatinskom i dubrovačkom; doba Ariosta u Italiji porodila je nam „božanstvenoga“ Marulića, duh Torquata Tassa nadahnuo je našega Ivana Gundulića. Dapače — što nam je romanska knjiga i umjetnost dala, odvratismo joj davši za uhar naše Crieviće, Klovije, Boškoviće i Meduliće, Baglivije i Vranjanine.

Prema tomu smiemo uztvrdit, da bismo mi južni Slovjeni sada stajali na ravnom stepenu prosvjete za zapadnom Evropom, da nas osmanlijstvo nebi bilo toli silovito obustavilo u svojem razvitku. Ovu tvrdnju opravdava onaj napredak, koga uz goleme vanjske i nutarnje zaprieke učinismo tečajem ovoga vieka na polju duševnoga râda. U vrieme našega duševnoga preporoda jedva su se Hrvati i Srbi, kamo li oba sa Slovenci i Bugari, pripoznali, da su jednorodna i jednokrvna braća — razciepani i razsijani u državah zemljopisna imena bješe nam prečja od narodopisnih, voda milija od krvi — borit nam se je bilo s prvimi početi pismenstva; u dvih azbukah nazirasmo pogubno ono dvojstvo, koje smeta sklad i mir u iztočnom ba-

joslovju. Pa svih ovih zapreka nakon kratka vremena od trideset i njekoliko godina nestade ili jih nestaje: za nas više neima rieka i gora, koje bi u duševnom životu razstavljale Hrvate od Srba, obe od Slovenaca i Bugara — mi Hrvati i Srbi osnovasmo jedinstvenu i istovjetnu knjigu na temelju jezika, koj od jadranskoga mora do dolnjega Dunava romoni iz ustiju više milijuna našega naroda — dvogubo pismo, taj ostanak dvogube prošlosti, nesmeta nam više jedinstva u jeziku i knjizi — knjiga nam laganim, ali sigurnim korakom napreduje, pa je ona sviestnu Hrvatu i Srbinu mila, izišla u Zagrebu ili Biogradu, Novom Sadu ili Zadru.

Ovo su velike stečevine one duševne borbe, koju je naš narod na polju presvjete bio poslie novijega preporoda. Glavna joj pozorišta bijahu i jesu trojedna kraljevina i srbska kneževina, ove dvie glavne točke, oko kojih se kreće prošlost, sadanjost i budućnost našega naroda. — Ovim stečevinam pripomogla su toli pojedina družtva koli pojedina lica. Od prvih budi mi dozvoljeno ovdje pripomenuti obe matice, srbsku i hrvatsku, te družtvo za poviest i starine Jugoslavena u Zagrebu. Od drugih zabilježila je poviest naše novije književnosti imena Vuka Karadžića i Davidovića, Gaja, Mažuranića, Vraza, Vukotinovića, Kukuljevića, Šuleka i ostalih njihovih suposlenika.

Ali u koliko i jesu ove stečevine novije jugoslavenske knjige prema okolnostim vremena i ogromnim zaprekam sjajne, u koliko one zasvjedočavaju silni duh našega naroda: to nam je ipak priznati, da su one samo čvrstim osnovom za dalnju radnju. Romanska je naime i germanska znanost u posljednjih desetcih našega vieka silno pokrenula. Jezikoslovje odkrilo nam je tajna o ljudskom duhu i srodnosti naroda, kojim neima pametara u vidljivih spomenicih. Poviest izmamila je rieč iz grobova Amun-grada, Babela, Ninive, Tyra i Caere. Prirodoslovje razporilo je utrobu zemlje, iznielo njezino blago, upitomilo i podjarmilo paru, zrak i svjetlo, izmjerilo nebeska tjelesa i njihove staze. A ova napredna znanost dala je narodom sredstva u ruke za blagostanje, državnoj vlasti za osvajanje tako, da je istinit onaj riek: „znanost je moć“, te samo onaj je moćan, bio pojedinac bio narod, koj se znanosti zavjerio. Našemu je dakle narodu ili napredovati u znanosti, pak si tim pribaviti sva sredstva, koja ona daje; ili biti duševnim robom ovdje

romanske, ondje germanske znanosti; a tim orudjem i gradjom za veličinu romanskih i germanskih naroda.

I sbilja — naš je narod svojim zdravim umom uvidio, da mu valja u svojem jeziku i prema svomu duhu njegovati znanost, pak da mu dojakošnja sredstva u tu svrhu nisu dovoljna. Iz ovoga uvidjenja niknù u obih granah našega naroda s jedne strane srbsko učeno družtvo i jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, a s druge velika škola i nastojanje o jugoslavenskom sveučilištu. Ovo posljednje ostade žalibože do sada glas vapijućege u pustinji s uzroka, koji se ne dadu ničim opravdati. Naša omladina, kojoj se višji nauci uzkraćuju u materinskom glasu, smije punim pravom jadikovati s prorokom:

„Eto naše srce plačno
pečali se, boli i gine:
Eto uživat sunce zračno
nedadu nam mrkle tmine."

(Jerem. po Gjorgjiću.)

Nù akoprem se ova dva najviša naučna zavoda, sveučilište i akademija, zamjenito popunjuju, ter bi oba složnije i uspješnije mogla djelovati na razvitak narodne nam znanosti; to nas ipak veseli, što je jugoslavenska akademija napokon stupila u život i što može već danas držati svoju prvu svečanu sjednicu. Buduć da će izviešće tajnikovo u kratko napomenuti dojakošnje zgode ovoga zavoda, to meni nepreostaje ino, nego da se najprije u ime akademije zahvalim tebi njezin tvorče i pokrovitelju! koj si od mnogo godina pravi zaštitnik i mecenat našoj knjizi; tebi — „koji si — da se poslužim riečmi našega Nikole Nalješkovića — slava našega jezika, i u svem čás prava, i kruna i dika". (Poslan 18.) Ovaj hram nauka, komu si ti položio osnovni kamen a bog ti dade milost da ga danas sam otvaraš, ovo djelo tvoga neporočnoga rodoljubja — da upotriebim liepe rieči rimskoga povjestnika — „manet, mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, in fama rerum (C. Tac. Agric. c. 46.) Mi pako, koji se u ovom hramu oko tebe sakupljamo, želimo ti iz si novskoga srdca: „diu laetus intersis populo . . . hic ames dici pater atque princeps". (Hor. carm. I., 2.).

Pošto je naša akademija gojenče cieloga naroda hrvatskoga, koj na poziv svoga „prvoga sina" prinese velikih žr-

tava u taj hram znanja i umienja, držim si za dužnost upotriebiti ovu sgodu, da pred ovim štovanim sborom u kratku nacrtu očitujem, kako akademija svoj zadatak shvaća tako naprama znanosti i umjetnosti, kao naprama narodu; koja li su joj sredstva u ruci, da tomu zadatku zadovolji.

Akademija imade po svojem ustrojstvu njegovati znanost i umjetnost. Ali glede posljednje imam primjetiti, da su joj sadanje okolnosti naše domovine i našega naroda tako neprijazne, da će djelovanje akademije u toj struci bar u prvom početku veoma skrovno biti. Tek onda, kada se prosvjeta i blagostanje podigne, rodit će naša domovina, kao što se nadamo, umjetnika svake vrsti, koji će služiti svomu rodu, a ne poput njihovih starijih zemljaka, stranoj slavi. Ovo će vrieme do ciela pospješiti znamenita sbirka slika i umotvorina, koju je akademiji njezin preuzvišeni pokrovitelj poklonio, i koja će naš glavni grad riesiti, čim ovaj „dom" postane svojinom akademije.

Tim obsežnija i sabranija biti će djelatnost akademije oko znanosti. Ali ona neće gojiti znanosti u pravcu idealnom, nego obzirom na potrebe i na korist našega naroda i naše domovine. Prema tomu nastojat će akademija, da sakupi i jezikoslovnomu sudu podvrgne sve blago našega jezika, bilo ono sahranjeno u ustima našega naroda i odazivalo se u pučkih pjesmah, pričah i poslovicah; bilo ono ubilježeno u dobrih starih i novih knjigah. Tim će putem akademija prirediti obširan i jezikoslovnoj znanosti dolikujući rječnik našega jezika. S toga će i ona u ovu svrhu, kao takodjer da budućemu povjestniku naše književnosti i narodne kulture pripravi pouzdanu gradju, nastojati, da sakupi i na svjetlo izdade naše starije pisce, bili oni još u rukopisih ili u starijih izdavanjih. Tako će ona predati narodu u ruke cielu književnost minule davnine, da se njom koristi, nasladjuje i ponosi. — U životu našega puka, u njegovih običajih, navadah i izrekah imade toliko izobilje gradje ne samo za narodnu filozofiju i pjesničtvo, nego najpače za nepisano pravo, da će akademija osobitu pažnju obratiti na ovu struku narodne znanosti. Običajno pravo razsvjetlit će nam nazore našega naroda o različitih odnošajih javnih i sukromnih, pokazat će nam, koje mjesto pripada narodu u poviesti kulture medju romanskimi i germanskimi mu

susjedi, a našemu zakonotvorcu dat će u ruke klupko, da ga izvede iz labirinta, u koj ga uplete tudjin zakonoša Istimi razlozi vodjena akademija sabirat i izdavat će spomenike pisane za pisano pravo jugoslavensko kano što su zakoni, pravila, naredbe itd. toli neodvislih država, koli pojedinih obćina na našem jugu. Tim putem pobrinut će se ona za sbornik jugoslavenskoga prava, koje će se tek podpuno i temeljito sastaviti, kada pravni običaji i zakoni u cjelosti izidju na svjetlo. Poviest jezika, knjige i práva je samo diel poviesti, u kojoj se ima ogledati prošlost našega naroda. S toga će akademija jednakom pomnjom i uztrajnosti sabirati i izdavati listine, kano gradju za sbirku listina i povelja ili jugoslavenski diplomatar, nadalje domaće i inostrane naše poviesti tičuće se ljetopise i za sbirku jugoslavenskih povjestničkih spomenika.

Jednakim trudom izpitivati će akademija zemlju, na kojoj naš narod živi, i to ne samo da iznese u njoj zakopane starine, pak tim u trag udje tajnam prošlosti; nego da prouči i njezinu površinu i njezinu utrobu, pak tim odkrije sredstva narodnoga blagostanja, olahkoti sadašnjost i obezbiedi budućnost narodnu. Jugoslavenske zemlje, rukom naravi tako rasipno nadarene, plodnimi dolinami i ravnicami ukrašene, brodonosnimi riekami izprepletene, rudonosnimi gorami izprekrižane, sinjim morem obkoljene, s veće su česti slabo ili nikako poznate. Tudjer nalazi akademija, nalazi znanosti neobradjenu ledinu. Zato držat će si za dužnost podupirati svaki podhvat u zemljopisu i zemljoslovju, prirodopisu i prirodoslovju naše blagoslovljene, nad sve nam mile Jugoslavije.

Naša će dakle akademija prisvojiti si svaki napredak znanosti, izvojevao se on ma u kojoj zemlji, ma u kojega naroda. U tom smislu bit će akademija zavodom kosmopolitskim. Ali napredak znanosti, posljedke inostranih iztraživanja ona će uporaviti na naš narod, na zemlju našu; a osim toga ona će naš narod i našu zemlju učiniti predmetom svojih posebnih učenih iztraživanja. U tom smjeru biti će akademija zavodom jugoslavenskim, kojim se imenom pred svietom ponosi. Tako shvaća akademija svoj zadatak naprama znanosti i naprama našemu narodu. Nu moglo bi se pitati: naprama kojemu narodu? Misao, koja je jugoslavensku akademiju osnovala, bje ta; da ona bude ognjištem književne radnje južnih Slovjena,

nebi li se s vremenom u njem sakupili i sjedinili traci, koje sada šalje duševna moć plemena hrvatsko-srbskoga, slovenskoga i bugarskoga. Ova misao, sjedinjujuća jugoslavenska plemena, voditi će sveudilj našu akademiju poput ognjena stupa u toj pustinji, te će ju čuvati od zablude, obmame i obsjene. Imajuć akademija pred očima književno jedinstvo slovjenskoga juga, pomnjivo će podjedno paziti na razvitak i napredak ostalih slovjenskih književnosti, imenito ruske, poljske i češke. Ona bo je uvjerena, da će samo književna uzajemnost slovjenska izhoditi ogromnomu narodu slovjenskomu i njegovim granam dično mjesto u kulturnoj poviesti pored narodâ romanskih i germanskih.

Ovo je smjer, kojim misli poći nasa akademija u svojem djelovanju književnom; ovo je, kao što se veli, njezin program. Samo se kaže, da ga ona neće odmah, niti za koju godinu izvesti; ali ona bje dužna ustanoviti ga već u napried i radi same stvari i radi očiju, koje su u nju uprte. Za izvedenje ovoga zadatka treba akademiji to vremena to sila duševnih i materijalnih. Jedne i druge u prvom su joj početku skromne. Ali za sada ni neće nitko izobilje duševnih sila u nas tražiti, tko pravedno prosudi prošlost našega naroda i tko uzme na um, da su nam još sveudilj zatvorena vrata domaća k najvišim naukom i da u nas imade malo ljudi, koji bi se znanosti izključivo posvetili. Ali i onaj malen sbor članova akademije, koji već sada obstoji i koj će se umnožati novimi licî, kako će se za čas čuti, i ovaj sbor članova daje podpunu nadu, da će se akademija svaki dan svomu cielju bliže primaknuti. U tom bo sboru imade čuvenih književnika u svakoj struci: imade mnževa, koji su sav svoj ljepši viek posvetili poznavanju našega jezika i njegovu sravnjivanju s ostalimi srodnimi, ter njegovu krasotu i bogatstvo učenimi djeli na svjetlo iznieli — nadalje imade muževa, koji su duboko zaronili u prošlost našega naroda i kojim je najmilija zabava s našimi velikimi pokojnici voditi razgovore, pak u davnini tražiti nauk i utjehu, što no jim ju uzkraćuju naši dani — imade muževa, koji su i sami učili pravdu i zakone i druge mudro naučali — imade napokon muževa, koji su prostranu i blagotvornu prirodu obljubili, koji izpituju njezine pojave i zakone, motre njezine raznolike tvorove. Znanje i mudrost takovih akademika

zajamčuju napredak ovomu zavodu; meni, u koga ćete naći dosta mana, ali ne pomanjkanja dobre volje, služi na čast, što takovoj kiti učenih ljudi stojim na čelu. A taj sbor pomladjivat će se novimi silami od godine do godine i primiti u se sve, što je odličnije na polju knjige slovjenske.

Ako uzmemo u obzir materijalno stanje našega zavoda, ter ga o gore nacrtanoj zadaći omjerimo, nedade se tajiti, da si nestoje u jednakom i ravnom razmjerju. Ali uzdajuć se u dosada izkazano požrtvovanje i u domoljubnu darežljivost našega naroda nesumnjamo, da će akademijska zaklada rasti od dana do dana, pa bilo to prinosi evangjeoske udove.

Akademija je već sada svoje umne i materijalne sile u obzir uzela, kada je za buduću godinu svoju djelatnost ograničila na njeke književne radnje, koje će se iz tajnikova izviešća pobliže doznati. Mi smo za sada, prije nego li se upustimo u široko more znanosti, ustanovili osnovu svoga putovanja; a izvadjat ćemo ju prema svojim silam postojano i neumorno. Da bi to propustili bili, moglo bi nam se reći: da je naš zavod nalik ladji bez putne osnove, bez glave i kormilara.

To je, što može akademija izjaviti ovomu odličnomu sboru u današnjem prvom svečanom sastanku. Toliko učašće od strane naroda i prijatelja narodne nam knjige, koje se danas ovdje u tih prostorijah pokazuje, bodri akademiju u započetu djelu i poziva ju, da svoje biće slije u jednu cjelinu s bićem narodnim. A nad čim nemožemo sakriti svoje radosti, jest to, što kod ove svečanosti vidimo toliko prevriednih predstavnika naše srbske braće s ove i s one strane Save. Mi ih u našoj sredini pozdravljamo s iskrenim „dobro došli“; pak i u njihovu bratinskom odzivu opazujemo „znak vremena“, opazujemo jamstvo sretnije i zajedničke nam budućnosti, kojoj će i jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti sav svoj râd, sve svoje sile posvetiti. U to ime pomoz Bog!

Ulomak govora prvoga i najboljega govornika i improvizatora velike franc. revolucije od g. 1789. grofa Honoré-Gabriela Mirabeau-a o bankrotu proti financ. projektu ministra Neckera.

„Prijatelji! poslušnite me jednu jedinu samo rieč: Dva su stoljeća pronevjerenja i brigandaže (de brigandage, räuberei,

raubsystem, unterschleif) kopala ponor, komu je kraljevina s kraljevstvom blizu, da se unj strovali. Taj se strašni ponor mora zasipati.* E vala! Evo vam liste francezkih vlastnika; odaberite najbogat je, da se žrtvuje manje gradjana. No birajte; tâ, zar nije potrebno i nuždno, da se upropasti malen broj, a da se spasi masa naroda? Dedermo, ta ove dvie tisuće odličnika posjeduju toliko, čim da se pokrije deficit. Uvodite opet red u financije, mir i blagostanje u kraljevinu; udrite (frappez), žrtvujte bez pomilovanja te žalostne žrtve; strovalite je u ponor** (bezdno): odmah će se zatvoriti, zatisnuti ..... Vas grozota spopada. Vi muževi nedosljednici (hommes inconséquents)! muževi vi malodušni! ah! zar ne vidite, da dekretujuć bankrot (banqueroute), ili, što je još mrzkije, čineć ga neizbježivim, a ne dekretovav ga, kaljate se činom tisuću puta kriminalnijim, te, što je nepojatna stvar, svojevoljno (dragovoljno) kriminalnim; jerbo napokon bi ta strašna žrtva odstranila barem deficit. No zar mislite, što i jer vi ne budete plaćali, da ne dugujete više ništa? Zar mislite, da će vas tisuće milijuni ljudi, koji će u jedan mah izgubiti strašnom eksplozijom, ili protivnim od toga, sve, što im bijaše utjehom života, a možda i jedinim sredstvom uzdržavanju (života), da će vas na miru pustiti, uživati se vašega zločina? (jouir de votre crime)? — Vi stojički motritelji neproračunljivih zala, kako će se ta katastrofa razlijati po Franciji; vi tvrda srdca samojedi (egoïstes), koji mnijete, da će ote grčevite konvulzije očajanja (sdvojenja) i biede onako proći, kako već mnoge druge i tim brže, što budu silovitije (violentes), zar ste vi posve sigurni, da će vas toliko svieta pustiti na miru i bez muke lagano da uživate te jestvine, kojim nećete da umanjite ni broja ni teka? Ne; vi ćete propasti; te u obćoj konflagraciji, koje se vi evo ne plašite, (ne sgražate) zapaliti, neće vam gubitak vašega poštenja spasiti da bi ni jednoga od ružnih užitaka. Evo, kamo idemo ...... Slušam i čujem govoriti o patriotizmu, pozivati se na rodoljublje, na domovinu, na patriotsko osjećanje. Ah! nemojte prostituovat tih rieči: domo-

* Il faut le combler, ce gouffre effroyable.

** Alluzija na rim. viteza Curtija, koji se je po priči žrtvovao za domovinu, strovaliv se u otvoren ponor, koji se onda odmah za njim zatvorio.

vine i rodoljubja! Tako je veledušno, vele liepo dati jedan dio od svoga dohodka, da ti se spasi sve ono, što posjeduješ! O! moja gospodo, to vam nije do lih jednostavna aritmetika, te onaj, koji bude okleva o, nije kadar razoružati indignacije, nego prezirom, koji će mu nadahnjivati njegova ludost (qu' inspirera sa stupidité). Jest, gospodo, to vam je najprostija mudrost, najtrivijalnija razboritost, to jest najprostiji (najgrubiji) interes, na koji vam se ja evo pozivljem. Ja vam ne kažem više, nego što sam vam već jednoč kazao: zar ćete vi prvi dati narodom prizor sabrana u saboru puka, komu manjka javna vjeresija? Ja vam više ne kažem: Eh! koje imate pravo za slobodu? Koja vam ostaju sredstva, da ju sačuvate, uzdržite, ako svojim prvim korakom nadkrilite nepodobštine i rugobe najpokvarenijih vladavina (des gouvernements les plus corrompus), ako potreba vaših vjeresijaša i vašega bdenja nad vjeresijom nije garancijom vašemu ustavu? Ja vam kažem: vi ćete svikolici biti povučeni u sveobću propast (ruine), te ćete vi biti prvi interesanti žrtvom, za koju vas vlada moli. Glasujte dakle za ovu izvanrednu pripomoć, te može li biti dovoljnom! glasujte za nju, jerbo, dvoumeći o sredstvih neopredieljeno i nejasno, to ne dvojite o nuždi i o našaj nemoći da se tiem nadoknadi novac. Glasujte za nju, jerbo javne okolnosti ne dopuštaju više nikakova krzmanja (oklevanja) i jer ćete vi biti odgovorni za odgadjanje i svaku odatle proizlazeću štetu. Nemojte tražiti vremena: nesreća se s tim ne slaže. Gospodo moja, eno baš smiešna pokreta od Palais-Royal-a, smiešna ustanka, koji ne imašo nikada vriednosti, van u usijanih i slabih glavah, ili u hrdjavih (zlih) nakanah nekolicine zloglasnih ljudi; nedavno ste čuli ove grozne rieči: „Catilina je pred vratima, pa se još vieca", i odista: nit je bilo okolo nas Katiline, niti pogibije, niti straže, nit protustranke, nit Rima; ali danas je tu bankrot, ružni bankrot (la hideuse banqueroute est là); on nam prieti progutati sve: vaše vlasničtvo, vaš posjed, vaše poštenje i čast; a vi viećate! sborite!"

(S francezkoga preveo prof. dr. Petar Tomić. Honore-Gabriel Riquetti, comte de Mirabeau, „le plus grand orateur de la révolution française", rodio se u Bignonu blizu Neversa g. 1749., a umre u Parizu g. 1791. U mladosti bijaše tako

svoje glave, da ga je vlastiti otac njegov morao dati više krat zatvoriti. Kašnje uvidi svoje pogreške te se popravi. G. 1787. poslaše ga u tajnom diplomatskom poslu u Prusiju. Akoprem kao grof sám plemićem ne htjede ga plemstvo izabrati u gl. skupštinu g. 1789. Zato mu se osveti poslie, kad je od naroda bio izabran Do smrti igraše kroz 3 godine prvu ulogu svojim talentom i umom. Umre od napora. On htijaše ustavnu kraljevinu. Ljudevit XVI. predcbi ga napokon novcem za sebe).

„Gospodo zastupnici! Evo me (tako počima prvi govornik naše dobe o monarkiji i republici* na sjenokoši (livadi) po vami jur pokošenoj, svestranom je bo diskusijom predmet (da li ima biti u Španiji republika ili monarkija) već izcrpljen, pa ako me dar govorničtva moga i može hrabriti, da me skupština kortešâ dobrohotno sasluša, to vas molim za strpljivost i pazljivost radi iskrenosti moga (republikanskoga) zakona, radi važnosti mojih razloga i radi interesa, štono ga svikolici imamo za domovinu, slobodu i spas rujanskoga prevrata od g. 1808.! — Republika je meni socijalna pravda, a domovini politička sloboda. Republikanska ideja, koja vas sve proniče, priliči u vas grijućim trakom sunca, koji padaju na tužne, no za uviek zaklopljene zjenice sljepca, pa premda se nikoja ideja nije sjajnije pomolila ni odlučnije djelovala, ipak se republika (španjolska) približava porazu. — Poviest čovječestva viečna je borba medju idejami i interesi; momentalno nadjačaju (nadhrvaju) vasda interesi, a trajno ideje, ter stvar, koja će ovdje poražena biti, stvar je razuma i duha čovječjega. Vaši se glasovi (vota) gospodo, protive duhu stoljeća našega, pa će opet na vas pasti poput striela odaslanih put nebesa; stoga je triumf republike prije ili poslie neizbježiv (u Španiji); Zato započimam pun pouzdanja ovu svečanu debatu (razpravljanje), te mi neopozovivost vaše odluke neće oslabiti srčanosti.“ —

„Gospodo!, prije malo dana izazvao je moj vele poštovani prijatelj Orense izreknuv: „da i republika ima svoje proroke“, neponjatno vaše smješkanje, pa ipak ta dvojba samo to dokazuje, da nepoznajete družtva, u kom živite. Kao što

* Odlomak Castelarova govora s osobitim obzirom na uvod, prelaz i zaključak primjera i pouke radi.

vrieme ima troju epohu, a misao troju formu: tako ima družtvo tri stranke: stranku svećenika, to je stranka uspomena; stranku državnika, to je stranka konzervativaca i stranku proroka i mučenika, a to je stranka republikanaca. — Kao što ja imam pravo zvati se demokratom, dvoumim dakako, da ste vi to, a kažem vam gospodo, da je demokratska škola doprinjela velike žrtve budućnosti; s toga joj povjeri svoje tajne, odkri i odkriva uzvišene misli. Rakovci (reakcijonarci) poznavahu osvjedočenje prošlosti, a vi gospodo konzervativci, poznajete interese sadašnjosti, mi pako demokrati (prijatelji puka) poznamo nepristupive visine, s kojih se spuštaju oluje, koje očišćuju atmosferu i oplodjuju zemlju. Demokratska škola navješćivaše uskrs Italiji, i Italija uskrsnu. Ona navješćivaše. da će u američkom boju nadhrvati republika i pasti negve robstva, i tri milijuna ljudi, koji su bili robovi, liepim su eno uzorom budućnosti; ona navješćivaše, da će u njemačkom okršaju — dobiti Rusija, i tako bî; ona navješćivaše, da franceski bajoneti neće uzdrmati silnog dogodjaja vieka: neodvislost Amerike i — Francezi ostaviše Mexico (Mehico) poniženih i krvavieh glava. — Gospodo, jedan od najslavnijeh muževa iz najpozitivnijeh od svih zemalja, sadašnji ministar kraljice (englez.) Viktorije, John Bright, reče jednom: „svaka rasa svoje ima svetinje: kao Evreji Jeruzolim, Arapi Meku, Rusi Moskvu, tako imadu Saksi zapad, sjevernu Ameriku, a sjeverno-američki regime zagospodit će i Englezkom i Evropom“. —

„Znate li vi zašto su se izpunila sva proročanstva siromašnih, neukih i poniznih starih proroka, koji prorekaoše: da će Niniva biti razorena, a Babilon sažgana podrtina, ter nadoći Mesija, što i bi, jerbo ih je oduševljavalo zveketanje okovâ na pojeziju nepokolebive vjere, jerbo su iz dubljine tame svoje vidjeli svietlo dana prije, nego l'se pomoli na obzorju sunce, jerbo su mrzili osvojitelje i okrutnike; jerbo su vidjeli, da će se nad tiranstvo Belsazarâ, nad putenosti Sardanapalâ i nad hramovi kumira podići ideja boga jedinoga, kao što mi vidimo, kako se nad Cesari, udvornici i nad klimajućimi — diže ideja uljudnosti (čovječnosti) i njezinih prava, a recimo na čast rodu ljudskomu: da je gospodstvo svieta bilo, jest i bude u rukuh ideja napredka“. —

„Znam ja gospodo, da ćete vi reći: Castelar ostaje Castelar, jer kad mi od njega izčekujemo razpravljanje ustavnoga pitanja, donosi nam on apokalypsu svoga pojetskoga vjeroizpoviedanja. — Već me gospodin Ulloa prispodobio Lamartinu, a gospodin Silvela ne budući tiem zadovoljan i Viktoru Hugi, prem da ta gospoda ne pomisliše na to, kako je težko onoga, koj nikad ni verza nije napisao, i koji ništa od onoga ne ima, što pjesnik posjeduje, uzporedjivati ovoj dvojici prvih velikana. — Gospodo, ako sam ovdje ponešto prosborio o pojeziji naših nada, učinih to s toga, da vam dokažem, da sam se razstao s pojezijom, do koje sam se bio popeo višegodišnjim progonstvom (kraljice Izabelle), isto tako dugom odsutnosti od svega i svakoga javnoga života, ter da sada prelazim na dnevno pitanje: na ustavno političko (pitanje); nu i to vam hoću da dokažem, da ako uzev u obzir stanje Evrope, susjednu Portugaliju, kolonije, a osobito svakdanje dogadjaje i sve postojeće okolnosti, neualazim riešenja pitanju, koje bi odgovaralo patriotizmu (španjol.), politici i humaniti u ničem, van a republici".

„Gospodo, dvojio sam, da namjeravate utemeljiti demokraciju, ali od kada nas je gospodin Olozaga uvjerio, vjerujem vam, da je komišija barem htjela, što nije mogla. — A što jest demokracija? Koje joj je prvo načelo? Načelo suverenstva naroda, avtonomije družtva, pravo sam dobom vladati, sam sebi gospodariti i gospoditi. Koje joj drugo načelo? Individualna prava, koja stoje pored svieh konstitucija, idué napred pred njimi. A koje joj treće načelo? Načelo harmoničke škole, što nam je g. Remer Giron toli sjajno razložio. Zakon ne postoji samo za družtvo i individuj, nego čitav niz zakona, od kojih svaki odgovara ljudskoj sili ili moći: volji, koja je u obćenitom pravu glasovanja, savjesti, koja je u poroti (jury) i razumu, koji ima u crkvi i u sveučilištih svoj izražaj: sve te obćenitosti (zajednosti) da se organizuju po načelih slobode i jednakosti, koje se opet koncentriraju u onom uzvišenom načelu, koje je neobhodno nuždno za krunisanje svake socijalne sgrade, imaju svoj krov u načelu pravednosti. Eto, gospodo, to vam je podpuna demokratska škola."

„Slavna gospodo! Vaša se načela protive demokraciji i svemu kolikomu modernomu životu! Sto je opredieljenje, cilj

družtvu, svietu u kom i na kom mi živimo? Uprkos često u biesnoću prelazećoj energiji, s kojom je gospodin Rodriguez pobijao federalnu republiku, priznade ipak, da sviet ide u susret velikoj federaciji, a „narodi Evrope veliku savezu sjedinjenih evropskih država“ poput sjeverne Amerike, pa, moja gospodo, nalazite li vi veću ideju u poviesti?!“

„Pregledamo li poviest, moramo se čudom čuditi majušnu broju idejâ uprkos mnogobrojnim raznolikostim činâ i djelâ. Jednu jedinu ideju u kuburi kubureć glodje čitavo stoljeće. Prvo je stoljeće sviet proživotario političkim jedinstvom; drugo: idejom stoicizma; treće: aleksandrinskom (idejom); četvrto; proglašenjem kršćanske dogme (325 g. u Nikeji); peto: po javljenjem germanskoga elementa (Gota, Vandala); šesto: stopljenjem ovoga (germanskoga) s rimskimi tradicijami u crkvi; sedmo: narivavanjem orientalnoga elementa pomoćju arabskieh dimisćinja; osmo: borbom rasâ, kaosom, s čega se razlučiše pojedine buduće narodnosti (u Francezkoj i Njemačkoj); deveto: razsulom rimskoga carstva, a utemeljenjem političke vlasti papinstva te pojavljenjem feudalizma; deseto: vjerozakonskom prevladom terorizma; jedanaesto: borbom izmedju svjetske i duhovne vlasti i pobjedom Hildebrandovom (pape Grgura VII. 1073., † 1085.); dvanaesto: krstaškimi (križarskimi) vojnami posljednjih velikih theokratskih i prvih velikih namaganja sila svjetskih; trinaesto: procvietanjem svjetskoga i oporukom (testamentom) theokratskoga elementa; četrnaesto: pobjedom kraljevâ nad theokracijom (crkvom) i nad feudalizmom oživotvorenjem gradjanstva; petnaesto: preobraženjem našega planeta pomoćju umjeće tiskarske, magnetske igle, širenjem husitizma i puščanoga praha, epskim putovanjem Portugalacâ na iztok, a mytskim Španjolaca u Ameriku; šestnaesto: stečenom slobodom saviesti (conscientiae) pomoćju reformacije; sedamnaesto: emancipacijom uma i filozofije pomoćju westfalskoga mira; osamnaesto: borbom francezkih enciklopedista proti svim nepodobštinam i revolucijom u Americi, a onda u Francezkoj; a devetnaesto stoljeće živi unijom demokracije, koja je postala revolucijami i slobodom, koja je postala znanošću, cvietom duha i uma ljudskoga, devetnaesto stoljeće, komu je zvanjem, da utemelji savez jednakih i ravnopravnih država evropskih i tom formulom

budućnosti da okruni, ovjenča civilizaciju svemira (universa). Želite li, gospodo, u istinu takav savez evropskih država i naroda? Ja ga od svega srdca želim; želim si sveerdno onaj trenutak, kada, prem da uz obstojanje narodnosti, imaju prestati dieleće nas ekonomske pogranične zidine (mirovi), koje luče narod od naroda. No vjerujete li, gospodo, da se u ljudskom životu što dobije, kad se promaši prava hora?!" (Kako u Hrvatskoj g. 1848.) —

„Kanimo se svieh abstrakcija, pa hajdmo na političko polje i recimo u kratko, što jeste upravo demokracija? Što je demokracija? Pravo svijuh.

Ja nisam jak u fiziologiji; s toga prosim gg. Sunera i Matu, da mi oproste, ako pogriešim, kad nas je svatko pogrješljiv. Ja držim, da ima u pasjoj krvi mnogo elemenata, koji su posve slični onim, od kojih se sastoji naša krv. Čujem gospodina Morena Nieta, koj, kao što i ja, pripada spiritualistom, gdje kaže, da je bitnom razlikom medju čovjekom i psom jedino razum. Ne znam, da li se je duh, kako Platon hoće, potražio organizam, ili kako bi rad Hegel, da je ujedno s čovječjom prilikom došao na sviet; samo to znam, da su mi moždjani okrugli poput svoda (bolte) nebesnoga i da imaju prostora za one svietove, koji se zovu ideje. Pa zato, moja gospodo, kao što čovjek ima osobitu formu — č-vječjega duha: tako i demokracija ima svoju posebnu formu, a to je — republika. U socijalnom se organizmu isto sbiva, što i u fiziologičkom, ter svakomu stupnju civilizacije kao i prosvjete u obće odgovaraju posebni zakoni, stanovite organizacije. Proučite mastoden ili megatherium, kad posjećujete prirodno-historičke muzeje! Kraljeva i velikieh monarhija radi putujete u Egipat i u pantheon Eskurijala; pa kao što se mi danas čudimo gorostasnim oblikom onih životinja, tako će se buduća pokoljenja čudom čuditi čudovištu vaših ideja i čina!

Vi ste, gospodo, proti republiki španjolskoj. Što je republika i federacija s demokracijom u poviesti i činih? Mi imamo ovdje posred nas dva velika spisatelja gg. Valeru i i Alarcona. Alarcon je napisao knjigu o Italiji, koja je jedan od najljepših spomenika moderne literature, odišuć duhom stare Italije. Ta vam neka gospoda kažu, gdje je domovina velikih institucija, velikih nauka umjenja i znanja. Ako iole poštujete ideju o Bogu i njegovih zapoviedih, komu ju imate zahvaliti?

Federalnomu puku, t. j. republici iliti plemenom (12) Izraela. Tko je pronašao alfavet? Federacija Feničana. Od koga vam je trgovina? Od republike kartažke. Tko je umio izvrstno izklesati sliku i priliku čovjeka? Republika Grčka. I dan danas se učite patriotizmu od Grka u Termophilah, buram duša Aishila i Sofokla, teoreme Euklida študujete, crpite bogoslovje iz Aristotela, filozofiju iz Platona, a dusi Aishilovi i Demostenovi reć bi pire po ovih prostorijah i tužno gledaju s visina po naših nizinah, jer sinovi našega vremena ne imaju govorničke božanstvenosti, koja patri tim sinovom republike Grčke. Tko vam je dao slobodu saviesti i trga? Republika Holandezka. Odakle pomorska vlast englezka Englezom? od njezine republike. Od kuda potiče upliv Francezkoj po čitavoj obli zemaljskoj? Od njezine republike. Tko je cielo čovječestvo podigao priznanjem individualnih prava, kojimi se toliko ponosite? Republika sdruženih država sjeverne Amerike.

Tko vas je učio, podučio i naučio suverenstvu puka? Republikanska Geneva (Ženeva švajcarska). — Onomadne nam kaza g. Ulloa, da švajcarska vlada živi od milostinje, a g. Silvela, da republika postoji samo kod onih naroda, koji ništa ne imaju, i koji su bez važnosti, kao što je Švajca, Andorra (u Pirenejih) i San Marino. No znadete li, gospodo, kolik je prihod švajcarskoga zemljišta od 740 četvornih milja i dva i pol milijuna žitelja? Petnaest stotina milijuna franaka, od čega dolazi na svakoga stanovnika 140 franaka, dočim u Belgiji razdieliv ukupnu produkciju, ne dolazi na pojedinca više od 116 franaka, (a Belgija na 536 četvornih milja ima preko pet milijuna duša). Vlastničtvo je u Švajcarskoj većma osigurano, no igdje drugdje, premda nigdje ne postoje tako liberalne instituacije. Hektar zemljišta (1 hekt. po 2.780 hvati i 13 stopa) vriedi ondje, što je u nas nemoguće, jer se na obalah lemanskoga iliti ženevskoga jezora plaćao po 50,000 franaka (1 franak preko 40 novčića u Hrvatskoj). U Švajci vam se, gospodo, pri svakom i sliednjem koraku nalazi škola; po 300 žitelja ima učitelja, a svaki municipalitet ima biblioteku, da, i onaj, koji nebroji više od 12 kuća! Tamo vam ima svaki seljak pred bielom poput sniega kućaricom zelenu ledinu ter ne žive kao težak iliti nadničar u Parizu, protjeran iz grada razorenjem maira Hausmanna, da si traži okolo grada stan u njekoj vrsti šatora; on ne živi ni onako,

kako nesretni radnik u Londonu oko parlamenta, ne; on vam živi posred slobodne prirode: jedar, podučen i tako rekuć: bogat, jer se posljednjih pet godina nadničarska plaća znamenito povećala. Ja sam tame prisustvovao skupštini od francezkih, njemačkih i talijanskih nadničara, u kojoj je predsjednik sám težak (radnik) prebesjedjene besjede tumačio u raznih jezicih svojim tim (trima) jezicima — manje vještim drugovom. — Sve ovdje navedene podatke vadim iz jedne naučne agronomičke knjige. A znate li, što njeki spisatelj kaže, koji nije ni s daleka republikanac. Da su to puke i neobhodne posljedice naobraženja, štono ga šire demokratske, republikanske institucije." — Kad gledam prirodu, osjećam Boga, a kad čitam poviest (historiju), pojmim i poznam Boga. — Gospodo zastupnici!, svi narodi imaju veliko opredieljenje u poviesti a svaki opet svoje. Ja mnijem, da Španjolci veoma dobro znaju, da oni svoje (opredieljenje) u Evropi jedino republikom mogu izpuniti, jer zabrinuto gleda Evropa na vojničko-autokratsku konfederaciju njemačke rase u svom centrumu, — konfederaciju, koja je napokon naperena proti rasi latinskoj, a proti toj pogibelji ima samo jedno sredstvo: konfederacija latinske (i slavenske) Evrope. I tako će mojim prijateljem Rodriguezom ponajprije zamišljena slika postati istinom: unija narodâ, rasâ, kontinenata (kapana) te cieloga čovječanstva medju sobom, da bude jedan duh, jedno pravo i — (kako ja, koji sam religijozan —) jedan jedini car, otac naš, koj stoluje na nebesih." — Ali, gospodo, ako narod španjolski ima u Evropi to veliko poslanje, kakvo će drugo imati jošte u Americi? — Američkoga pitanja nisam nikada ovdje (u saboru) htio potaknuti ni poticati iz patriotizma. Ja ću šutjeti, dok je nuždno; ali — ako budem govorio, govorit ću i o velikoj meti (svrsi), koju imamo u onih zemljah postići. Tamo možemo jošte imati velik moralan, političan, ekonomičan i socijalan upliv, te mi možemo biti — našom republikom — organom onih republikâ kod evropske konfederacije."

Moja gospodo korteši! Ja zaglavljujem, jer sam trudan, a skupštine će još biti, i jer republiku, koji biste mogli, ne ćete da utemeljite. Da ste to učinili, zadužili biste si velik narod, iz kojega se prestolnice sada ori u zmožnih korih — Marseillaisa. Vi ćete mene prozvati sanjarom; no sanjom na-

zivahu stari farizeji: sjedinjenje roda ljudskoga u religiji; sanjom bijaše kršćanstvo; sanjom nazivahu učenjaci srednjega vieka ideju Kristofa Kolumba i odkriće novoga svieta; sanjarijom nazivahu aristokrate uskrsnuće demokracije, a sanjom bijaše i prvo proklamovanje čovječjih prava u Parizu g. 1789. A sada i vi nazivate nas „sanjari."

No trak munjine, koji će duhove starih kula, podrtina razpršiti, neće izostati, a onda ćete morati doći, da pomognete podići vlastitim rukama drvo nove narodnosti, a u njegovo ćete stablo morat ukopati imena onieh 60 muževa, koji će ovdje glasovati za republiku s napisom: „Navjestiteljem budućnosti, utemeljiteljem republike u Spaniji." (Govorio u Madridu u sjednici corteša dne 20. maja 1869. g. o monarhiji i republici", profesor Milan (Emilio) Castelar. Pohrvatio Petar Tomić u sisačkom „Zatočniku" g. 1870. u brojevih: 82. do 87.. mjeseca aprilja 11.—16. Krasni su jošte govori Castelarovi o slobodi savjesti od 5. maja g. 1869.; „o neproigranih pravih čovjeka" od 25. junija 1869. g., „ob oslobodjenju robova u amer. kolonijah g. 1870. i više drugih. Emilio Castelar, moderni novovječni Demosten, rodio se je g. 1832. Castelar bijaše profesorom u sveučilištu madridskom. Najprije je g. 1854. obratio pozornost na se kod ustanka sa njekoliko političkih brošura; za tim kao urednik demokratskog lista „Tribune". God. 1864. utemelji časopis „Democratie". A sbog sudjelovanja kod ustanka i na barikadah g. 1866. odsude ga na smrt; no uteče sretno. Od to doba življaše u Genevi i Francezkoj Castelar se poslie rujanskoga prevrata god. 1868. povrati u Španjolsku, te bude opet sveučilištnim profesorom i povjestnikom u Madridu. Za tim poštane predsjednikom federalne republike 1873—74. godine. Sad opet od lanjske god. živi izvan domovine — poput Cicerona — prognan, a služi si kruh pisanjem u razne franc. i američke novine i časopise.)

Najslavniji govornici staroga i novoga vieka.

Dovršiv ovaj kratki dodatak o govorničtvu iliti besjedničtvu te zaključiv ovaj prvi pokus iz hrvatske stilistike i retorike učenimi akademičkimi besjedami prvih sinova hrvatskih o prvom učenom sboru hrvatskom, dodati mi je još samo nekoje najslavnije i najvažnije govornike pouke i pobude radi.

I. Grci:

1. Periklеs Olimpijski (444—429 prije Isuk.) Njegovi su se govori izgubili do nekoliko odlomaka, kojimi slavi junake izginule na Maratonskom polju. — 2. Gorgias Leontinac za vrieme perzijskih bojeva nagovaraše Atenjane na vojnu protiv Przijanaca, a uz to imamo od njega i pohvalu junakom Salaminskim. 3. Isokrat, učenik Gorgijev On bijaše retorom, t. j. učiteljem govorničtva iliti riečitosti. Poznat je njegov panegirik iliti slavospjev Athenjanom. 4. Isej, učenik Isokratov a učitelj Demostenov, življaše za Filipa II., kralja Macedonskoga i otca Aleksandra Velikoga. 5. Demosten (384—322 prije Isusa). Najslavniji je dosad govornik, rodom iz Athene. Sav svoj viek borio se proti hegemoniji Macedonaca osobito kralja Filipa II. Rodoljubive i oštre njegove besjede proti Filipu II. zovu se Filipike. Najvažniji je njegov govor o „viencu“, koji mu je Athena dopitala za zasluge proti Aishinu, koji je vojevao kao govornik proti Demostenu, a radio potajno za Filipa II.

II. Rimljani:

1. Marko Tulij Ciceron (106—44 prije Isusa) najbolji je rimski govornik kao što je Demosten grčki. Od njega imamo 59, koje političkih, koje sudskih govora. 2. M. Fabij Quintilijan na koncu prvoga vieka poslie Isusa. Osim govora i deklamacija imamo od njega spis o govorničtvu: de institutione oratoria. 3. Plinij mladji učenik Quintilijanov, sudski besjednik u Rimu, ostavio nam je krasnim slogom napisan panegirik caru Trajanu.

III. Duhovni besjednici:

1. Vasilij Veliki vladika (329 † 379. poslie Isusa). Mnogi ga prispodabljaju Platonu i Demostenu sbog uzvišenih misli. 2. Grigorij bogoslov vladika (328 † 389. poslie Is). 3. Ivan Zlatousti iz Antiokije (353 † 407. poslie Isusa), izvrstan govornik i prvi crkveni propovjednik. 4. Sv. Ambrozij (340 † 397. poslie Is). 5. Sv. Augustin (354 † 430. poslie Is.) 6. Sv. Bernhard de Clairveaux (1091 † 1153. posl. Is.) Poznat svojim izvanrednim govorničtvom za križarskih vojna po svoj Evropi.

IV. Francezi:

Kao što su u staroklasičn vieku Grci, tako su u novom (vieku) Francezi na čelu orničtvu, akoprem imaju i Englezi (kao što su Pitt-i, Bu 1730 † 1797. kat. Irac Danijel O' Connell 1775 † 18., historik Macaulay 1800 † 1859. i drugi) i Španjolci (n. Castelara, koga zovu novovječnim Demostenom) izvrstnih vornika. Medju timi francezkimi govornici znamenitiji su . vladika Bossuet † 1704. 2. Isusovac Bourdaloue † 1704. Vladika Fléchier † 1710. 4. Nadbiskup Fénelon (1651 715.) 5. Vladika Massillon † 1742. 6. Grof Honoré-Gabr Mirabeau 1749 † 1791.). Bezprimjerni improvizator u go ničtvu za prve franc. revolucije. 7. Vergniaud, gilotinova 793. 8. André Marie Dupin rodio se 1783. 9. Stožernik M y † 1817. crkv. polit. govornik na velikom glasu, proti k Mirabeau-a. 10. Casimir Périer (1777 † 1832.) 11. Hi rik Guizot (1787 † 1874.) 12. Historik i bivši predsjednik nc. republike Adolf Thiers, rodio se 1797. 13. Gambetta n rodio se 1838. inače svakomu poznat od g. 1870—71. k vodja republikanske stranke u Francezkoj.

Gdje je što.

Uvod.

Pisma.

Opisivanje.

Pripoviest.

O razpravah.

Dodatak.